KADIN
SONSUZ COĞRAFYA
NATALIE ANGIER

KADIN

SONSUZ COĞRAFYA

NATALIE ANGIER

Türkçesi Tuğçe Togo

Natalie Angier, ödüllü bir gazeteci ve bilim yazarıdır. Michigan Üniversitesi'nde iki yıl okuduktan sonra Bernard College'dan fizik ve İngiliz dili alanlarından mezun olmuştur. 1980'den beri *Discover*, *Time* dergileri ve *The New York Times* gazetesi için bilim yazarlığı yapmaktadır. Diğer kitapları: *Natural Obsessions: Striving to Unlock the Deepest Secrets of the Cancer Cell*; *The Beauty of the Beastly: New Views on the Nature of Life*; *Canon: A Whirling Tour of the Beautiful Basics of Science.*

KADIN

Sonsuz Coğrafya

NATALIE ANGIER

Kolektif Kitap ~ 115

Kadın: Sonsuz Coğrafya

Özgün Adı: *Woman: An Intimate Geography*

© Natalie Angier, 1999, 2014 ~ © Kolektif Kitap, 2018

ISBN: 978-605-2205-00-6

Türkçesi: Tuğçe Togo, 2017
Yayıma Hazırlayan: Mert Tanaydın
Redaksiyon: Ayşe Düzkan
Sayfa Düzeni: Kolektif Tasarım
Kapak Tasarımı: Deniz Akkol

1. Baskı, Nisan 2018, İstanbul
Sertifika No: 25574

Baskı ve Cilt: Berdan Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi C Blok No: 215-216
Topkapı, İstanbul - 0212 613 11 12
Sertifika No: 12491

kolektif. kitap, bilişim ve tasarım ltd. şti.

Kuloğlu Mah. Turnacıbaşı Cad. No: 26/5 - Beyoğlu, İstanbul
www.kolektifkitap.com - info@kolektifkitap.com
T: 0212 252 89 30 - F: 0212 243 96 39

Bu kitabın hakları Anatolialit Telif Hakları Ajansı aracılığıyla Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company'den alınmıştır. Yayıncının izni olmaksızın elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla çoğaltılamaz ve iletilemez. Tüm hakları saklıdır.

KADIN

Sonsuz Coğrafya

NATALIE ANGIER

Türkçesi Tuğçe Togo

Katherine Ida için...

Önsöz 11
Giriş: Işığa Doğru 19

1. Yumurtanın Çözülüşü:
Her şey Parlak Bir Yumurtayla Başladı 27

2. Mozaik Hayal gücü
"Dişi" Kromozomu Anlamak 43

3. Öntanımlılığın Sınırı
Kadın Bedeni Atıl Bir Yapı mı? 63

4. İyi Huylu Tuşlar
Klitorisin Evrimi Üzerine 85

5. Vantuzlar ve Borular
Uterusun Hovardalıkları 111

6. Toplumsal Histeri
Uterusun Kaybı 137

7. Döngüsel Muhakeme
Memenin Hikâyesi 149

8. Kutsal Su
Anne Sütü 169

9. Gri-Sarı Bir Sepet
Cömert Yumurtalık 187

10. Tekerlekleri Yağlamak
Hormonların Kısa Tarihi 203

11. Kürklü Venüs
Östrojen ve Tutku 219

12. Düşünceli Menopoz
Östrojensiz Yaşayabilir miyiz? 233

13. Rüsva Gibisi Yok
Anneler, Büyükanneler ve Diğer Büyük Hanımefendiler 241

14. Kurt Fısıldar, Sırtlan Gülümser
Testosteron ve Kadınlar 263

15. Yumruğu Masaya Vurmak
Kadın Agresyonunun Savunması 287

16. Ucuz Et
Kas Yapmayı Öğrenmek 309

17. Aşk Emeği
İnsan Esaretinin Kimyası 325

18. Hogamus ile Higamus
Evrimsel Psikoloji Terapist Koltuğunda 345

19. Cennette Bir Kuşkucu
Devrimci bir Psikoloji İçin Çağrı 377

Ekler

Biyolojik Olarak Doğru 389
Bilimsel Metot: "Bostan Korkuluklarının DNA'sı Olur mu?" 401
Zıt Kutuplar Birbirini Çeker mi? Gerçek Hayatta Değil 409
Bir Gönülden Diğerine Uçmak Yalnızca Erkek İşi Değildir 413

Kaynakça 417
Teşekkür 429
Dizin 431

ÖNSÖZ

KARO BATAK TOPLULUĞU Endonezya'da Kuzey Sumatra'nın yüksek yaylaları boyunca konumlanmış minik köylerde yaşayan geleneksel çiftçilerdir. Zorlu ve kısıtlı yaşam koşulları olan, genellikle cafcaflı kıyafetler giyen, Batı medyasına henüz bulaşmamış insanlardan oluşan bu kabilenin erkekleri büyük ayaklı kadınlardan hoşlanır. Son verdiğim detay konu dışıymış gibi görünebilir fakat Washington Üniversitesi antropologlarından Geoff Kushnick'in *Human Nature*'ın Ekim 2013 sayısında bahsettiği gibi, Karo Batakların büyük ayaklı kadınları tercih ediyor oluşu erkeklerin eşlerinde aradığı özelliklere dair belli Darwinist görüşlerle bağdaşmamaktadır.

Evrimsel psikoloji olarak adlandırılan araştırma alanının daha havalı ve daha empatik bulgularına bakıldığında kadın ve erkek eş seçimlerinde birbirinden çok farklı bir dizi içsel kritere başvurmaya evrilmişlerdir. Kadınların çocuklarına bakacak, ailesini geçindirecek bir dayanak aradıkları, bu sebeple de erkeklerde statünün ve paranın peşinde oldukları söylenir; hani şöyle kılıcı keskin, cüzdanı şişkin biri. Erkeklerse tam tersine, doğurganlık anlamında önünde uzun yılları olan eşler seçerler, bu yüzden gençlik ve erginlik emarelerini ararlar: parlak saçlar, arı sokmuş gibi şiş ve dolgun dudaklar, diri memeler. Bir kadının ayakları yıllar geçtikçe ve doğum yaptıkça büyüdüğünden, evrimsel psikoloji ayak büyüklüğünün erkeklerin erginlik kriterlerinden biri olduğunu savunur. Narin ayaklı kadınları "kocaayak cadı"lara tercih etmelerinin sebebi de budur. Hiç şüphesiz kültürler arası çoğu araştırma, küçük ayak seçimini bilimsel sayılabilecek yollarla eski bir Fats Waller şarkısına da dayandırarak doğrulamaktadır: "İstemem seni, ayakların kocaman."

Fakat Geoff Kushnick'in ortaya çıkardığı üzere, Karo Batak erkekleri bu şarkıya eşlik etmeye gönülsüz. 159 erkeğe ayakları dışında tüm diğer detayların birbirine benzediği beş farklı kadın silueti gösterildiğinde, hepsi de büyük ayaklı olanı diğer dördüne tercih etmiştir. Üstelik önceki araştırmada erkeklerin en etkileyici bulduğu seçenek olan küçük ayaklı kadının görüntüsünden *hiç hoşlanmazlar.* Anlaşılan, Karo Bataklar tercihlerinde yalnız da değiller. Kushnick kültürler arası tercih araştırmalarına detaylıca tekrar baktığında, kültürel anlamda azımsanmayacak kadar çeşitlilik olduğunu görmüştür: Kentli nüfustan uzaklaştıkça, Batı medyasının etkisinden de bir o kadar uzaklaşılıyor ve erkeklerin, ayakları belirgin biçimde büyümüş kadınlara ilgisi artıyordu.

Ayağa ilişkin bu sonuçlar evrimsel psikolojiye dair bir başka dogmayı daha gündeme getirmiştir: kum saati gibi biçimli kalçalara olan evrensel merak. Dünyanın her yerinde, erkeklerin geniş kalçalarına oranla incecik belli kadınları tıknaz ve güdük kadınlara tercih ettiği bilinir. Sonuçta, hiçbir şey "östrojenik güçlerinin baharında gencecik bir hatun"u kum saati figüründen daha iyi anlatamaz. Fakat araştırmacılar burada da olağandışı bir durum saptar: Erkeklerin kalın belli kadınları tercih ettiği ve "ideal" bel-kalça oranına sahip diri vücutlu kadınları biraz hasta gibi gören geri kalmış kültürlerin varlığı. Bu aykırı erkekler yine Batı medyasına, Beyonce ve Spanx* geleneğine maruz kalmamış uzak diyarların kültürlerine aitti. Geoff Kushnick kendisininki gibi bir çalışmanın "evrimsel psikolojinin bazı yorumlarında karşılaşılan evrensellik kavramına atıfta bulunduğunu" yazmıştır ve "*one size fits all*"** düşüncesini sorgulamıştır. Kushnick cesur bir yaklaşımla insanın çiftleşme tercihlerinin bir ihtimal de olsa "esnek", kromozomik yaradılışa uygun olarak önceden belirlenmiş olmaktan çok, yerel koşullara duyarlı bir yapıya sahip olduğunu iddia eder. Batılıların idrak etmesi zor olsa da geleneksel toplumlardaki erkekler, parmak uçlarında duran Lolita'nın güzelim göstergelerinin, "gençliğin getirileri"yle baştan ayağa donatılmış bir hediye paketinden ziyade, dayanıklılık ve sağlamlık peşinde olabilirler.

Bunu gündeme getirmek istedim çünkü *Kadın,* kadın-erkek farklılıkları hakkında evrimsel psikoloji temelli kendinden emin birtakım iddialarla uzun uzadıya uğraşıyor: Erkekler ateşli ve uçkuru gevşekken, kadınların utangaç ve nazenin olduğu ya da kadınların erkekler kadar güç ve başarı peşinde olmadığı fikriyle. Ama durun bir dakika; bu durum okul

* Korseleriyle ünlü bir iç giyim markası. –çn

** 70'lerden günümüze modada "herkese uyan" ölçütleri belirtmek üzere kullanılan bir kalıp. –çn

kermeslerinde daha fazla ev yapımı kurabiye anlamına geliyorsa, hiç de fena sayılmaz aslında! *Kadın* ilk yayımlandığından bu yana, Darwinci fikirlerin insan davranışı üzerinde yapılan çalışmalara uygulanışı yaratıcı ve karmaşık bir dizi alanda kendini göstermiştir. Araştırmacılar bu bağlamda kendilerine evrimsel antropolog, insan davranışı ekoloğu, evrimsel gelişim biyoloğu ya da sadece biliminsanı diyor. İnsanları uzun ve kirli bir geçmişe sahip, son derece zeki yaratıklar olarak görüyorlar ve biyoloji ile biyografi, gen ile kültür, bireysel değişkenlik ile hominid devamlılık arasındaki karmaşık etkileşimi çözmeye kendilerini adamış haldeler. Bu araştırmacıların çoğu, gerek evrimsel psikolojinin alt disiplinlerine gerekse evrimsel psikolojinin düşünsel altyapısı hakkında, bu konunun en ateşli savunucularının kadın-erkek davranışı arasındaki evrimsel farklılıkların temellendirilmesi üzerine son derece ilkel bir bulguyu kolaylıkla büyük bir efsaneye çevirebilmelerine dair tereddütlerini kişisel konuşmalarda ortaya koyuyor. Yine de evrimsel psikoloji karşıtı yorumlarda bulunmak cesaret ister. İşte bu yüzden Kushnick'in insanın "esnek" eşleşme modelini sorgulamasını cesur bir hareket olarak görüyorum. Evrim psikologları temel inançlarına şüpheci yaklaşan sonuçlarla ya da belirli bir bilgi hakkındaki yorumlarını sorgulayan şüpheci insanlarla karşılaştıklarında son derece aksi ve duygusal olabiliyor. Onları eleştirenleri bilgisizlikle, evrimi reddetmekle, karmaşık politik düşüncelerini, bilimsel yargıların hatta yukarıda anılan her şeyin önüne geçirmekle suçlarlar. Evrimsel psikoloji endüstrisinin piri David Buss, kendini karanlık güçlere karşı güneşmerkezlilik gibi yadsınamaz birtakım doğruları savunmaya çalışan Galileo'ya benzetir. Darwinci teoriye adım atan saygın psikologlar Alice Eagly ve Wendy Woods 2012'de, "Biosocial Construction of Sex Differences and Similarities in Behaviour" ["Davranışsal Cinsiyet Farklılıkları ve Benzerliklerinin Biyososyal Yapısı"] adlı, dipnotu bol bir makale yayımladılar. Bu çalışmada psikolojik cinsiyet farklılıklarının kültür ve dönemin koşullarına göre hatırı sayılır ölçüde değişkenlik gösterdiğinden bahsediyorlardı; böyle bir çeşitliliğin kadın-erkek doğası hakkında "özcü" inançlara yol açtığı şeklinde cüretkâr iddiaları vardı. *Evolutionary Psychology* dergisinden bir süre sonra cevap geldi. Scranton Üniversitesi'nden Barry Kuhle, Eagly ve Wood'u, düşüncelerinin "evrimleşmesi" gereken "cinsiyetçi feministler" olmakla suçluyordu.

Evrimsel psikoloji üzerine yapılan bu tartışma basit bir sohbet konusu değildir. Çoğu insan bu konu hakkındaki şeffaf ve kesin iddiaları fazlasıyla ciddiye alıyor. Hatta bu insanların bazıları da gayet etkili. Lawrence

Summers, Harvard Üniversitesi'nin yöneticiliğini üstlendiği dönemde, kadınların yüksek bilim araştırmalarında daha az yer almasının annelik ile eşzamanlı olarak kariyer yapmanın zorluklarından ziyade, kadınların matematik becerilerine doğuştan sahip olmamasından ve rekabetçi yönlerinin daha zayıf olmasından kaynaklandığını öne sürdüğünde, çoğu eleştirmen Summers'ın duruşunun tuhaf biçimde evrimsel psikolojiye yakın olduğunu düşündü. Evrimsel psikoloji hakikatine göre, kadınlar aklı başında ve dengelidir, insanlığın çoklu görev yapan yüzüdür, bu sebepten onları orta halli zihinsel çan eğrisinin altında rahatlıkla kurulmuş bulmayı beklersiniz. Erkekler ise, tehlikeyi göze alanlardır, avcılardır ve fetal (doğuştan) sahip oldukları beyinlerinin IQ ölçeğinde zirve yapmasının da, yere çakılmasının da ortak bir sebebi vardır: Testosteron. Sonuç? Daha fazla erkek deha ve daha fazla erkek şapşal ve her yaptığı şeyde bodoslayan daha fazla erkek.

Summers'ın yorumları büyük bir kargaşa yarattı; peki söylediklerinin doğru bir yanı var mıydı? Matematik gerçekten de maskülen zekâyı kayırıyor olabilir mi? İstatistikler aksini gösteriyor. Otuz sene önce, standart matematik testlerinde ülkenin en başarılı sonuçlara ulaşan on dört kişiden yalnızca biri kızdı; bugünse bu oran dörtte bire düştü ve giderek azalmakta. Hatta kimi ülkelerde matematik alanındaki bu kadın-erkek farkı tamamen kaybolmuştur. Erkeklerin hırs ve beceri konusunda başı çekme meselesine gelecek olursak; Larry Summers, FED'in başına geçme hayalleri kuruyordu. 2013 yılının önemli bir kısmı boyunca, herkesin gözü önünde, hiç çekinmeden, delikanlı gibi bu pozisyonun peşinde koştu. Ne yazık ki, Janet Yellen de aynı şeyi kafasına koymuştu.

Evrimsel psikoloji benim de kurcalamadan duramadığım zengin içerikli bir damar. Daha fazla kazmak isteyenler *Kadın* ilk ortaya çıktığından bugüne kadar konu üzerine yazdığım makalelere ulaşabilir. Elinizdeki son baskının ekinde bu bilgiler mevcut.

Evrimsel psikoloji zırvalıklarının ötesinde, kadın bedeni hakkında eskiden beri süregelen birçok varsayım son zamanlarda bir hayli sarsılmıştır. Örneğin bugün toplanan verilere göre; kız çocuklarının, üreme biyolojisi hakkında bilinen en temel ilkenin aksine, doğduklarında ömür boyu edinecekleri yumurtaların tamamı bedenlerinde değildir, yeni yumurta üretecek gücü doğum sonrası dönemden itibaren kazanırlar. HPV virüsünün tehlikeli etkilerini tümüyle engelleyebilecek üç aşamalı aşılama yöntemi, rahim kanserini yakın zamanda tedavülden kaldırmayı vaat ediyor. Aynı sonu, bütün empatimle erkeklerden uzak durmasını dilediğim, her yıl yapılan

o korkunç Smear Testi için de umuyoruz: Gerçi biliminsanları kadının kemik iliği hücrelerini protosperme dönüştürmeyi başarmış bile.

Belki de kadın sağlığı alanındaki en büyük değişim yaşlı hatunlara sıkıntı veren ne varsa tek seferde çözüm üreten mucizevi ilaç dedikleri hormon takviye terapisinin muhteşem çöküşüdür. *Kadın*'ı yazdığım sıralarda, Prempro gibi (östrojen ile sentetik progesteronun bir tür karışımı) formülasyonların kullanımı yükselişteydi. Yumurtalıkları hormon sağlama işinden emekli olmuş kalmış elli yaş ve üstü milyonlarca kadının reçetesine yazılmaktaydı. Prempro ve benzeri ilaçlar –diyabet için alınan insülin ya da tiroid için kullanılan Synthroid kadar normal bir şeymiş gibi– "Menopoz" denilen hormon "eksikliği"ne mantıklı bir çözüm olarak görülürdü. Östrojenin üreme sonrası aşamadaki kadınları, karşılaştıkları küçüklü büyüklü bir dizi ıstıraba karşı koruduğu yönünde kanıtlar doğrulanmaya başlamıştı: Sıcak basmasından ani duygu geçişlerine, kemik kırıklarından kalp rahatsızlıklarına ve Alzheimer'a kadar. Östrojenin o malum rahim ağzını uyarma eğilimine karşı da progestin (gebelik hormonu) ekleyin; depolayarak yaşlılığın en ıstıraplı sonuçlarına karşı müthiş bir tedaviymiş gibi görünen şey çıkardı karşınıza.

Fakat konuya eleştirel yaklaşan bir dizi insan, çareyi yana yakıla hormon terapisinde aramanın tehlikesine dikkat çekti. Hormon Replasman (Takviye) Tedavisinin (HRT) gitgide yükselen meme kanseri riskiyle bağlantılı olduğuna dair öne sürülen kanıtlar endişelerini artırmaktaydı. Bedeni, östrojen gibi güçlü bir hormona, menstrüasyon dönemlerinde olduğu gibi her ay patlamalar halinde değil de günbegün maruz bırakmanın şüphesiz uzun süreli etkiler bırakacağını iddia ediyorlardı. Menopozu kadın yaşlanmasının evrensel bir süreci değil, bir eksiklik, bir hastalık olarak gören zihniyeti yerden yere vuruyorlardı. Toplumun yarısını, yarım yüzyıldır etkileyen böyle bir değişim sürecini, diyabet gibi çok az insanı etkileyen bir hastalıkla karşılaştırmak gerçekten adil mi? Hiç şüphesiz ki kadın bedeni yumurtalıklarının kaçınılmaz vedasının sonuçlarına uyum sağlayacağı şekilde evrimleşmişti.

On ikinci bölümde hormon terapisinin lehinde ve aleyhindeki görüşlerimi paylaşıyorum ve 163 bin katılımcıya sahip Kadın Sağlık Girişimi'nin on beş yıllık çalışmaları 2006 yılında tamamlanmış olsaydı bu konuda çok daha fazla fikir sahibi olabileceğimizden bahsediyorum. Ben ve benim gibi pek çok kişi, gözetim altında plasebo verilen bir grup kadının hormon tedavisi gören başka bir kadın grubuyla karşılaştırıldığı klinik deneylerin

sonucunda hormon tedavisinin risk ve faydalarına ilişkin karmaşık bir sonuç elde edileceğini düşünüyorduk: Daha fazla meme kanseri fakat kalp rahatsızlıklarında azalma; daha fazla kan pıhtılaşması fakat bıçak gibi keskin hafıza. Vay canına be kızlar, yanılmışız. Araştırmacılar deneyi programın çok öncesinden, 2002 yılında sonlandırdılar çünkü HRT tamamen berbat sonuçlar vermişti. Daha küçük çaplı, gözetim gücü daha düşük çalışmalarda umut vaat eden bu tedavi Kadın Sağlığı Girişimi'nin altın değerindeki standartlarıyla karşılaşınca saniyesinde çürüdü. Bu uzatmalı hormon kokteyli tüketimi kadınlardaki meme kanseri riskini tahmin edilenin de üstünde artırmakla kalmadığı gibi, kardiyovasküler hastalıkların giderek artan risk durumunu azaltacak herhangi bir etki de yaratmadı. Tam tersine, hormon takviyesi alan kadınlarda kontrol grubundakilere kıyasla belirgin biçimde çok daha fazla kalp rahatsızlığı ve krizi görüldü. Sonraki araştırmalar nörodejeneratif hastalıklar açısından da benzer bir eğilime dikkat çekiyordu: Hormon takviyesi; en ateşli östrojen savunucularının öne sürdüğü üzere zihni çevik kılmak ya da beynin sinaptik bağlantılarını Edward dönemi şaşaasına kavuşturmak gibi etkilerden tamamen uzakta, yetişkin kadınlardaki bunama riskini iki katına çıkarıyor. Hormon terapisinin deneyler sonucunda sadece ateş basmasında ve kemik kırılmalarında azalma sağladığı anlaşıldı.

Böylece HRT neredeyse bir gecede gözden düşüverdi. Menopozun geçici fırtınalarından kurtulmak için çare arayan kadınlara hormon haplarını olabildiği kadar az kullanmaları önerildi. Osteoporozdan endişelenen minyon kadınlara Fosamax gibi kemik ilaçları ya da (bence hayattaki her problemin ortak çözümü olan) ağırlık kaldırma önerildi. 2000 ile 2010 yılları arasında HRT için yazılan reçete sayısı yüzde 75 oranında azaldı. Kimi araştırmacılar meme kanserinde son dönemde yaşanan düşüşün her şeyden önce hormon kullanımındaki düşüşten kaynaklandığını öne sürdüler.

Evet, hormon takviye tedavisinin büyük "vaatleri" şimdi tarihin çöp tenekesinde, fakat 12. bölümde bahsedilen diğer konu başlıkları yine de önemini koruyor. Menopoz doğal seleksiyonun etkileriyle şekillenen bir adaptasyon süreci midir yoksa doğal olmayan yollarla uzatılan insan ömrünün bir yan mahsulü müdür? Kadın bedeninin er ya da geç yaşanacak bu malum östrojen azalışıyla baş edebilecek yapıda tasarlandığına dair elimizde ne tür kanıtlar var? Tartışmayı bu tür sorularla diri tutmak ve östrojen takviye efsanesine dair tarihsel bir perspektifi korumak maksadıyla bu bölümü olabildiğince nesnel bir gözle yazdım. Hiçbir işe yaramasa bile

en azından, karşılaştırmalı ve geçmişe dayalı çalışmalarla tıp alanında nasıl kolayca yolunuzu kaybedebileceğinizi ve herhangi bir ilacın ya da işlemin iyiliğini kanıtlama konusunda kapsamlı, kontrollü, çift-kör klinik test olmadan bir şey yapılamayacağını gösteren, uyarı niteliğinde bir hikâye olarak akıllarda yer edebilir.

Başka cephelerde, *Kadın* gayet iyi gidiyor; korkarım yazarından çok daha sağlam. X kromozomu ve yumurta hücresinden göğüsler ve vulvaya, anne sevgisinden kız çocuğu ihtiyacına vücut bulmuş dişinin her unsurunun özgül gücü, güzelliği ve esnekliği; dişi agresyonunun, rekabetinin ve zorbalığının doğası; ve bir şekilde sanki primat yanımızı çağrıştıran kardeşlik bağlarına karşı duyduğumuz o ilkel özlem gibi, kitabın özünü oluşturan konular gerçek, bağıntılı, açıklamaya değer yanlarını koruyor. Katılın veya katılmayın, umarım en azından bu yolculuktan keyif alırsınız.

Kadın ilk yayımlandığında kızım Katherine daha bebekti. Şimdi üniversiteye başlamak üzere ve bu satırları yazarken kalbim yerinden fırlayacakmış gibi oluyor. Biyoloji okumak istiyor; lisedeki sınıf arkadaşları "yeni bir organizma keşfetme yolunda emin adımlarla ilerlediğini" söylüyor. Piyano ve org çalıyor, her çalışında tuşların üzerinde makine gibi gezinen elleriyle nefesimi kesiyor. Çılgın saçlı, isyankâr Valkürüm büyüdü ve olağanüstü genç bir kadın oldu, nereye yelken açarsa açsın sevgim hep yanında olacak.

Natalie Angier
2014

GİRİŞ
Işığa Doğru

BU KİTAP KADIN BEDENİNE; onun anatomisine, kimyasına, evrimine ve kahkahasına bir övgüdür. Biyolojik determinizmin batağına düşmeden dişi olmanın biyolojisi hakkında düşünmenin bir yolunu bulma girişiminde bulunduğum şahsi bir kitaptır. Geleneksel olarak kadın imgesiyle bağdaştırdığımız şeyler; rahim, yumurta, göğüs, kan, her şeye kadir klitoris ve bağdaştırmadığımız şeyler; hareket, güç, saldırganlık ve öfke hakkında bir kitaptır.

Bu kitap esrime üzerinedir; bedenin güzellikleriyle, etle sıkı sıkıya çevrelenmiş kanlı canlı bir esrimeyi kastediyorum. Kadın bedeni Dionizyak saygıyı hak ediyor ve iddiamı desteklemek için en iyi bildiğim ve en çok sevdiğim alet edevatı topluyorum. Dişi diye adlandırdığımız parçaların haritasını çıkarmak ve her birinin altında yatan dinamizmi tanımlamak için bilime ve tıbba başvuruyorum. Mahrem coğrafyamızın kökenlerini; bedenlerimizin niye bu şekilde göründüğünü ve hareket ettiğini, niçin kıvrımlı ve muntazam görünüşüne rağmen sert ve hoyrat davrandığını çözümlemek için Darwin'e ve evrimsel teoriye dönüyorum. Bedenin belli bir parçasının ya da beden meselesinin zaman içinde nasıl ifade edildiğini kavrayabilmek için tarih, sanat ve edebiyattan yararlanıyorum. Genetik, beyin, hormonlar ve gelişim konusundaki bilgi dağarcığımızda gerçekleşen muhteşem gelişmeler arasından, içimden geldiği gibi ve tüm açıklığıyla, örnekler seçerek eylemlerimiz ve endişelerimiz hakkında muhtemel senaryo önerilerinde bulunuyorum. Göğüslerin kökeni, orgazmın amacı, annelerimize karşı beslediğimiz

o güçlü sevgi, kadınların niçin birbirine hem bu kadar ihtiyaç duyup hem de bir o kadar birbirini hiçe saydıkları konusu hakkında her türlü fikri ve teoriyi ortaya atıyorum. Kimi teoriler diğerlerinden daha karman çorman. Kimileri ise araştırma sürecinde rastlayıp oldukça ilgi çekici, baş döndürücü bulduğum için gündeme getirdiğim şeyler; örneğin Kristen Hawke'ın* büyükannelerin, yumurtalıkları ölürken kendileri ölmeyi reddederek aslında insan soyunun devamını sağladıklarını iddia etmesi gibi. Tezatlıkları, kadın "doğası" hakkındaki safları bozdukları için kullandığım başka teoriler var; tıpkı şans, neşe, ümit ve anarşi getirsin diye bir geline fırlatılan pirinç tanelerini andıranlar olduğu gibi.

Hiç kuşkusuz, Dionizyak bir bedeni kazanmak hiç de kolay değildir çünkü kadın bedeni yüzyıllardır mundar olarak görülmektedir. Kadın bedeni bugüne kadar ya gereğinden fazla önemsenmiş ya da tamamen göz ardı edilmiştir. İkinci cins, ilk eskiz, hatalı cins, hasarlı cins, teselli ödülü, iblis, eksik etek olarak görülmüştür. Sapkın, bağnaz, ucube, hovardayız. İstenmeyen embriyolardan daha fazla sayıda gayrimeşru benzetme doğurmuşuzdur.

Fakat sevgili kadınlar, biz bunun büyük bir çoğunluğunun palavradan ibaret olduğunun farkındayız: Pek hoş, pek detaylı, hatta o kadar acımasız ki neredeyse iltifatkâr; ama yine de, öyle ya da böyle palavra işte. Erkekleri sevebiliriz ve onlarla yaşayabiliriz fakat içlerinden bazıları biz, bedenimiz ve aklımız hakkında son derece asılsız iddialarda bulunmuştur. İçsel mabet efsanesini örnek alalım. Erkekler bedenimize baktığında genital bölgemizi göremezler; o hünerli güderi üçgenimiz, doğal *pubis ficus* yaprağı vulvanın hatlarını saklar. Bir yandan da erkekler tüylü bölgeyi ve dış katmanlarını aşıp daha derine, derinlerde gizlenen genitalyaya ulaşarak, vajinanın kutsal kaynağını istila etmek için iştahla bekler. Öyleyse kadının içte olanla bağlantılandırılmasına şaşmamalı. Erkekler göremedikleri şeyi ister ve bizim de bundan hoşlandığımız sonucuna varırlar, hatta belki de kendini beğenmiş bir şekilde bu oyukluk halimizden hoşlandığımızı düşünürler. Kadın, kupa, kap, mağara, mis kokulu yabani bir orman. Bizler o karanlık muammayız! Bizler gizli katmanlarız, ilksel bilgeliğiz ve her daim hayat taşıyan, hayat veren ve onu nemli, kuytu kıvrımlarından tekrar çekip alan

* Literatüre "büyükanne hipotezi" olarak geçen fikre göre, menopoz bir adaptasyondur. Hawke'a göre büyükanneler, çocuk doğuramadığı noktadan itibaren yetişkin kızlarına hem çocuk doğurma hem de onların bakımıyla ilgilenme konusunda yardım ederek dolaylı yoldan soyun devam etmesine katkı sağlar. –çn

birer dölyatağıyız. John Updike şöyle yazıyor: "Erkek cinselliği, bu ilkel kaynağa her geri dönüşünde, var oluşun pınarından beslenir ve yerin göğe karıştığı, ölümün yaşamla buluştuğu mitolojinin o loş diyarına girer."

Fakat kız kardeşlerim, bizler gerçekten de kap kaçak, kâse ya da tas mıyız? Kendi rahimlerinin ağına takılmış bir halde durmadan etrafını kuşatan, yeraltındaki müphem dünyalarında yaşayan basiretsiz örümcekler miyiz gerçekten? Bu denli içe dönük ve esrarengiz miyiz? *Hekate* aşkına, hayır! Erkeklerden ne eksiğiz ne de fazla. Evet doğru, erkeklerin onları dışsallaştıran; bedenlerinin ötesindeki dünyada onlara silah ve kalkan gücü veren penisleri var, fakat penislerinin erkeklere verdiği his, klitorisimizin bize verdiği gibi, görkemli, içerden ve baştan ayağa hissedilir; ayak parmakları bile, ayağın sahibi hangi cins olursa olsun orgazmı hissetmez mi? Erkeklerin dışa dönük testisleri varken, kadınların yumurtalıkları kalça kemiklerinin hemen altındaki bölgede, içeri tıkılmıştır. Fakat her iki organ da hem kendi ürünlerini verirken hem de endokrinolojik ve üretken etkilerini ortaya koyarken bunu içeriden yaparlar. Erkekler de bizler gibi, evrensel masalların kapanına kısılmış bir halde, zihinlerinde yaşarlar.

Aynı zamanda, bedenimizin içinde anbean neler olup bittiğine dair; karaciğerin, kalbin, hormonların ve nöronların nasıl çalıştığı konusunda ne erkeklerin ne de bizlerin yeterince bilgisi var. Öte yandan, tüm bu güçlü, gizli kapaklı organik bir aktiviteye sahip olmak –erkek veya kadın– hiçbirimize mistik bir hava da katmıyor. Evet pankreasım var: Tam bir muammayım.

Belki de kadının yeraltı dünyasına özgü bir büyücü olduğunun somut bir göstergesi olan hamilelik sürecinde bile, anne kara büyücü kimliğiyle her zaman uyum içinde olmaz. Bir gün, hamilelikte üçüncü ayıma girmiş olmanın ağırlığıyla otururken bebeğimin içimde hiç durmadan kıpırdamaya başladığını hissettiğimi hatırlıyorum. Ayağıyla mı vuruyor, dirseğiyle mi dürtüyor yoksa amniyotik tramplenimde kafa üstü mü zıplıyor bilemiyordum; mutlu mu, gergin mi ya da canı mı sıkılıyor diye ne kadar kafa patlattığımı söylemiyorum bile. Amniyosenteze girmeden önce emindim; –kadınsı? annelik? sürüngen?– sezgilerim fetusun cinsiyetini çoktan biliyordu. Bu en derinde yatan, içgüdüsel bir duyguydu ve "erkek" diye adeta kükrüyordu. Rüyamda parlak kraliyet mavisi bir yumurta gördüm, uyandığımda bu simgenin çiğ teşhirciliği karşısında utanca düştüm. En azından beni doğruluyor diye düşündüm; annecik bir erkek yumurtlayacaktı. Gel gör ki, amniyosentezin söylediği bambaşka oldu: Kız çocuğuymuş.

Kadın bedeninin, gizem ve *sanctum sanctorum* ile eşitlenmesi salak villuslarını her yöne genişletiyor. Kadınlar olarak geceyle, toprakla ve tabii ki ayla özdeşleştiriliyoruz ki ay da eski Hollywood müzikallerindeki toplar gibi "kaçınılmaz" daireselliğimizi ustalıkla yansıtıyor. Yumurtlamaya yakın şişiyoruz, kan kaybediyoruz. Ay bizi kendine çekiyor, bizi rahmimizden çekiyor, menstrüel sancılarımızı bile bize o veriyor. Sevgili *hanımlar* geceleri dolunay olunca dışarı çıkıp uluyasınız geliyor mu? Belki de olmuştur; dolunayın güzelliğine kim karşı koyabilir; hele ki ufuk çizgisine yanaşmış, üzerindeki alacalı bulacalı çıkıntılar hafifçe kendini belli ederken. Fakat yine de bu neşeyle uluma isteğinin marketten tampon alma ihtiyacıyla bir ilgisi yok; aslına bakarsanız, menstrüasyon dönemindeki kadınlar olarak, çoğumuzun aklında regl dönemimizin ayın hangi evresine denk geldiğine dair en ufak bir fikri bile yoktur. Bununla birlikte, işkembeden sallamalar kolay kolay bitmez ve bu yüzden de organik gıda ürünlerinin etiketlerindeki bir malzeme gibi, klişeleşmiş kadın tanımlamalarıyla karşılaşmaya devam edeceğiz: "Doğanın döngüsü kadının döngüsüdür. Biyolojik dişilik aynı anda hem başlayan hem biten dairesel bir döngünün seyri gibidir." Camille Paglia'nın *Sexual Personae*'da yazdığı gibi.

Kadın doğal döngüden aşkın ya da tarihsel bir kaçış derdinde değildir, çünkü o döngünün *kendisi* kadındır. Onun cinsel olgunluğu ay ile evliliği; ayın döngüleriyle şişmeyi ve küçülmeyi temsil eder. Atalarımız kadının doğal takvime muhtaç olduğunu, bunun bir kadının asla reddedemeyeceği bir buluşma olduğunu biliyordu. Kadın özgür olmadığı için özgür iradesinin de olmadığının farkındadır. Onun seçme şansı yoktur, yalnızca kabullenir. Anneliği arzulasın ya da arzulamasın, doğa en sonunda doğurganlığın acımasız, söz geçmez ritmine esir edecektir. Menstrüel döngü doğa istemediği sürece asla durmayacak bir çalar saattir. Ay döngüsü, aybaşı, ay: Aynı sözcükler, aynı dünyalar.

Ah tabii. Tek söz sahibi her zaman etimolojidir.

Benim için ve büyük ihtimalle sizler için de kardeşlerim, uzun zaman önce oluştuğunu, çözüldüğünü ve artık çürüyüp yok olduğunu düşündüğümüz tüm o kokuşmuş klişelerin son zamanlarda yeniden gündeme geldiğine şahit olmak her kızı müthiş derecede paniğe sokuyor, çılgına çeviriyordur. Yıllardır biyoloji ve evrim hakkında yazıyor, okuyorum; "Bilim"in kuyruk gibi peşimize takıldığı ve realizmden dem vururken nasıl

da üzerimize çöktüğünü görmekten gerçekten usandım. Evrimsel psikoloji ya da yeni-Darwinizm gibi veyahut da cinsiyet biyolojisi gibi kadının neye benzediğini anlatan eski zaman safsataları hakkında kitaplar okumaktan bunaldım: Sanki erkeklere kıyasla cinsel isteğim son derece zayıf ve tekeşliliğe karşı müthiş bir açlık içindeyim, cinsel arenadan kati suretle uzağım, başarı ve ünde o kadar da gözüm yok, *yapmak* yerine *olmayı* tercih ediyorum, sessiz sakin, mütevazıyım, "canayakınlık" seviyem daha yüksek, karşı cinse kıyasla yetersiz bir matematik zekâsına sahibim ve Cro-Magnon döneminden kalma daha ne varsa işte o benim... Kadının doğası üzerine yapılan bu tür yakıştırma ve isnatların evrimsel anlamda son derece sağlam açıklamaları olduğunu ve bunlarla dürüstçe yüzleştikten sonra, gülümseyip yolumuza devam etmemiz gerektiğini duymaktan yoruldum.

Kadın odaklı inançlarımın "hakikat"i görmemde ve "gerçekler"i kabul etmemde bana engel olmasına izin vermemem gerektiğini duymaktan da sıkıldım. Tüm bunların hepsinden sıkıldım çünkü animalizmi seviyorum, biyolojiyi seviyorum, bedeni seviyorum, bilhassa da kadın bedenini. Beyin bunalımlı ve kibirli bir hal alırken, bedenin beyne kattığı şeyi seviyorum. Fakat kadınlığın içkinliği üzerine şu zamanda anlatılanların çoğu öylesine yoksullaştırılmış, noksan, yanlış, gerçek kanıtlardan öylesine uzak ki, ne benim ne de hiç şüphem yok ki tüm diğer kadınların kulağa inandırıcı gelmiyor; bu yüzden onlar da bilimin onlar hakkında söylemek zorunda olduğu şeyleri çoğunlukla dinlemiyorlar.

Öte yandan, Darwinizm ve kadınlığa biyolojik yaklaşım aleyhindeki belirli birtakım savlar her zaman başarıya ulaşmıyor; bu savların genellikle bedeni ya da en azından bedenin davranış üzerindeki etkisini reddettiği yönünde temellendirmeler yapılıyor. Sanki biz yalnızca zihinden ve iradeden oluşuyormuşuz gibi, psikospiritüel birtakım yeniden doğuşlara muktedirmişiz, bedenimize hiçbir şey borçlu değilmişiz ya da arada bir de olsa ufak birkaç dokunuş için ona danışmaya meyilli değilmişiz gibi. Darwinizmi ve biyolojiyi eleştiren, aralarında kendimi de saymak için çaba sarf ettiğim insanların çoğu –heyhat!– feminist ve yenilikçi, soylu, topluma yararlı vatandaşlardır. Aslına bakılırsa, gerçek eleştirmenler yaptıkları eleştirileri sıklıkla temellendirirler; bunlar örnek olarak, pasif kadın mitine ya da matematik kabiliyeti konusunda kadın-erkek arasındaki keskin farklılıkları gösterme amaçlı çalışmalara saldırıp saldırmadığı yönünde kanıtlardır. Fakat tek söyleyebildikleri şey "hayır" olduğunda, karşılarındakini düş kırıklığına uğratırlar. Hataları görürler, homurdanırlar, redde-

derler. Hormonların önemi yoktur, arzuların önemi yoktur, kokular, hisler ve genitallerin önemi yoktur. Beden tamamen bir araçtır, asla sürücü değil. Her şey öğrenilmiştir, her şey toplumsal sözleşmeye tabidir, her şey kültürel koşullanmanın patolojik izleridir. Eleştirmenler genellikle daha önce açığa vurulmamış, insanlığın daha iyi ya da daha kötü ama kesinlikle *özel* ve evrimin icraatlarının geri kalanından kesin olarak daha farklı olduğuna dair bir temellendirmeden yararlanırlar. Böyle olunca da, başka canlıları inceleyerek kendimiz hakkında yeterli oranda bir şey öğrenemeyeceğimizi ve biz "kızların" kaybedecek çok şeyleri olduğunu ima ederler. Sonuçta dişi bir kobayla karşılaştırılmak bize ne kazandırmış olabilir ki değil mi ama?

Aslında, başka canlıları inceleyerek kendimiz hakkında öğreneceğimiz çok şey var. Kesinlikle var. Başka hayvanları gözlemleyip de onların davranışlarında kendinize ait parçalar bulmazsanız, o zaman tam olarak insan sayılmazsınız, öyle değil mi? Ben başka hayvanlardan bir şeyler öğrenmeyi özellikle istiyorum. Bir tarla faresinden, arkadaşlarım ve sevdiklerimle koyun koyuna yatarak mümkün olduğunca çok vakit geçirmenin su götürmez mantığını öğrenmek istiyorum. Alanında son derece profesyonel birer rekreasyon uzmanı olan kedilerimden iyi bir gece uykusunun nasıl çekileceğini öğrenmek istiyorum. Cüce şempanzelerden, bonobo kardeşlerimizden, hafif bir genital-genital sürtünmeyle barış ve huzur dolu bir tartışmanın nasıl yapılacağını öğrenmek istiyorum; kız kardeşliğin ve kadınların birbirine dayanak olmasının değerini bir kez daha keşfetmek istiyorum; tıpkı dişi bonoboların, erkekleri ne kadar büyük ve güçlü olurlarsa olsunlar, onlar tarafından tacize uğradıklarında ya da ihlal edildiklerinde belli bir dereceye kadar yaptıkları gibi. Kadınlar cinsel taciz, koca işkencesi ve tecavüzü gibi konuları hem toplum hem de yasalar önünde görünür hale getirebilmişse, bunu dişi bonoboların uzun zaman önce kendi protokognitif yöntemlerini tamamladıklarında olduğu gibi, dirençli ve örgütlü biçimde, kardeşçe harekete geçerek başardılar.

Başka türlerden, geçmişimizden, bizi oluşturan parçalardan öğreneceğimiz çok şey olduğunu düşünüyorum. Bu kitabı kadınlığın bir tür bilimsel fantezisi biçiminde yazmamın sebebi işte bu. Bilim tarafından ne kadar kolayca sömürülebiliyorsak, biz de bilimi kendi amaçlarımız için kullanabiliriz. Filogeni, ontogeni, genetik, endokrinoloji: Hepsi de alıntılanmak için bekliyor, ben de utanmaz fırsatçının biriyim. Dişi kromozomu biraz deşeledim, hani şu adına "X" denilen devasa olanını. Sonra niye bu kadar

büyük olduğunu ve bu kadar etkileyici özellikler taşıdığını sordum (gerçekten öyle). Kadınların genitallerinin niye öyle koktuğunu sordum. Bir kadının yaşamında –emzirme, menstrüasyon, ergenlik başlangıcı, menopoz ve diğerleri– meydana gelen kimyasal değişimleri araştırdım ve her birinin de duygulara bir açıklık, bir keskinlik getirmek için fiziksel homeostazın monotonluğunu nasıl kırdığını düşündüm. Kapalı bir sistem olmanın aksine, kendi evrenimize dair çözümlerle kuşatılmış olduğumuzdan, bedenin dışarıdan kimyasal bir uyarıyla karşılaştığında nasıl nefes aldığını, o dünyayı içine çekme eyleminin davranışlarımızda nasıl bir etkisi olduğunu, ilhamın nasıl da aydınlanmaya dönüştüğünü sordum. Bu kitap küçükten büyüğe, yumurtanın yoğunluğu ve kırılganlığından sevgi dediğimiz duygunun tatlı batağına değin pek çok konudan oluşmaktadır. İlki beden yapılarına, anatomimizin sanat eserlerine, ikincisi ise hareket ve arzularımızı destekleyen hormonal ve nöral faktörler gibi beden sistemlerine eğilmek koşuluyla, tüm kitap toplam iki bölümden oluşmaktadır.

Bu kitabın ne olmadığıyla ilgili birkaç şey söylemek istiyorum. Bu kitap cinsiyet farklılıklarının biyolojisini ya da kadınla erkeğin ne derece benzer veyahut farklı olduğunu irdeleyen bir kitap değil. Bu kitap ister istemez erkeklere ve erkek biyolojisine birçok referansta bulunuyor. Kendimizi biraz da başkalarıyla kıyaslayarak tanımlayabiliriz; bu da en yakınımızla, yani erkek cinsiyetiyle oluyor. Yine de bu yolda, kadınların ve erkeklerin beynin farklı bölgelerini kullandıkları, bu yüzden alışveriş listesi ve güzel anıları hiç unutmadıkları ya da bu farklılık sonucunda siz ilişkilerden bahsetmek isterken onun maç izlemeyi yeğlediği gibi durumları incelemiyorum. Kadının ve erkeğin eğitime yatkınlık oranlarını karşılaştırmıyorum. Hangi cinsiyetin daha güçlü koku alma duyusuna, yön duygusuna ya da yön soramayacak bir yetersizlik duygusuna sahip olduğuyla ilgilenmiyorum. 18. bölümde, evrim psikologları tarafından öne sürülen bazı savları irdeleyerek kadın ve erkek üretkenlik stratejileri hakkında çelişkili olarak kabul edilen meseleleri açıklarken bile, evrimsel psikolojinin kadın doğasına olan cılız bakış açısı üzerinde, cinsiyet farklılıkları tartışmalarından daha fazla duruyorum. Özetle, bu kitap cinsiyetler arasındaki savaşın ön cephesinden seslenmiyor; bu, kadınlar hakkında bir kitap, ortalama okurumun kızlar olacağını düşünerek yazdım; bu arada bu kelimeyi kitap boyunca özgürce kullanıyorum çünkü bu kelimeyi seviyorum, çünkü aksi yöndeki tüm kanıtlara rağmen, bu sözcüğün kısa zamanda eski aidiyetine yeniden kavuşacağını düşünüyorum.

Bir de, bu kitap pratiğe dayalı değil. Elinizde kadın sağlığına dair bir rehber tutmuyorsunuz. Elbette gerekli yerlerde tıbbi ve bilimsel veriler üzerinden konuşuyorum, tartışmaya açık bir durum teşkil ettiğinde asla hata payı bırakmıyorum. Mesela, östrojen konusu. Bu hormon benim favorilerimden biri; kendi içinde şiirsel bir parçadır, ben de bu yüzden ona ayrılan bölümde kendisine layık olmaya çalıştım. Öte yandan östrojen Janus-yüzlü bir hormon da olabilir; bir yandan yaşamsal ve zihinsel fonksiyonlara bir yandan da ölüme sebebiyet veriyor; mesela meme kanserinin kökeni ne olursa olsun, genellikle östrojenle ilintilidir. Sonuç olarak, bu hormonla doğmuş olmaktan memnun olmamın yanı sıra, ayrıca asla bir takviye olarak ihtiyaç duymadım. Hiçbir zaman doğum kontrol hapı kullanmadım, hormon takviyesi konusunda her daim çekincelerim oldu; ama gerekli durumlarda tartışmaktan çekinmedim, fakat bunu yaparken de bunu bir din propagandası haline getirmemeye özellikle dikkat ettim. Benim kitabım, biz kadınistlerin hemen hepsinin beslendiği ve sönük bir taklidinin asla yerine geçemeyeceği, kadın sağlığı üzerine yazılmış muhteşem kitap *Our Bodies, Ourselves*'in bir yan ürünü değildir.

Benim kitabım şu soruyla cebelleşmek üzere yola çıktı: "Bir kadını kadın ***kılan*** nedir?" Fakat kadınlık meselesini beceriksiz ve kendine has bir şekilde, iyot gibi açıkta kalmış önyargılarım, izlenimlerim ve tutkularım eşliğinde ancak kenarından köşesinden irdeleyebiliyorum. Tabii ki, sonuç olarak, her kadın kendi kazanımları ve kaybettiklerinin tortusundan, onu kadın kılan şeyden yola çıkarak kendi kararlarını kendi vermelidir. Ben sadece bedenin bu cevabı vermede nasıl bir rolü olduğunu, anlam ve özgürlüğe ulaşmada nasıl rehberlik ettiğini göstermeyi amaçlıyorum. Harvard Tıp Okulu'ndan Mary Carlson bunu "Özgürlüğün Biyolojisi" olarak adlandırıyor; özgürlüğün biyolojisi ruhani yaralarımızı iyileştirmek, korkularımızı anlamak, hayatımızda olanların, hayatında olduklarımızın ve bizi sevecek olanların değerini anlamak ve yaşamak için biyolojik içgörüleri kullanır. Bu harikulade bir tabir. Özgürleşmeye, kalıcı bir devrime ihtiyacımız var. Başkaldırının ilk adımı için bunca yıl yaşadığımız sarayların kapısından daha iyi başka bir yer olabilir mi?

1*

YUMURTANIN ÇÖZÜLÜŞÜ

Her Şey Parlak Bir Yumurtayla Başladı

BİRKAÇ YETİŞKİNİ MİSLER gibi kokan bir bebekle aynı odaya kapatın ve hepsinin de yalnızca saniyeler içerisinde nasıl tereyağı gibi eridiğini seyredin. Beşiğin etrafına üşüşen bedenleri bir anda yumuşar, omuzlar küçülür, tüm bedenleri eciş bücüş olur. Gözleri mutlulukla dolup taşar. Akıllar baştan gider ve kontratenordan başlayıp domuzcuk yavrusuna varan çok geçişli bir ses cümbüşü başlar. İş bebeğin ellerine geldi mi Bülbüle Ağıt'ı yepyeni yorumuyla dinlemeye hazır olun. Bir yetişkini hiçbir şey yeni doğmuş bir bebeğin parmağı; o sevimli insanlık belirtisi kadar etkileyemez. Minik kütikülün hemen altında, beyaz keratin başlığı ve hafif kıvrımlı gövdesiyle, bütünün karşı koyulması imkânsız en sistemli parçası olarak kendini kanıtlar gibidir: Sonuç başarılı! Bir bebeğin parmağını içten içe kendi biçimimizin minik fakat aslına sadık bir eskizini onurlandırmak adına severiz. Kalçadan, gözden, kulağın deniz kabuğu şeklinde esnekliğinden çok daha ötede, bebeğin tırnağında yatar humunkulüs: Bu, yetişkinliğin habercisidir. Ve bize çok önemli bir şeyi hatırlatır: Anlarız ki gelecek güvendedir.

Bana sorarsanız; ben yumurtaları tercih ederim.

Hamileliğimin ortalarına doğru, bir kız çocuğu taşıdığımın bilincinde olduğum dönem kendimi iki kanatlı bir aynanın önünde duruyor gibi hissederdim; bir aynaya bakınca diğer aynadaki aksinizi, oradan da sonsuz kadar uzanan yansımalarınızı görürsünüz. Gebeliğin yirmi haftası boyunca, kızım 2,5 kiloluk, muzdan hallice bedeniyle genomik istikbalimin dolambaçlı bağlarında yüzdü durdu. Fetal dönemi sona ererken, yumurta demeye bin şahit isteyecek ufacık "parçacık"larla tıka basa dolmuş bir halde,

hayatı boyunca sahip olacağı kadarını çoktan elde etmişti. Kızımın yumurtaları, gizil gücün gümüşi huzmeleri, tünelin başındaki o ışık, yarı-yaşamsal bir deneyim. Erkekler ergenlik dönemine girmeden şanlı "tohum"larını, yani spermlerini üretemezler. Fakat kızımın eşey hücreleri, yani *bizim* tohumlarımız doğum öncesi çoktan yerleşmiş, kromozomlar sıralanmış, ebeveynlerimizin geçmişinden kalan o kırıntılar fosfolipit torbacıklarına doluşmuştur bile.

İç içe geçen matruşka bebeklere çoğu yerde sıkça atıfta bulunulur. Şahsen ben pek çok yerde denk geldim, özellikle de bilimsel gizemlere değinilirken (bir gizemi çözüp, yerine bir başkasıyla karşılaştığınız durumlarda). Fakat bu benzetmeyi bir kez daha gündeme getiren en doğru yer nedir diye sorulursa, işte burası, anneliğin iç içe geçmiş doğasını anlatma meselesidir. Söz konusu oyuncağın yumurtamsı şeklini, sürüncemede bırakan tekinsizliğini ve soyunun devam ediş biçimini bir düşünelim. Anne-yumurtayı açtığımızda, içinden kız-yumurta çıkar; kızı açarsak, hemen bir sonraki yumurta da onu açıp bakmamız için bize sırıtmaktadır. Bunun ne kadar daha böyle tekrarlanacağını asla öncesinde bilemezsiniz; hep böyle sürsün istersiniz. Canım kızım, matruşkam.

Az önce kızımın daha fetus dönemindeyken tüm yumurtalarına sahip olduğundan bahsetmiştim. Aslına bakılırsa, yalnızca tüm yumurtalara sahip değil, aşırı yükleme problemi yaşayan bir kümes çiftliği gibi kapasitesinin çok üstüne varacak kadar dolmuş durumdadır. Artık çok daha fazla yumurtaya sahip ve menstrüasyon dönemine girmeden önce o parıltılı tohumlarının büyük bir çoğunluğunu yitirecek. Yirmi haftalık bir gebelikte, kadının yumurta ana hücresi doruk noktasına ulaştığı zaman, fetus 6 ila 7 milyon arası yumurta barındırır. Fetusun rahime yerleştiği bir sonraki yirmi haftalık periyotta, yumurtaların 4 milyon kadarı ölür, ergenlik dönemine gelindiğinde 400 bin kadarı sorun çıkarmadan ceketini alıp çıkar.

Zayiat daha sakin bir tempoda da olsa, ilk gençlikten orta yaşlara kadar devam eder. Yumurtlama için 450 kadar yumurtaya ihtiyaç vardır; şayet kadın zamanının çoğunu hamile bir halde ve dolayısıyla yumurtlamayarak geçirirse bu sayı çok daha azalır.

Fakat menopozla birlikte, yumurtalıklarda kala kala çok az yumurta kalır, fazlasına ihtiyaç yoktur. Gerisi yok olmuştur. Beden hepsini temizlemiştir.

Bu, yaşayan her organizmanın temel ilkesidir. Hayat umursamazdır, hayat savurgandır; hayat sınırları zorladığın müddetçe devam eder. Her şeyi

ölçüsüz bir şekilde bolluk ve bereket içinde yaparsınız, sonra da hepsini birden geri çekip bir kenara atar, her türlü ölçüsüzlüğün canına okursunuz. Yoğun bir hücre ölümüyle, beyin kalıplaşır, gitgide artarak hoşafa dönen nöron kalabalığı belirginleşen lob ve çekirdeklerin, belirli konvolüsyonların ve bağlantıların bir araya getirdiği örgütlü bir yapı halini alır; insan beyni bebeklik döneminde daha gelişimini tamamlamadan, orijinal hücre sayısının yüzde 90'ı ölür ve ölümlülükle mücadeleyi sürdürme görevini ayrıcalıklı bir kısım nörona bırakır. Vücuttaki uzuvların oluşumu da bu şekilde olur. Embriyojenez sırasında belli bir noktadan itibaren parmaklar ve topuklar perdeli yapılarından kurtulma ihtiyacı hisseder ya da başka bir ifadeyle palet ve yüzgeçlerimizden kurtularak amniyotik akvaryumumuzdan çıkıveririz. İşte malum tamamlayıcı parça da aynen bu şekilde yerine oturtulur.

Biz kadınların yola birlikte çıktığı milyonlarca yumurta, apoptoz denilen programlanmış hücre ölümüyle tamamen temizlenir. Aslında yumurtalar sadece ölmezler; intihar ederler. Zarları rüzgârda uçuşan etek uçları gibi savrulur, parçalara ayrılır ve her parça komşu hücrelerin özüne doğru çekilir. Bu merhametli fakat bir o kadar da dramatik ayrılışla birlikte, kurban yumurtalar kız kardeşlerine yumurtlayacakları çok sayıda alan bırakırlar. Burada *Apoptoz* kelimesine ve en çok da yansımasına bayılıyorum: a-POP-tozzz... Yumurtalar sabun köpüğü gibi şişerken, ardından bir kıvılcım ve sonra *tıss!* Kızım içimde tamamlanmaya çalışırken, taptaze minicik yumurtaların on binlercesi her gün dışarı atılır. Herhalde o doğmadan, yumurtaları en aza indirgenmiş olacak.

Biliminsanları son birkaç senedir apoptoz hakkında pek çok şey söylüyor. Kanser, Alzheimer ya da AIDS gibi mücadele gerektirdiği bilinen hemen her hastalığı bedenin, parçalarından biri öleceği zaman kendi denetim mekanizmasında meydana gelen bir bozukluğa bağlama eğilimindeler. Tıpkı her hamile kadının sürekli çevresinde hamile birilerini görmesi gibi, biliminsanları da her hastada ya da inceledikleri her hastalıklı beyaz farede apoptozun ters gittiğini görmeye kodlanmışlar ve apoptoz meselesine tam olarak hâkim olurlarsa tedavi ve iyileştirme yöntemlerinde büyük başarılara imza atacakları konusunda son derece iddialılar. Hastalıklar ya da fonksiyon bozuklukları konumuzun dışında kalıyor; bunlarla uğraşmak yerine göçüp giden sürümüzü alkışlar ve gözyaşları eşliğinde uğurlayalım. Evet boşuna, evet bu kadar yaptıktan sonra neredeyse hepsini yakıp yıkmak saçma ama doğa pintilik yapsaydı eline ne geçerdi ki? Eğer bu kadar basit ve

kelimenin tam anlamıyla *fazla* olmasaydı bu şatafatlı hoyratlığının ve süslü makyajının pervasızlığına şahit olma mertebesine erişebilir miydik? Şöyle düşünün: Bir şeyin seçilmesi için, başka bir şeyin seçilmemiş olması gerekir. Yumurtaları kırmadan, sufle yapamazsınız. Aerodinamik süreci tamamlamış yumurtalar kuşkusuz sepetin en lezzetli yumurtalarıdır.

Böylelikle, bir de yumurtanın gözünden bakacak olursak, hayatı sorguladığımız (Niye ben Tanrım? O melun kaza olmak zorunda mıydı?!) o isyankâr ergenlik dönemlerinde kanaat getirdiğimiz kadar rastlantısallığın bir ürünü ya da ucubenin teki, bu denli tesadüfi, bu denli zavallı yaratıklar olmasak gerek. Olma ihtimaline bile erişmeden önce ne tür zayiatların verildiğini düşününce, olmamaktan ziyade olma ihtimalimiz o kadar da acayip gelmese gerek. Hayatın neden bu kadar iyi işlediğini hep düşünürdüm, insanlar ve diğer hayvanların, genel anlamda konuşacak olursak, kuluçkadan nasıl böyle güzel bir şekilde çıktığını; niçin gelişimsel olarak daha büyük dehşetlerin yaşanmadığını merak ederdim. Hamileliğin ilk üç ayında sebepsiz yere meydana gelen düşüklerin büyük oranda yaşandığını hepimiz biliriz ve bu düşüklerin büyük bir çoğunluğunun oluşmak için fazlasıyla hasarlı kromozomlara sahip embriyoların bertaraf edildiği hayırlı birer çekilme olduğunu daha önce duymuşuzdur. Fakat o noktaya gelmeden çok önce, kusurlu yumurta kötü spermle buluştuğunda, apoptotik bir fırtına kopar ve tozunu dumana katar, ardından da sağlam bir yargılanma süreci başlar; hayır, hayır, hayır. Sen değil, sen de değil, sen hiç değil. Hücre ölümüyle, en sonunda nihayet güzelliği nadirliğinde gizli, pek söylenmeyen bir kelimeye, "evet"e ulaşılır.

İşte hepimiz bir tür "evet"iz. Yani yeterince iyiyiz, teftişi geçmişiz, fetal oosit kaybından sağ çıkmayı başarmışız. En azından (buna mekanik-spiritüel bir hissiyat da denilebilir) kısmetimizde varmış. Tek tek her birimiz, iyi yumurtalarız.

Eğer bugüne kadar yumurtalarınızla hiç sorun yaşamadıysanız, büyük olasılıkla doğurganlığınız üzerine hiç endişelenmediniz; yumurtalıklarınızı, boyutlarını, yumurta hücrelerinin sahip olduğu yegâne gücü pek düşünmediniz. Yumurta deyince, aklınıza tavuk yumurtası geliyor: Rafadan, yağda veyahut da yasaklı. Belki de çocukken arka bahçenizde bir bülbül yuvası, içinde de dokunmaya kıyamayacağınız kadar hassas ve solgun görünümde bir çift yumurta bulacak kadar şanslıydınız. Benim ise ilk gençlik yıllarımda daha farklı bir canlının, hamamböceğinin yumurtasıyla imtihanım

olmuştu. Her defasında, av tüfeğinden fırlamış fişek gibi tedirgin edici ama böcek üstünlüğünün en büyük nişanesi olarak, malum nakliye işlemi sağ salim gerçekleştikten sonra artakalan yumurta kabuğuna denk gelirdim.

Yumurtanın pek çok kültürdeki sembolik etkisi hep ovalliği olmuştur. Dünyanın, merkezine doğru hayat barındıracak kadar genişleyen, tepe noktalarına doğru ise sanki gökyüzünü işaret edercesine sivrilen yapısı da yumurtayı andırır. Ortaçağa ait resim ve katedral timpanlarında da, Christus Regnans semavi bir ovalliğin üzerine oturtulur: Dünyaya can veren kutsal kişi olarak, yine onu ölümden korumak için dünyaya doğar. Paskalyada bu dirilişi kutlamak için yumurta boyarız çünkü yumurtada hayat vardır; hayat ise avuç içinin korunaklı, oval çeperinde beslenir. Hindu tanrıları Ganeşa ve Şiva Nataraja, resmedildikleri eserlerde çevresi minik alev dalgalarıyla çevrili, yumurta biçiminde bir fonun önünde oturur ya da dans ederler. Georgia O'Keeffe resmettiği iç içe geçmiş taçyapraklarıyla, pastel renkli matruşkalara benzeyen vulvamsı çiçek figürleriyle yumurta biçimini anımsattığı kadar, bir yandan da genitalyanın nasıl da dişiye özgü üretken gücü temsil ettiğini ortaya koyar.

Bir tavuğun ya da bir kuşun yumurtası da gerçek anlamda bir imalat harikasıdır. Dişi kuş bir erkek kuşla çiftleşmeden çok önce, üreme yolundaki yumurtasını şişirir. Burada yumurtayı, yavru embriyonun anneden bağımsız olarak gagasıyla beslenebilecek seviyeye gelmesi için gerekli her türlü besinle doldurur. Yumurta sarısının kolesterol bakımından bu kadar zengin olmasının ve insanların onu gastronomik açıdan "sakıncalı" bulmasının sebebi; büyüyen fetus vücudu (aslında her türlü vücudu) meydana getiren hücre zarının oluşumu için fazla miktarda kolesterole ihtiyaç duymasıdır. Kuş, yumurtasına protein, şeker, hormon ve birtakım büyüme faktörleri verir. Depolar ancak ve ancak ağzına kadar dolduktan sonra yumurta sperm tarafından döllenir, kalsiyumlu yumurta kabuğunu oluşturur ve yumurtlamaya geçilir. Kuş yumurtaları kısmen aerodinamik sebeplerden ötürü ovaldir: Oval şekli, kuşun doğum kanalı denilen "kloak"a daha yumuşak bir iniş yapmasını sağlar.

Kızlar olarak bize hep "piliç" derler, İngiltere'de "kuş" dendiği de olur, fakat bunu somut kanıtlarla gösterebilirsek bu kıyaslamanın ne kadar saçma olduğu ortaya çıkar; çünkü tüm diğer memelilerde olduğu gibi bir kadının yumurtasının da kuşlarınkine benzer hiçbir yanı yoktur. Elbette bir kabuktan bahsedemeyiz, yumurta sarısına da rastlanmaz; fakat yumurtanın sulu hali olan sitoplazma, parmak sokulacak kadar büyük olan benzer bir

cıvıklığı anımsatabilir. Gerçek şu ki insan yumurtası bir embriyoyu besleyecek besine sahip değildir. Her ne kadar, her ay gerçekleşen yumurtlamayla birlikte kişi kendini bolluk bereket içinde tazelese de bunun sorumlusu asla çukur suratlı, soğuk nevale ay olamaz.

Bir önerim daha var; erkeklerin güneş üzerinde ayrıcalıklı haklara sahip olduğu fikrini reddedelim. Gerçekten de Helios, Apollon, Ra, Mitras ve tüm diğer altın çocuklar tüm gün güneşten tahtlarına kurulup hayata ışık ve teselli vermekle mi yükümlüler? Bu mitolojinin yanlışlığından başka bir şey değil, çünkü bir kadının yumurtası, güneşin en akım yüklü halinden başka hiçbir şeye benzemez: alevlerin dilinden konuşan kusursuz bir küre.

Dr. Maria Bustillo kısa boylu, sağlam yapılı ve az ama öz –hayatından son derece memnun ve rahat bir edayla– gülümseyen bir kadın. Küba kökenli bir Amerikalı. Yuvarlak hatlı bir vücudu var ama asla tıknaz değil; koyu renk saçları ne uzun ne de kısa. Kısırlık uzmanı olan Bustillo modern bir Demeter, hasat uzmanı, insan yumurtasının usta bir manipülatörü; küçük çaplı bir büyücü. Çocuk yapma konusunda umudunu yitirmiş çiftlere yardım ediyor, onlara sorarsanız o bir tanrıça. Fakat bu grubun dışındakilere müdahale edemiyor. Başkaları için, IVF ya da GIFT* veya alfabenin diğer harflerinden oluşan başka ne varsa, bu yöntemlere her başvuru çöpe atılan binlerce dolardan başka bir şey ifade etmiyor olabilir. Bu, bugünkü doğurganlık gerçekliğini yansıtan bir tablodur, hepimizin de pek çok kere okuduğu, duyduğu ve tekrar okuduğu üzere: Son derece pahalı ve başarısızlıkla sonuçlanabilen bir süreçtir. Yine de Bustillo o ufak, memnun gülümsemesini takınır ve umutsuzluğa kati suretle izin vermez. Aynı anda hem capcanlı hem de uysal görünmeyi başarır. Ekibi, onunla çalışmaktan mutluluk duyar; hastaları onun samimiyetini ve insanı aşağılamadan kucaklayan yönünü takdir eder. Ben de onu görür görmez ve niteliklerinin de ötesinde sevdim. Fakat söylediği tek bir şeyle "ah tabii ya" dedim; en nihayetinde o bir doktor, doktor önlüğü giymiş esprili bir kadın kovboy! Vajinal bir işlem gerçekleştirmeden önce ellerini yıkarken, bana kocaman bir sırıtışla öğretmenlerinden duyduğu bir şeyi söyledi. "Bana vajinal operasyondan önce ellerini yıkamanın, sıçmadan önce banyo yapmaya benzediğini söylerlerdi."

* Açılımı In Vitro (yani "camda") Fertilizasyon olan IVF, vivoya (yani "beden"e) karşıt olarak geliştirilmiş, eski moda bir yöntemdir. GIFT ya da gamet intrafallopian transfer ise yumurtaların ve spermin kadının fallop tüplerine enjekte edildiği ve bu şekilde birbiriyle buluşarak zigot oluşturmalarının beklenildiği, IVF'ye alternatif bir işlemdir.

Vajina öyle pis bir şey ki diye devam etti, bu yüzden de ellerini orada seni bekleyen şeyden daha kötü başka hiçbir şeye sokamazsın. (Oral kaviteye dair bu erdemli hareket koca "adam" masalından, bir dolu saçmalıktan başka bir şey değil ve bunu 4. bölümde tartışacağız.) Vajina hiç de kirli bir şey değil. Gerçekten de, o korkunç jinekoloji masasına oturup, "Hey hekim, kendini/elini yüzünü bir temizle," desek nasıl olurdu?

Yumurtalara bakmak için Mount Sinai Tıp Okulu'na, Bustillo'yu görmeye gidiyorum. Bugüne kadar pek çok türe ait yumurta gördüm ama bizim türün yumurtalarını fotoğraflar dışında hiç görmemiştim. Bir insan yumurtası görmek hiç de kolay değil. Vücudun en büyük hücresi fakat yine de çok küçük, milimetrenin onda biri kadar. Bir bebeğin saç teliyle bir kağıdın üzerine nokta koyun, işte size yumurtanın boyutu. Zaten, görünürlük denilen şey yumurtanın kaderinde yok. İnsan yumurtası, tüm diğer memeli yumurtası gibi, karanlık için, ilkel mahremiyete dair hikâyeler anlatmak için vardır ve kısmen de olsa, o dolgun, kıvrımlı ve dolambaçlı beyniniz için bu özelliğinize teşekkür edebilirsiniz. İçsel olarak tasarlanmış ve meyve vermiş fetus korunaklı bir fetustur, korunaklı bir fetus ise devasa bir beyine can vermeye yetecek kadar kök verme özgürlüğü tanınmış bir fetustur. İngilizcedeki "egghead" kelimesi de buradan gelir: İnzivaya çekilen yumurta, sonradan geniş bir frontal lopla doğar.

Spermin durumu ne kadar da farklı! Bir sperm hücresi bir yumurtadan daha küçük olabilir, bir ses fraksiyonu ne kadar ölçülebilirse işte o türden. Bu sebeple bir sanat harikasından söz edemeyiz. Öte yandan, dışa uzanan bir yapısı olduğu ve aleni bir tüketim içinde olduğundan, sperm kendisini tekno-dikizciliğe elverişli hale getirir. Anton van Leeuwenhoek'in üç yüzyıl önce mikroskop modelini icat ettikten sonra ilk yaptığı şeylerden biri, bir miktar meniyi lam ve lamele sürerek bunları o büyülü merceğin altında incelemek olmuş. Ey erkekler! Bu noktada tüm zigotik önyargılarımı bir kenara bırakarak, spermlerinizin mercekle büyütüldüğünde bile ne kadar büyük göründüğünü söylemem gerek: delişmen, umarsız, kelebek gibi uçan, arı gibi sokan, fırıl fırıl, yanar döner, bir o yana bir bu yana, ilkel flagella (kamçı) geçmişimizin yaşayan kanıtı gibi... Bir miktar meni örneği mikroskop üzerindeki büyüleyici maceralarıyla, bizim için aşinalığından sual olunmaz bir bataklığın damlasından çok daha üstün geliyor.

Bir kadının bedeni apoptoz aracılığıyla yumurtalarını atabilir, fakat bu iş güzellikle olmaz. O zaman bir yumurtayla nasıl vedalaşılır? Bunlardan biri bir yumurta bağışçısı bulmaktır: yarı aziz, yarı deli, yarı duygusal, yarı

paralı biri: Ama her bir yarısı Bustillo'nun "amnezi sütü" dediği anestezi sürecine girecek ve böylelikle bedeninin kanlı savaş meydanında yana yakıla haykırdığını hissetmeyecek biri olmalı.

Beth Derochea karnını sıvazlayıp yüksek bir sesle konuşuyor: "Davul mübarek! Ağzıma kadar hormonla doldum! Kocama da söylüyorum, benden uzak durun!" Yirmi sekiz yaşında ama rahatlıkla beş yaş daha genç gösteriyor. Günün birinde editörlük pozisyonuna alınacağını umduğu bir yayıncılık şirketinde yönetici asistanlığı yapıyor. Uzun saçları yandan ayrılmış, gelişigüzel taranmış; güldüğünde hafif dişlek ağız yapısı öne çıkıyor. "Umarım kimsenin dişi benimkine çekmez!" diyor, "öyle ya da böyle, dişlerim gerçekten çok zayıf." Derochea son derece neşeli, dikkat çekici biçimde dışadönük bir kadın; üzerindeki sakil hastane geceliği bile onu çekingen veyahut naif göstermiyor. Hopluyor zıplıyor; kahkahalarla gülüyor; büyük jestler yapıyor. Odadaki hemşire "Gayet iyi!" diye bağırıyor. Derochea ise "Beş parasızım," diyor, "bunu itiraf ettiğim için biraz utanıyorum ama borç içindeyim." Mount Sinai'de olmasının sebeplerinden biri de bu; yumurtalarını, küçük pelvisini, birazdan burun deliklerinden geçen tüple ona sütlü bir amnezya yaşatacak, normalde badem büyüklüğünde ama şimdi ceviz kadar şişmiş yumurtalıklarını bağışlayacak.

Eğer doğurganlık fetişini tarif etmek gerekirse, Beth Derochea buna iyi bir örnektir. Azizlerin kutsal sandıklar içinde gömülen değerli eşyaları gibi, onun da toka ve tırnakları nazarlık niyetine saklanabilir. Yükseköğrenimdeyken iki kez yumurtalarını bağışlamış, her defasında da yirmi dokuza yakın mahsul vermiş. Şimdi sahnelere geri dönmüş, bir nebze de kazanacağı 2.500 dolar için. Ama bir nebze. Yumurta bağışlama meselesini çok da önemsememesinin, hatta bu işi sevmesinin başka sebepleri var. Henüz çocukları yok, fakat bana annecilik oynamayı sevdiğini söyledi. Arkadaşlarına da annelik yapıyor; kışın sıkı giyinmeleri, meyve sebze tüketmeleri için onları yönlendiren anaç bir insan. Başkalarının çocuklarının altını değiştirmeyi, pışpışlayarak uyutmayı çok seviyor. Kendi tohumunun mahsul vererek başka insanların mutluluğuna sebep olduğunu düşünmek onu mutlu ediyor. Gametlerini aşırı sahiplenir bir hali de yok. Zekice kurgulanan bilimkurgu filmlerinin hayranı genç kadın, Robert A. Heinlein'ın bir sözünden bahsediyor. "'Genleriniz size ait değildir,' der. 'Tüm insanlığa aittir.' Buna kesinlikle inanıyorum. Yumurtalarım, genlerim, bunlar beni ben yapan şeyler bile değil, bunlar benim paylaştığım şeyler. Kan bağışı yapmak gibi."

Bu son derece gönlü bol, hatta neredeyse komünist tanımlamaya göre, hepimiz aynı gen havuzunun parçası ya da insanlık ebediyetinin nehrinde yüzen balıklarız. Eğer benim oltam boş gelirse, belki siz yakaladıklarınızı benimle paylaşırsınız. Tüm bu yürek ve doğruluk meseleleri ışığında, Derochea ona ödeme yapılmasa da yumurtalarını bağışlayacağını söyledi. "Belki bunu başka türlü olsa üç defa yapmayabilirdim ama kesinlikle en azından bir kereliğine yapardım," diyor.

Böyle bir hassasiyete son derece az rastlanır. Öte yandan bir kadına yumurtalarını bağışladığı için para ödemenin yasadışı olduğu çoğu Avrupa ülkesinde böylesi bir işe neredeyse kimse kalkışmıyor. Bustillo geçenlerde biyoetikle ilgili katıldığı bir konferanstan bahsetti; çoğunluğunu doktor, biliminsanı, kanun yapıcı ve profesyonel tefsircilerin oluşturduğu seyircilere, sadece meraktan, yumurtalarını bağışlayıp bağışlamadığı soruldu. "Kimse el kaldırmadı," dedi Bustillo, "sonradan iki kişi bir akrabası ya da yakını için bunu düşündüğünü söylese de." Derochea yumurtalarını bir akrabası ya da yakını için paylaşmıyor. Yumurtalarını alan çiftlerle tanışmamış bile. Onlardan çıkacak nesli asla görmeyecek. Umursamıyor da. Ameliyat izlerini düşünüp ya da meçhul çocuklarının hayalini kurup yas tutmuyor. Adeta bir Rönesans madonnası kadar sakin bir edayla, "Kendimi geleceğe yatırım yapıyor olduğum fikrinden soyutladım," diyor.

Bustillo'ya en iyi donörlerin doğurganlıklarının doruğunda, otuzlu yaşlarının başında ya da daha genç, hayatta paraya en çok ihtiyaç duydukları bir noktada olan kadınlar olmasının aslında iyi bir şey olduğunu söyledim. Bir yumurta donörü kazandığı her bir senti kanıyla canıyla kazanır. Onunla görüşmeden üç hafta önce, Derochea gonadotropin-serbestleştirici hormonun sentetik bir eşdeğeri olan Lupron'u enjekte etmeye başlamıştı: Bu ilaç, beyinde gelişerek yumurta düşürme döngüsünü tümüyle başlatan güçlü bir kimyasaldır. Bir hafta boyunca her gece, diyabette kullanılan tipte ince bir iğneyle kendine ilaç enjekte etti. Konuyla ilgiliyse, "Abartılacak bir şey değil," dedi, "anlaşılmıyor bile." Pekâlâ, dedim düşünceli bir şekilde. Ah, tabii, tabii canım, bunu herkes yapabilir, ne var bunda, uyuşturucu bağımlılığının en kötü yanının insan hayatını mahvetmesi ya da AIDS'e davetiye çıkarması değil, insanın kendine iğne vurması olduğunu düşünen biri olarak ben hariç herkes yapabilir.

Lupronun ardından daha sert bir şeyler geldi. Yumurtalıkları hiperaktivite seviyesine çıkartmak için tasarlanmış, Pergonal ve Metrodin denilen

yumurtalık hormonlarından oluşan karışımdan çifte bir vuruş yapması gerekiyordu. (Pergonal, menopoz sonrasında kadınların ürinlerinden tesadüfi bir şekilde ayrılır, menopoz sonrası kadın bedeni menstrüel döngüye öylesine alışmıştır ki yumurtalıklardan geri bildirim alamadığı için yüksek yoğunlukta yumurtalık hormonu üretir.) Bu tatlı içkiyi hazırlamak dikkat gerektiriyor: Sıvıyı derialtı şıringayla çekerken damar tıkanıklığına yol açacak herhangi bir hava kabarcığı çıkarmamaya dikkat etti. Ayrıca Lupron'da olduğundan daha büyük kalibreli bir iğne kullanması gerekiyordu, bu da daha büyük ve daha acılı bir vuruş anlamına geliyordu. Bu kez Derochea yaklaşık iki haftadan beri her gece, kalçasındaki çürüklerin içinden doğru yeri bulmak için hayli çaba sarf etti. Korkunç ya da can yakıcı olmasa da elbette yılın her ayı yapmak istediği bir şey olmadığını kabul ediyor. Sorgusuz sualsiz geçen bu sürecin sonuna gelirken, yumurtlamanın son aşamasını harekete geçirmek için, Derochea bir kez daha hatırı sayılır ölçüde büyük bir derialtı ile korvonik gonadotropin hormonundan bir doz vurdu.

Gece aşılarına devam ederken, sonogram için ara ara hastaneye gidip yumurtalıklarının ilerleme durumunu kontrol ettirmek zorundaydı. Aşırı sıvı yüklemesi sebebiyle iyice kalınlaşmıştı ve artık asabiyetiyle kendi kendine dalga geçiyordu. Onunla konuştuğum zaman, bir gram zayıflamak için bile dünyaları verirdi. İki yumurtalığı da içi tıka basa dolu portakal çuvalı gibiydi ve her bir portakal, yani yumurta da, üç haftalık hormon tedavisinin ardından doğal olmayan bir hızla olgunlaşmıştı. Normal bir döngüde, yalnızca tek bir yumurtanın yumurtalık boşluğunu zorluyor olması gerekirdi. Fakat şu an Derochea olimpik yarışçılar misali, iki ya da üç yıllık oosidik verimini bir aya sığdırmayı başarmıştı. Ortada bu yılların ondan çalındığına; yani çocuk doğurma potansiyelinin bir şekilde tehlikeye girdiğine ya da kesintiye uğradığına dair herhangi bir kanıt yok. Ne de olsa, hepimiz fazla yumurtalarla bütçe patlamasına maruz kalan kişileriz ve değerlendirilemeyen bütçelerin sonunda şirketlerin başına ne geldiğini bir düşünün: *tısss!* Yani günümüzün tıbbi Demeterleri aksi halde apoptoza uğrayacak parçaları yiyip yutuyor.

Her ne olursa olsun, doğurganlık fetişizmi Derochea'nın ailesinde yaygın: Tüm kardeşleri pek çok kere doğurdu. "Bebek yapmak bizim için doğal bir şey," diyor. Derochea, kimi uzmanların öne sürdüğü üzere, üreme ilaçlarının yumurtalık kanseri riskini artırmasından da korkmuyor. Bu konudaki veriler halen ikna edici olmamakla birlikte, her durumda, Clomid ilacıyla, Derochea'nın aldığı herhangi bir foliküler uyarıcıya kıyasla daha yakından

ilişkilidir. "Eğer ailemde yumurtalık kanseri riski olsaydı, bu konuda daha dikkatli olurdum," diyor. "Fakat bu noktada, endişelenmiyorum. Aptalca olabilir ama korkmuyorum."

Ameliyat masasına uzanıyor. Ona önce oksijen veriyorlar, ardından da anestezi. Uykusunun gelip gelmediğini soruyorlar. Mırıldanıyor. Bir dakika sonra Dali'nin saati gibi gevşiyor. Asistan doktorlar bacaklarını doğum masasının ayaklıklarına bağlıyor. Genitaline sürdükleri iyotun damlaları kalçalarından masaya akarken regl kanını anımsatıyor. Bustillo odaya dalıyor, önce ellerini yıkıyor, dışkı ve vajinalarla ilgili birkaç espri yapıyor (neyse sorun değil), sonra da ellerini sabunluyor. Jinekoloji masasının en ucuna; bedenin savunma hattının en basit gediklerinden birinin karşısına geçiyor. Asistanları ultrason makinesini masanın yanına çekiyorlar ve dildoya benzeyen ultrason probunu uzatıyorlar. Doktor, probun başına bir lateks geçiriyor, "Al sana kondom!" diyor ve hazır halde bekleyen yumurtaları bezelerinden emip çıkarmak üzere aletin içine bir iğne yerleştiriyor.

Bustillo sihirbaz değneğini Derochea'nın vajinasına sokarak iki forniksten birine doğru çeviriyor: Serviksin her iki yanını çevreleyen vajinal kanalın çıkmaz sokağı. İğne forniksin içinden geçerek pelvik peritona (karın bölgesindeki çoğu organı çevreleyen yağlı bir tür zar) ulaştı ve en sonunda yumurtalığı delip geçti. Tüm bu çıkarma işlemini yumurtalığın yüksek frekanstaki ses dalgaları aracılığıyla karaltı halinde görülebildiği bir ultrason ekranından izleyerek gerçekleştiriyor. Ekranın sol üstünde de iğnenin hareketini izliyoruz. Buradan yumurtalık şişkin yumurta keseleri ve iki milimetre çapında foliküllerle dolu bir bal peteği gibi görünüyor. Bunlar Derochea'nın her gece sektirmeden yaptığı iğnelerle olgunlaşmış foliküller. Sonogram ekranı bunlarla dolup taşıyor. Ekrana kilitlenmiş halde iğne uçlu probu sonogramdan takip eden Bustillo bulduğu koyu renkli petekleri tek tek patlatıp folikülden akan sıvıyı emiyor. Sıvının yolculuğu probdan geçerek beher kabında sona eriyor. Yumurtayı sıvının içinde olduğu halde göremezsiniz ama oradadır. Sıvı folikülden çekilir çekilmez, kese kendi kendine söner ve ekrandan kaybolur. Bir kaç dakika sonra, yeniden şişer. Bu kez kan dolu bir şekilde.

Fıs! Fıs! Fıs! Bustillo her bir folikülü öylesine hızlı bir şekilde patlatıp emiyor ki, bal peteği şekli şimdi akordeon gibi dalgalanıyor: Keseler sönüyor, sonra kanlı tekrar doluyor. Fıs! Fıs! Fıs! İzleyen biri için çok zor; bacaklarımı karnıma doğru çekip olduğum yerde büzüşmek istiyorum. Asistan doktorlardan biri bana kimi zaman kadınların bu işlemin anestezisiz

yapılmasını istediğini söylüyor. Sonra da kararlarından pişmanlık duyuyorlar ve bir noktadan sonra çığlık atmaya başlıyorlarmış.

Sol yumurtalık körpe yumurtalardan arındığında, Bustillo probu diğer fornikse götürüyor ve aynı hareketi sağ yumurta için tekrarlıyor. Her iki tarafın delinme ve emilme işlemleri yaklaşık on dakika sürüyor. Probu geri çekerken, "Pekâlâ, tamamdır," diyor. Derochea'nın vajinasından oluk oluk kan akıyor. Hemşireler onu temizlerken bir yandan da ona sesleniyor, uyanması için hafifçe kolunu dürtüyor. Beth! Beth! İşin tamam, işimiz tamam, seni bir güzel yolduk. Genlerin şimdi cumburlop dalıp, içinden bebeğiyle çıkacağı başka bir kadının havuzunda yüzüyor.

Laboratuvara gelince, embriyolog Carol-Ann Cook ganimetleri tek tek sayıyor: Beth Derochea'dan daha önceki iki seferde olduğu gibi yine yirmi dokuz yumurta çıkarılmış. Bu kadının üzüm bağları ne de verimli! Aşçımız, Beth'in üzümlerini, yani yumurtalarını zayıf yumurtalara sahip bir kadının kocasının spermleriyle döllenmesi için hazırlıyor.

Vitro fertilizasyonunda donör yumurta kullanımı, ilk kez 1970'lerde başlayan çalışmalardan bu yana, bu tekniğin başına gelen birkaç ümit vaat eden katkıdan biri. IVF'ye başlayan çoğu kadın verimlilik ve doğurganlık dönemlerinin sonuna yaklaşmakta olan insanlar. Genellikle otuzlarının sonu, kırklı yaşların başındalar. Mantıksızlığını koruyan birtakım sebeplerden ötürü, "daha yaşlı" (bırakın *yaşıtlarımı,* seksenin altındaki kadınlar için bu tabiri kullanmak beni cidden sinirlendiriyor) bir kadının yumurtaları esnekliğini ve kuvvetini çoğunlukla yitirmiş oluyor. Onlar genellikle IVF'ye kendi yumurtalarıyla başlamayı deniyorlar. Kendi genomlarına, moleküler atalarına, kısmen de olsa daha fazla etki edebilirler, o zaman neden olmasın? Bir bebek kitap gibidir, her zaman için bildiğini yazman en doğrusudur. Onlar da Beth Derochea'nın geçtiği yollardan, haftalar süren hazırlık niteliğindeki hormonal enjeksiyon sürecinden geçiyorlar. Bir diğer taraftansa, düzinelerce olmasa da üç dört adet yumurta da veriyorlar fakat bazıları zar zor nefes alıyor. Bereket tanrıları ellerinden geleni yapıyor. Embriyo üretmesi beklenen sağlıklı bir görünüşe sahip yumurtalar ile partnerin spermleri bir petri kabında buluşuyor. Birkaç gün içinde, oluşan embriyolar kadına posta posta fışkırtılarak geri yükleniyor; bir sıvı içindeki embriyolar vajinaya yerleştirilen ince bir tüp aracılığıyla önce serviksten geçip uterusa ulaşıyor. Oldu da bitti! Göz açıp kapayıncaya kadar geçti. Oysa kadınlar için kaşla göz arasında kaybedilmesi ne acı! Hastaların büyük bir çoğunluğunda, teknik başarısızlığa uğranıyor. Yaşça daha büyük

bir kadının IVF aracılığıyla kendi yumurtalarıyla doğum yapabilme ihtimali yaklaşık yüzde 12 ile 18 arası değişmektedir. Bu yüzdelerin kanserle başa çıkma oranları olduğunu duysanız çok ama çok üzülürdünüz.

Yaşlı bir kadın bir ya da iki, hatta üç kez IVF'yi deneyebilir. Fakat o zamana kadar kendi DNA'sının bir meyvesini alamamışsa, büyük olasılıkla hiç alamayacak demektir. Bu noktada, doktor donör yumurta kullanımını önerebilir; daha genç bir kadının tohumlarıyla yaşça daha olgun kadının kocasının (sevgilisinin ya da erkek donörün) spermiyle birleştirilecek ve oluşan embriyo kadın hastanın uterusuna yerleştirilecektir. Donör yumurtası kullanmak doğurganlık anlamında kırk yaşında bir kadını yirmi beş yaşına döndürebilir. Nedeni bilinmez. Ama işe yarar, hem de öyle bir yarar ki zayıf ihtimaller havuzundan kurtulup tek bir vitro döngüsünde yüzde 40 doğurganlık şansına erişmiş olursunuz. Bu oranlar düşünüldüğünde gerçek bir bebek sesi duyar gibi oluyorum. Şarap tazeyse, şişesi ve etiketi önemsizdir.

Yumurta, tüneğini işte böyle yönetir. Yarınları rahim değil, bizzat yumurtanın kendisi belirler. Carol-Ann Cook, Derochea'nın yumurtalarından birini alıyor ve çok güçlü bir mikroskoba yerleştiriyor, mikroskop da görüntüyü bir monitöre yansıtıyor. "Çok güzel bir yumurta," diyor Bustillo. Carol ekliyor: "Bütün yumurtalar güzeldir." Bunlar sağlıklı bir kadının yumurtaları. Parıldamasınlar da ne yapsınlar?

Yumurtayı düşünmek, gökyüzünü ve iklimi düşünmek gibidir. Yumurtanın bedeni güneşin ta kendisidir; güneş kadar yuvarlak ve amirane. Vücutta küresel tek hücre... Diğer hücreler ortasından sıkılmış bir ambalaj, mürekkep lekesi veyahut ortası yarı delik donuta benzer, fakat yumurta bir geometri harikasıdır. O, anlamlı bir biçime sahiptir: Küre şekli, doğadaki en istikrarlı şekillerdendir. Eğer en kutsal anne yadigarınızı, yani genlerinizi korumak isterseniz, onları hazine kürenizde saklı tutun. Yumurtalar da, inciler gibi yıllarca yaşar ve kırılmaları çok zordur. Döllenme için çağrıldıklarında, fallop tüpünden hoyratça inip giderler.

Carol-Ann Cook yumurtanın detaylarına dikkat çekiyor. Ekranda gümüş-beyaz renkler içinde parlayan büyük bir küre var, kürenin içinde krem şantiye ya da her çocuk resminde muhakkak olan beyaz pofuduk bulutlara benzer bir karaltı görünüyor. Buna, bulutlara benzerliğinden ötürü kümülüs adı verilmiş. Kümülüs, yumurtayı bir sonraki kutsal görevine, yani "korona radiata"ya sevk edecek yapışkan ekstrasellüler maddeden oluşan bir örüntüdür. Güneşin korona tabakası gibi, yumurtanın korona tabakası

da merkez ağdan hatırı sayılır ölçüde yayılarak ışık saçan bir haledir. Sivri uçlu yapısı, yumurtanın kusursuz ovalliğini vurgulayan hatlarıyla tam bir kraliçe tacı gibidir. Korona radiata yardımcı hücre denilen birbirine kenetlenmiş hücrelerden oluşan yoğun bir ağdır. Bunlara yardımcı hücre denmesinin sebebi yumurtaya yardım edip onu korumalarıdır, ayrıca sperm için bir tür uçuş pateni ya da platform görevi görerek savsak flagelatları yumurtanın dış çeperine doğru da yönlendirebilir. Bu kalın, ekstrasellüler çeper zona pelusida olarak bilinir: Memeli yumurtasının kabuğu görevini gören yarısaydam bölge. Zona pelusida şeker ve proteinden oluşan, çekim alanı kadar kurnaz bir matrikstir. Şekliyle spermin dikkatini çeker ama ona uymayanları geri püskürtür. Kimin dost kimin yabancı olduğuna o karar verir. Zona pelusida biyolojik çeşitliliğin can damarı, doğadaki ayrıştırmanın genellikle başladığı yer olarak düşünülebilir: Çünkü uyumlu bir yapıyı uyumsuz hale getirmek şeker moleküllerinin yapısında küçük bir değişikliğe bakar. Örneğin, bir şempanzenin DNA'sı doğrudan insan yumurtasına enjekte edildiğinde, ortaya çıkan yapay melezlenmenin etik açıdan korkunç fakat yaşayabilir bir embriyo üretmesi mümkündür. Fakat eşeyli üremenin kısıtlamaları çerçevesinde, insan yumurtası bir şempanzenin spermine geçit vermez.

Ayrıca zona, birden fazla türde spermin girişine engel olur. Döllenmeden önce, dış zarı kaplayan şekerler arkadaş canlısı, güler yüzlü bir edayla baş kısmında kendisininki gibi şekerleri olan bir sperm hücresi arar. Zona spermin başına yapıştığı an, spermi içine çeker ve kelimenin tam anlamıyla sertleşir. Şeker molekülü bu kez içe doğru döner. Böylece yumurta doygunluğa ulaşır; artık daha fazla DNA istemez. Eşikte kalan herhangi bir sperm kaçınılmaz olarak ölecektir. Yine de, zonanın görevi bitmez. Güçlü ve kalın yapısıyla bir anorak görevi görür, hassas yeni embriyoyu, yavaşça fallop tüplerinden inip uteruse geçerken korur. Ancak döllenmeden birkaç hafta sonra, embriyo uterus duvarına yapıştığında, zona pellusida parçalara ayrılır ve embriyonun anne kanına karışmasına izin verir.

Korona, kümülüs ve zona... Hepsi de yumurtanın ekstrasellüler bileşenleri, destekçileridir. Ama yumurta değillerdir. Asıl yumurta gerçek güneş dedikleri şey, bir yaşam kaynağıdır ve bunu kesinlikle abartmadan söylüyorum. Yumurta nasıl ki beden için nadirse, taşıdığı güç bakımından da nadirdir. Başka hiçbir hücrenin yeni bir şey yaratma, genleri örgütleyip bunlarla sıfırdan bir varlık inşa etme kapasitesi yoktur. Daha önce, memeli yumurtasının kuş yumurtasına hiç benzemediğini söylemiştim; ayrıca kuş

yumurtasının aksine embriyonik gelişimi sürdürecek besinlerden yoksundur. Memeli embriyosunun, annenin kan dolaşım sistemine bağlanması, plasenta aracılığıyla beslenmesi gerekir. Fakat genetik anlamda, memeli yumurtasındaki sitoplazma kendi içinde bütünlüklü ve zengin bir evrendir. Muhallebi kıvamındaki sitoplazmanın bazı yerlerinde, genomun harekete geçmesini, türünün attığı her adımı atmasını sağlayacak protein ya da nükleik asit parçacıkları gibi birtakım faktörler bulunur. Bu maternal faktörler henüz tanımlanmamış olsa da etkileri sezgisel yollarla göz önündedir. İskoç biliminsanları 1997 yılında yetişkin bir koyunu klonladıklarını ve adını Dolly koyduklarını açıkladıklarında, tüm dünya insan klonlama, insan asalaklama ve "Tanrı nerede?" sorularıyla çalkalandı. Yapılan sonsuz sayıda zorlu çalışma, insan klonlama ihtimalini çevreleyen etik ikileme dair çok az şeyi çözüme kavuşturdu; tabii eğer ortada gerçekten bir ikilem varsa. Fakat Dolly'nin sevimli küçükbaş suratında gördüğünüz şey, hiç şüphesiz bir yumurta mucizesidir. Klonu yapan yumurtadır. Biliminsanları deneyler esnasında, yetişkin bir koyunun memesinden bir hücre aldı ve hücreden gen-deposu görevi gören nükleusu ayırdılar. İhtiyaçları olan şey bu yetişkin genlerdi ve aslında bunları herhangi bir organdan elde edebilirlerdi. Bir hayvanın bedenindeki her bir hücre aynı gen grubuna sahiptir. Hayvanlardaki meme hücresini pankreas hücresinden ya da deri hücresinden ayıran şey o binlerce genden kiminin aktif kiminin susturulmuş gen olmasıdır.

Yumurta demokratiktir. Her bir gene söz hakkı tanır. Bu sebeple biliminsanları bir koyun yumurtası hücresini kullandılar, onu incelediler, yumurtanın genlerini çıkartıp geriye yalnızca yumurtanın bedenini, yani sitoplazmayı, sarısız "sarı" halini ortaya çıkardılar. Yumurtanın çekirdeği (nükleus) yerine, meme hücresinin çekirdeğini yerleştirdiler, ardından da bu garip karışımı, bu Kimera'yı, bu Minator'u, başka bir koyunun rahmine naklettiler. Yumurtanın bedeni yetişkin genomunu tümüyle yaşama döndürdü. Sil baştan yaparak söz konusu meme hücresinden süt izlerini temizleyerek eski genlerini yeniden üretti. Yumurtadaki maternal faktörler sayesinde genom gebeliğin çılgın şanını sürdürmüş oldu: Tüm organları, bütün doku türlerini, koyuna dair ne varsa hepsini üretti.

Vücuttaki hücrelerden yalnızca yumurta bütünü etkileyebilir. Bir karaciğer hücresini ya da pankreas hücresini uterusa yerleştirdiğinizde ondan bir bebek çıkaramazsınız. Yumurta hücresi akla sahip olmasa da, yeni bir varlık yaratacak genlere sahiptir. Diğerlerine nazaran büyük bir hücre olmasını bir mucize olarak yorumlayabiliriz. Yaradılışın sırlarını taşırca-

sına büyük... Yumurtanın moleküler karmaşıklığı neden yetişkinlikte yeni yumurtalar üretemediğimizi, erkekler yaşamları boyunca yeni spermler püskürtebilirken niçin bütün yumurtalarımızla birlikte doğduğumuzu açıklayabilir. Biliminsanları yumurtayla sperm arasındaki farklılıklardan yeterince söz etmiştir: Erkek gametlerinin verimliliği ve yenilenebilirliği karşısında kadın yumurtasının sınırları ve bozulabilme özelliğinden bahsederler. Sperm üretimiyle ilgili külliyat değerinde bir terminoloji var. "Bir erkek her kalp atışında, binlerce sperm üretir!" Ralph Brinster 1996 yılının Mayıs ayında *Washington Post*'ta işte böyle seslenmişti. Bir kadın ise görüp görebileceği bütün yumurtalarla birlikte doğar, sonrasında yaşlanmaya başlar, diye devam ediyordu. Fakat üreme becerisi tek başına, bütün alkışları toplamaya yetmez. Bakteri her yirmi dakikada bir sayısını ikiye katlayarak çoğalır. Çoğu kanser hücresi, söz konusu tümör kitlesi hastayı öldürdükten sonra bile, bir kabın içinde çoğalmaya devam edebilir. Belki de yumurtalar da nöronlar gibidir, onlar da yetişkinlik evresinde yenilenmezler: Çok şey bilirler! İşte bu yüzden sperm silindir şapkası ve tabii ki kuyruklu smokiniyle ortamlarda boy göstersin yeter. Partiyi esas başlatan yumurtadır.

2*
MOZAİK HAYAL GÜCÜ
"Dişi" Kromozomu Anlamak

KEITH VE ADELE KEDİ KÖPEK ya da iki erkek kedi gibi durmadan didişirlerdi. Keith yaptığı okumalardan öne sürdüğü savlar için materyal topluyordu. Soluk almadan, adeta büyük bir açlık ve iştahla okuyordu; kimi zaman, herhangi bir dayanağı olmasa da, kadın ve erkeğin doğal kozmolojisi hakkındaki tezlerini destekleyecek bir olguyla karşılaşırdı. "Erkekler arayıcıdır" sonucuna varmıştı: Onlar savaşçı ve yaratıcıydı; etrafımızda gördüğümüz ne varsa onlar inşa ettiler, yüksek binalarla çevrili şehirlerin suni dünyası onların eseri, fakat dehaları ve meşguliyetlerinin acısını çekiyorlar. Kadınlar dengeleyici unsur, erkeğin sabırsız yayılmacılığının yatıştırıcısı, tuğlaları tutan bir tür sıva. Hiç şaşırtıcı değil: Bu "yapan" ile "olan", öncü ile arabulucu, karmaşa ile basitlik arasında kurulan ve alışkın olduğumuz bir diyalektik.

Derken bir gün Keith kromozomlarla ilgili okuyordu. İnsanda 23 çift kromozom olduğunu, her bir çiftten de birebir aynı sayıda hem kadın hem de erkekte bulunduğunu okudu, fakat tek bir farkla: 23 numaralı çift–cinsiyet kromozomu. Bu kromozom sırasında, kadınların iki X kromozomu, erkeklerinse bir X bir Y kromozomu bulunuyor. Hatta, bir kadının iki X kromozomu tüm diğer kromozom çiftlerinin neredeyse aynısı. Kromozomlar tek başlarına X harfine çok benzer. Vücut hücrelerinin içinde iç içe geçtikleri zaman saç örgüsü görünümüne kavuşurlar. Fakat amniyosentez işlemi sırasında fetusun kromozomları üzerinde inceleme yapan bir genetik uzmanı veya bir laboratuvar teknisyeni tarafından hücreden çıkarılıp mikroskopta incelenmek üzere ayrıştırıldıklarında, son derece şişkin ve gevşek

birer X şeklini alırlar. Sonuç olarak kadınlar 23 çift ya da 46 adet olmak üzere bu X şeklindeki yapılara sahipken erkeklerin 45 X'i, 1'er de eksantrik Y kromozomları vardır. Y de görünüş itibariyle adlandırıldığı harfin şeklindedir; küt ve üç uzuvlu yapısıyla hücredeki tüm diğer kromozomlardan daha farklıdır.

Keith mikroskobik anlamda da olsa insan yapısını oluşturan genetik hamurun bile tescillediği bir gerçek olarak, erkeklerin kadınlara üstünlüğünü görüyordu. Kadınların cinsiyet kromozomları X: Monotonluk. Aynı hikâye. Erkeklerinki X ve Y kromozomlarından oluşuyor: Çeşitlilik. Genetik inovasyon ve ilkelliğin sıkıcılığından bir kaçış. Y kromozomu yaratıcılığın, dehanın bir alameti. Keith, Adele'e işte aynen böyle söyledi, kromozomlar bile erkek üstünlüğünü kanıtlıyor. Sende iki X kromozomu var, ki bu çok sıkıcı, bendeyse hem X hem Y; ve duruma bakılırsa bu oldukça ilgi çekici.

Ne Adele'in ne de Keith'in genetik hakkında geniş bir bilgisi yoktu fakat Adele fikir ishalinin kokusunu çok uzaktan alırdı. Karşısındakinin teorisini alaycı bir gülümsemeyle öteledi. Adam da zekâsına boyun eğmediği için onun bu karşı koyuşuna öfkelendi. Tartışma büyüdü; tüm diğer tartışmalarında olduğu gibi... Elbette Keith bunu bütün erkekler için söylememiş, kendisi hakkında yorum yapmıştı. İhtiyaçlarının ve sezgilerinin Adele'inkilerden üstün olduğu ve bunu kabul etmesi gerektiği konusunda ısrarcıydı. Ama Adele teslim olmadı.

Ebeveynlerimin yıllarca gönülsüz seyircilerinin, yani biz çocuklarının önünde apartman dairemizde sergilediği sayısız "tiyatro skeci" arasında sadece bunu hatırlıyorum. Yüzyılın çarpışması; Y, X'e karşı. Bu tartışmayı kısmen de olsa hatırlıyorum çünkü o zamanlarda da teorik olarak gerçekten tuhaf geliyordu ve erkek egemenliğine dair herkesi ilgilendiren, geniş kapsamlı bir iddianın kanıtlarla öne sürüldüğüne ilk kez şahit oluyordum. Bu durumu kişisel almıştım. Duygularım incinmişti. Babamın anneme sataşmasına alışkındım. Fakat o bu kez, ben de dahil, tüm kadınları kromozomal olarak sıkıcı buluyordu.

Kromozom meselesi iğrenme uyandıran ve tartışmaya açık bir konu olarak çözümsüzlüğünü koruyacak. Kimi açıdan, cinsiyet temelde cinsiyet kromozomu tarafından belirleniyor. Eğer bir kadınsanız, vücudunuzdaki her bir hücrenize X çifti tıkıştırılmış demektir; diğer 22 çift kromozomu da unutmayalım. Erkekseniz, Y'nizden haberdarsınızdır ve moleküler fallusunuzla gurur bile duyabilirsiniz; İngilizcedeki kelime oyununa bakın:

Y? Why? Why? Y!* Cinsiyet kromozomları bir teknisyene (ve eğer bilmek isterseniz siz ebeveynlere) amniyosentez ekranından fetusun kız mı erkek mi olduğunu söyleyebiliyor.

X ile Y arasındaki sınır bir bakıma dişilik ve erkeklik arasındaki son derece açık, net, tartışmasız ayrılığı gözler önüne seriyor ve babam dişi kromozomal bütünlüğün öngörülebilirliği ve monotonluğu konusunda haklı. Bir kadının fallop tüpünde boydan boya dizili hücrelerden, karaciğerdeki ve beyindekilere kadar her bir vücut hücresinde X kromozomuna rastlamakla kalmaz, her bir yumurta hücresini açıp nükleusa kadar indiğinizde de her birinde X kromozomuna rastlarsınız (yine, 22 diğer kromozomla birlikte tabii). Elbette bir embriyoya çeşitlilik katan ve dişi üretmek için X kromozomu, erkek üretmek için Y kromozomu alarak embriyonun cinsiyetine karar veren sperm hücresidir. X yumurtayla ilintilidir. Bir yumurtanın içinde asla Y kromozomu olmaz. Bir sperm örneği tek başına biseksüeldir çünkü kadın mı yoksa yanardöner bir erkek spermi sunma ihtimali hemen hemen eşittir fakat yumurtalar tabiatı gereği kadındır. Şimdi sonsuzluğa uzanan ayna metaforunu, anneyle kız çocuğu arasındaki bağı, yumurtaların içindeki kadının özünde yuvalanan yumurtaları tekrar düşündüğümüzde, bir adım sonrasında kromozomların devamlılığını görebiliriz. Hiçbir erkeklik biz kızlara rengini veremez, hayır, tek bir molar damlacığın veyahut kuantumun bile buna gücü yetmez.**

Ama tabii ki bu kadar basit değil. Moleküler anlamda el değmemiş bir anaerkil soy fikri ne kadar cezbedici görünse de sanıldığı kadar basit değiliz. Cinsiyet kromozomunun doğasını bir düşünelim; X ile Y'yi çarpıştıralım. Öncelikle X hem devasa boyutu hem de veri yoğunluğu bakımından daha büyük, hem de çok daha büyük. X kromozomu esasında insanlığın yüklendiği 23 çift kromozomun en büyüklerinden biri ve en küçüklerinden olan Y'den altı kat daha büyük (onu dengelemek için fonksiyonel olmayan birtakım eklentilerle dolu olmasa en küçükleri bile olabilirdi). Beyler, korkarım haklısınız: Büyüklük önemli.

Buna ek olarak, dişi kromozomda daha fazla gen sıralanmıştır. Dişi kromozom, genler için bir kalıp görevi görerek, kromozoma yakışır bir anlam kazanır. Kimse X'te de Y'de de kaç adet genin yerleştiğini bilmez;

* İngilizce Why (neden) okunuşu Y ile aynı. –edn

** Erkek gametinin başı çektiği biyolojik determi izm memelilere özgü bir doğa olayıdır. Kuş türlerinde, tam tersi bir yöntem esastır: Dişini iki farklı cinsiyet kromozomu vardır, biri X biri de W. Doğacak yavrunun cinsiyetini belirleyen şey eşinin spermi değil, dişinin yumurtasıdır.

çünkü henüz bir insanda toplamda kaç adet gen olduğu bilinmemektedir. Tahmini sayı 68 bin ile 100 bin arasında gidip gelmektedir. Burada itiraz edilemez olan tek şey şudur; X'in Y'ye göre gen hazinesi büyük ölçüde daha fazladır. Erkek kromozom sap gibi kalmış zavallının tekidir; iki ya da üç düzineye ev sahipliği yapar; o da belki! Tabii bu, biliminsanlarının cömert anına denk geldiği sırada ortaya atılmış bir sayı. X'te 3.500 ile 6 bin arasında gen bulmak mümkündür.

Peki bu bizim için ne ifade ediyor sevgili kadınlar? Bizler, tabiri caizse bir gen menbaı mıyız? Sonuçta, iki X'imiz varken ve her bir X yaklaşık 5 bin kadar gen barındırırken, bir erkek tek bir X'le 5 bin, bir Y ile de 30 gen taşıyorsa, o halde bir erkekten yaklaşık olarak 4.970 daha fazla gene sahip olduğumuzu bulmak için herhalde hesap makinesine ihtiyacımız yok. O halde, Gaia aşkına, niçin erkekler bizden daha iri? Cevap genetik bilimin muntazam örüntüsünde gizli: Tüm o fazla genler hiçbir şey yapmadan öylece duruyor ve biz de aynen öyle yapmalarını istiyoruz. Aslına bakılırsa, eğer hepsi birden bir şey yapacak olursa, çoktan ölmüştük. İşte bir dişinin X kromozomları hakkında en sevdiğim şey bu: Öngörülemezler. Şaşırtıcı şeyler yapabilirler. Vücuttaki herhangi bir kromozom gibi hareket etmiyorlar. Kromozomların adabımuaşeret kuralları çerçevesinde hareket etmesi gerektiği söylenecek olursa, X kromozomlarının en edepli davranışı sergilediklerine hiç şüphe yok.

Esmeralda, Rosa ve Maria Meksika'daki Zacatecas'ta yaşıyorlar; burası sınırın kuzeyinde kalan Amerikalılar için muamma olsa da, 10 bin kişilik nüfusuyla çevresindeki daha küçük ve daha ücra kasabalara göre merkezi bile sayılabilir. Zacatecas'taki pek çok insan geçimini kırmızı biber toplayıp, bunları ihraç edilmek üzere paketleyerek kazanıyor. Esmeralda ve Rosa ergenlik yaşlarında iki kız kardeş, iki yaşındaki Maria da onların kuzeni.* Üç kız çocuğu da son derece nadir görünen bir durumla karşı karşıya, öylesine nadir bir durum ki sülaleleri dünyada bunu yaşayan tek topluluk olabilir. Genel konjenital hipertrikozis olarak bilinen bu durum, ilkel memeli döneminden bugüne uzanan ırsi bir sendromdur. O zamanlar tüylerimizi kendimiz yetiştirir, ne ucuz emekle üretim yapan merdivenaltı tekstil atölyelerine ne de Calvin Klein'in yumuşak pornografisine ihtiyaç duyardık. *Trikozis* tüy gelişimi anlamına

* Gerçek isimleri kullanılmamıştır.

gelip, *hiper*'in de adı üstünde olduğuna göre, *Hipertrikozis* terimi her şeyi açıklamaya yetiyor.

Tarihöncesi köklerimize dayanan ve normalde artık pasifleşmiş bir gen, bir sebepten ötürü yeniden aktive olunca soyaçekim süreci başlar. Soyaçekim en elle tutulur ve gerçeküstü biçimde, bize diğer türlerle olan bağlarımızı hatırlatır. Bize, evrimin tıpkı Güneybatı'daki Pueblo yerlileri gibi, ondan önce var olanı yok etmeyip onun üzerine bir yapı inşa ederek onu çevrelediğini hatırlatır. Soyaçekim olağanüstü bir durum değildir. Kimilerinin bir çift uzvun ötesinde, fazladan bir ya da iki meme ucu vardır; omzun yukarısından kalçalara kadar uzanan meme dokusunun bir yadigarı olarak, çoğu memelide birden çok meme ucu oluşur. Kimi bebekler de ormandan ya da denizden çıkma konusunda isteksizlermiş gibi, ufak bir kuyrukla ya da parmaklarının arasında perdelerle doğarlar.

Konjenital hipertrikozis olayında, yüz ve vücuttaki tüyleri cömertçe besleyen bir gen küllerinden doğar. Bunun dışında gelişen başka bir olağanüstü durum yoktur; ne iskelette bir deformasyon, ne zekâ geriliği ne de genetik değişimle gelmesi muhtemel daha farklı türden bir sıkıntı görülür. Bu duruma yakalanan, Zacatecas sınırları içinde hemen herkesçe tanınan bu geniş aile de bir nevi deri değiştirmekte. Zacatecas'lı kızlarla tanıştığınızda, insanlığın niçin ilk aşamada tüylerini döktüğünü merak etmeye başlıyorsunuz; evrimsel biyologların halen çözemediği bir bulmaca. Asil yaklaşımlarınıza karşın, sizde kurtadam hissi yaratıyorlar. Mit uzmanlarının öne sürdüğü üzere, kurtadam efsanesine hayat veren, hipertrikozis gibi aşırı kıllanmaya sebep olan ender mutasyon türleridir.

Kurtadam hikâyesinin bir diğer unsuru da Esmeralda, Rosa ve Maria üçlüsünde kendini gösteriyor. Hatırlayabileceğiniz gibi, kurtadam dolunay zamanında alter egosuna yavaş yavaş yenilir. Gece 10.00'a doğru, yüzünü tuhaf tüyler gölgelemeye başlar. 11.00'de, tüyler alnından aşağı doğru inerek yanaklarına ulaşır. Gece yarısı geldiğinde, tüm vücudun istilası tamamlanır ve artık ava çıkmaya hazırdır. Zacatecas'lı kızların saati de aynı kurtadamınki gibi işler. En büyükleri, on yedi yaşındaki Esmeralda saat 10.00'u bile beklemez. Yanaklarından, çenesinden ve kulak çevresinden aşağı dökülen koyu perçemleriyle, kavurucu yaz güneşinin altındayken tüm yüzü gölgelenir. Bu hali onu gizli bir kabilenin üyesi yapmaya yeter fakat yakışıklı erkeklerle görüşme hevesinden ya da bu hevesi hayata geçirmekten alıkoymaz.

Maria, bebek olan, saat 11.00 noktasındadır. Yanakları, çenesi, alnının tepesi koyu, ince, hafif dalgalı, yaş aldıkça daha da koyulaşıp kalınlaşacak

tüylerle şekil değiştirir. Sanki kaşlarından alnına doğru uzayan kâhülleri varmış gibi görünür. Koyu renk gözleri neşeyle parıldamaktadır. Henüz utanmayı öğrenmemiştir.

On beş yaşındaki Rosa ise neredeyse kurtadamın gece yarısındaki haline benzer. Yanakları, çenesi, alnı ve burnu dahil olmak üzere yüzünün çoğu tüyle kaplanır; öyle ki tüylerden derisi belli olmaz. Bir şempanze ya da gorilden bile daha tüylü olduğu söylenebilir; çünkü bu hayvanların en azından yanak, burun ve göz çevrelerinde tüyleri seyrekleşir. Guadalajara Üniversitesi'nden, hipertrikozis alanında çalışma yapan Luis Figuera, Rosa'yla ilk karşılaştığında genç kızın görünümünden bir hayli gerildiğini fakat onunla konuşmaya başladıktan sonra artık bunu fark etmediğini söylemişti. Sonunda ona, yüzüne dokunup dokunamayacağını soracak kadar güvende hissetmiş kendini ve o da kabul etmiş. "Bir bebeğin kafasını okşar gibiydi," dedi, "bir kediyi sever gibi." Rosa'nın yüzündeki tüyler ailedeki diğer kadınlardan daha kalın. Ayrıca konjenital sendromun en fazla görüldüğü bazı erkek akrabalarınınki kadar gür bir yapısı var. Ailedeki erkeklerin ikisi, geçimlerini "köpek adam" ya da "ormandan gelen insan" olarak sahneye çıktıkları sirk gösterilerinden kazanıyor. Diğerleri günde iki defa yüzlerini tümüyle tıraş ediyorlar. Ne Rosa ne de kardeşleri tıraş oluyor; tüylerinin daha gür ve koyu çıkmasından korkuyorlar. Rosa kendini dış dünyadan tamamen soyutlayarak yaşıyor. Okula ya da alışverişe gittiği zamanlar haricinde hiç dışarı çıkmıyor. Evin panjurlarını hep kapalı tutuyor. Son derece nazik ve utangaç; sosyal yaşamdan ya da aşk hayatından pek bir beklentisi yok.

Herkes kimi zaman rüyasında halka açık bir yerde çırılçıplak kaldığını görür ve utanç içinde uyanır. Ben de Rosa'yı rüyalarında tüm tüylerinden arındığını, vücudunu saran her bir tutamın döküldüğünü görürken hayal ediyorum. Belki o zaman rüyalarında ne utanır ne de korkar, hatta kendini özgür hisseder; alabora olmuş yüzü o an mermer gibi pürüzsüzleşir ve ayakları bir an olsun yerden kesilir de tüm dünya dertlerinden sıyrılıverir.

Zacatecas'lı kızlarda görülen tüy çeşitliliği dişi kalıtımının üstün bir özelliğini yansıtıyor. Babam erkeğin çeşitlilikte, kromozomal karmaşıklıkta üstün geldiğini düşünürdü. Tam tersine. Her kişide 23 kromozomun her birinden, biri anneden diğeri de babadan olmak kaydıyla, iki kopya bulunur. Bu kromozomların 22 çifti için, her iki türden kromozom seçilebilir. Bunlar bizi biz yapan şeylerdir, tüm o kemikli burunlar, çürük dişler, aleladeliğin ve albeninin en alçak, en yüce halleriyle ebeveynlerimizden bize kalan kendine özgü bir lapadır.

Biz kadınlar için, cinsiyet kromozomlarımızda genetik mirasımızdan daha farklı bir şey yaşanır. İki X kromozomu, embriyo oluşturmak için bir araya gelir, bunu tüm diğer kromozomlar takip eder ve her birinin çifti, gelişmekte olan bebeğin her bir hücresine ulaşacak şekilde dağılır. Fakat sonrasında, embriyonik oluşum esnasında, her bir hücre karar aşamasına geçer: Anneyi mi tercih ediyoruz yoksa babayı mı? Maternal X kromozomunu mu aktif tutalım yoksa paternali mi? Karar verildikten sonra, bu genellikle rasgele olur, hücre diğerine tercih ettiği X'i kapatır, burada kimyasal anlamda bir kırılma yaşanır. Bir kromozom boyunca hizalanmış binlerce geni kapatma işlemi dramatik bir olaydır; ışıl ışıl parlayan yüz binlerce görkemli binanın aniden sönüverdiği New York elektrik kesintileri gibi...

Karaciğer hücresi "Çıt!"lar. İşte ana yüreği! Derken bir beyin hücresi kararını verir, baba X geçerliliğini yitirirken maternal kromozom hayatta tutunacaktır. X inaktivasyonu denilen işlem sırasında her gen kapatılmaz; birkaçı erkeğin cüce Y kromozomundaki bir dolu genle buluşabilmek için aktif kalır. Öyle ya da böyle, sonuç olarak, söz konusu bir hücre içinde, ya anneden ya da babadan binlerce gen alışverişi olur.

O zaman sakallı kızların niçin böyle olağanüstü bir uyumsuzlukları olduğunu anlayabiliriz. Konjenital hipertrikozisin ardındaki gen; zamanında bize memeli unvanını almamıza yardımcı olan bu soyaçekim (atavizm), X kromozomunda gizli. Fakat çoğumuzda bu gen artık çalışmıyor. İriyarı görünüm artık insan estetiğine uymuyor, bir erkeği etkilemeye de yetmiyor, bu sebeple de bu gen boşa çıkıyor. Fakat hipertrikozis taşıyan bir ailede, söz konusu gen derin uykusundan uyanır. Kızların her biri de bu komadan yeni çıkmış genden bir örnek taşıyor, Esmeralda ve Rosa annesinden, Maria da babasından almış. Her bir çocuk hem işlevsel hem de işlevsiz X kromozomlarından oluşan bir mozaik gibi. Esmeralda'nın yüzü bu yüzden babasına daha çok benziyor; soyu, etkiye maruz kalmamış X'ten geliyor. Tamamen şans eseri bir biçimde, yanaklarında, alnında, burnunda ve çenesindeki follikel hücrelerin büyük bir çoğunluğu maternal X kromozomunu kapatarak, etkiye maruz kalmamış paternal kromozomun görünüşünü etkilemesine izin vermiş; bu da kurtadam imajını sağlama almış. Kız kardeşinin yüzüyse tam tersi bir yol izliyor, paternal kromozomu kapatan hücreler, tüylü maternal X'i işleme sokuyor. Sonuç olarak da, Maria'da birinden 6, diğerinden 12 adet var. Tamamen şans eseri, gerçek bir riziko. Kromozomların değişen yapısı kız kardeşler için tam tersi yönde de işleye-

bilirdi ve ama aslına bakarsanız, o zaman da kendileri çocuk yapsalar, bu şanslı çocuk kedi suratı hissi veren yanaklarla doğabilirdi.

Dünya belirsizliklerle dolu olabilir fakat biz, kızlar, hepimiz gizemli küçük birer örtüyüz, kimi dokularımızda babalığın yamaları, kimilerinde de annenin gölgesi gizli. Biz erkek kardeşlerimizden binlerce kez daha karmaşığız. Bir erkek çocuğunun "anasınınoğlu" olma durumu çok normal: Çünkü vücudundaki her bir hücrede capcanlı bir X kromozomu var. Zaten başka şansı yok, sahip olduğu tek şey X ve her bir hücresinin ona ihtiyacı var. Yani annesinden aldığı işler genler, babasınkilerden binlerce kezdaha fazla. Y kromozomun bir yere gittiği yok, orada duruyor ve bu tamamen babadan oğula geçen bir işlem; fakat Y'nin X'e kıyasla genetik anlamda fakirleştirilmiş bir kromozom olduğu doğrudur. Eğer bir hesaplama yapılırsa, erkek kardeşinizin annesiyle, babasıyla olduğundan yüzde 6 oranında daha ilişkili olduğu, annenizle de sizle olduğundan yüzde 3 daha bağlantılı olduğu ortaya çıkabilir çünkü sizin hücrelerinizin ortalama yarısında anne kromozomu kapalı dururken, kardeşinizin anne kromozomları işlevsel kalmaya devam eder. Bunlar öyle görünse de, aslında hiç konudışı hususlar sayılmaz. Bir bakıma, onlardan bahsettiğim için üzgünüm de. Çünkü bu hususlar anne soyunun imajını zedelerken, ilkel dönemlerden bu yana anne, büyükanne, büyük büyükanne gibi anaerkilliğin yaratıcısı olan tüm kutsanmışların ihtişamlı sunumu ile dişilik arasındaki bağlantının tasvirini çürütmektedir. (İlginç bir dipnot eklemek gerekirse; erkek tek yumurta ikizleri dişi tek yumurta ikizlerinden daha çok birbirine benzer, bu da yine X inaktivasyonu sayesindedir.) Erkek ikizler maternal X kromozomlarının tümünü paylaşıp, diğer kromozomları da müşterek olarak kullanırken dişi ikizlerse vücudun muhtelif bölgelerinde işleyen maternal ve paternal X kromozomlardan meydana gelen değişken bir "kırkyama"ya sahiptir.)

Belki de, erkekler maternal bağlarından bizim kadar memnun değildir. Düşünün; hayatlarının en yardıma muhtaç zamanlarında dünyalarını kontrol altına alan kadirimutlak dişi güçten kurtulmak, *bireyselleşmek* istemezler mi? Hele bir de onun sandıklarından daha büyük bir parçaları olduğunu öğrendiklerinde! Babamın bunu duymaktan hiç hoşlanmayacağına eminim. Çünkü o da hayatı boyunca annesi tarafından hep boğulmuştu. İnsanlar ona sürekli tavsiyelerde bulunuyorlardı, D. H. Lawrence'ı okumalısın; adamın annesiyle olan ilişkisinde kendini göreceksin! Babam da onlara "Niye okuyayım ki?" derdi, onu zaten bizzat yaşadım ve yeterince kötüydü.

Anasoyluluk meselesine ek olarak, şu önemli görüşü de paylaşmak istiyorum: Dişi örtülerimizin, kromozom mozaiğimizin altında, beyin karmaşıklığı açısından hatırı sayılır ölçüde bir potansiyel taşıyoruz. Elbette bu iddianın inanç ve düşünce anlamında bir sıçrama gerektirdiği şüphe götürmez bir gerçek; fakat yine de şansımızı deneyelim. Başlangıç olarak, X kromozomunu Akıllı Kromozom olarak düşünün. Bunun basit bir şovenizmden kaynaklanmadığını (bir kadın şovenisti olduğum yalan değil!) fakat X kromozomunda yerleşen herhangi bir gen üstünlüğünün beyin zenginliği konusuyla alakalı görünmesinden kaynaklandığını iddia ediyorum. Araştırmalara göre, X kromozomundaki mutasyonlar, zekâ geriliğinin diğer 22 kromozomda meydana gelen mutasyonlara kıyasla daha yaygın bir sebebidir. Tüm bu retardasyonun sonuçları son derece parlaktır: Eğer favori kromozomumuzda meydana gelebilecek problemler zihinsel birtakım eksikliklere yol açabiliyorsa, bu durum çok önemli noktalara işaret ediyor: Genlerin zekâ inşaasındaki önemine. Bu genlerden bir ya da daha fazlası hastalandığında, beyin gelişimi duraksar, bu uğultu bir uyum yakaladığındaysa bir dahi doğar.

Şimdi bu Akıllı Kromozom meselesini bir adım daha ileri götürelim; beyninizin anne kare ve baba karelerden oluşan bir satranç tahtası olduğunu hayal edelim. Anne karelerde, maternal X ve tüm beyin genleri aktiftir; baba karesindeyse başı peder X çekiyor. O çok çalışkan bir kiloluk organda ebeveynlerinizden parçalar var; her iki tarafın da dimağını taşıyorsunuz. Kafanızın karışması çok normal. Kimse ne yapacağınızı kestiremeyebilir. Kahredici derecede zeki olmanız çok normal.

Bir kadının mozaik beyni nörologlar ve psikiyatristler gibi modern zihin okuyucularının işini güçleştiriyor. Kadınların, büyük olasılıkla beyin hücrelerini kontrol eden kromozomların "kırkyama" doğası sebebiyle, değişken birtakım epilepsi türlerine yatkın olduğu bilinmektedir. Beyne sinyal göndererek beyin hücrelerinin birbirleriyle iletişim kurmasını sağlayan nörotransmitter dediğimiz kimyasal taşıyıcıları etkileyen genler X kromozumunda saklıdır. Sonuç belli: Söz konusu beyin hücresinde maternal ya da paternal, hangi X kromozomu aktifse onun ağzından konuşan; anne ve babanın üst üste binen ses ritmiyle kendi ritmi senkopa uğramış bir kadın zihni. Sonuç olarak, şizofreni veya depresyon, bir kadının mental rahatsızlık süreci, bir erkeğinkine nazaran daha öngörülemez ve belirsizdir. Bu durumda beyin mozaizmi, çoklu kişilik bozukluğunun (bunu hakiki bir psikiyatrik bozukluk olarak görüp düzeltmek istediğimiz düşünülürse)

niçin daha çok kadınları bulduğunu açıklayabilir mi? Hastalar gerçekten de, anne kafasıyla baba kafası arasında meydan muhaberesine dönen ve kişiliklerini bölecek kadar kakofonikleşmiş bir içsel dünyadan mustaripler midir? Colorado Üniversitesi'nden Teresa Binstock bu tür bir soruya henüz kimsenin cevap veremediğini söyledi. Çünkü beyin mozaizmi öylesine yeni bir fikirdi ki "çoğu nörolog, nöroanatomist ve bilişsel nöropsikolog bu konuda henüz düşünmemişti bile."

Onlar bunu yapana kadar, hadi hepimiz, biliminsanı olanlar ve olmayanlar, kendimizle ilgili derin düşüncelere dalalım. Örneğin, bu efsanevi dişisel sezginin fiziksel bazı gerekçeleri olduğu fikrini biraz kurcalayalım; diyelim ki beyin mozaizmimiz sayesinde şekle şemale sokabileceğimiz daha fazla gri hamur, daha fazla kimyasal düşünce çeşitliliği var ve bu sebeple bunlar bilinçdışı çalışmaya devam ediyor, biz de onları kesin sezgilere dönüştürebiliriz. Uğruna yaşadığım ya da öldüğüm bir fikir değil bu. Bunu destekleyecek bir kanıtım da yok. Bu yalnızca bir... önsezi. Ailemde, daha rasyonel ve matematiğe yatkın bir izlenim bırakan annem, sezgilerinin güçlü olduğunu düşünen kişi babam olduğundan, babamdan ele geçirdiğim mistik X'e ne itibar ederim ne de onu suçlamayı tercih ederim.

Bir şeyi X'lemek, onun aksini ispatlamış olmaktır. Birinin imza yerine X yazması, okuma-yazması olmadığının itirafıdır. Fakat biz kendi X kromozomlarımızla gurur duymalıyız. Bir kromozom ne kadar büyük olabilirse, o kadar büyüktür. Her biri de genlerin boynuna takılmış kalın gerdanlıklar gibidir. Dişiliğin tarifidirler ya da daha doğrusu dişiliğin tarifini yapabilirler.

Jane Carden orta boylu (1,62 m), ortalama yaşta (otuzlarının sonu) ve geniş yapılı bir kadın. Cazibenin vücut bulmuş hali. Onu odanın diğer ucundan fark ediyorum, ışıldıyor. Bunda cildinin etkisi çok, Dove reklamlarındakilere benzer bir cilde sahip, fakat böylesine sabunla ya da kremle erişmeniz mümkün değil. Bana sonradan, hayatı boyunca cildinde hiç sivilce çıkmadığını söylüyor; bu adeta imkânsız. Görünüşe göre gözenekleri değil, çilleri var. Üzerinde kalçalarına kadar uzanan beyaz-kahverengi pamuk bir süveter, bir zincir kolye ve onu hem ağırbaşlı hem de kız çocuğu gibi gösteren büyük plastik çerçeveli gözlükleri var. Saçları kahverengi ve bir hayli gür; onun deyimiyle bir ömür yetecek kadar. Akne derdi olmadığı gibi, "erkek tipi kellik" riski de taşımıyor (ismine rağmen kadınları da sıklıkla ilgilendiren bir dökülme türü).

Jane'in çevresine ışık saçmasının bir başka nedeni de enerjik zekâsı. Onunla tanışır tanışmaz heyecanlı bir şekilde konuşmaya başladı. Koşturur gibi konuşmasına rağmen, kelimeleri ustalıkla seçen ve telaffuz eden gerçek bir laf cambazı; ağzı çok iyi laf yapıyor. Kaliforniya'da vergi avukatı olarak çalışıyor. Jane Carden gerçek ismi değil; internette ya da bültenlerde kendi hikâyesini anlatırken kullandığı bir takma isim. Jeanne d'Arc isminden etkilenerek kendine bir kadın kahraman ismi yaratmış. Öğle yemeğine oturuyoruz, o bir tost söylüyor ama çoğunu yiyemiyor. Konuşmakla meşgul. O gün ve sonrasında pek çok kez uzun uzun konuştuk. Sohbetlerimiz esnasında yavaşladığı tek zamanlar ağladığı anlardı.

Jane of Arc, New York'ta orta sınıf bir Yahudi ailesinde doğdu, annesi bir hastanede tıbbi sekreter, babası sosyal konut projelerinin muhasebecisiydi. Jane doğduğunda, ondan biraz daha büyük iki oğulları vardı. Ebeveynleri kendilerini liberal ve açık fikirli olarak tanımlıyorlardı; oğullarından biri hafta sonu için eve kız arkadaşını davet ettiğinde, geceyi birlikte geçirmelerini normal karşılayacak kadar. Jane hep zeki, anaokulunun ilk gününden beri okulu seven parlak bir öğrenci, sempatik ve popüler biri oldu. Çoğu kız gibi oğlanların dünya üzerindeki durumlarının daha iyi olduğunu fark etmiş olmasına rağmen erkekliğe özenip erkeksi davranma çabasıyla ne atlet takımına girdi ne de erkek-fatmalık yaptı. "Birinci sınıftaki öğretmenimin şöyle dediğini hatırlıyorum: 'Amerika'nın en güzel yanı küçük bir erkek çocuğun büyüyüp başkan olabilme ihtimalidir.' Bunu duymak beni üzmüştü, çünkü *ben de* başkan olmak istiyordum." Sonra, yedinci sınıfta, bir başka öğretmen, "Kızların avukatlıkla bir ilgisi olamaz; mahkeme salonunda çok güçlü kelimeler kullanmak gerekir," deyince Jane kararını verdi, "Evet, şimdi daha da eminim, avukat olacağım."

Jane, kız olmaktan birçok açıdan memnundu. Annesinin elbiselerini, topuklularını giyer, fırsatını bulduğu her an rujuyla dudaklarını kırmızıya boyardı. Kamp Ateşi Kızları'na katılmıştı. Son derece yüksek enerjili, hayat dolu ve yaşadığı ülkeye inanan, her türlü güzel duyguya haiz biriydi. Kısacası, kasık bölgesindeki büyük yarayı saymazsak normaldi. "Çocukken bu konuyu sorduğumda, bir tür fıtık operasyonu geçirdiğim söylendi," diyor. Fıtık operasyonu kulağa bir çocuğa başka bir şey sorduramayacak kadar ürkütücü ve karmaşık geliyor.

Fakat on bir yaşına basarken, kızların ilgisinin tek bir konu üzerinde (menstrüasyonda) toplandığı bu yaşlarda hikâye tümüyle değişir. "Bana doğuştan yumurtalık dönmesi problemim olduğu ve kanser riski sebebiyle

yumurtalıklarımın alındığı söylendi," diyor. "Aynı zamanda, hormon takviyesine başlayıp östrojen almam gerekiyormuş. Hiçbir zaman menstrüel döngüler yaşamayacağımı ve asla çocuğum olmayacağını söylediler." Jane soğumuş tost parçasına dalgın dalgın reçel sürdü, bir ısırık alıp geri bıraktı,

"Yumurtalık dönmesine sahip olduğunu öğrenince, kanser riski hayatına çöküveriyor. Kanserden öleceğini düşündükçe aklın öyle bir başından gidiyor ki ortada neler döndüğünü fark edemiyorsun. Sonumun yakın olduğuna kesinlikle ikna olmuştum."

Aslında tam da ikna olmamıştı. Bir yanıyla duruma dışarıdan bakabiliyordu: Kötü bir kurgu. "Mantıklı gelmiyor, bir anlamı yok," diyor. "Fakat korkudan bunu ailemle konuşmaya dilim varmıyordu." Babası, bir damla bile gözyaşı dökmediği için onunla gurur duyduğunu söylemişti. Bu kadar. O andan itibaren, Jane'in "dönmüş yumurtalıkları" bir daha hiçbir şekilde tartışılmadı. Gerçekten de Jane'in duyguları ve korkuları hakkında kimse konuşmadı. "Bazen annem konuyla alakalı üstü kapalı dokundurmalarda bulunuyordu; yaşı benden daha büyük bir adamla evlenebilirmişim çünkü yaşlı adamlar çocuk istemezmiş ya da önceki evliliklerinden zaten çocukları olabilirmiş, bu yüzden de bunu kabul edermiş." Buradaki "bu" Jane'in kısırlığı oluyordu. "Kısırlık. Mesele bu, kısırlığım. Bir kere, şimdi bir psikolog olan erkek kardeşimle kavga ederken, bana bağırarak yaşlı, huysuz, çocuksuz bir kadın olup çıkacağımı söylemişti."

Yaşamına ya da kısırlığına değil; durumuyla ilgili tutumları, belli belirsiz bir suçlama taşıyan bariz kayıtsızlıkları sebebiyle ailesine karşı giderek cephe almaya başlıyordu. Daha genç bir ergenken endokrin uzmanına götürülünce, durumunda ciddi bir gariplik olduğunu anlamıştı. Doktor ebeveynlerinin anlattıklarından daha fazlasını anlatmamıştı fakat belli ki küçük kızın durumunu fazlasıyla enteresan buluyordu, öyle ki etriyeler içinde uzanırken onu inceleyebilsinler diye bir grup stajyer doktoru da odasına çağırmış ve sonraki her muayenesinde başkalarını davet etmekten hiçbir zaman geri durmamıştı. Dönmüş yumurtalıkları çok önceden alındıysa, orada neye bakıp duruyorlardı öyle?

Yine de, tüm bunlar onu olumsuz ya da içe kapanık biri yapmaya yetmedi. Üniversiteye gitti; bir senesini kız okulu Wellesley'de, üç senesini de hemen çoğunluğun kız olduğu Vassar'da geçirdi. Feminizmi benimsediğinde 70'lerin sonuydu. Hem akademik hem de sosyal anlamda serpildi. Vassar'dan sınıf birincisi olarak mezun oldu. Kalabalık bir arkadaş çevresi vardı. Tek yapmadığı şey bekâretini kaybetmek oldu. Göbek çukurundan

aşağısıyla ilgili her şeyden hep öldüresiye utandı. Eksik organları, amenoresisi* ve zamanında bir grup tıp öğrencisinin ilgi odağı haline gelmiş vajinasıyla ilgili en ufak bir şey düşünmek istemedi; bunları düşünecek bir sevgiliyi de reddetti.

Fakat rahatsızlığı hakkında düşünsel anlamda kafa yormaktan vazgeçmedi. Üniversiteden mezun olduktan sonra, Florida'da hukuk okuluna gitti. İlk senesinde tıp kütüphanesinde kitapları karıştırırken kendi hikâyesine denk geldi. Orada bazı fotoğraflar gördü (hani şu vücutların gösterilip, yüzlerin X'lendiği türden fotoğraflar) ve açıklamaları okudu, o zaman gerçeği anında ve tamamıyla anladı. Onda, eskiden "testiküler feminizasyon" denilen, şimdi ise daha çok "androjen duyarsızlık sendromu" ya da AIS dedikleri şeyden vardı. Bu yaklaşık 20 bin doğumdan birinde meydana gelen, çok nadir görülen bir durum. Fakat bu nadirliğinin yanında, cinsiyetin genetiği hakkında, kromozomlarımız arasındaki ilişki mesela, bir fetal kromozom ekranından, bebeğinizin, "Ta da!", kız mı oğlan mı olduğunu okuyabilme meselesi hakkında, beynimiz ve bedenimiz hakkında nasıl düşüneceğimizi öğretecek bir şeye sahip.

AIS'li insanlar karanlıkta kalmış bir dünyanın kapılarını açmak için var olmuş değiller, ayrıca genetik sıradanlığın altını çizen bir anomali olarak görülmek, doktor koltuğunda oturan kişi olmak, ders kitaplarında yüzleri mozaiklenen ama çıplak bedenleriyle kamu denetimine açık hale gelmek, kimilerinin ağırına da gidiyor. Bununla birlikte, hepimizin tüm bu ortadakileri; Jane Carden'in somut bir örneğini oluşturduğu ve hem burada hem de bir sonraki bölümde tartışacağımız meseleyi öğrenmekte yardıma ihtiyacı var: Kadın doğulmadığı, olunduğu ya da kadın olunmadığı, doğulduğu savlarını ve bu her iki savın da derinlik ve çerçeveleri kapsamında kendilerine göre doğru olup olmadığını göreceğiz.

Annesi, Jane'e hamileyken amniyosentez yaptırsaydı ve bebeğin cinsiyetini öğrenebilseydi, erkek çocuk nüfusunun çoğunluğu oluşturduğu bir aileye mensup olarak, ona da bir erkek bebek beklediği söylenebilirdi. Ardından, bebek doğduğundaysa anneye, "Önceki bilgilendirmeyi unut, bu bir kız," denilecekti. Jane, bir kızın dış genital sistemine sahip: dış dudaklar, klitoris ve vajina. Fakat iç dudağı yok, vajinası normalin yalnızca üçte biri uzunluğunda. Ve rahmin kapısı olan bir serviks yolundan ziyade, zarımsı bir yapıya

* Âdet görememe. –çn

açılıyor. Daha önce karın boşluğunda testisleri vardı ama dikati çekecek şekilde pelvisinin içine doğru fıtıklaşmışlardı ve doğumdan on gün sonra alındılar. İşte bu alınan testisler onun "dönmüş yumurtaları"ydı.

Jane'in başına gelenler bunlar. Çoğunluğu henüz deşifre edilmemiş birkaç düzine genin saklı olduğu bir Y kromozomuna sahip. Fakat bu çatal-uçlu kromozomdaki tek bir gen, erkek anlatıyı harekete geçirmesiyle tanınıyor. Buna, Y kromozomunda cinsiyet belirleyen bölge olduğu için SRY [*sex-determining region on the Y-chromosome*] adı verilir. Eskiden "testis-belirleyici faktör" olarak görüldüğü için TDF [*testes-determining factor*] adı veriliyordu fakat genler de, sendromlar gibi, dönem dönem yeni isimler aldıkları muammalı onarım süreçlerinden geçiyorlar. Sonuç olarak, SRY hamileliğin yaklaşık sekinci haftasında ortaya çıktığından, dramatik sayılabilecek bir şey yaşanır: Erkek fetusun karın boşluğunda testis oluşturmaya başlar. Fetal yaşamın sonrasında, bu büyülü minik erkeksi keseler vücudun dışına, testis torbasına düşer. Erkek bedeninin en korunmasız bölgesi olarak ünüyle çelişen bir biçimde bugün hâlâ cesaret ve gücün sallantılı simgeleri konumundadır: "Çok t****lı bir adam!"

Fetusta, testisler hızla filizlenir ve androjenleri, testosteron gibi hormonları salgılamaya başlar. Karşılığında da androjenler primordiyal genital gözleri penis ve testis torbasına dönüştürür. Fakat bu, bir erkek yapmak için yeterli değildir; bir yandan da fetusun dişi programı bastırılmalıdır. Böylece, testisler müllerian inhibitör faktör denilen bir hormon salgılar. Bu hormon, aksi halde uterusa dönüşecek olan fetal yapıları üretir ve fallop tüpleri ortadan kaybolur.

Jane'in durumunda, standart operasyon prosedürü işledi. Y kromozomu beklenildiği gibi çalıştı ve SRY devreye girdi. Küçük iç testisler oluştu. Testisleri çalışmaya başladı. Androjen salgıladılar. Müllerian inhibitör faktör salgıladılar. İnhibitör faktör Jane'in primordiyal rahminin ve tüplerinin çözünmesini tetikledi. Fakat ardından bir şey oldu ya da daha doğrusu olmadı. Y'nin, "Âdemsel" açıdan düzgün genitallerin yaratımının tamamlanması için X'e ihtiyaç duyduğu ortaya çıktı. Eşsiz dişi kromozom, insan-yapımındaki bu oyunda yapbozun büyük bir parçasını elinde bulundurmayı sürdürür. 5 bin adet genden bir tanesi bedeninin androjenlere tepki vermesine izin verir. Androjen üretmeye yeterli değildir bu; vücuttaki dokular hormonları algılamalı ve buna göre tepkime göstermelidir. Bunun için de androjen reseptörünün protein katkısında bulunması gerekir. Fetusun olgunlaşmamış genital tomurcuğu, androjenlere tepki verip penis oluş-

turacaksa, androjen reseptörünün proteinleriyle dolmalıdır. O protein de androjen reseptör geninin içinde, X kromomunda dizgilenmiştir.

Sizce de romantik değil mi? Androjen reseptör geni genomun herhangi bir yerinde, 23 kromozomun herhangi birinde konumlanmış olabilirdi; mesela 3 numaralı kromozom ya da 6 numaralı kromozom olabilirdi. Ama öyle değil, o *bizim* kromozomumuzda, koca şişman sıkıcı X kromozomunda. Belki de tamamen bir tesadüftür, kim bilir, biliminsanları bunu kesin olarak iddia etse de* söz konusu durum bir "acaba"yı hakediyor. Dişi de üretiyoruz, erkek de; aradığınız vitrinde yoksa, lütfen kasaya danışınız.

Jane Carden'in X kromozomları doğuştan dönüşmüştü ve işlevsiz bir androjen reseptör genine sahipti. Bu mutasyon sonucu, vücudu testislerin yoğun miktarda salgıladıkları androjenlere tepki vermiyordu; bu da penis ya da erbezi üretmesini engelliyordu. Vücudu, sendromun da adından anlaşıldığı gibi, androjene duyarsızdı.

Böylelikle androjen sağırı bir yapı olarak, Jane'in vücudu, androjen eksikliği çeken bir memeli fetusun yolunda ilerledi: Kız olmayı seçti. Dış genitalyasındaki yumru dış dudak, klitoris ve kör kısa bir kanala dönüştü. Fakat söz konusu dönüşüm tamamlanmadı; iç dudaklar yok ve vajinal katmanların derisi tuhaf bir biçimde solgun; Jane'in dediği üzere, diğer beyaz tenli kadınların genitalleri gibi leylak tonlarında değil. Yine de o bir kadın, benim ya da menstrüasyon geçiren, çocuk doğuran her kadın kadar "kadın". Göğüsleri, yuvarlak kalçaları ve nispeten ince boyun yapısıyla (bence dişi bedenin en büyük ipuçlarından biridir), dünyaya kadın olarak düşmekten başka çaresi yok. En önemlisi, o kadın kimliğinden hiçbir zaman şüphe etmemiş, tıp kütüphanesinde buz kesmiş, umutsuz bir halde Y kromozomu ve bir zamanlar sahip olduğu testisleri hakkında okuma yaparken bile.

Androjen duyarsızlık sendromu birtakım tuhaf unsurlar da taşır. Akne ve erkek-tipi kellik olmaması: Hem kadın hem de erkek için sivilce ve saç dökülmesinin çoğu örneğinin ardında androjenler yatar. Bununla birlikte, yine her iki cinsiyette vücut tüylerinin gelişimini tetikler. Jane'in koltuk altı tüyleri yok, hem de hiç; yine androjen tepkisizliği sebebiyle kasık bölgesinde bebeklerinki gibi yumuşacık, belli belirsiz bir tüy birikintisi var. Bu sendroma sahip olanların kimisi, *mamma mia* kadınları gibi aktris ve model

* Büyük çaplı gen organizasyonu hakkında, yani genlerin 23 kromozoma nasıl dağıldığı üzerine çok az şey bilinmektedir. Yerleşimlerin çoğu, şans ve uygunluk meselesi gibi görünmektedir fakat bazı genler gelişim esnasındaki tasarlanma amaçları, gerekli denetim unsurlarına erişilebilirlik sağlamaları gibi sebeplerden dolayı söz konusu yerleri i almış olabilirler.

olacak cinsten. Jane doğduktan hemen sonra testisleri aldırılmıştı ve ergenlik döneminde kadınsı formunu tamamlamak için (ve östrojene bağlı olan, kemiklerinin güçlenmesi adına) östrojen takviye tedavisine ihtiyaç duydu. Fakat bazı kadınlarda AIS ergenlik döneminden önce teşhis edilememektedir. Bu tip durumlarda testisler bebeklik döneminde fıtıklaşmadığı için bunların kromozomal durumlarını sorgulamak kimsenin aklına gelmez. Bu kız çocukları ergenliğe eriştiklerinde, testisleri hatırı sayılır miktarda hormon salgılamaya başlar; çoğunlukla androjen olsa da östrojen de buna dahildir. Hormonlar kan akışı boyunca belirli bölgeleri ziyaret eder; östrojenin doğrudan dokuya temas ettiği göğüs bölgesi bunlardan biridir. Bunun yanı sıra, bazı androjenler enzimatik olarak östrojene dönüşüyor. Böylece göğüsler büyüyor, büyüyor, çoğu kadınınkinden çok daha büyük oranlarda büyüyor, çünkü bir kadının göğüs gelişimini bir anlamda kontrol altında tutan şey androjenlere verdiği tepkiyle bağlantılıdır. (Mesela bunun gibi yüksek androjen düzeyi oğlanların göğsünün düz kalmasını sağlar. Yaşça büyük bazı erkeklerde görülen jinekomasti ya da göğüs büyümesi muhtemelen testosteron seviyesindeki azalmanın bir sonucudur; erkekte androjenlerin engelleyici etkisinden kurtulan östrojen dolaşımı göğüs bölgesinde mütevazı bir gelişim başlatır.) AIS kadınları genellikle bir hayli uzun boylu olur, fakat niye böyle oldukları henüz bilinmiyor; yine testiküler bir hormonun ya da Y kromozomundaki bir genin erkeksi boy oranını öne çıkarmasından kaynaklanıyor olabilir. Sonuç olarak, AIS'li kızlar, on altı yaşına geldiklerinde menstrüasyon dönemi yaşamadan yetişkin vücuduna erişmiş oldukları için soluğu doktor muayenesinde alırlar ve durumlarına teşhis konur.

Sağlıklı bir cilt, gür saçlar, dolgun göğüsler, boy bos... Doğuştan pürüzsüz koltuk altları, seyrek bacak tüyleri ve kuvvetli bir bağışıklık sistemi diye ısrar ediyor Jane, çünkü testosteron bağışıklık sistemi hücrelerini bastırır. Bazı modellerin ve aktrislerin androjen duyarsızlık sendromu vardır. Kral Edward'ın uğruna tahtından çekildiği ateşli dul Wallis Simpson da bir AIS kadını olabilir. Bazı tarihçiler Jeanne d'Arc'ta da bu sendromun olduğunu iddia etti fakat çoğu buna karşı çıktı; her şeye karşın, Jane Carden bu ismi mahlas olarak kullanmayı seçti.

AIS kadınlarının fiziksel özellikleri, bir kadının cinsel cazibesinin ardında, "Ben doğurganım ve sana bir sürü çocuk yaparım," mesajı veren özelliklerin yattığını savunan bir grup evrim psikoloğunun savlarına karşı sağlam bir denge unsuru oluşturuyor. Işıldayan tenleri, gür saçları adeta sağlığın ve

gençliğin bir simgesi. Ve gençlik, ah şu gençlik; bize hep gençliğin, kadının piyasa değerini belirleyen bir ölçüt olduğu söylendi. Hele o cömert göğüsler, östrojenik bir kadının, bereketli bir sikletin sembolü gibidir. Evet, tabii, bir poster kızının vücudunun her santimetrekaresine Darwin etiketi konabilir. Fakat bu AIS'li süper-kadınlar, fantezi ve otoerotik spazmın bolluk bereketle mükâfatlandırılmış bu ikonları, evrimsel jargonun ortaya koyduğu kadar Dürüst Haberciler değildir. Aslına bakılırsa, erkekleri en ufak bir taktik uygulamadan şehvetin köpüklü dalgalarına doğru çeken "hilebazlar"dır. Hem büyük bir haz hem de umutların tamamen suya düşüşü... Kadınlar arasında en sağlıklı ve kadınsı olanlar, bize Amazon kraliçelerini hatırlatanlardır; Darwin'le alay edercesine sağlam, mesafeli, canlı ve eşsiz güzellikte bir vücuda sahip kadınlar. Burada erkek geyiğe, beygire, aygıra yer yok.

AIS'li çoğu kadın kendilerini kadın olarak tanımlasalar da soyutlanmış hissederler. Çoğu, durumunu birkaç yakın arkadaşı dışında herkesten saklar. Şaşırtıcı olan şu ki, birçoğuna en çok üzüldüğü şey sorulduğunda verdikleri cevap çocuk yapamamaları değil, menstrüasyon yaşamamaları, kadınlığın her ay düzenli bir ispatı gibi gördükleri bu olaydan mahrum olmalarıdır. Diğer kızlar âdet dönemleriyle ilgili konuşurken, AIS teşhisi konmuş kızlar "normal" kızlar tarafından tampon ya da hijyenik pedlerle taşlanacaklarından korkarak *Carrie* filmindeki ana karakter gibi tek kelime etmeden ezilip büzülürler.

Jane, bir ders kitabı aracılığıyla kendine teşhis koymasının ardından, on beş yılını kendini bir garabet olarak hissederek yaşamış ve kendisiyle aynı durumdaki başka birini nasıl bulacağı konusunda en ufak bir fikri yokmuş. "Tek istediğim AIS'li biriyle tanışmaktı. En büyük hayalim buydu," diyor, "herkesin gözünün içine bakıp 'acaba annem bu mu?' diye düşünen evlatlık bir çocuk gibi gezindim durdum. Çocuk yapamayan birini ya da buna benzer durumda olan birini duysam, hemen 'acaba o da benim gibi mi?' diye içimden geçiriyordum."

"Doktoruma ve tanıdığım herkese, benim gibi birilerini tanıyıp tanımadıklarını sordum. Dallas'ta Birleşmiş Milletler'in AIS konusunda en önde gelebilecek doktorlarından birini aradım. Herkes beni geri çevirdi. Bunu sorduğum için aklımı kaçırmışım gibi davranıyorlardı ve böyle bir şeyi kimsenin dillendirmeyeceğini açık açık anlatmaya çalışıyorlardı. Kim bunu itiraf ederdi ki? Doktorum AIS'li iki hastası olduğunu söyledi, biri kırklı yaşlarında, tanınmış ve bu yüzden de kesinlikle kimliğinin açığa çıkarılmasını istemeyen bir kadındı. Diğeriyse 18-19 yaşlarında bir kızdı;

doktorumun üzerine basa basa söylediğine göre, başkalarıyla iletişime geçme ihtiyacı duymayacak kadar iyi durumdaydı. Bu tamamen saçmalık gibi geldi. Saçma olduğundan *adım gibi emindim* çünkü o sözde uyumlu 18-19'luk kız *bendim.*"

Jane cevapları yine bir kütüphanede buldu. Yaklaşık iki sene önce *British Medical Journal*'ın bir sayısında, bu sendroma sahip yedi yaşında bir kız çocuğunun annesi tarafından yazılan mektuba denk geldi. Aile İngiltere'de yaşıyordu ve kadının söylediklerine göre AIS'li kızlar için anneleri ve yakın çevrelerinden oluşan bir destek grubu oluşturma sürecindeydiler. Mektubun sonunda da telefon numarasını paylaşmıştı fakat sayfa gözyaşlarıyla ıslandığından tam okunmuyordu. Jane mektubu bulduğu gün hakkında ne zaman konuşsa rahatça ağlıyor. Gözyaşlarını silme gereği bile duymuyor. "Bunun nasıl bir his olduğunu sana anlatamam," diyor, "hiçbir zaman da anlatamayacağım." Sayfanın fotokopisini çekmiş. Eve gitmiş ve alıştırma yapmış. Hıçkırıklara boğulmadan, normal bir tonda konuşma alıştırması yapmış. Daha önce doktoru dışında kimseye söylemediği o cümleyi, "Ben AIS'liyim" cümlesini yüksek sesle söylemeye çalışmış. Yine de, o kadını aradığında, kendini tanıtmayı beceremediği. Haftalar sonra, grupla ilk kez buluşmak üzere İngiltere'ye uçmuş. "Hayatım boyunca böyle bir destek grubunu ve AIS'li başka insanları bulmuş olmaktan daha büyük bir başarıya imza atamam," diyor, "hiç kuşkusuz, bu hayatımdaki en büyük başarı."

Grup toplantılarında, uygulamaya dayalı konular konuşuluyordu; kısa kanalı bir penisi içine alacak kadar uzatmaya yarayan Lucite vajinal dilatörlerinden nasıl bulunacağı gibi. Burada afili sözlere yer yok. Durumlarından doğuştan gelen bir kusur gibi bahsediyorlardı. Vücutlarını aynada incelediklerinden, erkekliğe dair herhangi bir belirtinin gelişip gelişmediğini kontrol ettiklerinden bahsediyorlardı. Mitlerden bahsediyorlardı; hem kadınlarda hem de erkeklerde testosteronu libidoyla bağlantılandıran mitler. Eğer bu mit gerçekten doğruysa o zaman bu kadınların cinsel dürtüsü olmamalı; ne de olsa vücutlarının ürettiği testosterona karşılık veremezler. Cinsellik üzerine çalışan kimi araştırmacılar AIS hastalarının firijit, isteksiz ve yatakta ölü olduklarına dair pek çok şey söylemiştir. Söz konusu kadınlar ise bu türden konuşmalara karşı öfke kusma noktasına gelmiş. Vajinalarını cinsel birleşme için yeterli oranda genişletsinler ya da genişletmesinler, erotik doğaları bakidir. Onlar da seksi düşler. Orgazmiklerdir. Arzulanmayı hak eden biri olduğunda onu arzularlar.

Karşı koydukları diğer bir mit de testosteronun "agresyon hormonu" olarak görülmesidir. Bu palavra doğru olsaydı, AIS kadınları ortalama bir kadına göre daha naif ve daha ürkek olurlardı. Fakat tam tersi doğrudur: Böyle kadınların her biri mizaçları gereği, kendi içlerinde birer Jeanne d'Arc'tır. Bir kadın birileri durumunu fark etmesin diye bilerek çekingen biriymiş gibi davrandığını söylemişti. Jane de istediği zaman testisleri olduğunu iddia ediyordu; doktorlar karakterini almayı başaramamışlardı. Bir keresinde bana, "Tıpkı annem gibiyim, kavgacı ve çekilmez bir insan soyuyum işte," dedi, "annemin dünyaya getirdiği kız çocuğuyum. Olmam istenen kadınım."

3*

ÖNTANIMLILIĞIN SINIRI

Kadın Bedeni Atıl Bir Yapı mı?

HAMİLELİĞİM ESNASINDA gece lambası bakmak için çıktığım alışverişlerde fark ettiğim şeylerden biri de şu oldu; son feminist hareketin ortaya çıkışından otuz yıl sonra bile, renk konusunda ikili kodlamadan kaçış yok. İster yenidoğan, ister altı aylık, isterse bu yaş gruplarının da en güncel olanı erken doğum için kıyafet bakıyor olun, her şeyin ya mavi ya da pembe olduğunu görürsünüz. Belki de sonogram ve doğum öncesi testlerin kullanımı çoğu insanın doğacak çocuklarının cinsiyetini çok önceden bilmesi anlamına geldiği için, bir cenine bile hediye alırken alışverişinizi kısıtlamanıza gerek kalmadı. Sebebi ne olursa olsun, terzi eli değmiş cinsiyet farklılıklarına yapılan bu vurgu eskisinden bile daha güçlü görünüyor. Sadece dantelinin, kurdelesinin ya da üzerindeki hayvan resminin pembe veya mavi olmadığı bir parça bulmaya çalışın, seçeneklerinizin ne kadar kısıtlı olduğunu göreceksiniz. İşte size cinsiyetleştirilmemiş tek bebek kıyafeti: Üzerinde ördek resmi olan sarı bir tişört.

AVM koridorlarında mağaza mağaza dolanırken, aslında tüm bunları çok da önemsemediğimi fark ettim. Derin feminizmim ve dik başlılığımla, mavi-pembe takıntısı beni umduğum kadar sinirlendirmiyordu. Bu kayıtsızlığımın bir sebebi de ortama hâkim sevimlilik faktörüydü. Bütün bebek kıyafetleri, kim için yapılırsa yapılsın (önünde sonunda aslında hepsi de ebeveynler içindi) tapılacak kadar sevimlidir. Size bir bebeğin ne kadar hassas, nasıl çaresiz ve bir ebeveyn kucağına muhtaç olduğunu hatırlatırlar. Mavi renkte giysilere bakıp "güçlü", pembelere bakıp "hassas" diye düşünmezsiniz. Mikrolaştırılmış boyutlardaki bu şeylere baktığınızda

aklınızdan, "Ne kadar abartılı! Ne kadar saçma! Evrimin geldiği yere bak?" düşünceleri geçer.

Ayrıca pembe rengin kız çocuklarıyla, mavinin de erkek çocuklarıyla özdeşleştirilmesinin epey yeni bir şey olduğu bilgisiyle kendimi avuttum. On dokuzuncu yüzyılın ilk dönemlerinde, renk kodları bugünkü kadar keskin değildi; hatta aksine pembe erkeklerde, maviyse kızlarda daha çok tercih edilen renklerdi. Dolayısıyla bu noktada, bir rengin doğal olarak feminen, diğerinin maskülen olduğuna kansak da bu alenen saçma sapan bir kanıdır. (Eğer birkaç dakikanızı keyifli bir zihinsel jimnastiğe ayırırsanız, her iki yorumu da doğrulayabilecek makul pek çok masal uydurabilirsiniz; mesela mavi, elektromanyetik spektrumun yüksek enerji tarafında durduğundan hareketli erkek çocukları için daha uygun olabilir; öte yandan aynı buz mavisi, su gibi soğuk renkli nesnelerin rengi olduğundan kız çocuklarının sözümona sakin doğalarına daha da fazla uyabilir.) Farklılığın gelişigüzelliği beni hep rahatlatmış ve, "Neyse bu konuda pinpiriklenmesek daha iyi," diye düşündürmüştür. Kız çocuklarının giyimine gelince, pembe renk yelpazesine elbiselere olduğum kadar karşı değilim çünkü çocukken elbiselerden ve eteklerden hep nefret ettim. Hareket kabiliyetime ve oyun alanındaki performansıma ket vurdukları için onlardan hep tiksindim, onları giydiğim zaman tek bir sert rüzgarla tüm dünya önünde "açığa çıkma", sonrasında da el mahkûm bitkisel yaşama geçme korkusundan hep iğrendim.

Pembe-mavi ikiliğinde beni kızdıran bir şey varsa, o da kimi zaman ihmal ettiğimiz tek yönlü tutumdur. Bir kız çocuğuna mavi giydirmekte sıkıntı yok ama bir erkek çocuğuna pembe giydirdiğinizi bir düşünün. Erkek çocuğunuzu kız kıyafetlerine maruz bıraktığınızı iyice bir düşünün. Ona pembe tişört giydirdiğinizi düşünün, siz, en radikal anne bile bu konuda tereddüt eder ve orta bir yol bulmak için onun yerine ördekli sarı tişörtü tercih eder. Bunların hiçbiri şaşırtıcı veya bebeklere özgü bir durum elbette değil. Bir kadın dar paça pantolon, blucin, çiftçi tulumu hatta kuyruklu ceket-silindir şapka giyebilir, ne olmuş yani (yalnızca bir tüketici olarak seçeneklerini değerlendiriyordum); fakat bir erkek etek giyiyorsa, bir gayda alıp çalmaya hazır olmalı. Bunun uzun yıllardır bilincindeyiz, yine de bilmenin kendisi bir dert. "Şunu garanti ederim; elinize bir kutu bebek bezi verseler ve hepsi de pembe olsa, muhtemelen bunu yenidoğan oğlunuz için kullanmadan önce hediye paketi olarak kullanmayı tercih edersiniz." Vicki Iovine eğlenceli kitabı *The Girlfriends' Guide to Pregnancy* adlı kitabında böyle yazıyor. "Bu bir hastalık, biliyorum, hepimiz bu cinsiyet şablonları üzerine

terapistimizi haftalarca meşgul edebiliriz fakat gerçek bu." Bu satırları ilk okuduğumda biraz sinirlendim, aynı şeyi *kız* çocukları için bir kutu *mavi bebek bezi* kullanımı hakkında söylemez; yine de tüm bu ciddiyetsizliğine rağmen Iovine'in haklı olduğunun farkındaydım. İlk ya da ikinci, hatta on ikinci erkek çocuğunuza pembe bebek bezi takmazsınız. Tabii Hollywood korku filmlerindeki gibi, bir süre sonra Medea boyutunda niyetleri olduğu ortaya çıkacak bir anne değilseniz.

O halde bir erkek çocuğunu pembe renkle lekelemekten korkarken aslında tam olarak neden korkuyoruz? Onu eşcinsel yapacağımızdan mı endişeliyiz? Kanıtlar gösteriyor ki cinsel yönelimin bir insanın büyüme şekliyle kimi zaman yok denilebilecek kadar az ilgisi var, kimi zaman da hiç yok ve eşcinsel erkek çocukları her halükârda annelerini seviyorlar, o halde problem bunun neresinde? Yoksa bu, maskülenliğin "adam gibi adam"lık ve "tescillenmiş"likle, feminenliğinse "insancık" olmakla, "eksik etek"likle bağdaştırıldığı tanıdık bir kadın düşmanlığı mı? Kısmen de olsa, evet, hâlâ mizojinist bir toplumda yaşıyoruz, sonuç olarak da erkeklerle ilgili şeyler kızlar için yeterince iyi; hatta kız çocukları üzerinde akıllıca kullanılırsa, ana-babaya özgü bir şefkat bile yansıtabilir ama tam tersi katiyen imkânsızdır. Kızlara özgü eşyalar bir erkek için son derece saçma, son derece berbat, sözümüzü neden sakınalım, son derece alçaltıcıdır.

Bu düşünce hiç de yabancı değil. Son derece moral bozucu. Bu şablonu asla bir anda değiştiremeyeceğimizden, buna açık ve net bir çare yok. Tuzlu suları tatlandırma ve eski gerçekliğe dişi-dostu bir yaklaşım kazandırma adına başlattığım kampanyada, şunu öneriyorum: Kadına erkek giysileri giydirme ve tam tersinden kaçınma isteğimiz, dolayısıyla erkek-fatmalığı kabullenip, soğan erkeği modelinden kaçınmamız, bilinçsizce de olsa, ilk ceddimize; meşru Birinci Cins'e,* yani daha özgür cinse dair farkındalığa işaret ediyor. Simone de Beauvoir sosyo-kültürel anlamda pek çok eşitsizlik olduğunu söylerken haklı olabilir fakat biyolojik bir perspektiften baktığınızda kadınlar ikinci değil, esas parça. Biz Birinci Bölümüz, spot başlığıyız, Cennet'in gerçek kurucu tebaasının torunlarıyız, bu tebaayı Âdem'in ilk karısı Lilith olarak düşünmek güzel olabilir. Eski Ahit'te Lilith'ten bahsedilmiyor, sahneye çıktığı bazı kaynaklarda da, örneğin 16. yüzyıla ait *Ben Sira Alfabesi*'nde, bilindiği üzere, Âdem'den *sonra* yaratıldığı, ona refakat etmesi ve erotik arzularını doyurması için tasarlandığı anlatılmaktadır.

*Yazar Simone de Beauvoir'ın *İkinci Cins* kitabına gönderme yapıyor. –edn

Bu kayıtlarda, Âdem görev dağılımı konusuna taraflı yaklaştığını ilan edince çift kavgaya tutuşur. Bunu politik açıdan iyi olmayacağını düşündüğü için istemez. "Sen benim altımda olmaya daha uygunsun, ben de senin üstünde olmaya daha uygunum," der Lilith'e. Refakatçisi Âdem'in bağımlılık halini kabullenmeye yanaşmaz. "Niye senin altına yatayım ki?" diye sorar, "ikimiz de eşitiz çünkü ikimiz de topraktan geldik." Lilith'in bu isyankâr hareketi Cennet Bahçesi'ndeki kadrosunun da sonunu getirir ve tüm çocuklarının bundan böyle Tanrı tarafından lanetleneceğini garantiler (sonrasında yerine geçen yumuşak başlı bir aday onunla daha iyi geçinecektir). Fakat hikâyenin benim tarafımdan yeniden anlatılan yasaklı halinde, Lilith Âdem'in sömürgeci saçmalıklarına kin kusar. Lanet olsun ki hepsinden önce *o* vardı; Âdem farkında olmasa da, Lilith farkındadır bunun.

Lilith'in Âdem'den önce geldiğini, diğerinin kaburgasından yaratılanın Lilith değil Âdem olduğunu söylerken boş yere muhalefet yapmıyorum. Biyolojik temelde dişi, canlı bir varlığın fiziksel bir prototipidir. Jane Carden'la gördüğümüz gibi fetuslar, dişi program androjen kaynaklı bir bozulmaya gitmediği sürece, dişi olmaya son derece yatkındır. Öteki türlü eğitilmemişse, primordiyal genital keseler vulvaya ve kısmen de olsa bir vajinaya dönüşür. (Beyin de dişi yapılandırmayı algılıyor olabilir fakat bu gizemli konu üzerinde daha sonra duracağız.) Geleneksel bazı embriyoloji saptamalarına göre, dişiler "eksik" ya da "etkisiz", erkekler "tam teşekküllü" ya da "etkin" cinsiyet olarak adlandırılırlar. Yani bir fetus, fetal hormonlarda bir dalgalanma söz konusu olmadığı zaman, normalde dişil hormon olarak görülen östrojenin etkisine gerek duymadan bir kıza dönüşebilir. Östrojen yaşamın ilerleyen aşamalarında göğüs ve kalçaların büyümesi ve aylık menstrüel dönemi yönetmek için zorunlu olabilir fakat kızlığın başlangıcını planlama sürecinde önemli bir role sahip görünmüyor. Bunun tam tersi olarak, erkek vücut planıysa minik testisler testosteron, müllerian inhibitor faktör ve diğer hormonları salgılamaya başladığında şekillenir. Böylece hormonlar yapılanarak, daha doğrusu yeniden yapılanarak primordiyal dokuyu maskülen bir biçime sokarlar.

Öntanımlı (*default*) *cinsiyet* terimi çok pasif görünmektedir; bu kavram kız çocuklarının öylece oluverdiklerini, onların oluşmasının yokuş aşağı halı sermek kadar kolay olduğunu; başlatmak için ufak bir hamleye bile gerek olmadığını savunur. Biyoloji alanındaki pek çok kadın ise bu terminolojiye ve ardında yatan fikre karşı çıkmıştır. Brown Üniversitesi'nden Anne Fausto-Sterling'e göre dişiliğin öntanımlı olduğu düşüncesi gelişim

biyolojisinin erkek egemenliği altında olduğunun bir işaretidir. Sterling'in iddialarına göre, bugüne kadar dişil planlamayı aktive eden kimyasal işaretlere rastlanmadı çünkü kimse onları bulmaya çalışmadı. Bir erkek gözüyle, fallop tüplerinin gelişiminin ardındaki mekanizma, penisin sihirli reçetesini öyle kolayca elinde tutamaz. Hormonların dişi cinsiyet determinizminden sorumlu değilmiş gibi görünmesi *hiçbir şeyin* bundan sorumlu olmadığı anlamına gelmez; başka tür uyarıcı sistemler mevcuttur ve bu sistemler, son derece keskin ve aşikâr bir androjen patlamasına kıyasla, bulunması ve incelenmesi zor olsalar da fetal gelişime katkı sağlarlar.

Yapabileceğimiz şeylerden biri öncelikle dişiliğin temelini yeniden formüle ederek, onu bu sıkıcı "öntanımlılık" modundan biraz daha farklı ve etkili bir hale dönüştürmektir. Teksas Üniversitesi'nden David Crews bir hayvanın cinsiyet determinizmini tartışırken hoş bir çözüm önerisinde bulunuyor: Erkeklik türetilmiş bir cinsiyetken dişilik atadan kalmadır. Önce dişi form doğmuş, ardından da erkeklik değişkenine olanak sunmuştur. Athena'nın Zeus'un kafatasından doğduğu söylenir. Belki de Apollon'un Hera'nın kafatasından doğduğunu hayal etsek daha iyi olur.

Dişiliğin atasal cinsiyet olduğu düşüncesi, bu kavramı en uç noktalara kadar götürdüğümüzde, erkeklerin, kadınların erkeksi olduğundan daha fazla kadınsı olduğu anlamına gelir. Ne de olsa erkek, dişiden türetilmiştir; dolayısıyla geçiş aşamasında değişime uğrasa da birtakım ortak özelliklere; kızlara özgü bazı niteliklere, mesela o pembe pijamalara sahip olması kaçınılmazdır. Fakat bir kadın öz benliğini keşfetmede, erkek prototipine bu denli itimat etmez. Öz orada bekler; özümüzü biz tanımlarız. Âdem'in kaburgasına ihtiyacımız yoktur, Âdem'in kaburgasını kullanmayız; erkek desteği olmadan kemiklerimiz de pelvisimiz de gücünü kuvvetini toplar.

Crews bir dizi uslamlama sürecinden sonra, nihai tezine ulaşmıştır. Öncelikle, memelilerin değil sürüngenlerin cinsiyet determinizmini irdeler ve burada sıcakkanlı canlıların elinde tuttuğu geleneksel bilgelikle çatışacak son derece özgün ilkeler çıkarabileceği farklı bir sistemle tanışır. Bir kertenkelenin ya da kaplumbağanın cinsiyetinin ne X ya da Y kromozomuyla ne de SRY geni veya oluşturduğu testislerle belirlenmediğini gözlemler. Bunun yerine, bebek bir kertenkele çevresel unsurlar aracılığıyla, özellikle yavru gelişirken yumurtayı çevreleyen hava ve su sıcaklığı gibi etkenler tarafından cinselleştirilmektedir. Tüm embriyolar biseksüel potansiyelle yola çıkar, dış dünyalarının ılıman ya da soğuk oluşuna göre yumurtalık veya testis üretirler. (Genellikle, daha soğuk havalar erkek, daha ılıman havalar

ise dişi verir, orta sıcaklıklardaysa yüzde elli erkek yüzde elli dişi oluşturma ihtimali hâkimdir.) Önemli noktalardan biri de şu: Her iki cinsiyet de "öntanımlı" değil. Bir kertenkele erkek olmadığı zaman hemen dişi olamaz. "Kız-öncesi"nin önce sabit bir sıcaklıkta, yumurtalık üreten bir dizi fizyolojik olaylar zincirini adım adım başlatmaya yetecek bir tür uyarıcı alması gerekir. Aynı şey testis üretmek için de geçerlidir: Genç kertenkele maskülen protokülü harekete geçirmek için dış dünyadan işaret bekler. Bir diğer ifadeyle, bir kertenkeleyi cinselleştirmek, netice ne olursa olsun aktif ve çok aşamalı bir iştir.

Kertenkeleler memelilerden daha farklı hayvanlardır; bununla birlikte, kertenkelelerin cinsiyet belirleme programlarındaki ayrıntılar bize dişiliğin nötrlüğü varsayımlarını sorgulatır. Cinsiyetin embriyonik temelleri konusunda atladığımız pek çok şey olabilir. Örneğin, bir erkek fetusun testisleri ilkel kanalları yok etmek adına müllerian inhibitör faktörü salgılar, aksi halde bu kanallar olgunlaşarak fallop tüplerine, uterusa ve vajinaya dönüşecektir. Fakat müller kanallarına ek olarak, dişil bir embriyo gebeliğin dokuzuncu haftasına kadar "wolf kanalı" denilen yapılar taşır; bunlar seminal vezikül, epididim (erbezi üstü) ve erkek anatomisine ait diğer unsurlara dönüşme potansiyeli taşır. Dişide, wolf kanalı yapılarının çoğu gelişim aşamasında kaybolur, peki aranızda hiç wolf inhibitör faktörü, yani WIF'i bulan var mı? Hayır. İddialara göre böyle bir faktör zaten yok. Yine iddia edildiğine göre, wolf kanalları testislerden herhangi bir devam etme ve gelişme işareti *olmadığında* yok olur. İşte öntanımlı-dişi-modun bir kısmı buradan kaynaklanır. Wolf kanalları, yaşamaları için bir sebep verilmediği sürece kendi kendilerini imha ederler. Böyle bir hipotez mümkün olabilir fakat pek akla yatkın değil. Yumurtaların ve beyinlerin gelişimiyle birlikte gördük ki, Şiva'nın çocuğu Doğa bolluğu, aslında büyük bir kısmını yıkmak için yaratıyor. Fakat bu yıkım kendiliğinden mi olur yoksa harekete geçirilmeyi mi bekler? Eğer ölüm etkin bir süreçse, ki yeni apoptoz öğretisine göre gerçekten de öyle, o zaman etkinleştirilmeyi bekliyor demektir. Orada bir yerlerde bir wolf inhibitör faktörü olmalıdır: Burada bir hormondan, hormon gibi kolayca ayırt edilen bir şeyden bahsetmiyoruz, bir sinyalden bahsediyoruz. Tüm oyunları bozarak dişil güce dümeni ele geçirme ve Lilith nasıl istiyorsa öyle yatsın diye beden tapınağını şekillendirme hakkı tanıyan, dişli muğlak bir mekanizmadan söz ediyoruz.

Aslına bakılırsa, 1993 yılında biliminsanları aktif bir yumurtalık tetikleyicisi bulduklarına dair çığır açan bir kanıt sundular; yumurtalıkların

yapılanması yalnızca pasif bir ifşa meselesinden ibaret değildi. Testosteron hareketlerini büyük oranda bastırabilecek ve primordiyal fetal genitalleri dişil formata dönüştürebilecek genetik bir sinyal saptamışlardı; demek ki bunun sebebi herhangi bir sinyalin olmayışı ya da androjen duyarsızlık sendromunda" yaşandığı gibi dokunun androjenlere cevap verememesi değil, bu faktörün, tam olarak her ne ise, hiperaktifleşmesi ve androjenleri yoldan çekmesiydi. Eau d'Amazon! Fakat bu çalışma sürdürülmedi ya da detaylarıyla irdelenmediğinden, hiç kimse çoktandır aranan kız-gelişim faktörünün bulunduğunu iddia edemiyor.

O halde, erkek ya da dişi formunu oluşturmanın çaba isteyen bir şey olduğunu ve testosteronun erkek kardeşlerimiz için yaptığını kızlar için yapabilecek etkin yumurtalık tetikleyicileri olduğunu varsayarsak, Crews niçin erkeği türev konumuna indirgerken ilkel üstünlüğü dişiye atfeder? Burada, herpetolojist olarak aldığı eğitimin dünya görüşünü renklendirdiği çok açık. Memelilerde, eşeyli üreme zorunludur. Eğer bir memeli yavrulayacaksa, karşı cinsten biriyle çiftleşmelidir. Doğada partenogenetik bir memeli türü, kendi klonlarını oluşturabilecek bir dişi yoktur. Fakat bazı kertenkeleler (balıklar ve omurgalı hayvanların bazı türleri de buna dahil) self replikasyon (kendi kendini üretme) aracılığıyla yavrularlar ve neredeyse her zaman erkek değil, kız doğururlar. Partenogenez yaygın bir strateji değildir ama yaşanan bir durumdur. Evrimsel süreçte bir görünüp bir kaybolmaya yatkındır. Daha önceden bir erkek ve bir dişinin varlığına ihtiyaç duyarak cinsel anlamda üretken olan bir tür, bir şekilde erkek eşeyi yitirir ve partenogenetiğe dönüşür. Diğer durumlarda, bir partenogenetik, özellikle cinsel üremenin genetik çeşitliliği artırdığından ve zamanla değişen koşullara göğüs gerecek kadar çok-yönlü niteliklere sahip çocukların doğmasına sebep olduğundan, başka bir cinsin varlığının yararlarını keşfedebilir. Bir zamanların bakire dişileri, soğukkanlı Meryemler, değişim arzusuyla, Cennet Bahçesi'ne geri çekilir ve hangisinin erkeğin yerine geçeceği konusunda didişmeye başlarlar. Her iki evrim senaryosunda da, erkek bir gelip bir gidiyor, fakat kadın yerini koruyor. Kadının olmadığı bir yerde bir türden söz edemeyiz. Kadın, Büyük Ana yitip gitmez. (Partenogenetik bir hayvana cinsiyetsiz, hatta daha da saçması, erkek demektense dişi demenin uygun olup olmadığını merak ediyor olabilirsiniz. Uzatmayayım; gayet uygundur. Hatta son derece doğrudur. Partenogenetik bir kertenkele, bir süre sonra yavru kertenkelelerin çıktığı yumurtalar doğurur ve en basit anlamda, yumurtlayan bir hayvan dişi demektir.)

Crews, "Erkekler ancak kendi kendini üreten (=dişi) organizmalar evrimleştiği takdirde evrimleşebilir," diye yazıyor, "erkekler kazanıldı ve kaybedildi, dişilerse değişmedi. Erkek şablonu, atalardan kalma dişi şablondan türetilmiştir ve kaynağını buradan alır."

Babam erkek ayrıcalığının ahlaksız bir savunucusu değildi. Tanrıçalığın anlamını ve Yahudi-Hıristiyan-Müslüman eksenindeki açığa çıkarılmamış ataerkilliğin gayri tabii niteliğini görürdü. Bir keresinde hep birlikte Metropolitan Müzesi'ne gitmiştik, orada Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'u betimleyen bir resmin yanından geçtik. Ressamını ya da dönemini hatırlamıyorum. Aslına bakarsanız, duyduğum müthiş antipati dışında aklımda resme dair hiçbir şey yok. Üç kadirimutlak, üçüz gibi resmedilmişti; uzun kaftanlar giymiş kahverengi sakallı adamlardan oluşan bir troyka vardı. Eski öfkeli Hıristiyanlardan olan babam dudak bükerek resme baktı. "Baba-Oğul-Kutsal Ruh, dünyadaki yaşamın yaratıcıları olarak bilinenler, içlerinde bir kadın bile yok," diye homurdandı. Babama göre ressam en azından Kutsal Ruh'u, hafiften de olsa bir kadın izlenimi yaratmaya yetecek kadar belli belirsiz bir şekilde resmedebilirdi. Sonra hep birlikte dudak bükerek, resmin yanından uzaklaştık.

Yaklaşık yirmi yıl sonra, merak ediyorum: Acaba ressam bilinçdışı bir şekilde, Roma tapınağının Yunan bazilikasından gelmesi gibi, erkeğin de atasal dişi figürden geldiği düşüncesini altan alta işleyebilir miydi? Romalıların o ihtişamlı teknikleriyle, mimari intizamın ayrıntılarında kendilerinden önce gelenleri en ince detayına kadar öne çıkarmaları gibi, erkekler de kendi öncülerini yücelterek, kas gücü ve gelişimiyle biçimsel olarak gitgide büyüdükçe "kadın"ı daha da vurgulayabilir miydi? Crews, ilkel kadın figürüyle erkek türevi kavramları ortaya atılırken, "Kadınların erkek gibi olabileceğinden çok, erkeklerin kadın gibi olabileceğine dair ilgi uyandıran bir olasılık doğar," der. Bu konuda haklıysa ne olacağını kabataslak bir düşünelim; panteonu reddedip iki-cinsiyetli bir tür üzerinde sembolik olarak hükmedecek tek bir tanrı seçmekte ısrarcı tektanrı kültüründe, erkek kendi içinde dişiyi de barındırdığından, erkek olan tanrı, haliyle kadın gibi olacak, yani kadını bir taklit olarak vücut bulacaktır; fakat kadın aynı şeyi söyleyemez. Kadın erkeği bünyesinde barındırmadığından, temel anlamda erkeğe ihtiyaç duymaz. Kim bilir? Belki de gelecekte ona hiç ihtiyaç duymaz bile.

Erkeğin açısından bakılırsa, bir erkek, kendine ait temel birtakım yanlara ihtiyaç duyduğu kadar kadına da ihtiyaç duyar. Kadından kaçamaz, dolayısıyla onun büyük gücünü, üretkenlik yetilerini kabul eder. Parteno-

genetik bir dişinin yalnızca kız çocuğu doğurduğunu hatırlayın. Erkek bir tanrı ise süper-partenogen olarak yeniden tasarlandığında, yardım almadan erkek ve kız çocuklar yaratma yetisine sahiptir. O zaman, tek başına yürüyebileceğini, anlaşılabilir biçimde ama yanlış da olsa hayal ederek, tek tanrı olma, doğada bir eşine daha rastlanmayacak masalsı bir yaratık olma görevini üstlenir.

Tanrısal varlıkların kendine özgü problemleri ve kandırmacaları olduğu gibi, biz insanların da vardır. Eğer tanrılar arasında, erkeklerin kadınsal imtiyazları gasp etmesi, kadınların erkeksel imtiyazları gasp etmesinden daha muhtemelse, insanlar arasında kadının erkekliği seçmesi, erkeğin kadın gibi (ya da daha kötüsü kadınsı sayılabilecek) davranışlar sergilemesinden çok daha kolaydır. Freud erkeklerin, ancak kadınların dünyasından; tüm bebeklik ve gençlik yıllarını anneler, büyükanneler, halalar, dadılarla geçirdikleri monoton ve klostrofobik derecede feminen habitattan kurtuldukları takdirde özgün bireyler olabileceklerini savunur. Çok uzun zaman hüküm sürmüş olduklarından, kadınlar artık tehdit oluşturmaktadır. Erkekler özerklik kazandıkları an, kadınlığın feshini sağlamalıdır. Kadınlar, kadınlığı başarmak için kendilerini herhangi bir şeyden çekip çıkarmak zorunda değildir; onlara bakan, onları tanımlayan anneyi reddetmek mecburiyetinde kalmazlar.

Freud'u unutun gitsin. Erkekler kendilerini kadınların dışsal dünyasından değil, içsel şablonundan çekip çıkardığında her şey gayet yolunda gidebilir.. Belki de erkekler atalardan gelen dişilikten, hanedana mahsus bir lanetten kaçar gibi, içindeki bu "femunkula"dan kaçmak için, kendi türünün özgünlüğünü vurgulama konusunda kararlı olabilirler. O zaman, biz kadınlar, özümüzde, cinsiyet akışkanlığımızla daha kolay baş edebiliriz. Kıyafetlerimiz, karakterimiz ve davranışlarımız üzerinde istediğimiz kadar oynama yapabilir, tam da istediğimiz gibi cesur olabilir ve kadın olarak kalmayı sürdürebiliriz. Erkeklerin kısa süreli ve alay konusu olabilen bu hassasiyet alanına geçmeleri durumunda Alan Alda'nın ifadeleriyle aynı şey onlar için geçerli olmaz; tam aksine, eğer onlar androjenizmle (çift-cinsiyetlilik) fazla oynarsa üstünlükleri bulanıklaşır, fikirlerinde tereddüte düşerler. Jane Carden bu sebepten ötürü, rol esnekliği özgürlüğüyle, kadın olarak doğduğu için mutluydu; yani atasal-dişi şablonu erkek-eklentilerle çevrili olmadığı için mutlu da diyebiliriz.

Bir defasında "AIS'li doğmamış olmak istemezdim," demişti, "bir kadın olarak bu hayatı yaşamamın tek yolu buydu. Bence kadınların edindiği

tecrübeler daha zengin, duygusal yaşamları da daha bütünlüklü oluyor. Erkeklerin sergilediği bir dizi karakter yapısı çok daha kısıtlı. Benim istediğim kadar vakur olmak, bir gün kadınsı, ertesi gün agresif ve maço denebilecek ruh hallerine bürünmek gibi bir lüksüm var. Her ikisi de kadınlarda idare edilebilir özellikler, en azından tarihte geldiğimiz bu aşamada bu geçerli. Aynı şeyi erkekler için düşünürsek; şu an pek o aşamada değiliz."

Crews erkek şablonun atasal-dişi şablondan türetildiğini ve kaynağını buradan aldığını söylerken, aslında çok şeyden bahsediyor: Hormon salınımı ve aktivitesinin şablonundan, beyin yapılarının şablonundan, hareket şablonundan ve tabii ki üreme sistemi şablonundan. Erkekle kadın arasındaki en belirgin farklılığın genitallerimiz olduğunu düşünürüz; bizi en çok cezbeden ve çocukken cinsiyet kavramlarını beynimize aşılayan (tuvalet yapma şekillerimizdeki farklılıkları da eklemeyi unutmayalım) genitallerimiz. Üreme sisteminin bir erkeği bir kadından ayıran en açık ve net şey olduğu farz edilir.

Fakat yakından baktığınızda, ilginç bir biçimde benzer olduğumuzu görebiliriz. Örneğin, jinekoloji masasında bir kadına baktığınızda, etli labyasının ve onun hafifçe uyluklarına kadar inen katlarının testis torbasını andırdığını fark edeceksiniz. Eskiler az şey bilmiyordu. Hipokrat, Galen, diğer eski anatomistler ve beden filozofları az şey bilmiyordu. Hiçbiri de ermiş değildi. Jinofil* de değillerdi. *In Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud* kitabında Thomas Laqueur, Galen'in erkek şablonu başat unsur olarak gören, dişi şablonuysa yine erkeği referans noktası alarak tanımlayan fikirlerini "fallus odaklı" olarak nitelendiriyor. Yunan hekimler de anatomi yorumlamalarında birtakım hatalar yapmıştır. İnsan bedeninin temelde tek eşeyli olduğunu ve iki cinsiyetin birbirinin tersyüz halleri olduğunu düşünmüşlerdir. Eskiler, hep dişi ile erkek organları arasındaki türdeşliği vurgulamıştır.

"Tek-cinsiyet modelinde, iki bin yıllık anatomik bakış açısına göre, kadın her daim evrilmiş-erkek olarak anlaşılmaktadır: Onlara göre uterus dişi bir testis torbasıydı, yumurtalıklar testis, vulva sünnet derisi, vajinaysa penisti," diye yazıyor Laqueur, "kadınlar, temel anlamda erkektiler; sadece onlardaki kusursuzluğun, yaşamsal ateşin eksikliği, erkekleri görünür kılan birtakım yapıların kadınlarda, içeride, alıkonmasına sebep oluyordu."

* Kadın düşkünü. –çn

Galen erkek ve kadın yapılarını tanımlarken bile ortak sözcükler kullanıyordu; örneğin yumurtalıklara "testis"in Yunancadaki karşılığı olan *orcheis* diyordu. Orkide çiçeği de adını testislerden almıştır çünkü bu bitkinin soğanı büzüşmüş ufak bir testis torbasını andırır. George O'Keeffe genital bölgeyi resmederken orkideden yararlandığı zaman ise, tesadüfen erkekliği kadınlıkla birleştirmek gibi ufak bir harekette bulunmuş oldu. Cinsel benzerlik Tanrı katında bir hakikatti; dördüncü yüzyılda yaşamış bir psikopos kadınların da kendisiyle aynı ekipmana sahip olduğunu fark etmişti; tek bir farkla: "Onlarınki bedenlerinin içinde, dışında değil."

Homolog yapıya sahip olduğu düşünülen yalnızca genitaller değildi; vücuttaki salgılar da homologdur. Döl, menstrüel kanın erkek versiyonudur; bir araya gelen süt ve gözyaşları. Eskiler ayrıca cinsel haz ve söz konusu durum için karşılıklı orgazmın gerekliliği konusunda erkekle kadın arasında herhangi bir ayrım görmüyordu. Galen, bir kadının orgazm olmadığı sürece hamile kalamayacağını iddia ediyordu ve bu görüşü on sekizinci yüzyıla kadar hüküm sürdü. Aman ne tatlı bir düşünce, tarihteki göz kamaştırıcı hatalar içinde en sevdiğim, kadın orgazmının bizim bilincinde olduğumuz kadar yaşamsal öneminin dolambaçlı da olsa bir kabulü... Maalesef, hamile bir kadının orgazm yaşamış olduğu konusundaki ısrar, önceden yaşamış kız kardeşlerimiz için birçok felaketi de beraberinde getirmiştir. Örneğin, tecavüze uğradıktan sonra hamile kalan kadınlar ahlaksızlık ve zinayla suçlanmıştı çünkü büyüyen karınları kendi rızalarının ve hazlarının açık birer kanıtıydı ve bu yüzden ölüme mahkûm edildiler. Daha yakın zamanlarda, kadınlara tecavüz kaçınılmazsa "uzanıp tadını çıkarmaları" öğütlendi, üstüne üstlük başlarına gelen badireler yüzünden pek çok kez kendileri suçlanmışlardır: Niye bu elbiseyi giydin, niye onu evine çağırdın, niye akşam vakti yürüyüşe çıktın?

Galen birçok şey hakkında yanılıyordu. Vulva, genital mutilasyonun uygulandığı ülkelerde öyle görülse de, sünnet derisi falan değildi; ve bir kadının hamile kalması için ne kadın ne de erkeğin orgazm yaşamasına ihtiyaç vardır (erkekler boşalma anında seminal sıvısındaki spermi salgılar, ayrıca cinsel birleşme yaşamadan hamile kalan bir kadın tanıyorum; yükselen tutkulu bir oynaşmanın debdebesiyle uyluğuna bulaşan bir parça seminal sıvı yüzünden hamile kalmıştı). Fakat bedenin tek cinsiyetli yapısı hakkında öngörülü biriymiş. Kadın atasal bir forma sahip olabilir, fakat şu an sahip olduğumuz bedenlerde, çift potansiyel geliştiriyoruz; hamur her iki türlü de şekillenebilir. Bizler Hermes'le Afrodit'in, bedenini Salmakis

çeşmesinin peri kızıyla birleştiren oğullarının varisi hermafroditleriz. Erkek fetusuyla kadın fetusu gebeliğin dokuzuncu haftasına kadar birbirine benzer ve yetişkin organlarımız da erkekten dişiye benzerlik taşıyan yapılardır. Cinsiyet öncesindeki iki aylık bir fetusun, kayısı büyüklüğündeki vücudunun içinde olgunlaşmamış bir çift tohum kapsülü bulunur, bunlar erkeklerde testise, kadınlarda yumurtalığa dönüşen primordiyal gonadlardır. Hem wolf hem de müller kanallarına sahiptir; içlerinden biri, fetusun sperm kanalı ya da fallop tüpleri üretmesine bağlı olarak seçilir. Her biri dış bir gözle, belirleyici bir özelliği olmayan genital bir çıkıntı olarak; yani zarla örtülü küçük bir yarığın üstündeki çıkıntı bir doku olarak başlar. Üçüncü aya doğru, yumru şeklindeki bu et parçası ya incelikli bir biçimde gelişerek klitorise ya da daha empatik bir şekilde penis başına dönüşür. Kızlarda, primordiyal yarığı örten zar çözülür ve bu yarık açılarak, vajina ve ürinin aktığı üretrayı çevreleyen vajinal dudakları oluşturur. Erkeklerde, androjenler yarığın birleşmesini sağlar ve onu öne doğru iterek penis sapının oluşmasını tetikler.

Sembollerde olduğu gibi, fallus derin bir çukurdur. Nişan alıp, atışını gerçekleştiren kanallarla işte karşınızda. Göğü delen bir dikilitaş, kurşun yağdıran bir silah, tavuskuşu gibi kabaran bir puro, tam gaz giden bir yarış otomobili, sıcak bir sosisli sandviç. Bir fallus metaforik anlamda bir şey sunmaz ve birden fazla yoruma açık değildir. Boru borudur, işte o kadar.

Ama vajina ayakları yere basan bir Rorschach testidir. Ondan istediğiniz, ihtiyaç duyduğunuz ve korktuğunuz her anlamı çıkartabilirsiniz. Bir vajina en basit anlamda bir tür açıklık, biçimin olmama hali, boş bir elektrik soketidir. Labyadan, donut şeklindeki servikse uzanan 10-15 santim uzunluğunda bir kanaldır. İçorganların homurtusuyla dış dünyanın hükmüşerifi arasında bir noktadır. Deri, kas ve lifli dokulardan oluşan bu yapı, geçişlere karşı son derece duyarlıdır ve her türlü boyuttaki misafiri, ister gelen (penisler, spekulumlar) ister giden (bebekler) olsun, aynı konukseverlikte ağırlayabilecek esnekliğe sahiptir. Eminim hamilelikte içinden bir bebek balina (benim durumumda nesli tükenmekte olan bir balina) çıkacağını hayal eden tek kadın ben değilimdir. Kısacası, insan vajinası doğum kanalı görevi itibariyle esneyebilir, bu konuda anlaştık, hatta bir anne balinanın pelvisinden çok daha yüksek oranlarda şişmelidir. Doğum yapacak kadına itme komutu verilmeden önce serviksin on santimetreye kadar kendiliğinden genişlediğini daha önceden de duymuş ya da ilk elden deneyimlemiş olabilirsiniz. Vajina ne kadar uzarsa, serviks de o denli

genişler. Fakat o on santimetre, ah zavallı şekilden şekile giren leydi, maalesef bebeğin kafatası genişliğinde bile değildir. Evet, ortalama üç kiloluk bir bebeğin kafası 10-12 santim çapındadır, hatta 15 santim çapında koca kafalı bebekler de dünyaya gelebiliyor. Ezişip büzüşerek kayık şeklini alan bebeğin kafası ışığa doğru yol alırken, yenidoğanın kafasındaki sütür, bıngıldak ve yumuşak bölgeler için İştar'a şükürler olsun; bununla beraber, ilk acılı tampon deneyiminizde olduğu gibi, doğum esnasında da vajinanızın hayal bile edilmeyecek boyutlara ulaşan esnekliğine güvenebilirsiniz. Yani vajina bir balondur, balıkçı yaka bir kazak gibi, biz burda oturup ağlarken dört bir yana doğru genişleyen bir kütle, aslında evrenin bir yansımasıdır.

Ağızlar da aynı şekilde genişleyebilen yarıklardır, kim onu pasif bir soket olarak düşünebilir ki? Dolayısıyla vajina kimi zaman ağızla olan benzerliği dolayısıyla dişleri olan bir organ olarak düşünülür: Acıkan, emen, çiğneyen, yiyip bitiren, eğer bir erkek sık sık cazibesine kapılıyorsa onun tüm kaynağını ölümüne tüketecek yetenekte bir delik. Veyahut sulak, insanı öpücüklerle teskin eden bir ağızdır; *labya* sözcüğü dudak anlamına geliyor ve tabii ki, Desmond Morris gibi etolojistler kadınların üst ve alt labyaları arasındaki benzerliği anımsatmak, saklı genital bölgelerini yüzlerinde afişe etmek için ruj sürdüklerini iddia etmiştir.

Vajina yalnızca açıklıkla ilgili metaforlarla sınırlı değildir. Dua eden eller gibi içe dönük, yaygın Büyük Patlama (Big Bang) teorisinden çok Büyük Çöküş'e (Big Crunch) daha yakın, kapalı bir sistem olarak da düşünülebilir. Çoğu zaman bir kadının vajinası ne kanal ne de deliktir; bunun yerine, birbirine sıkıca tutunmuş, aşağı doğru uzanan duvarlardan oluşur. Dolayısıyla korunaklı ile çıplak, içe kapanık ile davetkar durumlar arasında değişkenlik gösterir; böylece çiçeklenme, açılıp saçılma metaforlarına sebebiyet verir; lotus, zambak, yaprak, soyulmuş fındık, soyulmuş avokado, kızböceğinin kanatları gibi bitkilerle ilişkilendirilir. Ressam Judy Chicago en ünlü eseri *Akşam Yemeği Partisi (The Dinner Party)*'nde çiçeklenme, doğurgan vajina gibi kavramları göndere çekiyor; burada Mary Wollstonecraft, Kali ve Sappho gibi tarihin ve mitolojinin feminist kadın kahramanları bir masada oturmuş, dişi genitaller şeklindeki tabaklarında akşam yemeği yemeye hazırlanıyorlar. Kimileri Chicago'nun eserini dindarlık ve edepsizlikle (her ikisi de aynı anda nasıl oluyorsa!) suçlarken, kimileriyse esere Jane Ussher'ın *The Psychology of the Female Body* adlı kitabında tanımladığı gibi, "Rahim-odaklı, biyolojik determinist bir düşünce biçimi" olduğu gerekçesiyle saldırdı. *Akşam Yemeği Partisi*'nin ne kadar soyut bir

sanatsal değeri olursa olsun, Chicago müthiş bir fikrin filizlenmesine sebep olmuştu: Bir kadının cinsel organı doğanın bir parçasıdır, onun da kendine özgü bir yaşamı ya da yaşamları vardır. Burada doğurma evresindeki rolünden değil, farklı bir tür benzetmeden bahsediyorum: Bir konumdan, bir habitattan, bir ekosistemden. Vajinanın kendisi ekosistemdir, duyulmamış simbiyozisin ve asi kuvvetin topraklarıdır. Hiç kuşkusuz, geleneksel vajina kavramı "aşağıda bir bataklık olduğunu" söyler fakat "medcezir havuzu" benzetmesi çok daha uygun kaçacaktır: Suya dair, durağan fakat yine de daimi bir akış halinde.

Vajinal dünyanın sınırlarından başlayacak olursak, ufak bir tepeyle karşılaşırız, bu tepenin adı "mons pubis" ya da "mons veneris"tir; anlamı "Venüs Dağı"dır, yani Aşk Dağı. Kendimizi sersem bir romantizme kaptırmadan söyleyelim; *veneris* aynı zamanda *veneryal hastalıklara* da yol açar. Mons veneriste, çatı eklemini (pubik simfiz) destekleyen kalın yağ dokusuyla mons bölgesi oluşur. Çatı eklemi sağ ve solda kasık kemikleri arasında hafifçe hareket eden bir eklemdir. Hassas denilebilecek ve ağır bir bisiklet darbesiyle kolaylıkla zedelenebilecek bu eklem, daha sonra ergenlik döneminde (androjenlere ister istemez hassasiyetiniz olduğunu varsayarsak) kasık bölgesinde büyüyen tüy tabakasıyla desteklenir. Kasık tüyleri başka amaçlara da hizmet eder. Kasık kokusunu tutarak yoğunlaştırır, bu koku eğer sağlıklıysa bir partner için son derece çekici olabilir, ki bunu ileride anlatacağım. Kasık tüyü ayrıca biz primatlar için faydalı bir görsel araçtır; ne de olsa görsellik odaklı bir türüz. Tüy genital bölgeyi ifşa eder ve ondan daha geri planda kalan manzaranın içinde bir adım öne çıkmasını sağlar. Eğer kadınların ruj sürmelerindeki tek amacı bilinçaltında pudendalarını halka açma arzusuysa, belki de yalnızca erkeklerin yolundan gidiyorlardır. Bir erkek de sakal bırakarak, bir anlamda apış arasının bir yansımasını yüzünde taşır; ayrıca sakal bırakma kapasitesi, kozmetikten birkaç yüz bin yıl kadar öncesine dayanır.

Mons veneristen aşağıya doğru iki adet uzun deri katmanı daha uzar; labya majora, yani büyük dudaklar. Labyanın yanlardaki dış tarafları kasık tüyüyle çevriliyken, iç taraflarda hiç folikül yoktur fakat bu kısımlar yağ ve ter bezleriyle doludur. Labya majoranın deri altında doku ve yağı birleştiren çaprazlama bir yapı vardır. Labyadaki yağ oranı, mons venerisin aksine, tıpkı göğüs ve kalçalarda olduğu gibi cinsel olgunluk hormonu östrojene duyarlıdır. Yani labya, ergenlikle atağa kalkan östrojen hormonuyla birlikte şişer, bu hormonun menopozda alçalışa geçmesiyle

geri çekilir. Yağ katmanının altında erektil doku vardır; bu doku, cinsel zirve esnasında kanla dolup taşan bir elek gibidir. Labya kanı hemen emdiğinden, hamilelik esnasında da sürekli tıkalıdır çünkü bu aşamada kan dolaşımının yoğunluğu iki katına çıkar (aynı zamanda, rujların en "vampiri"ni andıran, bakır-kestane bir renge dönüşür).

Genitallerimizin erotik ve efsanevi tasnifi devam ediyor. Labya majoranın içerisinde, adını Yunan nimflerinin aynı ismi taşıyan çeşmesinden alan nimfa vardır; hikâyeye göre nimflerin libidosu öylesine yüksekmiş ki nemfomani* kavramının doğmasını sağlamışlar. Nimfanın daha yerel bir ismi de labya minora, yani iç dudaklar, vajinayı ve hemen yanındaki üretra boşluğunu sarmalayan zarif ve gizli, etten bir origami. İçteki labya tüysüzdür fakat içlerindeki sebase, yani yağ bezeleri ince derinin altından minik çıkıntılar halinde, sanki deri altına serpilmiş taneler gibi hissedilebilir. Nimfa dişi genitallerin en değişken parçalarındandır, boyutları kadından kadına değişir; dudakları bile birbirini tutmaz. Labya majora gibi, labya minora da cinsel heyecan esnasında kanla dolar ve hatta daha empatik bir düzeye gelince, doruk noktalarında normal boyutlarını ikiye hatta üçe katlar. Primat akrabalarımızdan kimileri abartı derecesinde büyük labya minoralara sahiptir; öyle ki ovalatuar durumlarını ifşa eden feromonları yaymak için neredeyse vajinalarını yere sürüyerek yürürler. 1996'nın bahar aylarında, biliminsanları Brazilya'da yeni bir marmoset türü keşfetti, bu marmosetlerin en belirgin özelliği dişilerin iç labyalarıydı. Her bir deri katmanı görünür bir biçimde sarkarak, en aşağıda birleşip genital bir tür süsleme oluşturuyordu.

Marmosetlerin labyası tıpkı ürkütücü görünüşüyle tanınan Hotanto Önlüğü'nü** anımsatır; iç labya anlamına gelen ve Carolus Linnaeus'tan bu yana tüm doğabilimciler bu tuhaf terimin Güney Afrika'daki kadınları (ya da onların deformasyonunu) tanımladığında ısrar eder. En iyi bilinen Hotanto kadını, "Hotanto Venüsü" lakabıyla 19. yüzyılda İngiltere ve Fransa'ya getirilmiş ve kendisine Sarah Bartmann adı verilmiştir. Avrupa'da meraklı izleyici kitlesinin önüne adeta bir sirk hayvanı gibi çıkarılmıştı (en azından giyinikti), yine de bir grup zoolog ve fizyoloğun önünde kıyafetleri

* Ethel Sloane'in kusursuz çalışması *Biology of Women*'da tanımladığı gibi, nemfomani kavramı cinsel isteği yüksek kadınlar için kullanılır. Niçin hiç kimse aynı durumun erkeklerdeki karşılığına "satiryaz" dendiğini bilmez? Acaba kadınlarda aşırı cinsel arzu, işim koymaya değer bir rahatsızlıken, erkeklerde olmazsa olmaz bir marifet kabul edildiği için mi?

** Hotanto kabilesinde kadınların cinsel organlarının iç dudaklarını güzellik ve olgunluk belirtisi olarak yapay birtakım yollarla uzatmaları işlemi. –çn

çıkartılmıştı. Ölümünün ardından, genital bölgesi vücudundan ayrılarak bir formalin şişesinde muhafaza edilmiştir. Otopsi işlemini gerçekleştiren Fransız anatomist Georges Cuvier, anılarında araştırmaları sayesinde "önlüğe dair hiçbir sorunun cevapsız kalmadığını" açıklamıştır. Fakat tarihçi Londa Schiebinger'in *Nature's Body*'deki yorumlarına göre, Batılı bilim"adam"larının Hotanto Önlüğü'ne karşı bu şehvet dolu takıntılarının altında, (asla kanıtlanmamış, haklı olarak da şüpheyle yaklaşılan) hipertrofik labya gerçeğini aydınlatmaktan çok, Afrikalı kadınları filogenetik kategoriye sokarak onların orangutanlara daha yakın bir ırk olduğunu kanıtlama arzusu yatmaktadır.

Büyüklüğü ne olursa olsun, –iç ya da dış– labya terler. Vulval bölgenin tamamı, koltuk altlarının gösterdiği azmi aratmayacak bir performansta terler. Eğer zıbın badiyle egzersiz yaptıysanız yoğun ve terleten bir çalışmanın ardından vücudunuzda, ikisi koltuk altlarınızda, biri de çatal bölgesinde olmak üzere üç adet dikkat çeken üçgen meydana geldiğini görmüşsünüzdür. Büyük olasılıkla kendinizi çıplak ve çaresiz hissetmişsinizdir –Likralı Hotanto Venüsü– ya da başkaları altınıza yaptığınızı düşünecek diye endişelenmişsinizdir. Utanmayın, şükredin. Eğer koşmaya devam etmek istiyorsanız, iç beden ısınızı atmanız gerekir ve dürüst olmak gerekirse, terleme konusunda kadınların koltuk altları erkeklerinkiyle yarışamaz. En azından kadın çatalının bu özelliğinden memnun olun.

Vulval bölge aynı zamanda vücuttaki yağların, parafinin, kolesterolün, hücresel debrisin bir karışımı olan sebumu salgılar. Sebum, mons veneris'in katları arasına yerleşebilecek ürin, menstrüel kan ve hastalık bulaştıran bakterilerin akıp gitmesine yardımcı olan bir tür yalıtım hizmeti sunar. Sebum, pelvise pürüzsüz ve kaygan bir his verir; öyle ki kasık tüyleri de dahil her şey erimiş bir mumun içine batırılmış gibidir. Genital habitatın eteklerine yerleşmiş sebum, güvenlik hattı konumunda, Büyük Vajina Duvarı görevi görerek, içeride kolonileşmeyi hedefleyen hastalıklı organizmalara siper olur.

Bilim yazarlığı kariyerimde, birçok soylu öncü ve misyonerle, önemli, hatta queer bir patinaja imza atan biyologlarla tanıştım. Bu insanlar, doğanın reddettiklerinin ve hor gördüklerinin güzelliklerinden bahsediyordu. Demostenes'e özgü anlatım gücüyle, toprak ana misali örümcek, sinek, akrep, kakalak, engerek, köpekbalığı, yarasa, solucan, fare sevgisiyle konuşuyorlardı. Her girişimlerinde, bir zamanlar ezmekten geri durmadığımız şeyi,

şimdi saygıyla selamlayalım diye evde besledikleri cüzamlının imajını toplumun gözünde değiştirmeyi hedeflemişler.

Fakat hiçbiri Pittsburgh'daki Magee-Women's Hastanesi'nin jinekoloğu Sharon Hillier kadar önemli bir görev yapmadı. Hillier vajinanın imajını tazelemek için yola çıkmış. Onunla, vajinanın niçin böyle koktuğu sorusuna cevap verecek birini ararken tanıştım. O sıralar insan feromonlarına kafa yoruyordum; musk yağını ve misk özünü düşünüyordum: Hani bizi Darwinosfer'e maruz bırakan ve erkekleri cezbetme teorilerinin klişelerinden biri haline gelmiş kokular. Sonra bir konferans programında onun yapacağı konuşmanın başlığına denk geldim: "Sağlıklı Vajinanın Ekosistemi". Şimdiye kadar hiçbirimizin düşünmediği bir alanda büyük resmi görebilmiş bir kadın bulduğumu biliyordum.

Hillier insanların vajinayı genellikle –kelimenin her anlamıyla– kirli bir şey olarak gördüklerini biliyor. *Vajina* sözcüğü, mevkidaşı *penis*e göre hem daha kirli hem de daha klinik bir vaka gibi görünüyor; "am" gibi bir küfür, günün her saati televizyon ekranında duyabildiğimiz "çük" ya da "pipi" gibi benzetmelerden çok daha sert bir anlam taşıyor. Bilindiği üzere Amerikalı doktorlar vajinayı şakayla karışık anüse benzetmeye pek meraklılar. Hillier'in anlattığına göre, Nairobi'de vajinal akıntılar için *kir* anlamına gelen bir kelime kullanılıyor. "Oradaki kadınların neredeyse hepsi vajinalarını kurutmaya çalışıyor çünkü nemli, yağ oranı yerinde bir vajinanın iğrenç olduğu düşünülüyor."

Hillier, "Fakat gerçekten de, nereye giderseniz gidin, hikâye değişmiyor," diye de ekledi. "Kadınlara vajinalarının kirli olduğu öğretilmiş. Aslında sağlıklı normal bir vajina vücuttaki en temiz bölgelerden biridir. Ağızdan daha temizdir, hele rektumdan çok daha fazla," diyerek iç geçirdi. "Olumsuz eğitim erken yaşta başlıyor. Beş yaşındaki kızım bir gün okuldan eve geldi ve 'Anne vajina mikroplarla doluymuş' dedi." Beyin yıkamalarının bir kısmı da mesnetsiz balık-hikâyeleriyle oluyor. Vajinanın balığımsı kokusu olduğu söylenir; erkek komedyenlerin büyük neşe kaynağıdır. Hillier şöyle anlatıyor, "Böyle espriler duymuşsunuzdur. Benim favorim şu kör adamın hikâyesi: Kör bir adam balık halinin önünden geçerken 'Günaydın, Hanımlar!' demiş." Ha ha ha. Bir keresinde bir erkek arkadaşıma bir filmin repliğinden yakınıyordum: Eşcinsel erkek karakter, oral seksle ilgili bir tartışmanın tam ortasında yanındaki bir kadına dönüp, "Kusura bakma tatlım, balık yemiyorum," diyordu. "Balık!" diye bağırdım. Balık değil! Arkadaşım da bunun üzerine cevap verdi, "Yani örneğin biftekten çok, tonbalığına daha yakın

olduğunu kabul etmelisin." Pekâlâ, ete dair her türlü benzetme asıl başka bir organ için yapılmalı. Ne olursa olsun, erkekler vajinayı balık kokulu bir şey olarak görebilirler, ama aslında iyi bir şeyi bozan maddelerden biri spermdir.

Hillier vajinal ekosistemin özünün simbiyozis olduğunu söylüyor; makroortam ile mikroorganizma arasında her iki tarafın da yarar sağladığı, süregelen bir değiş tokuş. Evet, vajina bakteriyel anlamda mikropla dolu; ama yaşam formlarıyla dolu bir bakteriyel yapıdan söz ediyoruz, emin olun böyle kalmasını istersiniz. Elbette mikrop var, *mikrop* var. Sağlıklı koşullar altındayken, vajinadaki mikroplar ya da bakteriler vücuda iyi gelir. Bunlar laktobasililerdir, yani yoğurttaki bakterinin aynısı. "Sağlıklı bir vajina bir kap yoğurt kadar temiz ve saftır," diyor Hillier. (Danone'nin bunu reklamlarında kullanmayacağından neden bu kadar eminiz acaba?) Kokusu da öyle: "Normal bir vajinanın hafif tatlı, kekremsi bir kokusu vardır. Onda da yoğurttaki laktik asit kokusunun aynısı bulunur." Anlaşma çok açık. Biz laktobasiliye aş ve barınak veriyoruz: konforlu vajinal duvarlar, nem, protein, dokularımızdan aldığı şeker. Onlar da nüfus yoğunluğunu dengede tutar ve bakteri girişini önler. Sadece orada varlıklarını sürdürerek ve metabolize olarak, laktik asitle hidrojen peroksit üretirler; bunlar da iyi huylu mikropların kolonileşmesini önleyen dezenfektanlardır. Sağlam bir vajina asidik vajinadır; pH değeri 3,8 ile 4,5 arasında seyreder. Bu sade kahveden (5 pH) biraz daha asitli, fakat bir limondan (2 pH) daha yumuşaktır. Aslında kadınla şarabı benzetmek hiç de kötü bir fikir sayılmaz; çünkü sağlıklı bir vajinadaki asit oranıyla bir kadeh kırmızı şaraptaki asit oranı hemen hemen aynıdır. Bu kez çınlayan vajinanın kendisi; rayihalı ve bacaklı vajina!

Vajinal akıntı utanılacak bir şey de değil. Serum kanının içindekilerin aynısı onda da var; kanda pıhtılaşma faktörleri gibi katı bileşenler ayrılınca geriye kalan temiz, sulu, yapış yapış sıvının aynısı. Vajinal akıntının içinde su, vücutta en yüksek miktarda bulunan protein olan albumin, yolunu kaybetmiş birkaç akyuvar ve vajinayla servikse kaygan parıltı veren yağlı madde musin vardır. Akıntı kesinlikle kir değildir, ürin ya da dışkı anlamında vücudun ürettiği toksik bir atık da değildir. Hayır, hayır, hayır. Vajinanın içinde ne varsa, ne eksik ne de fazla olmakla birlikte, onun akmış halidir; çünkü bizler iki ayaklı canlılarız ve yerçekimi diye bir şey var, çünkü kimi zaman gökten bolluk bereket yağabilir. Kabuk görünümünün ardındaki bu yağlı madde bize fizyolojik anlamda suya ait organizmalar olduğumuzu hatırlatır.

Ama, kızlar, kabul edelim: Bazen kokarız ve bunu hepimiz biliyoruz. Çilekli yoğurt ya da leziz bir Cabernet gibi de değil, orkinos balığı gibi

kokarız, heyhat! Hatta kokarca gibi. Peki bu nasıl olur? Bir hafta yıkanmadığınızda, bunu kendiniz de görebilirsiniz. Kimi zaman bunun hijyenle de bir ilgisi yoktur; bakteriyel vajinozis denilen tıbbi bir durum olabilir. Birçok sebepten ötürü vajinadaki flora dengesi bozulur ve laktobasili iflas eder. Onların yerine, diğer organizmalar üremeye başlar, özellikle de varlığını oksijen yokluğunda sürdüren anaorebik (havasız yaşayan) bakteriler. Bu mikroplar, her biri birbirinden rahatsız edici bir dizi bileşen salgılar. İşte deniz mahsulüne benzer şu rahatsız edici yakıştırma bundan kaynaklanır. Maalesef, söz konusu mikroplar trimetilamin üretir; bir gün beklemiş balığa balık kokusunu veren maddenin ta kendisi. Bununla birlikte pütresin de üretirler; çürük ette görülen bileşen. Kadaverin de üretilir; bu kimyasalın adını nereden aldığını anlatmama gerek var mı bilmem(!). Bu yan ürünlerin miktarı ve bileşimi vajinozisin ciddiyetiyle bağlantılıdır.

Bir diğer ifadeyle, tarifi mümkün olmayan "kadınsı bir koku"ya sahipseniz, tüm antiseptik ve kadın deodorant reklamlarında mahcup bakışlarla ima edilen şu sendromdan mustaripseniz, hafif düzeyde, kronikleşmiş, koku dışında herhangi bir belirti göstermeyen bir enfeksiyonunuz olabilir. Bu tür enfeksiyonların sebepleri kısmen de olsa bilinmektedir. En büyük sebep vajinal duştur. Kadınlar "yenilenip temizlenmek" ve Massengill'in ambalajlarındaki capcanlı, taptaze kadınlar gibi görünebilmek uğruna kendilerini hepten kirletiyorlar. Vajinal duş, yararlı laktobasilinin öldürürken anaerobların ve onu takip eden kadaverinlerin istilasına davetiye çıkarıyor. Medikal tavsiyelerde bulunmaktan kaçınsam da bundan zarar gelmeyeceğini düşünüyorum: Vajinal duş yapmayın; ne âdet döneminizde ne de başka zaman.

Vajinozis, pelvik inflamatuar hastalığında olduğu gibi, diğer enfeksiyonları da tetikleyebilir. Hatta bazı talihsiz kadınlar vajinal florada yaşanan bozulmalara daha yatkın olarak doğar; bazılarında akneye daha sık rastlanması gibi. En çok medet umulan, hidrojen peroksit oluşturma konusunda diğerlerinden daha sağlam bir performans gösteren ve mikroorganizmaları etkili bir biçimde uzaklaştıran laktobasili bile potansiyel anlamda değişim gösterir. Bazı kadınlar "şanslı laktozlar"a sahiptir, diyor Hillier, "bazılarınınsa şöyle böyle laktobasilileri vardır." Şöyle böyle olanlar vajinozis, mantar enfeksiyonu ve yüksek anaerobik (oksijensiz) durumlarda üreyen maya enfeksiyonuna daha yatkındır.

Herhangi bir dengesizliği düzeltebilmek için, yoğurt yiyerek yoğurt kültüründe bulunan laktobasiliyi alabilirsiniz, fakat sindirilen çok az bakteri

genital bölgenizin yolunu bulabilir ve sindirim sonrası pelvik ekosisteminde yaşanan bu gelişmeler muhtemelen geçicidir. Kronik vajinozis vakaları antibiyotikle tedavi edilebilir; özellikle hamile kadınlarda enfeksiyon prematüre doğum riskini artırdığından tavsiye edilir. Ayrıca düzenli alındığında antibiyotiği aratmayan, hatta ondan daha iyi sonuç veren bir fitil türü de gelişim aşamasındadır; bu fitil türü istenen bölge her neresiyse burası için gerekli miktarda şanslı laktoz üretebilecek yapıya sahiptir.

Vajinozisin bir diğer sebebi de kondom kullanmayan erkeklerle birlikte olmaktır. Tek bir spermin nüfuzu bile vajinanın ekosistemini geçici süreliğine bozabilir. Sperm sağlıklı bir vajinanın yakıcı ikliminde yüzemeyeceği için asidin biyokimyasal Yang'ı olan alkali çözeltisinin içinde korunur. Spermde 8 pH gibi yüksek oranda alkali vardır. Kan, ter, tükürük ve gözyaşı gibi diğer vücut sıvılarından çok daha fazla alkali değeri taşır. Cinsel birleşmeden birkaç saat sonra vajinadaki pH miktarı yükselerek, kötü kokulu bakterileri bir an için azdırır. Genellikle bu değişim kısa süreli olur ve kadın bedeni pH termostatını eski haline getirmekte sıkıntı çekmez. Sperm tanıdık gelirse, yani düzenli birlikte olunan partnere aitse, bu yapılandırma çok daha kolay olur. Fakat birden fazla partnerin spermine maruz kalan bir kadında, homeostatik mekanizma kimi zaman bilinmeyen birtakım sebeplerden ötürü ve büyük olasılıkla yabancı spermlere karşı geliştirdiği imünolojik bir tepkime sebebiyle gücünü kaybeder.

Sonuç olarak, cinsellik konusunda açık fikirli bir kadın, genel anlamda, eşiyle düzenli birlikte olan bir kadından çok daha fazla sperme maruz kalmasa bile, onun vajinası kronik anlamda alkali hale dönüşme riskine daha yatkındır. Şarap-yoğurt ekşiliğini yitirir. Belki de *Kama Sutra* yazarlarını ahlaksız kadınları balık kokulu olarak tarif etmeye iten şey yalnızca kadın düşmanlığı değildi.

Mazoşist misinizdir? Yoksa hayatınızı belirli yaşam biçimlerine, ahlaki kıssadan hisselere göre yaşamayı mı tercih edersiniz? Bunu ilahi adaletin bir örneği olarak düşünebilirsiniz. Eğer seçici olmazsanız, vajinanız daha alkalin olur. Sonra da balık gibi kokar, evet, daha kötüsünü söyleyeyim, alkalin bir vajina farklı veneral hastalıklara sebep olan patojenlere karşı savunmasız hale gelir. Bakteriyel vajinozisli kadınlar belsoğukluğu, frengi ve AIDS gibi hastalıklara daha yatkındır. Eğer önünüze gelenle yatarsanız veneral mikroplara çok daha fazla miktarlarda maruz kalırsınız. Özetle, en çok ihtiyacınız olan asidik bir vajinayken, sizinkisi alkaliye döner. Bu tekeşliliği ya da cinsel rizayeti savunan bir şey değil midir? Birinin sizi

izlediğinin, makyaj çantanızdaki çentiklerin hesabını tuttuğunun bir göstergesi olamaz mı?

Bana göre, bu tür bir ilişkilendirme ahlaki ya da ironik desteklemelerle dolu değildir, sadece kadim, insanöncesi bir haberi doğrulamaktadır. Seks tehlikelidir. Bununla alakadar her canlı türü için bu hep böyle olmuştur. Umumi alanlarda birbirine kur yapıp çiftleşen hayvanların, sıcak yuvalarında huzurla uyuyan hayvanlara kıyasla yem olma riski çok daha fazladır; hayvanlar bu ritüellerini genellikle açık alanda yapmayı tercih eder, bununla birlikte söz konusu eylemlerinin inceliklerine öylesine odaklanmışlardır ki onları yutmayı bekleyen bir ağzın ya da yırtıcı bir kuşun kanat çırpışını duyamayacak kadar kendilerini kaybederler. Hamile kalmak, hastalık kapmak, taşlanarak ölmek; evet, seks her zaman risklidir. Momentum her daim belirsizdir ve momentum olmadığında seks bir hiçtir. Bunu hiç unutmayalım. Aşırı iş yükü, alışkanlıklar ya da trimetilaminler cinsel açlığımızın o kusursuz momentumunu unutturacak kadar gözümüzü korkutmasın.

Vajina hem yol hem yolculuk hem tünel hem de gezgindir. Bunun ötesini geçmek istila etmeyi gerektirir; işte bu yüzden çoğu kadın yalnızca iç dizaynlarının yüzyıllardır yüceltilen ve fazlasıyla değer biçilen bir dölyatağı ve bu yataktan uzayan kollardan oluştuğuna dair son derece belirsiz bir fikre sahiptir. Yine O'Keeffe bize uterus, fallop tüpleri ve yumurtalıklar hakkında görsel bir yorum sunarak, bunları düz bir fonun üzerine konumlanmış bir büyükbaşın kafatası ve boynuzlarıyla canlandırıyor; "ölüm-içinde-yaşam"a dair bir düş daha. Bense suyu ve mercan kayalıklarını düşünüyorum, penatulalar ve deniz şakayıkları iştahla bir o yana bir yana salınıyor. Sanki yaşamayı kendi iradeleriyle seçmişler gibi.

Georgia O'Keeffe

4*

İYİ HUYLU TUŞLAR*

Klitorisin Evrimi Üzerine

BEN BEBEKKEN BİR ARKADAŞI annemden Susan adıyla anacağım küçük bebeğine bakıcılık yapmasını istemişti. Annem yeni doğmuş bendenizden önce bir kız çocuğu daha büyütmüştü, yani dişi bir yavrunun genital bölgesi konusunda bir hayli tecrübeli olduğunu sanıyordu. Susan'ın bezini değiştirirken, minik kızın klitorisinin labya katmanları arasından dışarı çıktığını görünce afalladı. Tam olarak penise benzemiyordu (annemin oğlu da vardı ve böyle bir durumda neyle karşılaşacağını iyi biliyordu) ama kızlara özgü bir şey de değildi. Burun ucu ya da serçeparmağı gibi bir şeye benziyordu, mendille sildiğinde hafiften sertleştiğini gören annemin yüzünde utangaç bir tebessüm belirmişti. Annem Susan'ın çıkıntısını ya da şişik klitorisini beğenmemişti. Kendi kızlarınınkileri aklına getirdi, onlarınki gibi genital bölgeleri tercih ediyordu: Derli toplu ve kapalı, dolgun vulvanın içine gömülü ve dışarıdan gelen dokunuşlara karşı hassasiyeti gözlerden uzak olan bir klitoris.

Şunun doğruluğu evrensel olarak kabul edilir: Erkekler, söz konusu genital bölgelerinin boyutu olduğunda, başka erkeklerle ne derece benzerlik taşıdığını az çok anlayabilir. Hatta ilk gençlik yıllarında organlarını yarıştırırlar. Yetişkinlikteyse çareyi göğüsten tahmin mekanizmasında bulurlar; umumi tuvalette dikilirken ya da racona göre havlunun bele dolanmayıp omuza asıldığı soyunma odalarında başıboş dolanırken gözler hemen aşağı

* ("*Well-Tempered Clavier*") Bach'ın tuşlu çalgılar için düzenlediği prelüd ve füglerden oluşan yapıtının adı. Seçkin Selvi bir çalışmasında bu yapıtı "İyi Huylu Tuşlar" olarak çevirmiştir. –çn

kayıverir. (Kayıtlara göre, ortalama bir penis gevşekken 9 santim, erekte haldeyken 14,48 santim uzunluğundadır. Bu bir gorilin 6 santimlik ereksiyonundan biraz daha büyük fakat dünyanın en büyük memelisi mavi balinayı düşünecek olursak iş değişiyor: 3 metre 4 santimlik bir sırıktan söz ediyoruz.)

Kadınlar klitorisi çok iyi bildiklerini düşünebilir. Onu eski bir dost olarak görürler. Hatta orada bir yerde Klitoris adında bir tanrıça olduğuna bile inanmış olabilirler: Ebedi Hazzın Leydi'si. Freud'un penis kıskançlığı görüşünü tanımazlar: Kim elinde yarı-otomatik varken av tüfeği ister ki? Fakat kadınlara klitorislerinin büyüklüğünü ya da ortalama büyüklüğünü sorun, büyük olasılıkla çoğu ne diyeceğini, hangi ölçü birimini kullanacağını bile bilemez. İnç mi, santim mi, milimetre mi, parkmetre mi? Erkekler penis büyüklüğünün kadınlar için önemini merak eder, kadınlar da ısrarla bunun önemli olmadığını söyler. Peki klitoris büyüklüğü bir kadın için önemli midir? Sue dediğim kız bugün benle yaşıt. Geniş bir klitorisi olduğunu düşünürsek ki öyle de olmayabilir, bundan ileride bahsedeceğim, şimdi onun süperorgazmik, partneri ne kadar beceriksiz olursa olsun bir sürtünme hareketiyle tutuşan, kendi hazzının efendisi olduğunu söyleyebilir miyiz? Yoksa burada da kütlenin bir önemi yok mudur ve esasında klitorise haz veren bambaşka bir şey midir?

Klitorisin genellikle penisin bir tür homoloğu olduğu söylenir ve embriyonik açıdan bakacak olursak aslında bu doğrudur: Klitoris, fetal genital tepeden penis sapı gibi yükselir. Fakat bu benzetme tam olarak doğru sayılmaz. Bir kadın klitorisinden işemez ya da boşalmaz. Aslında klitorisiyle pratik hiçbir şey yapmaz. Klitoris en sade karşılığıyla, on binlerce sinirden oluşan bir demettir. *Sui generis*'tir, dar geçitlerin ağında bir mahcubiyettir, parmak uçlarında bulunan sinir reseptörlerinden bile daha yoğun bir hassasiyetle donatılmıştır. 2013 yılında, beş kadın dört erkek kadavradan alınan genital doku mikroanalizi sırasında, Washington Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden Cheryl Shih ve çalışma arkadaşları bir bulguya ulaştı: Sinir reseptörlerinin yapısı hem klitoral hem de penil örneklerde benzer görünse de, klitoristeki reseptör yoğunluğu maskülen mevkidaşında olduğundan *on dört kat* daha fazlaydı.

Klitoris sağlam bir pakettir; küçük ve milimetrik olarak tasarlanmış bir yapı. Fetal gelişimi gebeliğin 27. haftasında tamamlanır ve bu aşamada doğacağı zamanki görünümüne kavuşur. Klasik Yunan sütunları gibi, klitoris de üç bölümden oluşan silindirik bir yapıdır: temel, destek ve taç.

Fakat ona arkeolojik bir sütun demek daha doğru olur çünkü alttaki iki kısım vulvanın derisinin altında saklandığından çoğunlukla toprakaltıdır. Vulva açıldığında en kolay görünen kısım, sütun başlığına benzerliğiyle bilinen "klitoris glans"tır. Glans iç dudakların kesişmesiyle oluşan kukuletaya benzer üçgen biçiminde bir çatının altında gururla, hatta biraz da kendini beğenmiş bir tavırla oturur. *Glans* sinir bozucu bir kelime; *salgıbezi anlamına gelen* gland'ı çağrıştırdığından bu sihirli düğmenin glanduler, yani salgısal bir durumla ilgisi olup olmadığı merak edilir. Bununla bir ilgisi yoktur. *Glans*'ın kelime anlamı "ufak, yuvarlak bir kitle ya da cisim" ya da "şişip sertleşebilen doku"dur ve her ikisi de klitoris glans tanımına uyar. Yakından bakarsanız, glans klitorisin kalp şekline yakın soğan görünümüyle glabellaya, yani penis başına benzediğini fark edebilirsiniz; gerçi bir deliği olmadığı için, penisin aksine Kiklop misali boş bir ifade taşımaz. Klitoris glans, klitorisin kısmen görünen ve vulvanın kas dokusunun altına doğru uzanan sapının ya da gövdesinin üstünde, kasık kemiği platlarının buluştuğu ekleme, yani pubik simfize yakındır. Söz konusu sap, serbest dalışta kullanabileceğiniz lateks ceketleri anımsatan fibroblastik dokuya sahip bir tür kapsülle çevrilidir. Bu, klitoris etidir; kendi kendini tatmin anında tepeciğinizin üzerindeki çimenliği okşayınca, etinizin altında dans edermiş hissi veren tüptür. Sap, lades kemiğinin iki tarafı gibi, uyluklara ve dolaylı yoldan vajinaya doğru deri altından kavis çizerek ulaşan ikiz bacaklara (krura) ya da köklere bağlıdır. Krura, klitorisi pubik simfize kenetler. Glans, sap, krura: Sırası ruh haline göre değişen üç kademeli bir Yunan sütunu: Hareketli bir işgününün Dorik ruh halinden, kıvrımlı ve gevşek İyonik duruma geçerek, yaşamın geniş yapraklar ve çiçekler içinde göz kamaştıran sonsuzluğunun geçiciliğiyle kendinden geçtiği Korint yazında açan coşkun yeşiline...

Öne çıkan örtük yapısına bakılacak olursa, klitorisin ölçümü zordur, aslında görünmekten çok *hissedilir* fakat doktorlar bu konuya sistematik yaklaşmak ve "normatif değerler" yüklemek için üstün çaba sarf ediyor. Çoğunlukla, klitorise ağırlığını, dolayısıyla da onu inceleyen kişiye algılanabilirlik özelliğini veren baş ve gövde kısımlarıyla ilgileniyorlar. Ortalama bir bebek klitorisi sap kısmından glans tepesine kadar ölçüldüğünde 4 ya da 5 milimetre kadardır, yani bir silgi büyüklüğünde. Siz büyüdükçe, klitorisiniz de sizinle büyür ve glanslara kadar 16 milimetrelik ortalama yetişkin büyüklüğüne ulaşır, yani on sentlik bir bozuk para büyüklüğüne. Bu uzunluğun üçte biri kadarı glanstan, üçte biri de saptan oluşur.

Yayımlanmış standartlara göre klitoris, vücudun diğer bölümleri gibi birtakım sapmalardan hoşlanır. Masters ve Johnson'a göre bazı kadınların minyon bir glansı destekleyen ince uzun sapları varken, bazılarının kısa, kalın saplarının üzerinde şişkin glansları vardır ve bu kombinasyonlar kişiden kişiye farklılık gösterebilir. Klitoris, yetişkinlik evresinden yaşlılık dönemine kadar neredeyse hiç değişmez. Hamilelikte teknik ve damarsal değişimlere bağlı olarak genişleyebilir ve sonrasında genellikle bu genişliği korur. Fakat klitorisin en güzel yanı, östrojene tepki vermeyişidir, doğum kontrol hapı kullanmanıza ya da hormon tedavisi almanıza aldırış etmez. Vajinanın aksine, menopoz sonrası körelmez.

Klitoris glans, Eros'un fitilini çaktığı bir ışık, 8 bin sinir lifinin harmanlanıp düzgün çalışan bir beyincik meydana getirdiği bölgedir. Çoğu kadın için glans öylesine hassastır ki ona doğrudan dokunmak acı bile verebilir, onlar da sapın ya da tüm mons çıkıntısının dolaylı olarak uyarılmasını tercih eder. Sapta az sayıda sinir bulunur fakat binlerce kan damarıyla doludur ve bu damarlar uyarılma anında sapın şişmesini ve baş kısmını daha da yükseğe itmesini sağlar. Klitoral genişlemeyi kolaylaştıran bir diğer etken de kasların içindeki erektil iki doku torbasıdır, bunlara vestibüler tomurcuk denir ve kanın içeri doğru dolmasını sağlar. Kan depolayan tutkulu klitoris normal halinin iki katı kadar şişer.

Ama yine de klitorisin tam anlamıyla penisin kadın vücudundaki karşılığı olduğunu düşünmeyelim. Uyarılmış bir klitoris şişer ve genişler ama sivrilmiş bir penis kadar sertleşmez. Bunu biliyoruz. Duyu korteksi gelişmiş ve doğru fırsatları değerlendirmiş herhangi biri uyarılmış bir klitorisin ereksiyondaki gibi sertleşmediğini doğrulayabilir. Şaşırtıcı olan şey ise, söz konusu farklılığın sebebinin çok yakın bir tarihte aydınlığa kavuşmuş olmasıdır. Klitoral sapın mikro mimarisini inceleyen bir grup İtalyan biliminsanının 1996'da klitorisin toplardamar ağının olmadığını açıkladı; kahrolsun ders kitapları! Erkeklerdeki bu sıkı dokunmuş sinir ağı kanın organdan atıldığı temel kanal görevi görüyor. Uyarılma anında penis sapındaki kaslar, toplardamar ağına geçici süreliğine baskı uygulayarak içeri dolan kanın önce çıkışını engelliyor, sonra da –bak sen şu işe– yükselmesini sağlıyor. Görünüşe göre, klitorisin sıkıştırılabilen bir sinir örgüsü [*plexus*] yok; bu organın çok daha geniş bir vaskülerizasyon (damarlanma) yapısı var. Cinsel yükselme esnasında, klitorise doğru arteriyel akış yükselir fakat venöz çıkışı kapanmaz, böylece organ da sert, küçük sırık şeklini almaz. Hem niye alsın? Mağara keşfi ya da çıkarma yapacak hali yok ya? Ayrıca

mevcut kan trafiğinin kurnaz denebilecek doğası, klitorisin önce şişip, sonra kolay ve hızlı bir şekilde rahatlamasını sağlayarak, kadınlığın o kutsal armağanına, peş peşe orgazma yol açabilir.

1970'lerin feminist hareketi sırasında, kadınlar klişelerin buyurduğu üzere, sutyenlerini yakmamış olabilirler ("*bra-burner*" [sutyen-yakan], bir grup feministin Miss America yarışmasına karşı yürüttüğü eylemlerde, yapıntı kadınsılığa karşı çıkmak için sembolik olarak sutyenlerini çöp tenekesine atmasıyla ortaya çıkan bir tabir ve savaş karşıtı protestolarda ortaya çıkan askerlik celbi yakma eylemlerine yarım yamalak bir göndermeydi). Ama klitorise metaforik bir bayrak dikmişlerdi. Belki de Lilith'in çok öncesinden beri bildiği o kayıp topraklara, Cennet Bahçesi'ne tesadüf eseri adım atmış kâşifler gibi konuşuyorlardı. *Our Bodies, Ourselves* kitabının 90'lardaki basımında bile öne sürüldüğü üzere, "60'ların ortalarına kadar, çoğu kadın klitorisin ne kadar önemli olduğunu bilmiyordu." Böylesi bir körlüğün semeri, klitoral orgazmın "çocuksu", vajinal orgazmın ise "yetişkinliğe özgü" orgazm olduğunu ve bir kadının ancak dikkatini tam olarak gelişmemiş fallusundan tamamen kadınsı olan vajinasına çevirdiği zaman psikoseksüel tamamlanmışlığı bulacağını iddia eden Freud'a vuruldu.

Bu teoriye karşı yükselen öfkenin gerekçeleri anlaşılmış olsa da, klitorisin her daim göz ardı edilmekten mustarip olduğu söylenemez, ayrıca yirminci yüzyılın son nefesinde yaşayan kadınlar buna sevinen ilk kişiler de değildir. Aksine Freud'un önerisi bir anomali, tarihin kadın cinsiyeti algısında bir lekedir. Hem uzmanlar hem de amatörler bir kadının hazzı ve doruk noktası söz konusu olduğunda klitorisin önemini binlerce yıl önce keşfetmişlerdi. Fakat *klitoris* kelimesinin kökeni hâlâ bilinmemektedir. Tüm Avrupa dillerinde yer alan ve Yunancadan gelen bir sözcük olsa da, Yunanların bunu nereden türettiği tartışmaya açık bir konudur. Zararı yok. Ortaya atılan tüm kökenler şehvet içerikli anlamlardan çağrışım yapmaktadır. İkinci yüzyıla ait bir kaynak bu sözcüğün "iç gıcıklamak, macera aramak" anlamına gelen *kleitoriazein*'dan geldiğini söylüyor. Bazı etimologlar *klitoris*in Yunancadaki "anahtar" sözcüğünden geldiğini, kadın cinselliğinin anahtarı anlamı taşıdığını iddia ederken, kimileri de sözcüğün kökeninden yola çıkarak "meyilli olmak" anlamı barındırdığını iddia ediyor, bu da *eğilim* [*proclivity*] sözcüğünü gündeme getiriyor. (Avrupa dışındaki dillerde klitoris anlamına gelen sözcük, işlevinden ziyade görünüşünden türetilmiş olabilir. Örneğin, Çincede dişi anlamındaki *yin* ile kök anlamına

gelen *tee* sözcüklerinin birleşmesinden bir ideogram oluşturulmuştur, bunun sebebi de patlıcan kökünün klitorise benzetilmiş olmasıdır.)

"Freud'un döneminden on yedinci yüzyıla kadar uzanan süreçte Fransız, Alman ve İngiliz otoriteler, kadın cinselliğinde hazzın çoğunlukla vulva yapısından, belirli durumlarda da klitoristen kaynaklandığı konusunda hemfikirlerdi," diyor Thomas Laqueur. "Başka hiçbir alternatif bölge yoktu." Şehvetle ciddiyeti birleştirmeye çalışan eski anatomistler klitoris hakkında "vahşi hazzın hayalet organı" ya da "venerinin bir enstrümanı" gibi benzetmelerde bulunuyordu. 1612'de Jacques Duval klitorisle ilgili şunları yazmıştı: "Fransızca 'dürtü' anlamına gelir; hazzın mahmuzu, dişi çubuk, erkek biçen; uçarılıklarını kabul eden kadınlar klitorislerine *gaude mihi* [büyük zevk] diyor." Duval dişi çubuğu dediği şeyi niye "erkek biçen" olarak yorumladığını açıklamıyor. Acaba bir kadının bedensel haz duyma kapasitesinin toplumun geniş kesimi ve cinsel düzen için bir tehdit oluşturduğunu mu düşünüyordu? Ya da biz kızların, o da dahil tüm diğer erkeklerin *gaude mihi* saplantısını kıskandığını duymak istediğimizi mi sanıyordu? Geoffrey de Mandeville 1724'te şöyle bir sonuca varmıştı: "Anatomideki son buluşların tümü klitorisin, peş peşe gelen ereksiyonlarla kadınsı tutkuyu körüklemekten başka bir işlevi olduğunu saptayamamıştır."

Her nedense sadece insan dişilerin klitorisi olduğunu savunan on sekizinci yüzyılın büyük taksonomisti Carolus Linnaeus dışında, eski anatomist ve doğabilimcilerin çoğu diğer dişi memelilerin de kutsal birer enstrümanı olduğunu keşfetmeyi başarmıştı. Bir şey ne kadar kutsal kabul edilirse, abartılı süslemelere de o kadar maruz kalır. Flemenk doğabilimci Johann Blumenbach 1791 yılında sahile vuran bir balinanın klitorisinin neredeyse 16 metre uzunluğunda olduğunu yazmıştı; yetişkin bir balinanın ortalama 12 ila 13 metreyi bulduğunu düşünürsek büyük başarı.

Blumenbach'ın değerlendirme becerileri tartışmaya açık olabilir fakat insan dışında bazı primatlarda bulunan üstün klitoral boyutlar konusunda şüpheye yer yok. Klitoral asaletin kraliçesiyse bonobolardır, onlara pigme şempanze de denir. Bonobolar şempanzelerin birinci dereceden kuzenleridir ve her iki tür de bizim yaşayan en yakın akrabamızdır. Bonobolar Olimposlu seks tanrılarıdır. Erkek, dişi, yaşlı, çaylak fark etmez: seks, elleşme, ilişkiye girme, sevişme, genito-genital sürtünme, hem de tüm gün. Bu seksin çoğunlukla üremeyle bir ilgisi yoktur. Bonoboların grup yaşantısını sürdürmek için ihtiyaç duydukları bir ahlak kuralı olarak işlev görür. Bu onların terapisi, sosyal kayganlaştırıcısı, barış salyası, duygularını ifade biçimidir ve

genellikle sonuç odaklı bir acelecilik barındırır. Cinselliğin çok da önemli olmadığı ve dişilerin heteroseksüel ya da panjenerasyon randevuların yanı sıra homoseksüel ilişkileri de aynı sıklıkla tercih ettiği türlerde, klitorisin hatırı sayılır oranda itibar kazanması şaşırtıcı değil. Dişi bir bonobo, genç bir ergen olarak insandan üç kat daha büyüktür ve bu yüzden yürürken klitorisinin sağa sola sallandığını görmemek imkânsızdır. Ancak bir süre sonra, bonobo erginliğe ulaştığında ve labya bölgesi tamamen şiştiğinde, cinsel organı ayırt edilemez hale gelir. Ama klitoris hâlâ oradadır ve sahibi tarafından bir saat içinde pek çok defa hizmete sokulur.

Dişi örümcek maymunlar ve lemurların da istisnai olarak geniş klitorisleri vardır. Afrikalı benekli sırtlanın klitorisi öylesine büyüktür ki tıpkı erkek sırtlanın penisine benzer. Söz konusu organ bildiğimiz memeli klitorisi gibi değildir; vajina ile klitoris uzunlamasına bir çıkıntının içindedir. Dişi bir sırtlan bu fallik çıkıntıyla ilişkiye girer. Klitorisinden doğum yapar ve bu düşünce tüylerinizi ürpertiyorsa bırakın ürpertsin, çünkü gerçek bu. Benekli sırtlanın seksle ilişkisi, bonobonun aksine, kızışma dönemleriyle sınırlı olduğundan, iri klitorisini gündelik hazzı için kullanmaz. Bunun yerine, doğum öncesi yüksek oranda testosterona maruz kaldığından cinsel organı kendiliğinden büyür, bu da dış genitallerin erkekleşmesine sebep olur. (Benekli sırtlanın hormonal durumu genital anatomiden farklı bazı sebeplerden ötürü ilgimizi çekebilir, bunu dişi agresyonunu anlattığım bölümde derinlemesine irdeliyorum.)

Bu tuhaf klitorivajina durumu Afrika'nın en kalabalık etobur topluluklarından biri olan sırtlan için bir sıkıntı yaratmasa da anlaşılan, evrimin başka bir canlı üzerinde tekrar denemek isteyeceği kadar etkileyici değil. Dişi bir memelinin klitorisi başka yönlere transit geçişi olmayan apayrı bir meseledir. Yine çoğu tür için, klitoris muhtemelen işlevini yerine getirir; yani orgazmik kapasiteye sahiptir. "Muhtemelen" diyorum çünkü bir hayvanın doruk noktasına ulaşıp ulaşmadığını anlamanın kolay olduğunu düşünebilirsiniz ama somut bir kanıtla karşılaşmak epey zordur. Primatların çiftleşmelerini gözlemleyen araştırmacılar dişilerde kendinden geçme anında, insanlara benzer bir şekilde, ağzın zevkten 'O' şeklini aldığına, erkekte de boşalma esnasında gözlerin arkaya doğru yuvarlandığı o bilindik bakışlara rastlamışlardı. Peki dişide, biz seks erbaplarının "orgazmın olmazsa olmaz işareti" olarak gördüğü spazmlar ve kasılmalar görülüyor mu? Biliminsanları bir elin parmağını geçmeyecek sayıda tür üzerinde, vajina içine bir verici yerleştirip, dişinin birkaç kaçamağı (cihazı zedelememek

için homoseksüel birliktelikler tercih edildi) esnasındaki rahimsel aktivitelerini ölçmek için deneysel bir keşfe çıktı. Test edilen her maymunda, EEG iğnesi hafiften oynuyordu; bu nöromüsküler titreşim maymunların 'O'lu hikâyelere daldığını gösteriyordu.

Eski anatomistler ve bu konuyla ilgili diğer topluluklar, klitorisin önemini takdir etmiş olabilir, fakat bu söz konusu organın kapsamlı bir araştırma unsuru haline geldiğini göstermez. Nancy Friday klitorisin içinde gömülü kaldığı bu sessizlikten ve kız çocuklarının kendi cinsel anatomilerinin detayları konusunda erkek çocukları kadar bilgilendirilmediğinden, bu sebeple de kız çocuklarının "mental klitoridektomi"ye maruz kalmasından şikâyetçiydi. Matrifobiden (anne korkusu) mustarip yazar bu psikocerrahi yaptırım için, anneleri ve ağızlarını bıçak açmadan sürdürdükleri baskıcı tavırlarını suçluyordu, fakat bilimsel ve tıbbi literatür klitoris konusunda onun kadar lafazan değildi. Dünyanın en büyük tıbbi veritabanı olan Medline'da yer alan araştırmalara göre beş yıllık gibi bir zaman diliminde *klitoris*'le ilgili yaklaşık altı referans var (*penis* terimi ona oranla otuz kat daha fazla). Sadece iki akademik özel sayının odak noktası klitoris, birinin ismi *The Clitoris*, diğerininki de *Classic Clitoris* ve ikisi de on yıllar öncesine ait. Jinekoloji ders kitapları bile klitorise baştan savma yer veriyor; bir ya da iki sayfa. Profesyonellerin bu ilgisizliği tıbbın hastalıklara yoğunlaşmasına, klitorisin de, neyse ki, hastalıkların çok rastlanmadığı bir bölge oluşuna dayandırılabilir. Fakat en azından bu ülkede, bu türden bir umursamazlık aslında tuhaf bir yukarıdan bakışı ve Yunan simgeciklerinin morfolojisini çözümlemek için parasal destek almanın zorluğunu yansıtıyor. Belli ki klitorisin daha fazla İtalyan araştırmacıya ihtiyacı var.

Klitoris bir noktada çağdaş bilimin ilgisini celbetmeyi başarmıştır, bu da her şeyden önce ona sahip olmak zorunda olup olmadığımız bilmecesi sayesindedir. Belki bu satırlar boyunca bunu siz de uzun uzun düşündünüz. Belki cinselliğe dair tüm bayat fikirler kafanızda dönüp duruyor ve cinsel hazla ilişkilendirilmesi gereken erkeklerken, sadece cinsel hazla ilişkilendirilen organa niçin kadınların sahip olduğunu merak ediyorsunuz. Erkekler için genellikle "her daim hazır", kadınlar için de "sıcak bir kucaklamaya muhtaç" imajı çizilir; fakat bir erkek, bir iki saat içinde elli ile yüz arasında orgazm olabilen cinsel anlamda güçlü bir kadına kıyasla, bir gecede üç ya da dört kez doruk noktasına çıkarsa aklını kaybetmiş gibi olur. Bir erkeğin libidinal zirveye ulaştığı dönemin erkekliğe adım atmadan öncesine, yani on sekiz-yirmi yaşlara tekabül ettiğini, kadınların en verimli döneminin

otuzlu hatta kırklı yaşlar olduğunu (bir kadın komedyenin dediği gibi "kocasının televizyon koltuğuyla aşk yaşadığı dönemler") öğrendiğinizde de bu cinsel uyumsuzluğun bir tür kozmik şaka olduğunu düşünmüş olabilirsiniz. Ya da klitorisin, kaderin bir cilvesi, anatomikten çok "Ariel"e* yakın bir şey olduğunu düşündünüz. Klitoris, her şeyden önce küçük bir yapıdır ve onu çevreleyen katmanlardan ve vulvanın yarıklarından zor ayrılır. Her türlü mücadeleye rağmen doruk noktasına varamayan anorgazmik kadınlar klitorisin fazla abartıldığını ve Pinokyo'nun burnundaki bir et beni gibi yanıltıcı olduğunu düşünebilirler. Kimileri için işlev görüyor olabilir ama kimileri için güven teşkil etmez. Söylendiğine göre, yirminci yüzyılın en önde gelen seks ikonu ve binlerce hayranının rüyalarını süsleyen, kendi kendine patlama vesilesi olan Marilyn Monroe, psikiyatristine yıllardır cinsel gerginlik ve anorgazmiyle başa çıkmaya çalıştığını ve ne kabarık aşk defterini süsleyen ünlü sevgililerinin ne de üç kocasının onu hiçbir zaman memnun edemediğini anlatmıştır. Isaac Newton, müebbet bakir, böyle bir çaresizliğin matematiğini yapabilir mi?

Aslına bakılırsa, evrim düşünürleri klitorisin ve onun kankası kadın orgazmının yeri ya da "yersizliği" konusunda sağlam tartışmalara imza atıyorlar. Orgazm kapasitesinin bir kadına iyi gelip gelmediğini, sonucunda ise bunun zamanla seçilmiş bir adaptasyon mu yoksa Stephen Jay Gould'dan alıntı yapacak olursak, şanslı bir kaza mı olduğunu sorguluyorlar. Bu tartışma, sevimli sevimsiz pek çok "sertleşmiş" espriyi de beraberinde getiriyor; en azından elimize bir ayna alıp kendi genital bölgemizi kendimizin muayene etmesi istendiği 70'lere kıyasla daha eğlenceli olduğu söylenebilir. Sonuçta klitoris meselesine yepyeni bir soluk getiriyor, bunun için Darwin'den bir fırça darbesi yeter de artar bile. Fakat aynı zamanda umut kırıcı bir yanı da var. Kimi araştırmacılar birtakım yayınlarda dişil doruk noktasının çok da gerekli olmayabileceğini, bu yüzden de zamanla gözden düştüğünü öne sürmüştür. Evrim tekerleği bir kez sendeledi mi, o dokular bir daha ateşlemeyebilir. Yine de peşin hükümlü olmayalım. En iyisi, klitoral bilançoya tarafsız gözlerle bakıp kökenindeki teorileri değerlendirelim. O zaman söz konusu organın yıkılmayan amacına güvenerek rahatlayacak mısınız yoksa tanrıça Klitoris ve onun dünyevi önderi "Zamane Bonobosu"na adaklar sunmanın zamanı mı geliyor, işte o zaman buna özgürce karar verebilirsiniz.

* Üranüs'ün en büyük beş uydusundan biri. –çn

Klitoris ve dişil doruk noktası hakkında göz önünde bulundurulması gereken üç hakikat var. Öncelikle şunu kabul edelim: Dişi orgazm olmasa da olur. Erkek, üremek için orgazm olmalıyken dişi en ufak bir şey hissetmeden, hatta korku ve tiksintinin hâkim olduğu bir tecavüz sebebiyle bile hamile kalabilir. İkincisi de şudur; dişinin orgazmı gelgeçtir, güvenirliği ve sıklığı kadından kadına büyük ölçüde değişir. Üçüncüsü de genital homoloji meselesidir; klitorisin ve penisin fetustaki aynı genital çıkıntıdan oluşması meselesi.

Bu üçlü hakikat dışında başka şeyler de var. Bununla birlikte fizyolojik gerçekler yıldız organımızın yer bulabileceği üç olası evrimsel sınıftan bahseder. Bu üç kapsayıcı açıklama, klitorisin niçin orada olduğunu ve neyi neden yaptığını (bazen de yapamadığını) açıklar. Antroposantrik olmaktan hiç hazzetmesem de, aşağıdaki senaryo kadınlara diğer memeli klitorislere kıyasla çok daha uygun düşmektedir.

1.Klitoris penisin gelişmemiş halidir. Çünkü kız çocuğunun bedeni yaratılış itibariyle biseksüel olduğundan, klitorisi de erkek ya da dişiye dönüşmek için bekleyen bir fetus konumundadır. Erkek olmak için tasarlanmış olsaydı, işlevsel, boşalabilen, sinirlerle donatılmış bir penise ihtiyacı olurdu. Bunun yerine penil bir kalıntıya sahiptir; bu gelişmemiş hassas doku, gerçek fallusta bulunan nöronal tasarının aynısına sahiptir. O zaman klitoris de erkekteki göğüs uçları gibi soyaçekimin, yani "aslında orada olabilecek ama artık ihtiyaç duyulmayan" şeyin silik bir imzasıdır.

Bu senaryo ışığında, klitorisle dişil doruk noktası adaptasyon olarak görülemez. Asıl adaptasyon boşalan penis, namı diğer DNA teslimat aracı iken, klitoris memeli bir mükâfat konumundadır.

Beklenmedik durumları avantaja çeviremeyeceğimiz anlamına gelmez. Gelişmemiş penis teorisinin öncülerinden biri olan Stephen Jay Gould, dişil doruk noktasının birebir Saint Mark Katedrali'ndeki üçgen bölmeye (sprandel) benzediğini söyler: Bu ünlü metafor, adaptasyon gibi görünen fakat gerçekte başka bir şeyin yan ürünü olan bir vücut parçası ya da özelliğini anlatmak için kullanmıştır. Venedik bazilikasındaki gelişigüzel süslenmiş üçgen bölgelere ilk baktığınızda, ana yapıdan bağımsız bir amacı olduğunu düşünürsünüz; sanki ustabaşı "şuraya bir tane istiyorum, bir de şuraya ve şuraya" demiştir. Fakat sonradan öğrenirsiniz ki, kemer ya da kubbe yaparken ister istemez üçgen bölmelerden yararlanırsınız. Üçgen bölmeler amaç değil, amaca hizmet eden yoldur; kemer yapımına hizmet eden bir yol. Üçgen bölme varsa, iş tamamdır, süslemeye geçebilirsiniz. Olağanüstü bir şey yapın. Cinsellikte istediğiniz ya da yapabildiğiniz ne varsa

tadını çıkarın. Kimi zaman hazzın doruklarına çıkmak meşakkatli olsa da, hey durun biraz, daha kötüsü de olabilirdi. Emziren bir erkek gördünüz mü hiç?

2. *Klitoris, klitorisin gelişmemiş halidir.* Önceki senaryo klitorisin ne şimdi ne de daha önce adaptasyon olduğunu varsayıyordu; buna göre, o bir penis kalıntısıydı. Diğer bir sava göreyse, klitorisin bugün yeterince işlevi yoktur, fakat geçmişte bir adaptasyon sonucu oluşmuştur, yani o kör olası Bizans kubbesinin ışığıyla parlıyordu. Bu alegoriye göre atalarımız kız kardeşlerimiz bonobolardan hallice davranıyordu; arkadaşlıkları pekiştirmek, küskünlükleri tatlıya bağlamak, eti paylaşmak ya da bir grup partner arasından seçim yapmak ve babalık meselelerini örtbas etmek amacıyla seksi evrensel bir anahtar olarak kullanıyorlardı. Klitoris dişileri deneysellik, piyasa araştırması yapmak, erotik girişimcilik rolünü üstlenmek için harekete geçiriyordu. Bu fikir, kadınların ateşinin niçin söndürülemediğini açıklayabilirdi: Cinsel yaşamları, tetikte bekleyen erkek kalabalığıyla peş peşe gireceği çarpışmalara hazırlıklıdır. Bir dakika, bu pek olmadı; bir temiz hava alıp geldikten sonra başladığım şeyi bitirsem iyi olacak.

Favori evrim biyologlarımdan Sarah Blaffer Hrdy, bir varmış bir yokmuş teorisinin taraftarlarındandır. Ona göre, söz konusu organın değişken davranışları, optimum düzeyde performans göstermek için uzun süreli ve kolektif denilebilecek konsantrasyon ihtiyacı, uyumlu ile uyumsuz arasında değişen ruh halinin bir kanıtıdır. Dişil doruk noktası monogaminin ve eşleşmenin çekirdeği olsaydı, eskilerin dediği gibi, birbirini seven partnerler arasındaki samimiyeti artırmak için tasarlanmış olsaydı, o zaman insandaki klitoris şimdiki halinden çok daha etkili olurdu, diyor Hrdy. Çiftleşme emarelerine her daim duyarlı olurdu ve erkek içine girmeden rahata kavuşamazdı. Halbuki kadınların yalnızca çok küçük bir kısmı "tak fişi bitir işi" gibi sevişmeden zevk alabilmektedir; çoğu biraz altyapı çalışmasına ihtiyaç duyar. Ayrıca erkeğin boşalma limitleriyle kadının sönmeyen pasta mumu (ne kadar üflenirse üflensin sönmeyen cinsten) arasında bir asimetriden söz edilir. Tüm bunlar kadınların bir zamanlar dişi primatlar olarak önüne gelenle yatan, iştah açıcı, gezgin diplomatlar olduğunu düşündürmektedir. Çok daha elverişli olduğu için birden çok partnerle alem yaparlar ve Hrdy'nin infantisitin (erkeklerin kendilerine ait olmadığını düşündükleri bebekleri öldürme eğilimi) en korkunç ve yaygın tehdidi olarak gördüğü çokeşliliğin riskleriyle savaşmayı göze alırlardı. Kısacası, kadın atalarımız Latincelerini konuşturup *Vidi, veni, vici!* diye haykırabilirlerdi.

Bugün bir kadın için Berberi şebeği gibi oynaşmak pek mümkün değil ve bazı kültürlerde böylesi hafifmeşrep bir davranış ölümle cezalandırılıyor. Sonuç olarak, klitoris artık bir kadının en iyi uzantısı olarak görülmeyebilir. Esasında, Hrdy ve diğerleri, kişisel ve üretkenliğe dair katkıları artık işlevini yitirdiğinden, bu organın bin yıllık süreçte zamanla küçüldüğünü ve Venüs panjurlarının* arkasına çekildiğini ileri sürmüştür. Bu eğilimler devam edecek olursa... o zaman, tane tane anlatmaya çalışmayacağım. Burada durup avazım çıktığı kadar bağıracağım.

3. Klitoris, Johann Sebastian Bach'ın müziğidir. Bach'ı dinledim ve, "O olmasaydı, biz de olmazdık," diye düşündüm. Bu kaçınılmazdı. Sanki evrimin dünyaya *İkinci* ve *Beşinci Brandenburg Konçertoları*, *Goldberg Çeşitlemeleri* ve *Well-Tempered Clavier*'ı getirmekten başka bir amacı olamazdı. Dinozorlar Bach yaşayabilsin diye ölmüştü.

Diğer bir ifadeyle, klitoris bir adaptasyondur. Önemlidir ya da en azından şiddetle önerilen bir şeydir. Aynı zamanda çok yönlü, verimli, derin, basit ve dayanıklıdır. Bukalemun gibidir; manasını mevcut koşullara göre uyarlayabilir. Bach'ın müziği gibi, her daim yeniden yorumlanıp güncellenebilir. Bu sebeple belki de bu tezi basit bir soruyla yaklaşarak incelemeye başlamalıyız: Kadınlar cinsellik arayışında olmasaydı, bugün gezegende altı milyar insan olur muydu? Organlarında nefesli çalgılar yoksa, füg çalmalarını bekleyebilir misiniz?

Klitorisin değer ve gerekçelerinin olduğu düşüncesini (seçilmiş ve adaptasyon olduğunu) benimseyenler kafalarında belirli varsayımları değerlendirerek başlar. Daha önce de söylediğimiz gibi, genel anlamda konuşmak gerekirse, bir erkek üremek istiyorsa orgazm olmalıdır, bu durumda erkek orgazmının evrimin bir ürünü olduğu açıkça görülüyor. Fakat mesleği gereği her daim biyolojinin beylik laflarını sorgulamak zorunda olan primatolog Meredith Small erkek orgazmının döllenme için kesinlikle tam olarak gerekli olmadığı sonucuna varmıştır. Penis boşalmadan önce uygun spermi salgılamaya başlar ve bu tezcanlı yaratıklar yumurtaya doğru çullanırlar, *coitus interruptus*'un (dışarı boşalma) ne kadar zayıf bir doğum kontrol yöntemi olduğunun en büyük kanıtı.

Ayrıca, erkek fizyolojisinin ayrıntıları seçilmiş bir yapıya sahipken orgazm deneyiminin şart olduğunu kim söylüyor? Arkeolog Timothy Taylor'un dikkat çektiği üzere, bir erkek teorik olarak, idrar boşaltma gibi

* Venedik panjurlarına gönderme. –çn

bir sistem, bir tür hipodermik enjeksiyon aracılığıyla bir dişiyi dölleyebilir, zevk almaya gerek yoktur. Şu da olası bir durumdur ki, erkek böcekler görece basit sinir sistemleriyle son derece mantıklı bir yolla işlerini görür; spermatik paketini yayarken ne kadar haz alıyorsa, dişi de daha sonrasında yumurtalarını dağıtırken o kadar haz alır. Eğer "yükselmiş" erkekler teknik gereklilikten daha başka sebeplerden dolayı orgazmik deneyim geçiriyorsa, erkek hazzının ardındaki mantığı gamet sevkiyatının inceliklerinden ayrı tutacaksak, erkekler için olmazsa olmaz olan şey neyse, dişil doruk noktasının da bunun soyaçekimsel bir yansıması olduğu tartışmasında büyük kan kaybederiz. Bu fikir yürütme ışığında, tüm haz varsayımsal olarak tercihe bağlı bir hal alır. Fakat asla konu dışında durmaz. Aslına bakılırsa, her birimiz onu ele geçirme ya da onun tarafından ele geçirilme kapasitesiyle doğarız. Ve hiçbir şey adaptasyonu evrensellik kadar iyi tanımlayamaz.

Klitorisin ve dişil doruk noktasının adapte edilmiş olduğu konusunda hemfikirsek, o halde performansları konusunda ayrıntıya girebiliriz. Önce klitorisin bize zevk verdiğini, bu zevkin güdülerimizi harekete geçirip seks arayışına sevk ettiğini (böyle bir büyük ödül vaadi olmasaydı, evde oturup diş ipimizle mutlu mesut vakit geçirebileceğimizi) kabul edelim. O zaman, hayal kırıklığı meselesini, klitorisin bizi yarı yolda bıraktığı durumların sıklığını yeniden değerlendirmeliyiz. Neden finale ulaşmak için erkeklerden daha fazla çaba sarf etmemiz gerekiyor? Klitoris ağır zekâlı bir âlimdir: Hem son derece parlak zekâlı hem de bir o kadar ahmaktır. Ya da ne felakettir ki, bize anlattıklarını duymazdan geldiğimiz bir Kassandra'dır.

Bana göre, üzerinde kafa yorduğumuz tüm çetrefiller; klitorisin şaşkınlığı ve inatçılığı, erkekliğin çözümcü yapısıyla tezatlığı ve bir kadından diğerine değişen performansı basit bir çıkarsamayla açıklanabilir: Klitoris onu taşıyan kişinin kendi cinselliği konusunda ipleri eline almasını ister. Evet, bu fikir kulağa basit bir parti propagandası gibi geliyor ve vücut dokusunun herhangi bir politik mensubiyeti yoktur. Fakat davranışlarıyla; siz ona iyi yaklaştığınızda en iyi şekilde çalışarak, suistimal edildiğinde ya da yanlış anlaşıldığında bocalayarak oyunu kullanabilir. Aslında klitoris, kadın kendini güçlü kuvvetli hissedip yaşamla dolup taştığında, mecazen de olsa gürlediği zaman zirve noktasına ulaşır. Klitoris korkutulmaktan ya da sindirilmekten hiç hoşlanmaz. Tecavüze uğramış bazı kadınlar, yaşamları tehdit altındayken bile vajinalarının ıslandığını söylüyor (ve ıslanma vajinanın parçalanmasını önlediğinden bu aslında iyi bir şey) fakat erkeklerin

fantezilerine rağmen, tecavüz esnasında zevk alan bir kadın olduğu söylenemez. Klitoris acele ettirilmeyecek ya da zorlanmayacak. Eşini yatakta uzun süre bekleteceğinden endişelenen kadın, uzun süre bekletir. Suyun başında beklemeyi bırakan kadın ise klitorise "ben buradayım!" mesajı verir ve su bir anda kaynayıverir.

Klitoris gücü sever ve komutan rolünü pekiştirmek için her daim mücadale halindedir. Cinsellik araştırmacıları kolayca ve birden fazla orgazm olan kadınların tek bir ortak özelliği olduğunu söylüyor: Hazlarının sorumluluğunu alıyorlar. İstediklerini alabilmek için partnerlerinin yeteneğine ya da zihin okuma becerisine bel bağlamıyorlar. Hangi pozisyonun ya da açının onlar için en iyisi olduğu biliyorlar ve bu seçenekler üzerinde sözlü ya da kinestetik olarak pazarlık yapıyorlar. Ayrıca, çoğu kadına en büyük tatmini yaşatan pozisyonlar cinsel koreografi anlamında ona belirli yetkiler verenleridir. Bir klasik olan *Paris'te Son Tango* filmindeki gibi, kadının ayakta ve duvara dayandırılarak delircesine kreşendo yaşadığı bir film, bir kadın tarafından çekilmemiştir.

Buna ek olarak, çoğu kadın zaman ve deneyimle ilerleme kaydediyor. Kinsey'in 1950'lerde hazırladığı, cinsellik üzerine raporlarında, yirmili yaşlardaki kadınların yüzde 36'sının anorgazmik olduğu, otuz yaş ve üstü kadınlarda bu oranın yüzde 15'e düştüğü gözlemlenmiştir. O zamandan bu yana yürütülen çalışmaların bazıları tüm kadınlar arasında daha geniş bir orgazm kapasitesi olduğunu ortaya çıkardı, yine de yaşça daha büyük kadın grubunun gençlere kıyasla daha orgazmik olduğu gerçeği değişmemiştir. Elbette bu durum kısmen de olsa şu şekilde açıklanabilir; daha yaşlı kadınlar daha yaşlı erkeklerle birlikte olur: Bunlar genç erkeklere göre daha marifetli ve daha ağırdan alabilen, seansı partneri doruğa ulaşana kadar uzatabilecek yeterli otokontrole sahiptir. Öte yandan, yetişkin lezbiyenler genç lezbiyenlere göre orgazma daha kolay ulaşabilmektedir, bu da konunun QuickDraw McGraw'un* acemi yetersizlikleriyle ilgili olmadığını gösterir. Aksine, kendini tanımanın verdiği güç; yıllar içinde demlenmiş olmanın gücü, aşağıda bir yerlerde daha büyük bir uyum yaratmaktadır.

Kadın ustalığını ilan ettiğinde klitoris alkışlamakla yetinmez, tezahürata geçer. Çoklu orgazm, leydi Klitoris'imizin kendine yardımcı olanlara el uzattığının en büyük kanıtıdır. En tepeye çıkmak dakikalar alabilir ama sağlam bir dağcı oraya bir kez çıktı mı onu bekleyen kanatlara da kavuşur.

* Warner Bros'un bir çizgi filmindeki insansı bir kovboy şeklindeki at karakter; "hızlı silah çekmeye" ve "hızlı çizim yapmaya" atıfta bulunur. –edn

Doruk noktasına ulaşmak için artık yere inmesine gerek yoktur, yırtıcı bir kuş gibi coşkulu bir hava akımıyla uçabilir.

Bir kadının haletiruhiyesiyle klitoral gücü arasındaki yakın bağ, klitorisin "çınlamadan" önce beyinle –yüce beyinle– irtibata geçmesi gerektiğini gösteriyor. Beyin küçük değneğini, tıpkı bisiklet sürerken bedenini dengede tutmaya çalışır gibi dikkatle hareket ettirmeyi öğrenmelidir. Bu maharet bir kez öğrenildiğinde unutulmaz. Bazı kadınlar yetişkinlik dönemine kadar bu bağlantıyı kurmazken kimileri doruğa ulaşmayı çocuk yaşlarda öğrenir. Bu aslında bir mühendislik problemi değildir. Bunu yalnızca yeni beyin neokorteksle (her bir tepkiyi düşünen, tereddütle karşılayan ve kestirmeye çalışan, bir hayli buruşuk balık grisi doku tabakasıyla) çözümleyemezsiniz. Bunun yerine daha eski bir sinirsel bölgeyle; göz yuvarlarınızın birkaç santim arkasında kalan ve beyninizin içine konuşlanmış yemek, tuz, güç ve seks iştahınızı kontrolü altında tutan hipotalamusla haşır neşir olmalısınız. Kimi zaman klitorisi hipotalamusa bağlamak neokorteksin hileye başvurarak güzergâh değiştirmesini gerektirir. Neokorteks zeki ve otoriterdir, sahibine dürüst bir denetim sunmak adına aşırı kontrolcü olabilir. Denetimden kasıt bütünlemesine bir beyin operasyonudur, neo ile ilkel, zihin ile tutku arasında hassas bir müzakereden bahsediyorum. Eğer bir kadının neokorteksi yüksekse, hipotalamusla klitorisin münasebetini onaylayacak duruma gelene kadar azaltılmalıdır. Alkol, sinir sistemine iyi gelecek böylesine global bir yatıştırıcı olmasaydı bu görevi başarıyla yerine getirebilirdi. Ondan daha etkilisi de bedenin sigorta ağını çökertmeden, zihni dağıtacak muhtelif ilaçlardır. Bu ilaçların çoğu da yasal değildir. Quaalude'un olağandışı bir afrodizyak olduğu söylenir fakat artık üretilmiyor. Fazlasıyla iyi oluşu onu tehlikeli yapmıştı, bu yüzden de elendi. Ama marihuana hâlâ bizimle, marihuana cinsel bir akıl hocası, yıllarını frijit bir karanlığın içinde geçirmiş kadınlara Broadway spotlarını yansıtan kutsal bir elektrikçi. Ailemdeki tüm kadınlar ot içerek doruğa ulaşacaklarını öğrenmişlerdi; annem otuzlarını geçtiğinde ve tam dört çocuk annesiyken. Yine de marihuananın tıbbi kullanımının önerildiği semptom listesinde anorgazmiye rastlamadım. Bunun yerine, bize kimi kadınların tatmin edici bir cinsel hayatı olması için orgazma ihtiyaç duymadığı söylendi: Bazı evsizlerin sokakta yaşamayı sevdiğini iddia etmek kadar ikna edici bir sav.

Klitorisin gücü sevdiğine, ya da karmaşık bir doğaya sahip olduğuna şaşmamalı. Kadınlar için seks her zaman riskli olmuştur. Hamile kalabiliriz, hastalık kapabiliriz, şanslı laktozlarımızı kaybedebiliriz. Bizler aynı

zamanda primatlarız. Seksi üretkenliğin ötesinde birçok sebep için kullanırız. Bonobo olmayabiliriz ama damızlık da değiliz. Kırılganlık göz önüne alındığında, etkili bir savunmaya ihtiyaç duyarız. Klitoris bizim büyülü pelerinimizdir. Bize hazzın ciddi bir iş olduğunu ve ışığımızı, cinsel parıltımızı hafife almamamız gerektiğini anlatır. Klitoris bilinçli-bilinçsiz, muazzam birçok kaynaktan; serebral korteksten, hipotalamustan, çevresel sinir sisteminden bilgi toplar ve buna uygun cevaplar. Korkarsanız, uyuşur. İlgisizleşir ya da iğrenirseniz, dilsizleşir. Heyecanlı ve sağlam durursanız, küçük gergin bir baton gibi bir yavaşlayıp bir hızlanarak yol gösterir; andante, allegro derken kreşendo ve geri çekilme!

Kimi uzmanlar doğal seleksiyonun kadınlara erkeklerden daha düşük cinsel dürtü verdiğini ve bu tür bir ket vurma işleminin mantıklı olduğunu savunur: Her gördüğüne kuyruk sallayıp, ikinci sınıf bir genetik tarafından döllenmek için fırsat kollayacak değiliz. Bu teori tamamen saçmalık. Seks, sosyal ve duygusal pek çok alanda kayıtsız kalamayacağımız kadar önemlidir. Kadınlar sağlam bir seks güdüleri olduğuna dair zengin kanıtlar sunmaktadır. Seksüel uyarıcılara en az erkekler kadar hızlı fizyolojik cevap verirler. Bir kadına pornografik bir film gösterin, vajinası erkek izleyicinin penisi kadar hızlı bir şekilde kanla dolup şişer. Yine de bir kadının cinsel güdüsünün karmaşık bir enstrüman olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Zihinsel aktiviteye, ruh haline, geçmiş deneyimlere, Erinyeler'e sıkı sıkıya bağlıdır. Fırtınayı göğüsleyen klitoristir. Vajinadan daha çok bilir ve vajinadan daha güvenilir bir rehberdir; bir kadının tecavüz esnasında ıslanabildiğini ve ama neredeyse hiçbir şekilde doruğa ulaşmadığını unutmayalım. Bir kadına cahil kalmış ya da bastırılmış cinsel güdüye sahip olmaktansa, karmaşık bir güdüye sahip olmak çok daha mantıklı gelecektir. Bir kadın kendi cinselliği üzerinde kontrolü sağlarsa, cinsel kararlarında kendine güvenirse ve istediği zaman istediği kişiyle seks yaşarsa, makul sonuçlar doğar. Etkileyici bulduğu erkeklerle, pek çok sebepten ötürü kendini rahat hissettiği erkeklerle seks yapabilir ve böylece kişisel, politik ve genetik tasarımının gelişimine katkı sağlayabilir.

Klitoris esnektir. Farklı habitatlara, farklı kültürel normlara uyum sağlayabilir. Hrdy'nin belirttiği üzere, klitoris seçici olmayan primat normlarına sahip atalarımız arasında, macera dolu deneyimlere öncülük etmiş olabilir. Fakat Hrdy'nin aksine ben klitorisin tekeşliliğin çağdaş sınırlamalarına da uyum sağlayabileceğine, bir kadının yararına olduğu sürece, sevgi ve evlilik bağlarını besleyeceğine inanıyorum. Evliliğin yüceltildiği bu ülkede

evli kadınlar tamamen orgazmiktir. Chicago Üniversitesi'nin 1994 yılında yaptığı *Sex in America* adlı araştırmasına göre, evli kadınların dörtte üçü, her zaman ya da çoğunlukla doruğa ulaştıklarını söylerken bu durum yalnız kadınlarda dörtte üçten daha azına denk geliyor. Soru sorulan evli, muhafazakâr Hıristiyan kadınlardan oluşan tüm altgruplar ilişkiye her girdiklerinde boşaldıklarını söylemeye en yatkın olanlardı. Neden olmasın ki? Tanrı korkusu taşıyan kız kardeşlerimiz için evlilik dinsel bir törendir ve izdivaç döşeğindeki her atılım kutsal ve onurlandıran bir eylemdir. Haklı olan güçlüdür ve güç zaferi doğurur, yani cinsel devrim düşmanları bir anda orgazmik imparatoriçeler olup çıkabilir.

Klitorisin sikkesinin güç olduğu fikrini doğrulayan bir kanıt daha var. İngiliz araştırmacılar Robin Baker ve Mark A. Bellis'in son çalışmalarına göre, orgazm kadınlara erkek spermini ya özümseyerek ya da uzaklaştırarak kontrol edebilecekleri anlaşılması zor bir yöntem sunar. İngiliz araştırmacılar, spermin yumurtayı döllemek için doğru hedefi bulmasında kadının orgazm zamanlamasının etkili olduğunu iddia ediyorlar. Bir kadın, partneri boşaldıktan hemen sonra doruğa ulaşırsa, uterusa giden kanalı yani serviksi (rahim boynu) olağanüstü bir şey yapar. Ritmik olarak titreşen serviks, balık gibi dibe dalarak eşikte tortulaşmış halde bekleyen spermi emer. Bunun video görüntüsü de var. Erkeğin penisine bağlanan bir mikro kamera sayesinde ilişki sürecinin derinlikleri kaydedilmiştir: Dalgalanan bir flama gibi öne çıkan sütümsü meninin akıp gidişi, hemen ardından serviksin seçtiği gen havuzuna dalışı ve spermi uterusa doğru yüzdürdüğü görülen akışkan çırpınışlar. Servikal çarpıntıların gerçekten spermi yumurtaya ulaştırma şansını artırıp artırmadığı bilinmiyor. Baker ve Bellis'in sunduğu ön bulgulara göre bir kadın, partnerinin boşalmasından itibaren birkaç saniye ile kırk dakika arası bir sürede doruğa ulaştığında döllenme şansı, hiç doruğa ulaşmamasından ya da orgazmın bu neredeyse ardına kadar açık fırsat kapısından önce ya da sonra gerçekleşmesinden nispeten daha yüksektir.

Biliminsanlarının verileri tartışmaya açıktır fakat genel savları, yani dişi orgazmının kadının nihai seçimi olduğu inandırıcılık taşımaktadır. Bir kadının cinsel tepkiselliği onun güç algısına, o partneri o an özgürce seçmiş olma algısına bağlıysa, o halde serviks rahatlıkla bir sonraki adıma geçerek, kadının esrime yoluyla gösterdiği seçilmiş tohumun peşine düşebilir. Baker ve Bellis sperm savaşları konseptini desteklemektedir: Bu konsepte göre, erkekler kendi spermleri yumurtalığa giden vajinal bölgeye girebil-

sin diye kılıç ve boynuzlarını birbirine geçirip savaşmaktadır. Dişi orgazmı kadının bu gizli çekişmenin şartlarını yönettiği bir yöntemdir. Söylediklerine göre, erkeklerin cinsel hünerleri, kadınları baştan çıkarma kabiliyetleri konusunda takıntılı olmaları, hatta bir erkeğin partnerinin duygusal durumunu yeterince gözetmediği zaman bile, onu cinsel anlamda tatmin etmeye çalışması sebepsiz değil. Spermlerinin kaderi erotik yetkinliklerine bağlı gibi görünüyor. Varsayımsal olarak doğal seleksiyon, "Mutluluğunuz için buradayız," aksiyomunu koruyan erkekleri tercih ediyor.

Madalyonu şöyle bir çevirirsek; çoğu kadının hayatlarının herhangi bir ânında orgazm taklidi yaptıklarını söylemesi de aynı şekilde sebepsiz değil. Hayal kırıklığı yaşatan bir partneri pes edip *yoldan çekilmesi* için ikna etmek, ona beklediğini verirmiş gibi (serviksinizin emrinde olduğunun kanıtını sunarmış gibi) yapmaktan daha mı iyi?

Baker ve Bellis senaryosu, çeşitli özellik ve becerilerimizin kökenini oluşturduğu atalarımızın çok büyük olasılıkla çokeşli olduğunu ve bir erkeğin sperminin babalık tahtına talip diğer erkeklerin "ürün"leriyle devamlı burun buruna gelmiş olabileceğini ortaya atmaktadır. Fakat sperm savaşlarının bugün bile monogami perdesinin ardında hâlâ devam ettiğini ileri sürüyorlar. Evli kadınların birliktelikleri olabiliyor (hayır, olamaz!) ve Baker ile Bellis'in iddia ettiklerine göre, her nedense bu ilişkilerden "gayrimeşru" çocuk doğurma şansları, eşle girilen cinsel ilişki oranıyla yasak aşkla girilen ilişki sayısının basit bir kıyaslamasından beklenen sonuçtan çok daha yüksek. Biliminsanları gayrimeşru doğurganlığın aşırılığını, kadının âşığıyla birlikteyken aldığı nispeten daha büyük orgazmik hazza bağlıyor (iyi vakit geçirmiyor olsa neden zinayla başını derde soksun?). Yine, biliminsanlarının savlarını güçlendirdiği bazı veriler, her türlü kesimi ve topluluğu temsil edebilecek ya da edemeyecek uluslararası bir liman kenti olan Liverpool'da toplanan babalık istatistikleri dahil, tartışmaya açıktır. Öte yandan, yeni bulguların, "Bir kadın hamile kalmak istiyorsa orgazm olmalıdır," gibi ilk kez MS ikinci yüzyılda Galen tarafından duyurulan ve önümüzdeki iki yüzyıl kadar da hüküm sürecek kadim bir inancı destekliyor oluşu bir hayli gülünç. Bu mutlak sınırlama elbette düzmece, fakat dişi, orgazm alttan alta doğurganlığı artıracaksa bu konuyla ilgili birtakım pratik çıkarımlar var demektir. Örneğin, çocuk yapmak için çabalayan bir çift, dişi orgazmını keyfi bir kırıştırma hali diye göz ardı edecek kadar sonuç odaklı olmamalıdır. Olmaz, iki kişiye yetecek amansız bir hazzın varlığını garantilemek her zaman daha iyidir.

Bu bölüm boyunca *klitoris, dişi orgazmı* ve *kadın cinselliği* terimlerini neredeyse birbirine alternatif olarak kullandım ve bana kalırsa kesinlikle birbirinden farksızlar. Klitoris kadın cinselliğinin özüdür ve bunu alçaltacak, Freudyen ya da diğer her türlü girişimi reddetmeliyiz. Yine de klitoris anatomik sınırlarının dışına taşarak kendi anatomisinin ötesine geçmiştir. Hem diğer yollardan beslenir hem de onları besler. Tüm pelvise hizmet eden 15 bin pudendal sinir lifi, klitorisin sinir torbalarıyla etkileşime girer. Anüsün erojen bölge olmasının sebebi budur. Sinirler kurtlara ya da kuşlara benzer: Biri seslendi mi, diğerleri de katılır. Bazı kadınlarda, idrar deliğini (üriner delik) çevreleyen deri, istisnai olarak hassastır ve periüretral doku cinsel birleşme esnasında son derece kuvvetli bir biçimde itilip çekilir, böylesine bir aşırı duyarlılık hali, yalnızca bu gidiş gelişlerle orgazma kolay bir geçiş sağlayabilir. Bazılarıysa en iyi orgazma vajinanın derinliklerine baskı uygulandığında ulaştığını söylüyor, bu durum da jinekolog Ernst Grafenberg'le destekçilerinin bir Grafenberg ya da G bölgesinin, bir tür ikinci, içselleştirilmiş bir klitorisin varlığını öne sürmelerine yol açmıştır. G bölgesinin beş santim büyüklüğünde, vajinanın ön duvarına, vajinanın uretrayı (ürini mesaneye taşıyan kanal) çevrelediği noktanın hemen yanına konumlanmış, yüksek erojenlikte bir minder gibi olduğu söylenir. Kimilerine göre, G noktasının Skene bezleri denilen, idrar yolunu yağlandırmak için mukus üreten yapının içinde gömülüdür. Kimileri de bu "gözde" bölgenin, aslında üretrayı siz tahliyeye hazır olana kadar kapalı tutan büzücü kas olduğunu söylüyor. Diğerleriyse hâlâ bu münferit G bölgesinin varlığını tüm yönleriyle sorgulamaktadır: Mevcut altyapı yeterliyken değişik bir erojen bölge keşfetmekle uğraşmayalım, diyorlar. Her şeye karşın, klitorisin kökleri derindedir ve sonuç olarak, arkadan gelen kışkırtmalarla gıdıklanması pek muhtemeldir. Diğer bir ifadeyle, G bölgesi klitorisin arka ucundan başkası olmayabilir.

Anatomi tezahür değildir. Biliminsanları orgazmın münferit bileşenlerini ölçmeye giriştiğinde, şansları yaver gitmemişti. Örneğin, bir araştırmada Sheffield Üniversitesi'ndeki araştırmacılar yirmi sekiz yetişkin kadın üzerinde çalışma yaparak doruk noktasıyla ilgili süreyi, yoğunluğu ve vajinal kan akışını ölçmüştür. Isınmış, küçük bir oksijen elektrodu her kadının vajinasına yerleştirilir ve emiş gücü sayesinde vajinal duvar üzerinde tutulur. Ardından her bir kadından orgazm olması için mastürbasyon yapması ve orgazm başladığında ve bittiğinde bilgi vermesi, ardından yoğunluğunu bir (acınası) ile beş (aşkın) arasında bir rakamla ölçmesi istenir. Seans süresince, elektrot

vajinal kan akışını ölçer, bu ölçüm vajinal dokunun ne kadar tıkandığını gösterir. Kadının "başladı" ile "bitti" komutlarından yola çıkarak ortalama bir orgazm sürecinin şaşırtıcı bir şekilde yirmi saniyeye kadar çıktığı ortaya çıkar; halbuki kadınlar tarafından çoğunlukla "on iki saniye" diye tahmin edilir. Buna karşın süreyle kuvvet arasında hiçbir ilişki yoktur; bir kadına düşen orgazmın yoğunluk oranının, ne kadar sürdüğüyle hiçbir ilgisi yoktur. Aynı şekilde mevcut kan akışının da algılanan zevkle bir ilgisi yoktur.

Klitoris karmaşıktır. Asla sadece klitoris değildir. Kan akışı gibi, orantılarının da muhtemelen potansiyeliyle bir ilgisi yoktur. Evet, dişi bir bonobonun muazzam bir klitorisi vardır fakat ona bahşedilen bu maharetin, insan örneklerine kıyasla daha orgazmik olduğunu göstermekle değil, mevcut taliplere geçiş izninin garantisini vermekle ilgisi vardır. Kimse büyük klitorisli kadınların hiperorgazmik olup olmadığını araştırmamıştır. Fakat başka bir çeşit "deney", fonksiyonun biçimle ilgisi olup olmadığı sorusu üzerinde durmuştur. Alışılmadık biçimde geniş klitorislere sahip çocukların çıkıntıları cerrahi yöntemlerle küçültülmüştür: bıçakla kesilerek, içeri itilerek ya da ampüte edilerek. Yani klitoridektomize olmuşlardır. Bu, normalde yüce gönüllü Batı tıbbıyla bağdaştırdığımız bir operasyon değildir ama klitoridektomi son derece yaygındır. ABD'de yılda yaklaşık iki bin bebek anormal biçimde çıkıntılık yaptığı düşünülen klitorislerini yeniden şekillendirmek adına bir tür "ayarlama" işlemine maruz kalıyor. "Klitorimegali"yi (klitoris büyümesi) belirleyen hiçbir resmi kriter bulunmamaktadır, fakat vulvanın yumuşatma özelliğine sahip dudaklarının ardından uzayan her şey klitoridektomiye adaydır. Bir bebek şüpheli bir genitalle doğuyorsa, cerrahi müdahale şarttır. Cinsel belirsizliği rock yıldızlarında anlayışla karşılayabiliriz ama bebeklerde asla! Annemin bezini değiştirdiği kızın, Susan'ın, bir başka meraklı anneyi daha utandırmamak adına, çocukluk döneminin daha başlarındayken çocuk plastik cerrahının ellerine düşmüş olması muhtemeldir. Kimi zaman genç hastalarımızın başka bir operasyon geçirdiği de olur; operasyon, kaynamış vajinanın açılarak, üretradaki (idrar yolu) kusurun düzeltilmesi ya da biçimsiz gonad dokusunun alınması işleminden oluşur. Kimi müdahaleler çocuğun sağlığı adına gerekli olsa da klitoral küçültme işleminde tamamen estetikten bahsediyoruz. Büyük bir klitoris kimseyi incitmez, hele ki bir bebeği asla. Fakat komik, erkeksi, müstehcen görünür ve ebeveynlere çocukları daha küçükken cinsiyetleriyle ilgili kafa karışıklığına yol açacak psikolojik travma ihtimalini önlemek adına yaptırmaları önerilir. O zaman şunu sorabiliriz: Klitorisleri cerrahi

açıdan mikromatize edilmiş ya da dağlanmış kızlara ne oluyor? Klitorisi olmayan bir kadın orgazm olabilir mi?

Klitoris karmaşıktır. Pandora'nın kutusu benzeri bir çeyiz sandığıdır, bereket kutusudur ve klitorimegali operasyonundaki ısrarcılığın yol açtığı, klitoral uygunluğun özel amaçlı, bitmek bilmeyen keşfi karmaşık sonuçlar doğurur. Aşağıdaki iki vakayı değerlendirelim.

Cheryl Chase kırklı yaşlarında bir sistem analistidir. Tel çerçeve gözlükleri, kısa saçları vardır, sallantılı küpeler takmayı ve dut rengi parlak ruj sürmeyi sever. Vahşi bir havası, akıcı Japoncası olan son derece çekici bir kadındır. Aynı zamanda öfkelidir. Ölürken bile öfkeli olacağını düşünür. Cheryl'in en bilindik dişi bileşen olan, iki adet X kromozomu vardır ve bugün oldukça kadınsı bir görünüşe sahiptir. Fakat bilinmeyen sebeplerden ötürü, bir parçası yumurtalık, diğeri testisten olan çift cinsiyetli (hermafroditik) gonadlarla doğmuştu ve klitorisi öylesine büyüktü ki ilk anda ebeveynlere erkek çocukları olduğu söylenmişti. Birkaç yıl sonra, başka bir hastanenin doktorları durumu fark etti, durun bir dakika, bu çocuğun normal vajinası, uterus ve fallop tüpleri var; o bir kız. Doktorlar, anne babasına diğer doktorların hatalı olduğunu söyledi. Sizin kızınız var, oğlunuz değil. Ona yeni bir isim koymalı, yeni bir şehre taşınmalı ve her şeye yeniden başlamalısınız. Fakat önce izin verin, genitallerini düzeltelim. Derhal. İzin verildi. "Hemen klitorisimi almışlar," diyor Cheryl. Sesi dişlerinin arasından konuşan birinin yumuşaklığında. "Kruranın ayrıldığı yerden, sinirlerin klitoris sapına girdiği noktayı kesmişler. Pelvik ağzının çevresinde bacağımdan alınan ufak bir doku var ama inervasyon yok. Yani his de yok." Cheryl lezbiyen, cinsel olarak aktif fakat hiç orgazm olmamış. Her yolu denemiş. Doktorlara yazmış ve doku kalıntısında sinir liflerinden biraz olsun kalmışsa, bunların bir şekilde canlandırılması, diriltilmesi için yardım istemiş. Çoğu da bu yalvarışlarını görmezden gelmiş. "Sence Dr. Ruth'a* benzer bir yanım mı var?" diye sormuşlar. Erkekleri kadına, kadınları erkeğe dönüştüren ve bu dönüşüm esnasında cinsel duyarlılığı korumayı amaçlayan cinsiyet değiştirme operasyonu uzmanlarına danışmış. Onlar da, "Unut gitsin," demişler, "kullanabileceğimiz ne varsa senden çoktan almışlar." Cheryl, "Bana yapılan şey her neyse, onu yaşamak yerine tıbbın olmadığı bir yerde büyümüş olmayı tercih ederdim," diyor. Martha Converty kırklı yaşların ortalarında bir editör/yazar ve iki çocuk annesi.

* Bir nevi Haydar Dümen. –çn

İnce, uzun ve siyah, kabarık bukleleri var. Martha birlikte olmaktan hoşlanacağınız biri çünkü size kendinizi iyi hissettiriyor. Ayrıca annesinin gebeliği sırasında düşüğü önlemek adına aldığı yüksek dozda progesteronun bir sonucu olarak etli bir klitorisle dünyaya gelmiş. Bebekken, klitorisi 1,5 santimetreymiş; ortalamanın üç katı büyüklüğünde. Büyüklük anlamında çok da acil bir durum olmasa da ebeveynleri bu denli dikkat çeken bir yumruyla okula gidip yaşıtlarının acımasızlıklarına maruz kalma riskini göze alamayacağına karar vermişler. Böylelikle, altı yaşındayken budanmış. "Kökünden kesip aldılar," dedi Martha, "şu an beni görsen, bir şeylerin eksik olduğunu anlarsın." Beden gitse de, ruh yine de yaşar. "Duygusal yaralarım var, ama acılaşmadım," dedi Martha, "sebebi çok basit. Klitoral hissim hâlâ var. Orgazm olabiliyorum."

Cheryl ve Martha interseks genitalle doğan diğer bebeklerin kendileri gibi kozmetik cerrahiye maruz kalmalarını önlemeye çalışan aktivistler. Destekçileriyle birlikte söz konusu prosedürün çok genç yaştaki ya da "Neyi nerede yaptığının farkında mısın?!" diye haykıramayacak noktadaki klitoridektomi hastalarına uygulanmasını yasaklayacak bir kanun çıkarma amacıyla Kongre'de lobi faaliyeti yürüttüler. Bu tür düzenlemeler henüz yasallaşmış değil fakat Cheryl Chase ve destekçileri, yavaş adımlarla da olsa, çocuk doktorlarını Hipokrat'ın bilindik, "Öncelikle zarar verme," öğüdünün kendileri ve interseks genitalliler için de geçerli olduğu konusunda ikna ediyorlar, ne de olsa bir klitorise darbe vurduğunuzda size nasıl tepki vereceğini asla bilemezsiniz. Minik bir bebekte görülen büyük bir klitoris bile hassas bir hedeftir ve içindeki tüm kan damarları ve sinirler kolaylıkla incinebilir. Klitoridektomize işleminden geçirilen çocukların cinsel yaşamlarını nasıl idame ettirdiğine dair devam eden uzun süreli hiçbir araştırma yok. Elimizde anekdotlardan başka hiçbir şey yok. Martha ve Cheryl'in her ikisinin de klitorisleri kökünden kesilmişlerdi fakat biri "çınlarken" diğeri "çınlamıyor." Kimse nedenini bilmiyor. Bazı cerrahlar klitoral küçültme tekniklerinin eski "kasaptan bozma" yöntemlerden çok daha üstün olduğunu iddia etse de, bu konuda hiçbir kanıt sunulamıyor. Ayrıca büyük bir klitorisle yaşamanın hem çocuk hem de ebeveynler açısından başa çıkılmaz psikospiritüel zorluklar ortaya çıkardığına dair kanıtlara da ulaşılamıyor.

Klitorisi; orkidemizi, yarı mahrem Korint sütunumuzu budanmaya karşı bu denli hassas yapan şey nedir? Klitoris de ressamlar gibi öldükten ya da öldürüldükten(!) sonra değerleniyor. Bu ülkedeki interseks aktivistler kendi hikâyelerini Afrika'da uygulanan ve dünyada çok daha meşhur olan

genital ampütasyon ritüeliyle karşılaştırarak seslerini duyurmaya çalışıyorlar. Tartışmasız bir şekilde alçaklık olan bu uygulama çeşitli isimlerle anılıyor; kadın genital mütilasyonu [*female genital mutilation*] ya da FGM; Afrika genital sakatlama ve kadın sünneti; çoğunun da işaret ettiği üzere, bu işlem erkek sünnetinden çok penil ampütasyonla daha çok benzerlik taşır ve erkek sünnetiyle karşılaştırma yapma nezaketinde bile bulunulmamalıdır. Bu gelenek en az yirmi bin yıl öncesine dayanır ve asla gizli kapaklı yapılmamıştır; fakat son zamanlara kadar, (a) son derece seyrek uygulandığı, çoğunlukla küçük ve uzak topluluklarla sınırlı kaldığı ve (b) devrinin kapanmak üzere olduğuna dair genel bir izlenim hâkimdi. Hiçbiri de doğruluğunu ispatlayamamıştır. Yirmi sekiz ülkede yüz milyondan fazla kadının genital bölgeleri kesik ve her sene yaklaşık iki milyon genç kız da bu gruba ekleniyor. Etiyopya, Somali, Cibuti, Sierra Leone, Sudan ve Mısır gibi kimi ülkelerde, yaygınlık oranı yüzde 100'e yaklaşıyor. Bazı kız çocukları ve genç kadınlar, vulvalarını korumak adına anavatanlarını terk edip başka ülkelere sığınıyorlar, fakat ABD gibi çağdaş kabul edilen ülkeler de bu duruma empatiyle yaklaşmakta ve genital kıyımın bir işkence biçimi olduğunu doğrulamakta işi ağırdan alıyor. Bugün ABD'de Afrika genital sakatlamayı yasaklayan "kendin çal, kendin söyle" bir kanunumuz bile var; ama bu kanun, ne Susan gibileri tıbbi olarak onaylanmış kesim işlemlerinden korumaya ne de kız çocuklarının toptan kıyıma uğratıldığı ülkeler için ekonomik anlamda dişli yaptırımların uygulanmasına yarıyor.

Genital vandallık hakkında bilgi edinmeye çalışırken prosedürün aşamalarından da haberdar olduk. En "ılıman" yöntem organın bir kısmını ya da tümünü ortadan kaldıran klitoridektomi işlemi. Orta düzeyde bir parçalama işlemiyse klitorisle beraber iç dudakların alınmasıyla gerçekleşir. Hepsinin içinde en korkuncu olan infibülasyon işleminde, klitoris ve iç dudak parçalanır, sonrasında dış dudaklar kazınarak düz bir görünüm elde edilir, uretra ile vajinayı saklamak adına bu kısımlar birbirine dikilirken ürin ve menstrüel kan akışı için ufak bir delik bırakılır. En sonunda infibülasyona uğrayan kız çocuğu evlendiğinde ve artık kocasının penisini içine alması gerektiğinde, dikişler sökülür ve dış dudakların yaralı derisi ayrılır.

Kesim işlemi ister sınırlı ister kapsamlı olsun, anestezisiz, steril olmayan ortamlarda yapılmaktadır ve kullanılan araç, mutilasyonun kutsal rahibesinin (genellikle kadındır) ritüel için uygun gördüğü, baltadan hallice herhangi bir bıçaktır. Bu işlem, nihayet kadın olarak görüleceğini düşünerek bu seremoniye koşa koşa giden, fakat en sonunda kendini acıdan çığlık

çığlığa bulacak ve şansı yaver gider de şok, acı ve kan kaybından bayılmazsa kaçmak isteyecek ve bunun için başka kadınlar tarafından tutulacak yedi ya da sekiz yaşlarında kız çocukları üzerinde uygulanır. Kimi zaman kanamadan oracıkta ölür ya da ardından sepsis, tetanos ya da kangrenden hayatını kaybeder. Hayatta kalırsa, iyileşmeyen yaralarından dolayı kronik pelvis ağrısı çeker ya da tam olarak atılamayan idrar ya da kandan dolayı enfeksiyon kapar. Yaranın çevresinde sık sık, kimi zaman greyfurt büyüklüğünde ve kadını utandıran, genitallerinin azmana döneceğinden ya da kendisinin kanserden öleceğinden korkutan kistler oluşur. İnfibülasyonlu kadın, doğum yapacak olursa, ilk doğumunda miyavlayan, zavallı bir sırtlan gibidir; bebeğin el yordamıyla yarıp yırtarak ışığı bulmaktan başka çaresi kalmaz.

Savunucularına göre, genital kesim çeşitli amaçlara hizmet eder. Güya, kadının içindeki lakaytlığın kökünü kazıyarak onu ehlileştirir ve boynuzlama fikirlerinden yıldırır. Batılılar için pek alışıldık olmayan nokta, budamanın kozmetik amacı, kadınla erkek arasındaki görsel uyuşmazlığı vurgulama tutkusudur. Öncelikle kadının penise tekabül eden uzvu, yani klitoris ortadan kalkar; skrotumu andıran labyayı kaybetmek kutuplaşmayı uç noktalara götürür. Çıkıntı yok, kese yok, kafa karışıklığı yok. İnfibülasyona uğrayan kadınların fotoğraflarında görüldüğü gibi, operasyon gelişmemiş dişilik algısı olan toy zihinlerce süperfeminen olarak nitelendirilen dümdüz bir pelvis görüntüsü oluşturabilir. Aslında, herkesin gözde feminen fetişi, tahta gibi dümdüz kasıklı Barbie bebek görünümüdür.

Pek çok insan genital mutilasyonla ilgili yazmaktadır, çoğu da kınama yazıları. Kültürel geleneklere hassas yakalaşan insanlar bile genital kesimi geleneksel bir tahribat olarak görüyor. Bu noktada güçsüz düşüyorum; yapıcı bir söz söyleme ya da anlayış gösterme konusunda kendimi aciz hissediyorum; "ritüellik" konusunda şu itici ısrarcılık beni bunaltıyor ve herkeste olduğu gibi, insan haklarının ihlali karşısında büyük bir ezilmişlik hissediyorum. Genital kesim insan hakları sömürüsünün uç bir örneğidir. Peki buna nasıl engel oluruz? Öfkeli dilimizi sakınmayarak. Bunu hiçbir şekilde unutmayarak, bu illetin yaygınlığını ve azametini öğrenmişken kapalı kapılar ardında kalmasına göz yummayarak. Kimileri bu uygulamayı sonlandırmak için sürdürülen çabaların kıyan ve kıyılan insanların temeldeki inanç sistemine saygı göstermesini önermektedir. Kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olan Population Council, namusa değer veren bir kitleye kadınların cinsel bütünlükleri hakkında çığırmanın bir yararı olmadığını savu-

nuyor. Kuruluş, bunun yerine genital sakatlamanın risklerini vurgulamak istiyorsak, bir kadının en el üstünde tutulan varlığına işaret etmemiz gerektiğini vurguluyor: Yani, doğurganlığına. Peki. Hadi o halde, çok bilmişlik yapmayalım da biraz duyarlı olalım. Dünyevi salahiyet müfredatına karşı üreme sağlığını, narsisizme karşı görev bilincini vurgulayalım. Ne derseniz deyin ama önce o bıçağı yavaşça yere indirin.

Ben pragmatizmi gönülden destekliyorum fakat klitoris idealist, ütopisttir ve en nihayetinde iyi bir fanteziyi öldürmek son derece zordur. Bu durum, bir kız çocuğunun genitallerinin kesilmesine karşı duran, paradoksal bir çelişkiyi doğurabilir: Bazen operasyon işe yaramaz. Vücuttaki klitorisi tahrip etmek onu ruhen de tahrip etmek anlamına gelmeyebilir. Martha Coventry gibi, klitoridektomize, hatta infibüle edilen bazı Afrikalı kadınlar da kendilerini seksten zevk alan ve orgazm, hem de çok sağlam orgazm yaşayan erotik varlıklar olarak nitelendiriyorlar. Görünüşe bakılırsa, hayalet klitorisler Hamlet'in babasının hayaleti gibidir: İnatçı, kalıcı, iflah olmaz. Bu kadınlar törensel eviserasyonları sırasında tıbbi risklere maruz kalmış olabilir fakat sonuç olarak ne ehlileştirilmiş ne de derslerini almışa benziyorlar. Peki, şehvetinin öleceğinin bir garantisi yoksa, bir kızın hayatı (ya da doğurganlığını) niçin tehlikeye atılır? Eğer bir kadın orgazmik kalabiliyorsa ve yine de, sürpriz!: Berberi şebeklerinin yolundan gidemiyorsa, o zaman klitorisin bir kadından aldığı ve karşılında verdiği şeylerin ötesinde, hiçbir etkisi olmadığının kanıtıyla karşı karşıyayız demektir.

5*

VANTUZLAR VE BORULAR

Uterusun Hovardalıkları

HOPE PHILLIPS'in beynin çok sevdiği, fakat pohpohlanmaya alışmış bedenin nefret ettiği bir mesleği var. Dünya Bankası'nın proje yöneticisi ve aylarını durup dinlenmeden yollarda geçiriyor, başı sonu bilinmeyen ama bedensel tehditlerin gezindiği yerlere seyahat ediyor: Envai çeşitte ve tasarımda parazit; sıtmalı şarkılarla vızırdayan sinekler; agresif bir ateş; lağım ve ithal toksik atıkların birbirine karışan hastalıklı kokusu; ve bir daha hiç kimsenin damarlarına girmemesi gereken bir kan akışı. Phillips Güney Amerika ve Asya'ya seyahat etti fakat son zamanlarda çalışmasının çoğu Afrika'nın güneyindeydi. Ve bedenindeki gitgide artan değişkenliğin şımarıklığını kaldırıp kaldıramayacağından şüphe duymaya başladı.

Phillips kırklı yaşlarında, pürüzsüz bir tene, ince bir kemik yapısına ve hassas, anlayışlı bir mizaca sahip narin bir kadın. Amerikalıdır fakat hekim olan babasının kolera çalışmalarından dolayı Tayvan'da büyümüş, konuşmasında Çince'nin belli belirsiz izlerine rastlanmasının sebebi de bu. Onu Virginia'daki Arlington'da, halılar, mobilyalar ve seyahatlerinden topladığı oymalarla neredeyse ofis ciddiyetine sahip, kutu gibi evinde ziyaret ettim. Ben kahve içtim ve biraz Milano kurabiyelerinden tıkındım; o ise çay içti, bir şey yemedi ve tıbbi problemlerinden, bulduğu çözümden bahsetti.

Hope son birkaç yıldır, olağan döngüsünün dışında, yoğun biçimde kanıyordu. "Ayda yaklaşık beş gün, periyodumun dışında, akşam dokuzda kanamaya başlıyordum," dedi. "Bir anda *fışkırıveriyordu.*" Fışkırmayı vurgulamak için kollarını açarak gövdesini öne doğru çıkarmıştı. İlk başta çok önemsememişti fakat en sonunda "Ah, peki, bir doktora görünsem iyi olur,"

diye düşündü. Bir ultrason taraması aşırı kanamalarının muhtemel sebebini ortaya koydu: Bir fibroid, kas dokusunda büyüyen kötücül bir tümör ya da uterusun orta katmanını oluşturan kalın kas (miyometriyum). Fibroidin terimsel karşılığı, kaslı yapısını yansıttığı için leyomiyom ya da miyomdur, fakat fibroidler çil kadar yaygındır ve yaygın adlarını hak ederler. Otuz yaşın üstündeki kadınların en az çeyreğinde fibroid bulunur ve gerçek rakam yarıya yakın olabilir. Çoğu durumda, fibroidler asemptomatik (semptom göstermeyen) yapılardır ve tümör olarak nitelendirilseler de kendi hallerine bırakılmalıdırlar. Eğer aşırı büyürler ya da kötü bir bölgede baş gösterirlerse kramp, kanama, kabızlık ve diğer hoş olmayan durumlara yol açabilirler.

Ne yazık ki Hope'un fibroidi submukoz denilen bir türe aitti. Kalın kasta kalmak yerine, uterusun içini kaplayan mukus zarının katmanı endometriumun içine doğru çıkıntı yapmıştı. Söz konusu büyüme acı vermemişti fakat her menstrüasyon döneminde, endometrial tabaka her kendini yenilediğinde, zengin oranda vaskülerize olmuş kan damarları savunmasız kalmıştı. Sonuç olarak da periyodunu aşan miktarda bir kanama meydana geliyordu. Doktoru bu kanlı gel gitleri durdurmak için genişletme ve kürtaj ya da D&C (Dilatasyon Küretaj) önermişti. D&C'de doktorların cerrahi malzemelerini uterusa yerleştirebilmesi için serviks genişletilir ya da açılır ve normal bir menstrüasyonun ötesinde dökülen endometriumu kazımak için kürtaj işlemi gerçekleşir.

Hope'un durumunda, kıyı köşe temizlik işlemi işe yaramadı ve aslına bakılırsa işleri daha da kötüleştirmişe benziyor. "Öyle bir noktaya geldi ki ayda kanamasız ya da akıntısız yalnızca on gün geçiriyordum," dedi. Durumu seyahate uygun değildi ama o bir savaşçıydı ve bavul toplama sanatını en ince detaylarına kadar biliyordu. Yedek ayakkabıyı unutun. Üç aylık bir seyahate hazırlanırken bavulunu bir kadının bir sene içinde ihtiyacı olandan çok daha fazla tampon ve pedle doldurmuştu.

Fakat kanama kısa sürede kargo yükünün de başa çıkamayacağı bir boyut aldı. Zimbabve'ye bir yolculuğunda Aziz Sebastian* gibi kanadı. Kan nakli gerektirecek kadar tehlikeli bir kan kaybı yaşadığını düşündü; maymundan insana sıçrayan ve bu göçle birlikte AIDS'i oluşturan retrovirüsün kol gezdiği bir kıtada yapmak istediği son şey buydu. En sonunda, ABD'de bir D&C daha oldu. Günler sonra ciddi derecede hasta düştü. Vücut sıcaklığı 38 dereceye yükselmişti. Afrika'ya planlanan seyahati iptal etmek

* 280'lerde bir direğe bağlanarak öldürülen ilk Hıristiyan aziz ve şehitlerinden biridir. –çn

zorunda kaldı. Doktorlar fibroidinin, artık ultrasonda uterusunu göremeyecekleri kadar büyüdüğünü söyledi. Sonunda kendini George Washington Üniversitesi Tıp Okulu'ndan Dr. Nicolette Horbach'ın ofisinde, vücutta kadına has tek parçanın, erkeklerde herhangi bir anatomik karşılığı olmayan tek bir organın alınmasını konuşurken buldu: uterus.

Daha önce tartıştığımız gibi, Galen ve sonraki iki bin yıl boyunca onu takip eden insanlar, kadın bedenini aceleyle çıkarılan bir çorap gibi görüyor; erkek bedeninin ters yüz edilmiş hali gibi. Vajina ters çevrilmiş bir penis, labya (dudaklar) sünnet derisinin bir eşdeğeri, uterus skrotumun (erbezi) içsel versiyonu, yumurtalıklar da bir kadının testisleriydi. Galen aptal değildi, genital denklik ilkesini gözlemlemede doğru yoldaydı. Yetişkin genitaller, Galen'in iddia ettiği kadar birebir olmasa da benzeştir. Evet; yumurtalıklar testislerin karşılığı olabilir, fakat penisin dişi benzeri klitoristir, vajina değil ve labya sünnet derisinin değil, skrotumun yapısal bir örneğidir. Her iki cinsiyetin de meme dokusu vardır ve bir erkeğin gövdesi, belirli hormonal durumlar altında, sutyen gerektirecek orantılara varacak kadar şişebilir, bu duruma tıpta jinekomasti ("kadınsı göğüsler") denir.

Fakat uterusa geldiğimizde, anatomik homoloji çöker. Erkek bir fetusun gelişimi esnasında, müllerian inhibitör faktör ön rahimi, henüz kimyon tohumu büyüklüğündeyken saf dışı ederek, rahat durmayan androjenlerin yeniden yorumlanması için fetusa hiçbir fırsat bırakmaz. MIF (Rorian inhibitor faktör) aynı zamanda yeni yeni baş gösteren fallop tüplerini de ortadan kaldırır, fakat primordiyal folikül saplarından ikinci posta korunur ve seminal bezlere adapte edilir. Sadece uterus varlıkla yokluk, olmakla olmamak arasında kesin bir çizgi çizer.

Ve bu monoseksüel organ ne çok yük çekmiştir. İnsanlığın yüküyle doğmuştur... Bugün yaşayan altı milyar ve şimdi hayatta olmayan çok daha fazla insanın her biri, sömürgeci fetusla kan akışını paylaşmada implante olmuş konseptus ile uterin bolluğuna karşı gösterilen rahim toleransı aracılığıyla "olmaya" ikna edilmişlerdir. Uterus olağandışı medikal mitlerin yüküyle doğmuştur. Hipokrat bu organın kadın bedeninde zincirlerinden kopmuşçasına salındığına ve çok sayıda fiziksel, zihinsel ve ahlaki kusura yol açtığına inanıyordu; ne de olsa *histeri* kelimesi Yunancada "rahim" anlamına gelen *hystera* kelimesinden türemiştir. Hipokrat ayrıca insandaki uterusun yedi odacıktan oluştuğuna ve "tentakül"lerle ve "vantuz"larla çevrelendiğine inanıyordu. İnsan bedeninin parçalara ayrılarak incelen-

mesini yasaklayan dini âdetler ve kanunlar, bu enteresan hatalara imza atmasına sebep olmuştu ve bu yemin adamı, diğer türlerin birden fazla delik ve boynuzvari yapılara sahip rahimleri üzerinde çalışma yaparak tahmin yürütmek zorunda kalmıştı.

Hipokrat'ın falsolu çıkışları Rönesans'a kadar sürdü, Leonardo da Vinci'nin açık uterusu resmettiği, içinde fetus ve göbekbağının görüldüğü kusursuz çizimi, insan rahminde yalnızca tek bir delik bulunduğundan haberdar olduğunu gösteriyordu. Fakat diğer anatomik çizimleri döneme ait bir başka uydurmasyonu anlatıyordu; inanışa göre, "süt damarı" denilen bir şey uterustan göğüse çıkarak, hamile uterustaki kanı yenidoğan için süte dönüştürüyordu. On dokuzuncu yüzyıl gibi yakın bir dönemde, hekimler uterusun yeterli miktarda kan akışı için beyinle bizzat mücadele ettiğini iddia etti. Yani eğitim ya da kariyerle zihnini beslemeye çalışan kadının her girişimi sadece doğurganlığına zarar veriyordu.

Rahmin savaşı bugüne kadar süregelmiştir. En problemli ve tartışmalı meselelerimizden kürtaj, uterusun kadına mı yoksa fetusa mı (ya da kilise veya devlet gibi fetal bir vekile mi) ait olduğu sorusunu doğurmaktadır. Ayrıca, popülasyonun yalnızca bir yarısına bahşedilmiş olmasına rağmen, uterus ABD'de yürütülen en yaygın iki cerrahi prosedürün uygulama alanıdır. Bunlardan ilki, uterusun yarılarak bebeğin hızlı bir şekilde alımını sağlayan sezaryendir (bebeğin bu Yeşil Bereli yaklaşımına çok ihtiyacı var mıdır bilinmez). İkincisi ise uterusun çok daha ciddi bir rol oynadığı durumdur: histerektomi (rahim ameliyatı). Horbach'ın Hope Phillips'e kanamalarından kurtulması için önerdiği muhtemel çözüm de histerektomiydi.

Horbach enerjik, özenle yapılmış makyajıyla gözlerini vurgulayan, esmer bir kadındır ve tıbba yaklaşımı pragmatik hatta küttür. Ama küt aceleci demek değildir. Phillips'le ilk tanıştığında, iki saat boyunca sohbet ettiler. Phillips belirtilerini, tedavi geçmişini ve mesleğinin gerektirdiklerini anlattı. Bunun yanı sıra onu histerektomi konusunda isteksiz kılan, hayatındaki son gelişmelerden de bahsetti. Phillips daha önce iki kere evlenip boşanmıştı ve her iki evliliğinde de hamile kalmayı düşünmemişti bile. Fakat hayatında ilk defa, çocuk yapabileceğini hayal ettiği bir adamla birlikteydi. "Bu çok ironik, sanki Tanrı bana tatsız bir şaka yapıyor," dedi bana. Horbach'a uterusu alınmadan fibroidden kurtulmanın bir yolu olup olmadığını sordu.

Horbach da seçenekleri sıraladı. Fibroid gelişimini besleyen östrojen hormonunun üretimini geçici bir süre durduran gonadotropin salgılayıcı hormon agonisti denilen ilaçlardan alabileceğini söyledi. Fakat bu ilaçlar

ancak onları aldığınız sürece işe yarayabilir ve maskülanizasyona yol açan yan etkiler barındırmaktadır.

Bir başka seçenek olarak miyomektomiyi de önerdi: Fibroidin cerrahi müdahaleyle uterustan alınması işlemi. Horbach acı da olsa gerçekleri söyledi. Kırk beş yaşındasın, dedi Phillips'e. En iyi durumda bile, hamile kalabilme ihtimalin çok az. Fibroidinin büyüklüğünden ötürü, onun alınması işlemi bu ihtimali daha da azaltacak. Horbach miyomektominin bir hayli kanlı geçebileceğini, bu sebeple de operasyon sırasında kan nakline ihtiyaç duyulabileceğini, cerrahi müdahale sonrası da birtakım enfeksiyonlara ve komplikasyonlara yol açabileceğini söyledi. Bunlardan herhangi biri gerçekleşirse, tedavi sürecinin histerektomi için belirtilen standart dört ile altı haftalık zaman diliminden daha uzun sürebileceğine dair de uyardı. Horbach, Phillips'in hiçbir şey yapmamaya devam edip, menopoza kadar şiddetli kanamalara razı gelebileceğini de ekledi. Vücudun doğal östrojen üretimi düştüğünde, fibroidler önemsiz oranlara kadar küçülme eğilimindedir.

Phillips düşünmek için eve gitti. Kronik kan kaybıyla geçen beş yıl daha. Düşüncesine bile katlanamadı, üstelik kanama giderek kötüleşirken. Miyomektomi seçeneğini de düşündü. Fakat Horbach'ın sözleri yüreğine oturmuştu. Kendisi için ne tür bir senaryo kurgulamıştı ki; büyük bir operasyon geçirecek, sonra da bu operasyonu atlatacak ve daha yeni tanıştığı o adamla evlenip, kırk beş kırk altı yaşlarında çocuk mu yapacaktı? Kardeşlerim üreme konusunda başarılılar, diye düşündü. Aile ağacının onun tohumlarına ihtiyacı yoktu. Phillips'in gözünü miyomektomiden sonraki uzun tedavi süreci de korkutuyordu. "Hiçbir zaman kendimi uterusum ya da doğurganlığımla tanımlamadım," dedi, "ama kendimi işimle tanımlıyorum."

Ailesi ve arkadaşlarıyla konuştu. Görüştüğü adama histerektomi ihtimalinden bahsetti fakat aldığı yanıt içini rahatlatmadı. "Ah öyle mi," dedi adam belli belirsiz. "Arkadaşlarımdan bazıları da aynısından oldu." En sonunda, histerektomi sürecine girmeye karar verdi. Fibroidinin büyüklüğü sebebiyle, kimi histerektomilerde olduğu gibi, operasyonun vajinal ya da laparoskopik kanal yöntemiyle değil, abdominal (karınsal) yolla yürütülmesi gerekiyordu. O ve Horbach operasyonu izlememi kabul ettiler. İç üreme organlarının neye benzediğini görmek istedim: yumurtalık, fallop tüpü, serviks, uterus. Yanında da fibroidle (kocaman, mor, vıcık vıcık fibroidle) tanışma da bedava!

Bir mart sabahının erken saatlerinde George Washington Üniversitesi Hastanesi'nde histerektomi için tuhaf ama güzel bir ekip toplandı: üç kadın cerrah (Horbach ve iki asistan hekim) ve erkek bir hemşire. Yüzünün alt yarısı ameliyat maskesiyle örtülmüştü, gözlerine kalın kalem çekmişti; Horbach bu haliyle Kleopatra'ya benziyordu. Phillips ameliyat masasında çoktan mutluluk diyarına yelken açmış, çıplak bir halde yatıyordu. Genel anestezi altında değildi. Onun yerine, yatışması için sakinleştirici verildi, hissiyatı engellemek için kasıktan aşağısına spinal epidural uygulandı: Ayılması bütünsel uyuşmadan çok daha kolay, minimalist bir yaklaşım. Ekip operasyona hazırlanırken o hafiften horulduyordu. Vücudu genç ve atletik; her yanı "orta yaş" ve "annemin arkadaşları" etiketlerini kapsayan bir ameliyat için fazla genç görünüyordu. Hazırlık ekibi pelvis ve karın bölgesine Betadine püskürttü. Kasık tüylerini köpüğe boğdular. İyice ovalandıktan sonra, mide kısmını açıkta bırakan üçgen bir delik dışında, tüm vücudu boyun hizasına kadar mavi örtülerle örtüldü. Başı, perdenin arkasında kalmıştı. Bu halde, kafası gövdesinden ayrılmış bir haldeydi; kadın *en croute.*[*]

Horbach'ın isteği üzerine, biri ameliyathanenin müzik çalarına bir caz cd'si koydu. Cerrahlar soluk beyaz oyun alanlarının başına toplandı. Phillips'in göbek çukurunun 15 santim aşağısından hafif bir kesi açtılar ve genç kadının derisi kan kırmızı bir fışkırtıyla karşılık verdi. Kanamayı durdurmak için deriyi dağladılar. Ardından hekimler rektus fasyasından içeri girdi; rektus fasya, derinin altındaki her şeyi yerli yerinde tutmaya yarayan bir bağ dokudur. Phillips'in pişmemiş tavuğunkine benzeyen ince yağ tabakasını kestiler. Tabakanın altında karın kasları vardı, doktorlar bu iki pembe katmana dokunmayıp kenara çektiler.

"İşte size anatomi kitaplarından çıkma bir iş," dedi Horbach asistanlarına. "Olağanüstü bir olay." Ameliyat ettiği kadınlar genellikle Phillips'ten elli kilo kadar daha fazlaydı ve bütün o vücut yağını kesmek büyük sıkıntı oluyordu. Kitapların en iyisiyle çalışmak daha iyi olsa gerek!

Fakat her yer kan, kan, kan olmuştu ve ellerinden geldiği kadar emmeye, çekmeye ve dağlamaya çalışıyorlardı. En sonunda, karın boşluğuna ulaşmayı başarmışlardı. Hope'un katmanları klemp yardımıyla ayrık duruyordu. İçorganları sağlıklı ve canlı görünüyordu. Işıl ışıldılar. Hope şimdi dünyaya açılan, capcanlı bir müzeydi. Nitekim perdenin ardından mırıldanmalarını duymak şok etkisi yarattı. Sonuçta şuurunu yitirmemişti, uykuyla uyanıklık

* İçine genelde somon konulan börek tarzında unlu bir yiyecek. –çn

arasında bir yerlerdeydi; bütün olay epiduralin uyuşturmasıydı. Anestezi uzmanına sersemlemiş bir halde bir şeyler geveledi, o da her şeyin yolunda gideceği konusunda onu rahatlattı. Horbach karın boşluğuna ulaştı ve mesane, böbrek, safra kesesi, mide gibi pek çok yeri eliyle muayene edip, herhangi bir anormallik olup olmadığını kontrol etti. Hazır oraya girmişken, birkaç şeyi daha yoklamak fena mı olur? "Bazen derine inerken, orada olma amacınızdan çok daha karmaşık bir şey buluruz," diyor Horbach.

Ama bu kez böyle olmadı: Tam da anatomi kitaplarından çıkma bir iş oldu. Horbach yumurtalıkları bana doğru tuttu. Her biri iri çilek büyüklüğünde, is rengi ve çıkıntılıydı. Nemli lotus tohumlarına benziyorlardı. Birinde gözle görülür büyüklükte beyaz bir kist vardı: Olgunlaşmış yumurtanın foliküllerin arasından çıkarak, geriye hâlâ şifalı olan, içi sıvı dolu bir cep bıraktığı, Phillips'in son ovülasyonu için muhtemel bölge. Horbach bunun yanı sıra uterusa bağlı bulunan fallop tüplerine ya da yumurta kanallarına işaret etti. Kanallar son derece narin, yumuşak, gül renginde ve kalem gibi inceciklerdi, toz fırçasını anımsatan uç kısmında, yumurtalığın üzerini çan şeklinde saran fimbria adında püsküllerı vardı. Bu yapılara adını veren on altıncı yüzyıl anatomisti Gabriel Falloppius yumurta kanallarının trompete benzediğini ve uterustaki "zararlı dumanlar"ı uzaklaştırmaya hizmet ettiğini düşünüyordu. Bana sorarsanız hayat veren çiçekler, ahenkle kan pompalayan taç yaprakları misali, deniz şakayıklarını andırıyorlardı.

Horbach bu histerektominin bir anlamda "muhafazakâr" bir örnek olacağını söyledi. Yumurta kanalları ve yumurtalıkları yerinde bırakacaktı. Her zaman böyle olmuyordu. Genellikle cerrahlar tüm üreme takımını bir kerede alıyordu; yani uterus, serviks, tüpler ve yumurtalıklar kırt kırt kırpılıyordu. Çünkü bir kadın menopoz dönemine yaklaşıyorsa, sistemin er ya da geç emekliye ayrılacağı sonucuna varmışlardı; o halde kanser hücresi üretme riski olan şeyleri niye bıraksınlardı ki? Lotus tohumlarına dikkat! Yumurtalık kanseri ölümcüldür ve efsaneye göre, hastalık genellikle telafisi olmayan bir noktaya ulaşana kadar suskunluğunu korur. Büyük bir operasyonu hayata geçiriyorsak, hadi işi daha da büyütelim ve yumurtalık kanseri riskini önleyelim; kadını hormon takviyesi terapisine sokalım.

Fakat önleyici tedavi olarak yardımcı organların alınması meselesi çoğu insanı rahatsız eden, tartışmalı bir konudur. Gereksiz bir ovariyektominin bir tür kastrasyon olduğu söyleniyor. İleride kanserli bir yapıya dönüşebilmesi gibi ufak bir ihtimal sebebiyle vücudun sağlıklı parçaları niye alınır? O zaman patlamadan böbreği de alalım ya da karaciğerin kullanmadığımız

yüzde 85'ini de çıkaralım veyahut genital denklik ilkesine geri dönmek adına testisleri sökerek testis kanserini önleyelim. Horbach, konsültasyonları esnasında Phillips'e yumurtalıkları ve tüpleri yerlerinde bırakma taraftarı olduğunu söyledi; Phillips de karşı çıkmak için bir sebep göremedi.

Horbach uterusu almaya başlamadan önce, organa giden temel kan akışını bir kesi yardımıyla bağladı ve böylelikle kanamayı kesti. Cerrahlar hedef bölgeyi derinlemesine inceledikten sonra, çok geçmeden operasyonun umduklarından daha karmaşık gideceğini fark ettiler. Ana fibroid bir hayli genişti ve uterusla serviksi feci biçimde zedelemişti. Ayrıca büyük oranda parazitli kan akışının onu sürekli beslemesine izin vermişti. Kanserli tümörler de varlıklarını sürdürmek ve bedeni yeni damarlar üretmesi için kandırarak aynı şeyi yapmıştı; sağlıklı ya da kötücül her doku yaşamını sürdürmesi için kana ihtiyaç duyar. Cerrahlar kısmi bir miyomektomi yapmaya karar verdi; uterusu çökertme ve histerektomiyi mümkün kılma niyetiyle fibroidi boydan boya keseceklerdi. Kanamayı önlemek için nasıl bir ligasyon uygulayacakları ve fibroid kan hücreleri düğümünü çözecekleri üzerinde tartıştılar. Uterusu benekleyen ve onlara sorun çıkaran daha başka ve daha küçük fibroidler buldular. Horbach, Phillips'in kan hücrelerini sıkıştırmak ve sonrasında kanamayı azaltmak için vazopressin enjeksiyonu istedi. Doktorlar neredeyse dirseklerine kadar içeri girerek karın boşluğuna ulaştılar; öyle büyük bir dikkatle çalışıyorlardı ki sadece nefesimi tutup öylece izledim.

Doksan dakika geçti. Uzmanlar yorulmamıştı ama ben onlar adına yorulmuştum. En sonunda parçaları almaya başlayacakları noktaya geldiler. Parçalar metal bir tepsiye kondu, hemşire her birini görmem için bana doğru tutuyordu. Phillips'in serviksi: Parıltılı, karamel renginde, borumsu bu yapı bana penis başını anımsatmıştı. Fibroid: Öyle büyük ve anlamlı bir görünüşü vardı ki Phillips'in anatomisinde işlevsiz olduğuna inanmakta güçlük çektim. Turpa benziyordu; sert morumsu kıvrımları Horbach'ın tabiriyle beyin dokusunu andırıyordu. Uterusun naaşı: Buradan bakıldığında, kesinlikle hiç fotojenik değil. Bir çocuk yumruğu büyüklüğünde son derece sıradan bir kese, fibroidin ayakta tuttuğu, korkunç bir ek.

Serviksle uterusun gidişiyle, Phillips'in vajinası artık doğrudan karın boşluğuna açılıyor, cerrahlar da burayı dikerek kapatıyor. Vajina söylendiği kadar kirli olmayabilir ama en nihayetinde bir deliği var ve onun kamusal ile özel alan arasında bir geçit görevi görmesini istemezsiniz. Horbach herhangi bir "pasaklı doku", enfeksiyona yol açabilecek fibroid kalıntısı

kalıp kalmadığından emin olmak istedi. En sonunda tüm doktorlar kazınmış bölgeyi steril suyla yıkadılar. Zaman içinde Phillips'in diğer içorganları konumlarını alarak, bir zamanlar üreme organlarının yaşadığı boşluğu dolduracaklardı. Cerrahlar kapanış için hazırdı. Biri müziği ve tempoyu değiştirdi. "Açılış için caz, kapanış için rock," dedi Horbach. Stereodan yayılan şarkı "Woman in Chains" adında hareketli bir parçaydı; konuya uygunluğu aşikâr. Fakat Phillips cidden zincirlere mi vurulmuştu yoksa özgürlüğüne mi kavuşmuştu? Cerrahlar büyük bir incelikle kestikleri katmanları diktiler. Dikişin çoğunu asistanlardan biri yapıyordu ve yaptığı işi çok sevdiği açıktı. Parmakları adeta uçuyordu. Sanki iğne, fasya, yağ ve deriden oluşan bir enstrümanı çalar gibi. Üst deri dikilip kapatıldığında tüm vücut tercih edilen tek kişilik hücre hapsine geri dönmüştü; Phillips'in midesi şaşırtıcı bir biçimde düzgün görünüyordu; ince, koyu renkli bir çizginin ardında son uğradığı saldırılardan eser kalmamıştı. "Dikişleri estetik anlamda olabildiği kadar kusursuz yapmaya çalışıyoruz çünkü hastalarımızın bizi değerlendirdiği nokta budur," diyor Horbach. "İçeride yaptığımız zorlu işleri görmezler." Görmek değil, hissetmek; nasıl hissetmesinler ki?

Rahim felsefi, biyolojik, hatta etimolojik açıdan bir kadını tanımlayamaz. Bir kadının, kadın olmak için uterusla doğmaya ihtiyacı yoktur, aynı şekilde kadın kalmak için uterusunu korumasına da... Rahim hayranlığı tuzağına düşmek istemiyoruz, erkekler rahim kıskançlığından kıvransın diye bir derdimiz de yok. Çok azı öyle olabilir ama hamile bir kadının yanındayken hiçbiri öyle olmaz. Fakat çoğumuz dişi üreme yolunun o tanıdık medikal görüntüsüyle büyüdük; O'Keeffe'nin "koçbaşı"yla, onun uterus olan yüzü, serviks olan sakalı, fallop tüpü olan boynuzlarıyla. Bu görüntü bize dişi pelvisi çağrıştırır; santimi santimine, üçgen içinde üçgen. Estetik olarak, en azından uterusumuz var; bu konuda rahatız. Hayatımızın, on iki yaşından elliye kadar olan otuz sekiz yılı, uterusun bilindik mücadelesi ve menstrüel kan akışıyla geçer. Peki nedir bu uterus, nedir bu vazgeçilmez coğrafya? Niçin bu kadar maymun iştahlı, topraktan fırlamış yumrular gibi saçılmaya bu kadar meyilli? Bu durum karşısında minnettar ve hassas olalım, fakat asla şakşakçı değil. Hamile olmayan bir uterus küçük bir yumruk büyüklüğündedir; bir yumruğun nasıl bir etki yapabileceğine bakalım.

Evrim bir anlamda, klasik 12 adım programına bağlıdır: Her şeyi akışına bırakır. Kusursuzluk için uğraşmaz; hatta hiçbir şey için uğraşmaz. İlerleme, planlama ya da düşükten yükseğe, ilkelden gelişmişe çeşitli

organizmaları derecelendiren bir *büyük varlık zinciri (skala natura)* ya da doğa ölçeği yoktur. Bir sinek uçmak konusunda iyidir ve kimi zaman bir sineğin oradan oraya uçuşunu izlemekten hoşlanmaz mısınız? Memeliler bizde sineklerden daha yüksek, daha değerli ve daha zorlu bir izlenim yaratmasına rağmen, bu önyargıların doğal seleksiyondan kaynaklı olarak evrimin bir sonucu olduğu gerçeğini de hatırlatırlar. Bize en çok benzeyen şeyi sevmeye meyilliyiz çünkü benzerlik genetik ilişkiyi gösterir ve genlerimizi severiz; bize bizi verirler. Kişisel gen havuzumuzu yabancı sulara tercih etme eğilimine akraba seçimi denir ve yaşamımızın pek çok alanına yayılmıştır. Bu, bir akrabanın yardımına koşmaya bir yabancıya olduğundan daha fazla hazır olduğumuz, farklı bir iskelet sistemi, parçalı bir beden yapısı ve ters uzuvları olan uzaylı görünümünde bir yaratıktansa şempanze, hatta aslanla daha fazla samimiyet kurabileceğimiz anlamına gelir. Tüylü, emziren, sıcakkanlılar olarak tanımlanmamız, memeli düzeninin tanrıçalıkla yakından bir ilgisi olacağı anlamına gelmez.

Tüm bunları söyledikten sonra, hem önce hem de şimdi uterusun şahane bir keşif, fizyolojide bir devrim olduğunu iddia edeceğim. Embriyo halindeki ya da ana rahmine düşmüş bir fetus, koruma altındaki bir fetustur ve koruma altındaki bir fetus ayrıntılı bir merkezi sinir sistemi geliştirme lüksüne sahiptir. Uterus ve bakıcısı plasenta yavruya annelik eder; bunu bir daha asla annelik etmeyecekmiş gibi yapar, hatta doğum sonrasında kendi annesinin bile yapamayacağı kadar. Hayvan ne kadar annelik görürse, çevresine olan hâkimiyeti de o kadar güçlü olur. Şu anda, biz Öteriler, yani plasental memeliler arasında memeli kuralları geçerlidir. Keseli hayvanlarsa larva halindeki fetusu keselerinde besleyerek kuşkusuz çok daha mantıklı bir iş yaparlarr. Kanguru Avustralya'nın ceylanı, koala da sincabıdır. ABD'de opossumlar (Amerika keseli sıçanı) dış kapının mandalı ya da zurnanın son deliği ve keselidirler. Bununla birlikte, keselilerden çok daha fazla oranda plasental memeli bulunmaktadır ve Öteriler dünya üzerinde daha fazla habitata yayılmıştır. İnsanvari bir beyin, kesenin içinde ya da hatta yumurta kabuğunda döllenen bir türden evrilmiş olabilirler mi? Muhtemelen olamaz. Uterus, kemikli ve ligamentöz pelvik kafesinin içindeyken hiç görülmediği kadar güvendedir; plasenta da tartışılmaz bir biçimde besleyicidir. Rahmin onu taşıyan kadının zekâsıyla hiçbir alakası yoktur fakat taşıdığı fetusun beyniyle çok alakası vardır.

Bir fetus yaşamını en iyi nasıl idame ettireceğini iyi bilir. Ancak plasentanın azalmasıyla birlikte, rahmi terk etmek zorunda kalır; karar anne

bedeninin. Tamam artık, tamam, çık git artık! Yaklaşan kuraklığın kokusunu alan fetus, görüp görebileceği tek cennetten çıkartılmasıyla sonuçlanacak bir dizi biyokimyasal işaret yaymaya başlar.

Bu durumda, uterusun coğrafyası organın ilkel anne, fetal çadır, fetal süpermarket rolünden bağımsız düşünülebilir. Şimdi rahmin içermesi gereken çelişkili özellikleri bir düşünelim. Hem değişken olmalı hem de dayanıklı. Zengin ama ekonomik olmalı. Tüm diğer organların aksine, yetişkinlik döneminde büyüyebilme becerisine sahip olmalı. Bedenin geri kalanıyla iletişime geçmeli ve yumurtlamayla menstürasyon arasındaki ince çizgide nerede olduğunu sezinlemeli. Uterus endokrin sisteminin bir parçasıdır; salgıbezlerinin, organların, salgılama ve hormonlara tepki verme görevi gören beyin yapılarının düğüm noktasıdır. Dört bir yanı böbreküstü bezleri, yumurtalar, hipotalamus ve hipofizle çevrilmiş biyokimyasal bir karışımdır. Aynı zamanda vücudun kubbesi niteliğinde, ayrıcalıklı bir konumdur; fetus buradayken, bedenin yabancı düşmanı bağışıklık sistemi tarafından kolay kolay dışarı atılmaz.

Uterus yapısal anlamda karmaşık sayılmaz. Hamile olmayan yetişkin bir kadında, yaklaşık 50 gram ağırlığında ve 8 santim uzunluğundadır. Eşit parçalara ayrılmış iki bölümden oluşur: Üst kısmı, fetusun geliştiği gövde kısmı ya da fundustur, alt kısmı da vajinaya doğru inerek, menstrüel kan boşaltımlarında hafifçe açılan, doğum sırasındaysa ağzını hepten açan servikstir. Servikse bir jinekolog gözüyle bakacak olursanız, kremalı bir donuta benzediğini görebilirsiniz. Kadın sağlık kliniğinde çalışmış bir doktor bir keresinde pelvik testlerinin onu acıktırdığını söylemişti, dalga geçer ya da müstehcen bir şaka yapar gibi bir hali yoktu; kadın donut seviyordu.

Başka açılardan uterusun sandviçe ya da halter şampiyonlarına benzetildiği de olur. Serviks ve fundus üç doku türünden oluşur. Ortadaki et parçasına, birbirini saran üç adet kas katmanından oluşan kalın kas (miyometriyum) adı verilir. Kalın kasın dış kısmında işin ustası seröz zar bulunur; seröz zar hem yapı hem de fonksiyon olarak kalbi ve ciğerleri çevreleyen keselere benzer. Bu keseler gibi, seröz zar da rahmi nemli ve rahat tutar.

Kalın kasın (miyometrium) diğer tarafında rahim duvarı, yani endometrium bulunur. Vücut üçerli gruplar halinde çalışmayı sever; endometrium da üç katmanlı mukoz zarından oluşur. Seröz zarının aksine, mukoz zar nefes alıp verir, horuldar ve salgılar. Suyu, tuzu ve diğer tüm bileşenleri emer. Akyuvar, su, müsin olarak bilinen yapışkan protein ve istenmeyen doku hücrelerinin oluşturduğu mukusu dışarı atar. Menstrüasyon bir anlamda mukus

boşaltımıdır. Menstrüasyon esnasında mukoz kılıflarından ikisi soyulur, ardından söz konusu döngü başlarken yeniden yapılanır. Aydınlığa ulaşmış biri gibi, üçüncü, en derin endometrial katman ölüm-yeniden doğum çemberinden kurtulur, fetus başını sokacak bir çatı arıyorsa bir plasentanın demirleyebileceği en sağlam liman odur.

Hipokrat rahmin başıboş gezindiğini düşünürdü ve bununla basbayağı gezinmeyi kasteder; göğüs kemiğine, hatta gırtlağa doğru transbedensel bir yolculuğa çıkmış, düzenli aralıklarla spermle beslenmediğinde tam anlamıyla zıvanadan çıkmıştır. (Hipokrat'ın tahminine göre, bir fahişenin uterusu bakireninkinden çok daha sakindir.) Bu konuda elbette yanılıyordu ama bu durum uterusun yerinden kımıldamayan bir kaya parçası olduğu anlamına gelmez. Aslına bakılırsa son derece zıpkın ve yer değiştirebilir bir yapıya sahiptir. Altı adet bağ dokuyla gevşek bir biçimde pelvik kemerine bağlıdır; lifli dokudan oluşan bu esnek ligament takımı organa destek sağlarken, onu besleyen kan hücrelerini de çevreler. Uterusun pelvisteki pozisyonu yatay ya da dikey durmanıza, mesanenizin dolu ya da boş olmasına ve diğer sıradan durumlara göre değişir. Şu an oturuyorsanız, tuvalet ihtiyacınız yoksa ve hamile değilseniz, uterusunuz ucu büyük olasılıkla hafiften yukarı doğrudur, fundus kasık kemiğinin birkaç santim yukarısına doğru yaslanmıştır; bu sert kemik apışınızdadır. Boş bir mesaneyle, ayağa kalkıp hazırola geçer gibi omuzlarınızı dikleştirirseniz, uterusunuz ağaçtan düşmüş bir armut gibi hafif yatay bir pozisyona geçecektir.

Uterus fizyolojik olarak en gösterişli haline hamilelikte ulaşır. Normal şartlarda 50 gram ağırlığında olan organ, hamileliğin sonlarına doğru bir kiloya ulaşmış olur, fetus ya da plasentadan bağımsız bir ağırlıktan bahsediyoruz. Hacmi bin misli büyüyor. Yetişkinlikte, hastalıklı olmadığı sürece başka hiçbir organ böylesine etkileyici bir değişim içine girmez. Doğum sonrası kendisine altı hafta verin, yumruksu büyüklüğüne geri döner. Hamileliğin yarattığı değişimleri tetiklemede en ağır iş miyotmetriuma düşer. Kas hücreleri hamileliğin başlarında çoğalır, ardından üç aylık dönemde genişler ya da hipertrofiye uğrar; tıpkı onları egzersize tabi tuttuğunuzda yine genişleyecekleri gibi. Son üç aylık dönemde, hücreler ne bölünür ne de hipertrofi geçirir, fakat rahim duvarı tümüyle esner, esner, öyle bir esner ki en sonunda, patlayacak gibi olursunuz. Aslında uterusun hamilelikte yırtılması olayına şaşırtıcı bir biçimde çok az rastlanır. Ne de olsa plasental memeliler 120 milyon yıldır etrafta; şişik bir rahmin sıkıntılarını çözmeye yetecek bir süre.

Yaşamın kendisinde de olduğu gibi, büyüme problemi uyumlu bir ilaveyle çözülür. "Uysal Meryem", nasıl ama! Hamilelikte uterus iki kaslı kadın arasında süren bir bilek güreşidir. Bir bilek sendeleyip geriye doğru meyleder, derken diğeri güçsüz düşecekken bir anda azimle tekrar dikilir. Hamilelikte bedeniniz östrojenle dolup taştığı için uterus büyür. 4000 yıl önce, kesin sonuç elde etmek isteyen bir kadın idrarını arpa tohumuna dökerdi; arpa normalden daha çabuk büyüyorsa hamile demekti. O zamanlar kimse bunu bilmiyordu, ama söz konusu test muhtemelen işe yarıyordu çünkü östrojenin, memeli, böcek, tahıl birçok hücrenin gelişimini tetikleme özelliği vardı. Bu, inandırıcı bir biyotrofi, organizmal İncil'den kadim bir sinyal niteliği taşır. Bu konuya daha sonra ayrıntısıyla değineceğim. Şimdilik, östrojenin bölünüp genişlemeleri için miyometrial hücreleri tetiklediğini söylemekle yetinelim.

Planda tek bir problem var. Malum hormon, kan hücrelerini elektriksel bir uyarı haline sokar. Seğirmelerine sebep olur. Çok fazla seğiren bir uterus fetusu yerinden dışarı atacak bir uterus anlamına gelir. Sonuç olarak, büyümesi için zorlansa da, miyometriyumun yatıştırılması gerekir. Progesteronun işi de burada başlar; hamilelik hormonu olarak bilinen progesteron, projestasyon anlamına gelir. Projestasyon kas hücrelerinin işbirliğini bozar. Dokuz aylık üretim sürecinde, östrojenle progesteron arasındaki işbirliği son derece dinamiktir. Ufak tefek, anlık krizler şişkin rahimden, çölde yer yer patlayan gök gürültüleri gibi gelir geçer. Hamilelik ne kadar ilerlerse, bu Braxton Hicks kasılmaları da o kadar artar. Tanrı Ana! Sen ne büyüksün! Göbeğin şişiyor, sen de patlayacağım sanıyorsun, kendini süpernova sanıyorsun. Derken kasılmalar başlıyor, sonra da "Hayır," diyorsun, "çökeceğim, büyük kara deliğim ben!"

Uterus büyür. Uterus eski haline döner. O, bir şişip bir küçülerek aynı tempoda çarpan kalbe benzemez. Salınımlar ve derindeki ritimler hayatın kaynağı, yaşamın ilkesidir; hücreler bile pulsatil mekanizmasını takip eder. Radyoastronomları uzak bir nötron yıldızından gelen titreşimli sinyalleri ilk keşfettiğinde, uzaylı bir medeniyetten haber aldıklarını sanmışlardı. Fakat başka varlıklar böyle ritmik sinyaller gönderebilir miydi? Biliminsanları bu sinyallerin fazla düzenli, fazla mekanik olduğuna karar verdikleri zaman, bu sinyallerin kaynağının izini sürerek aşırı-yoğun nötron yıldızının dönen çekirdeğine ulaştılar. Eğer müziğe içsel olarak tepki veriyorsak, bunun sebebi içorganlarımızın özgün birer perküsyonist olmasıdır. Kalp ve uterus da doğal kalp pilleri olarak en sağlam örneklerdir.

Ritmik özelliğin ötesinde, kalp ve uterus ortak bir özelliğe daha sahiptir; kanla ilişkileri. Her kadın doğurmaz ama hemen her kadın kanar ya da kanamıştır. Jane Carden âdet görememesine, hamile kalamamasından çok daha fazla üzüldüğünü söylemişti. Bu sebeple "dişi yolculuğu" hakkında sıradışı bir şeylerin eksikliğini hissediyordu. Eksikti de. Çocuklukla yetişkinlik arasında, menarş, yani ilk âdet döneminden daha net geçiş, daha kesin bir sınır olamaz. İnsanlar güçlü ve uzun ömürlü bir hafıza dendiğinde, genellikle Kennedy vurulduğunda ya da uzay mekiği *Challenger* patladığında tam olarak nerede olduklarını hatırlayabilmeyi anlıyor. Fakat bir kadının gerçekten hatırladığı an ilk âdet gördüğü zamandır; işte yoğun duyguların ışığında beyne kazınan bir hatıra. Bazı istisnalar dışında, bir kız âdet gördüğü ilk andan mutluluk duyar. Çok büyük bir şey başarmış, kendini gerçekleştirmiş gibi hisseder. Emily Martin farklı sosyal sınıflardaki kadınlarla menstrüasyon hakkındaki düşünceleri üzerine konuştu, hepsi de ilk âdetin mutluluğundan bahsetti. Biri banyodayken aniden şarkı söylemeye başladığını hatırlıyordu. Bir diğeri okulun kafeteryasındaki arkadaşlarına anlatmak için alelacele koşmuştu, onlar da bu anı kutlamak için kendisine dondurma almıştı. Herkesin önünde kutlamaktan çekinenler bu coşkuyu kendi içlerinde yaşarlar. Anne Frank günlüğünde ilk âdet dönemlerinden, ki bunlar yaşayacağı tek dönem olacaktı, "tatlı sır" olarak bahsediyordu. Genç bir kız, bu süreçte yaşadığı mide kramplarını bile sevebilir. Bunlar bedeninin sahip olduğu gücün bir kanıtıdır; bu tür adele kasılmaları onu, şu an için, kan kadar parlak ve önemli görünen bir yazgıya taşımaktadır.

İlk âdetin sersemletici coşkusunun ardından, çoğumuz menstrüasyonu güçlük, keşmekeş, utanç kaynağı gibi görmeye başlarız. Gururu elden bırakmamaya çalışır, bu işi pragmatikleştirmek için çaba harcarız; yine de satıcı erkekse bir paket tampon ya da ped alırken rahatsız oluruz. Menstrüasyonu çevreleyen sayısız mit ve tabu vardır; şüphesiz, bazıları tanıdık tıp adamları Hipokrat, Aristoteles ve Galen (en kolay "HAG"* olarak hatırlanır) gibi isimlere dayandırılabilir. Hipokrat kandaki fermantasyonun menstrüasyona zemin hazırladığını iddia eder çünkü kadınlar, erkeklerin kandaki kirliliği yumuşak ve tatlı bir şekilde terle atıverme yeteneğine sahip değildir; ona göre menstrüel kanın "mide bulandırıcı" bir kokusu vardır. Galen, menstrüel kanın kadınların ufak ve aciz bedenlerinde sindire-

* Yazarın muzip benzetmelerine örnek olarak *hag*, aynı zamanda kocakarı anlamına gelmektedir. –çn

mediği gıdaların bir kalıntısı olduğuna inanıyordu. Aristoteles de âdetlerin fetustan atılan fazla kanı temsil ettiği sonucuna varmıştı.

Menstrüel kanın kirli olması fikri batıdan doğuya, yukarıdan aşağıya, insan düşüncesini tümüyle ele geçirmiştir. Çevreye saldığı zararlı atıktan dolayı, menstrüasyon halindeki kadınların eti bozduğu, şarabı ekşittiği, ekmeği küflendirdiği, aynaları kararttığı, bıçakları körelttiği bile söylenmiştir. Menstrüasyon geçiren kadınların yeri kulübe, ev ya da herhangi bir dört duvar arasıdır ama kesinlikle burası değil! Kimi antropologlar avlanan toplumların kadınları aylık dönemlerinde karantinaya almada son derece sıkı olduğunu belirtmiştir, bunun sebeplerinden biri de menstrüel kanın hayvanların dikkatini çekebileceği ihtimalidir. Bugün bile boz ayıların yaşadığı ülkelerde, koca, tüylü bir burun kokuyu alır korkusuyla kadınları âdet dönemlerinde kamp yapmaya gitmemeleri için uyarıyorlar. Bu uyarının mantıklı bir dayanağının olup olmadığı hâlâ bilinmiyor. Son dönemlerde Kuzey Karolina'daki biyologlar ayıları en çok etkileyen şeyi bulmaya çalışmışlar, menstrüel kanın neredeyse hiçbir etkisi olmadığı sonucuna varmışlardır. Ayıya özgü bir içgüdüyle ya da değil, kimi erkekler kadınların âdet olup olmadığını ortamdaki kokudan anladıklarını iddia ederler, fakat bu kendini beğenmiş ama etkileyici hükmü destekleyecek herhangi bir araştırma ortaya konmamıştır; ayrıca hiç kuşkusuz söz konusu yazarımız, bahsi geçen hassas arkadaşlarımızla aynı evi paylaşmış olsa da bu iddiasını kanıtlayamamıştır. Menstrüasyona karşı ritualistik önyargılarını korumaya devam eden erkeklerin temizi kirliden ayırmada koku alma duyularına bel bağlamadığı kesin. Örneğin Ortodoks Yahudi bir adamın kadın doktordan hizmet almayı reddetmesi tuhaf bir durum değildir; çünkü doktor âdet döneminde olabilir ve onu, sahip olduğu hastalıktan çok daha derinlemesine kirletebilir.

Doğrusu, menstrüasyon hakkındaki görüşler her zaman olumsuz yönde olmamıştır; menstrüel kanın taşıdığı söylenen birtakım etkin bileşenlerin kimi durumlarda iyileştirici olduğu söylenir. Faslılar yara ve ağrıları tedavi etmekte menstrüel kanı kullanırken, Batı'da gut, guatr, bağırsak kurdu tedavisinde ve ateşe ateşle karşılık verme teorisinden yola çıkarak menstrüel hastalıklarda yine âdet kanından faydalanılır. Eski çağlardan günümüze kadar gelen ve tıp dünyasına yüzyıllardır hâkim olan damardan kan alma uygulaması, regl döneminin bir taklidi olabilir; elbette kadınların doğaları gereği kan döküyor olması onları hasta olduklarında ekstra fizyolojik boşaltımlardan alıkoymaz.

Kanlı sukkubus temasına dair çeşitlilikler konusunda memnun ya da kızgın olabiliriz, peki daha iyi miyiz? Çağdaş kadınlar olarak biz bile menstrüel kanı kirli; yaralı bir koldan akan kandan daha pis görüyoruz; yoksa koldakini emmeye kalkışır mısınız? Kendinden menkul feministler arasında en sinir bozucu ve en feminizm karşıtı olan Camille Paglia'nın *Sexual Personae* adlı kitabında menstrüel kana yaklaşımı HAG'dan daha özgün sayılmaz. Paglia, "Menstrüel kan lekedir, ilk günahın doğum lekesi, doğaüstü bir dinin insandan temizlemesi gereken kirdir," diye yazar. "Bu saptama tamamen fobik midir, yoksa tamamen mizojinist mi? Ya da menstrüel kanda, onu tabulaştıran, esrarengiz bir şeyler mi saklıdır? Ben, hayal gücüne zarar veren şeyin, bu kızıl sel durdurulamayacak kadar güçlü olsa da, tek başına menstrüel kan olmadığını savunuyorum; kandaki albüminin; 'rahmin şeritleri'nin, 'dişi okyanusun plasental denizanası'nın da rolü büyüktür. Biyolojik kökenlerimize, batak toprağımıza karşı evrimsel bir tiksinti taşıyoruz. Her ay, zamanın ve varlığın derin cehennemiyle, cehennem yanımızla yüzleşmek bizim kaderimiz." Plasental denizanası mı? Bırakın menstrüel kulübeyi, bu kadının akvaryuma kapatılması gerek.

Menstrüasyon ve menstrüasyon öncesi dönemin olumsuzlukları üzerinde fazlasıyla durduk: baş ağrıları, ağlamaklı ruh halleri, göğüs ağrısı, sivilceler. Menstrüasyon öncesi sendromu (PMS), psikiyatr kategorisinde panik bozukluk ve obsesif-kompulsif davranışa eşdeğer bir ruh haline çevirdik. Kadınların periyotlarının atağa geçtiği zamanlarda güçten düştüğünü sanıyoruz. Fakat tam tersi de mümkün. Paula Nicholson'un iddia ettiği gibi, bu konuya şüpheci yaklaşan araştırmaların belirttiği üzere "âdet öncesi dönem sıklıkla coşkulu bir hareketliliği, zihinsel berraklığı, esenlik, mutlululuk ve cinsel isteği beraberinde getirir." Bu imparatorluğa kefil olabilirim. Üniversitede yaşadığım en güzel şeylerden birini, âdetimi beklediğim, ama henüz gelmediği bir günde yaşamıştım. Oturma odamda ders çalışıyordum, içim esrarengiz bir mutluluk hissiyle dolup taştı. Kitabımdan başımı kaldırınca, içime çektiğim hava başımı döndürdü. Öylesine temiz, öylesine şeffaftı ki odadaki her bir nesne onun karşısında kalemle çizilmiş gibi belirgin görünüyordu, yine de sanki havayı ilk kez hissediyor gibiydim. Her bir molekülüne kadar bana "görünmüştü." Tüm gerginliklerden arınan zihnim daha da odaklanmıştı. Bir an için kusursuz bir ilaç aldım sandım; yeni üretilmiş bir ilaç; adı da Liberitium ya da Creativil olsun.

Tüm şevkim bir çırpıda kaçtı, sonraki periyotlarda bu hisleri bir daha yakalayamadım. 1970'lerdi; o dönemde feministler kadın gözünden bir

mitoloji yaratmaya çalışıyordu, bir yandan da menstrüasyona iyi bir isim arıyorlardı, fakat çabalarını dudak bükerek karşılamaktan başka çarem yoktu. Hepsi de bir gün kızımın bana söyleyeceği gibi çok yirminci yüzyıldı. Örneğin, kadın çalışmaları alanındaki bir öğretmenim bize birkaç aylığına tampon yerine ped kullanmamızı önermişti; menstrüasyon sürecini daha iyi hissetmek, deyim yerindeyse, akışına bırakmak adına. İğrenç, diye düşünmüştüm. Kadınlar neredeyse 3000 yıldır tampon kullanıyordu; Antik Mısır yazıtlarında bile tampona benzer malzemeden söz ediliyordu; tentaküllü uterusun babası Hipokrat da aynı düşüncedeydi. Öğretmenimin tavsiyesine kulak asmadım; ne o zaman ne de o zamandan beri. Annem pedden tampona geçmem için beni yönlendirdiğinde mutlu olmuştum, sanırım bir doktor genç bir kız ve onun kızlık zarı için tamponun güvenli olduğu konusunda onu ikna etmişti, böylece bacak aramda pamuktan bir topla hantal hantal gezmekten kurtulmuştum.

Bununla beraber, kadın odaklı bir menstrüasyon miti olması gerektiğine inanıyorum, ortak kadınsal hij(ç)yenimizi inşa etmeliyiz; erkek işeme ritüeline eşdeğer bir şey olabilir bu. Erkekler, erkeksi işemelerine karşı asil duruşlarını eğlenceli, hatta kışkırtıcı bulur ya da toplum içinde işeme sahneleri, film ve televizyonların demirbaşlarından olmuştur. Emily Martin menstrüasyonun isyan ve dayanışmayı teşvik etme potansiyelini anlatırken bunun çalışan kadınlara patronlarının takip edemediği bir yere kaçabilme olanağı verdiğinden bahsetmiştir. Kuramcı, "Yirminci yüzyılın kaynakları incelendiğinde, tuvaletlere toplaşıp 'dünya dertlerini konuşan' ikili üçlü kız gruplarından, çalınan maaşları için hıçkıra hıçkıra ağlayan ve bir tekstil fabrikasının örgütlenmesi sırasındaki zorlu mücadelede tuvaletin kapısına asılmış bir sendika broşürünü okumaya çalışan kızlardan bahsedilir," diye yazmıştır. Şimdi tekrar evrensel yaygara çıkarmak ve kışkırtmak üzere meclise geri dönelim.

Menstrüasyon meselesini kuşatan ilim irfanı, idiokrasiyi ve Pagliavari müşkülpesentliği bir kenara bırakıp gerçeklik üzerine bir mit kuralım. Nasıl ve neden kanıyoruz? Niçin endometrial ölüm-yenilenme döngüsüne evrildik? Bu sorunun bugüne kadar sorulmamış olmaması yeterince tuhaf, bir cevap arayışı da halen geçerliliğini koruyor. Kökenleri incelerken, belki yeni bir kan buluruz.

Menstrüasyon, uterusu ilk deneyimlediğimiz andır, çekirdek ailelerden gelen Batılı kadınlarsak, ömrümüzde 450 ile 480 arası sayıda uterusu deneyimleriz. Ortalama süre içinde, altı yemek kaşığı ya da 100 grama çıkacak

kadar bir miktarı atarız; bunun yarısı kan, yarısı da vajinal ve serviksel salgılarla birlikte dökülen endometrial tabakadır. Çoğumuz menstrüasyonu pasif bir iş, yerçekiminin desteklediği bir çürüme olarak görür. Rahim duvarı örülür ve sonrasında bebeğe dönüşecek kutsal blastokisti bekler; hiçbir şey olmazsa, duvar çözülür ve küf tutmuş bir duvar kâğıdı gibi düşer. Bize göre aktif süreç, menstrüel döngünün arttığı süreçtir; yumurtanın olgunlaşmasıyla ortaya çıkan doku ve besinlerin endometriumu doldurduğu, anabolizma anıdır. Anabolizmayı canlı tutmak için hiçbir şey yapılmazsa, yani gebe kalma ve implantasyon işlemleri gerçekleşmezse, o zaman bebeği beslemek için duvara ihtiyacın kalmadığı ve aktivitenin bittiğini düşünürüz, fiş çekilmiştir ve soğuk duş etkisi başlar.

Aslında olan bu değildir. Çağdaş biyolojinin bize öğrettiği şu dersi hatırlayalım: Ölüm de yaşam kadar aktiftir. Yumurtalar apoptoza girerek ölür, yani intihar ederler. Menstrüasyon da dinamik ve güdümlü bir olaydır. Washington Üniversitesi'nde evrim biyologu olan Margie Profet, menstrüasyonu bir adaptasyon olarak tanımlar: Bu bir tasarım ürünü gibidir, tasarımcı da bu durumda tanrısal varlıkların en büyüğü ve en sadesi oluyor: Evrimsel doğal seleksiyon. Profet, "Menstrüasyon dönemini ortaklaşa oluşturan mekanizmalar, [kendilerine has] hassasiyet, ekonomi, yeterlik ve karmaşa konularında uyumlu bir tasarım ortaya koyuyor," diye yazmıştır. "Menstrüasyon yalnızca periyodik hormonal akışın işlevsiz bir yan ürünü olsaydı, buna özellikle sebep olacak herhangi bir mekanizma da olmazdı."

Konuyla alakalı ilk mekanizma atardamarın uzmanlaşmış bir türüdür. Endometriumun yüzeydeki iki katmanını besleyerek her ay dışarı atılan üç sarmal atardamar, adını helezon şeklindeki görüntüsünden alır. Hamilelik döneminde, sarmal atardamarlar plasenta için önemli bir kan yolu görevi görür. Fakat asıl amaçları fetal beslenmenin ötesine geçmektedir. Bir kadının âdet dönemi başlamadan birkaç gün önce, sarmalın uçları uzayarak, açılıp bükülen zıpzıp oyuncaklar gibi, normalden de daha kıvrımlı bir hal alır. Endometriuma giden kan akışı ağırlaşır; fırtına öncesi sessizlik. Kanamanın başlamasından yirmi dört saat önce sarmallar hızla daralır. Musluklar sıkışmıştır, kan akışı kesilir. İşte bu, uterusun kalp krizidir. Kandan ve dolayısıyla oksijenden yoksun endometrial doku ölür. Ardından, atardamarlar sıkışıp kapandığında geçici bir süreliğine tekrar açılarak kanın içeri dolmasına izin verirler. Ölü endometriumun altındaki kan havuzları rahim duvarının şişip patlamasına sebep olur ve âdet de böylece başlamış olur. Ölümcül görevlerini tamamlayan sarmal atardamarlar bir kez daha büzülür. (Parazitli kan

akışı sarmal atardamarların sık-bırak-sık yöntemine uyum sağlamadıklarından, menstrüasyon ritüeli fibroidler tarafından sekteye uğrar.)

Menstrüasyonun göze çarpan ikinci özelliği kanın niteliğidir. Kanın çoğu pıhtılaşmak için hazırolda bekler. Hemofili değilseniz, kendinizi kestiğinizde biraz kan akacak ve sonrasında hemen pıhtılaşacaktır, bunun için trombositlerinize ve fibrin gibi yapışkan proteinlerinize şükretmelisiniz. Menstrüel kan ise pıhtılaşmaz. Kimi zaman yarı akışkan görünebilir, ona eşlik eden ölü doku, sümüksü Medusalarımız pıhtı halinde dışarı çıkabilir fakat normalinde çok az trombosit bulunur ve rahimden akan kanın ayırt edilmesini sağlayacak, pıhtılaşan bir bileşim oluşturmaz. Menstrüel kanın akmaya devam etmemesini sağlayan tek sebep sarmal atardamarların endometrial ölümün ardından büzülmesidir.

Helezon biçiminde atardamarlar ve şarap gibi akan kan: Menstrüasyon için tasarlandığımız kesin. Ama bununla da bitmiyor. Biyolojideki her problem, evrim düşünürü Ernst Mayr'ın belirttiği gibi, iki bölümden oluşuyor: Nasıl ve neden, yakın bir açıklama ve nihai durum. Menstrüasyon için nihai bir gerekçe, bu özel ve çetrefilli sistemin evrilmesine sebep olan bir şey muhakkak olmalı. Burada tarihin sınırlarına kadar dayanıyoruz. Yakın zamana kadar, biliminsanları neredeyse sadece erkeklerden oluşuyordu; erkekler âdet görmez, bu sebeple biliminsanları kesin surette kadınlara mahsus bu doğa olayının nihai sebeplerine derinlemesine eğilmedi. Menstrüasyon fizyolojisi, yani "nasıl" sorusu, jinekologların detaylı olarak incelemek isteyeceği yeterince ilgi çekici bir konuydu. Yine de 1990'ların başlarına kadar menstrüasyonun "neden" sorusuna kimse derinlemesine eğilmedi, ta ki Margie Profet *Quarterly Review of Biology*'deki çalışmasında göz ardı edilmeyecek kadar kışkırtıcı bir teori öne sürene kadar.

Profet otuzlu yaşlarının sonlarında narin ve güzel bir kadın; dışarıdan bakıldığında Kaliforniya kadife çiçeği, içi demir leydi. Uzun, sarı saçları ve mavi gözleri var, tekdüze ama sevecen bir ses tonuyla konuşur. Büyük fermuarlarla süslenmiş siyah, deri bir etek ve ona uygun kısa bir ceket gibi havalı takımlar giyer. Roy Blount Jr.'ın bahsettiği üzere, MacArthur Ödülü'nü (hani şu lanet olasıca üstün yetenek ödülü) kazanmıştır fakat resmi akreditasyon onu profesyonel bir rehavete iter korkusuyla doktora yapma peşine düşmemiştir. Politik anlamda feminist liberterlere yakındır, *The Bell Curve* kitabının yazarı Charles Murray'in iyi biri, Amerikan Gıda ve İlaç Dairesi'nin Amerikan özgürlüğüne karşı bir tehdit olduğunu düşünenlerden. Entelektüel olarak radikal, tahrikçi biri; bir diğer ifadeyle kimsenin

daha önce sorma gereği duymadığı, cevapları son derece açık sinir bozucu sorular sorar.

Her iyi evrim düşünürü gibi, Profet de menstrüasyon hakkındaki sorusunu maliyet-fayda analizi olarak ekonomik çerçevede sınırlandırır. Menstrüasyonun tuhaf bir biçimde bir hayli masraflı olduğu sonucuna varır. Endometrial dokuyu ayaşırı döküp yenilemek fazlasıyla kalori yakmaktadır ve muhtemelen kısa ömürlerini zafiyet sınırında geçirmiş Buzul çağında yaşayan atalarımız için her bir kalori çok önemliydi. Ayrıca, kan kaybettiğinizde demir de kaybedersiniz; demir en esaslı mikro besinimiz ve ceddimizin yokluğunu çektiği diğer maddelerden biridir. Sonuç olarak, menstrüel döngü kadının üremesini zayıflatır. Bir kadının hamile kalabilme ihtimali varsa, tüm o rahim duvarını örme ve parçalama işleri zamandan çalar. Eğer evrim üremeye meraklıysa, buna karşı durmak için bunca çaba niye?

Masraflı bir özellik, muazzam bir sebep gerektirir, Profet'in de aday göstereceği bir tane var. Evrim düşünürü, menstrüasyonun bir savunma mekanizması, bedeninin bağışıklık sisteminin bir uzantısı olduğunu savunuyor. Uterusu, sperm sırtında otostop çekerek dolaşan potansiyel-tehlike patojenlerden korumak için kanarız. Bir düşünelim. Uterus, soyulmayı bekleyen zengin bir kent, sperm de Troya atı. Bakteri, virus ve parazitler fırsatçı bir gen jokeyi rolünde rahime giriş yolunu buluyorlar, spermin elektron mikrograf görüntüsü çizgi filmlerdeki izdiham sahnelerini anımsatıyor: etrafı mikrobik dalkavuklardan oluşan bir kümeyle çevrilmiş kurbağa hücresi. Patojenlere uterusta dilediği kadar gezinme izni verilirse bizi çıldırtabilir, hasta edebilir, yaralayabilir ya da öldürebilir. Profet'e göre bizim yaşayabilmemiz için endometriumumuzun ölmesi gereklidir.

Profet ayrıca menstrüasyonun, patojenleri uterustan atmada etken olabilecek tek rahim kanaması türü olmadığını savunmaktadır. Kadınlar yumurtlama döneminde de, gebelikte de kanar; doğum sonrası da yoğun bir biçimde kanarlar. Kanamaya tümüyle, döllenmenin içsel her türlü tehlikesine karşı uterusun bulduğu bir çözüm olarak bakılmalıdır.

Âdet döneminin bir savunma mekanizması olarak görüldüğü bu yeni formülasyon, sürece dair pek çok kafa karıştırıcı unsuru aydınlatmaktadır. Mesela, endometriumun dökülmesi niçin kan gölünü de beraberinde getiriyor? Vücut kan kullanmadan da kokuyu pekâlâ dışarı atabilir. Hatta mide duvarını düzenli aralıklarla değiştiririz ve bunun kanla hiçbir alakası yoktur. Profet, kanda bağışıklık sisteminin hücreleri, T hücreleri, B hücreleri ve makrofajlar olduğu için kanadığımızı iddia ediyor; çünkü bağışıklık

sistemi hücreleri, problemli patojenlerin uterusa sızmalarına engel olma mücadelesine katılım sağlarlar. Niçin duvar vücuda yeniden kaynaştırılmak yerine dökülüyor, böylesine tutumlu bir sistemden beklenilen şey de bu olmaz mıydı? Öldürülen dokunun geri dönüşümünü önlemek için dökülüyor. Peki daha büyük ihtimalle istenmeyen sperm bağışı riski altında olan diğer memeli canlılardan niçin daha fazla kanıyoruz? Azgın bir tür olduğumuz için yarım litre kadar kanıyoruz. Cinsel birleşmeyi kızışma dönemi olarak tanımlanan evrelerle sınırlamıyoruz, seksten çoğalma ihtiyacı dışında da yararlanıyoruz; bağ kurmak, alışveriş yapmak, tatmin olmak, cezbetmek için de seks yaparız. Sonuç olarak, kendimizi temizlemek için kanamalıyız: Buna günahın makrofajları diyebiliriz. İnsanlığın görece ağırlığına rağmen, Profet ayrıca şöyle bir öngörüde bulunur: Hepsi olmasa da çoğu memeli benzer koruyucu rahim kanaması geçirmektedir ve biliminsanları incelemeye koyulduğunda, hayvan krallığına dair bugün bilinenden çok daha fazla menstrüasyon örneğiyle karşılaşacaklardır. Kanadığı bilinen türlerin çoğu kardeş primatlarımızdır; fakat diğerleri arasında, yarasa, inek, sivri fare ve kirpinin kimi zaman vajinadan kanadığı gözlemlenmiştir.

Profet'in radikal iddiasına cevap gecikmeden gelmişti ve profesyonel alanlardan gelen bu tepkiler çoğunlukla olumsuzdu. Jinekologlar "Saçma!"diyerek caz yaptılar. Onlara göre, menstrüasyon dönemi koruyucu bir mekanizma olmak şöyle dursun, kadınların her ay belsoğukluğu, klamidya gibi bakteriyel enfeksiyon riskini en ağır şekilde taşıdığı süreçtir. Bu sırada servikal mukus incelir ve vajinadaki mikropların uterusa kolayca girmesini sağlar. Spermi, hediye getiren Yunanlılar olarak görmeyi unutun. Menstrüel debrisin kendisi sık sık içeri doğru bir dalgalanma gerçekleştirir; patojenleri üst genital yoldan rahim içi boşluğunun hassas dokusuna ve fallop tüplerine iletmenin etkin bir yolu olarak hizmet eder. Eleştirmenlere göre, menstrüsyonu rahmi korumak için kullanmak klonlanmış koyunlardan oluşan ödüllü sürünüzü kurda emanet etmeye benzer.

Diğer isimlerse rutin menstrüasyonun modern bir uydurmasyon olduğuna işaret etti. Buzul çağı insanlarının aylık kanamaları sebebiyle besin ya da demir kaybedecekler diye endişe etmelerine gerek yoktu; çocuk doğurup emzirmekle âdet göremeyecek kadar meşguldü. Bugün bile gelişmemiş ülkelerin bazılarında, kadınların yıllarca âdet görmediği oluyor. Bir antropolog Hindistan'da tanıştığı bir kadından bahsetmişti: Otuz beş yaşındaki kadın hayatında hiç âdet görmemişti, hatta böyle bir kavramdan haberi bile yoktu. On bir yaşında evlenmiş, ilk çocuğuna âdet görmeden hamile

kalmış, doğum yapmış ve emzirmiş, o zamandan bu yana hiç âdet görmemişti, yani amenoreydi.

Sonuç olarak, Profet'e eleştiri getirenleri aslında sinirlendiren entelektüel anlamda hazırlıksız yakalanmalarıydı. Menstrüasyonu açıklayabilecek hiçbir karşıt tezleri yoktu. Ancak ilk anda küçümseme ve inkârla köpürdükten sonra harekete geçen biliminsanları, bu önermeyi teste tabi tutmak ve Profet'in sınıfta kalma ihtimali üzerine uygulanabilir bir alternatif önermek gibi bir kibarlık sergilediler.

Michigan Üniversitesi'nden Beverly Strassmann, Profet'in teorisine yer veren aynı yayında detaylı bir yorum yayımlayarak büyük bir coşkuyla elini taşın altına koydu. Strassmann, Profet'in hipotezinin birçok tahmini de doğurduğunu belirtmişti: Öncelikle uterusun menstrüasyondan önce, menstrüsyondan sonra olduğundan daha fazla patojenle dolup taşmış olabileceğini; sonra da menstrüasyonun kadınların en ağır patojenik infiltrasyon (birikme) yaşadığı dönemlere denk geliyor olabileceğini, son olarak da, türler arası bir karşılaştırma yaparak primatların âdet dönemlerinin şiddetiyle hayvanlara özgü yoğun gelişigüzelliğin benzerlik taşıyor olabileceğini; bir diğer ifadeyle, tür cinsel olarak ne kadar aktifse kanamalarının da o kadar yoğun olduğunu iddia etmiştir.

Strassmann, çalışmasını bu tahminlerin hiçbirinin de kanıtlarla desteklenmediğini söyleyerek noktalıyordu. Çoğu araştırmanın gösterdiğine göre, kadınlardan âdet dönemlerinde alınan smear testi örnekleri, bir evreden diğerine geçişteki bakteriyel yüklemede belirgin bir farklılık olmadığını ortaya koymuştur; aksine, mikropların yoğunluğu menstrüasyondan hemen önce en üst seviyede değil, en alt seviyededir. Aslına bakılırsa, kan mikrobiyal floranın çoğu türü için yalnızca protein ve şeker değil, demir de sunan kusursuz bir yetiştirme ortamıdır ve hepimiz de ıspanaktaki demirin Temel Reis'e neler yaptığını gayet iyi biliyoruz. Araştırmacılar *Staphylococcus aureus* kültürünün demirle beslenmesinin yaygınlaşma hızını artırdığını göstermiştir; belki de bu yüzden, fazla bekletilen tampon bu bakterinin toksik şok sendromuna yol açmasını sağlayacak koşulları yaratabiliyor.

Strassmann ayrıca menstrüasyonun ya da diğer rahim kanaması türlerinin, kadının zihinsel bir "aklama" ihtiyacı hissettiği zamanlara denk düştüğü; farklı bir açıdan bakılacak olursa kadınların, hamilelik ve emzirme dönemleri gibi kanamadıkları zamanlarda o kadar da korunmaya ihtiyaç duymadıklarını öne sürmüştür. Atalarımız uzun süreli gebelik dönemleri ve doğum sonrası süreçlerde kısa bir süre de olsa seksten uzak durmuş olabilir mi?

İnsanlığın biçimlenmesine ön ayak olduğu söylenen modern avcı-toplayıcı kabilelere ait kanıtlar cinsel perhiz konusunda çok az çaba gösterildiğini ortaya koyar. Örneğin, Malili Dogonlar hamileliğin ilk altı ayında cinsel ilişkiye girmeye devam eder, doğumdan bir ay sonra da kaldıkları yerden devam ederler. Fakat kadınlar doğumdan sonra ortalama yirmi ay kadar âdet görmezler. Ayrıca tüm kültürlerdeki kadınlar menopoz sonrası seks yapmaya devam eder fakat döngü bittikten sonra enfeksiyon riskine dair herhangi bir belirtiye rastlanmaz.

Strassmann'ın diğer primatlarla ilgili filogenetik analizi antipatojen hipotezi de desteklemez. Anlayışınıza sığınarak, bir türün geçirdiği menstrüasyonun ağırlığıyla hovardalık yapma derecesi arasında bir bağlantı bulmuyordu. Örneğin bazı babun türleri son derece azgınken çok az kanama geçiriyor, hatta neredeyse hiç kanama görmüyorlar; cinsel anlamda daha ölçülü ve tek bir erkekle çiftleşen diğer şebek türlerininse kanamaları ağır oluyor. Dişi goriller tekeşlidir ve gizli menstrüasyon geçirirler. Jibonlar tekeşlidir ve aleni kanama geçirirler.

Peki mikroplara karşı değilse, niçin kanıyoruz? Niçin böylesine savurgan ve müsrif bir sistem? Strassmann burada Profet'in menstrüasyonun evrimsel masraf gerektiren, hayli masraflı bir şey olduğu temel varsayımına karşı çıkar. Ona göre, âdet dönemi pahalı olmaktan öte kelepir bir maldan ibarettir. Rahim duvarının kalori kalori süregelen ölümü ve yeniden doğumundan oluşan bu Şiva yaklaşımı, uterusu verimli halde tutmaktan daha ekonomiktir. Yumurtlamadan hemen sonra endometriumun doruk noktasına ulaştığını düşünün; blastokist almaya müsaittir. Kalın, zengin ve metabolik anlamda dinamiktir. Hormon, protein, yağ, şeker ve nükleik asit salgılar. Etine dolgun endometrium, yumurta sarısının kadın karşılığıdır ve son derece kıymetlidir. Strassmann'ın hesaplamasına göre, rahim duvarı en olgun zamanında, menstrüasyon sonrası en zayıf olduğu halinden daha fazla oksijen kullanır. Daha fazla oksijene ihtiyaç duyulması daha fazla kaloriye ihtiyaç duyulması anlamına gelir. Bunun yanı sıra sekretuvar endometrium tüm bedeninin hızını artıran bir yapıya sahiptir; salgıladığı hormonlar beyinden bağırsağa kadar tüm dokuları harekete geçirir. Yine daha yüksek bir metabolizma daha fazla kalori gerektirir. Dolayısıyla, bereketli mahsul dönemini ayın belli bir dönemiyle yani yumurtlamayla sınırlamak son derece mantıklı görünüyor. Hiç embriyonun ulaşmadığı durumlarda, rahim duvarı ve salgılamaları bir yerden sonra yük haline geliyor ve tüm o yığından kurtulmak gerekiyor. Öldürün onları. Sonraki ay yine başlarız.

Strassmann'ın hesaplamalarına göre, bir kadın dört aylık döngü esnasında, aktif bir endometriumu canlı tutmak için ihtiyaç duyacağı altı günlük bir besin depolamasıyla eşdeğer miktarda enerji biriktirir. Kertenkelelerde bile, yavrulama dönemi sona erdiğinde yumurta kanalı kurur.

Uterusu yaprak döken bir ağaca, örneğin meşe ya da akçaağaca benzetebiliriz, endometrium da yapraklarıdır. Hava sıcak olduğunda, gün ışığı şarkılar mırıldandığında ağaç da uyanır ve yapraklarını kuşanır. Ağacın kollara ayrıldığı yerler; gövdesi, dalları, inceleri bedenin vaskülarizasyonuna (damar oluşumuna) benzer; fakat onlar kan yerine su çeker. Bu şekil benzerliği tesadüf olamaz. Kutsal su, aziz kan, ikisi de birbirinin aynısı; dallara ayrılma işi, mevcut sıvıyı kaynağından (kalp ya da gövdeden) uçlara pompalamada en güçlü hidrolik etkiye sahip yöntemdir. Beslenen tomurcuklar açılır kalınlaşır ve koyulaşır. Yapraklar gün ışığını kullanılabilir enerjiye dönüştüren fotosentetik fabrikalardır. Bu enerji ağacın tohum ve yemiş üretmesini sağlar; palamutlar embriyonik ağaçlardır. Yaprakları korumak masraflıdır; ağaç onlara topraktan topladığı besinler olan su, nitrojen ve potasyumu taşır, onlar da gün ışığını altına çevirerek ağaca borcunu öderler. Aynı şekilde, endometrium metabolik olarak masraflı ama aynı zamanda üretkendir. Embriyoyu besleme potansiyeline sahiptir. Her iki durumda da, belirli zamanlarda da olsa yatırım yapmaya değer. Yapraklanmak üzere bir ağaç için en doğru zaman, bol güneş ışığının olduğu, suyun donmamış, toprağın da bol mineral biriktirdiği bahar ve yaz aylarıdır. Ancak o zaman bir yaprak, borcunu faiziyle geri öder. Uterus için de doğru zaman beslemeye değer bir şeyin olduğu ana, yani eşini bulan olgunlaşmış bir yumurtaya tekabül eder. İlginç bir şekilde, nasıl ki endometrial duvar nadas döngüsünün sonunda ölürse, yaprak da sonbaharda ölür. İnce dalın ucundaki korpuskül sıkışarak, sıvısından fışkırtır ve ona bağımlı olan yaprağı öldürür.

Yine de periyodik endometrial ölümünün uygun maliyetli yapısı menstrüel kanama ihtiyacını açıklamaya yetmez. Kırmızı görmeden tasarrufa gidemez miyiz sanki? Strassmann'a göre, kan tamamen konu dışı bir durumdur: Damarlı bir dokunun önlenemez kaybı sonucu ortaya çıkan bir yan mahsulden ibarettir. Eğer o dokuyu kaybedecekseniz, biraz kan dökmek zorundasınız. Strassmann'a göre, endometriumu yok eden o havalı spiral atardamarlar plasentanın hatırına oradadır. Orada olma sebepleri budur; menstrüasyon geldiğinde olmama sebepleri yine aynıdır. Plasenta olağanüstü bir şeydir ama aynı zamanda vampirden de farksızdır. Kana ihtiyaç duyar, spiral atardamarlar da ona kan verir. Atardamarlar her ay,

sarmal parmaklarını endometriumun içine sokar; bir plasenta oluşmuşsa ona hemen kan taşırlar. Endometrium öldüğünde de spiral atardamarların elleri, kanlı parmaklarla yani vaskülarizasyonla tüm kanı geri atar. Aslında, uterusun pek çok diğer memelideki vasküler mimarisi daha az abartılıdır ve tüm o memeliler yok denecek kadar az menstrüel kanama geçirirler, hatta hiç geçirmezler. Spiral atardamarları olan türler, yani insan ve diğer primatlarsa en fazla kanama geçiren canlılardır. Strassmann'a göre bu yapısal bir şeydir; savunma mekanizmasından çok, bir tür sıhhi tesisat meselesidir. Bizler doku ve kanı yeniden özümseyip, geri dönüşüme tabi tutabiliriz; bu da bariz bir pintiliktir; Varyemez Doğa'ya buradan selam olsun. Ve onu belli bir noktaya kadar yeniden özümseriz. Fakat insanın uterusu vücuduna kıyasla fazlasıyla geniştir ve onu tümüyle öylece alamayız. Vücutlarına göre daha geniş rahimleri olan diğer primatlar da bunu başaramaz ve bu primatlar, bir kural olarak, kan kız kardeşlerimizdir.

O halde, kadınlığın bu olağanüstü ve monoton tavrı, ayaşırı devam eden akışı, bir ömür boyunca yaşanan tüm âdetlerde dökülen yaklaşık kırk litrelik kan ve sıvıyla nasıl bir sonuca varabiliriz? Neden kanadığımız hakkında kime inanmalıyız: Profet'e mi, Strassmann'a mı, jinekologlara mı, yoksa kendinize ait bir teoriniz varsa eğer, size mi? Aslında seçim yapmak gerekmeyebilir. Biyolojiyi gözlemleme sürecim boyunca öğrendiğim bir şey varsa o da hiçbir şeyin tek bir açıklaması olmadığıdır. Doğanın ekonomisi, her şeyden önce, var olandan maksimum yararlanmaktan geçer, buna pleoaptasyon da denilebilir; bir organın ya da sistemin çoklu kullanıma uygun adaptasyonu. Örneğin vücuttaki en büyük salgıbezi olan karaciğer, beş yüzden fazla görev görür; bunların arasında glikoz, protein, yağ ve vücudun ihtiyaç duyduğu diğer bileşenleri üretmek, alyuvarlara can veren hemoglobini oluşturmak ve şarabı ya da sebze adını verdiğimiz doğal toksinlerden oluşan o lifli paketi zehirli bileşenlerinden ayırmak da dahil. Şimdi karaciğerin başkaları için önemsiz olduğunu söyleyebilir miyiz? Hayır. Söz konusu organın prototipi ilk adresine bazı problemler yaşatmış olsa da (ilk olarak yüz milyonlarca yıl önce omurgasızlarda ilkel bir formda görülmüştür) o zamandan bu yana hayati roller üstlenmiş, üstün hizmet madalyasına layık görülmüştür. Aynı şekilde, aşırı ısınmadan kaçınmak için terleriz, bunun yanı sıra gerginleştiğimizde ya da baharatlı bir yemek yediğimizde de terleriz, yani terlemek stres hormonları ve köri gibi zehirli kimyasallardan bedeni korur. Bir de ter bezlerinin bir çift modifiye edilmiş hali de vardır: Göğüsler, yenidoğanlara özel, alışılmadık formda bir ter sızıntısında bulunur.

O halde, menstrüasyon bir pleoaptasyon olabilir. Enerji tasarrufu yapar ve koruyucudur. Bu özelliklerden nasıl bir anlam çıkaracağımız bizim elimizde, o zaman hadi onları övelim. Hem insanlık adına hem de kendimiz için. Kanamanın hipervaskülarize uterusumuzun bir yan mahsulü olduğu teorisini düşünün. Bunca damara, bunca damarsal "zıpzıp"a ne gerek var? Spiral atardamarlar büyük, Drakulavari bir plasentayı desteklemek için vardır. Plasenta fetal beynin gelişimine destek olmak adına büyük ve zengin bir yapıya sahip olmalıdır. Beyin dokusu doyumsuzdur. Eşit şartlarda düşünüldüğünde, sürdürülmesi vücuttaki diğer dokulardan on kat daha masraflıdır. Hamileliğin son üç aylık süresinde, fetal beynin gelişimi patlamaya hazır bir noktaya gelir, öyle ki onun açlığını bastırmak bebeğe göbekbağından gelen enerjinin dörtte üçüne patlar. Elbette kordon uzun bir sosis gibi yağlıdır; ve elbette bebek doğduktan sonra etli plasentanın çıkarılması başlı başına bir süreç olarak doğumun üçüncü aşaması olarak görülmeyi hak eder (birinci aşama serviksin genişlemesi, ikinci aşama bebeğin doğumudur). Bebeğin beyni açtır ve karnını kanla doyurur.

Neden kanadığımız sorusuna verilecek cevap basbayağı şu olabilir: Çünkü biz insan ırkı ölümüne zekiyiz!

Ama bu tabir tek başına, kulağa mağdurun feryadı gibi geliyor: Oğullarımız düşünsün diye kanıyoruz. Ve tabii kızlarımız da. Ama en azından onlar çok geçmeden desiduallarıyla türlerinin bedelini ödeyecekler. Camille Paglia kadınların "menstrüasyon geçirerek, erkeğin kusurlarının, doğaya kazık çakışlarının sembolik yükünü taşıdıklarını" iddia eder. Biz farklı bir şeyden söz ediyoruz: Kadınlar insan beyninin, yani iradenin, aşkınlığın ve doğanın çarkından kaçışı (en azından yanılsamasını) sağlayan bu organın yükünü taşır. Bununla beraber, böylesine tek taraflı insan bilincini işlemek ne de ağır bir yüktür!

Derken âdetin antipatojen yapısı devreye girer; kanın arındıran ve bozguna uğratan gücüyle rahim bir savaşçı gibi sahneye çıkar. Regl dönemiyle alakalı oldukça bencil, baskın ve erotik bir benzetmedir bu; sanki seks faaliyetleri doğurganlık ihtiyaçlarının ötesine geçmiş şehvet kusan varlıklarmışız gibi. Savunma amaçlı akıttığımız kanla ne soyumuza, ne eşimize, ne de kahrolası ırkımıza yardım ediyoruz; kendimize yardım ediyoruz.

Bırakın başkalarına da yardım edelim. Kızınız ya da yeğeniniz veyahut kız kardeşiniz size koşup "Başladı!" diye haykırdığında, ona dondurma ya da çikolatalı kek ısmarlayın ve kanla başlayan yeni hayata bir bardak süt kaldırın.

6*
TOPLUMSAL HİSTERİ
Uterusun Kaybı

EĞER MENSTRÜASYONUN NİHAİ AMACI belirsizse, o zaman uterus da "gizem yoldaş sever" misali, Hipokrat'ın onun tentakül ve vantuzlarla çevrili olduğunu iddia etmesinden 2000 yıl sonra bile hâlâ genellemelere ayak diremektedir. Metaforik bir biçimde dolanıp durur ve biz de onu kovalamak zorundayız. Mesela araştırmacılar endometriumun üretkenlik kapasiteleri hakkında ancak birkaç yıl önce önemli bilgilere ulaştı. Görünüşe göre bizim kaslı, ters dönmüş minik armutlarımız, hayran olunası endüstrinin farmakolojik laboratuvarları olarak bir başka tıbbi paradigmanın yanlışlığını ispatlıyor. Uterus yıllarca biyokimyasal verinin sadece bir alıcısı olarak görüldü; endokrin aktivitesinin hedefi bedenin hep başka bölümlerinde yoğunlaştı. Uterusun tek başına gerekli kimyasalları üreteceği ya da moleküllere sinyal göndereceği düşünülmedi. Yumurtalıklar rahim duvarına kalınlaşmasını söyledi ve rahim duvarı da, müjdemi isterim, kalınlaştı. Döllenen yumurta ona kanından biraz feda etmesini söyledi ve o da kan bağışlayıcı olup çıktı.

Son zamanlardaysa uterusun alıcı olduğu kadar yapıcı da olduğu fikri ortaya atıldı. Gerçekten de yumurtalıklardan ve diğer organlardan gelen hormonlara tepki verirken, bir yandan da hormonları açığa çıkararak onları bedenin küresel marketine sokar. Strassmann'ın menstrüasyonun metabolik maliyetleriyle ilgili analizinde belirtildiği gibi, menstrüasyon protein, şeker ve yağ üretir. Bedende bir dizi etki yaratan prostaglandinler oluşur. Prostaglandinlerin en belirgin özelliği düz kas dokusunun kasılmasını sağlamasıdır. Düz kas, çizgisiz kas anlamına gelir. Kol, bacak, yüz, vajina gibi iskelete bağlı kaslar çizgili kaslardır ve sıkı liflerle örülüdür; çizgili kaslar

dilediğince esneyebilir. İçorganları çevreleyen kaslarsa düzdür. Hem görsel hem de mikroskobik incelemede "smooth operator"* düz göründüğü gibi, düpedüzlük hissi verir, yani tamamen kontrolümüzü aşar. (Kalp kası bu iki-taraflı sistemde bir istisna teşkil eder; size sormadan mutlu mesut atan tek çizgili kas kalptir.) Uterus kası, düz (çizgisiz) kasın somut bir örneğidir. Beden ve irade seviyesinde yüksek bilince erişmiş bir yogi olmadığınız sürece uterusunuza kasılma komutu veremezsiniz; ama prostaglandinler verebilir. Ve prostaglandinlerin dölyatağı oluşturması, bir anlamda otokrinin, yani kendi başına hareket ederek ana organın kasılmasını sağlamasının bir sonucudur. Uterus prostaglandinlerin menstrüasyon sırasında desidua atmasına yardımcı olur; bunun sonunda da eski dostumuz, âdet krampları başlar. Prostaglandinler doğum esnasında serviksin genişlemesine ve bebeğin itilmesine destek olur. Fakat bunlar dar kafalı bileşenler değildir ve diğer düz kas dokularını da harekete geçirirler. Kan hücrelerinizin duvarlarını etkileyerek vasküler tonu düzenler ve damar sertleşmesini önleyerek yüksek tansiyon ve kalp hastalıklarının oluşumunu durdurabilirler.

Rahmin envanteri bitmiyor. Başka şekillerde yasadışı sayılabilecek maddeleri üreten bir organdan söz ediyoruz. Rahim, morfin ve eroinin vücuttaki kimyasal kuzenleri ve bedenin doğal uyuşturucuları, beta-endorfini ve dinorfini sentezleyerek salgılar. Marihuanadaki aktif bileşene eşdeğer bir molekül olan anandamid üretir. Kısa bir süre öncesine kadar bu bileşenlerin merkezi sinir sistemine (beyne ve omiriliğe) özgü parçalar olduğu düşünülüyordu. Ne de olsa hepimiz doğal uyuşturucuları ve marihuanayı, bitki özlü muadillerinin beyne etkisini incelerken tanıdık. Beynin kimi zaman acıyı dindirme ya da zevki artırma ihtiyacıyla bu bileşenleri kendi içinde ürettiği düşünülürdü. Şimdi ise beynin anodik bir mağlup olduğu görülüyor. Uterus en az nöral dokunun ürettiği kadar yatıştırıcı madde üretir ve esrar benzeri bu madde, vücuttaki diğer organların üreteceğinden on kat daha fazladır. Hakkında teoriler üretmek kolay olsa da sebebi henüz bilinmiyor. Düzenli olarak yüklenen bu doğal ağrı kesicinin ne kadar işe yaradığını size en net şekilde anlatabilecek tek kişi hamile bir kadındır. Rahim böyle olağanüstü bir merasime imza atacaksa, kendi için yapabileceği de genişlerken rahat bir ortam oluşturmaktır. Bu gerilme aşamasında ağrısını azaltmak için uyuşturucu madde ve kanabinoid üretiyor olabilir. Ya da fetus, rahim kodeksinin tek ve biricik hak sahibidir denilebilir. Ne de olsa sağlam bir sıkışma yaşıyor.

* Sade'nin ünlü "Smooth Operator" şarkısına gönderme. İşini iyi yapan anlamına geliyor. –edn

Elbette ağrı dindirme, hikâyenin yanlızca bir parçası. Rahim uyuşturucuları ve bunun öncülleri (prekürsör) diğer vücut sistemlerinin yapısını ve performansını etkiler, buna uterusa yayılan kan hücreleri de dahildir. Anandamidler endometrium ile endometriuma gömülen embriyo arasındaki alışverişi kontrol eden mekanizmanın bir parçası olarak işlev görür. Bu senaryoda uterus, birleşmenin olacağı noktada optimal dozda marihuana benzeri bir bileşen üretir. Embriyo, yüzeyinde bu marihuana benzeri molekülü almak için alıcılar taşır. Belli bir zaman sonra, kendini uterusa bağlamaya hazır olduğunda, birleşme için tasarlanan noktaya çekilir ve embriyo reseptörleri kanabinoid proteinleriyle kelimenin tam anlamıyla kenetlenir. Artık embriyo rahim duvarını istila edebilir. Önce, burada dokuz ay boyunca onu besleyecek kadar plasenta oluşturmaya başlar. Dölütçüğün henüz beyni yoktur. Burada psikoaktiviteye dayalı bir olay söz konusu değil; anandamidlerin işaretleme molekülü olarak kullanımı, tamamen bir tesadüf, moleküler bir pleoaptasyondan ibarettir. Bütünüyle rastlantısal. Bir kananobid, embriyoya karşı koyamayacağı bollukta hülyalı bir sır taşır: Aydınlanmaya giden yola, gören gözlere, gördüklerini şekillendirecek bir zihne çıkarır.

Aslında rahmin şiddetle salgıladığı çoğu uyuşturucu, kimyasal, hormon ve hormon prekürsörleri hakkında çok az şey biliyoruz. Bu salgılamanın, üreme etkeninin de ötesinde, genel sağlığımız ve refahımız açısından ne kadar önemli olduğunu bilmiyoruz, tıpkı çoğu salgılama işlevinin menopoz sonrası da devam ettiğini bilmediğimiz gibi. Endometrium büyüyüp küçülme aşamasını sonlandırdığında, uterusun salgısal programı da aynı şekilde sessizliğe mi gömülür? Kimi uzmanlar bunu doğrularken, kimileri karşı çıkar. Sanırım hepsi birden "bilmiyorum" cevabında buluşmalı. Biliminsanlarının, rahimde yoğun miktarda anandamid olduğu gerçeğini ancak 90'larda keşfettiğiyle kendimizi avutabiliriz. Fakat bu avuntu çok ciddi durumlar dışında rahim aldırma meselesine karşı duruşumuzu güçlendirmeli.

Histerektomi en eski cerrahi müdahalelerden biridir; ilkinin Roma döneminde Yunan hekim Archigenes tarafından MÖ 100'de yapıldığı bilinir. Bugünse kanal tedavisi ya da katarakt ameliyatı kadar yaygın bir hal aldı. ABD'de her yıl en az 560 bin kadın histerektomi oluyor. Bu sayı düşünülemeyecek kadar yıkıcı. Buradan çıkarılan sonuç: Günün her saati, her dakika, bir kadın rahmini söktürüyor; kimi zaman Hope Phillips olayındaki gibi tüm karınsal bölgeye etki edecek şekilde, kimi zaman da

vajinaya sokulan bir tüp ya da karında açılan ufak bir kesik aracılığıyla. Son yıllarda gitgide artan öfkeye rağmen, oranlarda bir azalma görülmüyor. Büyük bir ihtimalle eylemci bir kadın sağlık hareketinin sonucu olarak, oranlarda da bir düşme yaşandı fakat o zamandan bu yana hiçbir azalma görülmedi. Ülkenin bazı bölgeleri diğerlerine nazaran daha hister(ektom)ik bir mutluluk içinde. Söz konusu operasyon en fazla güneyde görülüyor ve büyük şehirlerin kırsal alanlarında daha revaçta. Coğrafi özellikler bir kenara, ABD histerektomide bir dünya lideri olarak Avrupa ve diğer gelişen ülkelerden iki ile altı kat daha önde. Yalnızca Avustralya ve Japonya rahim deşme konusunda bizimle aşık atıyor.

Histerektominin muazzam sebepleri ve "endikasyonları" var. Operasyonların yalnızca yüzde 10'u serviks ya da rahim kanseri gibi yaşamsal risk taşıyan durumlarda tedavi olarak uygulanıyor. Gerisi "iyi huylu" durumlar olarak gösteriliyor; halbuki bu operasyonun kendisi de onu yaşayan kadınlar için hiç de "iyi huylu" değil. Tetikleyicilerden en yaygını Hope'un cehennemi olan fibroidler; histerektomilerin neredeyse yüzde 40'ı bu sebeple yaşanıyor. Diğer benzer sebepler de, endometrial dokunun rahmin içinden koparak, rahim dışı ya da fallop tüplerinin etrafı gibi gelişmemesi gereken bir yerde gelişmesi anlamına gelen endometriyozis; açıklanamayan yoğun kanama; açıklanamayan pelvis ağrısı ve rahmin vajinal kanala sarkması ya da prolapsı gibi durumlardır. Kırklı yaşlar rahim için kritiktir. Bu dönemde bir kadının menstrüel döngüleri düzensizleşir ve eskisine oranla ağırlaşır. Fibroidler fetusun aviditesi sebebiyle büyümeye başlar ve kadınlar, "Lanet olsun, hamile kalma ya da hamileliği önleme dönemi kapandı, belki de artık bu kahrolası keseye ihtiyacım yoktur," diye düşünmeye başlar. Bir kadın menopoz dönemini rahmini aldırmadan geçirmeyi başarırsa, ömrünün sonuna kadar bu şekilde kalabilme şansına erişir.

Histerektominin kabarık bir geçmişi var; o kadar çok şeyden bahsetmemiz gerekir ki. Konu hakkında pek çok kitap yazıldı; bazıları histerektomi denilen endüstriye saldırırken, bazıları bu operasyona girmeyi düşünen kadınlara kız kıza pratik önerilerde bulundu. Mesele kürtaj kadar olmasa da öfke dalgası yarattı; kimse kimseyi katil olmakla suçlamadı ya da çıkarılan uteri fotoğraflarını yüzlerine vurmadı ama insanlar bu konuyu dile getirmeyi, birbirine haykırmayı ve kan kusmayı sürdürdü. Meseleye derinlemesine bakacak olursak siz de benim gibi bunun hiç de geçiştirilemeyecek bir konu olduğunu fark edeceksiniz. Böylesine büyük bir operasyonun niçin bu denli rutinleştiğini anlatmaya yetecek bir açıklama, konuyu örtbas

edecek bir çözüm olamaz. Tüm suçu üzerine atacağımız bir günah keçisi; mesela kadınlardan nefret eden ve hepsini deşmek isteyen bir Bay Evet olsaydı. Ama böyle bir canavarı dağda taşta, bataklıkta, ataerkilliğin mirasında, ana akım ilaç sektörünün değişkenliğinde aramaya çalışmak boşuna.

Histerektomi sıklığını kısmen organın kendisinde arayabiliriz. Daha önce bahsettiğimiz gibi, uterus tuhaf bir biçimde değişkendir. Hamilelikte son derece garip boyutlara ulaşabilir. Rahim duvarı bir kadının hayatında yüzlerce kez kalınlaşıp incelir. Sonucunda da anormal biçimlerde bir bahçe elde ederiz; turpumsu fibroidler, mantar-saplı polipler, adezyonlar, endometriumun savrulan parçacıkları. Kimse neyin fibroide yol açtığını ya da neden bu kadar sayıda kadının buna sahip olduğunu bilmez. Beslenme alışkanlığı bunda ufak bir rol oynuyor olabilir. Fazla yağ içerikli besleniyoruz, yağ da östrojen üretimini aşırı boyutlara ulaştırır. Östrojen de fibroidlerin gelişimine yol açar. Fakat en zayıf, sağlıklı vejetaryenlerde bile fibroid görülür, demek ki yağ bizi bir yere kadar aydınlatabiliyor. Bazı kadınlar genetik anlamda bu duruma daha yatkındır. Fibroidler aileden geçer ve siyahi kadınlar diğer ırklara göre daha yatkındır. Çevremizdeki östrojen benzeri kimyasallar da suçlanabilir. Sebep ne olursa olsun, uterus bölgesel karışıklıklara gebedir ve bu komplodan ziyade, bir gerçektir. Ayrıca, çoğu kadında menstrüel kanama kırklı yaşlardan itibaren fazlasıyla ağırlaşır. Bu durum, fibroidler kadar menopoz öncesi hormonal dalgalanmalara da bağlı olarak gelişir. Orta yaşlı uterus biraz gevezedir ve evet, bu da gerçektir.

Beden durumundaki rahatsızlıklara ve değişimlere verdiğimiz tepki de bir başka, daha öznel bir durumdur. Yirmi beş yıllık düzenli periyotlardan sonra kırklı yaşlara gelince ağır kanamalar yaşayan çok az sayıda kadın, yaşıtlarının da aynı dalgalanmalardan mustarip olduğunu ve menopoz öncesi dönemde ağır kanamaların normal olduğunu bilir. Kadın bunun yerine, "İğrenç, kan kaybediyorum, anemi geçireceğim, bir şeyler yolunda gitmiyor olsa gerek, imdat!" diye düşünür. Ve sonunda çareyi bir jinekologda arar ve kendini en yakındaki geleneksel tıbbın kollarına atar. Kişisel yargıların ve hukuki yaptırımların korkusuyla ciddi müdahalelerden kaçınan doktorlarla dolu modern ve aydın bir yerde yaşıyorsa büyük olasılıkla ona, "Biraz bekleyelim, bol bol ciğer yiyin ve demir hapı kullanın, bu da geçecek," denilecektir. Henüz aktivist hareketlerle dalgalanmamış küçük bir kentte yaşıyorsa, daha ilk doktor ziyaretinde tümden rahim kesimine ilk adımı atar. Doktorlar alışkanlıklarla hareket eder, histerektomiler de ihtiyar bir doktorun yegâne alışkanlığıdır. Histerektominin uygulanışı son

derece kolaydır ve aşırı rahim kanamalarına kuşkusuz en kesin çözümdür. *You Don't Need a Hysterectomy*'nin yazarı ve neştersiz çözümü savunan New York'lu jinekolog Ivan Strausz, "Bu tür şeyleri seçenler için hayat çok daha iyi ve rahattır," diyor, "jinekologlar her zaman doğru şeyi yapacak zihinsel özgürlüğe sahip değildirler. Bu zamana kadar hep yaptığı şeyi yapmaya devam eder, hepsi bu."

Aslına bakarsanız bir kadın her doktora gittiğinde, müdahale riski vardır. Bu da bizi neden Avrupalı kadınların Amerikalılara kıyasla daha az histerektomi oldukları sorusuna götürüyor. Mesele henüz tam olarak incelenmedi. Kimileri buna sosyokültürel bir döngü gözüyle bakarak, yaşlanmaya karşı verilen çeşitli tepkiler olarak niteliyor. Amerikalılar için, kıtamızın Yeni Dünya olarak tasarlandığı fikri bile, soyun devamlılığı zorunluluğundan daha küçük bir detay. *Baby boomer** kuşağında doğanlar bile, sayısal patlamalarına rağmen, estetik ameliyatı daha meşru kılmak için gösterdikleri çabayı, var olan bir şeyi geliştirmek için harcamadılar. Yüzünün güzelliğiyle tarihteki bütün kadınlardan daha fazla parfüm satılmasını sağlamış olan Catherine Deneuve bir röportajında yaşlanmanın her ülkede zor, özellikle ABD'de katlanılmaz olduğunu söylemişti. Amerika'da orta yaşlı bir kadından eleğini asıp utanç kaynağı gibi gezmesi bekleniyorsa, bireysel, geçkin parçalarına saygı duyulmasını bekleyemeyiz.

Kim bilir; ama daha ilgi çekici bir ihtimal daha var. Histerektomi Eğitim Merkezi ve Hizmetleri (*Hysterectomy Education Resource Services*) ya da HERS adlı derneğin kurucusu Nora Coffey, bu prosedürün en ateşli muhaliflerinden biri olarak, Avrupalı kadınların organlarını kendine saklayarak bedenlerini koruduklarını söylemişti. Çok basit; bizim kadar sık doktora gitmiyorlar. Bu keyifli deneyimi gerçek hastalıkların baş gösterdiği anlara saklıyorlar. Biz Amerikalılar sağlığımız yerindeyken bile doktor randevularını iş ediniriz. Kendinden memnun sağlık anlayışımız bunu gerektiriyor. Bazı kadınlar düzenli doktor muayenelerine kodlanmış gibi yıllık kutsal jinekoloji kontrollerini aksatmaz. Pap smear'a gireriz, pelvis muayenesine gireriz ama doktorlar kendilerine hâkim olamazlar. Sürekli bir kötülük alameti, bir leke bulmaya çalışırlar. Anomali ararlar. Normdan bir sapma bulduklarında, o norm her ne olursa olsun, bunu hastaya söylemek zorundadırlar. İlk başta dikkatle gözlemlemek dışında bir öneri sunmazlar ama artık çok geçtir; yumurta kırılmıştır bir kere. Sonra da kadın hasta endişe-

* İkinci Dünya Savaşı sonrası doğum oranlarının arttığı dönemde, 1946'yla 1964 arasında doğanlar. –edn

lenmeye başlar; kötüleşiyor mu; yorgunluk hissinin, krampların, kendimi yeterince harikulade hissedemememin sebebi bu olabilir mi?

Anomalinin sinsi gücünü çok iyi bilirim. Fetusumda herhangi bir olağandışılık bulma niyetiyle yapılan doğum öncesi sonogramlarımdan birinde fibroidlerim olduğu söylendi.

Korkunun temeli atılmıştı; sistem korku yüklemesine başladı. Bu bir sorun mu, diye sordum. Büyükler mi? Bebeğe zarar verir mi? Düşük ihtimali var mı?

Ah hayır, hayır, hayır. Sonograflar beni sakinleştirdi. Sadece iki tane var, çok da küçükler, en fazla birkaç santim kadar. Rahim duvarında.

Peki, dedim. Ne yapmalıyım?

Hiçbir şey, diye cevapladılar. Sadece bilmeniz gerekir diye düşündük. Hamilelikte büyüyebilirler de, büyümeyebilirler de. Sonrasında da büyüyebilirler ya da büyümeyebilirler.

Peki ya büyürlerse?

Büyüdüklerini hissedebilirsiniz. Can yakabilirler. Yakmayabilirler de. Endişelenmeye gerek yok. Sadece bilmeniz gerekir diye düşündük.

Peki. Artık fibroidlerim olduğunu biliyorum. Demek ki ne zaman karnımda bir kasılma hissetsem, kafamda uğultu merasimleri başlayacak. İşte büyüyorlar! Kontrolü ele geçirdiler! Hope Phillips'in uterusta yayıldıkça onu küçülten çelimsiz, mor fibroidlerini düşündüm. Bu zamana kadar kayıt altına alınan en büyük fibroidi düşündüm: 1888 yılında bir kadından çıkarılan tam 64 kilo ağırlığında bir kütle. Kadının operasyondan sonra ölmesi hiç şaşırtıcı değil. Yine de korkularım asla beni fibroid takıntısına itmeye yeterli olmadı. Bir Avrupalıya on basarım; ne de olsa Hıristiyan bir biliminsanın kızıyım. Babam kiliseyi bıraktıktan yıllar sonra da kilisenin doktorlara olan bakış açısını korumuştu. Onun bu fobisi bana da geçmişti. (Yine de aileye özgü Angier felsefesini savunmaya niyetim yok. Babam, sırtındaki şüpheli leke madeni para büyüklüğüne gelene kadar doktora gitmeyi reddetti. Bu noktada kötü huylu tümör [melanom] teşhisi kondu ve tümör alındı. Ama iş işten geçmişti. İlk aşamalarında kolayca tedavi edilebilen kanser, babamın beynine sıçrama şansını ele geçirmişti. Babam elli bir yaşında metastazdan hayatını kaybetti.)

Aslında okyanus ötesinde yaşayan kız kardeşlerimizin pek de doğru bir şey yaptığı söylenemez. Pennsylvania Üniversitesi Tıp Okulu'ndan Dr. Joanna M. Cain'e göre Avrupalı kadınların çoğu, kendilerine seçme şansı verilse histerektomi olmayı tercih edebilirler. Gerçekten Amerika'daki

operasyon oranlarının fazla değil, Avrupa'dakilerin az olduğu söylenebilir mi? Histerektominin karanlık yanını ifşa etmek, sıklığından yakınmak ve kadınların geri kafalı, açgözlü doktorlar tarafından kandırıldığını söylemek kolay. Peki bu da kadınları saflık ve enayilikle suçlamak olmuyor mu? "Bir kadın yıllarını acı ve huzursuzlukla geçirirse, kalçayla göbek arasındaki 15 santimlik bölgede sürekli hastalıklar ve kanamalarla mücadele ederse, başka kime danışabilir?" diye soruyor Cain. Ama olmaz, histerektomi olamazsın. Hiçbir koşul altında histerektomi olamazsınız. "Kadınların sancılarını yeterince ciddiye almıyoruz," diyor Cain, "acıyı küçük görüyor, alçaltıyor ve yanlış şekilde tedavi etmeye çalışıyoruz."

Kadınlar onlara nutuk çekilmesinden usandılar. Ödevlerini iyi yapan birçok entelektüel kadınla görüştüm. Hepsi de histerektomi hakkında buldukları her şeyi okumuş, tıbbın ilgili ve aydın müşterileri. Önlerindeki seçeneklerin farkındalar ve çoğu da histerektomiye karar vermeden önce başka yollar denemiş. Karşı durdukları tek şey rahmin koruyucularının üstünlük taslaması olmuş. Kararları karşısında zayıf düşürülmekten ve utandırılmaktan şikâyetçiler. Antihisterektomi ateşinin, bir kadını rahmi üzerinden tanımlamaya çalışan, indirgemeci bir putperestlik olduğunu düşünüyorlar. Bunun saf bir paternalizm olduğunu vurguluyorlar ve bu sözlerin en yakın kadınlardan çıkıyor oluşu durumu daha da kötüleştiriyor. Apandisit ameliyatı olan biri, apandisitine saygı duymadığı gerekçesiyle alaşağı ediliyor mu, diye soruyorlar.

Çoğu kadın histerektomiden sonra kendilerini daha iyi hissettiklerini söylüyor. Daha hafif, daha özgürler; sanki rahim onları yıllarca zincire vurmuş da artık gezinebiliyorlarmış gibi. Şimdi de bu ameliyatın utanç kaynağı olan damgasını ortadan kaldırarak, aynı acıyı yıllardır çeken diğer insanlara da el uzatmak istiyorlar. Araştırma süresince, "Pişman olduğum tek şey bu ameliyata daha önce girmemiş olmak," gibi birçok cümleyle karşılaştım.

Dönüp dolaşıp tercihlere geliyoruz; yaptığımız harikulade tercihlere. Bize tercihler sunan bir dünyada yaşamak sizce de harika değil mi? Bir kadın kendini suçlu ve aciz hissetmeden histerektomiyi seçebilmeli. Bunu söylemek ve savunmak zor değil. Öte yandan bütün riskler, faydalar ve alternatifler dürüstçe önümüze sunulduğunda özgürce karar verebilmişsek ve bunların arkasında durabiliyorsak seçimlerimiz ancak o zaman anlamlıdır. Yine fibroidlerden örnek verelim: Büyük, modern şehirlerde yaşayan doktorlar asemptomatik fibroidleri olan kadını herhangi bir müdahaleye gerek

duyulmadığına ikna eder; fibroid herkeste olur, büyümeler de menopozla beraber durur vs. ve bunların hepsi de doğrudur. Fakat bir kadın onu hasta eden ya da korkunç acı veren geniş çaplı kan pıhtılaşması yaşıyorsa, işte o zaman fibroidlerine müdahale edilir; bu noktada en aydın doktorlar bile bu istenmeyen tavsiyeyi verebilir. Çocuk doğurma planı olan bir kadına sadece fibroidlerin alınması işlemi, miyomektomi önerilir. Ama doğum yapmış ya da doğum yapma isteği gütmeyen bir kadın için miyomektomi öylesine vahim bir karardır ki bunu kuru kafa resmiyle işaretlemek gerek. Kadınlara ameliyat sonrası komplikasyon ve enfeksiyon ihtimali açısından miyomektominin histerektomiden daha riskli ve sancılı olduğu söylenir. Kırklı ya da ellili yaşlarının başında, fibroidlerinden mustarip ve histerektomi eşiğinde onlarca kadınla konuştum. Miyomektomi önerdiklerinde, doktoları hep karşı çıkmış. Peki miyomektomi gerçekten de anlatıldığı kadar kanlı ve tehlikeli bir operasyon mu? Aslında, bir kadına zorluk yaşatan fibroidler en nihayetinde histerektomik bir müdahaleyle alınır; periskopa benzer bir tüp vajinadan rahme sokulur. Doktor histeroskopa bir alet yerleştirir ve istenmeyen tümörlerin içini, dış yüzeyleri kalana kadar boşaltır. Bu histeroskobik miyomektomi türü muayenehanede bile yapılabilir; kanlı korkunç bir şov olmasını bir kenara bırakın, gerçek bir operasyon bile sayılmaz. Ama bu seçenekten çok az sayıda kadının haberi oluyor; bunun sebeplerinden biri, her jinekoloğun bu müdahaleyi yapacak yeterlilikte olmaması. Doktorunuz histeroskobik miyomektomi konusunda deneyimli olmadığını söylüyorsa, bunu yapacak başka birini bulun; prosedür semptomatik fibroidlere karşı alınabilecek en iyi ilk müdahale.

Fibroidler histeroskobik nakil işlemiyle ulaşılamayacak durumdaysa, abdominal (karınsal) yoldan alınabilir; uterus açılır, fibroidler çıkarılır ve uterus tekrar dikilir. İşte şimdi ciddi bir ameliyattan bahsediyoruz ama tıp literatürünü biraz araştırdığınızda, abdominal miyomektomilerin; kan kaybı, ameliyat sonrası komplikasyonlar ve enfeksiyonlar, iyileşme süresi gibi faktörler açısından histerektomilere tercih edildiğini görürsünüz. Bryn Mawr Hastanesi'nde alanında uzman Dr. Michael Toaff tarafından yapılan bir abdominal miyomektomiye tanık oldum ve tertemiz bir iş izledim. Kadın hasta en fazla 20 ya da 30 santimetreküp kan kaybetti; rutin kan testlerinde olduğundan daha fazla değil. Konuştuğum benzer operasyon geçirmiş başkaları gibi o da birkaç hafta içinde ayağa kalktı ve kendini canlı, özgürleşmiş, yeniden doğmuş gibi hissediyordu; tıpkı kadınların histerektomi sonrası söylediği gibi.

Fakat doktorların her zaman verilecek iyi bir cevabı vardır: *Şu an için iyi olabilirsin ama unutma, fibroidler geri gelir.* Peki o zaman ne yapacağız sayın Rahim Muhafızı? Bir miyoktemi daha mı olacağım? Yoksa en sonunda histerektomi mi? Aslında fibroidi olan bir kadının yeniden fibroid oluşumuna yatkın olduğu doğrudur, tümörlerin çoğu başa bela olmuyor, bu yüzden yeni bir fibroid çıksa da miyomektomiye kapı açmıyor, yani çoğu fibroid için bu müdahale anlamsız olacaktır. Bir fibroidin sizi ıstıraba sürüklemesi, sonrakinin de aynı şeyi yapacağı anlamına gelmez. Bununla birlikte, bazı yerleşik inançları kırmak çok zordur. Ve miyomektominin sözümona riskleri ve gereksizliği uzmanların tutumunu ve dolayısıyla hastalarına verdikleri öğütleri etkilemeye devam ediyor. Evet, kadınların "seçimleri" var ama menüdeki en iyi malzemeler başkaları tarafından değiştirilmişse mantıklı bir seçim yapmak hayli zordur.

Seçimlerimizi özgürce yapabilmek için daha güçlü dillere ihtiyaç var; kendimiz için tabii, bedenimiz ve arzularımız konusunda ne yapmamız gerektiğini ifade etmek için bu dili bizim kadar, doktorların da benimsemesi gerek; bu yüzden de düşüncesizce ve anlamsız şeyler söylemek yerine dillerini biraz kontrol altında tutabilirler. Ne olursa olsun, doktor ziyaretlerimizde kendimizi ezik hissederiz. Tıpkı ebeveynlerimiz gibi, onlar da bizi kolayca incitebilirler. Doktor hastasına rahmini düşünmekten çok daha ciddi bir noktada olduğunu söylememeli, rahim hakkında, "Basit bir keseden ibaret, niye bu kadar önemsiyorsun ki?" diye yorumlar yapmamalı. Ama yapıyorlar. Hastaya yaklaşım biçimi konusunda son zamanlarda yapılan vurgulara rağmen, hâlâ klişelerden ve kafasızlıklardan geçilmiyor. Bir kadın bana jinekoloğuyla yaşadığı çaresiz anları anlatmıştı. Kırk sekiz yaşındaydı ve rahmi vajinasına doğru sarkıyordu. Doktor ona histerektomi olması gerektiğini söyledi.

Histerektomi olmak istemiyorum, dedi. Erken menopoza girmek istemiyorum. Bunun için hazır değilim. Başka bir alternatif yok mu?

"Erken menopoz mu?" Doktor şaşırmıştı. Elli sekiz yaşındasın. Menopoz dönemini zaten çoktan geçmişsin.

İster inanın ister inanmayın ama hâlâ âdet görüyorum.

Ah anladım, diye cevap verdi doktor. Peki bunun için ne istiyorsun? Madalya mı?

O adam görevini kötüye kullanmayı bırakıp bu ağızdan kurtulsa iyi eder. Kadın en sonunda histerektomi oldu. Şimdi de başka sıkıntılar yaşıyor. Rahim sarkması yerine mesane sarkması yaşıyor. Hiç değilse onun bu

talihsizliğinden bir ders çıkaralım. Bir doktor size aptalca, duygusuzca bir şey söyleyecek ya da jinekolojik sıkıntılarınızı hafife alacak olursa, kendinize başka bir doktor bulun. Ona ve öğütlerine güvenmeyin. Bu komedinin son sahnesini komedi yazarlarına ya da Muhammed Ali'ye bırakın.

Gerçek anlamda bilinçli bir seçim yapmak için bilgiye ihtiyaç duyarız. Bu bilginin bir kısmı bildiğimiz gibi henüz açığa çıkmış değil; rahim hâlâ araştırılmayı bekleyen bir derya. Bugün fazlasıyla bilgiye ulaşılmış olsa da bunları toplamak, sindirmek ve kişiselleştirmek zaman alacaktır. Bir kadın kendi cinsel ve duygusal mıntıkasının özelliklerini bilmelidir. Mesela erotik hayatı onun için önemliyse, yani derin ve ateşli orgazmlar yaşamaya devam ediyorsa, rahmini terk etmeden önce başka şeyler denemelidir. Kadın cinselliğinde rahmin önemine dair şeyler öğrendik. Ama aslında zirvenin gizli titreşimini, rahmin ve serviksin kasılmaları yapar. Bir kadın, kendini ne kadar hazırlamaya çalışırsa çalışsın, histerektominin yol açacağı bazı sonuçları öngörebilir. Rahmin alındığı ama yumurtalıkların yerinde bırakıldığı "muhafazakâr" bir operasyona karar vermiş olabilir. Yumurtalıklarını kurtararak, biyokimyasal durumunun değişmeyeceğine, yumurtalıkların aniden kesilmesiyle kalp, kemik ve beyinde gerçekleşebilecek problemleri engelleyeceğine inanır. Maalesef bunun garantisi yok; yumurtalıkların histerektominin yol açtığı fiziksel travmadan üçüncü kez kurtulamadığı ortaya çıkmıştır; yaşayan bir organizma olmaya devam eder ama etkinliklerini yitirirler. Hatta yumurtalıklar hayatta kaldığında bile, tansiyon ve kalp hastalıklarındaki risk artışı değişmez, bunun sebebi büyük olasılıkla rahmin alınışıyla birlikte, kan hücrelerini koruyan prostaglandin kaynağının saf dışı olmasıdır.

Histerektomi sonrası her şey korkunç da olabilir, harika da, sıradan da. Her ihtimal için şahitlik yapacak çok kadın var. Bazı kadınlar histerektomi sonrası kendilerini yorgun ve depresif hissettiklerini, bir daha asla iyileşmediklerini söylüyor. Bazıları da çocuklarına olan bağlılıklarında azalma olduğunu, bir zamanlar onları taşıyan organlarının yitimiyle sanki duygusal anlamda yarım kaldıklarını dile getiriyor. Kendilerini son derece iyi hisseden ve daha önce histerektomi olmadıkları için pişman olduklarını söyleyen kadınlar da var. Los Angeles'tan Beth Tiner, histerektomi olan ya da olmayı düşünen kadınlar için internet ortamında Sans Uteri adlı bir destek grubu kurdu. Bu grup kimseyi yargılamıyor. Karşı olduğu ya da savunduğu bir duruş yok. Tiner da on yedi yaşından beri ona ıstırap veren endometriyozisleri sebebiyle yirmi beş yaşında histerektomi olmuş. Operasyonla ilgili

pişmanlığı yok. Öte yandan rahmini ve yumurtalıklarını böylesine genç yaşta yitirmesinin hayatında başka problemlere yol açtığını ekliyor. Bazı kadınlar histerektomiden sonra eski gücünü ve cinsel isteğini kazanmak adına kendilerini eğitiyorlar. "So You're Going to Have a New Body!" adlı öyküsünde kendi histerektomi deneyimini duygusal ve çarpıcı bir kurguyla anlatan Lynne Sharon Schwartz, ameliyat sonrası iyileşme çabalarını, sevimsiz erkek jinekoloğunu terk edişini, güvenilir ve becerikli eski bir sevgiliyle yaşadığı kısa birlikteliği ve Central Park gölünün etrafında eskisinden de hızlı sabah koşularını kapsayan "programsız program"ını yazıya döküyor. Ameliyattan bir yıl sonra kendini daha iyi hissetmiş, vücuduyla barışmış, "içindeki boşluğu sükunetle olmasa da, hoşgörüyle karşılamıştı." Yine de, "inceden bir bekleme hali" içindeydi, adeta bir uçurumun ucuna gelmiş ve orada uzun süredir bekleyen bir kadın gibi. Ne beklediğine dairse hiçbir fikri yoktu.

Hope Phillips de histerektomiden on sekiz ay sonra kendine gelmişti; neşeli değildi, iyiydi o kadar. Ameliyattan korktuğu ve eğer miyomektomi olursa bir kez daha neşter altına yatmak zorunda kalacağını düşündüğünden histerektomi olup kurtulduğu için seviniyordu. Histerektomi önce karın kaslarını zayıflatmış ve üç aylık Afrika seyahatinde ona zor anlar yaşatmıştı; öyle ki çamurlu yollarda giden arazi aracının içinde debelenirken zar zor doğrulabilmiş, bir noktadan sonra da sırtı pes etmişti. Eve döner dönmez yoğun bir egzersiz programına başladı, karnındaki acı ve uyuşukluk da zamanla yok oldu. Rahmini kaybetmesi erotik yaşamını etkilemedi. Birlikte olduğu erkek, bir an için karşısındaki kadının artık annesinin gün arkadaşlarına dönüşeceğinden korksa da ilişkileri jinekolojik müdahalenin dönme dolabından sağ çıkmayı başardı. 1997 yılında evlendiler; düğünlü dernekli hem de; hem Kaliforniya'da hem Zimbabve'de. Hope Phillips yoldayken bir kez daha kendini evinde gibi hissetti; çünkü bavulunda gerçekten gerekli olan şeyleri taşıyordu, onun gibi deneyimli bir gezgin için pek fazla bir şey değil.

7*

DÖNGÜSEL MUHAKEME

Memenin Hikayesi

KALİFORNİYA ÜNİVERSİTESİ'nde evrim ve ekoloji profesörü olan Nancy Burley, Cadılar Bayramı'nı kuşlarla kutluyor. Erkek zebra ispinozlarını alıp, hepsini bir güzel süslüyor. Burley eli değmemiş normal bir ispinoz; kırmızı gagası, turuncu yanakları, meme kısmındaki zebra desenleri, kanatlarının altındaki turuncu benekleri ve siyahbeyaz çizgilerle çevrili, adeta bir mim sanatçısını anımsatan gözleriyle güzel bir kuştur. Diğer kuşlarda olup da ispinozda olmayan tek şey ibiktir. Burley hayvanın başına tüylü beyaz bir başlık geçirerek onu Cikciklerin Efendisi'ne çevirir. Bazen de ona kedi kulaklı kırmızı bir şapka takar. Kuşunun bacakları normalde grimsi bej gölgelere sahip; Burley de ona kırmızı, sarı, eflatun ya da toz mavisinden bilezikler takıyor. Hayvanın tüm görsel enerjisini, ispinozluğunu değiştirerek, aslında yaşamını da değiştiriyor. Bu harika, keyifli, önemli deneylerin gösterdiği üzere, dişi zebra ispinozları bu donanım çeşitliliği karşısında bir karara varıyor. Uzun, beyaz şef başlığını seviyorlar ve bu kadar süslü bir erkekle çiftleşmek için çığlık çığlığa ötüyorlar. Aslında zebra ispinozları yuva kurma ve yuvayı koruma işinde ortak çalışırlar ama bir dişi, beyaz başlıklı bir erkekle çiftleştiğinde, çocuk bakımı konusunda tüm ipleri memnuniyetle eline alıyor ve erkeğin tembellik etmesine izin veriyor. Aslına bakarsanız o da tembellik yapmak yerine flört etmeyi tercih ediyor. Ah şapkayı erkek sanan şu kara cahil kadınlar yok mu...

Fakat erkeğe uzun kırmızı bir şapka taktığımızda, dişi gagasını açar. O artık bir ödül değil: Senin olabilir, kardeşim. Kırmızı başlıklı erkek, bir eş elde etmeyi başarırsa, yavrularıyla ilgilenmekle öylesine meşgul olur ki

evlilik dışı ilişkiler için vakti olmaz ve kimse ondan "ek mesai" hizmeti istemez.

Bacak bilezikleri için tam aksi geçerli. Bir erkeğe beyaz halhal taktığınızda tüm cazibesini yitirir. Kırmızı takın, tam bir aşk kuşu oluverir.

Zebra ispinozlarının beyaz şapka ve kırmızı çoraplardan etkilenmesinin hiçbir sebebi yok. Burley'nin kostüm deneyine bakıp ah, evet, dişiler beyaz ibiği gördüğünde erkeğin iyi bir baba olacağını ya da genlerinin güçlü, bu yüzden de iyi bir av olduğu sonucuna vardığını söyleyemeyiz. Beyaz ibikli bir zebra ispinozunun, normalde hiçbir ibiği olmadığı halde, sağlam ispinoz genleri taşıdığı söylenemez. Onun yerine, buradaki beklenmedik bulgular, çift seçiminde duyusal sömürü teorisi denilen bir kavrama işaret ediyor. Bu öneriye göre, beyaz şapka zebra ispinozundaki nöropsikolojik süreçten yararlanarak, bilinmeyen fakat hemen kabul edilen ve harekete geçen bambaşka bir şeye hizmet ediyor. Şapka mevcut nöral yolu harekete geçirerek dişiyi baştan çıkarıyor, dişi bunun nedenini anlayamıyor fakat hoşlandığı şeyi biliyor. Biz bu dürtüyü, bize güzel görünen bir nesnenin büyüsünü anlayabiliriz. "İnsanlık üstün estetik duygusunu en temel gerekçe olarak görür," diyor Burley. "Empresyonist resim sanatını takdir etme becerimize işlevsel denemez. Bana göre, zebra ispinozlarına bakışımız da böyle. Tercihler estetiktir, işlevsel değil. Pratik hiçbir şeyle örtüşmezler."

Öte yandan, eldeki kanıtlara göre bir erkek ispinoz beyaz bir taçla doğacak bir mutasyon geçirecek olursa, bu mutasyon hızla bütün ispinoz ırkına yayılacak ve Burley'nin bulduğu bu icat zamanla doğanın bir parçası haline gelene kadar yaygınlaşacak. Kuşkusuz bazı araştırmacılar bu varsayımsal gelecek modeline göre ispinozun şapkasında bir anlam arayacak, bunun zebra ispinozunun azminin bir örneği olarak görecek ve niteliği hakkında epistemolojik yorumlarda bulunacaktır.

Bir kadının memelerinin de Burley'nin beyaz ibiklerine benzediğini düşünüyorum. Güzeller, gösterişliler, karşı koyulmazlar. Ama aynı zamanda keyfe kederler ve düşündüğümüzden çok daha az şey ifade ediyorlar. Bu aykırı bir görüş. Evrimci teorisyenler memenin varlık nedeni için fazlasıyla açıklama ortaya atmıştır; çoğunlukla sembolik ya da işlevsel değerine vurgu yaparak erkeklerin potansiyel eş seçiminde ihtiyaç duydukları bir bilgi sinyali olarak görürler memeleri. Her şey gün gibi ortadayken, memeye evrimsel hakkını vermemek niye? Biyolog Caroline Pond şöyle yazmış: "Yapılan yorumlarda sorunlardan çok az bahsediliyor ve bu yorumlar gerçeklerden ziyade evrimsel köken ve kadın memelerinin fizyolojik fonksi-

yonu üzerinde duruyor." Memelerle ilgili anlatılanlar son derece gerçekçi ve ikna edici geliyor, hepsi de onu meşru kılan birer parça olabilir çünkü her yere ve her duruma uygun anlamlar yükleyebiliyoruz; insan olmanın kazançlarından biri de bu. Aktris Helen Mirren'in *O Lucky Man!* [Talihli Adam] filminde dediği gibi, "Her din eşit ölçüde gerçektir."

Ben yine de memelerin en temelde tesadüfen oluştuğu fikrini savunacağım. Hepsi birer duyusal sömürücüdür. Bir kadının iç sağlığı, niteliği ya da doğurganlığı hakkında çok az şey söyler ya da hiçbir şey söylemezler. Teçhizattırlar. Onları güzelleştirme ve sergileme arayışına girersek, Barbie bebek misali yapay füzeler gibi durmalarını istersek, memelerin hep yaptığı şeyi yapmış oluruz: İşlevi olmayan ama hoş tutulmayı bekleyen akıldışı bir estetiğe hitap etmek. İdeal meme biçim verilmiş memedir ve bu hep böyle olmuştur. Bir kadının memeleri, örtünmenin yarattığı illüzyonu ve hayali fırsatları önemser. Kadının tercihine ve biricik cevherinin sunduklarına bağlı olarak, öne çıkarılabilir de susturulabilir de: Yumuşaklığı ve esnekliğiyle yoğurulacak bir hamurdur. Aslında çok da komiklerdir, gerçekten! Onlara gülmeyi öğrenmeliyiz. Öncesinde ciddiye almışsak, yapılacak en kolay şey budur.

İnsan memesiyle ilgili yapılacak en yerinde yorum primat düzeninde diğer bağırlardan farklı oluşudur. Dişi maymunun memeleri ancak emzirdiği zaman şişer. Bu değişim o kadar belirsizdir ki vücut tüylerinin arasından seçmek zordur. Anne yavrusunu memeden kestiğinde memeleri de iner. Yalnızca insanların memeleri ergenlikte ve ilk hamilelikte, hatta öncesinde şişer ve şişkin kalmayı sürdürür. Aslında hamilelik ve emzirmeyle birlikte memelerin şişmesi, vücut gelişiminden tamamen ayrı ve standartlaştırıcı bir süreçtir: Küçük memeli hamile bir kadının memeleri, tabir yerindeyse, büyük memeli bir kadınınki kadar büyür. Hatta onlardaki değişimin daha fazla dikkat çekmesinin sebebi bu geçici patlamadır. Tüm kadınlarda maternal büyüme, kanal hücrelerinin ve lobüllerinin (süt ekipmanı) üreyip yayılması, yükselen kan akışı, ödem ve bizzat sütün birleşmesi sonucu gerçekleşir. Küçük memeli kadınlarda da büyük memeli kadınlar kadar laktojenik doku vardır (emzirmeyen memelerde bu meme başına bir çay kaşığı kadardır); emzirdikleri zaman ise aynı oranda süt üretirler. Emzirmenin söz konusu işlevsel doğası, standart davranış kurallarını mümkün mertebe takip etmek gibi seçici bir baskı altındadır.

Estetik memenin gelişimi de bambaşka bir durum. Burada aslında hacmini oluşturan yağ ve bağ dokuların gelişiminden söz ediyoruz. Yağ ve

onun lifli kanal ağı, hücresel görevlere ya da işlevsel sınırlamalara sahip dokular olarak, eğilim merakının ve duyusal sömürünün sonucu olabilir. Alıcılarına çok masraf çıkarmadan bir noktaya kadar genişleyebilir, büyüyebilir ve vurgulanabilirler. Philip Roth'un *Sabbath's Theater*'ında bir akıl hastanesinde, romana adını veren zevk düşkünü Mickey Sabbath'la küçük memeli bir hasta arasında şöyle bir konuşma geçer:

> "Meme. Memeleri anlarım. On üç yaşımdan beri memeleri inceliyorum. Vücutta büyüklüğü bu kadar değişken başka bir organ ya da bölge olduğunu sanmıyorum."
>
> "*Bilirim*," diye cevapladı Madeline, birden keyiflenip kahkaha atmaya başladı. "Peki neden böyle? Tanrı neden memeleri bu denli çeşitli boylarda yaratmış? Bu olağanüstü değil mi? Benimkinden dokuz kat büyük memeleri olan kadınlar var. Hatta daha bile fazla. Öyle değil mi?"
>
> "Doğru."
>
> "Bazı insanların büyük burunları var," dedi, "ama benimki küçük. Burunları benimkinden dokuz kat büyük insanlar var mı? En fazla dört ya da beş kattır. Tanrı bunu kadınlara niçin yaptı bilemiyorum..."
>
> "Fakat büyüklüğün süt üretimiyle bir ilgisi olduğunu sanmıyorum," dedi Madeline, "hayır, bu muazzam çeşitliliğin *ne için* olduğunu çözmeye yetmez."

Madeline'ın dediği gibi böyle geniş bir yelpazeye maruz kalan estetik meme, anatominin gerekli bir parçası olarak görülen bir meme bezi kadar organ yerine konulmaz. Bilakis, meme estetiği işlevsellik-karşıtı noktasına varacak kadar işlevsellik-dışıdır; güzelliğiyle bizi etkilemesi de bu yüzden. Pratik bizi etkilemez. Pratiğin önemini biliriz ama onu nadiren güzel buluruz. Emzirmeyen geniş memelerin kendini sabote edecek noktaya gelecek kadar derin ve sebepsiz bir cazibesi vardır. Göğüslerin hemisferik yapısına, hem glandüler rolünden bağımsız hem de bu role rağmen, düşkünüzdür. Öyle ki emziren bir kadın görüntüsü bizi derinden etkiler. Göğüslerin ifşası bizi rahatsız etmez çünkü dekolteyi mümkün mertebe hoş karşılarız, hatta ona karşı çekim duyarız, seyretmek isteriz. Hayvansal doğamızın bir anımsatıcısı da değildir; toplum içinde birçok şey yiyebilir, bir bebeği ister besinle ister bir biberon sütle besleyebiliriz ve bu ihtiyacımız karşımızdaki insanda bir rahatsızlık uyandırmaz. Aksine, bizi rahatsız ve huzursuz eden şey estetikle işlevsel olanın kavuşumudur. Emziren bir anne gördüğümüzde bunun ne

sevgi dolu ya da etkileyici bir sahne olduğunu düşünürüz; o an zihnimizde memelerin estetik yanı değil, anne çocuk arasındaki bağ, insanın vücuduyla süt üretebilmesi gibi mucizevi şeyler, çocukluğumuzu çağrıştıran sıcaklık, huzur gibi duygular ağır basar. Estetik memeler bizi etkileyerek oramızdan buramızdan çekiştirir, baktığımız her afişte, dergi kapağında onlara rastlamak mümkündür. Memeyle ilgili iki kavram birbirinden tamamen ayrılır. Biri çok eskiye ve mantığa dayalıdır: annelik ve anne sevgisi. (Sarah Blaffer Hrdy şöyle yazar: "Memelerin Latince karşılığı olan *mammae,* çeşitli dil gruplarına mensup çocukların ağlamaklı bir şekilde mama diye haykırmasından gelir; son derece farklı dil gruplarından çocukların nedense hep bir ağızdan dillendirdikleri bu sözcük, evrensel tek bir mesaj içerir: 'Emzir beni.'") Diğer kavram daha yeni, türümüze özgü ve biraz daha gürültücü ve nedensizdir. Tamamen insana özgü olarak, estetik meme, hava basılan ve kendini kutsal olarak tanımlayan bir kavram olmuştur.

Amerika'da "ben buradayım" diye bağıran memelerin sergilenişi fazlasıyla agresif ve yaygın olduğundan, tuhaf ve hatta patolojik bir biçimde meme takıntılı olduğumuz söylenir. Afrika ve Asya'nın belirli bölümlerini de kapsayan diğer kültürler için meme sıradandır. *Flexible Bodies* kitabının yazarı, kültür tarihçisi Emily Martin bana, "Çin'deki araştırmama göre, orada memelerin Amerika'dakinden çok daha az seksüelleştirildiği görülebiliyor," demişti. "Kadınların iç ya da dış giyimlerinde ne saklanan ne de sergilenen bir şey var. Çoğu kasabada kadınlar memelerini açarak güneşlenir, daha yaşlı kadınlar da yine memeleri açık bir halde çamaşırlarını yıkar ve bunların erotizmle hiçbir ilgisi yoktur." Eğer bu takıntının yoğunluk derecesi ülkeden ülkeye ve çağdan çağa göre değişiyorsa, yine de çarpıcı bir biçimde ısrarlıdır ve erkeklerle ya da cinsel tabloyla sınırlı değildir. "Herkes memeleri sever," diyor *Seeing Through Clothes*'un yazarı Anne Hollander. "Bebekler, erkekler, kadınlar. Bütün dünya memelerin zevk aracı olduğunu bilir. İnsan ırkının en değerli hazineleridir ve onlardan uzak duramazsınız." On dördüncü yüzyılda Hıristiyanlığın dayattığı şekilsiz kılık kıyafet anlayışından kurtulan kadınların ilk yaptığı şey memelerini özgür bırakmak olmuştu. Erkekler giysilerini kısaltıp bacaklarını sergilediler, kadınlar da yakalarını açıp korselerini sıkılaştırdılar. Ve memelerini sıkıştırıp yukarı kaldırdılar. Memelerinin yumuşak, gevşek dokusunu korselere ve balinalara sığdırıp çıkık birer küreye çevirdiler. "Güncel modanın bir cilvesidir, memelerle asla bozuşamazsınız," der Hollander. "Belki küçük memelerin ve kalın bellerin gözde olduğu on altıncı yüzyılda ya da 1920'lerin *flapper*

döneminde olduğu gibi bir süreliğine sahneden çekilebilirler. Fakat er ya da geç geri dönerler çünkü onlara çok düşkünüz."

Tek sevdiğimiz şey memeler değildir; memelerin, pratik hiçbir değer teşkil etmeyen o estetiğin hayalinden bile keyif alırız. Altıncı yüzyıldan on beşinci yüzyıla kadar olan dönemin katedildiği Kamboçya heykeline dair bir sergide, tanrıçaların memelerinin çoğunlukla plastik cerrahiden çıkmış gibi tasvir edildiğini fark ettim: büyük, yuvarlak ve dik. Troyalı Helen'in memelerinin kadeh tasarımına ilham olmuş gibi kusursuz, kıvrımlı ve dolgun olduğu söylenir. Ezra Pound'un 120. Kanto'sunda söylediği gibi: "İdarei maslahat mutlaka Kuan Tze'den sorulur / fakat Pateralı beyaz altın kap / Helen'in memeleri vermişti bunu." Antik Hindistan, Tibet, Girit sanatında ve diğer bölgelerde kadın memeleri ilahi bir varlıkmışçasına, yerçekimine meydan okuyan, spor merkezlerinin giyinme odalarında yaptığım mesaide rastlamadığım biçimlerde resmediliyor. Gerçek kadınlarda, en az insan yüzünün çeşitliliği kadar farklı memelere denk geldim: boruyu ya da gözyaşını anımsatanlar, torba gibi sarkıklar, füze gibi dikler, kalın ve koyu aylaları (areola) olanlar, düğme gibi belirsiz ve küçük uçlular. Nedense sarkık memeleri geçkinlikle özdeşleştiririz, oysa sarkıklık her yaşta yaşanabilir; bazı kadınların memeleri en başından itibaren daha düşüktür. Yani idealize edilen meme modelinin yüksekliği ve kalkıklığının, gençlik ateşinin bir sembolünden daha fazlası olduğu bilinmeli.

Meme büyüklüğü konusunda niçin bu kadar çeşitlilik olduğuna ya da meme büyüklüğünü, özellikle de insan göğsüne hacmini veren yağ dokusunu yöneten şeyin tam olarak ne olduğuna dair bir bilgimiz yok. Meme bezeleri olarak insan memeleri standart bir memeli şemasını izlemektedir. Bir meme bezesi modifiye edilmiş bir tür ter bezidir; süt de yüksek oranda zengin bir yağdır. Süt üretiminden sorumlu hormon prolaktinin tarihi, memeli evriminin öncesine dayanır; başlangıçta balık gibi omurgalılarda su ve tuz dengesini korumaya hizmet etmiştir; aslında balığın terlemesini sağlar. Yaşayan en ilkel memeli olarak bilinen monotremler (tek delikliler), ornitorenk ve iğneli karıncayiyenlerde süt adeta ter gibi, bezenin içinden annenin meme ucu olmayan derisine yayılır, yavru da yalayarak sütü alır.

Meme dokusu erkenden, fetal dönemin dördüncü haftasından itibaren gelişmeye başlar. Koltuk altlarından kasıklara doğru uzanan bu antik memeli yapı, paralel süt keseleri halinde büyür. Hem erkeğin hem de kadının süt keseleri vardır, fakat yalnızca kadınlarda zaman içinde "memeli" olma noktasına varacak kadar hormonal uyarılmaya maruz kalırlar. Fare ya da

domuz olsaydık, ikiz süt yolumuzun yerini alan sekiz meme ucuyla geniş çaplı doğum taleplerini karşılardık. Tek seferde bir ya da iki yavru doğuran fil, inek, keçi gibi memeliler ve primatlar için iki meme ucu yeter, böylece süt yollarının kütlesi fetal gelişim sırasında geri çekilir. Dört ayaklı otlayan hayvanlar arasında, genişleyen meme uçları arka ayakların arasında konumlanır. Burada yavru, annenin güçlü arka bacaklarının ve meme kafesinin yarattığı tentenin altında güvenle beslenir. En azından bir ilkel primat olan aye-aye maymununda, ikiz meme uçları annenin arkasında yer alır. Fakat yavrusunu göğsünde taşıyan (gövdede taşımak en iyisidir) ya da koruyan maymunlar ve insanlar arasında, sütle dolan meme uçları, koltuk altına en yakın yerde, en üstte bulunur.

Potansiyel memelerimiz bizi yine de hiçbir zaman bırakmaz. Süt keseleri ait olduğumuz soyu deri altından anımsatır: Süt dokusu çoğumuzun düşündüğünden daha yaygın bir dağılıma sahiptir, köprücük kemiğinden son iki kaburga kemiğine kadar, göğsün tam ortasındaki meme kemiğinden koltuk altının arkasına kadar yayılmıştır. Bazı insanlarda süt yolu ekstra meme ucu ya da ekstra meme olarak kendini açıkça belli eder. Yıllarca iç çamaşırı satıcılığı yapmış, şimdi *New York Times Magazine*'de yazar olarak çalışan bir kadın, tuhaf vücut biçimine uygun sutyen arayan bir müşterisini yazmıştı. Kadın, yazar Janifer Dumas'a memelerini açar. Genç kadın, modern dönemin Artemis'i, ekstra memeleriyle betimlenen av tanrıçası gibidir. Yani Artemis'in üç eşit büyüklükte memesi vardı; standart iki, kafesinin iki yanında, üçüncüsü soldakinin hemen altındaydı. Dumas onun için en kusursuz parçayı bulmuştu; sporcu sutyenine benzeyen, ondan daha rahat, balensiz ve meme kafesini kaplayan "bralette" isimli elastik bir bant. Dumas, "Sonradan hatırladım, bu tip sutyenleri özellikle mastektomi geçiren kadınlara satıyordum," diye yazıyordu, "rahat kullanım için tasarlanmış bu iç çamaşırı anlaşılan, daha az ya da daha çok şey barındırabiliyordu."

Primordiyal meme dokusu, embriyogenez başlangıcında gelişir fakat memeler vücudun diğer bölgelerinden farklı olduğu için ergenliğe ya da sonrasına kadar primordiyal (ilkel) kalır. Rahim dışında başka hiçbir organ ergenlik, hamilelik ve emzirme döneminde meme kadar şekilsel, kütlesel ve işlevsel bir değişim geçirmez. Çünkü meme, yetişkinlik döneminde tekrar tekrar şekil değiştirmeye programlıdır; beslediği her boğazla beraber şişer, küçülür ve kanser hücrelerine yatkınlaşır. Hücre gelişimini korpusta dengeleyen genetik kontroller memede rahatlayarak, kötü huylu tümörlere davetiye çıkarır.

Memenin bezel yapısından önce estetik yapısı gelişir. Ergenliğin ilk dönemlerinde, beyin yumurtalıkları harekete geçiren hormonları düzenli olarak pompalamaya başlar. Yumurtalıklar da karşılığında östrojen yayar ve östrojen sayesinde vücut memedeki yağ "depo"larını salar. Bu yağsı doku, meme kaslarından meme derisinin altına uzanan bağ dokuların jelatinimsi matriksini çevreler. Bağ doku esneyerek vücudun olabildiğince hücrelerarası yağ depolamasını sağlar; memelere hacmini bağ dokunun yayılımı verir. Östrojen meme estetiği için gereklidir ama yeterli değildir; hormon tek başına meme büyüklüğündeki çeşitliliği açıklamaya yetmez. Büyük memeli kadınların küçük memeli kadınlardan daha fazla östrojen hormonuna ihtiyacı olmaz. Aksine, meme dokusu genetik yaradılışın bir getirisi olarak, östrojene karşı oldukça duyarlıdır. Bu duyarlılık sayesinde, çok az östrojenle bile çarpıcı bir bağır gelişebilir. Doğum kontrol hapı alan, östrojene duyarlı kadınlar daha büyük sutyene ihtiyaç duyarken, östrojene duyarsız olanlar avuç avuç kontraseptif yutar da memelerinde bir kıpırdama olmaz. Bazı çocukların bile östrojene duyarlı olduğu görülür. Tıp dünyasının önemli yazarlarından Berton Roueche memeleri çıkmaya başlayan altı yaşında bir erkek çocuğunun hikâyesini paylaşmıştı. Sonunda bu hipertrofinin, küçük çocuğun aldığı vitamin tabletlerinden kaynaklandığı ortaya çıktı. Vitaminler ve östrojen hapları aynı makinede basılıyordu. Roueche, "Makinenin vitamin tabletlerine ufak bir dozda östrojen bulaştırdığını düşünün," diye yazıyordu, "öyle büyük bir etki yarattı ki!" Erkek çocuğun memeleri vitamin almayı kesince küçüldü ve ebeveynleri nihayet rahat bir nefes aldı.

Öte yandan, testosteron gibi androjenler meme şişkinliğini önlemeye yarar. Daha önce gördüğümüz gibi, androjene duyarsız bir genetiği olan kadınların son derece büyük memeleri olabilir. Gonadları yeterli testosteron üretemeyen erkekler bazen jinekomasti geçirir. Göğüs büyümesini kontrol altına alan testosteron olmadan, erkekte az miktar östrojen bile yağ depolarını yayma fırsatı doğurur ve bir kez daha dişilikle erkeklik arasında ne kadar ince bir çizgi olduğunu gösterir: Fetusun bipotansiyel eşiği kadar ince, hepimizdeki süt yolları kadar incecik bir çizgi. Öte yandan androjenler de kadınlardaki meme büyüklüğüne dair değişkenliği tam olarak açıklamaya yetmez. Çoğu kadında görülen yüksek testosteron seviyesi ve dikkat çekecek kadar bıyık ya da koltuk altı tüyü, vücutlarına nüfuz eden androjenlere yeterince duyarlı olmadıklarının bir göstergesi; buna rağmen tam teşekküllü bir "balkon" geliştirmişler. Tiroid hormonu, stres hormonu, insülin, büyüme hormonu; hepsinin de mamogenejizde parmağı

vardır. Özetle, memeye estetiğini veren şeyin ne olduğunu bilmiyoruz. Mae West memelerinin hormonal şifresini çözemiyoruz. Bilimkurguyu bir işaret olarak kabul edersek, gelecekte "mikromasti" (meme küçülten plastik cerrahi mucizesi) acısı sona erecek ve beyinlerimiz büyümese de hiç kuşkusuz memelerimiz büyüyecek. Bugün, emzirmeyen bir meme ortalama üç yüz gram ağırlığındadır ve yaklaşık 10 santimetre çapındadır ve meme duvarıyla meme ucu arası uzunluğu da 6 santimetre kadardır. Kullanılan ortalama sutyen numarası 36B'dir ve sutyenin ilk üretildiği zamandan beri, neredeyse doksan yıldır bu böyle devam etmiştir. *Star Trek* gibi televizyon programlarında insan, Vulcan, Klingon ya da Borg, hangi ırktan olursa olsun, kadının duruşu kadar, memeleri de hep diktir. Sanki C'nin altındaki ölçüler kamera karşısına geçemiyormuş gibi.

Östrojen aynı zamanda memenin pratik yanını vurgular; lekeli, ballı terini çok geçmeden dışarı atan meme bezini harekete geçirir. Yağ ve ligamentöz yapışkan aracılığıyla, bir dizi lastiğimsi kanal ve lob oluşur. Her bir memede süt üreten beş ile dokuz arası lob vardır ve her lobun kendine ait kanalı vardır; bu kanallar sütü meme ucuna taşır. Loblar minik üzüm taneleri gibi yirmi küçük lobüle bölünmüştür. Loblar ve lobüller memede son derece eşit mesafelerde dağılmıştır, fakat tüm kanallar tek bir hedefe doğru ilerler: meme ucuna. Kanallar meme ucunda birleşirken yılan veya sarmaşık gibi kıvrılıp bükülür ve çapları genişler. Emzirme süreciyle beraber ağaçlardan ya da yapraktaki damarlardan veyahut vücuttaki kan hücrelerinden tanıyacağımız hidrodinamik şema ortaya çıkar. Loblar ve lobüller meyve, yeşillik ya da yapraksa, kanallar da dallar misali gitgide kalınlaşarak gövde örgüsüne karışırlar. Fakat ağaçta ya da vücudun damar düzenindeki hayat ağacı en geniş kanaldan en küçük damara ya da hücreye pompalama yapılırken, memede ufak lobüler meyvelerin oluşturduğu süt, buradan çıkarak en aşağıdaki düzlüğe salgılanır. Kanallar meme ucuna nüfuz eder ve bu girişler normalde meme ucunun siğilli katlarıyla örtülüdür. Fakat bir kadın emzirirken meme uçları adeta bir çeşme gibi açılır ve görünür hale gelen her bir kanal boşluğundan süt fışkırır.

Kanallar ve lobüller, hamileliğe kadar tam olarak gelişmez; ne zaman delinir, kalınlaşır ve değişir, o zaman gelişir. Normalde kanalları kapalı tutan kulak kiri kıvamındaki granül dolgu, kırılmaya başlar. Lobüller mikrobül, yani alveol fışkırtır. Göğüsler artık bu mandıracıların elindedir. Sütü dışarı atarak kendilerine yer açarlar. Meme, emzirirken yarım kilo kadar kazanır. Meme ucunu kaplayan pigmentli lumboz, yani areola da hamilelikte

önemli ölçüde değişir. Koyulaşır ve volkanın tepesinden yavaşça yükselen lav gibi göğsün tepesinden aşağı yayılır.

Areola, değişime uğramış başka bir dizi ter bezi aracılığıyla yayılır: Bunlar Montgomery bezleri denilen ufak yumrulardır. Yumrular anne göğsünde büyür ve emzirme duygusunu daha çekilir kılmak için yağlandırıcı bir ıslaklık salgılar. Sütten kesilince lobüller de körelir; kanallar ve areola geri çekilir ve yağın meme üzerindeki etkisi mümkün mertebe azalır. Emziren anneler memelerinin eski diriliğini ve dolgunluğunu yitirdiğinden şikâyet eder. Yağ tembelleşir ve bezle açılan boşlukları yeniden doldurmayı başaramaz. Göğüs estetiği denilen şey hedonisttir, parti çocuğudur. Kanallar ve lobüller güvenilir ellerdir. Gerektiğinde geri döner ve ter üretmekten çekinmezler.

Göğüsler gerçekte 50-60 gram, metaforik anlamdaysa birkaç ton çeker. Marilyn Yalom'un *Memenin Tarihi* adlı eşsiz kültürel çalışmasında anlattığı gibi, meme halka açık bir büfe gibidir; her türlü açıklamaya ve zırvalığa açıktır ve geçmiş bugünün vaazlarıyla kolayca hasıraltı edilebilir. Cadıların ve şeytanların bozulan meme uçları, arzunun bedelini simgeler. MÖ 1600'e uzanan Minos medeniyetinde rahibelerin çıplak ve hükmedici memeleri, kollarını sarmalayan yılanlarla resmedilir. Yılanlar onları tutan kişiye doğru bakmaktadır. Uzayan dilleri kadının kalkık meme uçlarına benzer ve kuşattıkları güçlü memelerin her an aşkla ya da zehirle saldıracağını haber verir gibi dururlar. Göğüs bir *bralette*'dir; olduğu kadarını barındırabilir. Pek çok kültürde betimlenen memeli kadın, olağanüstü bir gücün simgesidir. Erkeklerden uzakta yaşayan, onlarla sırf hamile kalabilmek için yılda yalnızca bir kez birlikte olan, sonra da doğurdukları kız çocuklarını büyütüp erkek çocuklarını katleden, sakat bırakan ya da terk eden Amazonlar da öyle. Amazonlar en çok kendi kendilerine yaptıkları mastektomiyle ünlüdür; tek memelerini kesme arzularının altında okçuluk becerilerini geliştirme ve böylece etraflarını kuşatan erkek sürülerini alt etme arzuları yatar. Yalom'a göre erkekler için, "Amazonlar canavar, cadaloz, maskülen savaşçı rolüne ihanet eden suni kadınlardır. Eksik meme korkutucu bir asimetri yaratır: Tek meme dişi soyunu beslemek için durur, diğeriyse erkeklere karşı şiddeti geliştirmek için kesilir." Kadınlar içinse Amazonlar geleceğin kadim bir arzusunu, nostaljik bir özlemini simgeler. "Memenin alınması ve 'maskülenliğin' kazancı bu efsanevi Amazon'un biseksüel olmayı arzuladığını akla getirir; hem besleyen bir dişi hem de saldırgan bir erkek olmayı, yalnızca kadınlara yönelik bir doyurma içgüdüsünü ve yalnızca erkeklere

yönelik bir saldırganlığı besler." Amazon ikonunun yumuşatılmış versiyonu on sekizinci yüzyıl Fransa'sında, bir memesi çıplak diğeri örtük özgürlük simgesiyle ortaya çıkmıştır; memesini açma isteği (ya da o anki yarı giyinik haline aldırış etmeyişi) davasından vazgeçmediğinin bir göstergesidir. Son zamanlarda, kanser tedavisi sebebiyle memesini aldıran kadınlar Amazon savaşçısı rolünü benimseyip özgürce ve hatta öfkeyle çıplak, asimetrik gövdelerini dergi kapaklarında ya da reklam panolarında teşhir etmekteler. Bir zamanlar memenin olduğu yerde, şimdi çapraz bir bıçak izi, memeyi delip geçen bir yay, bir palaska, tüm ürkütücülüğüyle, nefes kesiciliğiyle orada durur. Öfkesiyle güzel.

Göğüs, aidiyeti belirlemek için adeta inek damgası gibi kullanılmıştır. Rembrandt'ın meşhur portresi *Yahudi Gelin*'de, eşinden yaşça epeyce büyük kocanın sağ eli gelinin sol göğsünde; onun üzerinde hak iddia ediyor, yumuşak ve babacan insafına dahil ediyor. Kadının eli de göğsünün üstündeki ele uzanmış; belki alçakgönüllülüğün bir ifadesi, belki rastlantısal belki de tereddütle dibine kadar belirsizliğe gömülü bir hareket. On dokuzuncu yüzyıl Amerika'sında, açık artırmaya çıkarılan dişi köleler adeta satışa çıkarılan bir hayvana benzeyen statülerini vurgulamak amacıyla çıplak göğüsleriyle fotoğraflanmışlardı. Bir metaforu açıklamak gerekirse, memeler ezilmiş, işkence görmüş ve sakatlanmıştır. On yedinci yüzyılda cadılıkla suçlanan kadınlar kazıkta yakılmadan önce memelerine işkence uygulanır. Mezar kazıcısının ve tuvalet temizlikçisinin kızı olan Bavyeralı bir kadın olan Anna Pappenheimer cadılıkla suçlandığında, memeleri yalnızca kesilmedi, aynı zamanda kesilen parçalar hem onun hem de iki yetişkin oğlunun ağzına dolduruldu: Pappenheimer'in annelik rolünün grotesk bir taklidi.

Eski biliminsanlarının da memeyle ilgili söyleyecekleri vardı. On sekizinci yüzyılda, çok yönlü bir İsveçli taksonomist olan Linnaeus, tüm sınıfı tek bir isimle adlandırarak memeye şüpheli bir onur bahşetti: Tam karşılığı "memeye ilişkin" olan *mammalia,* Linnaeus'un icat ettiği bir terimdir. Londa Schiebinger'ın tanımladığı üzere, Linnaeus o dönemde memelilerin taşıdığı bilinen diğer ortak özellikler arasından da bir seçim yapabilirdi. Pilosa, yani tüylüler olarak da sınıflandırılabilirdik. Ya da Aurecaviga; çukur kulaklılar (memelilerdeki orta kulak kemik yapısına belirgin bir gönderme) veya dört odalı kalp taşıyıcıları (türetilmemiş ya da türetilemez bir terim). Fakat Linnaeus'un çağdaşlarından bazılarının alaylarına rağmen biz ve bizim müphem, doğurgan ırkımız memeli oldu. Aydınlanma dönemiydi ve Linnaeus önemli bir noktaya parmak basmıştı. Yani meme yine bir meta-

fora hizmet etmek için ortaya atılmıştı. Zoologlar insanların bir hayvan türü olduğunu kabul etmişti; bu fikir hep rahatsız edici olmuştur ve olmaya da devam ediyor. İnsanları diğer türlerle birleştirmek için bir kategoriye ihtiyaç vardı. Linnaeus'un bizlerle onlar arasındaki bağı vurgulamak için seçtiği özellik her neyse, ister istemez hayvanlığımızın bir kabulü anlamına gelecekti. Memeliler tüylü ama erkekler kadınlardan daha tüylü, demek ki Pilosa doğru özellik değildi. Kulak yapısı insan ırkını ölümsüz kılmak için fazla sıkıcı bir adlandırma aracı. Meme ise kendi içinde bir romansa, bir rezonansa sahip ve hepsinden önemlisi, kadınlar arasında en çok telaffuz edilen şey. Linnaeus, *mammalia* terimini önerirken izlediği tutarlılıkla, türümüze bir isim daha verdi: *Homo sapiens,* bilge kişi. Bu kategorizasyon, insanları tüm diğer türlerden ayırıyordu. "Sonuç olarak, Linnaean terminolojisine göre, dişil özellik (emziren meme) insanı yaratık özellikleriyle bağdaştırırken, geleneksel erkeksi özellik (akıl) farklılığımızı vurgulamakta," diyor Schiebienger. Aydınlanma dönemi düşünürleri insanlar arasındaki eşitliğin ve insani hakların savunucusuydular. Dönemin Mary Wollstonecraft ve John'un karısı Abigail Adams gibi öne çıkan kadın figürleri, kadınlara da aynı hakların tanınması için mücadele etti; örneğin, oy kullanma, mülk sahibi olabilme ya da dayakçı bir kocadan boşanma hakkı gibi. Aydınlanmanın kocaları anlayış ve sempatiyle gülümsedi ama politikanın o sarp kayalıklarını aşmaya güçleri yetmedi. Zooloji ve taksonomik kaynaklar aracılığıyla kadının dünyeviliğini pekiştiren rasyonel erkekler, kadın haklarına dair meseleleri ertelemeyi haklı çıkaracak bir dolu sebep buldular; ta ki kadının aklı, yani *sapientia*'sı tam anlamıyla yerleşene kadar. (Ne tuhaf; ileriki bölümde göreceğimiz gibi, insan sütü genellikle insanın en saf ve en uhrevi sıvısı, kadınınsa en uysal ve medeni özelliği olarak görülmektedir.)

On dokuzuncu yüzyılda kimi biliminsanları, tıpkı frenolojistlerin kafatasını kullanması gibi, insan ırkını kategorize etmek için memeden yararlandı. Kimi memeler diğerlerinden daha eşitti. Avrupalı göğsü, dünyanın merkezindeki bir yarımküre olarak gösterilir: Usun ve medeniyetin göğsü! Afrikalı bir kadının memeleriyse keçi memesi gibi sönük ve sarkık resmedilir. Kölelik karşıtı edebiyatta, kadın köleler daha diri, yuvarlak ve sempatik memelerle resmedilir: Sahibelerinin bohça gibi sıkıştırılmış kalkık memelerinin melaninleşmiş versiyonu.

Linneaus meme ucuna sahip oluşumuz üzerinden bizi diğer memelilerle sıkı sıkıya bağladı. Fakat bildiğimiz kadarıyla, memeler yalnızca bize özgü-

dür. Evrim düşünürleri de bunu biliyordu ve insan memesine dair bir dizi ispat sundular. Caroline Pond'un söylediği gibi, bu teorileri destekleyecek kanıt neredeyse yok. Evrim tarihinde memelerin ilk ne zaman çıktığına dair bir ipucu yok. Memeler fosilleşmez. Memelerin vücut tüylerimiz çıkmadan önce mi, çıktıktan sonra mı ortaya çıktığını bilmiyoruz. Hatta vücut tüylerimizi ne zaman ve neden döktüğümüzü de bilmiyoruz. Fakat memeler bir kadının öylesine baskın bir özelliğidir ki biliminsanları da bir ipucu yakalama umuduyla bakınmaya devam ediyor. Memeler karşısında şaşkınlığa düşüyorlar, öyle de olmalılar.

Erkeklerin memeleri yoktur fakat memeler üzerinde hak iddia etmeye, Yahudi gelini ellemeye ve onları keşfetmeye pek meraklılar. Çoğu evrimsel teori memelerin erkeklerle konuşmak için ortaya çıktığını varsaysa, buna şaşmamalıyız. Bu türe dair en ünlü açıklama 1967'de *Çıplak Adam* adlı dikkat çekici ölçüde başarılı bir kitap yazan İngiliz zoolog Desmond Morris'ten geldi: Morris eşsiz bir metafor yaparak memelerin poponun bir taklidi olduğunu iddia etti. Bu teorinin benzerlerini daha önce de duymuşsunuzdur. Bunlardan kaçmak zor. Rolling Stones misali, bir türlü emekli olmuyorlar. Önceleri bu teori bir dizi varsayıma dayandırılıyordu; ilki kadınlar ile erkeklerin çocuk yetiştirmek için (evlilik olarak da bilinen) yakın bir ilişki kurmaya ihtiyaç duymasıydı. Yakın ilişki, partnerler arasında uzun ömürlü bir yakınlığın kök salmasına ihtiyaç duyar, bu da en verimli cinsel ilişkinin, atalarımız ilk insanların çiftleşme tekniği olarak bilinen köpek pozisyonundan ziyade yüz yüze birleşmeyle sağlandığı anlamına geliyor. Bu maksatla klitoris öne doğru taşınarak, ilk insan kadınları frontal sekse teşvik edilmiştir. Beyler ise memeleri; farklı teknikler denemeyi sağlayan bir ilham kaynağı, hep şiddetle arzu ettikleri o malum arka çıkıntının, göğüs kafesine sıkıştırılmış bir muadili olarak görürler. Morris sonraki kitaplarında bu teorisini tekrarlayarak, kadın kalçalarının fotoğraflandığı bir koleksiyonla bir dizi meme çatalı fotoğrafını karşılaştırdı.

Göğüslerin popoya benzemesi konusunda haklı olabilir fakat yuvarlak hatlı kalçaların memeleri taklit etmek için gelişmediği ne malum? Ya da her iki organın da derin bir estetik kaygıyla eşzamanlı olarak geliştiğini kim inkâr edebilir? Yüksek, yuvarlak insan kalçası diğer primatların düz ve dar çıkıntılarından farklıdır. Morris ve diğerleri kalça yuvarlaklığının daha önce geldiğinden emin. Çünkü evrimin belirttiği dik postür kalçada daha güçlü bir kas sistemi gerektiriyordu. Timothy Taylor *The Prehistory of Sex* adlı kitabında bu dikey konfigürasyonun, temel hareket kabiliyetine

zarar vermeden, enerjinin yağ gibi depolanabildiği bir alan yarattığını söyler. Dik postür, cazibeli bir dişi kalçası tasarımının ihtiyacını da doğurduğunu söyler. Bir kadın ayağa kalktığında vulvasını göremezsiniz. Vulvanın sergilenmesi diğer primat türlerinde önemli bir cinsel sinyal olarak görülür. Bir kadın vajinasıyla sinyal veremiyorsa, birtakım diğer cinsel artçı sinyallere başvurur ve böylece kalçalar vurgulanır. Erkeğin ilgisini çektiğinden emin olmak için memeleri de şişer. Ama kadın erkekteki kalkık ve yuvarlak kalçayı, en az erkeğin kadındaki kalkık ve yuvarlak kalçayı beğendiği kadar beğenir; kadın kadında olanı, erkek de erkekte olanı fark eder. Güzel kalçalara bakılır; fakat dairesel hatlarının geniş bir kasa ev sahipliği yaptıkları düşünülmesin. Bunun ışığında, her iki cinsiyette de insanın çıkıntılı kıvrımları duyusal sömürünün; düz ve ince yerine kıvrımlı ve dolgunu tercih ettiğimizin bir örneği olarak görülür. Memeler kalçaları, ikisi de ortak bir temada birleştiği kadar taklit etmiyor olabilir.

Memelerin frontal seksi teşvik etmek amacıyla geliştiğine şüpheyle yaklaşmak için başka sebepler de var. Bonobolar ve orangutanlar gibi bazı diğer primatlar da yüz yüze çiftleşir. Dişiler memelerine cinsiyet etiketlerini geçirmez, sönük çıkıntılarını ya da şişkin vulvalarını vücutlarına birebir oturan kalıplarla saklamazlar. Yine de rağbet görürler; hele bonobolar günde birkaç kez. Peki cüce şempanzenin sırrı nedir? Bir kataloğu var mıdır?

Memeler, görsel birer cazibe merkezi olarak hizmet vermenin yanı sıra üremede çok önemli bir rol oynadığı, çoğu teorisyen memelerin kadın doğurganlığını bir anlamda erkeklere pazarlamak için geliştiği sonucuna varmıştır. Memeler hiç kuşkusuz kadının doğurganlık döneminde olduğunu gösterebilir fakat bunu baka şeyler de yapar: kasık tüyleri, pelvis kemiğinin genişlemesi, bedenin yaydığı hormonal kokular. Bir kadının bedeni hamileliği sürdürmek için belli oranda beden yağına ihtiyaç duyar. Memeler birer yağ bohçasıdır. Bir kadının beslenme açısından kuvvetli olduğunu, hamile kalıp çocuk doğuracağını gösterebilir; bu muhtemelen, tarih öncesinde bir erkeğin kaloriye doymuş onlarca kadının arasında seçim yaparken ulaşmak istediği noktadır. Fakat memeler tüm şöhretine rağmen, vücuttaki yağ oranın çok küçük miktarını, ortalama yüzde 4'ünü depolar. Hacmi de kilo verme ya da alma gibi durumlarda kalça, basen ve üst kol kasları gibi vücudun diğer yağ depolarına göre daha az değişim geçirir. Yukarıda gördüğümüz gibi meme büyüklüğünün kadının doğurganlığıyla ya da emzirme yetisiyle bir ilgisi yoktur; ayrıca anneliğe dair son derece zayıf bir sinyal görevi görür. Diğerleri memelerin; kadının yumurtalıklar ya da hamilelik

hakkında erkeği kandırmak ya da kafasını karıştırmak, babalık hakkını örtbas etmek ve kendine ait olmadığını öğrendiği bebekleri öldürme eğilimini engellemek için evrildiğini iddia eder. Erkeğin memelerin manzarasına olan düşkünlüğünü bir kenara koyarsak, böylesine aldatıcı bir maddeye çekim duyması çok anlamsız.

Kadınlar da memeler üzerinde hak iddia eder. Meredith Small memelerin gezici bir büfe olduğu iddiasını yeniden yorumlar ve onların birer doğurganlık simgesi olarak erkekleri değil, kadınları rahatlatmak amacıyla tasarlandığını söyler. "Büyük bir meme besinsel stres altındaki kadınlar için sadece bir yağ deposu görevi görüyor olabilir," diye yazar. "Eski insanlar besin arayışıyla uzun yolları aşardı ve emzirmek için onlara yıllarca gerekecek kadar yağ depolamaları gerekiyordu." Burada, yine memelerin zengin birer yağ hazinesi olmadığını belirtelim, ayrıca şaşırtıcı bir biçimde, gerektiğinde enerji depolarını paylaşma konusunda cimri davranırlar. Bir kadın emzirirken, kalça ve uyluklarından gelen lipit enerji, memelerin yağından çok daha aktiftir; halbuki meme yağları süt üretme araçlarına daha yakındır. Helen Fisher memelerin bir kadının zevk hazineleri olduğunu söylüyor; erojen meme uçlarının ardındaki çatı, maksimum düzeyde tahrik noktasında okşanmaya, sevilmeye ve sıkılmaya elverişli hale getirmiş. Öte yandan bazı kadınlar ne hassas memelere sahiptir ne de kronik okşayışların hayranıdırlar. *Breasts: Women Speak*'in yetmiş beş yaşındaki yazarı, "Yaşamım boyunca pek çok şey yaşadım," diyor, "ve şu sonuca vardım: Kadınların meme kanserine yakalanmasının sebebi erkeklerin memelerle *fazla* haşır neşir olması." Aynı zamanda çoğu erkeğin de hassas meme uçları var ve tek istedikleri kadınların onları arada bir yalamaya biraz daha istekli olması.

Kadınlar için olmasa da belki çocuklar için geçerli olabilir. İnsan evriminin akuatik teorisini savunmayı sürdüren nadir insanlardan, özgün ve cesur düşünür Elaine Morgan kilit noktalara değiniyor. Morgan, insanların evrimlerinin bir kısmını suda tamamladığını, her birimizin biraz yüzgeç ayaklı, biraz da maymun olduğunu savunuyor. O zaman İkinci Dünya Savaşı'nda İngiliz askerlerinin can yeleklerine koydukları takma isimden yola çıkarsak, memeler de birer Mae West'tir: Bebeklerin emzirilirken tutundukları bir tür şişme yelek. Morgan yakın zamanda akuatik dönüşümümüzün beklenen bir mirası olarak ortaya çıkan tüysüzlüğümüzün memeleri yarattığını savunmuştur. Kuyruklu, kuyruksuz genç maymunların meme emerken annelerinin göğüs kıllarına tutunduğunu söyler.

İnsan yavrularının ise tutunacak hiçbir şeyleri yok. Meme ucuna yetişmek için kafalarını da kaldıramazlar. Meme ucu onlara gelir. Sonuç olarak, insanın meme ucu maymununkine kıyasla göğsün alt kısmında konumlanmıştır ve maymununkinin aksine artık kaburga kemiğine bağlı değildir. Morgan şu sonuca varıyor: "Göğsün meme ucundaki derisi manevra kabiliyetini güçlendirmek için daha esnekleşerek, bezel doku ve yağ depolanması için yeterli alan açar. Yetişkin erkekler ortaya çıkan, türe özgü bu şekli fazlasıyla çekici bulur fakat değişimin katalizörü ve ilk hak sahibi bebektir." İşte memenin "boş dolap teorisi": Yer varsa, dolacak demektir. Sucul (Akuatik) Kuyruksuz Maymun teorisini destekleyecek kanıtın yeterli olmayışının yanı sıra esneyen meme ucunun emzirmeye katkıda bulunup bulunmadığı bilinmiyor. Bir kadın bebeğini göğsünde taşır ya da yastıkla yukarı kaldırır veya anakucağında taşır (gelişen dünyada kadınların büyük bir çoğunluğu bebeklerini böyle emzirir). Bir kadın zamanının çocuğunu inek Daisy gibi bebeğini kucağının altına alıp, meme uçlarını bebeğin ağzına doğru sarkıtarak emzirseydi, annenin bir daha iki ayağı üzerinde doğrulması zor olurdu.

Göğüs estetiği sizin için parmağını kıpırdatmaz.

Platon zihni bir küreye benzetir. Carl Jung daire benliği niteler, der. Buda simetrik bir biçimde dizilmiş sekiz yapraklı bir nilüferin üzerinde oturur. Mandalanın daireselliği bilinçli ve bilinçsiz zihinlerin birlikteliğini simgeler. Avrupa'nın devasa Gotik katedrallerindeki her pencere, ona bakıp durmuş seyyahların ve ateistlerin gözyaşları ve ilahilerinden izler taşır; cenneti simgeleyen dairesel motiflerde ve gülbezeklerde yüksek bir sanatkârlık örneği görülür. Rönesansın babası Flippo Brunelleschi'nin taçlandırılmayı hak eden en büyük başarısı Duomo'dur; bu yapı, kutsal ile insani olanı buluşturan kubbenin unutulmuş değerini yeniden kazandırmıştır. Bugün evlilik yüzüğünden de bilindiği üzere, bir şeyi çevrelemek onu sevmek ve sahiplenmek anlamına gelir. Shakespeare tiyatrosu da dairesel bir sahneden oluşur ve ona "Globe" adı verilmiştir; yani küre.

Baş döndürecek kadar dairesel bir dünyada yaşıyoruz. Kim bilir neden. Belki her şey yüzün kendisiyle başladığı içindir. Yeni doğmuş bir bebeğin görsel olarak ilk dikkatini çeken şey memeler değildir çünkü görüş açısı sebebiyle annenin yüzünden başka bir yere odaklanamaz. İnsan yüzü yuvarlaktır. Diğer yetişkin maymunların yüzünden de yuvarlaktır. Gözlerimizin içindeki beyazlar, maymun kuzenlerimizde yoktur ve irisin daireselliğini

vurgulamaya yarar. Gülümsediğimizde yanaklarımız yuvarlaklaşır, ağzımızın mutlulukla kıvrılan kenarları ve aşağı doğru inen kaşlar iç içe geçmiş daireleri andırır. Yalnızca insanlar gülümsemeyi dostça bir jest olarak yorumlar. Çoğu primat arasında gülümseme yüz ekşitmek, tehdit ya da korku anlamına gelir.

Ya da her şey bir meyveyle başlamış olabilir; otlanarak geçen yıllarımızın geçim kaynağı, nihai büyük ödül ve beraberinde gelen bolluk bereketin simgesi. Meyve yuvarlaktır; tıpkı yemiş, tüber ve bitkilerin yenilebilir yerleri gibi. Peki ışığa olan hürmetimiz de buradan kaynaklanıyor olabilir mi? Işık kaynakları güneş ve ay da yuvarlaktır; ne kadar yuvarlaklarsa o kadar parlarlar. Gökyüzü geometrisinin düşüşüyle her döngüde giderek ölürler. Biz insan olarak kaldığımız sürece, hem daireselliğin üstünlüğünü hem de dairesel olanla bizi tanımlayan şey arasındaki bağlantıyı gözlemliyoruz. Daire aydınlatır ve çevreler. Bundan kaçamayız. Buna doyamayız da.

Bedenin daireselliğe gösterdiği hürmetin en şeffaf hali memelerdir. Yüzyıllar içinde insan göğsü, bildiğimiz ve sevdiğimiz her türlü yuvarlak şeyle karşılaştırıldı: Elma, kavun, güneş, ay, üzüm, yüz, göz, Doğu incisi, küre, yönetim rejimleri, dünya içinde dünyalar. Ama sadece meme üzerinde durmak, insan bedeninin, kendi daireselliğini kutlaması ve öne çıkarmasıyla ilgili diğer yöntemleri göz ardı etmektir. Mesela kalçalar da yuvarlaktır ve yuvarlaklığıyla göze çarpar. Uzun boyun omuzlara doğru kıvrılır: Arkadan bakınca adeta bir zarafet parabolüdür. Kaslarımız da türe özgü bir yuvarlaklık ve çıkıntılar taşır. Diğer hayvanlar, atletler gibi çıkıntılı kas yapma ihtiyacı gütmeden, zaten fazlasıyla kaslı bir yapıya erişirler. Canlıların çoğu bizi geçebilir ama hiçbirinin hem erkek hem kadındaki kıvrımlı kalçaları, belirgin baldır kasları yoktur. Pazular aynı memelere benzeyebilir. Üçgen omuz kasları da öyle. Son derece gelişmiş meme kasları, bir meme dekoltesi gibi göze çarpar. Kaslı erkeğin düzgün hatlarıyla yarattığı etki, hem Antik Yunan tarihinde hem Michelangelo'da hem de en az klasik bir kadın dekoltesini kadrajladığı kadar çıplak bir erkeğin meme dekoltesini de çarpıcı bir biçimde vurgulamış Bruce Weber'in, Calvin Klein iç çamaşırı çalışmalarında vurgulanmıştır. Spirografla çizilmiş gibi göz alıcı, kaslı bedenlere sahip hem kadın hem de erkek dansçılar, vücut devinimleriyle bu hatları daha da vurgulayarak kutsar. Kıvrımın koreografisini vurgulamak için güzel olanı yermek ya da alaya almak gerek.

Belirgin vücut hatlarını hepimiz çekici buluruz. Kadınların memelerinin ve kalçalarının kıvrımını ortaya çıkarmak için vücut kıllarını aldığı iddia

edilir, peki neden en fazla çabayı malum bölgelerdeki tüylerden kurtulmak için sarf ediyoruz? Bunun yerine, epilasyonun estetik faydaları evrensel anlamda gözden geçirilmeli. Beden, sunmamız gereken ne kadar kıvrım varsa göstereceğimiz bir sahneye dönüşür. Seçeneklerimizi, kısmen fizyolojimiz ve hormonal yapıtaşımız belirliyor. Kadınlar östrojen açısından zengindir; gelişimi dengeleyen ve her ay yumurta döken bu hormon ise yağ depolarının dağılımı konusunda beceriklidir. Primat memeleri, zaten kıvrımlı yapısıyla bu dağılıma cevap verebiliyordu. Erkeklerse sperm üretiminde gerekli olan testosteron açısından zengindir; testosteron da kasların dağılımında yardımcı olur. Her iki durumda da kıvrımlara ihtiyaç duymayız. Onlar olmadan da güçlü ve doğurgan, hızlı ve sütlü olabiliriz. Yine de esrarengiz bir biçimde kıvrımlara sahibiz ve hem kıvrımlara hem de yüzümüze yüzümüze sokulup durmalarına kapılıyoruz. Yuvarlak memeleri ve yuvarlak kasları çekici buluruz. Çıkıntılı elmacık kemiklerini, yüzdeki bu minik memeleri çekici buluruz; ya da bunlara yüz kalçaları, mini pazular, elmalar ya da yüz içinde yüzler desek nasıl olur?

Bu noktada şunu belirtmeliyim: Başkaları tarafından etkileyici bulunmanın faydaları yalnızca kendine eş seçmeyle sınırlı değildir. Etkileyici insanlar müttefikleri de çeker. Tamamen toplumsal bir tür ve yaşamımızı sürdürmek için topluluğa ihtiyaç duyan kişiler olarak, birbirini pekiştiren ve çoğaltan bir dizi uyumlu bileşenle hem kendimize hem de bizden sonrakilere avantaj sağlayabiliriz. Arkadaşlarınız varsa, muhafızlarınız var ve çocuklarınızın da muhafızları var demektir. Cazibe kendi cinsinizdekilere gösteriş yapma amacıyla olduğu kadar karşı cinsi etkileme amacıyla da kullanılır. Gösteriş fazlasıyla rekabete dayalı olduğu kadar, tedirgin edicidir de. Kadınlar birbirileri için gösteriş yapar, birbirileri için giyinirler ve başka kadınların görünüşleriyle ilgili ne düşündüğünü merak ederler. Biz genellikle bu türden bir kişisel bakımı, biraz sinsi bir rekabet olarak görürüz; sanki nihai amaç tüm kızlara erkekleri kimin kaptığını göstermektir. Fakat kadın gösterişi, bir tür yakınlık göstergesi, bir dostluğun habercisi de olabilir. Bu anlamda erkeklerin kadınlar üzerinde seçim yapması gibi, kadınlar da birbirinin memesini "seçebilir." Ve sergileme ve akıl çelme amaçlı seçilen meme yumuşak, sarkık bir anne göğsü ya da fındık büyüklüğünde bir bakire memesi değil güçlü, göz alıcı, adeta bir kas gibi esneyebilen ve kalabalıklar arasından fark edilebilen bir memedir.

Zebra ispinozu doğal bir estettir fakat kuş kendi içinde yapısal ve zihinsel sınırlar taşır. Kendi şapkasını üretemez. Yapabilseydi, raydan çıka-

bilirdi. Marie Antoinette'in saçı gibi kendine uzun uzun ibikler yapmaya çalışırdı. Ya da hoplayıp zıplamalarının hakkını vermek ve erkek ispinozun görme merkezini bozguna uğratmamak için ibiğini likralı iplerle örerdi. İbik, vurgulamak için şahane bir özellik olabilirdi. Bacak bileziğiyle yapabileceğiniz şeyler sınırlıdır fakat tüylü bir şapka, "Bana bak! Hayır, *bana* bak!" dedirtebilir.

Yalnızca zevklerimiz yok, buna izin verecek, bunu değiştirecek ve kullanacak kaynağa da sahibiz. Memeler de, ibikler gibi manipülasyona açıktır. İdeal aksesuarlardır ve kendi duyusal sömürücülerimizi sömürdük durduk. Memelerle çalışmak vücudun diğer bölgelerine kıyasla daha kolaydır. Yumuşaktırlar ve sıkılabilirler. Yukarı kaldırılabilir, birbirine çarpıştırılır, öne çıkabilir, şişirilebilir, desteklenebilirler. Kendini korseyle sıkmak zor iştir ama kadınlar bunu yapacağım derken ölüp bayılsalar da bunu başarırlar; memeleri dikleştirmek nispeten acısızdır. Memelerin fetişleştirilmesiyle giydirilmiş *maymun* halimiz birbirine yakından bağlantılıdır. On dördüncü yüzyıla yalnızca kayık yaka giyim tarzı damga vurmadı, ilk kez tasarlanan korseler de memeleri kaldırarak öne çıkarmıştı. İdeal meme çoğunlukla, yaratılmış memedir. Elbise açıklığından fırlayıp kalçayı andıran memeler giyinmenin bir eseridir. Çıplak memeler yanak yanağa dans etmez, yüzlerini birbirinden kaçırırlar. Memeler şekil ve büyüklük anlamında önemli bir ölçüye kadar çeşitlilik gösterir fakat olağanüstü bir benzerliğin içine doğru savrulurlar. Biz de insan olduğumuz ve hiçbir şeyi rahat bırakamayacağımız için hep birlikte savruluruz. Turu tamamlamak, küreyi cezbetmek için yola çıktık ve sonra onu şişirip şımarttık.

Erkek kıvrımlarının da genişleme baskısı altında oluşuyla avunabiliriz. *Fitness* makinesinin ortaya çıkışı, göğsünden ve kollarından "memeler" taşan David döneminin habercisiydi. Güzelliğe dair türdeşik hayranlığımız ve dış görünüşe vurgu karşısında kibirli bir umutsuzluk içinde ellerimizi ovuşturabiliriz. Fakat teknoloji yenidir, takıntıysa doğuştan. Narkissos suda kendi yansımasını gördüğünden bu yana gösterişli olduğumuz için suçlanıyoruz. Eğer ıslah olmayı reddeder, vücudumuzla ilgili endişelenmeyi ya da başkalarının ayına ve kavunlarına göz dikmeyi bırakmazsak, pörsük meme uçlu cadılar olmakla tehdit ediliyoruz.

Bütün memelerin güzel olduğunu söylemek, bütün yüzlerin güzel olduğunu söylemekle eşdeğerdir: Hem doğru hem yanlış. Evet, çevremizde alımlı rakiplerimiz çok. Ayrıca hem genotipik hem anatomik olarak eşsiz varlıklarız ve bunu yabana atmamak gerek. Öte yandan, güzelliği gördüğü-

müz an tanırız. Güzellik acımasızdır; ne olmuş yani? Bizim hatamız, güzel bir görünüşe, aslında sahip olduğundan daha fazla değer yüklemekte yatıyor. Çıkıntılı elmacık kemikleri, dik bir popo ve iddialı memeler hoştur fakat hiçbiri, kadın olmanın temel şartı olarak görülmemeli. Memelerin söyleyecekleri olsaydı, göründüklerinden çok daha tutarlı ve ağırbaşlı konuşurlardı. Meme başına düşen bir çay kaşığı ölçüsündeki meme bezeleri gibi. Memeler dile gelse, muhtemelen kitaptaki tüm beklenmedik esprileri onlar yapıyor olurdu.

8*
KUTSAL SU
Anne Sütü

MERYEM ANA İSA'YI DOĞURURKEN hiç acı çekmedi. Yaşamı boyunca bekâretini ve muhtemelen de kızlık zarını korudu. Havva'nın lanetini üzerine çekmiş olsaydı âdet göremeyebilir, hatta bu sebeple ne dışkılayabilir ne de işeyebilirdi. Cesedi ölümünden sonra çürümemiş, gökyüzüne yükselmişti. Anatomiyi, biyokimyayı ve termodinamik bilimini çiğnedi. Linnaeus tarafından *Homo sapiens*'in uzantısı olarak görülen "alt memeliler" bir kenara, diğer kadınlardan da oldukça farklıydı. Bununla birlikte, Meryem dişiliğini ifade etti ve sınıfını kesin bir biçimde temsil etti: Süt bezlerini kullandı. Bebek İsa'yı emzirdi. *Maria lactans* ya da *Madonna del latte* Batı sanatının önde gelen simgelerinden biridir. Kutsal Bakire, rönesansın erken dönemlerinden beri, bir göğsü açık, bebek İsa'yı emzirmeye hazırlanırken ya da meme ucuyla yavrusunu az önce beslemiş olarak resmedilir. Açıkta duran meme tuhaf bir nesne; bilardo topundan hallice, göğsün emanet bir parçası gibi durur. Sanki normalde memelerin bağlı olduğu göğüs kafesinden ziyade, köprücük kemiğine daha yakındır. Sanatçının teknik yeteneğine bakılmaksızın, açıkta bırakılan memenin yanlış resmedildiği kabul edilir. Amaç resme bakanlarda Meryem'in memesiyle şehvet uyandırmak değil, oradaki olağanüstü alışverişin saflığını ve doğuracağı olasılıkları düşündürmekti. Kutsal Ruh'u besleyen memenin sınırsız kudreti; yaşam verdiği can, başkalarına sonsuzluğu bahşetmiştir. Sıradan bir kadının meme bezi, emdikçe emen bir canın açlığıyla nasıl daha da güçleniyorsa, Meryem'in memesi de ağızların en kutsalıyla bütünleştiğinde güçlenip kutsanmıştır: Salgılar *ve* emilir. Kutsal Bakire'nin meme uçları hiç kuşkusuz ne çatlamış ne de tahriş olmuştur.

Kutsal Bakire'nin sütü, İsa'nın yaralarından damlayan kandan sonra, en önemli ikinci kutsal sıvıdır. Kutsal emanet sandıklarında Hakiki Haç'ın parçalarından bütün katedrali inşa etmeye yetecek kadar kalmış olsaydı, bütün topluluğu doyuracak kadar Meryem'in sütüyle dolu şişe olurdu ve on altıncı yüzyıl Protestan reformcu Calvin'in küçümseyici bir şekilde, "Bu süt bugüne gelene kadar nasıl korundu?" diye sormasına yol açardı. Meryem'in memelerinin hiçbir şekilde kurumadığını ve dünyanın tam da sona ereceği anda, onu beslediğini hayal edebiliriz. On beşinci yüzyılda bilinmeyen Floransalı bir ressamın freskinde, Kutsal Bakire bir memesini eline almış bir halde, ayak ucuna toplanmış bir grup günahkârın kurtuluşu için yetişkin İsa'ya yalvarırken görülür. Yazıtta, "Sevgili oğul, sana verdiğim sütün hakkı için, onları bağışla," yazar.

Meryem ne ilk kutsal *latte*'ydi ne de son. Bir Yunan tanrıçasının sütünün, onu içenlere sonsuz yaşam bahşettiği söylenir. Zeus, ölümlü Alkmene'yle evlilik dışı ilişkisinden olan oğlu Herkül'ü ölümsüzleştirmek isterken, bebek Herkül'ü gizlice Hera'nın yatak odasına sokar ve sonsuzluğun tadına bakması için onu uyumakta olan Hera'nın göğsüne koyar. Daha çocukken küçük bir kas yığını olan Herkül, Hera'nın memesini öylesine güçlü emer ki tanrıça uykusundan uyanır; Herkül'ü öfkeyle üzerinden atarken göğsünden fışkıran süt damlaları havaya uçuşur: İşte size Samanyolu! Herkül ölümsüzlerin katına erişmek için yeterince emmiştir bile.

Bir kadının menstrüel kanı sürekli olarak kirli kabul edilmesini anne sütünün saflığı dengeler. Valerie Fildes'in klasikleşen kitabı *Breasts, Bottles and Babies*'te tanımladığı gibi, MÖ 16. yüzyıla ait Ebers Tıp Papirüsü katarakt, yanık, egzama ve "insan karnındaki istenmeyen atıkların atılması" için insan sütünün kullanılmasını öneriyordu. Antik Mısırlı sütanneler, hizmetkâr sınıfının tek soylu kişileriydi. Kraliyetin sütannesi kraliyet cenazelerine davet edilirdi. Sütannenin çocuğu da kralın sütkardeşi olarak kabul edilirdi. Odysseus yirmi yıl süren yolculuktan sonra perişan halde eve döndüğünde, onu tanıyan yalnızca iki kişi olmuştu: sadık köpeği Argus (sahibini gördükten sonra mutlu bir şekilde son nefesini vermiştir) ve sütannesi Eurykleia'ydı. Memeleri artık buruşmuştu, fakat bir zamanlar içinden akan saflığın izlerini korumaktaydılar; sadakat gibi zamanın solduramadığı gerçek saflık. Süt homeopatiktir: Beslediği her ağzın hatırasını saklar.

Kullanılış açısından meme modifiye edilmiş bir ter bezidir ve tıpkı pankreas, karaciğer, kolon gibi kullanılmak üzere yaratılmıştır. Emzirme

temel bir biyolojik fonksiyondur. Fakat metaforik anlamda, emzirme ve anne sütü kendilerine ait metafizyolojik bir sınıfa aittir ve bu konumlarını korurlar. Büyülü, sessiz, ifadesel ve mutlak olarak bilinirler. Tükenmez bir teşvikin, kutlamanın, suçun, coşkunun ve acının kaynağıdırlar. Emzirmenin hep doğal ve sevimli bir şey olduğunu düşünürüz, halbuki tarih boyunca yaşanan bir dizi permütasyonla hüzünlü ve göz korkutucu şeylere yol açmıştır. Kimse bizden kalbimizi pompalamak, nöronlarımızı ateşlemek ya da menstrüel kanımızı akıtmak için ricada bulunmak zorunda değil. Ama emzirme başka bir husus. Bir kadına yavrusunu emzirmek doğal gelebilir ama bunun hiçbir zaman garantisi olmadığından, peygamber tarafından kontrol altına alındı, politikacılar tarafından yasalaştırıldı ve hiçbir şikâyet ya da bahane kabul etmeyen bir sosyomedikal kürsü mertebesine çıkarıldı. Emzirmenin gerçekten olduğu şey olmasına, yani bedenin meselesi olmasına izin verilmedi. Meme bezi genellikle küçümsendi. Muhtemelen bu yüzdendir ki yüzyılın ortasına gelmişken, bebek maması anne sütünün geçerli kabul edilebilecek tek muadili değil, üst versiyonu olarak kabul edildi. Şimdi ise meme bezi göklere çıkartılıyor. Her bebeği bir Izzy Newton'a ya da Jane Austen'a çevirebileceğine inanılıyor. Anne sütü de artık dişiliğin olmazsa olmaz iksiri olarak görülüyor. Onunla çocuğumuza yalnızca kendimizden bir parça vermiyoruz, aynı zamanda kendimizi arındırıyor ve geliştiriyoruz. Anne sütümüz bizden daha iyi.

Kendimizi, ne yazık ki fazlasıyla iyi tanıyoruz. Ama memelerimizden gelen sütü tanımıyoruz. Gizemini koruyor. Biliminsanları incelemelerine devam ediyor ve hiç beklenmedik bileşenlere rastlıyorlar. Sütümüz giderek gelişmiş olabilir mi? Yoksa bizden önde mi ilerliyor? Anne sütünün savunucularının yorumlarını okursanız bu konuda daha fazla şüpheye kapılabilirsiniz. La Leche League'in yöneticisi Lee Ann Deal'in ifadesiyle "mucizevi bir madde." Biliminsanları bile anne sütüne övgüler yağdırırken bütün tatsız ve nitelendirici yorumlarını bir kenara bırakarak onu "eşsiz biyolojik sıvı", "cinsel gücün kokteyli", "gerçek anlamda büyüleyici sıvı", "insan hakkı", "bir gıda ürününden çok ama çok fazlası" olarak tanımlıyorlar. Anne sütünün bebeğe mucizevi bir güç verdiğine inanırken, bebeğin kişiliğini, mizah duygusunu, göğsünü yudumladığı annesinden aldığını iddia eden eski tıp otoriteleri yeniden gündeme geliyor. Tarihte acımasız bir alkolik olarak bilinen İmparator Tiberius'un alkolik bir sütanne tarafından emzirildiğine dair örnekler verilmiştir; vahşi Caligula'nın da sütannesinin memesine kan sürdüğü söylenir.

Anne sütüyle ilgili kendi duygularınızı düşünün. Eğer emzirmiş bir kadınsanız, büyük olasılıkla kendi sütünüzün tadına bakmışsınızdır ve inek sütünden çok daha tatlı ve sulu olduğunu bilirsiniz. Fakat buzdolabında bir bardak anne sütüne rastlasanız, içer miydiniz? Bunu düşünmek bile rahatsız edici. Hatta neredeyse yamyamlık gibi gelir. İçinde tam olarak ne olduğunu ve neden olduğunu bilmiyoruz. İnsan sütü inek sütünden daha zayıf bir tat bırakır, ama anlam ve katkı bakımından öylesine zengindir ki çatlak bir profesörün tüpünde fokurdayan gizemli bir çözelti gibi içinden hayat ve ötesi fışkırır. Bir yetişkin her gün insan sütü içecek olsa, herhalde Alis'in mantarın yan etkisiyle büyümesi gibi gitgide büyür ya da Herkül veya vampir Nosferatu gibi ölümsüz olurdu.

Emzirme işini bir de gün ışığında inceleyelim. Meme bezinden, modifiye edilmiş bir tür ter bezi olarak söz etmiştim fakat başka bir biçimde düşünecek olursak aslında modifiye edilmiş bir tür plasentadır. Plasentayla meme bezinin fazlasıyla ortak yanı var. İkisi de uzman ve aynı zamanda geçici işçiler. Bebeği beslemek üzere tasarlanmışlar. Başka hiçbir organ plasenta-meme ikilisi kadar geçici ve tek bir amaca yönelik değildir. Yalnızca bebek için oradadırlar, eğer bebek onları çağırmazsa işlerinden olurlar. Masraflı organlardır da; gerçek anlamda gerekli olmadıkları sürece korunmazlar. İşte bu yüzden bebeği emzirmek meme bezinin üretimi için çok önemlidir. Duyusal mekanizma laktogenezin gerekli olduğunu haber vermediği sürece meme bezi süt yapmaz. Evrimsel terminolojiyle konuşmak gerekirse, bebekler otomatik süt tahliyesini mantıklı bir stratejiye dönüştürmek için çoğunlukla canlarını verir. Bebek ölü doğmuşsa, bir kadın bedeninin aylarca bir hiç için süt üretmesi ve günde 600'e yakın ekstra kalori üretmesi büyük bir savurganlık olurdu. Emzirme rastlantısal bir fonksiyon ve koşullu bir tepkidir; bu yüzden başlatması ve sürdürmesi kimi zaman sinir bozucu olabilir. Vücut akmaya ve akışı durdurmaya hazırdır. Emzirme bir nevi kana benzer. Kan damarlarınızdan durmaksızın akmalıdır ama deri hasar gördüğünde pıhtılaşmaya hazırdır, yoksa bir diken batınca hepimizin kan kaybından ölmesi gerekirdi. Süt de akmaya hazırdır ama masraflı bir sıvı olduğundan bu müfrit kokteyl için bebeğin yalvarması ve kutsal davacının ağzıyla emmesi gerekir.

Süt üretimi hamileliğin ortalarına doğru başlar. Sütün oluştuğu yapraksı lobüller çoğalır ve her yer dolup taşana kadar tüm kanalları öyle bir sarar ki artık yapraklar görünmez olur. Lobüllerin ucundaki alveol hücreler titrer, şişer ve kolostrum denilen protein ve karbonhidratla dolu sarımsı

ilk sıvıyı salgılar. Kimisi meme ucuna doğru ilerleyip dışarı sızar, ama çoğu kanallarda yeniden emilir çünkü bir yere gitmesini gerektirecek bir durum henüz yoktur. Alveoller başına buyruk bir kaçış halindedir. Çoğu hormon, bezel yayılıma katkı sağlar ve zincirlemenin sırasını korur. Progesteron alveol hücrelerinin bölünmesini ve olgunlaşmasını sağlar fakat aynı zamanda kendi sınırlarının dışına çıkmalarına engel olur. Hamileliğin ritmini belirleyen yoğun seviyede bir progesteron (ve sınırlı seviyede östrojen) olmasaydı, alveol hücreleri başka bir hormonun kontrolüne girerdi: Bu da emzirenin dostu prolaktindir. Hamilelik süresince, hipofiz bezi beynin derinliklerinde gittikçe artan dozlarda prolaktin salgılar. Prolaktin, alveol hücrelerini süt sentezlemesi için kışkırtır. Progesteron ise durumu dengeler. Emzirme işlemi sürdüğü sürece, kazanan hep progesteron olur.

Doğumdan sonra, progesteron ve östrojen seviyeleri hızla düşer. Bazı kadınlar için bu düşüş geçici depresyona ve durgunluğa yol açar fakat söz konusu değişim meme bezlerinde güçlendirici etki yaratır. Serbest bırakılan alveol hücreleri vücuda yayılan prolaktini toplayıp iştahla özümser. Başta hep yapmaya alışkın olduğu şeyi yapar: Kolostrum; protein, karbonhidrat ve diğer bileşenlerden oluşan yapışkan sıvı. Ama yağ yoktur; o sonra gelir. Kolostrum, karatenoid oranı zengin olduğundan sarı renklidir. Havuca ve kabağa da sarı-turuncu rengini veren, A ve B vitaminlerinin üretiminde gerekli olan yine bu bileşenlerdir. Kolostrum, karatenoid bakımından olgun sütten on kat daha yoğundur. Bu madde nasıl irin gibi görünüyorsa, irin gibi de hareket eder: Kolostrumda zengin miktarda akyuvar ve antikor bulunur ve irin gibi, bağışıklık sistemi henüz gelişmemiş yenidoğana yardım ederek patojen saldırılarına karşı korunmasını sağlar. Kolostrum ayrıca kanalları tıkayan epitel dokunun yayılmasına yardımcı olur.

Bebek kolostrumu emer. Bu hafif havuç bulamacından daha fazlasını ister. Emdikçe emer. Meme ucunu çekiştirmesi beynin dopamin üretimini bastıran sinirsel bir eylem olarak açıklanabilir. Ne kadar az dopamin olursa, hipofiz de o kadar prolaktin gönderir. Alveol hücreleri büyücü misali bu olağanüstü süt sıvısını, bakir beyazı, tüm umutların yüklendiği o bomboş sayfayı sentezlemeye koyulur. Hücreler sütle dolup taşar. Bebek emmeye devam ettikçe hipofizin başka bir hormon daha salgılamasını sağlar: Oksitosin. Alçalışa geçme vakti geldi. Oksitosinin işaretiyle, şişen alveolleri çevreleyen kas dokusu daralır; sütün hücrelerden çıkmasına, kanallardan geçip meme ucundan dışarı çıkmasını ve en sonunda yolunu gözleyen, meme bezinin kapısını iştahla zorlayan ağza kavuşmasını sağlar.

Süt nedir? Bir sıvı nasıl süt şeridine sahip olur? Sözlük tanımına göre süt meme bezinin ürünüdür, tıpkı mide suyunun midenin ürünü olması, tükürüğün de tükürük bezinin ürünü olması gibi. Fakat süt, kimyasal olarak çoğu salgıdan çok daha karmaşıktır çünkü görevi karmaşıktır. Meme bezi, sütün alt bileşenlerini üç farklı yolla üretir. Bazı bileşenler bebeğe doğrudan annenin kan dolaşımından gelir ve değişime uğramadan yayılır. Diğerleri kandan alınır, yeniden işlenir ve süte katılmadan önce düzenlenir. Bazıları da alveol hücrelerinde kendi başlarına üretilir.

Süt, şanını koruma yolunda, çoğunlukla "doğanın kusursuz gıdası" olarak bilinir ve bu son derece uygun bir reklam başlığıdır. Yeni doğmuş bir memelinin hayatta kalmak için ihtiyacı olan tek şeydir. Hiçbir bireysel alakart, hayatın erken dönemlerinde olduğu kadar kolaylıkla hazırlanmaz. Her türün meme bezi göz önüne alındığında, kusursuz gıdanın sözlük anlamı çok az farkla değişir. Her süt çeşidi yenidoğanın yaşamını sürdürmesi ve gelişmesi için gerekli temel maddeleri vermelidir. İster domuz yavrusu olun, ister buzağı, ister kanguru ya da insan; vücudun suya, lipitlere, karbonhidrata ve proteine ihtiyacı var. Tüm bunlar da sütün temel bileşenleridir. Fakat her birinin miktarı ve türü hayvandan hayvana göre değişir. Hızlı büyüyen hayvanlar, protein bileşeni amino asit seviyesi yüksek süte ihtiyaç duyar. Kedi, sırtlan ve köpekgiller gibi etoburların sütü amino asit açısından zengindir. Roma'nın kurucuları Romulus ve Remus efsaneye göre bir kurdun sütünü içmişse, aslında içtikleri bir tür et çözeltisidir. Kısa zamanda çok miktarda yağlanması gereken hayvanlar yağlı süt içer. Doğadaki en yağlı süt deniz filinde olabilir; tereyağından bile yağlıdır. Deniz fili, sütü dört haftadan daha fazla emmez, bu sürede 35 kiloluk doğum ağırlığı 140 kiloya yükselir. Anne tüm bu süreçte hiçbir şey yemez ve 700 kilodan 300 kiloya düşer. Bir biliminsanının benzetmesiyle, sanki kendi yağından esaslı bir kütleyi keser ve bu kütleyi yavrusuna verir.

Yavaş büyüyen hayvanların sütlerinde nispeten daha düşük amino asit yoğunluğu vardır. İnsanlar yavaş büyür ve sütümüz memeliler arasında dünyanın en az proteinli ürünüdür. Fare sütündeki amino asit, insan sütündekinden on iki kat daha fazladır. İnek sütü, insan sütünden dört kat daha protein ağırlıklıdır; işte bu yüzden inek sütünü bebek mamasına uygun biçimde işlemeden, yenidoğan bir bebeğe veremezsiniz. Yenidoğanın gelişmemiş böbrekleri inek sütünün yüksek protein seviyesiyle baş edecek kadar donanımlı değildir. Öte yandan insan, yeni doğmuş bir gorilin,

şempanzenin ya da orangutanın sütünü hazmedebilir. Büyük primatların sütü, bilimsel açıdan bizim sütümüze benzer.

İnsan (ve ape) sütündeki protein azlığı, laktoz aracılığıyla telafi edilir; sütteki temel karbonhidrata ya da şekere laktoz denir. Laktoz, insan sütünün sudan sonra gelen en temel ikinci bileşenidir. Sütümüzde inek sütündekinin iki katı kadar laktoz bulunur. Tatlıya düşkünlüğümüzden hep yakınırız ve çocuklarımızın şekerleme, dondurma ve patlak şeker merakını anlayamayız. Oysa hiçbiri bizi şaşırtmamalı. Dönüştürdüğümüz süt, jelibon kadar tatlıdır. Fakat laktoz bir abur cubur değildir. Akılsız bir şeker hiç değildir. Annenin kanından alınan glukoz ve galaktoz şekerlerinin basit bir kombinasyonuyla alveol hücrelerinde oluşur ve yenidoğana glukozun iki katı daha fazla enerji verir. Laktoz ayrıca sütteki diğer besinlerin özümsenmesi açısından önemlidir, bebeğin midesinin kalsiyum, yağ asidi ve benzeri maddeleri alım gücünü en üst düzeye ulaştırır. İnek sütü ve insan sütünde hemen hemen aynı oranda yağ bulunur fakat yağ çeşitleri büyük oranda değişiklik gösterir. İnsan sütünde nispeten daha zorunlu (esansiyel) yağ asitleri bulunur; bunlar vücudun tek başına üretemeyeceği, ancak beslenmeyle elde edilebilecek doymamış yağ zincirleridir; bu bir bebek için anne sütü anlamına gelir. Zorunlu yağ asitleri gözlerin, beynin gelişiminde ve çevresel sinir sisteminde rol oynar. Bebek maması üreticileri belirli yağ asitlerinin, bilhassa dokosaheksaenoik ya da diğer adıyla DHA'nın mamalara eklenip eklenmemesi konusunda anlaşmaya varamıyor. Fakat her an beklenmedik sonuçların doğma olasılığı var. Bir araştırmada, sağlam bir DHA kaynağı olan balık yağı ağırlıklı bebek mamasıyla beslenen çocukların görsel duyarlılıkta daha hızlı gelişim gösterdiği kanıtlanmıştır. Öte yandan psikomotor performans gelişimleri anne sütü ya da standart mamayla beslenen çocuklarınkine kıyasla geride kalmaktadır. Ayrıca ne kadar yağ asidi eklenmeli sorusu da var. Çok balık yiyen bir kadının sütündeki uzun yağ zincirleri Sahra'da yaşayan bir kadınınkinden yirmi kat daha fazladır. Balık yiyen birinin sütündeki lipitlere mi özenirsiniz, vejetaryeninkine mi, yoksa Amerikan omnivorunkine mi?

Bazı yağ asitleri ve birkaç diğer bileşen dışında, insan memesi kadınların besin durumlarındaki yaygın çeşitliliğe rağmen, bir hayli benzer oranda sıvı salgılar. Gelişmekte olan bir ülkede yanlış beslenen bir kadın şaşırtıcı bir biçimde besin değeri yüksek süt üretirken, Orta Batı'da yaşayan tombul bir kadının aynı oranda yüksek kalorili sütü olamayabiliyor. Baylor Tıp Okulu'nun pediatri profesörlerinden Peter Reeds'e göre, "onu inceleyenler

için dipsiz bir cazibe kaynağı olan emzirmenin en etkileyici yanlarından biri, insan da dahil tüm emziren memelilerin sakıncalı beslenme koşullarında bile belli miktarda süt üretimini koruyabilme yeteneğidir." Kadın doğru mamayı yaratacak kadar beslenemediğinde, meme bezi vücudun deposundan biraz ödünç alır; sanırsınız 24 saat açık marketler zinciri. Üstelik düşünüldüğü kadar ödün de vermez, anne sütünün kendisi fedakârlıklarla evrilmiştir. Anne verir ama asla kendi sağlığını ve doğurganlığını riske atacak kadar değil. Anne sütü maksimum düzeyde sömürmeden, maksimum düzeyde sömürülmek için tasarlanmıştır. Emziren bir kadın, bebeği kalsiyum alsın diye dişlerini kaybedecek ya da omurgasının çekilmesine göz yumacak noktaya gelmez; sütteki laktoz kalsiyumdaki her bir iyonun idrarla atılması yerine kullanılmasını sağlar; vitamin deposu denilen bir bardak portakal suyundan aldığınız kalsiyum oranı kadar. Bebek, sütteki proteinleri, tüm amino asitlerine kadar sindirir; emzirilen bir bebeğin idrarının neredeyse hiç kokmamasının sebebi budur: Hiçbir şey boşa gitmez, dışarı sızan çok az miktarda protein hafif bir koku yayar. Emziren bir kadının bebeğine demir verebilmesi için anemi olmasına gerek yoktur. İnsan sütünde az miktarda demir bulunur ama içinde laktoferin vardır; yani demirin tamamıyla özümsenmesini sağlayan bir çeşit protein. Aynı durum çinko ve bakır gibi diğer iz-mineraller için de geçerlidir, anne sütünde çok az bulunur ama oluştuklarında, sütteki protein ve şeker bileşkesi hepsini özümser ve herhangi bir sızıntı olmasını engeller. Ayrıca, çok büyük olasılıkla eski çağlarda insan bebekler kirin, çamurun içinde şimdikinden daha fazla kaldıklarından bir tür bebek pikası aracılığıyla gerekli demir ve mineralleri alıyorlardı. Bebekler her bulduklarını ağızlarına götürmeyi, hatta yalayarak tadına bakmayı severler. Biz bunun kötü ve riskli bir alışkanlık olduğunu düşünürüz ama bunu yapmalarının bir sebebi olabilir: Hücrelerin harekete geçip bölünmesi için gereken iz-elementlerini (oligoelement) yalayıp yutmak.

Bebek mamasının anne sütünü taklit edemeyeceğini anladık: Bunu, annelerin karşılaştıkları her otorite tarafından uyarılmasından, sigara paketlerinin üzerinde yazan "sigara sağlığa zararlıdır" ikazları gibi mama kavanozlarının da üzerindeki yasal uyarılardan gayet iyi biliyoruz. Anne sütü, çeşitli rolleri henüz tam olarak anlaşılmamış iki yüzden fazla bileşenden oluşur. Hiçbiri yalnızca tek bir işe yaramaz. Süt şekeri kalori yapar, süt şekeri diğer besinlerin metabolize edilmesini sağlar. İnsan sütünün içindeki şekerle bebek mamasının içindeki şeker nicelik olarak aynı, nitelik olarak farklıdır. Laktoferin sütteki demir azlığının bebek için "biyolojik anlamda

kullanılabilirliğini" sağlar. Aynı zamanda patojenik bakterilerin yaşamları için gereken metalle buluşmalarını engeller. Bebek mamasında laktoferin yoktur. Anne sütünün bağışıklığa katkı sağladığı çok sayıda bileşen vardır ve bunların çoğu bebek mamasında yoktur çünkü mamanın hazırlanışı bu bileşenlerin inek sütündeki karşılığını yok eder. Anne sütünde B hücresi, T hücresi, makrofaj ve nötrofil vardır, antikor vardır, gama interferon vardır ve bu, bağışıklıkta rol oynayan hücrelerin aktivasyonunu sağlar. Sütteki yağ asitleri virüsleri saran zarları rahatsız eder, lizozim de bakteri duvarlarına aynı şeyi yapar. Bifidus faktörü bebeğin bağırsağındaki iyi huylu floranın gelişimini sağlayarak, sinsi hareketlenmelerin yolunu tıkar.

Anne sütü üzerinde son on yılda yapılan araştırmalar hormonlar ve gelişim faktörleri üzerinde durmaktadır. Burada insandaki meme bezi, yenidoğanın gelişmekte olan beynini nöronların ayrışması için gereken proteinlerle besleyen bir tür üst-beyin; kendi kendini üreten bir zihin olarak gösterilir. Meme bezi, gonadtropin salgılayan hormonu sentezler ve süt içinde çözülmesini sağlar. Gonadtropin salgılayan hormon, ara beyinde bulunan hipotalamusun salgıladığı bir proteindir. Yetişkinlerde gonadları harekete geçirerek cinsel davranışta rol oynayabilir. Öte yandan bu hormonun emzirilme dönemindeki çocuğa bir etkisi olup olmadığına dair elimizde bir kanıt yok, fakat anne sütünün içinde, annenin kan dolaşımında olduğundan on kat daha yoğunlukta bulunduğu bilinir. Anne sütünde sinir gelişim faktörü, tiroid çalıştıran hormon ve "mamotropin peptit ayrıştırıcı" gibi anlaşılması güç isimlere sahip faktörler de vardır. İnsan yenidoğanı güçsüz, geç olgunlaşan küçük bir yaratık, yenidoğan bir fetustur ve anne sütündeki bazı faktörler "zorunlu ayrıştırıcı faktörler" olarak bebeğin beyninin ve diğer organlarının tümüyle olgunlaşması için gerekli olabilir. Bebek mamasında bu faktörlerden bazıları vardır, fakat inek sütündeki eşdeğer peptitlerin çoğu, yine inek sütünün hazmedilebilir hale gelmesi için gereken işleņme süreciyle tahrip olur. Bu faktörlerin eksikliği içinde, bebek mutluluğa, sağlığa ve dahilik noktasına varabilir mi? Bunu henüz bilmiyoruz. Bu belirtilen ayrıştırıcı faktörlerin ve nöropeptit eşdeğerlerin oluşma sebebini bilmiyoruz. Öncelikle bunların gerekli olduğunu ya da en azından bebek için yararlı olduğunu düşünmek en mantıklısı, fakat mantık bir kanıt değildir, biyoloji de her zaman mantıklı değildir.

Anne sütünü inceleyip hakkında daha fazla şey buldukça, bir bebeğin anne sütünün zavallı yapay dublörüyle de (daha az gelişim gösterse de) bir şekilde hayatta kalabileceği mucizesi daha da gerçek gelmeye başlıyor.

Bu çoğu bebek için geçerli. *Baby Boomers* kuşağında doğum oranının yüksek olduğu ülkelerin çoğunda, yenidoğanlar yalnızca bebek mamasıyla beslendi. Şimdi hepsi de aramızda, hepsi biziz, bu dünyada belli bir yeri ve meşguliyeti olan insanlar. Bugün ülkemizdeki bebeklerin yaklaşık yüzde 40'ı doğumdan itibaren biberonla besleniyor. Amerika'da, doğumdan itibaren anne sütüyle beslenen çocuklardan yalnızca yarısı altıncı aya kadar anne sütü almaya devam edebiliyor. Yaşına gelene kadar anne sütü alan çocukların oranı yüzde 10. Araştırmacılar bu sonuçlardan ne çıkaracağını bilemiyor. Yanlış soruları sorduklarından ya da küçük ipuçlarını kaçırdıklarından veya bunun çocuk gelişimiyle ilgili genel bir bilgi eksikliği olduğundan, biberonla beslenen bebeklerin eksiklerini ayırt etme ve saptama konusunda biliminsanlarının yetersizliğini yansıtan bir durum olduğundan şüphe ediyorlar. "Biliminsanı olarak, ister istemez fark ediyorum ki milyonlarca bebek anne sütünü hiç tatmamış ve görünürde hiçbir problemleri yok," diyor Dr. Reeds. "Aynı zamanda, doğanın yegâne bir gıdayı üretebilecek kadar inanılmaz boyutlara ulaştığı duygusuna kapılıyorum. Bunun bir sebebi olmalı."

Anne sütünün ulaşılabilecek tek steril sıvı olduğu Üçüncü Dünya ülkelerinde, emzirmek bebeğin yaşamı için zorunlu olabilir. Gelişmiş bir ülkedeyse anne sütünün biberona kıyasla sunduğu avantajlar yeterince belirgin olmasa da mevcuttur. Anne sütü alan bebekler, biberonla beslenen bebeklere kıyasla daha az orta kulak iltihabı, sindirim yolu ve üst solunum yolu rahatsızlıkları geçirirler. İshal ya da kabızlık şikâyetleri daha az olur. Anne sütüyle beslenen bebekler hastalandıklarında, biberonla beslenen bebeklere göre daha hızlı iyileşirler.

Bununla birlikte, anne sütüne atfedilen diğer pek çok avantajdan bazıları henüz kanıtlanmamıştır. Emzirmek çocuğun ileriki yaşlarda obezite riskini azaltır fakat söz konusu kanıtlar sosyoekonomik faktörlerin yarattığı değişkenlik sebebiyle şüphe taşır. Emzirmenin alerji ve astım riskini azalttığı söylenir fakat son yıllarda kronik solunum hastalıklarının oranları, emzirmedeki artışla paralel olarak artışa geçmiştir. Bazı araştırmalara göre anne sütüyle beslenen çocukların IQ oranları biberonla beslenen çocuklarınkine göre daha yüksek, öte yandan annenin IQ'su üzerinde duran diğer çalışmalar anne sütüyle zekâ arasında herhangi bir bağ kurulamayacağını söyler. Belki de emzirmeye indirgenen en şüpheli ve düşünsel anlamda rahatsız edici fayda, anneyle bebek arasındaki duygusal bağı artırdığı iddiasıdır. Böyle bir bağı ölçebilmek imkânsız olduğu gibi, bu aynı zamanda

babaları çocuk bakımına tam anlamıyla dahil edebilmek için harcanan tüm çabaları bir çırpıda siler. Bebeğinizi emzirmek, aranızdaki sevgiyi en sıcak ve derin haliyle hissetmenizi sağlıyorsa, o zaman biberon tutan bir baba da (içinde sağılmış anne sütü de olsa) emziren bir annenin yanında sönük bir yedek oyuncu olarak görünecektir; tıpkı bebek mamasının anne sütünün karşısında düştüğü durum gibi.

Kadınlar bebeklerini emzirmeleri gerektiğini bilir, çoğu da ellerinden geleni yapmaktan sonsuz bir haz alırlar. Peki ellerinden gelen nedir, ya elinden bir şey gelemeyenler ne yapar? İskandinavya'da bebeği insan sütü dışında bir şeyle beslemek çocuk istismarıyla eşit bir suç olarak görülüyor. İskandinavyalılar bebeklerini emziremedikleri ya da emzirmedikleri zaman süt bankalarına başvurur. ABD'deyse, viral enfeksiyon korkusu benzer bir süt bankası ağının kurulmasına engel olmuştur. Virüsler, AIDS'te de olduğu gibi, anne sütüyle bulaşabilir; ayrıca anne sütündeki virüsü incelemek kan testi gibi mümkün olsa da anne sütü cazip muadili (yani bebek maması) olduğu sürece, pahalı testlere tabi tutulması gereken anne sütüne talep de azalmaktadır.

Emzirme doğal bir eylem, hamileliğin bir uzantısı olarak görülür. Meme bezi plasentanın bir uzantısıdır. Plasentada bulunan bağışıklık faktörleri, büyüme faktörleri, hormonlar dahil tüm bileşkeler, anne sütünde yeniden ortaya çıkar. Hamilelik kendi başının çaresine bakabilir ama emzirme bakamaz. Hamilelik 240 gün sürer. Emzirmeyse istediğiniz ya da başkalarının istediği uzunlukta veya kısalıkta sürer. Çeşitli otoriteler emzirmenin esas süresini ölçmeye girişmişlerdir, fakat böyle bir hayvan yok, muhtemelen de hiç olmadı. Kuran kadının bebeğini iki sene boyunca emzirmesini savunur fakat geçmişte çoğu insanın yaptığı gibi, anneyle babanın uygun gördükleri takdirde bebeği daha erken sütten kesebileceklerini de ekler. Dünya Sağlık Örgütü ve UNICEF son dönemde kadınların iki yıl ve daha fazla süre boyunca emzirmesini önermiştir fakat bu "daha fazla süre"yi, çocuk başına düşen emzirme süresinin ortalama 2,8 yılı bulduğu !Kung halkı gibi çağdaş avcı-toplayıcılar dışında göremiyoruz.

Emzirme öğrenilen bir davranış biçimidir ve bu ustalık zamanla kazanılır. Sütü bileşimsel olarak bizimkine benzeyen büyük insansı maymunlar en doğru emzirme tekniğine başkalarını gözlemleyerek ulaşır fakat insanlar gorillere göre oldukça aptaldır. Bizim illa kadın doğum uzmanı, ebe ya da obstetrisyenden ders almamız gerekir. Emzirme danışmanlarına, La Leche League hakemlerine ihtiyacımız var. Sakince oturup bekleyemeyiz, oysa

emzirmek sabır ve huzur ister. Stres hormonu süt akışını bozabilir. Göğüs uçlarımız bebek ağzıyla çekiştirip durdukça çatlar, bazen de kanar. Acının birkaç gün içinde geçtiği söylense de bazıları için daha uzun sürer. Bazı kadınlar bebeklerini emzirmekten son derece keyif alırlar. Bunun kendilerini ne kadar iyi hissettirdiğinden, emzirmenin orgazma ne kadar yakın bir duygu olduğundan bahsederler. Bebeklerinden uzak kaldıklarında, emzirmenin verdiği duyguyu bir an için anımsamaları vücutlarına ani bir ısı dalgasının yayılmasını sağlar ve bazen işte, bazen bir toplantıdayken aniden sütleri gelir. Emzirdikleri bebeklerine öylesine âşık olurlar ki başka hiçbir şeyi, hiç kimseyi düşünemez olurlar.

Diğer kadınlar ise asla bu coşkuya erişemezler. Bebek ağlayarak memeyi reddeder. Anneler yine de pes etmez ama asla bir ritim yakalayamazlar. Sütlerinin akışı da yoğun değildir. Bebek daha yavaş kilo alır. Pediatri uzmanları biberonla beslenen bebeklerde görülen hızlı kilo artışının doğal gelişim şemasına göre uygun oranda olup olmadığını araştırmaktadır; ama bebek sürekli olarak açtır, anneyse kendini yetersiz hissetmeye devam eder. İşe geri dönmesi gerekir, emzirme ya da süt sağma işinde veya ne bebeğini ne de kendini tatmin etmekte henüz ustalaşamamıştır. Emzirmekten soğur ve bunu yapmak istemez, bir yandan da emzirmeme düşüncesi kendini suçlu, tepeden tırnağa suçlu hissetmesine yol açar. Hissettiklerini dile getirmesine izin verilmez. Sonuçta sütte nöropeptitler, bağışıklık hücreleri ve laktoferin vardır; nasıl olur da bir anne en iyi yanını, en kusursuz gıdayı bebeğiyle paylaşmayı reddeder? Anneliğin verdiği suçluluk duygusu bastırılamaz. Kadın bir primatolog, bir keresinde çocuğunun alerjilerinden kendini sorumlu tuttuğunu söylemişti; çünkü onu yalnızca altı ay emzirmiş.

"Bir çocuğu emzirmek, cinsel bir eylem kadar yoğun, fiziksel açıdan acı verici, yetersizlik ve suçluluk gibi kültürel duygularla yüklü olabilir," diye yazar Adrienne Rich, "ya da cinsel bir eylem gibi, fiziksel açıdan tatlı, hassas bir duygusallıkla dolu yatıştırıcı bir deneyim olabilir."

Bebeğinizi emzirmek doğaldır fakat kadınlar uzun bir süredir diğer yöntemi deniyor. Emzirmeyi kendi rızalarıyla mı reddettiler yoksa bu karar onlara empoze mi edildi, cevaplaması zor. Sütannelik çok eski bir uzmanlıktır; sadece kadınlara açık olan istisnai mesleklerden biridir. Sütannelik tarihin belirli dönemlerinde öylesine yaygındır ki yoğun bir rekabet hâkimdir ve insanlar verdiği hizmetlerin reklamını yapacak noktaya gelmiştir. Rönesans döneminde Floransa'da, panayır ve festivallerde toplanan sütan-

neler şu lakto-cıngılı söylüyordu: "Her bebek ağladığında / Sütümüz de geri döner / Coşkuyla, canla başla / Görevimizi tamamlarız." Bebek bekleyen ebeveynler, sütanneden beklenen özellikleri rehber kitaplarda arar. On altıncı yüzyıl İngiltere'sindeki bir bilimsel çalışmaya göre, "İdeal sütanne yumuşak başlı, eğlenceli, hayat dolu, nüktedan ve sinirleri sağlam olmalıdır; aksi, hırçın, kavgacı, üzgün ya da korkak olmamalıdır, tüm hırs ve endişelerden arınmalıdır. Yani potansiyel bir sütanne çocukları sevmelidir." Tarihin büyük bir bölümünde sadece zenginlerin sütanne tutacak parası vardı gerçi ama her zamanki gibi, üst sınıfın alışkanlıkları alt sınıfa da sirayet etti; on yedinci yüzyılda, kadınların yarısından fazlası bebeklerini başka memelerle doyuruyordu. Yüksek kaşeli sütanneler kendi bebeklerini daha ucuz sütannelere teslim ediyor, böylece kendi sütlerini profesyonel kullanım için saklamış oluyorlardı. 1780'de, Marilyn Yalom'a göre, Parisli bebeklerin yalnızca yüzde 10'u kendi evinde emziriliyordu.

Sütannelik emzirmenin tek alternatifi de değildir. Bebek mamasını nispeten yeni bir icat, gelişmiş kapitalizmin bir başka çürümüş yüzü olarak görüyoruz, fakat insanlar bebeklerini zaten uzun bir zamandır başka memelilerin sütleriyle ya da yulaf lapası ve ezilmiş yetişkin yemekleriyle besliyorlar. Bazı antropologlar inek ve keçi gibi mandıra hayvanlarının bebeklere süt için evcilleştirildiğini iddia etmiştir. O çağlarda bebekler doğrudan hayvanın memesini emiyor ya da biberon, inek boynuzu ya da deriden yapılan yapay meme uçları vasıtasıyla besleniyor olabilirler. MÖ 3500 yıllarına ait geç Neolitik dönemden kalma meme şeklindeki kilden şişeler Avrupa'nın pek çok yerinde bulunmuştur. İnsan sütünün bu muadilleriyle beslenen bebeklerin çoğu ölmüştü; ya inek sütünü sindiremedikleri ya da doğrudan hayvanlardan enfeksiyon kaptıkları için. On sekizinci yüzyıldaki kilise ve eyalet kayıtlarına göre, Almanya ve İskandinavya'nın bazı bölgelerinde boynuzdan inek sütüyle beslenen bebekler, aynı bölgede anne sütüyle beslenen bebeklere kıyasla daha hızlı oranda ishalden ölmektedir. Bununla birlikte, emzirmekten kurtulmak, memeli örtüsünü atmak için harcanan çaba, Nestle, Ross Laboratories ve dünyaya yaydıkları formüllerden daha öncesine dayanıyor.

Soru şu ki; emzirme görevine tam olarak kim engel olmak istedi? Bazı durumlarda, erkekler eşlerinin emzirmesini istemedi. Emzirmek güzel bir memeyi mahvediyordu. Emziren meme ona ait değildi. Kadınlık görevlerini yerine getirmesi, yani onunla olması için onu geri istiyordu. Ne kadınlar ne de sütanneler emzirirken ilişkiye girmemeliydi çünkü anne

sütünün uterustaki menstrüel kan yoluyla oluştuğuna inanılırdı; Ortaçağ ve Rönesans metinlerinde uterustan memelere uzanan lakteal bir kanaldan bahsediliyordu. Cinsel ilişkinin de menstrüasyona sebep olacağına, bu sebeple de süt akışını tehlikeye atacağına ya da yavaşlatacağına inanılıyordu. Ayrıca bir kadının emzirmediği zaman, bir sonraki sefer normalden daha hızlı hamile kalacağına dair gözlemler paylaşılıyordu. Kendilerinden sonra gelecek kuşakları ve soyunu düşünen erkekler doğurgan kadınlar istiyordu ve o kadınlar ne kadar az emzirirse o kadar çoğalabileceklerdi. Bu hesaplamaya göre, sütanne yardımına başvurmak kadınları özgürleştirmek ya da kendi hayallerinin peşinden gitmek şöyle dursun, hayatlarının çoğunu hamile geçirmelerine sebep oldu.

Bununla birlikte, emzirme yanlısı politik ve tıbbi dalgalanmalar ve kampanyalar ilk baş gösterdiğinde, ateşli uyarıların merkezinde kadınlar vardı, erkekler değil. 1694'te Mary Astell, *A Serious Proposal to the Ladies* adlı çalışmasında emzirmenin bir onur meselesi haline geldiğinden bahseder. Kadınlar, "Ne doğanın gerektirdiğini yerine getirmek için fazlasıyla *iyi* olduklarını düşünmeliler ne de gurur ve hassasiyetle zavallı bir canı üvey annenin insafına bırakmalıdırlar," der. On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da tuhaf bir biçimde emzirme çılgınlığı kök saldı. Jean-Jacques Rousseau bebeklerini emzirmeyen kadınları bencil, duyarsız ve (işte yine geliyor) doğaya aykırı olmakla suçladı. Meme bezinin isim babası Linnaeus, sütannelik kavramını lanetleyerek emzirmenin hem anne hem de çocuk için fayda sağladığını dile getirdi. Tıp yetkilileri bebekleri yabancı birinin, herkesi besleyen ama hiçbirini doyurmayan memelerine emanet etmenin tehlikelerine karşı uyardı; kaldı ki sütannelere emanet edilen bebeklerde ölüm oranı bir hayli yüksekti. Bu tür incelemelerin haklı, anlamlı bir etkisi vardı. William Buchan 1769'da *Advice to Mothers*'ta, "Erkekler kandırılmasın: Çocuğunu emzirmekten çekinen, doğadaki en güçlü bağdan kaçan kadınlardan bağlılık beklemesinler," diye yazar. Göğsünde taşıdığı şeyle anneliği "taşıyamayan" bir kadının "eş olmaya da hakkı yoktu." 1748'de yazdığı *Essay Upon Nursing* yazısı Avrupa'nın ve Amerika'nın pek çok ülkesinde basılan William Cadogan en etkileyici isimlerdendi. Cadogan, kadınlara "kusursuz doğa" kurallarına uymaları için çağrıda bulunur ve emzirmenin yalnızca uygun yöntemi bulma yolunca zahmetli olduğunu iddia eder; doğru bir şekilde yönetilirse, kendi soyunu beslemek için memelerinin güzelliğinden bir nebze fedakârlık yapmaya razı olan her kadına son derece zevkli de gelebilir." Annelerin kendisi gibi tıp uzmanlarının

tavsiyelerine ihtiyaç duyduğunu söyler. "Benim düşünceme göre bu iş, böylesine önemli bir görevin gerektirdiği bilgiye sahip olamayan kadınların tekeline bırakılarak, yok olmaya mahkûm edilmiştir." Mary Wollstonecraft bile *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* adlı kitabında kadınları emzirmeye teşvik etmiştir, yavrusunun eşi tarafından emzirildiğini izlemenin bir erkeği en hoppa yaramazlıklardan, el değmemiş memelerin sergilenmesinden "daha memnun" edeceğini savunmuştur. Felsefeci ve fizikçilerin baskıları devlet eliyle de desteklenmiştir. 1793'te Fransız devletinin kararıyla bir anne çocuğunu emzirmezse, dönemin sosyal güvenlik ödeneklerinden mahrum bırakılacaktı. Bir yıl sonra Alman hükümeti daha da ileri giderek, sağlıklı bütün kadınların çocuklarını emzirmesine dair yasa çıkardı. On dokuzuncu yüzyılın başlarında, annelik vasfı bir ekol haline gelmişti, soylu kadınlar da emzirmeye ne kadar önem verdiklerini her fırsatta anlatıp gösteriş yapıyorlardı.

Öte yandan, az da olsa meme bezinin bu denli revaçta olmasına şüpheyle yaklaşan kadınlar da vardı. İngiliz yazar Maria Edgeworth'un yazdığı 1801 yılına ait *Belinda*'da, Lady Delacour isimli bir karakter hikâyesini Belinda'ya anlatır. İlk çocuğunun ölü doğduğunu söyler çünkü hamilelik süresince "tutsak gibi yaşamak" istememiş, tutkulu eğlence arayışından da vazgeçmemiştir. İkincisi de açlıktan ölmüştü: "O zamanlar iyi annelerden çocuklarını emzirmesi bekleniyordu... Mesele iyice efsaneleştiriliyordu; müthiş bir duygusallık, sempati, iltifatlar ve sorgulama hâkimdi. Cicim ayları bittiğinde, bu işten tamamen soğumuştum; üçüncü ayın sonunda zavallı çocuğum da hasta düşmüş ve bu konuyu düşünmek istemesem de ölmüştü."

On sekizinci yüzyıldan sonra, sütannelik işi popülaritesini asla geri kazanmadı, fakat aynı mesele ve tartışmalardan bazıları, meme bezinin şöhretinin inişleri ve çıkışları, bebek mamasının da gelişiyle yirminci yüzyılı da etkisi altına aldı. Tekrar, tıpçılar ve tuzukuru kadınlar, bebek mamasını önce besin değeri ve saflık açısından anne sütünü aratmayan, hatta onu aşan bilimsel bir ilerleme olarak görüp, ardından da insan sütünün yerini alamayacak zayıf ve zararlı bir karışım olarak eleştirerek büyük bir Meksika dalgası yarattılar. Amerika'da bu denli kuvvetli bir dalgalanma yaşanmadı. 1930'dan önce, çoğu kadın bebeğini emziriyordu. 1972'ye gelindiğinde oran yüzde 22'ye düşerken, emzirme doğumdan sonraki ilk birkaç haftalık süreye indirgendi. Mama üreticileri ürünlerinin büyük kitleler tarafından kabul görmesinde kimi açılardan sorumlu tutulabilir. Teneke

kutularını ve tozlarını ölçüsüzce ve hatta ahlaksızca dört bir yana savurdular. Bugün ise doğum servislerinde, özellikle yeni annelere emzirme sanatı öğretilirken, bebek maması numunelerini promosyon olarak dağıtıyorlar.

Kadınların mama endüstrisinin büsbütün enayileri olduğunu söylemek, kadınların aptal, pasif ve saf olduklarını, özgürce seçim yapma imkânı sunulduğunda aylarca ya da yıllarca emzirmeyi seçtiklerini varsaymak anlamına gelir. Annem dört çocuğunu da biberonla beslemiş; emzirmeyi denemiş ancak bundan nefret etmiş, canı çok yanmış. Eğer daha fazla destek görseydi ve yönlendirilseydi, şimdi söylediğine göre, daha çok çabalarmış. Üç çocuğunu biberonla beslemiş emekli bir dekan olan kayınvalidemse kendini damızlık gibi hissetmek istemediği için emzirmediğini söylüyor ve bugün olsa yine aynısını yapacağını ekliyor. Emzirmenin ona göre olmadığını söylüyor.

Anne sütünün savunucuları olağanüstü bir ilerleme kaydettiler, özellikle yüksek öğrenim görmüş kadınlar arasında bebeğini emzirenlerin oranı yüzde 75 ile 80 arasında değişmektedir. Bugün çoğu hastane doğum sonrası emzirme eğitimi veriyor. Birkaç aydın şirket, personelinin emzirebileceği ya da süt sağabileceği özel odalar tahsis ediyor. Eski kongre üyesi Susan Molinari telefonda işlerini yürütüp bir yandan da bebeğini emzirirken epey sükse yaratmıştı. 1998'de *The New Yorker* Anneler Günü'ne özel kapağında şehre kuşbakışı bakan yüksek bir iskelenin üzerinde çocuğunu emziren, bareti, tulumuyla tam teçhizatlı güçlü bir kadın inşaat işçisi görseline yer vermişti.

Bu moda hiç kuşkusuz faydalı çünkü bebekler anne sütüyle gelişim gösterir ve en az emzirme süresi bile hiç olmamasından çok daha iyidir. Bununla birlikte, La Leche-tarzı edebiyat, yargılayıcı ve mutlakçı yanıyla kısmen de olsa Cadogan ve Rousseau'nun makaleleriyle benzerlik gösterir denilebilir. Japon asıllı Kanadalı roman yazarı Hiromo Goto, 1996 yılının sonbaharında *Ms.* dergisinde çıkan kısa öyküsünde emzirmekten hoşlanmayan bir kadını anlatır. Karakter, haftalarca dinmeyen acıyı, kanlı, şişkin meme uçlarını, devam etmesi için direten, iyileşeceğini, rahatlayacağını ve her şeyin harika olacağını söyleyip duran eşi ile kayınvalidesinin baskılarını anlatır. Kocasının, "Elimden gelse, ben yapardım!" diye hayıflandığını okuruz. Hayal ile gerçeğin iç içe geçtiği final sahnesinde sabahın üçünde uyanır, şişmiş memelerini keser ve kestiği parçaları kocasının göğsüne koyar, sonra da huzurlu bir şekilde uykuya dalar. *Ms.* okurları bu öyküye öfkeli tepkiler verdi. Aboneliklerini iptal etmekle tehdit ettiler. Bir okur, "Feminist

bir yayında bu denli olumsuz bir anlatım olmadan bile emzirmeyle ilgili toplumsal destek bulmak gerçekten çok zor," şeklinde yorum yapmıştı. Bir diğer okurun yorumu da şöyleydi: "Bir kadının bedeniyle ilgili kararları tek başına alabilmesini savunsam da bu kararın mantıklı ve gerçek bir bilgi ışığında alınması gerektiğini düşünüyorum. Kadınlar emzirmenin hor görüldüğü bir kültürde kadınlara özgü bu [emzirme] sanatı(nı) öğrenme fırsatına pek erişemiyorlar." Bir diğer ifadeyle bir kadın ancak doğru kararı verdiği sürece sözümona "kendi" kararlarını hayata geçirebilir; yani sonuç dönüp dolaşıp emzirmeye geliyor.

Polemikleri bir kenara bırakıp biraz da annelik şefkati üzerinde duramaz mıyız? Çift kariyerli ailelerin gerçek dünyasında, çoğu kadın bebekleri doğduktan itibaren ilk birkaç hafta ya da ay emzirir, ardından mamayla ilavede bulunur ya da doğrudan mamaya geçerler. Kadınlar tarihten bu yana iş, yükümlülük ve tutkunun ağır yükü altında ellerinden geleni yapıyor. Bazen eli açık bazen bencil, bazen memeli bazen büyücü oldular, bazen aktılar bazen durdular. Her ne yaptılarsa, yeterince yapmadıkları için hep suçluluk hissettiler. İçten içe Meryem ya da Hera'nın göğsünden beslenmiş olmayı, böylece çocuklarının asla ölmeyeceği ölümsüz annelerden olmanın hayalini kurdular.

9*

GRİ-SARI BİR SEPET

Cömert Yumurtalık

YUMURTALIK GÜZEL DEĞİLDİR. İçorganların çoğu titrek, parlak ve gül pembesi rengindedir. Yumurtalık ise sönük ve gridir. Sağlıklı bir yumurtalık bile hasta, kanı çekilmiş gibi görünür; sanki tüm umut ışığı sönmüş gibi. Kabuksuz bademin şekline ve büyüklüğüne benzer ama yumru halinde ve biçimsiz bir bademdir bu. Lekeli ve pürüzlüdür çünkü her yumurtlama döngüsünde yumurta folikülünün boşaldığı yerde beyaz bir sivilce kalır. Kadın yaşça ne kadar büyükse, yumurtalıkları da o denli lekelidir. Bazıları yumurtalıkların, görsel anlamda erkek karşılıkları olan testisler kadar etkileyici olduğunu düşünebilir ama asla onlar kadar övgüye layık görülmez. Sylvia Plath'in *Sırça Fanus*'ta testisleri taşlık kavurmasına benzettiğini hatırlayın.

Yani yumurtalık sevimli bir şey değildir. Gri, lekeli, yulaf ezmesi gibi topaklıdır. Onun kadar çalışan, bilinen ve mümkün olan farklı ya da ortak ihtiyaçlara cevap veren bir organdan başka türlüsü de beklenemezdi. Yumurtalık bir tohumdur, yumurtalarımızın kapladığı sabit kısmın meskenidir ve hayat devam ettiği sürece o yumurtaları kullanmak zorundasınız. Yumurtalık gridir çünkü pelvis boşluğunda ikamet edenler arasında pembemsi peritonum zarıyla kaplı olmayan sadece odur; bu zar, organları kaplayarak korumaya yarar. Yumurtalık ise kaplanamaz çünkü sık sık fire verir. Yumurta verir ama sadece bununla kalmaz. Üreme döngüsünü ve organlarımızı besleyen hormonların karışımı, muhallebi kıvamında sarımsı bir sıvı da verir. Yumurtalık hem fizyolojik hem mecazi anlamda staz* hali

* Birikme, bir engel yüzünden kanın damarlarda dolaşmasının güçleşmesi. –çn

ile cinsellik, anatomi ile davranış arasında köprü görevi görür. Yumurtalık, periyodik hormonal emisyonlar aracılığıyla kendini gösterir. Yumurtaya yeterince baktık. Şimdi bir de sepete göz atalım.

Freud ve diğer pek çok ismin gözlemlediği üzere, çok küçük yaştaki çocuklar ilkokul çağındaki çocuklara göre cinselliğe daha meraklı varlıklardır. Üç ya da dört yaşlarında bir kız çocuğu hem kendi vücudunu hem de yetişkinlerinkini merakla kurcalar. Vajinasını, klitorisini, anüsünü, bulduğu ne kadar delik ya da uç nokta varsa keşfetmek ister, hatta duruma son derece huzursuz ve hassas yaklaşan ebeveynlerine rağmen babasının penisine dokunmak bile isteyebilir. Freud'un sempatik bir biçimde ortaya koyduğu gibi, her açıdan sapkındırlar. Eğer bir kız çocuğu, Oedipus kompleksinin kız çocukları için karşılığı olan Elektra kompleksine girecek ve babasını sevdiği için annesini yenilgiye uğratmaya çalışacaksa, bunu ancak bu uçarı yaşlarında yapabilir.

Okul öncesi çağlarında bir kız çocuğunun cinselliğe olan ilgisini fizyolojiyle açıklamak gerekirse, gonadlarla beynin gonadları yöneten bölgesi arasındaki bir dargın bir barışık ilişkiye dayanır. Üç ya da dört yaşlarına kadar, hipotalamustaki gonadotropin-salgılayan hormon denilen pals jeneratörü yavaş yavaş çalışarak ufak dozlarda üreme hormonu salgılar. Sislerin arasında yavaşça ama kusursuz bir biçimde yanıp sönen bir fener gibidir, *bip bip bip*; yaklaşık her doksan dakikada bir başka hormon parıltısı yanıp söner. Bir kız çocuğunun yumurtalıkları bu pulsatil mesaja cevap verir. Karşılığında ufak miktarlarda yumurtalık hormonu salgılarlar. Henüz memelere ya da yumurtlamaya etki edecek ciddi bir gelişme yaşanmaz. Fakat yine de kız çocuğu inceden inceye muzip ve erotik bir dönemin içine girer. Vücudu, aslında bütün vücutlar, ilgisini çekmeye başlamıştır.

Bebeklik döneminin sonlarına doğru, gizemini koruyan bir mekanizma aracılığıyla beyindeki pals jeneratörü de kapanır. Saat durur. Hormon sinyalleri göndermeyi keser. Yumurtalıklar da sessizliğe gömülür. Kış uykusuna çekilirler. Bu sebeple, toplumsal beklentilerin ağında, çocuk birden aşırı namuslu kesilir, beden fonksiyonlarından, babasının penisine ya da herhangi bir penise, bir erkeğin herhangi bir yerine dokunma düşüncesinden kolaylıkla utanmaya başlar, bu düşünce onun midesini bulandırır. Sonraki yedi senede, kutsandığı ve özgürleştiği hissine kapılan aseksüel, agonadal bir varlık olarak devam eder; eski endişeleri geride bırakıp yenilerini karşılamaya hazırlandığı bir yolculuğa çıkmış gibi.

Yepyeni endişelerin ve sapkınlıkların ilk parıltıları on yaşlarında ortaya çıkar; bu kez gonadal aktivitenin bir sonucu olarak değil, başka bir grup organın buyruğu altında: Böbreküstü bezleri. Karaciğerin üstünde bir çift huni gibi duran, kan miktarı yüksek yapılar. Son bir ya da iki yıldır, araştırmacılar ergenliğin ilk kıvılcımlarını böbreküstü bezlerinin ateşlediğini keşfetmiştir. Böbreküstü bezleri ateşe körükle giden adrenalin hormonunu salgılar. Bu bezler ayrıca ufak miktarlarda cinsellik hormonu da salgılar. Böbreküstü bezleri, on yaş civarına gelindiğinde olgunlaşır; bir çocuk cinsellikle ilgili hayaller kurmaya, sınıf arkadaşlarına ya da pop starlara veya öğretmenlerine çekim duymaya bu yaşlarda başlar. On yaşında bir kız çocuğunun bedeni ergenlik öncesinde olabilir ama beyni yeniden dolmuş, yeniden erotikleşmiştir. (Hatırlıyor musunuz? Ah, ben hatırlıyorum. Beşinci sınıftayken yanımda oturan çocuk kalemini sıranın altına düşürmüştü. Eğilip aldıktan sonra dizime dokunarak doğrulmuştu. O çocuğa karşı bir his beslemiyordum; sonuçta daha küçücüktü, on yaşından bile daha küçük gösteriyordu, yine de bedenime tuhaf bir hazzın yayıldığını hissettim ve seksten hoşlanacağımı düşündüm.) Böbreküstü bezleri, sazı eline aldı mı dönüş yok; hız, iştah ve gürültü artacaktır. Beden, zihni izleyecek ve er ya da geç cinselleşecektir.

On iki yaşlarında, hipotalamustaki pals jeneratörü dirilerek zincirlerinden kurtulur. Hormon paketlerimizi sıkmaya başlar. Anaokulundan önce bunu neyin kapattığını bilmediğimiz için, haliyle neyin başlattığını da bilmiyoruz. Bunu böbreküstü bezlerinin harekete geçirdiğine dair belirtiler var. Bunun sebebi yağ da olabilir. Yağ hücreleri leptin denilen bir sinyal molekülü salgılar ve bazı deneyler leptinin beyin saatini yeniden harekete geçiren bir şalter olduğunu söyler. Kız çocuğundaki yağ deposu beyni üremeye hazırlıyor olabilir ve bir kız çocuğunun gebelikten önce belirli bir yağ oranına, belli bir ağırlığa ulaşması gerekebilir. Tahmini bir hesaplamaya göre, kız 45 kilo kadar bir ağırlığa eriştiğinde, boyunun uzunluğu ve yaşı ne olursa olsun ergenliğe girer. Şişman kızlar ince ya da atletik olanlara göre daha erken âdet görür. Eğer 45 kilonun çeyreği yağ ise o zaman aradığımız 12 kilo yağ; bu da 87 bin kalorilik bir enerji rezervi anlamına gelir. Hamilelik için gereken de 80 bin kaloridir. Teoride beyin, gelişmekte olan bir kız çocuğunun yağ dokusundan sızan leptin seviyelerini değerlendirebilir ve metronomu yine tam gaz harekete geçirebilir.

Tetikleyen şey her neyse, canlanan hipotalamus emzirme günlerine kıyasla çok daha güçlüdür. Aile yadigârı gri mücevherat torbalarımız;

yumurtalıklarımız daha da güçlüdür. Yuvarlanmaya hazırdır. Böbreküstü bezleri bir dereceye kadar ilerler. Yumurtalıkların ise sınırı yoktur. Bunlar bedeni seksüalize eden cinsellik hormonlarının başlıca kaynağıdır. Yumurtalıklar uygun bir yumurta sunmadan önce, cinsellik hormonlarını yayma konusunda son derece beceriklidir. Cinsellik hormonları kasık tüylerinin uzamasına, yağın göğüs ve kalça bölgelerinde birikmesine, pelvisin genişlemesine ve sonunda menstrüel kanın akmasına sebep olur.

Eğer benim gibi yıllardır yumurtlama döngüsü hakkında okuyup yazıyorsanız, bunu sıkıcı bulabilirsiniz. Bedeninizle ilgili hissettiğiniz, düşündüğünüz ya da bildiğiniz ne varsa bunlarla tamamen alakasız, demode isimlere sahip hormonların azalıp artışlarıyla ilgili tabloları incelemişsinizdir. Luteinizan hormonu, LH; folikül-uyarıcı hormon, FSH; en kötüsü, yukarıda bahsedilen gonadtropin-salgılayan hormon ya da diğer adıyla GnRH. Döngü, döndürenden ayrılır.

Lütfen bağnazlığımızı yenelim. Bu döngü, durağanlıktan çok uzakta, son derece dinamik ve atletiktir. Bunu tanımlarken, Viktoryen bir anatomist gibi görünme riskini göze alıyorum. O biliminsanları yumurtlama döngüsü karşısında hayrete düşmüştü. Bazıları hayran kalırken bazıları tiksintiye kapılmıştı. Hepsi de hakkında acımasızca yazılar yazdılar ve bu aydan aya yaşanan foliküler esrime ve sızıntı olayında daha güçsüz, daha iyi, yaralı ve hırpalanmış cinsiyete acımak için bir sebep daha buldular. Modern patolojinin babası Rudolf Virchow, folikül patlamasını diş çıkarmaya benzetti; diş tomurcuğunun diş etini delerek uzaması gibi, yumurta da aynı ivmeyle yumurtalıkları zorlayarak acıya sebep oluyor ve "besinsel ve sinirsel anlamda en dayanılmaz rahatsızlığa yol açıyordu." Fransız doktorlar yumurtlamayı akut apseye benzetirken, Havelock Ellis bir yumurtanın her ay tahliye edilmesini, "hayat kaynaklarını düzenli aralıklarla kemiren bir solucan"a benzetiyordu. Thomas Laqueur tarihçi Jules Michelet'nin gözünden bir kadının "her ay yara alan" bir yaratık olduğunu yazmıştı; "yumurtlamanın travmasıyla neredeyse her an acı içinde, bu sebeple de hayatını kontrol eden fizyolojik ve psikolojik bir fantazmagorya içinde bir canlı" olduğundan söz ediyordu. Yumurtalık badem büyüklüğünde olabilir, fakat Viktorya döneminin bazı sapkın fizikçileri için "badem gözlü" olmadığı kesin.

Bana kalırsa, over folikülünün şişmesi ve boşaltımı korkunç, katliamvari bir şey olmak yerine, üremenin güzelliklerini, cinsel optimizmi ve duygu yoğunluğunu çağrıştıran bir şey. Folikül, göğüslerde sütle şişen lobüller gibi

ya da su ve tuzla şişen gözyaşı gibi veya uyarılan genitallerin genişlediği gibi şişer. Ardından bir *tısss*'la gerilim serbest bırakılır ve içinden hayat fışkıran sıvı taşar.

Başlangıç olarak sıradan bir yumurtlama döngüsünün bir gününü alalım (buna genellikle menstrüel döngü diyoruz çünkü gördüğümüz şey yumurta değil, kandır). Menstrüasyonun ilk günü yumurtalıklar için tamamen sakin bir dönemdir. Bu süreçte hiç yumurta atmaz ya da eğer varsa seks hormonu salgılamaz. Aşağısı "tamamen sakin" olsa da yukarıda, hipotalamustaki pals jeneratöründe bir telaştır gider. Yumurtalıklardaki kısıtlı hormonal faaliyetle nabız artar. Hipotalamus, beynin elçisi GnRH hormonunu gönderir; o da karşılığında tam aşağıda bulunan hipofiz bezini harekete geçirir. Hipofiz kendi hormon paketini salar; iş şimdi genç gri leydilere, lotus tohumlarına düşer. Hipofiz sinyalleri onları uyandırır. Tohumlar foliküllerin birikimidir; larvalarını petek oluklarında saklayan arılar gibi onlar da olgun yumurtayı çevreleyen minik kuş yuvaları gibidir. Her ay, yaklaşık yirmi folikül ve ovosit beyin tarafından göklere çıkartılır. Yayılmaya ve olgulaşmaya başlarlar. Elemelere katılan hayalperest yıldız adayları gibi. On günün sonunda karar verilir. Çarpışan foliküllerden biri seçilir. Seçilenin yumurtası, yumurtlama noktasına kadar ilerler. (Ara sıra döngüde birden fazla yumurta olgunlaşır; ikiz, üçüz ve daha fazla doğum yapılmasının sebebi budur.) Seçimin neye göre yapıldığı bilinmiyor. Kazanan folikül başlangıçta en hızlı büyüyen folikül olabilir. Ya da ovositindeki genomik keskinliğine dair öncesinde bazı işaretler gösterebilir. Eleme yöntemi nasıl işlerse işlesin, geride kalan foliküller yarışı kaybettiklerini fark eder çünkü onuncu günün sonunda şişmeye ve bozulmaya başlayarak reddedilen yumurtalarını da alıp giderler. Seçilmiş folikül yoluna devam eder. İçindeki yumurta olgunlaşır, kromozomları mayoz bölünmeyle ayrışır. Final sahnesine doğru, ağzına kadar öyle dolar, öylesine muazzam bir hal alır ki, üç santim çapa, bir iki santim yüksekliğe ulaşır.

Yumurta peteğinin şişmesi teşhirci bir harekettir. Tüm ilgiyi üzerine çeker. Fallop tüpleri, o göz kamaştıran pembe deniz telekleriyle beraber senaryoya kapılıp gider. Foliküller büyürken, tüpler de yumurtaların yüzeyine var güçleriyle sürtünür durur; zarf lütfen, bakalım Oscar hangi foliküle gidiyor? Tüpler olağandışı bir esnekliğe sahiptir. Tıpkı bir ahtapotun kolları, elektrik süpürgesinin hortumları gibi. Her tüp kendine en yakın yumurtayla haşır neşir olsa da, bazen gerekli olduğunda, pelvis boşluğundan geçerek tam karşısındaki yumurtayı da hedef alabilir. Bu, endometriyozisli

kadınlarda yaşanan bir durumdur; iki tüpünden biri yolunu kaybetmiş dölyatağı dokusunun yarattığı karmaşa içinde, lotus tohumunu izleyemez. O zaman karşı tüp her iki yumurtalığın yüzeyini gözetleme ve koklama görevini üstlenir. Yumurtalıkların birinde, seçilmiş yumurta hazır olduğunda, hareket halindeki tüp onu yakalamak için oradadır.

Yumurtlamaya dair; yumurtanın özgürlüğüne giden en son işaret yine beyinden gelir, on iki ya da on dördüncü günde hipofiz bezinden luteinizan hormon salgısı gelir. Bu hormonal akıntı folikülü açılmaya ikna eder. Bazen az miktarda kan coşkuyla açığa çıkarak, hafif bir krampla, *mittelschmerz*'le kendini belli eder. Yumurta fallop tüpünün parmakları arasına; fimbriaya doğru ilerler. Fimbria, senkronize hareket eden ve yumurtayı tüpün içine çeken tüyümsü çıkıntılarla çevrilidir: Bereket ambarı.

(Hamile kalma umuduyla yumurtlama günü belirleme testlerinden kullanan her kadın luteinizan hormonun [LH] yükselişini bilir; çünkü bu yükseliş ona, "Hemen seks yap; yumurtan patlayacak," çağrısında bulunur. Yükselişi hedeflemek ideal bir yöntem mi, bu tartışmaya açık bir soru. Doğurganlık şemalarına dair 1995'te yayımlanan çoğu araştırma göstermiştir ki yumurtlama günü bu iş için en zayıf ihtimalken, çoğu hamilelik yumurtlamadan bir, iki hatta beş gün önce yaşanan cinsel birlikteliğin sonucunda olmuştur; sperm günlerce bekleyecek dayanıklılıktadır ve yumurtaya ulaşması vakit alabilir. Bu son derece şaşırtıcı bir bulgudur. Doğurganlık uzmanları daha önce gebeliğin, folikülün kopuşundan en az birkaç gün sonra ortaya çıkabileceğini düşünmüşlerdi ama öyle değil; özgürlüğüne kavuşan yumurta, ya bu dünya için fazla hassas ya da bir Mussolini sabırsızlığında olabilir. Her durumda, ekstrafoliküler yaşam süresi birkaç saatten daha uzun sürmez. Sonunda, seks için LH zirvesini beklemeye kalkarsanız, sperm geç kalabilir. Parti çoktan bitmiş olabilir. Ve yumurta kaçar.)

Gri sepete geri dönersek, kopan folikül yaşamaya devam eder. Bir artıktan ya da çukurdan bahsetmiyoruz. Bir bakıma, yeni bir annedir; doğurmamış annenin içindeki doğum sonrası bir anne. Bir yumurta doğurur ve artık o yumurtayı beslemenin yollarını arar. Folikül, hormon üretimine yoğunlaşır. Çukuru çevreleyen hücreler şişer, kolesterolle dolar, tereyağı ya da krema gibi yumuşak ve sarı bir hal alır. Bu hücreler *corpus luteum*'u, yani sarı kütleyi oluşturur. *Corpus luteum* bol miktarda progesteronla azami oranda östrojen üretir ve hormonlar kana karışarak uterusu harekete geçirir, rahim duvarının büyümesini sağlar, göğüslerin şişerek hassaslaşmasına neden olur. Eğer yumurta döllenip hayatta kalmayı başarırsa, genişleyen

dölyatağı duvarı folikülün yavrusunu, yani yumurtayı destekler ve döllenen yumurta büyüyüp diğer tarafa geçince meme bezleri ona sahip çıkar.

Gebelik meydana gelirse, *corpus luteum* (sarı kütle) gebelik sürecince var olmaya devam edecektir. Salgıladığı hormonlar ilk kırk iki gün boyunca fetusun hayata tutunması için gereklidir ama fetus plasentasını oluşturduktan, plasenta gebelik hormonlarını sentezleme görevine giriştikten sonra bile, sarı kütle var olmaya devam eder. O hâlâ baskın folikül, taçlı kraliçedir ve yumurtalıklardaki diğer folikülleri bastırarak olgunlaşmalarını engeller. Ne de olsa hamilelik esnasında kimse yumurtlamak istemez.

Öte yandan *corpus luteum* olası embriyonun yalnızca kaynağı değildir. Varlığını sürdürdüğü sürece, kadına annelik de yapar. Dolgun sarı dokusu hormonlar salgılar ve bu hormonlar yetişkin bedenin her organını, kemikleri, böbrekleri, pankreası ve beyni etkiler. Bufaloların kemiğinden kas teline kadar her parçasını gıda, barınak ve ısınma gibi alanlarda kullanarak etinden sütünden yararlanan Amerikan Yerlileri gibi, vücut da yumurtalık ziyafetinin her nimetinden faydalanır.

Hamileliğin olmadığı durumlarda, *corpus luteum* yumurtlamadan on gün sonra geri çekilir. Önceleri, okşayışların kıskacındaki fallop tüpünü en sonunda kendine çeken folikül, şimdi bağışıklık sisteminin bir bölümü olarak vücuttaki ölü maddeleri temizleyen makrofajların çekimindedir. *Corpus luteum,* beyaz cisim denilen *corpus albicans*'a dönüşür; deneyimin yarattığı bir iz daha.

Yumurtlama döngüsü bir fizyoloji meselesidir ve ara sıra kendiliğinden gerçekleşir. Fakat sıklete karşı tamamen duyarsız da değildir. Vücuttan tamamen atıldığı fikrine kapılmamalıyız. Aksine, karın zarı (periton) olmayan ve beyinle vücut arasındaki kronik bağı korumaya çalışan yumurtalıklar bize, yani organların habitatına tamamen duyarlıdırlar. Döngünün ilk yarısı en duyarlı dönemdir. Kadınlardaki döngü süreleri oldukça çeşitlilik gösterir, kimisinde üç hafta kadar kısa sürerken, kimileri kırk gün kadar uzayabilir. Bu farklılığın çoğu menstrüasyonla yumurtlama arasındaki dönemde yaşanır. Yumurta salındıktan sonra, döngü daha tahmin edilebilir bir hal alır. İki hafta kadar sürer, belki birkaç gün daha uzayabilir. Yumurtlamadan önce yumurtalık yargıtay gibi çalışır. Sayısız şikâyeti, iddiayı ve itirazı dinler. Yumurtlama ya da büyüme konusunda seçim yapmadan önce beyinden, dokulardan, distal dokudan gelen işaretlerle gerekli tavsiyeleri ve görüşleri toplar. Mesela gripten yatağa düştüğünüzde, yumurtlayamayabilirsiniz ya da normalden daha geç yumurtlarsınız.

Bu gecikme yumurtalıklara bir kriz duygusu aktaran bağışıklık sisteminin bir sonucudur. Normal koşullarda makrofajların yumurtlama-sonrası bir folikülün çekimine kapıldığını ve sarı sıvının *albicans*'a dönüşmesinde yardımcı olduğunu hatırlayalım. Hastalıkta ise makrofajların ve diğer bağışıklık hücrelerinin sayısında patlama yaşanır. Hücuma geçen bağışıklık hücrelerinin bazıları yumurtalıkta birikerek foliküllerin olgunlaşma sürecini bozar, hatta şişmek üzere olanların birkaç tanesini yutar. Bunun dışında, bağışıklığa dair değişimler beyindeki pals jeneratörü ya da hipofiz hormonlarının ikincil habercilerini yavaşlatarak yumurtlamayı doğrudan engelleyebilir. Ayrıntılar ne olursa olsun, fena bir sistem sayılmaz. Ciddi oranda hastaysanız iyileşmeye odaklanmanız gerekir. Enerjinizi hamilelik için kullanma riskini göze alamazsınız.

Ağır bir hastalık söz konusu değilse bile, stres ve gerginlik de yumurtalık performansını bulanıklaştırmaya yeter. Yaygın inanış böyle olduğunu söylüyor. Arkadaşlar ve akrabalar çocuk yapamayan çiftlere biraz rahatlamaları gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunma gerekliliği hisseder. Biraz rahatla, bir bakmışsın hamile kalmışsın gibi boşboğazlık ederler. Bu iş iyice tavuk-yumurta meselesine dönmüş durumdadır: Stres mi kısırlığa yol açıyor, yoksa kısırlık mı strese? Konuyla ilgili çoğunlukla fıkra niteliğinde kanıtlar mevcut. Kısır bir kadının agresif ve baskıcı mesleğini bıraktığında bir anda hamile kaldığını; yıllarca çocuk yapmaya çalışan bir çiftin her şeyden vazgeçip evlat edindikten haftalar sonra, –hadi buyrun!– bebek beklediklerini anlatan sayısız hikâye dinlemişizdir. Tam tersi durumları; savaş zamanı korkunç stres altına giren, tecavüze uğrayan kadınların hamile kaldığı hikâyeleri nedense hiç duymayız. Doğurganlık sürecinde stresi azaltma çalışmalarının etkisi üzerine yapılan klinik araştırmalar karmaşık sonuçlar doğurmuştur. Bazıları gebelik oranlarında belirgin gelişme gösterirken bazılarında neredeyse hiçbir farklılığa rastlanmaz. Bazı maymun türlerindeki alt sınıf dişilerin, tüylü kafalı pembe maymunlar gibi, niçin alfa dişilerin varlığı karşısında yumurtlayamadıklarını anlamaya çalışan primatologlar bulguları karşısında şaşkınlığa düştüler: Bilindik stres hormonlarının doğurganlığı engellemede hiçbir rolü yoktu. Araştırmacıların teorilerine göre, baş dişi maymun aşağısındakileri öylesine korkutuyordu ki aşağı sınıftakilerin vücutları kortizol gibi stres hormonlarıyla baş etmek zorunda kalıyor, bu da onlarda geçici kısırlığa yol açıyordu. Ama hayır, maymunlardan alınan idrar örneklerinde alt sınıftaki maymunlara ait neredeyse hiç stres hormonu gözlemlenmemişti. Aslına bakarsanız, tam tersi bir durum söz

konusuydu: Yavru dişi alfa bölgesinden uzaklaştırıldığında, kortizol düzeyi fırlar ve yumurtlama yeteneği gözlemlenir.

"Stres" genel anlamda en korkunç konu başlıklarından biridir; onun üzerinde çalışma yapanlar için daimi bir sıkıntı kaynağı haline gelir. Stresin tanımı, ölçülme metodu ya da aşırılık ölçütleriyle ilgili asla ağız birliğine varılmamıştır. Eğer hayatta gücünüzü yitirdiğinizi hissederseniz, ufacık bir stres damlası bile sizi zıvanadan çıkarabilir. Hayatınızın kontrolünüzde olduğunu hissediyorsanız, strese karşı sonsuz bir iştah duyabilirsiniz. Stres seviyenizi yükseltip kriz çözümü için devamlı bir acil durum metodu üretmeye çalışabilirsiniz.

Azarlayıcı akrabalar ve eli kulağında teslim tarihleri dışında başka sıkıntılar da mevcut: Yumurtalıklarınızın iç dünyasını, olgunlaşan foliküllerinizin hormonal düzenini, tüylü yumurta kanallarınızın eğilip bükülmelerini ve emişlerini ihlal eden dış dünya gibi. Dış koşulların bir kadının salıngacını etkileyebildiği en bilindik ve sarsıcı örneklerden biri menstrüel senkron dedikleri durumdur: Ortak yaşam alanını paylaşan kadınların birbirine, gizemi henüz çözülmemiş birtakım sinyaller göndermeleri gibi: Feromon denilen, kokusuz ve uçucu bir kimyasalın kadınların döngülerini eşzamanlı hale getirdiği ihtimalinden söz edilir. Bu fikir ilk olarak 1971'de Martha McClintock tarafından ortaya atıldı; kendisi şu an Chicago Üniversitesi'nde biyolog olarak çalışıyor ama o dönemlerde Harvard mezunu bir öğrenciydi. Alanında iyi tanınan *Nature* adlı dergide yayımlanan bir araştırma yazısında, McClintock kız öğrencilerin gittiği bir üniversitede birden fazla oda arkadaşının menstrüel döngülerini inceliyor. Kadınlar sömestre ilk başladıklarında birbirlerinden çok farklı aylık döngülere sahip. Eğitim yılı boyunca, birlikte yaşayanların döngülerinde gitgide değişmeler oluyor. Yedinci ayın sonunda, oda arkadaşları arasındaki menstrüasyon başlangıç tarihleri birbirine başlangıçta olduğundan yüzde 33 daha yakın. Bunun aksine, aynı odayı paylaşmayan kadın grubunda, menstrüasyon senkronizasyonuna rastlanmaz. McClintock'un makalesi, bilimsel ve mesleki camiada büyük övgü topladı. Bulgular, çoğu kadının kişisel gözlemlerine de uyuyor. Annelerle kız çocukları; kardeşler ya da oda arkadaşları veya lezbiyen eşler arasındaki gizemli yakınlaşma, tampon kutusuna karşı bu ortak yöneliş ve kan kardeşliği, hepsi de bu bulguları doğrular nitelikte.

Menstrüel senkronizasyonla ilgili sonraki araştırmalar o kadar net değil. Bazıları özgün raporu onaylarken, diğerleri yalanlar. Son yirmi beş sene içinde menstrüel senkron araştırmalarıyla ilgili yapılan araştırmalardan

on altısı bu senkronizasyonla ilgili çok güçlü istatistiksel kanıtlar ortaya sunarken, on tanesi mantıklı herhangi bir şemaya rastlamadı. Asenkronizasyon ya da antisenkronizasyonla ilgili kanıt sunan birkaç araştırma da ortaya çıkmıştır: Aylar içinde, birlikte yaşayan kadınlar arasındaki uyum potansiyeli giderek azalır, hatta bazen diyametrik zıtlığa düşer. Sanki birbirleri arasında gizliden gizliye, "Daha önce bir ortak noktamız yoktu, böyle kalsın," sinyali gönderirler.

McClintock, kaşmir kazaklar üzerine parlak şallar takan ya da balık desenli açık gri çoraplar gibi enteresan aksesuarları olan enerjik, özenli, deli dolu bir kadındır. Çevrenin fizyolojiye etkisini, beslenmenin doğayı dürtüklemesini inceler. Örneğin, bir hastalık sürecinde zihinsel durumun etkisine bakar; iyileşme inancınız iyileşmenizi ne kadar etkiliyor? Sosyal izolasyonun sağlığı ne derece etkilediğine bakar; sosyal hayvanlarda genellikle uzun süreli yalnızlık, sağlığı kötü etkiler. Asıl soru bu olumsuz etkiyi neden, nasıl ölçüyoruz ve bunun kaynağını, öcülü mistisizm gibi görünen şeyle *hardcore* fizyolojideki ölçülebilir değişiklikler arasındaki noktayı nasıl saptarız. McClintock menstrüel senkronun gerçekliğini vurgular ama tek meselenin bu olmadığını da ekler. Konu, menstrüel senkrona gelince insanların dar görüşlü yorumlamalara takılı kaldığını söyler. Ya kadınların periyotlarının istatiksel olarak birbirine yakınlaştığını ve menstrüel senkronun gerçek olduğunu söylerler ya da böyle bir şeyin varlığını reddeder veya ıvır zıvırdan başka bir şey olmadığını iddia ederler.

"İnsanlar menstrüel senkrona olağanüstü bir olay olarak yaklaşıyor çünkü aklın sınırlarını zorlayan bir durumdur," diyor, "bu konu üzerinde fazla duramam, çünkü bunca şeyin yanında devede kulak kalır. Yumurtlamanın sosyal kontrolünü gösteren örneklerden yalnızca biridir." Verimliliğin, yumurtlamanın ve doğumun sosyal varlıklarda grup bağlamında gerçekleştiğini ekler. Fallop tüpleri minik vantuzlar gibidir fakat dış dünyadan soyutlanarak hamile kalıp çocuk doğuramayız. Topluluğun merhametine kaldık; vücutlarımız da bunun farkında ve buna göre tepki veriyorlar. Grup dinamikleri değiştikçe, reaksiyonlarımız da değişir. Dişi topluluklarımızla uyum içinde yumurtlamak bize bir yönüyle suç ortaklığı yapar, bir diğer yönüyle de köstek olur. McClintock ve çalışma arkadaşları dişi farelerin başka dişilerde verimliliği baskılayan ve onu artıran feromonları saldığını keşfeder. "Bu feromonlar üreme döngüsünün, hamileliğin ve emzirmenin çeşitli evrelerinde üretilebilir," diyor McClintock, "dişiler bulundukları duruma göre farklı sinyaller gönderiyor ve onlarla yaşayan dişiler de çeşitli

şekillerde tepki veriyor. Bazı durumlarda senkron gelişirken bazı durumlarda gelişmeyebiliyor."

Kobay çalışması bir dizi ayrıntıyı açığa çıkarır ve yumurtayla toplum arasında ne kadar hassas bir iletişim olduğu fikrini uyandırır. Genel olarak, bir gruptaki dişi fareler birkaç hafta içinde yumurtlayıp doğum yapmak için çaba sarf eder. Doğum çizelgelerini özellikle birbirine yakın tutuyorlar ki zamanı geldiğinde eşzamanlı kıvranmalar ve ciyaklamalar eşliğinde hep birlikte emzirebilsinler. Minik tatlı komünistlerden olduklarını sanmayın. Çöp konteynerlerinde ve lağımlarda sık sık karşılaştığımız, asık suratlı ve dişlek kemirgenlerdir; yani bildiğimiz lağım fareleri. Fakat her dişinin yavrulama ve emzirme dönemlerinde bir araya gelmekten yarar sağladığı ortaya çıkmıştır. Yavrusuyla tek başına ilgilenmek zorunda kalacağından çok daha az zaman ve enerji harcar. Ayrıca yavruları emzirme sürecinde daha etine dolgun ve sağlıklı olur. O halde senkron, son derece yerinde bir durumdur. Eğer bir dişi bir sebepten ötürü düşük yapar ya da doğumdan önce yavrusunu kaybederse, farelerin genellikle yapmaktan hiç hoşlanmadığı şeyi yapar; kısa süre içinde hamile kalmaktan kaçınır. Emziren fare kardeşlerinden sinyal beklemeye başlar. Onlarla tekrar bir uyum yakalamak için tüm ayarlarını sıfırlama ihtiyacı hissederler.

Toplumun biyolojiyi nasıl şekillendirdiğiyle ilgili mesele, fare masallarından daha fazlasıdır. Eğer bir dişi, grup senkronundan kopacak ve yine de doğuracak olursa, üreme uyumsuzluğu büyük etki yaratır. Genelde olduğu üzere eşit sayıda dişi ve erkek doğuracakken bu sefer dişi yavru sayısı daha fazla olur. Olaylar şöyle gelişir: Yeni anne fare, biyolojik saati kendisinden daha farklı, bu yüzden de yavruları kendisininkinden daha büyük olan diğer dişilerin etrafında yaşamaya ve emzirmeye başlar. Yaşça daha büyük olan yavrular tabir yerindeyse süt avcısı gibidir; hiçbir şey bir anne göğsünden akan taze süt kadar tatlı ve besleyici olamaz. Büyük bebekler, yeni annenin sütünden azar azar çalar; anne de buna karşı koyamaz. Sonuç itibariyle, zavallı yavrular genellikle açlıktan ölüp gider. Bu mücadeleden sağ çıkan bir ya da iki yavru olursa, bunların dişi olmasında yarar var. Fareler (ve çoğu tür) arasında kız çocukları güvenli, erkek çocuklarıysa riskli cinsiyetlerdir. Kız çocukları devlet tahvilleri gibidir; erkeklerse çürük tahvil. Erkek fare hızla ve çılgınca çiftleşip bebek sayısını katlayarak annesini babaanne payesiyle taçlandırabilir. Ama tamamen çuvallayıp hiç kimseyi dölleyemeyebilir de; böyle olunca kendini gerçekleştiremez, soyunu devam ettiremez. Öte yandan dişi bir farenin yavrulamadığı çok nadir

görülür. Hayatı boyunca belirli sayıda yavru verse de, az ya da çok muhakkak doğurur. İşler raydan çıktığında ve gidişat kötüyse, kız çocuklarına yatırım yapın. Onlar soyun devamlılığını getirecektir. Burada dış dünyanın derin haznelere, rahmin dehlizlerine doğru nasıl uzandığının olağanüstü bir örneğiyle karşılaşıyoruz. Hamile dişi fare kendi asenkronizasyonunun, ait olduğu sosyal grubun ve müşterek emzirme durumunun farkındadır; bu duyusal bilgiyi bir şekilde erkek fetuslara karşı önyargı geliştirmede kullanır. Nafile bir çabanın sonuçlarına katlanmak zorunda kalmadan, onları tekrar vücuduna çeker. Tehlikede olduğunu hisseden vücut kendini garanti altına almanın yollarını arar. Ve ona kız çocukları verir.

1998'de, McClintock ekibi *Nature* dergisinde önemli bir rapor ortaya koydu, rapor farelerle kimi açılardan benzediğimizi söylüyordu; yumurtalarımız da ait olduğumuz gruba ait dünya görüşünün hükmündeydi. Biliminsanları yumurtlama dönemlerinin çeşitli evrelerinde kadınların koltuk altlarından örnekler alındığında ve bu örnekler diğer kadınların üst dudaklarına sürüldüğünde, bu salgıların feromon gibi kokusuz kimyasal sinyaller olarak işlediğini göstermiştir. Salgılar, hepsinde olmasa da, onlara maruz kalan çoğu kadının döngüsünü hızlandırmış ya da uzatmıştır. Koltuk altı örnekleri döngünün erken aşamalarında, yumurtlamadan önceki foliküler süreçte alındığında, alıcı kadınların döngüsünü kısaltma eğilimi göstermiştir. Yani hak sahipleri, normal döngü tarihinden günler öncesinde yumurtlamaktadır. Tam tersi olarak, koltuk altı örnekleri ilerleyen günlerde, donörlerin yumurtladığı süreçte alınırsa, feromonlar üst dudak tedavisinde kadınların döngülerini uzatmaktadır; yani alıcılar bu kez normal döngü sürelerinden daha uzun bir yumurtlama süreci geçirirler. Donörler yumurtladıktan sonra, döngünün menstrüasyon öncesi luteal süreci esnasında, alınan feromon örnekleri alıcılara herhangi bir tesir etmemiştir.

Feromonlar tüm kadınları etkilemiyor olsa da bu bulguların istatistiksel açıdan değerini yükseltmeye ve insan feromonlarının varlığına kuvvetli bir sav getirmeye yeter. Dikkatlice gözlemlenen bu deneyde, itenin de çekenin de kadınlar olduğunu görüyoruz; birbirleriyle çok çeşitli şekillerde, tamamen bilinçdışı, nedenini bilmeden, ufacık bir koku alma çıkarı bile gözetmeden haberleşebiliyorlar. Çünkü araştırmadaki kadınlar koltuk altı örneği burunlarına tutulduğunda, hazırlık amacıyla koklatılan alkol kokusu dışında bir koku almadıklarını söylüyorlar. Bunun yanı sıra sonuçlar menstrüel senkron çalışmalarının olumlu-olumsuz niçin bu kadar dağınık

sonuçlar etrafında gezindiğini de açıklıyor: Çünkü feromonal sinyaller, ayın hangi dönemlerinde üretildiğine bağlı olarak kadınlardaki döngüyü birleştirebilir de ayrıştırabilir de. Total bir senkron yakalama amacıyla yapılan çalışmalar da asenkronizasyona dair önemli birtakım örüntüleri kaçırmıştır.

Peki yumurtlama sürecindeki bu sosyal kontrolün iyi yanları var mıdır? Sizi diğer kadınlarla birlik olmaya davet etmenin ya da diğerlerini üreme ortaklığından dışlamanın iyi yanları olabilir mi? Hiçbir fikrimiz yok. Bu konuda yorum yapmaktan öteye gidemeyiz. Hayal gücümüzü ileri geri, sağa sola genişletebiliriz. Aylık evrelerin, yumurtlamanın ve menstrüasyonun ötesinde düşünmeliyiz; kadınların hamile kalmak için uğraştığı onca ayı, emzirdiği onca günü geceyi ve bu sürüncemeli durumlar esnasında biriktirdikleri kokuları ve ipuçlarını dikkate almalıyız. Yol arkadaşlarımızın içinde bulunduğu duygusal ve politik durumları, onlarla ne derece bağ kurduğumuzu, hatta aramızdaki rekabeti ya da alakasızlığı da hesaba katmalıyız. Etki alanımızdaki kadınların varlığı bizi ne kadar rahatlatıyorsa, menstrüel senkron da o kadar kolay ortaya çıkabilir. Güven duyuyorsanız, döllenmeyi göze alabilirsiniz. Yumurtlama düzenli olduğunda hamile kalmak daha kolaydır ve döngüyü devam ettirmenin, onu stabilize etmenin yolu çevrenizdekilerin rezonans frekansına katılmaktır.

Peki oda arkadaşlarımızla anlaşmazlığa düşüyorsak, aramızda gerçekleşebilecek bir yumurtlama sözleşmesi ya da herhangi bir dengeleştirici etki beklentisine girer miyiz? Tüylü kafalı pembe maymunlar, dişi liderleri yanlarındayken yumurtlayamazlar. Halbuki dişi alfa onları kovalamaya yeltenmez. Onları ezmek ya da yemeklerini çalmak gibi bir niyeti de yoktur. Yalnızca görmezden gelir. Fakat yaydığı koku, görünüşü ya da aurası ikincil derecedeki maymunların sinirsel salınaçlarını baskılar, onlar da yumurtlayamaz. Bir kadın da tehlike ya da rahatsızlık hissi uyandıran bir kadının yanında geri çekiliyor olabilir mi? Rakibi yenidoğanını emzirirken, bir kadın da yumurtlama dönemini (elbette bilinçsizce) biraz da olsa ertelemeyi seçiyor olabilir mi? Böylece hamile kaldığında ve hamileliğin gerektirdikleri ortaya çıkmaya başladıkça, düşman bir memeyle savaşma yükünden de kurtulmuş olur. Yumurtlamanın sosyal kontrolü, döngülerde uyumluluk sağlama amacıyla işbirliği içinde de yürütülebilir, aynı zamanda çatışmayı önleme amacıyla bir savunma mekanizması olarak da kullanılabilir, hatta gerekirse rakibin döngüsünü bozguna uğratmak, onun verimliliğini küçümsemek gibi saldırgan bir amaç için de yararlanılabilir.

"Bilgi anahtardır. Her zaman da anahtar olmuştur," diyor McClintock, "biri ne kadar bilgiye sahipse, o kadar iyidir. Doğurganlığını düzene sokmanın ve onu iyileştirmenin peşinde olan; hem fiziksel hem de sosyal çevre bakımından olabilecek en doğru zamanı yakalamaya çalışan kadınlar, bu konuda en ufak bir ipucu olmayan kadınlara kıyasla daha başarılıdır." McClintock'a göre feromonlar yalnızca bir bilgi kaynağıdır. Nerede durup ne zaman harekete geçmeniz gerektiğini söyleyen tek ya da olmazsa olmaz bir kaynak değildir. Feromonlar meseleye sadece katkıda bulunur; bazen dinlemeye değer bazen de değmez. Bu nedenle McClintock'un çalışmalarındaki kadınların bazıları bunlara duyarlıyken bazıları değildi.

Duyusal nasihat denizinin derinliklerinde yüzüp duruyoruz. Cinsel partnerimizin, beynimiz ve sepetimiz üzerinde bir ağırlığı var. Erkeklerle yaşayan kadınlar, yalnız başına yaşayan kadınlara kıyasla daha öngörülebilir döngülere eğilimlidir: Düzenli bir döngü gebelik ihtimalini artırır. Bir kadın da erkeğin koltuk altından, kasıklarından ya da boynunun arkasından, koku alma alanına girdiği herhangi bir noktadan salgılanan feromonlara cevap verebilir. Peki neden burunda bu kadar takılır? Vücudumuz her daim işgüzarlık peşindedir. Daha önce gördüğümüz gibi, bir kadının yasak bir ilişkiden hamile kalma olasılığı, eşinden hamile kalma olasılığından daha güçlüdür. Bununla ilgili çok çeşitli şeyler söylenebilir; bu durum, kadının açığa çıkma korkusuyla doğum kontrol hapı almaktan çekinmesi gibi sıradan bir şeyle de açıklanabilir. Bunun yanı sıra yine daha önce gördüğümüz üzere, arzu edilen spermin son andaki bir seçim olarak kadınsal bir orgazmla içeri çekilmesi de bu tutarsızlığa sebep olabilir. Bir başka olasılık da şudur ki haz, diğer dişilerde olduğu gibi, yumurtalarla kafa kafaya verip, belki LH yükselişiyle yumurtayı hücresinden özgürleştirerek yumurtlama zamanına etki eder. Burada doruk noktasının önemli bir rol oynadığını düşünüyorum, uterusu bu denli sarsarak komşu tohumlara ve lotuslara da etki eden bir şeyler olmalı. Belki de sarsıntıyı hisseden folikül, olgulaşma sürecini hızlandırarak beyne, "Acele et lütfen, zamanı geldi," diyor. Beyin de LH yükselişiyle cevap verince yumurtanın özgürlük marşı yükseliyor.

İtiraf etmem gerekirse ben de doğurganlık dürtülerimin çekimine kapılmıştım. Eşimle birlikte çocuk yapabilmek için yıllarca uğraştık. Metronom gibi hiç sektirmeden, her yirmi sekiz günde bir âdet oluyordum. Ve bir süre cinsel hayatımız da metronomikleşti; tüm dikkatimizi, hamile kalma olasılığımın en yüksek olduğunu düşündüğüm ay ortalarına vermiştik. Her türlü öneriyi dikkate almıştık. Bazen orgazm oluyor bazen de bilerek

kendimi tutuyordum. Bir serviks darbesinin ne zaman spermi içine çekeceğini ya da püskürteceğini kim bilebilirdi ki? En iyisi her ayrıntıyı hesaba katmaktı. Sonrasında kalçalarımı kaldırıp bir süre kıpırdamadan dururdum. Yumurtlama testleriyle LH yükselişimini ölçmeye çalışırdım. Aylarca ince mavi çizginin kulu kölesi olmuştum. Hiçbir şey olmadı. Hem de hiçbir şey.

1995'in Kasım ayında, minik kehanet çubuklarım artık LH yükselişimi saptayamaz oldu. Artık iyice moralim bozulmaya başlamıştı: Yumurtlamasız bir döngü içine girdiğimi ve otuz yedi yaşımda zamanımın tükendiğini düşünüyordum. Fakat Aralık ayında hamile olduğumu öğrendim. Bir ay önce, kendimi tamamen nadasa bıraktığım vakit hamile kalmıştım. Yaşananları tekrar gözden geçirince ortada olup biteni anladım. Döngünün ilk zamanları, gebelik ihtimalinin düşük olduğunu düşündüğüm günler eşimle, üreme saplantısının ağır bastığı dönemlerde neredeyse hiç yapmadığımız bir şeyi yapıyorduk: Sadece sevişiyor ve bundan keyif alıyorduk. Bu davranış, bu amaçsızlık, bu hesapsızlık döngümü de Jan Ullrich'in Tour de France'ı salladığı gibi sallamıştı. Yaşadığım doruk noktası istekli bir yumurtanın kuluçkadan çıkışını hızlandırdı ve LH yükselişini kışkırttı. Bu yükseliş de folikülü harekete geçirdi. Ardından yumurta serbest kaldı ve bir tüpten aşağı kaydı. Onu karşılamaya da ateşleyici eylemden çıkan sperm geldi. Taşlar öylesine hızlı yerine oturmuştu ki ay ortası LH yükselişime bakmaya fırsat kalmadan, meğer tüm filmi kaçırmıştım. Kendimi nadasa bıraktım sanırken, meğer halim vaktim gayet yerindeymiş.

Bunlarla ilgili elbette bir kanıtım olamaz. Elimde olan tek kanıt, çocuğum. Farenin stresi ona kız çocukları verir. Bana kızımı verense coşkuydu.

10*
TEKERLEKLERİ YAĞLAMAK
Hormonların Kısa Tarihi

HER SABAH TİROKSİN İÇEREN küçük bir hap alırım; tiroksin, boynun tam ortasında bulunan kelebek şeklindeki tiroid bezinin ürettiği bir hormon. Yirmili yaşlarımda Graves hastalığım vardı: Tiroidin hiperaktifleşip fazla tiroksin üretmesinden kaynaklanan doğuştan bir bağışıklık sistemi (otoimmün) rahatsızlığı. Doktora gitmekten nefret ediyorum, hastalığım aylarca teşhis edilemedi. Gergin, asabi ve duygusal açıdan testere gibiydim. Kalp atışım yatakta uzanırken bile 120'ydi; normal hızın neredeyse iki katı kadar. Atletik bir kadındım fakat birdenbire tüm gücümü yitirmiştim ve dinlenmeden merdivenleri çıkamaz olmuştum. Aç kurt gibi yiyor, yine de kilo veriyordum fakat inceliğimle iltifat toplayamayacak kadar hasta görünüyordum. Pörtlek gözlerimle ağaçkurbağalarına benzemiştim; eski first lady Barbara Bush gibi Graves'li tüm kızlarda görülen bir semptommuş, sonradan fark ettim.

Hastalıklı tiroid bezine yerleştirilen ve burayı olabildiğince temizleyen radyoaktif iyotla tedavi gördüm. Şu an gereğinden daha az tiroksin üreten bir hipotiroidim var, bu yüzden hayatım boyunca her gün bu ilaçlardan birini yutmam gerekiyor. Zor bir iş. Ruh halim ya da karakterimde herhangi bir değişiklik yapmıyor. Dişlerimi fırçalamak ya da yüzümü yıkamak gibi günlük rutinlerim gibi hafifçe tazelemiyor bile.

Ama tiroksin almayı durdurursam, hayatım kötü yönde değişebilir. Günler ya da haftalar içinde yavaş yavaş asabi, depresif, uyuşuk birine dönüşür, gitgide aptallaşırım. Kilo alırım, daha çok üşürüm ve libidomu yitiririm. Kalp ritmim yavaşlar ve düzensizleşir, tansiyonum yükselir.

Sonra tekrar hastalanırım ve erken ölüm riski taşırım. Ve yine kimyama yenilirim.

Tiroksin hiç de seksi bir hormon değil. Gençler ve âşıklar için kullanılan "hormonlarla dolup taşmak" ya da "hormonlar tavanda" gibi tabirlere uymaz. Kimyasalların hormon ailesi, östrojen ve androjen içeren seks hormonu ya da kapının dışındaki sesin bir aslana mı yoksa horlayan kapıcıya mı ait olduğu konusunda sizi paniğe düşüren stres hormonları gibi bilindik biyolojik aktörleri barındıran muazzam bir soyağacıdır. Bize tuz, gıda ya da su ihtiyacımız olduğunu söyleyen sahne arkası bir grup teknisyene sahiptir. Normalde hormon olarak düşünmediğimiz Prozac, Zoloft ve asrın diğer ruh hali değiştiricilerinin nihai gayesi olan serotonin gibi bileşenler içerir.

Hormon bağımlılığıyla geçen yıllarım boyunca hormonların kıyısına, köşesine ve sınırlarına bir hayli merak sardım. Aşırı ya da yetersiz miktarda olduğunda bu denli şiddetli ve yükseltici bir etki yaratan tiroksin diye bir şeyin niçin normalde bu denli belirsiz, bu denli görünmez olduğunu merak ediyordum. Doğru miktarda tiroksin alarak durumumu koruyor, bu duyarlılık ilk başladığı andan itibaren içinde olduğum dengeli dengesizliğimi muhafaza etmeye çalışıyordum, daha fazlası değil. Yapabildiğim en iyi şey, eski sürümü çalışır durumda tutmaktı. Tiroksin bir zamanlar geniş çaplı ve sınırlıydı. Onun anormalliğinden hiçbir doku, hatta beyin bile kurtulamazdı; ama ondan ibaret de değildim, ne cismim ne de bilincimdi. O zaman neler dönüyordu orada? Hormonların etkileri, eksiklikleri, anlamları vardır. Hormonlar birçoğumuzun düşündüğünden daha önemlidir; yine de birçoğumuzun düşündüğü kadar değil.

Son zamanlarda bir hormon rönesansı yaşandı; bu kimyasal habercilerin bizim için yapabildikleri, söyleyebildikleri ve çözebildikleriyle yenilenmiş bir cazibe dalgası hüküm sürüyor. Bu dalganın bir kısmını retorik şekillendiriyor. Şimdilerde, kasıla kasıla yürümek, poz kesmek, lafa karışmak ve topluma açık yerlerde geğirmek gibi erkeksi davranışları testosterona atfetmek revaçta. Bazı erkeklerin "testosteron koktuğu", "testosteronla zehirlendiği", "testosteron kazanı gibi oldukları" söylenir. Kulağa sevimli gelebilir, kulağa zekice gelebilir çünkü evet, erkeklerde belirli miktarda testosteron bulunur; kulağa doğru da gelir. Hormon esprileri kadınlar için yapılmaz; ama biz kızların, alışverişe çıkarken ya da bir *cappucino* içerken "östrojen küvetine" dönüştüğünü ya da buram buram östrojen koktuğunu söylerler. Ayrıca aşk hormonlarından, annelik hormonlarından, hatta suç hormonlarından söz etmek şimdilerde çok moda. Birbirimize birbirimizi

açıklama ihtiyacı hissediyoruz. Hormonlar da bunu yapmanın; erkeği kadından, rekabetçiyi uyumludan, evcili vahşiden ayırmanın en temiz ve geçerli yolu olarak görülüyor. İflah olmaz kategorizasyon makineleriyiz.

Hormonlara olan bu yoğun ilgi, temel ilkeleri düzenlemede öncülük eden biliminsanları arasında da canlanmıştır. Hormonlarının ilk kez ayrıştırılıp sentezlendiği yetmiş sene öncesinden beri, hormon araştırmalarında canavarlıkta sınır tanımaz düzeyde bir patlama yaşandı. Artık analojiler bizi avutmaya yetmiyor. Eskiden hormonlardan anahtar diye söz edilirdi; vücuttaki ve beyindeki farklı dokulara yerleştirilmiş metaforik kilitler için tasarlanmış birer anahtar. Bu özelliği sayesinde bir hormon, tanımlanmış belirli davranış ve tepkilerin odasına çıkan kapıyı açar. Bu artık paslanmış bir metafordur. Sonradan ortaya çıkar ki beden her bir hormonun çekim alanı için birden fazla kilit seçeneği sunar ve hormon da bazen herhangi bir kilit ihtiyacı gözetmeden ağırlığını ortaya koyar. Bunun yerine, kandan dokuya doğru nüfuz edebilir ya da çatlaklardan içeri kayabilirler ve bu kimyasal casusların ne kadar etkili, muhteşem ve basit olduğunu bize göstererek bizi bir kez daha şaşkınlığa uğratırlar.

Hormonların ne kadar etkili ve kadim olduğunu açıklayan, kendilerine özgü bir müziği, moleküler bir lirizmi vardır: Bu durum, yüz milyonlarca yıllık evrim boyunca bir formdan diğerine geçerek kendilerini koruyacak kadar iyi çalıştıklarını anlatır. Bazı hormonlar bizi kadın yapan şeylerden biridir, ben de bu hormonların üzerinde duracağım. Bunlar meşhur hormonlardır: Östrojen, progesteron, testosteron, oksitosin ve serotonin. Fakat hormonlar şöhretin oyuncağı olamazlar. Beklentilere boyun eğmezler. Klişelerden hiç hoşlanmazlar.

Hormon Yunancada yükselmek, yükseltmek, harekete geçirmek anlamına gelen *horman* sözcüğünden geliyor. Bir hormonun yaptığı da bu. Yükseltir. Harekete geçirir, hatta bazen bir hormonun harekete geçirdiği şey sakinlik hissidir. Klasik tanımlamadan yola çıkarsak, bir hormon kan yoluyla ya da başka bir vücut sıvısıyla vücutta dolaşan bir dokunun başka bir dokuya giderken salgıladığı maddedir; hormon, hedef dokunun aktivasyonunu değiştirir. Tiroid bezi kalbi, kasları ve bağırsakları etkileyen tiroksini salgılar. Yumurtalıktaki folikül bir anda açılıp bir parça progesteron salgılar; bu da endometriumun şişmesini sağlar. Klasikçiler hormonların, nörotransmitterlerden farklı olduğunu düşünüyordu. Nörotransmitterler, beyin hücreleri arasındaki iletişimi sağlayan norepinefrin ve aseltilkolin gibi dedektör hızında çalışan kimyasallardır. Fakat

araştırmacılar hormonların, tıpkı nörotransmitterler gibi, beyin hücrelerinin yapısını ve doğasını değiştirebildiğini, onları ateşleyebilme özelliği taşıdıklarını keşfettiklerinde bu fikir çürümeye başladı. Beyin hücreleri birbirleriyle *tak tak tak* diye ilerleyen elektriksel uyarılarla iletişim kurar. Bu durumda, östrojene nörotransmitter demek pek yerinde bir hareket olmasa da doğrudur. Ayrıca nörotransmitterler de geniş nöromodülatör (beyin düzenleyicileri) ailesinin üyesi olarak görülmelidir. Bu tür bir yeniden sınıflandırma semantiğin ötesindedir. Düşünme, hissetme ve oluş biçimimizi etkiler. Ayrıca vücudu ve beyni senkronize ederek vücut kimyasını boynun aşağısından itibaren inceleyen endokrin uzmanlarıyla araştırmalarını beyinle sınırlı tutan nörobiyologlar arasındaki süregelen ayrıma son verir.

Hormon yalnızca karmaşık değildir, her daim akış halinde bir biyo-divane gibi hareket eden moleküler bir özelliktir. Bu özet, hormonun vidası, yani yapısal çekirdeği seks hormonları gibi yağı ya da (peptid hormonları) oksitosin ve serotonin gibi eti bağlıyorsa da doğru bir tanımlamadır.

Seks hormonlarına daha yakından bakalım; bunlara seks steroitleri de denir. Steroit sözcüğü son zamanlarda büyük bir anlam daralmasına uğradı; bu yüzden steroitlerden bahsederken aklımıza hemen anabolik steroitler gelir; vücut geliştiricilerinin ya da diğer sporcuların güçlenmek ve kas şişirmek adına kendi sağlıklarını riske atarak aldığı şu maddeler. Bu tür ilaçlar testosteronun sentetik bir versiyonudur, yani steroit hormonlardır fakat steroit hormonlar derken daha kapsamlı ve soyunma odası dopinglerinden daha şaşırtıcı bir sınıftan bahsediyoruz.

Eğer bir steroit molekülünün diyagramına bakma şansınız olduysa ve lisedeki kimya öğretmeniniz moleküler estetik algınızı tümüyle mahvetmediyse, steroidin tartışmasız güzelliğini siz de takdir edeceksiniz. Bir steroit, mozaik fayanslar gibi birbiriyle kaynaşmış, dört karbon halkadan oluşur. Bu karbon atomları hormonu dengede tutar; kolayca çözülmezler, böylece kanda ya da beynin dehlizlerinde ayrışmazlar. Üstelik, steroit halkaları modifikasyona yatkındır. Dekorasyon ondan sorulur; her yeni atılım steroidin anlamını ve gücünü değiştirebilir. Testosteron ve östrojen şaşırtıcı biçimde birbirine benzer, fakat alıcı dokuya ilettikleri mesajlarda ve iletim biçimlerinde ufak farklılıklarla birbirlerinden ayrılırlar.

Steroitler çok eskiye dayanır ve çoğu organizmada iletişimsel roller oynar. Küf mantarları steroit salgılar. Dişi moldun salgıladığı hormon, erkek üreme organlarına eşdeğer bir yapı geliştirmesi için komşu mantarı ikna

eder. Başvurulan merci, talebi yerine getirip kendini erkekleştirirse o da çevresine başka steroit hormonları salgılayarak dişileri kendine çekmeye başlar. "Gel de al!" diye bağırır, dişi de gelir ve onu alır. Soya ve yer elması gibi bitkilerde steroit ve steroit benzeri hormonlar vardır ve aslında fitoöstrojen ağırlıklı bu beslenme menopozun bazı semptomlarını hafifletmeye yarar. Suda yetişen kimi böcek türleri, stres hormonu kortizolü öylesine yüksek bir konsantrasyonda sentezler ki kendilerini yemeye kalkan her türlü balığı anında nakavt eder. Meksika böcekleri yürüyen doğum kontrol hapları gibidir; bazı biliminsanlarına göre bu böceklerin ürettiği östrojen ve progesteron, doğal avcı hayvanların nüfusunu dizginlemektedir. Domuzlar steroit hormonlarına bayılır; flört aşamasında erkek domuz dişinin suratına tükürür, bu püskürmeyle dişiyi sert bir steroit bileşenine maruz bırakır ve arka ayaklarının yeterli bir süre aralık kalmasını sağlar. Tüm bunlar tuhaf *erkek domuz şovenizmi*ni açıklamaya yeter. Emredin efendim; biraz tükürün, minik bayan sizin!

Doğada binlerce olmasa da yüzlerce çeşit steroit ve steroit benzeri hormon bulunmaktadır. Bir steroit hormonu, hazırda bulunan ve ne yazık ki kötücül kolesterol molekülünün bir ayrıntısıdır (elaborasyon). Kolesterol yapısal anlamda bir steroittir fakat düşük fiyatla hizmet sunan bir steroit değildir ve kendi içinde bir iletişim aracı değildir. Ancak kimyasal süslemeleriyle hormonun değişken rolünü taşır. Otçullarda bulunan tüm steroit hormonlar kolesterolden yapılır. Bu hormonların oluşumunda kolesterolün rolü kulağa anlamlı geliyor çünkü vücut ağzına kadar onunla dolu. Yumurta, yağ ve et gibi kolesterol zengini gıdaların yanından bile geçmiyor olsanız da karaciğeriniz gece gündüz kolesterol üretmeye devam eder. Hakkıdır da. Kolesterol, hücreleri saran yağlı, koruyucu kılıf plazma zarının en önemli bileşenidir. Ortalama büyüklükte bir hücre zarında, nöronlardakinin yarısından daha fazla oranda kolesterol bulunur. Kolesterol olmazsa hücrelerimiz dağılır. Kolesterol olmazsa, yeni hücreler üretilemez. Her gün milyonlarcası ölen deri, bağırsak ve bağışıklık sistemi hücrelerimizin yerine yenileri oluşmaz. Kolesterol hem zeminin hem de beynin yağıdır.

O halde steroit hormonları hücrelerimizin derisini oluşturan parçacıklar olarak vücudumuzun birer öğesidir. Hücrelerimiz birbiriyle iletişim kurmak istediğinde, en özgün yalıtımcılara, yani zarlara danışırlar. Plazma zarları bir hücreyi diğerinden ayırır. Tıpkı 3,8 milyar yıl önce, insanlığın anası, ilk tek hücreli organizmadan ayrıldığı gibi. Plazma zarı "kendiliği" doğurarak organizmal münzeviyeti yarattı. Biriyle tekrar bir araya gelmek,

tek hücre olarak, kendi olarak konuşmak için plazma zarından daha iyi bir dil olamaz.

Hormon sözcüğü 1905 yılına kadar henüz türetilmemişti, 1920'lere kadar da tek başına kullanılmadı. Ama insanlar, yegâne hormon fabrikası olan testislerin dışsal şemaili sayesinde steroit hormonlara dolaylı olarak bin yıldır aşina. İnsanlar da dahil tüm erkek cinsler endokrinolojinin ilk bahtsız denekleridir. Av hayvanları uysallaşmaları ve etlerinin daha lezzetli olması için hadım edildi. Erkekler güven telkin etmeleri için iğdiş edildi. Eski Ahit'te harem ağalarından İbrani kralları ve prensesleri korumalarında yararlanıldığı yazar. Ayrıca erkekler cinsel suçlar ya da cinsel yanlış anlaşılmaların sonucunda da hadım edildiler. On ikinci yüzyılda, büyük teolog ve filozof Pierre Abélard, aşk yaşadığı öğrencisi Heloise'la kaçtığı için testislerinden olmuştur. Abélard çalınan erkekliğini *Büyük Talihsizliğim* adlı hatıratında acı dolu bir dille yazmıştır. (Heloise ise burnu bile kanamadan bir manastıra gönderilmiş, gonadları da uzağa ya da Ortaçağ anlayışının derinliklerine gömülmüştü. Sonradan eski aşkı tarafından kurulan Paraclete Manastırı'nda başrahibeliğe yükselecekti.)

Testislerin ergenlik döneminde birçok değişime sebep olduğu yüzyıllardır bilinir. Soprano gırtlağına sahip umut vaat eden erkek çocukları, ses telleri kalınlaşmasın ve ses perdeleri düşmesin diye hadım edilirdi. Güncel kayıtlara göre, en iyi sese sahip olarak görülen kişiler kastratolardı çünkü aynı anda hem bir erkeğin görece daha geniş ciğerleri hem de kadına özgü tatlı, cıvıltılı bir tınıya sahiplerdi. Hadım çılgınlığı on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda zirveye ulaştı. Binlerce aile, şöhret ve zenginlik uğruna oğullarını orşiektomi operasyonuna sokuyorlardı; gözü yükseklerde anne babalar her daim ve tiksindirici bir biçimde hep var olmuştur. On dokuzuncu yüzyıldaysa zevkler ve opera teknikleri değişmeye başladı ve baş sopranolar tinsel etkinin yeni bekçisi olarak kastratoların yerini aldı.

Kastrasyon meselesi laboratuvarlarda da devam etti, Arnold Adolph Berthold on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Gottingen Üniversitesi'nde, horozlar üzerinde yaptığı dönüm noktası niteliğinde bir dizi araştırmayla, endokrinoloji alanında modern bilimin önde gelen isimlerinden biri oldu. Civcivlerin testislerini temizleyerek yaptığı çalışma normal seyrinde ilerleseydi kısırlaştırılmış horozların çoğalmasına yol açacaktı. Kümes hayvanları arasında yumuşak ve lezzetli etiyle bilinen bu tüysüz horozlarda, tam teşekküllü türdeşlerinde görülen ötüşlere ya da cinsel yakarışlara rastlanmaz. Fakat Berthold'un kuşları uzun süre kısır kalmadı. Çıkarılan

testisler civcivlerin karınlarına yerleştirildi ve bakın şu işe ki kuşlar, ibikleri, tarakları ve ü-ürü-üüü'leriyle tamamen normal horozlara dönüştüler. Bu canlıları dikkatle inceleyen biliminsanı, nakledilen gonadların, köklerini yeni pozisyonlarından alıp, iki kat daha fazla büyüdüklerini ve kan akışı başlattıklarını gözlemledi; hatta yetişkin testislerindeki gibi spermle de dolmaya başlamışlardı. Testislere giden sinirler transplantasyon esnasında onarılmayacak derecede tahrip olduğu için Berthold şu sonuca vardı: Testislerin vücuda etki etme sebebi sinir sistemine bağlı değildi. Doğru bir tahmin yürüterek, bir tür maddenin, bir *eau vitale*'in kan dolaşımıyla gonadal dokudan vücudun başka bölgelerine ulaştığını, sonucunda da horozcuğu horoz yaptığını iddia etmişti. Bu maddenin ne olabileceği konusundaysa bir fikre varamamıştı.

Ve böylece erkek beden hormon araştırmalarını doğurdu fakat onu olgunluk seviyesine dişi beden ulaştırdı. 1920'lerde, biliminsanları hamile kadınlardan aldıkları idrar örnekleriyle inceleme yapmaya başlayarak, ilginç bileşimler aradılar. Farelerin genital yollarındaki idrarı test ettiler ve idrardaki bir maddenin, uterus ve vajina üzerinde büyük bir etki yarattığını buldular. Uterusun endometrial katmanı kalınlaşmışken, vajina duvarı da boynuzlaşmıştı: Bu fiyakalı ve ilgi çekici sözcük (boynuzlaşma), hücrelerin mısır koçanı gibi uzadığını belirtmek için kullanılır. Organik kimyagerler bu tür dönüşümlerin kaynağını araştırdı ve 1929'da dünyanın ilk hormon östronunu ayrıştırdılar. Östron, her iki cinsiyette (tüm cinsiyetlerde) bulunsa da kadın hormonu dediğimiz hormon ailesi östrojenin bir üyesidir. Vücutta çok çeşitli formlarda östrojen bulunur ama bunlardan en çok üç tanesi yoğun miktardadır: Östron, östradiol ve östriol. Her hormonu gövdesinden bağlayan hidroksil gruplarının (hidrojen ve oksijen atomu ikilisi) sayısına göre adlandırılmışlardır. Küçük kızınıza saymayı östrojenlerle öğretebilirsiniz. Hidroksil gruplarını saymak, biyoloğa değil, kimyagere özgü bir tanımlama yöntemidir; hidroksil gruplarının sayısıyla molekülün tutumu hakkında herhangi bir tahmin yürütülemez. Daha fazlası daha iyi anlamına gelmediği gibi, daha azı da daha kötü anlamına gelmez. Ama buraya ilk ulaşan kimyagerlerdi, bu yüzden Âdem'i oynamak zorundalar.

Östronun vajinal boynuzlaşmayı ya da endometrial kalınlaşmayı hızlandırmada nispeten ne kadar güçsüz olduğu ortaya çıktı; özellikle de menopoz öncesi kadınların temel östrojeni olan östradiolle kıyaslandığında. Fakat östron gebelik sırasında plasentada yoğun miktarda salgılandığı ve modern endokrinolojiye yol açan esas mesele hamile bir kadının idrarı

olduğu için ilk bulunan madde de östron oldu. Kimyagerler çok geçmeden hormon histerisine kapılıp hemen steroit hormonlarının çoğunu, androjenleri, progesteronu, böbreküstü bezlerindeki stres hormonlarını ayrıştırdılar ve en belirgin özelliklerini saptadılar.

Fakat en büyük aşkları hep ilk göz ağrıları olarak kaldı: Östrojenler. Kimyagerler yan zincirleri koparıp bir yandan da metil grupları birbirine tutturarak, sentetik östrojenin kitabını yazdılar. Ve düşüğü önlemede 1940'lardan 60'lara kadar kullanılan, fakat daha sonra bunu kullanan annelerde kansere, çocuklarında da çeşitli hastalıklara yol açtığı ortaya çıkan meşhur östrojen bileşeni dietilstilbestrolü ya da kısaca DES'i tasarladılar. Doğum kontrol hapını icat ettiler. Menopoz için östrojen haplarını ve östrojen bantlarını yarattılar; bunu yaparken sentetik hormondan ya da özellikle hamileyken yetişkin bir at kadar çok işeyen kısrakların idrarlarından alınan "doğal" östronlardan yararlandılar.

Östrojenler bir ilkti ve kendilerince en iyi olarak kaldılar. Zamanla ilgi çekici yanları azalmak yerine daha da artmaya başladı. Biraz melek, biraz anarşistlerdi. Östrojenler bizi sağlıklı da yapar hasta da. Önce göğüslerimizi şişirir, sonra da içini tümörle doldurabilirler. Yumurtaları olgunlaştırır ve rahimde yepyeni bir hayatı besler, aynı zamanda da kabak gibi uzayan o tel tel mor fibroidlere, uterusumuz kanamaktan patlayana kadar yer açarlar.

Bu çelişkileri takip edebilmek ne kadar da zor! Endüstrileşmiş yeni dünyada kadınların boğazına kadar östrojene battığı söylenir; aşırı yağımız, hamilelik ya da emzirmeyle az da olsa sekteye uğrayan daimi menstrüel döngülerimiz, doğum kontrol haplarımız, alkolik işretlere olan merakımız, hatta çevremizdeki östrojenik kimyasallarımızla, atalarımızdan çok daha fazla hormona maruz kalıyoruz ve bu bolluk zararlı olmakla birlikte, adeta bir hastalık kaynağıdır. Sonra da yeterince östrojenimizin olmadığı menopoz sonrasında, yumurtalıklarımız hayati dozajda östrojen hizmeti sunmayı bıraktığında fazla yaşamayacağımız söyleniyor. Bu yüzden de yıllarca östrojen ilaçları almamız gerekiyor. Bize östrojenin kalbi sağlam, kemikleri çevik, zekâyı keskin tuttuğu söylendi: Marvel'in kadın kahramanları gibi. O zaman biz kadınları hassas, yumuşak kalpli, mümkün mertebe dolgun kılan östrojen imajını bir kenara mı bırakmalıyız?

Ben östrojene hayranım çünkü isteklerimizin ve kaprislerimizin şamarı olmuş. O bizim günah keçimiz, eli kırbaçlı cadımız. Yıllarca şeytanlaştırıldı, göklere çıkarıldı, aforoz edildi ve diriltildi. Tıpkı kadın gibi. Hâlâ şaka kaldırabilecek durumda. Östrojenin rolünü kabul etmek için, östrojen

hormonunu önce östrojen mesellerinden, Wicca'nın ilaç sandığından, akıl hastası ve kötü kadın imajından kurtarmalıyız: Östrojenin gücü ve sınırlarıyla ilgili ne biliyoruz ve ne bilmiyoruz?

Östrojen için kadın hormonu deniyor, bu bir açıdan mantıklı ama mantıksız tarafları da var. On iki ile on beş yaşları arasında, kadınlar kan dolaşımlarında erkeklerinkine kıyasla üç ila on kat daha fazla östrojen taşır. Orta yaşlarda kadınlar ve erkekler östrojenik bir kan bağına doğru ilerler; bu sadece kadınlardaki hormon miktarının azalmasından değil, erkeklerinkinin gitgide artmasında da kaynaklanır. Kimin hormonuna bakarsak bakalım, konsantrasyonlar görünmeyecek kadar azdır, laboratuvar testlerinde gramın milyonda, hatta milyarda biri anlamına gelen nanogramlar ya da pikogramlarla ölçülür. Bir çay kaşığı kadar östradiol almak için çeyrek milyon menopoz öncesi kadının kanını kurutmak gerekir. Buna karşın, her birimizin kanında en az bir çay kaşığı şeker ve birkaç çay kaşığı tuz da bulunur. Hormonlar bezelye taneleri, biz de prensesleriz. Aramıza ne kadar döşek koyarsak koyalım, bizi kıpırdatmaya yetecek güçleri var.

Kabaca ifade edersek; kimin neyi, ne zaman ve ne kadar süre yaptığı gizemini korusa da konu hakkındaki fazlasıyla çatışma ve laf kalabalığına rağmen, vücudun çeşitli yerlerinde dokular çeşitli östrojenler üretir. Doğurgan yıllarımızın temel östrojeni östradiol yumurtaların ürünüdür. Folikül hücrelerinden ve kopuk bir folikülün üzerinde su kabarcığı gibi açan sarı kütle *corpus luteum*'dan dışarı akar. Östradiol üç östrojenin en güçlüsü olarak görülür, en azından östrojen aktivitesiyle ilgili standart tahliller ışığında. Yani bir farenin vajinasını öylesine belirgin bir biçimde boynuzlaştırır ki adeta Iowa'nın dalgalanan tarlalarına benzer. Östriol kısmen karaciğer, ama en çok plasenta tarafından oluşturulur. Majör "hamilelik östrojeni" östrioldür, mide bulantısından suratınız yeşile dönse de gebelik adına edinebileceğimiz en etkileyici parıltı kaynağı. Yukarıda bahsedildiği gibi, plasenta da östronu sentezler. Yağ dokusu da aynısını yapar. Şişman kadınlar ateş basması gibi belirgin, kemik incelmesi gibi gizli menopoz semptomlarından genellikle muaftır. Yumurtalıkların aylık östradiol sızıntısı sona erse de periferal doku östron üreterek telafide bulunur. Aşırı kaslı kadınlar da menopozu hasarsız atlatabilir; sadece sağlıklı oldukları, kalpleri ve kemikleri ağırlık egzersizleriyle yıllar içinde güçlenmiş olduğundan değil, aynı zamanda kaslar makul oranda östron ürettiği için. Bantları ya da at idrarı karışımlarını geride bırakan menopoz sonrası kadınlar için, kalkışa kadar baskın östrojen östrondur.

Mutlu acuzeler için yaşasın östron!

Bu çok yeni edinilmiş bir ders, vücut östrojenin *evrensel* üretimini ve tüketimini sağlar. Hormon araştırmalarının altın çağında, biliminsanları gonadların ötesine bakma ihtiyacı hissetmediler; yumurtalıklar östrojen, testisler de testosteron üretiyordu. Bildiğimiz *seks hormonları*. Gonadların seks ya da doğurganlık meselelerinden dolayı, örneğin yumurtlamayı kontrol etmek, rahim duvarını kalınlaştırmak için seks hormonlarını ürettiğini düşündüler. Ama hayır, östrojenin rolü yavrulama randımanını sağlamakla sınırlı değildir. Vücut östrojeni her bölgede üretir ve her yerde tüketir. Kemikler östrojen üretir, kemikler onu yer de. Kan hücreleri östrojen üretir, sonra bir çırpıda tüketirler. Beyin östrojen üretir, sonra ona tepki verir, ve bu süreci yeni yeni anlamaya başlıyoruz. Vücut östrojene bayılır. Çiğneyip yutar ve daha fazlasını istemeye devam eder. Östrojenin yarılanma ömrü kısadır; otuzla altmış dakika arasında değişir, ardından geri dönüştürülmek ya da elenmek için bozulur. Ama bölgesel olarak üretilen ve tüketilen ya da transbedensel yollarla yayılan daha fazla östrojen her zaman vardır.

Östrojen çikolata gibidir. Küçük bir dozu bile etkilidir, hangi doku tarafından yenilip yutulduğuna bağlı olarak harekete geçirme ya da yatıştırma özelliğine sahiptir. Östrojen göğüs ve rahim hücrelerini harekete geçirir fakat kan hücrelerini sakinleştirerek daralmalarını, sertleşmelerini ve iltihaplanmasını önler. Östrojen, iştahın evrensel sembolü olması açısından da çikolataya benzer. Çikolatadan nefret eden insan yoktur, varsa da muhtemelen mutasyona uğramıştır. Aynı şekilde, vücudun çok az sayıda bölgesi östrojenden nefret eder ya da onu görmezden gelir. En değersiz organ ya da doku bile muhakkak bir ısırık almak ister.

Şimdiye kadar östrojenin yayılmacı yönü hakkında bunları öğrendik. Östrojen üretebilmek için, aromataz denilen bir enzime ihtiyaç var. Aromataz sayesinde vücuttaki bir doku, öncü (prekürsor) bir hormonu östrojene dönüştürebilir. Bu öncü testosteron olabilir; evet, kadınların da yumurtalıklarında, böbreküstü bezlerinde ve rahim ya da beyin gibi muhtemel bölgelerde üretebildiği "erkeklik" hormonu. Ya da bu öncü androstenedion gibi başka bir androjen de olabilir: Şu an olduğundan daha derinlikli bir bilimsel araştırmayı hak eden bir hormon türü. Androstenedionun dişi agresyonu ve öfkeyi artırıcı madde olup olmadığını kim bilebilir? Şu kadarını söyleyeyim: Kadınlar androstenedionu yumurtalıklar ve böbreküstü bezlerinde üretir ve androstenedion, aromatazın bağdaştırıcı hareketiyle acı tatlı canlandırıcı kordiyal östrojene dönüşebilir.

Aromatazın dağılmacı olduğu bulgusuna ulaşılmasaydı, bu tamamen kimya zırvalığından başka bir şey olmazdı. Yumurtalıklarda aromataz bulunur; yumurtalıklar da testosteron ürettiğinden, testosteronu aniden östrojene dönüştürebilirler. Bunu takvimsel fışkırmalar halinde sürdürdükçe kadınlar da âdet görür. Diğer dokularda da aromataz vardır: Yağ, kemikler, kas, kan hücreleri ve beyinde. Göğüsler de aromataza sahiptir. Bu dokulara öncü hormondan biraz verin, testosterondan bir lokma tattırın, bunu hemen östrojene dönüştürürler. Fışkırtarak ya da menstrüel takvimle değil sakin, yavaş ve günbegün. Tuhaftır ki aromataz yaş arttıkça kuvvetlenir. Vücuttaki çoğu sistem dermanını yitirmeye yüz tutsa da aromataz aktivitesi hızlanarak, öncüleri (prekürsör) östrojene dönüştürmede daha da etkin hale gelir. Erkeklerin yaşlandıkça neden daha fazla östrojen depoladığı, menopoz sonrası kadınlarınsa artık yumurtalıkları aylık östradiol yükseliş göstermediğinde neden bitap düşüp can vermediği buradan anlaşılmaktadır. Göğüsler, kemikler ve kan hücreleri östrojen üretmeye devam eder. Kırmızı şarap, sekoya, aromataz: İşte yıllar bize böyle iyi geldi.

Ama östrojen üretmek de yetmez. Onu anlamak için hormonun orada olması gerekir. Östrojen, vücutla bir östrojen reseptörü (alıcı) aracılığıyla iletişim kurar: Onu fark eden, sarmalayan ve adeta bir battaniye gibi onun şeklini alan bir proteine ihtiyacı vardır. Reseptör, bu şekil değişikliğiyle bazı genleri açıp bazılarını kapatarak hücredeki genetik değişimleri harekete geçirir. Gen akvitesindeki değişimler önce hücrenin durumunu, son olarak da hücrenin parçası olduğu organı değiştirir.

Bu organ östrojen reseptörlerine sahipse östrojene duyarlı demektir. Ve görünüşe göre, hepimiz tuhaf da olsa östrojene karşı duyarlıyız. Aromataz her yerde olduğunda, östrojen reseptörleri de her yerdedir. Karaciğere, kemiğe, deriye, kan hücrelerine, mesaneye ve beynin hücrelerine bakalım. Nereye istersek bakalım, östrojen reseptörleri buluruz. Yirmi beş senedir östrojenin biyokimyası üzerine araştırma yapan Benita Katzenellenbogen bugün asıl şaşırtıcı olanın, östrojen reseptörüne sahip olmayan bir doku bulmak olduğunu söylüyor: "Belki dalak," diye omuzlarını silkiyor.

Burada bitmedi. Östrojen hikâyesi *Arkası Yarın* gibi entelektüel bir melodrama dönüştü. 1996'da biliminsanları onlarca yıl sonra tek tip östrojen reseptörüne sahip olmadığımızı fark etti: Her biri farklı moleküler karaktere sahip fakat östrojen yakalayan ve hücrenin hormona tepki vermesini sağlayan iki alıcımız var. Bunlar östrojen reseptör-alfa ile östrojen reseptör-beta denilen iki protein. Vücuttaki bazı hücreler alfa, bazıları

beta ağırlıklı, bazılarıysa her ikisiyle kutsanmış. Ayrıca bir hücrede, her bir alıcı türünden binlerce olabilir. Binlerce alfa reseptör, binlerce beta reseptör. Hatta bazılarında on binlerce. İşte bu yüzden böylesine büyük bir yanıt almak için azıcık hormon yetiyor: Alıcı proteinlerden oluşan bir ordu, ufacık bir östrojen dalgasını saptamaya hazır beklemekte.

Farklı dokularda östrojen reseptörleri bambaşka şeyler yapar; mesela karaciğerde kemikte, göğüste ya da pankreasta olduğundan daha farklı gen gruplarını devreye sokar. Esasında, elimizde hangi genin östrojenle aktive edildiğine dair bir ipucu yoktur. Ama bazı şeyleri anlayabiliriz. Mesela karaciğerde, östrojen ve östrojen reseptörünün birleşmesi pıhtılaşma faktörlerinin sentezlenmesine yol açar. Kanı pıhtılaştırır. Öngörülebilir kan kaybı yaşadığımız dönemlerde, yani menstrüasyon esnasında ya da over folikülden yumurta fırladığında, davetsiz misafir embriyo rahim duvarını çat kapı ziyaret ettiğinde ve doğum esnasında, bizi iç kanama riskinden uzak tutacak sağlam, pıhtıya hazır kana ihtiyacımız var. Östrojenin pıhtılaşma faktörlerini artırma kapasitesi yüzünden, doğum kontrol hapları ve östrojen takviye programı, nadir vakalarda pıhtıların oluşmasına ve akciğerler gibi istenmeyen bölgelere dağılmasına yol açar.

Östrojenle reseptörün karaciğerde birleşmesi ayrıca yüksek yoğunluklu lipoprotein üretimine yol açar; çoğumuz onu test sonuçlarımızda yüksek rakamlarla görmekten hoşlandığımız, iyi huylu kolesterol HDL olarak biliriz. Ne kadar yüksek olursa o kadar iyi olduğunu ve düşük yoğunluklu lipoprotein LDL'yi önlediğini düşünürüz. Yüksek yoğunluklu lipoprotein gerçek anlamda kolesterol değil, kolesterol reseptörüdür. Gerektiğinde kandaki kolesterol taneciklerini ve diğer yağları emip bunları dokulara bağışlar; gerekmiyorsa da işlenmesi ve dışarı atılması için karaciğere taşır. O halde lipoprotein gebelik ve emzirme döneminde anneyle bebek arasındaki enerji aktarımını sağlayacak en iyi kaynak olarak hizmet verebilir. Doğurganlığın gelmiş geçmiş en büyük rölesi östrojen, karaciğere HDL üretimini düşük yoğunluklu lipoproteine tercih etmesi için sürekli olarak telkinde bulunur. (Yoğun bir çalışma, karaciğerin HDL sarfiyatında benzer şekilde geliştirici bir etkide bulunabilir; kronik aktivitenin sertliği doğurganlığın yarattığı anabolik havanın aynısını yaratarak, yeni hücreler yaratabilmek adına mevcut kan lipidlerini uzaklaştırma ihtiyacı doğurur.)

Östrogenez, 17. Bölüm. Bir kez daha steroit kadın kahramanımızı hafife aldık. Östrojenin anlaşılmak için bir reseptöre ihtiyacı olmadığı ortaya

çıktı. Evet, alfa ve betayla bağ kurar. Ama bu bağ ve reseptörlerin en sonunda şekil değiştirmesi zaman alır. Östrojen de hemen harekete geçebilir. Örneğin, hücre zarlarına dokunarak onları şaşırtabilir. Östrojen hücre zarının içinden geçerken, minicik gözenekler açarak iyonların hücreden giriş çıkışını sağlar. Hücrenin görevi değişir, *hücum!,* ardından eski haline dönme. Vücudun çoğu dokusu için bu tür geçici iniş çıkışlar hiçbir şey ifade etmez. Fakat bazı organlar için bu dalgalanma güç noktasıdır. Kalbi düşünün. Kalp, iyon akışıyla çalışan elektrokimyasal bir metronoma kan pompalar. Östrojen, kalp dokusunun düzenli ve kuvvetli bir biçimde hareket eden transmembran dalgasını korumaya yardım eder. Menopoz öncesi vücutları östrojene batmış kadınların kalbi boğa gibi atar ve nadiren kalp krizi geçirirler. Hiç şüphesiz, östrojenin verdiği kardiyal zevkler kısmen dolaylıdır çünkü östrojen bize yüksek yoğunluklu lipoprotein verir. O da kanı, damarlarda sklerotik düzeyde tıkamaya yol açmadan kolesterolden korur. Öte yandan kalbin östrojeni sevmesinin başka bir nedeniyle daha karşı karşıyayız: Geçici şok etkisi. Edison mübarek. Östrojen vücudu sarsar.

Yani en azından östrojen uyarısına tepkiyi, iki geniş kapsamlı kategoride açıklayabiliriz: Biri hızlı, diğeri geçici; biri daha etkili, diğeri daha düşünceli. Östrojen, diğer yüzünü bilmiyorduk. Elinden gelmeyen bir şey var mı acaba?

Bir kere, kıpırdamayın. Östrojen hareketli bir hedeftir. Detaylı bir incelemeyle yepyeni yetenekler açığa çıkarsa da, ona daha önce atfedilenlerden bazılarını da yitirir. Biliminsanları yıllarca hormonun taze bir yaşamın başlangıcı için hayati olduğunu düşündüler. Domuz gibi esnek "model hayvanlar" üzerinde embriyonik gelişmeleri inceledikçe şunu gözlemlediler: Bir embriyo tam rahimde kök salmak üzereyken, *tısss!,* hücre duvarları östrojen fışkırtır. Koşullu domuz; blastosist (dölütçük) ile doğrulanan domuz; embriyo arasındaki geçişi saptamak için hormonal yükselme yaşanır. Erken-dönem östrojenin ne yaptığını kimse bilmiyordu ama büyük bir şey peşinde olduğu aşikârdı. Biliminsanları, embriyonun implantasyonu sırasında deneysel açıdan östrojen sentezini engelledikleri inde, işlem aşamasındaki domuzu öldürdüler.

Östrojenin memeli embriyogenez sürecinde ne kadar önemli olduğunu gösteren başka sebepler de ortaya çıktı. Bir fetüs, androjen ya da androjen reseptörleri olmadan da varlığını sürdürebilir; Jane Carden ve androjen duyarsızlık sendromu olan diğer kadınlar bunun en kusursuz yetişkin kanıtlarıdır. Peki östrojen yoksa? Östrojen sisteminin bir nebze olsun bulun-

madığı biri şimdiye dek görülmemişti. 1990'ların sonuna kadar, östrojensiz konseptüs diye bir kavram tasavvur bile edilmiyordu.

Yirmi sekiz yaşında, iki metre boyunda ve kendisine basketbol oynayıp oynamadığını soranlardan bunalmış bir adam düşünün. Basketbol oynamıyordu. Oynayamıyordu. Fazla hassas dizleri, fazla taraklı ayakları ve fazla hantal bir yürüyüşü vardı. Tek yapabildiği ve yaptığı şey boy atmak olmuştu. Yirmi altı yaşından sonra bile 2,5 santim daha uzamıştı. 58 numara ayakkabı giyiyordu: Bir erkek mağazasında bulabileceğiniz en büyük ayakkabı numarasından altı numara büyüktü bu. Boy attıkça, yürüyüşü daha da hantallaştı; en sonunda bir doktora danışmaya karar verdi. Doktor onu bir endokrin uzmanına yönlendirdi. Endokrin uzmanı genç adamın kemiklerinin onun için fazla genç, aynı zamanda da fazla yaşlı olduğu sonucuna vardı. Fazla gençti çünkü kemik uçları birbirine henüz kaynamamıştı, oysa ergenliğin sonlarında olur bu; fazla yaşlıydı çünkü kemik şaftları deliklerle doluydu. Ciddi bir osteoporoz (kemik erimesi) geçiriyordu. Şeker hastalarında görülen insülin direnci gibi daha başka sorunları da vardı. Östrojen kan değerleri yüksekti, öte yandan aşırı östrojen üretimine yol açan hastalıklara sahip erkekler gibi feminen bir yapısı da yoktu: Jinekomastisi ya da sesinde tizleşme yoktu. Sadece bir hayli uzun, paytak yürüyüşlü ama tartışmasız biçimde maskülen bir adamdı.

En sonunda kendini Cincinnati Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde, Dr. Eric P. Smith'in ofisinde buldu. Smith hastanın semptomlarında, tıbbın imkânsız gözüyle baktığı şeyin kanıtını bulmuştu. Genç adam östrojene duyarsızdı. Smith, Rockefeller Üniversitesi'nde kobay fareleriyle yürütülen deneyleri biliyordu. Araştırmacılar östrojen alıcıları olmayan genetik olarak tasarlanmış fareler üretmişlerdi. Bunlara ERKO (*Estrogen Receptor Knocked Out*) fareleri deniyordu: Östrojen reseptör genleri kapatılmıştı. Biyologlar bu tür bir sistemin ölümcül olacağından endişe etmiş, östrojene cevap veremeyen ERKO farelerinin rahim içinde öleceğini düşünmüşlerdi. Ama öyle olmadı; yaşadılar, doğdular ve son derece normal görünüyorlardı. Smith hastasının östrojen reseptör genlerinin mutasyon geçirip geçirmediğini öğrenmek için DNA'sını incelemeye karar verdi. Rockefeller'lı araştırmacıların farelerine yaptığı şeyi doğa da bu adama yapmış olabilir miydi? Evet, yapmıştı. Uzun genç adamın her iki östrojen reseptör geni de hasarlıydı. Genler östrojen reseptör proteini sentezini yönetemiyordu. Hastada aromataz vardı, yani bir hayli östrojen üretiyordu. Ama östrojen reseptörü üretemiyordu. Tüm

östrojen çöpe gidiyor, sağır hücresel kulaklara hücum ediyordu.

Östrojen reseptörü eksikliğine dair tarihte görülen ilk vaka örneğiyle, Smith ve meslektaşları *New England Journal of Medicine*'da bildirdikleri üzere pek çok bulguya ulaştı: Östrojen olgunlaşma dönemi ve kemiklerin korunması için, daha önceden bildiğimiz gibi, yalnızca kadınlarda değil erkeklerde de gereklidir; östrojen glukoz metabolizmasını etkiler, bu yüzden de diyabet riskini artırır; bilimsel dogmaların tersine, östrojen fetal yaşam için hayati önem taşımaz. Ne fetal farelerin ne de fetal insanın ihtiyacı vardır. Östrojen, seni gözümüzde büyütmüşüz.

Teksas Üniversitesi'nden Evan Simpson güncel kanıtlara göre östrojenin fetal gelişim için hayati görünmediğini söylüyor. "Ama bedeni sonraki yıllarda ayakta tutmak için düşündüğümüzden de önemli bir role sahip."

Uyarıları dikkate alıyorum. Östrojeni embriyonik bir rastlantı gibi gözden çıkarmadan önce, en son bulguyu bir hatırlayalım: Genler bir değil, iki östrojen reseptörüne sahiptir. Östrojen reseptörüne sahip olmayan adamla reseptörlerini bilime bağışlayan farelerde, yalnızca alfa östrojen reseptörlerinin olmadığı anlaşıldı. Beta östrojen alıcısına hâlâ sahipler, bu yüzden ilk başta iddia edildiği gibi östrojene tepkisiz oldukları söylenemez. Doğa kalabalığı sever. Bir şey kritik miktardaysa, doğa hemen yedek oyuncuları oyuna sokar. Yedek kulübesi kusursuz olmayabilir ama ihtiyaçları giderir. Östrojen reseptör beta, yetişkin iskelet hacminin tartışılmaz biçimde zayıf bir koruyucusudur. Bu yüzden alfa reseptörleri olan adamın mutfak süngeri gibi kemikleri vardır. Peki haykırmakla susmak arasında gidip gelen umutsuz bir embriyoyken östrojeni gerçek anlamda göz ardı etmiş olabilir mi? Ya da onu hayatta tutan, implante olmasını ve açılmasını sağlayan beta reseptörleri miydi? Çünkü son çaresi olduğunu ve östrojensiz bir hayatın olamayacağını biliyorlardı, öyle mi?

Belki öyle, belki de değil. İşte östrojenin hikâyesi, yetmişlerinde bir televizyon serisi. Yağdan oluşan östrojen ele avuca sığmıyor. Onu henüz anlamış değiliz. Tam olarak kontrol edemiyoruz. Konu davranışlara ve cinselliğe etkisine gelince, östrojen kurnazca teveccühünü takınıyor. Bizi kontrol etmiyor; en sevdiği söz ise *belki*.

11*
KÜRKLÜ VENÜS
Östrojen ve Tutku

DİŞİ BİR FARE KIZIŞMA döngüsünde değilse çiftleşemez. Çiftleşmek istemediğini ya da kızışmamışsa çevresine uygun koku ve sesleri yayarak kendine bir partner bulamayacağını söylemiyorum. Çiftleşmeye fiziksel olarak müsait olmadığını söylemeye çalışıyorum. Kızışma döngüsünde olmadığı sürece, yumurtalıkları östrojen ve progesteron salgılamaz; hormonal uyarılma olmadığı zaman da lordoz dediğimiz sırtını bombeleştirip, kuyruğunu hafifçe vurduğu çiftleşme pozisyonunu alamaz. Lordoz duruşu, vücut açısını ve vajina aralığını değiştirerek, arkadan uzanan penisin ulaşabileceği mesafeyi ayarlar. *Kama Sutra*'nın fare versiyonu yoktur. Overiektomi geçirmiş bir dişi lordozu algılayamaz, bu yüzden de çiftleşemez; yani over (yumurtalık) folikülü doğal yollarla yıkanmadığı için, bu durum hormon takviyesiyle telafi edilmediği sürece.

Dişi kobay faresinde, normalde vajinal aralığı kaplayan bir zar vardır. Yumurtlama sırasında seks hormonlarının salgılanmasıyla zar da açılır ve dişinin seks yapmasına izin verir.

Çoğu dişi hayvanda olduğu gibi fare ve kobay faresi için de mekanizmayla motivasyon iç içedir. Dişi bir fare ancak kızıştığı zaman eş arar ve ancak kızıştığı zaman bedeni onu buna zorunlu kılar. Östrojen cinsel iştahı ve cinsel fiziği de kontrol eder.

Dişi bir primat, yumurtlasın ya da yumurtlamasın, ne zaman isterse çiftleşebilir. Onun üreme yolu mekanizmasıyla hormonlarının durumu arasında bir bağlantı yoktur. Östrojen, arka tarafını havaya kaldırmasını zorlayan, genitallerine açı veren, (varsa) kuyruğunu kırbaç gibi sallamasına

yol açan sinirleri ve kasları kontrol etmez. Dişi bir primat sekse katılmak için hamile kalabilmek zorunda değildir. Her gün seks yapabilir, eğer bir bonoboysa, günde birden fazla, hatta saatte birden fazla kez seks yapabilir. Dişi bir primat hormonların tiranlığından kurtulmuştur. Deyim yerindeyse, onun kapısını açan anahtar yumurtalıklarından alınıp ellerine verilmiştir.

Yine de döngüsü devam eder. Vücudundaki kan, östrojeni oradan oraya taşır; beyinde tutkunun, duygunun ve libidonun hüküm sürdüğü bölgeler de buna dahildir: limbik sistemde, hipotalamusta, amigdalada. Dişi primat hormonal kontrolün disiplininden özgürleşmiştir. Artık seks steroidini alıp onu kurnazca uygulayabilir, kaynaştırabilir, yumuşatabilir, bundan bir dolu duyusal ve psikolojik işaretler çıkarabilir. Fareler için hormonlar gümbür gümbür, mutlak, siyah beyaz bir dünyadır; primatlar içinse 64 renkten oluşan bir kutu boya kalemi gibidir; her renk başka bir şeye hizmet eder ve her ana rengin en az üç farklı adı vardır. Pembe mi istersin, gülkurusu mu, yoksa fuşya mı?

Emory Üniversitesi'nden Kim Wallen bir keresinde bana, "Primatlarda, hormonların cinsel davranış üzerindeki tüm etkileri fiziksel değil, psikolojik mekanizmalara odaklıdır," demişti. "Psikolojik olanın fiziksel olandan ayrılışı primatların seksi farklı şekillerde kullanmalarını sağlar: Ekonomik ya da politik sebepler için." Veya duygusal sebeplerden ötürü, ya da sıkılmamak için. Wallen anlatırken, biz de Yerkes Primat Araştırma Merkezi'nde beş makaktan oluşan bir grubun mıntıkalarındaki iki diğer makağı kovalayışını izliyoruz, yedisi de birbirine makakça küfürler savuruyor; çünkü ne kadar çok bağırırlarsa herkes o kadar hızlı koşuyor. Wallen şöyle devam etti: "Bir primatta hormon salınımları dişinin lordoza geçmesini sağlamıyor olabilir ama cinsel motivasyonu gözle görülür bir biçimde etkiliyor." Makakları işaret ediyor. Yedi samuray bu sırada çığlıklar atıp etrafta koşuşturmaya devam ediyor. Diğer birkaç maymun da yarış parkurundaki bahisçiler gibi müthiş bir gerginlik içinde olan biteni izliyor. Devasa ve pejmürde halde bir erkek her şeyi görmezden gelerek dişini karıştırmakla meşgul. Hiçbiri cinsel bir eylem içinde değil. Wallen makakların Kalvinist olduğunu söylüyor: "Seks meselelerinde son derece bağnaz ve zorbalar." Dişi bir makak tanıdığı bir erkekle tek başınayken ve onu izleyen başka maymunlar yokken, yavrulama sürecinin hangi evresinde olduğunu umursamadan çiftleşebilir. Öte yandan sosyal yaşamın baskıları altındaki bir dişi, vurdumduymaz şehvetin lüksüne kapılmaz. Eğer bir erkeğe yanaşıyor ve yavaş yavaş oynaşmaya başlıyorsa, diğer grup üyeleri bunu gürültülü

ve öfkeli bir biçimde durdurmaya çalışır. Dişi bir makak bu düzene karşı koymaya yeltenmez. Şimdi neye benziyor? Bonoboya mı?

Hormonlar her şeyi değiştirebilir. Hormonlar dişinin gözünü boyar ve onu Kansas'tan Oz'a sürükler. Yumurtladığında ve östrojen seviyesi tırmandığında, ihtirası politik içgüdülerinin ötesine geçer ve ahlaksızca, çılgınca sevişir. Öfkeyle bakan dış gözler bir karışsın bakalım!

Motivasyon, tutku ve davranışları düşünürken, neokortekse ve düşünen beyne daha fazla itibar yüklüyoruz. Özgür iradeye inanıyoruz, inanmalıyız da. Özgür irade, insan doğasının bir tür alameti farikasıdır. Her gün taptaze ve benliğimize dair sonsuz ihtimallerle dolu bir sabaha uyandığımızı söylemiyorum; bu bir hayal ve ne yazık ki hep böyle olmuş. Öte yandan elimizde Case Western Reserve Üniversitesi'nden Roy Baumeister'in "yürütücü işlev" dediği şey var: Benliğin iradeyi, seçme hakkını, öz denetimi harekete geçiren boyutu. İnsanın öz denetim kapasitesi türümüzün gösterdiği adaptasyon ve esneklik gibi çok büyük güçlerle açıklanabilir. Davranışlarımızın çok az bir kısmı gerçek anlamda otomatiktir. Otomatik pilotta çalıştığımızı düşündüğümüzde bile yürütücü işlev ortalığa göz kulak olur, süreci kontrol eder, düzenler ve yönetir. Bilgisayarda nasıl yazı yazılacağını biliyorsanız, o zaman yürütücü beynin dron beyninden asla daha farklı olmadığını bilirsiniz. Her şey yolundayken, elleriniz otomatik bir şekilde hareket eder, parmaklarınız tuşlara öylesine alışıktır ki her düğmenin içine bir çip yerleştirilmiş gibidir. Fakat hata yaptığınız anda otomat durur, siz daha ne olup bittiğini anlayamadan yürütücü işlev devreye girer. Onun rehberliğinde, parmağınız arızayı düzeltme adına geri gider, siz olanları görür ve düzeltirsiniz, bir dakika için elleriniz robot moduna geri döner. Atletler, cerrahlar ve müzisyenler bir dakika için yüzlerce kez isteyerek ve programlı davranışlar arasında buna benzer gidiş gelişler yaşar; bu türden bir alım satım hâkimiyetin ruhunda vardır. İnsanda özdenetim kapasitesi sınırlıdır; bunu gözümüzde büyüttüğümüzde ve kendimizi sert mükemmeliyetçi değerlere kaptırdığımızda problem başlar. Fakat irade yine de minnettarlığı hak eder.

Aynı zamanda, bir makağın genomik fonun önünde sağa sola koşuşturduğunu, bizim de maymunlar gibi hissettiğimizi ve hareket edebileceğimizi biliyoruz. Genç bir kız ergenliğe girdiği an, bilinçli ya da bilinçsizce, rüyalarında, duşta yalnızken seksi düşünür; nerede ve nasıl olacağı varsa, olur. Arzuları yükselir. Ergenliğin getirdiği değişimler çoğunlukla hormonal

değişimlerdir. Kimyasal düzenlemede değişim tutkuyu doğurur. Cinselliğin hormonal bir değişim deneyimi olduğunda hemfikiriz, yine de bu bağ zorumuza gidiyor. Eğer hormonlar bu kadar önemliyse, fazla önemli olmalarından, bu sebeple de aslında özgür irademiz olmadığından endişeliyiz. Bu yüzden de önemli olduklarını bilsek de, bunu reddediyoruz. Çünkü bunun izlerini ergen çocuklarımızda görüyoruz ve (tanrıçanın izniyle!) kendi ergenlik doyumsuzluklarımızı hatırlıyoruz.

Aşikâr olanı reddetmekten ziyade, östrojen ve diğer hormonların davranışlar üzerindeki etkisini takdir etmek için çabalamalıyız. Diyelim ki, nörobiyoloji bilgimiz fazlasıyla ilkel ve simian çizgisinin aşağısında. Beyinde östrojenin ya da diğer maddelerin tutkuyu ortaya çıkarmak, fantezileri beslemek ya da dürtüyü bastırmak için nasıl çalıştığını anlamıyoruz. Fakat östrojenin anlamı üzerinde kafa patlatmak üzere faydalı bir düşünme biçimi geliştirmek için bir dizi dolaylı kanıt var.

Tutkular ve duygular mayıs sinekleri gibi kısa ömürlü olabilir. Doğdukları gibi yok olurlar. Ama kalıcı da olabilirler. Bu tür bir durum, hevesleri takıntılara dönüştürebilir. Bir duygu ya da güdü kalıcı olacak ve yayılacaksa bir hormon, harekete geçmekte kullanılması uygun bir nesnedir. Beyinde steroit hormonları, nöropeptidlerden bir ya da ikisiyle çalışabilir. Bir nöropeptid hızlı ve geçişkendir. Bir steroit hormonu esnek ve inatçıdır. Dürtü ve davranışa hizmet eden nöral devreyle ilgili sinerji yaratıp bedenle zihni birleştirmek üzere çalışırlar. Susuzluk hissini örnek alalım. Vücut, su ve tuz eksikliği yaşadığı zaman büyük tepki verir çünkü hepimiz denizden geldik ve hücrelerimizin hayatta kalmaları için tuzlu suyla yıkanması gerekir. Bu tepkilere aldosteron gibi steroit hormonlarını salgılayan böbreküstü bezlerinin aktivasyonu da dahildir. Aldosteron faydalı bir hormondur; idrardan ya da gastrik sudan tuzu özümseyerek ve bunu hücreler arasındaki sıvıya geri göndererek, vücuttan çıkan maddeleri korumaya çalışır. Aldosteron aynı zamanda beynin içine sızarak, nöropeptidin aktivitesini, anjiyotensini ateşler. Nöropeptit de karşılığında beynin susuzluk devresini yükseltir ve susuzluk çekersiniz. Bir şeyler içme isteği hissedersiniz. Bu hissiyat bir bardak suyla kolaylıkla giderilebilir, böbreküstü bezleri ve susuzluk dalgası sakinleşir. Sıvı ve sodyum ihtiyacınız emzirirken olduğu gibi normalden fazlaysa, boğazınıza kadar aldosteronla dolar, su ve tuz tüketiminiz artar fakat kronik bir kuruluk hissi yaşamaya devam edersiniz. Nil bile susuzluğunuzu dindirmeyecek gibi gelir ve tuzlu gıdaları hiç sevmediğiniz kadar seversiniz.

Bir his, bir bilginin parçasıdır. Bir ihtiyacın, homeostazda geçici bir sapmanın sinyalidir. Vücudun ihtiyaçları giderme ve denge sağlama umuduyla belirli davranışları harekete geçirme ya da engelleme biçimi budur. Biz susuzluğu genellikle bir his olarak görmeyiz ama öyledir: Vücuttaki çatlaklar belirli duygular geliştirir. Susuzluk bir his olarak, rekabet duygusu tarafından göz ardı edilir ya da yönetilir. Eğer bir yarış koşarken susuzluk çekiyorsanız, bir şey içmek için duracağınıza ve göbeğinizi sıvılarla ağırlaştıracağınıza bu arzuyu görmezden gelebilirsiniz. Panik aşırı susuzluğa yol açabilir, bunun sebeplerinden biri endişe içinde hareket eden böbreküstü bezi beyindeki anjiyotensin akışını serbest bırakmasıdır; fakat panik boğazı ve mideyi de düğümleyerek yemeyi ya da içmeyi tiksindirici bir düşünce haline de getirebilir. Yine de susuzluk hafiften de olsa dizginleri ele geçirebilir. Kaldı ki, onu sadece bir süre görmezden gelebilirsiniz: Bir hafta süren susuzluğun sonunda, sıvı kaybından ölebilirsiniz. Nöropeptidin ve steroit hormonunun sıvı alımını denetleyen sistem üzerindeki sinerjik etkisi bu yüzden oldukça fazladır. Talep edilen şeyi, yani su içme isteğini ne kadar ötelerseniz, böbreküstü bezi faaliyetini o kadar teşvik etmiş olursunuz, bu tutku da o kadar karşı konulmaz hale gelir. Bir noktada, artık ölmek üzereyseniz en nihayetinde bir şey içeceksiniz; ister zehirli olsun ister vücudunuzun tüketemeyeceği oranda tuzlu deniz suyu olsun. İsa bile susuzlukla savaşamamış ve dudaklarını ıslatan sirkeyle can vermişti.

Eğer belirli bir döngüde üremezseniz bile bu sizi öldürmez. İnsanlar önlerinde pek çok yavrulama fırsatı olduğuna; Eros'un isteklerini ve dürtülerini aylarca, yıllarca, on yıllarca, hatta tam anlamıyla uygun koşullar yoksa, sonsuza kadar görmezden gelebileceklerine dair güçlü varsayımlarla yaşayan uzun ömürlü varlıklardır. Üreme dürtüleri susuzluk kadar acımasız olan hayvanlar, bu dünyaya Mendel rozetleri bıraktıkları yalnızca bir ya da iki yavrulama dönemine sahip kısa ömürlü türlerdir. Zengin duygusal bir yaşam ve karmaşık bir cinsellik, uzun ömürlülüğün doğal bir sonucudur. Biz genellikle duygusallığı ilkellikle, rasyonelliği gelişmişlikle bağdaştırma hatasına düşüyoruz ama aslında bir hayvan ne kadar zekiyse tutkuları da o kadar derindir. Zekâ ne kadar gelişmişse, duygulara ihtiyaç da o kadar artar; bu bilgi bavullarının kapasitesini artırmak, fermuar ve cep sayılarını çoğaltmak o derece önemlidir.

Duyguları hep yalanlarız ama onlarla dolup taştığımız için çok da şanslıyız. Bize düşünmek ve çözümlemek için bir şey verirler. Onlara rağmen değil, onlar sayesinde göz alıcıyız. Hormonlar bu paketin bir parçasıdır,

içindeki malzemelerden biridir. Hem kendileri hakkında bilgi yayar hem de başkaları hakkında bilgi taşırlar. Bize bir yaptırımları olmaz ama süregelen bir şeyin, eğer durum onlardan yanaysa, daha kolay ve zevkli yapılmasını sağlarlar.

Haylaz östrojen beyindeki pek çok aracıyla, birçok nöropeptit ve nörotransmitterle çalışır. Sinir gelişim faktörüyle çalışır, depresyondaki rolüyle öne çıkan serotoninle çalışır. Doğal uyuşturucularla çalışır, oksitosinle çalışır. Birleştirici ya da kolaylaştırıcı olduğu düşünülebilir veya maya ya da kabartma tozu gibi kabartıcı bir şey olarak görülebilir. Östrojen zihinde belirli bir duyguya yol açmaz ama coşkulu duygulara izin verir. Araştırmacılar yıllarca östrojen düzeyini kadının cinsel davranışıyla bağdaştırmanın yollarını aradı. Mantıklı bir varsayım. Yumurta folikülü her ay büyüyüp yumurtlama zirvesine yükseldikçe ve yumurta fallop tüpüne bırakıldıkça östrojen yoğunluğu da yavaşça artış gösterir. Yumurtanın döllenme ihtiyacı, döllenme arzusu varsa, teorik olarak bu ihtiyacı beyne östrojen vasıtasıyla iletebilir, östrojen de bir nöropeptidi harekete geçirerek söz konusu davranışı tetikler; susuzluk çeken bir seyyahın çeşme aradığı gibi derhal fellik fellik cinsel partner aratır.

Östrojenle insandaki cinsel davranışı bağdaştırma yolunda sayısız zorluk yatar. Tam olarak ne tür bir davranış arayışındayız? Uygulanabilir veriler nelerdir? Cinsel birleşme sıklığı mı? Orgazm sıklığı mı? Mastürbasyon ya da seks fantezilerinin sıklığı mı? Aniden kabaran *Cosmopolitan* satın alma ihtiyacı mı? Bildiklerimiz bunlar. Cinsel birleşme oranıyla bir kadının yumurtlama döngüsünde hangi aşamada olduğu arasında bir bağlantı kurulamaz. Kadınlar, kendi istekleriyle doğurganlık macerasına atılmadıkları sürece, yumurtlama dönemindeyken ayın diğer zamanlarında olduğundan daha sık seks yapmazlar. Öte yandan bir davranışın yerine getirilmesi, bu davranışın bilinçaltı provokasyonları hakkında çok az şey söyler. Çiftler arasındaki cinsel birleşmenin etki alanlarını saptamaya girişirseniz, dikkat çekici bir istatistiksel noktaya ulaşırsınız: Biz buna hafta sonu diyoruz. İnsanlar illa da pazar günleri kendilerini daha seksi hissettikleri için değil, uygun koşullar dahilinde seks yapabildikleri için. İş stresinden uzakta, oyun oynamak için önlerinde koca bir gün olduğu için. Bir hormon sizi suyun başına kadar getirebilir ama onu içmek sizin elinizdedir.

Ayrıca, sevişme sahnelerinde görmeye alışkın olduğumuz, aleni bir dürtü esnasında genitallerin şişme ve kayganlaşma eğilimi gibi fiziksel uyarılmalarla östrojen seviyesi arasında bir bağlantı yoktur. Kadınlar, döngü-

lerine bakılmaksızın, fizyolojik uyarılışlarını sergilemede oldukça tepkisiz gösterilirler. Fakat fizyolojik uyarılma, gerçek cinsel dürtü ya da açlık hakkında çok az şey söyler çünkü bazı kadınlar tecavüz sırasında da ıslanma yaşayabilir. Amsterdam Üniversitesi'nden Ellen Laan'ın kadınlar üzerinde yaptığı çalışmanın gösterdiği gibi sonradan aptalca, yavan bulacakları ve açıkça erotik olmadığını söyleyecekleri pornografi karşısında genitallerinin dolup taştığı gözlemlenmiştir.

Genital performansa değil, tutkuya yoğunlaştığımızda, hormonlarla cinsellik arasında biraz daha güçlü bir ilişki görürüz. Bazı araştırmalar kadının seks girişimini bir tür tutku işareti olarak görür. Sonuçlar, doğum kontrol yöntemine bağlı olarak fazlasıyla değişkendir ama tahmin edilen doğrultuda bir liste ortaya çıkar. Doğum kontrol hapı kullanan kadınlar, normal hormonal salınımlarına müdahale edildiğinden, döngülerinin ortalarında daha isteksizdir. Doğum kontrol yöntemi (kısırlaştırılmış bir koca gibi) güvenilir ama antihormonal olduğundan, kadınlar yumurtlama dönemlerinde, diğer dönemlerinde olduğundan daha istekli bir tutum sergiler; sanki östrojen onlara işaret çakarmış gibi. Diyafram ya da kondom gibi daha az güvenilir bir bariyerin çetrefilli faktörü eklenince, doruğa giden yolda tüm ihtimaller azalır. Büyük bir muamma değil: Eğer hamile kalmak istemiyorsanız, en doğurgan olduğunuzu düşündüğünüz dönemde, at koşturma derdiniz de olmaz. Hamile kalma korkusu olmayan, bu yüzden de doğum kontrol yöntemlerine başvurmayan ve erkek beklentilerinin ya da güdümlemelerinin kafa karıştırıcı faktörlerinden tamamen uzak lezbiyen çiftler üzerinde yapılan bir araştırmada, psikologlar kadınların yüzde 25 oranında daha fazla seks girişiminde bulunduğunu ve döngülerinin ortasında diğer dönemlere kıyasla iki kat daha fazla orgazm olduğunu bulmuştur.

Hormonlarla cinsellik arasındaki en güçlü ilişki, saf ve ruhani tutku incelendiği zaman görülür. Kapsamlı bir araştırmada, 500 kadından birkaç ay boyunca her gün bazal sıcaklıklarını ve cinsel arzunun kıpırtılarını ilk fark ettikleri anı not almaları istendi. Toplanan sonuçlar ışığında, cinsel açlığın başlangıcıyla bazal sıcaklık saatleri arasında sıradışı bir uyum saptandı. Bazal ölçüler, yumurtlama döneminin başladığını ya da yaklaştığını gösteren bilgilerdi. Kadınlar bilinçdışı beden dili aracılığıyla da tutkularını ifade edebilirler. Zamanının çoğunu gece kulüplerinde dans ederek geçiren genç kadınlar üzerinde yapılan bir araştırmada biliminsanları şu sonuca ulaştı: Kadınlar yumurtlama dönemine yaklaşırken, giysileri küçülmüş,

tenleri daha fazla görünür olmuştu; etek boyları östrojen seviyesiyle menkul değerler gibi yukarı fırlamıştı. (Bunda bir sakınca yok çünkü döngü ortaları en dar ve hatları en çok belli eden kıyafetleri giymek için en iyi zamandır. Premenstrüel [âdet öncesi] ödemden ve sivilcelerinden, âdet kanı sızabilir korkusundan kurtulursunuz.)

Son dönemde bir grup araştırmacı hem erkek hem de kadındaki "gerçek" libido hormonunun östrojen değil, testosteron olduğunu iddia etmiştir. Yumurtaların östrojen kadar testosteron ürettiğini ve döngü ortalarında östrojen seviyesi kadar androjen seviyesinin de zirve yaptığını öne sürdüler. Erkeklerde bu kadar çok testosteron varken ve seksi bu kadar çok severlerken bu hormonu nasıl görmezden gelebiliriz, değil mi ama? Cinsel hayat üzerine yazılan çoğu ders kitabında basit bir biçimde testosteronun tüm arzuların kaynağı olduğu ve bazı kadınların zayıf düşen libidolarını canlandırma umuduyla hormon takviye süreçlerine testosteronu da dahil ettiklerini yazar. Fakat testosteron dişil arzuyla ilişkiliyse, mevcut kanıtlar, Eros'un soyundan gelmekten ziyade, östrojenin hizmetçisi olduğunu gösterir. Aslında kandaki bazı proteinler hem testosterona hem de östrojene bağlanır ve bu bağlanma hormonların kanla beyin arasındaki bariyeri geçmesini engeller. Östrojen, bağlanan bu proteinlerin üretimini hızlandırır fakat proteinlerin testosterona karşı gizliden gizliye bir ilgisi vardır. Bu sebeple, seks hormonlarının ve bağlanan proteinlerin düzeyi menstrüel döngüyle birlikte tırmanışa geçerken, bağlanan proteinler kırmızı bültenle testosteronu aramaya çıkar ve testosteronların yukarıdaki psikodinamik arayışını tamamlamasına izin vermeden aşağı tarafta kana yayılmasını sağlar. Testosteronun dolaylı da olsa işe yaradığı açık: Bağlanan proteinleri meşgul ederek östrojeni doğrudan beyne ulaşması için serbest bırakır. Bu dikkat dağıtma yeteneği testosteron terapisinin niçin düşük libidolu kadınlarda işe yaradığını kanıtlıyor: Kandaki proteinleri meşgul ederek östrojenin beyne doğru tam gaz yola çıkmasını sağlar.

Öte yandan östrojeni libido hormonu gibi görmek onu hem abartmak hem de küçümsemek anlamına gelir. Östrojen yumurtanın elçisiyse, beynin dikkatine ihtiyacımız var ama basit, doğrusal bir biçimde değil. Nasıl genital mekaniği etkin hormonal ağırlığın gücüyle ortaya çıkıyorsa, dürtü ve davranışlarımız da öyle çalışıyor. Hormonal bir sinyalden nemfomanyak gibi hareket etmesini, bir yumurta *groupie*'si * gibi bize azdığımızı ve derhal

* Bir rock grubuyla takılıp elemanlarıyla birlikte olan hayran. –edn

düzüşmemiz gerektiğini söylemesini beklemeyiz. Sırf orada diye bir yumurtanın emirlerini yerine getirmek zorunda değiliz. Yaşadığımız dünyada her birimizin kendine özgü kısıtlamaları ve arzuları var. Ama önümüze çıkan yazıları daha iyi okuyabilmek için numarası uygun bir gözlük yeterli olabilir. Östrojenin en temel davranış stratejisi, duyuları bilemektir. Bizi çimdikleyip, "Hey, dikkat et!" diye uyarır. Bir dizi araştırmaya göre, bir kadının görme ve koku alma duyusu yumurtlama döneminde yükselir. Yüksek östrojenisitenin olduğu diğer zamanlarda da duyularınız parlayabilir; mesela menstrüasyondan hemen önce, progesteron seviyeniz bir anda düştüğünde ve östrojeni rakipsiz bıraktığında. Gebelik süresince, bir kilometre uzaklıktaki kedi kumunun kokusunu alabilirsiniz, gördüğünüz her yüzdeki en ufak gözenekleri ve ışıltıyı görebilirsiniz. Dikkatimizi toplamak ya da koku almak için östrojene ihtiyacımızın olmadığını vurgulayalım ama oradadır işte! Kandan beyne karışıp orada hafif bir vızıltı yaratır, tıpkı kemiklere, kalbe, göğse ve minik gri sepete yaptığı gibi.

Östrojen tamamen destek vermek için oradadır ve tam anlamıyla odaklandığımız zaman bize en iyi şekilde yardımcı olur. Östrojen avcı büyüsü gibidir; Amazon Yerlilerinin zehir fışkırtan kurbağa derisinden topladıkları, kahramanlık hissi veren halüsinojenik uyuşturucu gibi. Dünyaya ne kadar dahilsek, uyum sağlayacağımız kişilerle karşılaşma şansımız o kadar fazla ama bunu fark etmek ve etrafımızdakileri gözlemlemek de bizim tasarrufumuzda. Eğer kadınsı sezgi diye bir şey varsa bu büyük olasılıkla, bambaşka gözlemleri bir araya getiren sevimli yüksek östrojenin, bu büyük emülgatörün ara sıra verdiği bir armağandır. Öte yandan östrojen, tarihin ve güncel olayların emrindedir. Eğer kendinizi adım atamayacak ya da toplum içine çıkamayacak kadar keyifsiz hissediyorsanız, yumurtlama dönemindeki östrojenin ağırlığı ya da âdet öncesi dönemin söz geçmez enerjisi sizi daha da aşağı çekebilir. Östrojen destekleyicidir, tetikleyici değil. Bunu östrojenin meme kanserine olan katkısı üzerinden anlayabiliriz. Açıkça, hormon kanserojen bir madde değildir. Radyoaktivite ya da benzin şişesi gibi zehirli maddelerde bulunan, göğüs hücrelerinin genetiğini bozma ya da karıştırma özelliği yoktur. Bir hücre anomalisi söz konusu olduğunda, östrojen onu ateşlemek ve harekete geçirmek için uğraşabilir, büyümesine suç ortaklığı yapabilir, ta ki minör bir sapma, gerileyecek ya da bağışıklık sistemi tarafından temizlenecek yerde kötücül boyutlara varana kadar.

Östrojenin gücü bağlam-bağımlı oluşunda yatar. Bize herhangi bir yaptırımı olmazken aksi durumda görmezden gelebileceğimiz şeyleri fark

etmemizi sağlar. Östrojen duyusal algıyı artırarak, kendiliğin arka planını oluşturan üstünkörü ve dalgalı bir avantaj sağlar. İyiysek, anın epey bir tadını çıkarırız; orta halliysek hemen hormonlarımızı suçlayabiliriz. Sonuçta bir işe yaramak için oradalar.

Öğrenmeyi "kayganlaştıran" bir araç olarak östrojen, kendisini inceleyip deneyim ve ipucu biriktirmeye çalışan genç kadınlar için en faydalı şeydir. Genç kadınlar birbirlerinin dürtülerini ve karakterini değerlendirirken toplanan bilgide bir eksiklik hissettikleri zaman sezgilerinin ayrıcalığından yararlanabilirler. Fakat sezgisel maharetimize, insanların içini görmedeki yeteneğimize kendimizi kaptırıp anlık hükümlerimizin doğruluğuna her şeyden çok inanır hale gelebiliriz. Ne kadar yaş alırsak, östrojen döngümüzün tepeleri ve vadileri o kadar alçalır, onlara ve psikomanivelalarına daha az ihtiyacımız olur. Her şeyden önce, deneyim sezgiden daha güvenilir bir dosttur. Uykularınıza giren fenotipi susturup gözlerinizi, burnunuzu ve hormonlarınızı bundan uzakta, olabildiğince uzakta tutmanız gerektiğini anlamak için size soğuk, ilgisiz, eleştirel ve etkileyici babanızı anımsatan kaç adamla daha karşılaşmanız gerek?

Her birimiz özel birer kimya laboratuvarıyız ve istediğimiz kadar kendimizle meşgul olabiliriz. Yumurtlama döngünüzü yaşam içinde fazla sıkıcı bulabilir ya da onun sunduklarını keşfetmeyi deneyebilirsiniz; sonucunda hayal kırıklığına uğrarsınız ya da uğramazsınız. Orgazmlarımın döngü ortalarında oldukça güçlü olduğunu keşfetmem yıllarımı aldı. Menstrüasyon öncesi işlerin gayet yolunda gittiğini hep bilirdim ama bunun mekanizmadan, pelvisin âdet öncesi sıvıyla tıkanmasından kaynaklandığını düşünürdüm, ve bu denklemi tersinden düşünmezdim çünkü buna inanmıyordum. Yükselen östradiolle doruk noktasının yoğunluğu arasındaki bağlantıyı inceledim, o zaman olağanüstü bir ilişki buldum. Döngü ortasında orgazmlarımın derin ve dillere destan oluşu belki östrojen sayesindedir, belki testosteron hilesinden, belki de kendi kendini hipnoz etmekten. Afrodizyak bir uyuşturucunun etkisi altında da olabilirim. Fark etmez. Bir kimyacı gözüyle amatörüm ve kendimle alakalı kontrollü bir deney yapamam. Olsun, çabuk öğrendiğim göz önüne alınırsa gün, ay, âdet dönemi her ne yapıyorsa, zevke çıkan yolu bulmayı bir şekilde keşfetmiştim.

İnceleyecek yalnızca tek bir kimyasal takımımız ve beynimiz var. Ve östrojenin etkileri kafadan kafaya değişiklik gösterir. Öte yandan hormonların beyni harekete geçirip emülsiyon yarattığına ve onu her türlü deneyime, girdiye karşı hassaslaştırdığına dair genel yargıdan çıkarılacak sonuç

şudur: Buluğ çağları önemli. Steroit hormonlarının etkisindeki beyin, ergenliğin erken dönemlerinde büyüme gösteren bir yapıdır; suya düşen bir Japon çiçeği misali. Ayrıca, boşaltımı bir ömür alabilecek kirin ve acının tortulaşmasına karşı oldukça korunmasızdır. Ergenliğin esnek zihin yapısı fena halde küçümseniyor. Erken dönem çocukluk, hatta fetüs dönemindeki beynin yapısına takmış durumdayız; bu beyin yapıları, kapsamlı zekâ gelişimi, karakter ve yetenek gelişiminde derinlemesine önemli olsa da, ergenlik dönemindeki beynin yapısı da bilhassa önemlidir. Beyin, yetişkinliğe doğru ağır aksak ilerlerken, on yaşlarında böbreküstü bezlerinin faaliyetiyle, bir ya da iki sene sonra da gonadların hareketiyle alabora olurken, bir yandan da kendini cinsel ve sosyal anlamda ifade etmenin yollarını arar. Ergenlik öncesi genç bir kızın beyni, kadınlığın tanımlamalarını özümsemeye, neyin önemli neyin önemsiz ya da neyin güçlü olduğunu ve buna nasıl ulaşacağını ya da nasıl ulaşamayacağını anlamaya hazırlanır. Çocukluğu geride bırakarak ortaöğretimin Bunker tepesine* tırmanan kız çocuklarına has özgüven krizlerini hepimiz duymuşuzdur. Fakat yeterince fark edilemeyen şey bu zayıflık dönemi, yani karakterin geçirdiği mutasyonla tanınmaz hale gelme eğilimiyle kafadaki hormonal patlamanın birbirine tekabülüdür. Ergen beyni dünyanın öylesine farkına varmıştır ki küt küt atar, canı yanar, onu sakinleştirecek ve dünyayı anlamasını sağlayacak patikalar bulmak ister. Kabuk değiştiren yengeç gibi hassas ve korunmasızdır ve içten içe dağlanır durur. Ergenliği kim unutabilir ki? Ondan kurtulan var mı ki?

Hormonlar ergenlik beyniyle başa çıkmaya çalışırken, vücudu da değiştirir. Genç bir kızın yüksek östrojen deposu göğüs, kalça, baldır, popo ve her yerde yağ birikmesine yardım eder. Östrojen ve yardımcı hormonlar yüzünden kadınların vücut yağı erkeklerinkinden daha fazladır. Ortalama bir kadın bedeninin yüzde 27'si yağken, erkeğinki yüzde 15'tir. En yağsız elit kadın atletlerin vücut yağı yüzde 11 ya da 12'dir fakat bu oran Amerikan antilobu gibi sıska elit erkek atletlerde bulunan vücut yağının neredeyse iki katına tekabül eder. Kadın olmanın yakılan vücut yağıyla ilişkisine bakıp genç kızların yetişkinliğe doğru şişmanlamasının doğal olduğunu düşünebilirsiniz fakat *doğal* olan kültürel tanımlamaların tekelindedir ve bizim kültürümüz yağla nasıl baş edeceğini henüz çözmüş değil. Öte yandan, başta Kuzey Amerikalılar olmak üzere, biz Batılılar her yıl daha da şişmanlıyoruz, niye başka türlüsünü bekleyelim ki? Sanki bizi

* Amerikan İç Savaşı'nın büyük muharebelerinden birine adını vermiş tepe. –edn

masaya zincirle bağladılar, elimizden ağzımızdan yemek eksik değil; üstelik bu yemekler de bol karbonhidratlı, yağlı ve aşırı zengin. Ve ancak irademizle egzersiz yapabiliyoruz; uzun süreli beden hareketi, çalışma hayatının, sosyal yaşamın ya da seyahatlerin bir parçası olduğu için değil. Bir diğer yandan, şişmanlığa tahammülümüz yok, bundan çok rahatsız oluyoruz; şişmanlığı zayıf karakterin ve tembelliğin sembolü gibi görüyoruz. Çelişkili mesajlar bize dört bir yandan hücum ediyor: Sürekli çalışmalıyız, dünya rekabetin beşiği, teknoloji iş yaşamımızı hareketsiz ve aşırı dikkat gerektiren bir hale dönüştürdü, öte yandan asla şişmanlamamalıyız çünkü şişmanlık sağlıksızlık ve uyuşukluk anlamına gelir. O yüzden egzersiz yapıp vücudumuzu korumalıyız çünkü doğal hayatlarımız bunu bizim için asla yapmayacak.

Kızlar, zavallı kızlar, hoşgörüsüzlüğün ve bocalamanın pençesinde. Genç kızların yetişkinliğe geçiş sürecinde vücutları yağlanır. Erkeklerden daha kolay kilo alırlar; teşekkürler Leydi Östradiol. Ve sonra total denetim inancına maruz kalırlar; ancak çok çalışırsak, bedenimizi kontrol altına alıp disipline edebiliriz inancı. Onu kontrol edecek ve yatıştıracak araçları bulmak, neyin işe yaradığını ya da kişisel ve cinsel gücü nasıl oluşturabileceğini öğrenmek için kendini yerden yere vuran ergen beyni özdenetim fikrini daha da güçlendirir. Diyet, gücün simgesi haline gelir; bunun tek sebebi medya aracılığıyla incecik, güzel mankenlerin boğucu kalabalığına maruz bırakılmaları değildir: Bugün ergenlik çağındaki kızlar, fazla yağın her yerde çaktırmadan gündeme geldiği ve her yerde horlandığı bir çağda bu meselenin kurbanı oluyorlar. Ulusal yağ endeksi günden güne yükselir ve bununla *derhal* başa çıkmamız gerek diye saçımızı başımızı yolarken, genç bir kız şişmanlığından utanmayacağı günlerin geleceğine nasıl inansın?

Genç bir kızın beyninde, görünüş takıntısının güce giden en kestirme yol olduğuna karar verişinin altında geçerli başka sebepler de vardır. *Beauty 'n' You, Beast* gibi dergilerden bugün benim ergenlik dönemlerimden, 70'ler civarından katbekat daha fazla var. Süpermarketler, çocuklarının sırada beklerken Mars çikolatası diye tutturmasından şikâyet eden ebeveynler için şeker raflarının olmadığı kasalar sunuyor. Peki kadın dergilerinden kaçınacak sıralar nerede? Yüz faşizminden kaçabileceğimiz raflar var mı? Akıllı ve gözlemci bir genç kız, görünüşünün önemli olduğuna ve vücudunu kontrol ettiği kadar makyaja, uygun cilt bakım ürünlerine başvurarak, yüzlerini ince eleyip sık dokuyarak, onu önemseyerek, onu düşünerek *ama*

gerçek anlamda düşünerek yüzünü de kontrol edebileceğine inanmasın da ne yapsın? Bir genç kızın kendine güvenini yitirmemesi imkânsız. Akıllıysa, görünüşünü takıntı haline getirmenin ne kadar saçma olduğunu bilir. Bu üzücü ve kırıcıdır; iyi derece İspanyolca okuyup konuşmayı ve yüksek matematiği bunun için mi öğrendi? Öte yandan kafasını çalıştırırsa, her an her yerde görülen Yüz'ü iyice gözlemlemiştir ve onun sarsıcı gücünü bilir ve o güce ulaşmayı ister. Genç bir kız muhtemel her gücü bilmek ister. Tüm belirtiler göz önüne alındığında, kontrollü bir beden ve güzel bir yüz güçlü bir kadınlığı kolay yoldan garantiler.

Bu noktada yeni hiçbir şey söylemiyorum ama insanların ergenliği bir fırsat olarak kabul etmesi; beynin iç kaplamalarına yeni sürülmüş bir kat boya gibi görmesi gerektiğini savunuyorum. Genç kızlar kadınlardan öğreniyor: sahte kadınlardan, inorganik kadınlardan, gerçek kadınlardan. Yüz kaçınılmazdır ama yuhalanabilir, sabote edilebilir, duygusal anlamda pul pul dökülebilir. Tekrarlamalar işe yarar. Genç bir kıza harika, güçlü ve olağanüstü olduğu konusunda moral vermek işe yarar. Canlandıran, telkin eden yeni *kız gücü* hareketinin heyheyli ruhu işe yarar. Genç kızlar arasındaki yardımlaşma işe yarar çünkü genç kızlar kadınlar kadar başka genç kızlardan da ipucu toplar. Ritüeller işe yarar, ritüel olmayan şeyler işe yarar. Totemleri soyup sonra da onları keyfi çılgınlıklarla yeniden süsleyebiliriz. Genç kızlar rujlarıyla birbirinin yüzüne ya da sırtına skarifikasyonlar ya da koltuk altından pelvise kadar bir sürü meme ucu çizebilir. Sutyenlerden bir hamak yapın ve içini donatla, diyet kolayla doldurun. Kadın dergilerine, doğa dergilerinden kestiğiniz parçalarla kolaj yapın ve hayali insan-hayvan maskeleri üretin: Sfenks MacPherson, Naomi Okapi. Banyo tartısının üzerine plastik böcekler ve Monopoly otellerinden yapıştırın. Kızlar birbirlerinin geleceğini hayal eder: güçlü bir kariyer, olağanüstü aşklar. Çünkü bir başkasına cömert yaklaşmak daha kolaydır, öte yandan bir arkadaşımızla olağanüstü şeyler hayal etmek kendi hakkımızda iyi şeyler düşünmeye de teşvik eder. Spor işe yarar. Karate işe yarar. Kız arkadaşları desteklemek işe yarar. Anlamsız şarkı sözlerinden tuhaf şarkılar yazmak düşündüğünüzden de çok işe yarar. Davul çalmayı öğrenin. Dünyanın daha fazla kadın davulcuya ihtiyacı var. Dünyanın vahşi, attıkça atan, düşleyen kalbinize ihtiyacı var.

12*
DÜŞÜNCELİ MENOPOZ
Östrojensiz yaşayabilir miyiz?

GEÇENLERDE ROCHES GRUBUNU oluşturan sevimli ve zeki üç kız kardeşten biri, Suzzy Roche'un söylediği eğlenceli bir şarkıya denk geldim: Şarkıda, kırklı yaşlara geldiğini ve artık arkadaşlarının kırışıklıklar ya da östrojen hakkında konuşur olduğunu sızlanarak anlatıyordu. Östrojen takviye tedavisi değil, dikkatinizi çekerim, sadece östrojen hakkında. Östrojen reseptör beta ve bedenin doğal östrojen ağı hakkında *New York Times*'da çıkan bir yazı yazınca, birçok okur östrojen takviye tedavisiyle ilgili düşüncelerini netleştirdiğim için bana teşekkür etti. Halbuki bu konuya makalemde çok kısaca değinmiştim. Aldığımız, sahip olduğumuzdan daha güçlü görünür. Fizyoloji görünmez ve unutulmazdır. Haplar somut ve melodramatiktir. Büyük vaatlerde bulunur, büyük umutlar yaratır. Kadınların her derde devası, östrojen takviye tedavisi er ya da geç öfkemizi kabartır.

Kadınların "sağlık" meselelerinde insanları bu denli kötüleştiren şey nedir? Histerektomiler, sezaryen odaları, kürtajlar, mamogramlar, hormon terapileri: Bizim vücudumuz, bizim cehennemimiz. Kıyaslamak gerekirse erkekler daha huzurludur, prostat bezini dikkatle inceleyen doktorların yaygarasına karşı bile kayıtsız kalırlar. Ama biz, bambaşka bir kadınsal krizle, belki de en büyüğüyle, kadın bedeni üzerinde adi bir alım satımın yarattığı başka bir ıstırapla daha yüz yüze kalıyoruz. 2000 yılına geldiğimizde, ABD'de elli yaşını aşmış, hormon terapisinin potansiyel adayı kadın sayısı 50 milyona ulaşacak. Bunların her biri önümüzdeki otuz yıl boyunca (şu an kadınlarda beklenen ortalama yaşam süresine, yani seksen yaşına kadar) hormon hapı kullanacak olursa, bu da toplamda 1,5 milyar yıllık

bir ilaç tüketimi anlamına gelir. Anlamsızca büyük bir sayı. Bir ilaç rejimi hiç bu kadar büyük oranlarda sunulmamıştı. Kadınlığın bereketli saflarından böyle bir ittifak ve aydınlanma bekleyebilir miyiz? "Hormon takviye tedavisi görmeli miyim?" sorusuna basit bir evet ya da hayır yanıtı vermemiz beklenebilir mi?

Yoksa papa ayışığında mı uluyor? *Histeriniz* teyakkuzda mı?

Bunun basit bir cevabı yok. Bunu zaten bilirsiniz ama şimdi olmasa da, büyük ve sağlam klinik araştırmaların sonuç verdiği yirmi birinci yüzyılda bir gün elbet basit bir cevap bulanacağını umarsınız. Nefesinizi tutmayın. ABD'deki Kadın Sağlık İnisiyatifi (WHI) ya da Avrupa'daki benzer kuruluşlardan ne tür sonuçlar çıkarsa çıksın, durum öyle ya da böyle karmaşık hale gelecektir. Hormonların sunacağı çok şey var ama yine de içten içe sırıtmaya devam ediyorlar. Biraz tehlikeli, biraz da tehditkârlar. Çakmaktaş Vitaminleri'ne benzemezler. Onlar hormondur, kuvvetli elçilerdir; kanatlı ayakkabıları da pek havalıdır.

Menopozda yumurtalıklar östradiol üretmeyi bırakır. Foliküllerin sustuğu yerde hormon terapisi konuşmaya başlar. Fakat vücudumuz gürültünün sürmesini takdir eder mi? Ya da orta yaşlarımız evdeki ergenleri, mikrop-savurucularını ve diğer ne varsa kovmak için doğru zaman mı? Çoğu jinekolog ve dahiliyeci, bugün menopoz sonrası pek çok kadın için hormonların doğru seçim olduğunu düşünüyor. Aynı zamanda terapinin risksiz olmadığında da hemfikirler. Kadın Sağlık İnisiyatifi (WHI) bu riskleri aydınlığa kavuşturur ama ortadan kaldırmaz. Farmakoloji şirketlerinin geliştirmek ve kusursuzlaştırmak için uğraştığı "tasarlanmış östrojen" büyük bir umut ışığıdır: Bu yapı, teorik olarak doku özgüllüğünün nimetlerini sunan ve (göğüs gibi) uyarıcıya ihtiyaç duymayan tüm dokuları görmezden gelerek, korunma ihtiyacı güden parçaları korumaya yarayan tasarlanmış östrojendir. Fakat tamoksifen ve raloksifen gibi tasarlanmış östrojenler en nihayetinde hormondur ve her biri de kapsamlı biçimde test edilmelidir, hormonlar asla risksiz değildir. Kadınlar kendileri karar vermelidir. Kadınlar karar verir ama sonra, yuh be yuh, kaypaklık yapıp yön değiştirirler. Östrojeni seviyoruz, östrojenden korkuyoruz. Herkes onu almak ister. Peki neden bu kadar az kadın alır?

Hoppalığımız için suçlanamayız. Bilimsel literatür hoppadır ve uçsuz bucaksızdır. Kovalanırız ve parçalanırız. Çileden çıkaran steroidin dörtlü karbon halkasından zıplar, sonra da tekrar çıkarız. Bilinçli menopoz çağında yaşıyoruz, annelerimizinkinin tersine, değişimle ve bunun sonuçlarıyla

yaşamak zorunda olduğumuz bir çağ. Büyükannem menopozun etkilerini neredeyse hiç yaşamamış olmakla gurur duyardı: Ne uykusuzluk, ne ateş basması; hatta reglden kurtulduğu için şükrediyordu. Hiç şüphesiz bu hafif geçişten kendine nispeten pay çıkarmıştı, bunu şanslı fenotipine değil iri yapılı oluşuna bağlıyordu. Bir değişim dalgası ister istemez geldi ama sonra gitti, hepsi bu kadar. Bugün hayatta olsaydı, doktoru muhakkak hormon takviye tedavisi konusunu açardı. Tekdüze menopoz anlayışından kaçış yok. Kadınların kadın bedeni ve yaşlanmayla ilgili her şeyden utandığı gibi, menopozla ilgili konuşmaktan da çekindiği, sıkıntı duyduğu dönemlere geri dönelim demiyorum. Ama toplum içinde tartışılabilir bir konu haline gelen menopoz dini vaazlara, indirgemeciliğe, tıbbi yağmacılığa açık hale gelmiştir. Siz orta yaşlı kadın dersiniz, onlar HRT. "Hormon takviye tedavisinin menopoz sonrası tüm kadınlarda uygulanması gerektiği düşünülüyor." Utah Üniversitesi'nde 1996 yılında yayımlanan tıbbi bir makalede böyle yazıyordu. Son birkaç sene içinde, hormon terapisi sempatizanı tıbbi ezici tank, müthiş bir kararlılıkla aldı başını gitti. "Hormon takviye terapisinin kalbi koruduğuna dair kanıtların ışığında, menopoz sonrası kadınlarda hormon takviye terapisinin yarattığı evrensel memnuniyet artmıştır." Dallas'taki Teksas Güneybatı Tıp Merkezi Üniversitesi'ndeki doktorlar da böyle yazdı.

Tıbbi bir fikir birliği nasıl da gürültücü ve gümbürtülü bir tanka dönüşebiliyor. Yapacak çok işi var, ikna edeceği milyonlarca kadın var, bu yüzden de muhalefete karşı en kararlı ve hoşgörüsüz tavrını sergiliyor. Korku ve öfke dolmamıza izin verilmiyor. Küçümseniyoruz. Yüzümüze doğru hep bir parmak sallanıyor. Hormon terapisinin yol açabileceği ve giderek artış gösteren meme kanseri riskinden endişe etsek, "Niçin bu kadar endişe ediyorsun? Kadınlar meme kanserinden daha çok kalp hastalıklarından ölüyor! Popüler medyanın yanlış ve ajitasyon dolu haberleriyle kafan karışıyor. Düzelt şu demografini. Şu lafı her gece kendine tekrar et: Kadınların bir numaralı katili kalp hastalıklarıdır," sözlerine maruz kalıyoruz. Ne zaman hormon terapisinde meme kanseri, rahim kanseri ya da yumurtalık kanseri riskinin artışını konu alan yeni bir araştırma ortaya çıksa, evrensel dermanın savunucuları ellerindeki sonuçları "farklı bir bakış açısıyla" sunarak kadınları öldüren bir numaralı hastalığın kanser değil, kalp hastalığı olduğunu ve osteoporoz riskinin göğüs, yumurtalık ve rahim kanseri riskinden çok daha büyük olduğunu hatırlatıyorlar. Ünlü göğüs cerrahı Susan Love hormon takviyesi tedavisiyle ilgili eleştirel bir kitap yazdı ve

tüm argümanlarını *New York Times*'ın serbest kürsü sayfasında özetledi. Meslektaşlarının çoğu baltalarını çıkarıp, Love'ın meme kanseri riskiyle ilgili abartılı vurgularını, meme kanserli pek çok hastayla çalışan bir cerrah olarak kendince geliştirdiği önyargılara bağladı. Malcolm Gladwell *The New Yorker*'da onu alaya alarak Dr. Love'ı, bugüne kadar geliştirilmiş en mücadeleci önlemden insanları uzak tutmaya çalışarak kadınlığa hizmet etmemekle suçlamıştı. Dr. Love'ın istatistikleri tartışmaya açık ve homeopati gibi birtakım şüphe uyandıran alternatif terapileri kucaklıyor olabilir ama temel mesajı çok nettir. Hormon terapisinin güçlü olduğunu söyler; ama bir tedavi biçimi olarak kullanılmak yerine, sağlıklı kadınlar tarafından ömür boyu kullanılacak tedbir amaçlı bir yöntem olarak düşünülmektedir. Sonra da şunu sorar: Önleyici bir yöntem, tedavi edici bir yönteme kıyasla daha yüksek risk taşımaz mı? Tabii ki Love'ın eleştirmenleri hemen cevap verir ve hormon terapi Olimpik bir güçle zorlu parkuru geçer. Hormon terapisi kalp hastalıkları, osteroporoz ve Alzheimer riskini önler; ayrıca hormon terapisi inkâr edilemez bir dolu fayda sağlar ve bu klinik araştırmalarla da desteklenmektedir. Öyledir de. Faydaları kadar riskleri de gerçek. Durup düşündürecek kadar kayda değer riskleri var. Gerçekler hep böyledir. İşte size daha dikkat çekici birkaç ayrıntı.

Geniş kapsamda düşünülürse, hormon terapisi "işe yarar"; ölümlülüğü hatırı sayılır oranda uzaklaştırır. Örneğin *Nurses' Health Study*'den 1997 yılına ait bir araştırmaya göre, hormon tedavisi gören kadınlarda, hiç tedavi görmeyen kadınlara kıyasla ilk bir sene içinde yüzde 40 daha az ölüm riski görülüyor; çoğunlukla kalp rahatsızlıklarındaki azalmadan dolayı. Büyük resim bu ama istatistiksel ayrıntılar da incelenmeye değer. Hemşirelerin yaptığı bu araştırmada, hormon terapisinin, buna en çok ihtiyacı olanlarda işe yaradığı görülmüştür. Sigara kullanan, fazla kilolu olan, tansiyonu ya da yüksek kolesterolü olan ya da kalp hastalıklarına dair riskler taşıyan kadınlarda, takviye hormonlar artan ölüm riskini yarıdan da aza indirmiştir. Fakat formda ve kalp hastalıkları alametlerinden bağımsız kadınlarda hormon kullanımı, ölüm oranını azaltmaya yönelik herhangi bir istatiksel avantaj sağlamıyor; kendilerine yardımcı olanlara yardım *etmiyor.* Bunun yanı sıra meme kanserinden ölüm oranı, kalp krizindeki azalmanın ötesine geçmeye başlarken, hormon terapisinin yaşamsal faydaları da kullanım süresiyle beraber düşüyor. Sonuçlar, uzun süreli (on yıl ya da daha fazla) HRT kullanımıyla yüzde 50 oranında artan meme kanseri riski arasındaki ilişkiyi doğruluyor.

Elbette yaşam, kıl payı ölümden kurtulmaktan çok daha fazlası. Hormon terapisi yaşam ritmini geliştirebilir. Kemik erimesine, yavaş yavaş bataklığa çıkan o gerilemeye engel olur. Hormon alan kadınların kalça kırılması riski yüzde 50 daha azdır ve yaşlandıkça kalçanızı kırmaktan daha çok çekinirsiniz. Yetmişin üzerindeki insanların soluğu bakım evlerinde almalarının en temel nedeni kalça kırığıdır. Hormon terapisi mesanedeki büzücü kasın esnekliğini korumasını sağlar ve idrarını tutma becerisindeki zayıflamayı önler. Ayrıca rahim duvarının incelip kurumasını ve cinsel ilişki esnasında kanamasını önler. Üregenital yolun performansı yaşam kalitesi çerçevesinde hiç de küçük bir şey değildir. Bir de beynimiz var, sevgili beynimiz. Çoğu araştırma östrojen terapisinin Alzheimer riskini yüzde 50 oranında azaltabileceğini göstermiştir. Östrojen takviye tedavisi gören birçok kadın, kullandıkları ilaçtan memnun kalmıştır. Östrojenin ruh hallerini dengelediğini ve hafızalarını kuvvetlendirdiğini fark ediyorlar. Orta yaşlardan itibaren daha unutkan bir hale gelmişlerdi ve bundan nefret ediyorlardı. Sanki harddiskte fazlasıyla hasar, sıyrık ve silinme varmış gibi nöronal anlamda bir parçalanma yaşıyorlardı. Östrojen tabletlerinin ince zekâlarını geri kazandırdığını ve eskisi gibi düşünebildiklerini söylüyorlar. Bir dizi araştırma, östrojen takviyesi görmüş menopoz sonrası birçok kadının hafızasında gelişme görüldüğünü gösterdi gerçekten de. Tedavi öncesi, örneğin on kelimelik bir listeden yalnızca yedi kelimeyi hatırlayabilirken, östrojenden sonra onunu birden hatırlamaya başlamışlardı. Laboratuvar ortamında gerçekleşmiş, işlenen beyin hücreleri ve beyin parçalarıyla ilgili deneyler östrojen uygulamasının dendritik ve sinaptik karmaşayı beslediğini gösteriyor. Östrojen tedavisinden önce ve sonra kemirgenlerdeki sinir hücrelerini ya da emzirme öncesi ve emzirme esnasında meme bezini incelerseniz, bir ağacın kış ve yaz mevsimindeki hallerine benzediklerini göreceksiniz. Yaşamın hatları ne kadar vahşi ve bir o kadar da çelimsiz olabiliyor! Öte yandan östrojenin evrensel bir zekâ hapı olmadığını söylemek saçma olmaz. IQ sayımızı yükseltmiyor. Ve yapılan bir araştırmaya göre operasyonla yumurtalıkları, yani en büyük östradiol kaynakları alınan dişi kemirgenler, labirent testlerinde normal östrojen deposuna sahip dişi kemirgenlere göre *çok daha iyi* iş çıkarıyorlar.

Hormon tedavisinin tavsiye edilecek çok yanı var ama yıllarca hatta on yıllarca alınan östrojen takviyesinin sonucu gitgide artan meme kanseri riskini düşündüğümüzde gerçeklerle yüzleşiyoruz. Şunu merak ediyoruz: Menopoz sonrası yaşamımız boyunca hormon terapisi almalı mıyız, yoksa

bunu kullanırken daha tedbirli davranmak mı gerekir? Biz kadınlar, yine saçmalıyoruz. "Tahrikçi" medyasıyla, yalnızca bu ülkede değil, her yerde. Amerikalı doktorlar, menopoz sonrası tedavilere olan rağbetin düşmesinden şikâyetçi olsa da, dünya genelinde hormon tedavisinde Amerikalı kadınlar başı çekiyor; tıpkı histerektomide başı çektikleri gibi. ABD'de, menopoz sonrası hormon tedavisi gören ya da görmekte olan kadınların oranı yüzde 46'yı buluyor. Arkasından, yüzde 30'luk dilimle İngiliz, Avusturalyalı ya da İskandinav kadınlar geliyor. Kıta Avrupası'ndakiler ilaç tedavisine o kadar da meraklı değil; buradaki oranlar 10'lu sayılara düşüyor. Japonya'da ise menopoz sonrası kadınların yalnızca yüzde 6'sı hormon takviyesi alıyor; belki de yeterli östrojeni yedikleri yemeklerden, özellikle de fitoöstrojen kaynağı soyadan zaten aldıkları içindir.

Ülkelerinin kadın-havuzuna bakıp hormon kullanım değerlerini inceleyen araştırmacılar, ellerini ovuştura ovuştura şu soruyu soruyor: "Niçin daha iyi birer misyoner olmayalım?" Araştırmacılar hormonun güvenilir özelliklerini ortaya çıkarmanın yollarını arıyor. ABD'de hormon kullanımı eğitim seviyesiyle doğrudan ilişkili: Bir kadının resmi eğitimi ne kadar fazlaysa, hormon sempatizanı olma ve "risk almaya değecek kadar faydalı" fikrini benimseme olasılığı o kadar yüksek. Fakat Hollanda gibi okuma oranı yüksek bir ülkede, eğitim seviyesinin hormon kullanımına herhangi bir etkisi yok; Norveç'te bir kadın ne kadar eğitimliyse, hormon terapisini *reddetme* olasılığı da o kadar yüksek. Çeşitli alanlardan araştırmacılar, hasta uyumluluğunu artırmanın yollarına dair öneriler sunuyor; sanki her doktor hiç vakit kaybetmeden ve fırsat buldukça vaaz vermek zorundaymış gibi. İsrail, Rehovot'taki bir araştırmada şöyle söyleniyor: "Bizler, jinekologların toplumsal eğitim için daha fazla çaba sarf etmesi gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü hekimiyle HRT'yi tartışabilen kadınlar bu tedaviye daha sıcak bakmaya başlıyor." Kopenhag'da ise: "HRT'yle alakalı bilgi eksikliği kimi zaman bunun reddedilmesine yol açabiliyor ya da hasta uyumluluğunu mümkün mertebe etkiliyor." İskoçya'da: "Sonuç olarak, menopoz dönemindeki kadınlar HRT kullanımına çoğu zaman şüpheyle yaklaşıyor. Daha iyi bir sağlık eğitimi HRT kullanımını artırabilir."

Kimse hastanın bilgilendirilmesine karşı değil. Ama sesimizi biraz kıssak iyi olur. Daha ilginç bir saptama da orta yaşlı kadın profilinin psikolojisi üzerine yapılan bir dizi araştırmadan geliyor. Çoğu kadının hormon takviye tedavisini reddetmesindeki en büyük sebeplerden biri menopoza karşı olumlu duygular beslemeleri. Kadınlar bunu bir hastalık olarak görmüyor,

o zaman ne tedavisinden bahsediyoruz? ABD'de, siyahi ve beyaz kadınlar arasında yapılan karşılaştırmalı çalışmada, araştırmacılar "Afro-Amerikan kadınların menopoza karşı daha olumlu yaklaştığı" sonucuna vardı. Beyazlarla aynı menopoz belirtilerini gösteriyor olsalar da siyahi kadınlar "bunu o kadar da can sıkıcı algılamıyorlar." İncelenen Afro-Amerikan kadınlarda, başta kalp hastalıkları olmak üzere, yaşlanmakta olan bir kadının yüzleştiği sağlık problemlerini gayet iyi anlıyor olduğu gözlemleniyor; buna rağmen beyaz kadınlara kıyasla hormon terapisi konusunda daha şüpheciler. Hollandalı kadınlar arasında "ortalama HRT kullanımının yalnızca yedi ay" sürdüğünü üzüntü içinde keşfeden Helmond'daki Elkerliek Hastanesi'nin araştırmacılarına göre, "bu kısa süreli kullanım, çoğu kadının menopoz dönemine olumlu yaklaşımını açıklıyordu." Menopoz sonrası hormon tedavisine sıcak bakan ve bakmayan kırk beş yaşındaki bir grup kadın üzerinde inceleme yapan Londralı araştırmacılar, kadınların sağlık ya da sosyoekonomik durumları arasında belirgin bir fark görmedilerse de, şu sonuca ulaştılar: "HRT'ye sıcak bakanlarda gözle görülür bir özgüven eksikliği, depresif ruh hali, anksiyete ve menopoza dair negatif düşünceler hâkimdi. Ayrıca, menopoz sürecini kontrol etmekte kendilerinden çok doktorlarına karşı büyük bir güven duygusu besliyorlardı."

Östrojen terapisinin etkilerini benimseyen, bu sayede kendilerini daha zeki ve enerjik hisseden kadınların ikna edilmeye ihtiyacı yok. Onlar zaten değişime hazır hastalar olacaklar, hatta çoğu bunun en büyük propagandacısı olarak menopozun savunma hattındaki arkadaşlarına, "Bir dene, pişman olmayacaksın," diye tavsiyelerde bulunacaklar. Peki ya uyum sağlamayan kadınlar, onlara ne oluyor? Onlar yeterince bilgilendirilmemiş ya da yanlış yönlendirilmiş kişiler midir? Bir insan meme kanseri riskinden korktuğu için hormon tedavisi görmek istemeyebilir. Ya da denemiş ve yan etkilerinden hoşlanmamış olabilir: ani kanamalar, göğüs hassasiyeti, halsizlik, akıntı, bulantı, sivilceler; âdet öncesi sendromları anımsatan belirtiler. Çoğu kadın en basit haliyle menopozun bir hastalık olduğu fikrini reddediyor olabilir ve hapları çekmeceye kaldırarak her şeyi unutup direnmeyi seçebilir. Ellili yaşlardaki kadınlar kendilerini çoğunlukla zinde hisseder. Dalgalı hormonlarından dolayı daha üst düzey bir pozisyon için uygun görülmeyenlerin ya da hamile kalır kalmaz istifa etmek zorunda kalanların hikâyelerini bilirler. Bu kadarı da fazla; kadın bedenine olan bu nefret bitmeli. Bir kadın mutlaka mezara uyluklarında bir spekulumla mı gitmeli? Menopoz bir durumdur, tıpkı menarş (ilk regl) gibi bir kadın

ritüelidir. Anneler, büyükanneler de menopoza girer, arkadaşlar da menopoza girer. Bu herkese olur. Kadınlar menopozun ister istemez doğal olduğunu düşünür. Olması gereken şey, vücudun bir hali, niye bundan memnun olmayayım ya da en azından vücudumun bana verdiği bu şeye niçin hoşgörüyle yaklaşmayayım?

Doktorlar menopozla ilgili böyle bir yoruma, kendinden memnun duruşa tepkili yaklaşırlar. Birileri onlara meydan okuyor. Çok sayıda sağlıklı kadını hormon takviye tedavisine ikna ederlerse, iyi ve doğal menopoz fikrini de önlemiş olurlar. Zafiyet endişesini, isteksiz bir kalbi, çatlayan bir çerçeveyi, zayıf düşmüş bir aklı iyileştirmek zorundadırlar. Bir kadının yumurtalıklarındaki belirgin östrojen kaybını, erkeğin daha da azalmakta olan testosteron düzeyiyle kıyaslarlar: Erkek şanıyla yaşlanır, sizse bir gecede. Menopozu "östrojen eksikliği" durumu olarak tanımlayarak, bunu hipotiroid ve diyabet gibi endokrin hastalıklarıyla kıyaslamaya kalkışırlar. Nasıl ki bir şeker hastası insülinle tedavi edilmeliyse östrojen eksikliği çeken bir kadın da HRT olmalıdır ve elliyi geçen her kadına östrojen eksikliği atfedilir. Menstrüasyon yaşamaya devam eden kadınlar bile östrojen eksikliği çekiyor olabilir, belki de kulağa hoş gelen tabirle "menopoz öncesi" dönemdedirler, yani hormon terapisi adaylarıdırlar. Bir kadın, niçin tüm kadınların orta yaşlarda bu kadar tehlikeli bir hormon eksikliği içine düştüğünü ve niçin doğanın bizi en güçlü yaşlarımızdayken olacaklara hazırlamadığını sorgulayabilir. Doktor da cevaplar: Doğaya kalsaydı, bu konuşmayı yapamıyor olurduk ve ben bu reçeteyi yazamazdım. Uzun bir yaşam iyidir, arzulanan da budur; uzun yaşam, insanın bilgeliğine ve modern tıbba bir övgüdür. Tek bir konuda ters düşeriz; doğal değildir. Doğaya kalacak olsa, sizler, verimlilik sonrası hayatın duayenleri, çoktan ölmüştünüz.

Ya da ölür müydünüz? Bu soruyu şu tarladaki, eli kürekli yaşlı bir kadına soralım. Bir şey kazıyor. Mezarı olmadığı kesin.

13*
RÜSVA GİBİSİ YOK
Anneler, Büyükanneler ve Diğer Büyük Hanımefendiler

HADZALAR, KUZEY TANZANYA'nın Doğu Rift Vadisi'nde kuru ve engebeli topraklarda yaşayan avcı-toplayıcı küçük bir topluluktur. Yalnızca 750 kişilik bir nüfusa sahipler ve bir yere gittikleri yok. !Kung (Ju) diliyle akrabalığı olmadığı halde onun gibi klik-tıs seslerinden oluşan Hadza dilini konuşurlar. Ve Hadzalar evcilleştirilmeyi reddediyor. Son altmış senedir kilise ve devlet kurumları onları çiftçiye çevirmeye çalışsa da bu çabalar hep sonuçsuz kaldı ve Hadzalar kırsala geri döndü. Bahçıvanlıktan nefret ediyorlar! İnek sağmaktan nefret ediyorlar! Bunun yerine, Hadzalar yabani gıdalarla (av hayvanı, dut, bal, kök sebzeler) toplayarak yaşamlarını sürdürmeyi tercih ediyorlar. Faydacılar: Antilop mu gördün, öldür. 6 kilometre ötedeki dutlar mı olgunlaşmış, o zaman 6 kilometre öteye taşınırlar. Arılar bal üretimini yavaşlatmaya mı başladı, Hadzalar daha çalışkanlarını bulmak için hemen çadırları söker. Bazen komşu sürüden bir koyun çaldıkları da olur ama çoğunlukla darı ya da tütünle kurutulmuş zürafa etini takas etmeyi tercih ederler.

Hadzalar *Homo sapiens*'in evrildiği Pliyosen ve Pleistosenlere özgü olduğu bilinen asgari bir hayat biçimini sürerler. Hadzalar, öyle ya da böyle, Taş Devri'nin kutsal emanetleridir, Batılı antropologları bu denli cezbetmelerinin sebebi de budur. Bize özümüzle ilgili ne söyleyebilirler? Bir kere, Hobbes'u unutun. Hadzaların edepsiz ya da vahşi bir yaşamı yoktur, ömürleri de kısa değildir. Utah Üniversitesi'nden Kristen Hawkes, meslektaşlarıyla Hadza'ya indiklerinde keşfedip izini sürdüklerine göre, kadınlar ana-atalarımızdan hep istenen şeyi yapmayı reddediyorlar: Yumurtaları

biter bitmez ölmeyi. Hayır, çoğu Hadza kadını menopozu da atlatıp altmışlarına, yetmişlerine, bazen seksenlerine dayanıyor, üstelik post-endüstriyel çağın, hatta tarım çağının sözde ömür uzatan faydalarından uzakta. ABD'de, nüfusbilimciler nüfusun gitgide yaşlandığından, bu sebeple diğerleri için bolluk ve huzurdan geriye hiçbir şey kalmayacağından endişe ediyor. Hawkes ve meslektaşlarının paylaştığı veriler ışığında, menopoz sonrası Hadza kadınları kabilenin en çok çalışan üyeleri haline geliyor. Her gün kırsala çıkıp kazıyor, arıyor, yükleniyor ve taşıyorlar. Diğerlerinden çok daha fazla yiyecek topluyorlar. Kendilerine bakamayan genç akrabalarıyla (torunları, torunlarının torunları, torunlarının yeğenleriyle vs.) bu yiyecekleri paylaşıyorlar. Genç bir kadın emzirme dönemine girdiğinde ve diğer büyük çocuklarına yeterince iyi bakamadığında, yardım için eşinden değil (o zaman o eş ne işe yarar?) aile büyüklerinden bir kadından yardım alıyor. Büyükanne ya da onun vekili ipleri eline alıyor ve çocuklara baobap ya da kök sebzelerle bakıyor. Hadza çocukları hep zayıftır ama büyüklerinin çabaları olmasa çok daha zayıf, Karen Carpenter gibi ipince olurlardı. Ve ne zaman yeni bir kardeş gelse, çok geçmeden ölürlerdi. Hadza büyükleri gerçek anlamda sağlam büyükannelerdir. Büyükanneler bir lükstür, kartpostal duygusallığı değil. Hawkes'ın araştırmasında, emziren her annenin muhakkak menopoz sonrası bir yardımcısı vardır.

Hadzalar küçük bir topluluktur. Bürokratlar, akademisyenler, kültürel faydacılar ve her türden akillerden oluşan kabarık bir listeleri var, bunlara Batılı eğitim alıp geri döndükten sonra tarımla ilgili vaazlar vermeye başlayanlar da dahil. Hadzalar "eski" değildirler ve onlardan ya da dünyada yaşamını sürdürmeye devam eden diğer avcı-toplayıcı kabilelerden yola çıkarak prelapsaryan insanlıkla ilgili sonuç çıkarmaya çalışmak risklidir. Bununla beraber, eğer insan menopozunun evriminden bahsedeceksek ve "doğal mı değil mi", "bir anlamı var mı, yoksa yeni yaşam süremizin fırtınasında talihsizce savruluşumuzdan başka bir şey değil mi?" sorularıyla ağız dalaşına gireceksek, o zaman, geleceğin meyveleri uğruna ormanların altını üstüne getiren Hadzaların kadın reislerini asla göz ardı edemeyiz. Hadi büyükannenin evine.

Menopozun kökenlerine dair geliştirilen "büyükanne varsayımı", neredeyse bugün kendisi "büyükanne" olarak anılabilecek kadar eski bir dönemde ortaya atılmıştır. Yaşlanmanın büyüleyici kaçınılmazlığıyla ilgili, 1957 yılına ait klasik bir makalede, ünlü evrim biyoloğu George C. Williams meno-

pozla ilgili enteresan bir duruma işaret etmişti. Düşen göz kapakları, eklem ağrıları, kırışıklık ve yağların imparatorluğu gibi yaşlanmanın yarattığı en derin tahribatlar bireyler arasında çeşitli şekillerde ve çeşitli derecelerde ortaya çıkar. Yaşlanmaya dair kimi özellikler, egzersiz yapmak ya da şapkasız dışarı çıkmamaya özen göstermek gibi tedbirler alınırsa geciktirilebilir. Menopoz asla... Bir kadın ne yaparsa yapsın, sağlığını ne kadar düşünürse düşünsün, yarım yüzyılı devirdiğinde, birkaç yıl gecikmeli ya da erken, Williams'ın "doğurganlığın vakitsiz ihtiyarlığı" adını verdiği döneme girer. Herkes okurken gözlük takma ihtiyacı duymaz ama menopoz çağına ulaşan her kadın yumurtlamayı bırakır. Diğer dişi memelilerse, yakın akrabalarımız kuyruksuz maymunlar da dahil, mezara kadar yavrulamaya devam eder. Orangutanlar menopoza girmez. Şempanzeler kısrak idrarı kalıntılarına ihtiyaç duymaz. Erkekler de eklem ağrıları ve katarakttan görecek ya da görülecek halleri olmasa da çocuk yapabilirler. Williams'a göre yalnızca insan dişilerinde ölümden önceki yıllarda doğurganlık programı kapanır. Kadın neslinin tasarımında, biricik çarpım tablolarını unutma özelliği doğadan beklenmezdi.

Bu aşikâr ikilemde, Williams'ın parlak bir çözümü var: Suçu çocuklara atın. İnsan yavruları epey masraflıdır. Her birinin bağımsızlığına kavuşması yıllar alır: Minimum on üç on dört yıl. Beslenmeleri, giyinmeleri, barınmaları ve çevresi neyi gerektiriyorsa o konuda eğitilmeleri, canı sıkılanların ve zorbaların pençesinden korunmaları gerekir. Annelerin çocukların biricik bakıcıları olduğu ve geçmişte annesiz bir çocuğun mecali olmadığı varsayılırsa, Williams annelerin çocuklarını ergenliğe ve bağımsızlığa hazırlayacak kadar yaşamaları gerektiğini söyler. Bir kadın son ana kadar doğurgan ve vücudu dökülürken bile hamile kalabiliyor olsaydı, geride bırakacağı bir sürü yavrusu olmasına rağmen doğururken ya da enerjisi biterken ölmeyi tercih edebilirdi. Diğer çocukları da hemen onun arkasından ölüp giderdi ya da en azından potansiyellerine ulaşmayı başaramazlardı. Kadın, kadınlığın son aşamalarının tehlikelerinden ne kadar feragat eder, kendini zaten sahip olduğu çocuklara ne kadar adarsa o kadar iyi. Yumurtalıklarının ondan önce ihtiyarlamaya programlı olması daha da iyi. Sonunda büyükanne olarak kalması daha iyi.

Williams varsayımı kısa sürede parladı. Herkes, özellikle ellili yaşların üzerindeki kadınlar benimsedi. Desmond Morris'in kadın göğüslerinin ön-görünümlü kalçalar olduğuna dair hipotezi kadar akıllıca ve etkileyiciydi. Menopoz doğaldır. Belli bir sistem üzerine kuruludur; tescillenmiş

insani bir markadır. Zekiyiz, çocuklarımız da zeki, yumurtalıklarımız bunu gösteriyor: Sonuncu çocuğumuzun kapıdan çıkışını görmemize izin verecek kadar doğru bir zamanda üremeyi kesiyor. Menopoz iyidir, iyi hissedilebilir; Margaret Mead'in 1960'larda menopoz sonrası kadının "lezzeti"ne değindiği kadar vardır.

Bu varsayımı benimseyip geliştiren başkaları da oldu. Los Angeles'taki Kaliforniya Üniversitesi'nden (UCLA) Jared Diamond yaşça daha büyük kadınların yalnızca annelik becerilerinden dolayı değil, ayrıca birer bilgi deposu oluşlarıyla da insanlık tarihi için ne kadar önemli olduğunu dile getirmiştir: Yazı öncesi kabilelerin İskenderiye kütüphaneleri gibidirler. Büyükler, yenilebilir bitkilerin izini sürer ve muhtemelen yerel kaynakların dağılımını ve güvenliğini yıllar önce etkilemiş doğal afetleri hatırlayabilirler. Yeni Gine ve Pasifik adalarındaki deneyimlerini yazan Diamond, ne zaman adanın bitki örtüsü ve hayvanatıyla ilgili gençleri ya da orta yaşlı yerlileri şaşkına uğratacak sorular sorsa, her defasında karanlık bir kulübenin içine sokulduğunu ve burada sorgulamalarına cevap verebilecek, kabilenin en yaşlı üyeleriyle (bu bazen erkek ama çoğunlukla kadın oluyor) tanıştırıldığını anlatır. Kulağa Rousseau'nun ya da Hollywood'un mecazlarından biri gibi geliyor ama yaşlı bilgenin sinapsları ve kıdemi oldukça güçlü. Şu bitkiyi yiyin efendim, vücudunuz titrer, gözleriniz yuvalarından çıkacakmış gibi olur ve gün ağarmadan ölmüş olursunuz. Bugün size yardımcı olabileceğimiz başka bir konu var mı? Diamond'ın gördüğü kadarıyla, genç akrabalar yaşlıların hatıralarından ve tavsiyelerinden faydalanıyor, bu seleksiyon da insan ömrünü uzatıyor. Erkekler hızla gelişen spermatogenezleriyle on yıllarca yaşayabilir ama çocuk doğurmak zamanla riskli hale gelir. Kadınlar ansiklopedi yıllarına kadar yaşayabilseydi, o zaman menopoz düzeneği kurulması gerekebilirdi.

Menopoza yaklaşırken mezun olduğu okul UCLA'ya geri dönüp menopozun evrimini araştırmaya karar veren (neden olmasın?) Jocelyn Peccei menopozun insan türünün çok erken aşamalarında, yaklaşık 1,5 milyon yıl sonra, biz daha *Homo erectus*'ken ortaya çıktığını hesaplamıştır. Fakat önerisini kanıtlayacak delillere ulaşmak zor. Yumurtalıklar gibi yumuşak dokular arkalarında fosil bırakmaz.

Organik büyükanneliğe tepki 1970'lerde başladı; bu, tıp topluluğunun orta yaşlı kadınlar için östrojen takviye tedavisi girişimlerinin başladığı yıllara tekabül eder. Doktorlar kadınların menopoz sonrasına kadar kalp hastalıkları geçirmemesinin temel sebebinin östrojen olduğuna ikna

olduklarında, ihtiyarlamaya programlı yumurtalıkların arzulanır ve "doğal" yanlarını sorgulamaya başladılar. Büyükanne varsayımı, kadınların daha uzun yaşayabilmek ve soylarına bakabilmek için yumurtlamayı kestiğini savunur; o halde neden bu kesinti kadınları hayatta tutan şahane hormonun temel kaynağını da kesip atıyor? Ne saçma ve bencil bir hareket! Adaptasyonistler hiç şüphesiz yanılıyor olsa gerek. Hiç şüphesiz, menopoz evrim tarafından seçilmiş değil; saçların ağarması gibi, çürüdüğümüzün işaretlerinden biridir, o kadar. Nasıl ki gri saç boyanır ya da gençliğe benzeyecek şekilde röfle atılırsa, menopozun en kötü yan etkileri de östrojen takviye terapisiyle iyileştirilebilir.

Muhalifler, akrep kamçılarını ve kedi tırnaklarını çıkarttı. Paleontologlar orta ve geç yaş tanımının bile çok yeni olduğunu iddia ediyor. Birkaç bin yıl öncesine kadar, neredeyse hiç kimsenin kırklı yaşlara kadar yaşamadığını iddia ediyorlar. Eski insan ırkına dair bulunan kemikler ezici bir çoğunlukla genç insanların kemikleridir. Fosil kalıntıları bulunmuş, menopoz sonrası kadınların sayısı yok denecek kadar azdır (mutlu acuze yok). İlk insanlar sıcak basmasından ya da Mead'a göre lezzetten tat alana kadar çok yaşamazken, doğal seleksiyonun insanlardaki menopoz başlangıcını takdir ettiğini iddia etmek saçma olur. Kadınlar ve erkekler kırk beş yaşına gelene kadar ölüyordu. Bir kadının yumurtaları kırk beş yaşına kadar yaşar. Paleo-nüfusbilimcilere göre, bu son derece uygun: Seçici güçler binlerce yıl önce yazılan yazgımızın temellerini biçimlendirmiş, böylece bir kadın, hayatını idame ettirecek kadar yumurtaya sahip hale gelmiştir. Bugünkü kadınlar yumurta muhafazası konusunda daha başarılılar ve deneyimleriyle ilgili çoksatan kitaplar yazıyorlar, helal olsun! Fakat hepimiz takviye besinin, arıtılmış suyun, Jonas Salk'ın* kalıntılarıyız ve evrimin bizimle ya da ihtiyarlık koşumuzla ilgili söyleyeceği hiçbir şey yok.

Antropologlar da çağdaş "ilkeller" arasında menopozun uyarlanabilir değerini kanıtlayacak bir şey bulamadı. 1980'lerde, New Mexico Üniversitesi'nden Kim Hill ve Magdalena Hurtado, Paraguay'ın doğusundaki ormanlık alanlarda, tarihöncesi sessizliğin yükünü omuzlarında taşıyan başka bir avcı-toplayıcı grup olan Acheleri araştırdı. Antropologlar geniş ve zahmetli bir dizi veriyi bir araya getirdi. Ache kadınlarının çocuklarına ve torunlarına olan desteğini ve yardımlarını incelediler. Büyükannelerin kendilerini çocuklarına ve torunlarına adayarak ulaştığı doğrudan genetik

* New York doğumlu, 1954'te ilk çocuk felci aşısını geliştirmiş biliminsanı. –çn

kazanımlarla kadınların menopoz sonrası çocuk doğurabilmeleri durumunda ulaşacakları doğrudan genetik kazanımlar arasında karşılaştırma yapabilecekleri teorik modellemeler tasarladılar. Bir adaptasyonun doğurganlık zindeliğini; yani biricik ve kendine özgü genetik çelenginizi yarınlara aktarabilme becerinizi artırdığı söylenir. Büyükanne varsayımı geçerliyse, yaşlı Ache kadınlarının kendi sağlık durumlarına ve çocuklarının çocuklarının yaşam mücadelesine olan katkıları, iki üç çocuk daha doğurarak edinecekleri genetik kazanımları büyük bir ihtimalle solluyor olmalı. Ama öyle değil, ne yazık ki bonus bebekler kazandı: Antropologların vardığı sonuca göre, Ache nineleri torunlarının mücadelesinde şaşırtıcı biçimde az bir fark yaratıyor ve katı bir Darwinci gözden bakılacak olursa, aile büyükleri menopoz sonrası anne olabilselerdi, durumları çok daha iyiye gidebilirdi.

Utah Üniversitesi'nden Alan Rogers matematiksel simülasyonlar aracılığıyla benzer bir sonuca ulaştı. 1991 yılına ait bir makalesinde, bir kadının menopozu adaptasyon gibi gösterebilmesi için çizgi roman kahramanı Neutron Nana'ya dönüşmesi gerektiğini yazmıştı. Ailesine gösterdiği ihtimam önce *bütün* çocuklarının doğurduğu çocuk sayısını katlamak zorunda; sonra doğurganlığın vakitsiz ihtiyarlığını, kocakarılığın annelik içgüdüsüyle yenmek için *bütün* torunlarının yaşamını sürdürmesine hizmet edecek. Tarımın tanrıçası Demeter bile kızı Persephone'un yılın altı ayı cehennemin dibine gitmesine engel olamamıştı.

Ben büyükanne varsayımının dizinin dibinde büyütüldüm. Menopoz için önünde uzun yıllar olan genç bir kız olsam da vakti geldiğinde her şeyin optimal bir tasarımın parçası olduğu fikriyle rahatlıyordum. Bunu düşünmek beni mistik ana-atalarıma, uzun bacaklarıyla bozkırların arasından dört nala koşan, kir toz içindeki *demimonde** kadınlarına götürürdü. Gelin görün ki 1990'larda bu hipoteze karşı yığınla olgu ortaya çıkarılınca ümitsizliğe düştüm. Konuştuğum çoğu biliminsanı bunun etkileyici ama muhtemelen yanlış bir düşünce olduğunu söyledi. 1997'nin ortalarında Idaho Üniversitesi'nden zoolog Steven Austad bana, "Adaptif menopoz enteresan bir fikir, keşke buna inanabilsem. Ama bunu doğrulayacak bir kanıt göremiyorum," demişti. Santa Cruz'daki Kaliforniya Üniversitesi'nden (UCSC) antropolog Alison Galloway de şöyle demişti: "Büyükanne varsayımına inanmıyorum. Menopozla ilgili kazanımsal bir şey olduğunu sanmıyorum. Seçici bir şey olduğunu da. Bu, yaşam süremizin artmasının

* 19. yüzyılda ahlaki değerlere karşı çıkarak alt sınıflara atfedilen hazcı yaşam tarzını benimseyen zengin zümreyi eleştirme amacıyla kullanılır. –çn

bir sonucu. Foliküllerimizden daha fazla yaşıyoruz." Savunma olarak menopoz teorisinin mimarı Margie Profet menopoz sonrası kadınlar menstrüasyonun sağladığı korumadan yoksun kalıyorsa da, bunun evrimsel açıdan bir önemi olmadığını söylemişti: Kadınlar eskiden elli yaşından daha fazla yaşamıyordu. *New York Times*'tan meslektaşım ve hormon takviyesinin destekçilerinden Jane Brody, hormon terapisi doğal değil diye endişe duyulmaması gerektiğini yazmıştı: "Bir kadının şu anki ortalama yaşam süresinin yetmiş yedi olması zaten doğal değildir."

Menopoz pas gibidir. Sistemin çöküşüne, geçmişin yakanızı bırakmayışına bir işarettir, ailenizin geleceğini şekillendirmekte size yardım edecek donanımda bir mekanizma değildir. Büyükanne varsayımını çok seviyordum ama artık bu gözde teoriyi çayıra çimene salmanın, buduna dolgun göğsüyle onu çıplak kuyruksuz maymunların hemen yanına göndermenin zamanı gelmişti.

Sonra Kristen Hawkes'ı, Hadzaları, İcatçı Büyükanneleri, insanlığa yön verenleri, insanlığı yaratanları duydum.

Önce yaşananları anlatalım. Veriler büyükanneyi neredeyse öldürüyordu, bu yüzden büyükanne bu verilerden yeniden doğmalıydı. Hawkes ve meslektaşları Hadzalarla ilgili veri toplarken son derece ihtiyatlı davrandılar. Yarısı erkek, yarısı kadın, yaş aralığı üç ile yetmişin üzerinde seyreden doksan bireyin saat başı aktivitelerini çizelgeye dökerek aylarını geçirdiler. Kimin kiminle ve hangi durumlarda yiyecek paylaştığını not ettiler. Deneklerini mevsimden mevsime tartarak kimin kilo alıp kimin verdiğini incelediler. Antropologlar bu incelemeler ışığında A kişisinin uzun uğraşlar sonucu topladığı yiyecekleri diğerleriyle paylaşarak bu kişilerin besinsel durumlarında bir değişime yol açıp açmadığını gözlemleyerek belli bir temele ulaştılar. Çaba ve sonuç arasında doğrusal ve iyi bir ilişki olduğunu saptadılar. Hadza çocukları çok erken yaşlarda (üç yaş kadar erken bir dönemde) kırsala çıkıp yiyecek aramaya başlıyor ama karınlarını tam anlamıyla doyuramıyorlar. Ergenliğe kadar, besinlerinin yarısını büyükler sayesinde elde ediyorlar. Onlara ulaşamadıkları şeyi veren genellikle anne oluyor. Antropologların gözlemlerine göre, annenin çabaları şu ölçekte yansıtılıyor: Ne kadar çok toplarsa çocukları da o kadar kilo alıyor.

Öte yandan, ne zaman bir anne beslemesi gereken bir yavru daha doğuruyor, bu ilişki de ortadan kayboluyor. Emziren anne yemek aramaya devam ediyor ama bu kez elinden daha az şey geliyor. Yalnızca yenidoğan

onu yavaşlattığı için değil, emzirmek pahalıya mal olduğu için; günde yaklaşık 600 kaloriye ihtiyaç duyduğundan annenin topladığı şeyin çoğunu kendi tüketmesi gerekiyor. Yiyeceğini, sızlanan dört yaşındaki çocuğuyla paylaşmayı göze alamıyor. O zaman emzirme döneminde, annenin yiyecek bulma çabalarıyla büyük çocuklarının kiloları arasındaki doğrusal ilişki de sonlanıyor. İki faktör de birbirinden ayrılıyor. Bunun yerine sütten kesilmiş bebeğin sıhhati başka bir kadına, genellikle annenin annesine, eğer o da yoksa, yaşlı bir teyzeye, büyük teyzeye ya da kırk yılda bir çocukların babasının annesine emanet ediliyor. Büyükannenin ya da muadilinin gösterdiği çaba çocukların kilo alıp vermesinde birden etkisini göstermeye başlıyor. Büyükanne ne kadar yiyecek toplarsa çocuklar da o kadar kilo alıyor. Çocuklar ne kadar hızlı büyürse o kadar güçlü ve dirençli oluyorlar. Ve yetişkinliğe daha hızlı erişiyorlar ve büyükannenin şanı, en az iradesi kadar güçleniyor.

Şimdi asıl konuya gelelim: Yaşlı kadınlar daha esnektir. Stratejiktirler. Çocuklarına ve torunlarına yardımı esirgemezler. Yardımını isteyen genç akrabalarını asla geri çevirmezler. Hill ve Hurtado Paraguaylı Acheleri incelerken şu soruyu sorar: Yaşlı kadınlar yetişkin çocuklarına ve torunlarına ne kadar yardımcı oluyor ve çocuklarına ya da torunlarına katkıları onlar üzerinde belirgin kazanımlar yaratıyor mu? (Cevap: Menopozu açıklamaya yetecek kadar değil.) Hawkes ve meslektaşları daha geniş bir ağ oluşturuyor. Yapmak zorundalar. Hadza kadınları yakın ailesinin sıcak bağları dışında şeylerle ilgilenemeyecek kadar meşguller. Yaşlı bir kadının yardım edecek bir kız çocuğu yoksa kız kardeşinin kızına yardım eder. Emziren bir kadının annesi ölmüşse yaşça büyük bir kuzenine döner ve çocuklarını kuzeninin merhametine bırakır. Kuzen de yapabilecek durumdaysa yani kendi çocuklarıyla ilgilenmek zorunda olduğu dönemi geçtiyse buna uyar.

Hawkes bana, "Büyük kadınlar muazzam bir güçle ellerini taşın altına sokar," demişti, "emziren kız çocukları yoksa, yardımcı olacak başka akrabalar bulur. Bizim gibi stratejik varlıklarla, siz de bunun gibi davranışsal uyum beklentisi içine girersiniz. Doğal seleksiyonun, en gerekli durumda sağlanan bu uyumlanmadan yana olmasını istersiniz."

Ve şöyle devam etti: "Hadzalılara baktığınızda, gördüğünüz tek şey menopoz sonrası bir kadının soyundaki doğurganlığa olan katkısıysa büyüklerin verdiği desteğin etkilerini büyük oranda göz ardı etmiş olursunuz." Ama büyüklerin genç akrabaların besinsel durumlarına sağladığı katkıları dikkate aldığınızda, yaşlı kadınların buna değdiğini görürsünüz.

Total genetik uyumlarını Darwinci izlerini bırakacak oranda son aşamadaki anneliğe ihtiyaç duymayacakları noktaya kadar genişletmektedirler. Bir ya da iki bebek daha, yalnızca yiyecek arayışlarına ket vurur.

Bu resimde Hadza erkeklerinin rolünü sorgulayabilirsiniz. Neden erkeklerden hep beklendiği üzere, eşlerine ve çocuklarına bir yaşam sağlamaya, böylece bir çekirdek aile kurmaya ve kadın erkek arasında işbölümü sağlamaya yanaşmıyorlar? Hadza erkekleri çalışıyor, bunda sorun yok. Avlanıyorlar ve getirdikleri et tüm topluluk için anlamlı bir protein kaynağı olarak hizmet ediyor. Ama avcılık düzensiz bir girişimdir ve genellikle başarısızlıkla sonuçlanır; günlük yiyecek ihtiyacı için ona güvenemezsiniz. Aslında avcı-toplayıcılara, toplayıcı-avcılar dense daha doğru olur. Ayrıca Hadza erkekleri bir can aldıklarında kendilerine engel olamıyorlar: Gösteriş yapıyorlar. Onlar büyük adamlar ve büyük adamlar paylaşır. Müttefikleri kazanmak ya da düşmanları kandırmak için de paylaşırlar. Etkilemek istedikleri kızlarla ya da iskelete dönmüş çocuklarla paylaşırlar. En sonunda, avcının ailesinin boğazından azıcık et geçer. Hadzaların özgün bir tekniği yoktur. Geleneksel toplulukların çoğunda, avcılık kişiselden çok, politik bir uğraştır. Kristen Hawkes ve çalışma arkadaşları, "Avcılık, avcıyla ilişkisi ne olursa olsun herkesin kazanç sağladığı kolektif bir fayda sağlar," diye yazar. "Ailelerin besinsel refahını mümkün mertebe etkileyen şey erkeklerin avcılığı değil, kadınların yiyecek toplayıcılığıdır." Kadınların toplayıcılığı aileyi tutar ve yaşlı kadınlar kız çocukları kadar etkin bir şekilde arayışa çıkabilirler, hatta çocukları yeni doğum yaptığında daha etkin olurlar.

Organik büyükanne eve döndü ama biraz geç döndü. Seni özledik. Sensiz mutsuz, yalnız ve yaşlanmış, zamanından önce ölüp gitmişiz gibi hissediyoruz. Üstelik çocuklar ağlıyor. Karınlarını doyurmak gerek. İşte çuvalın ve küreğin Nine. Şimdi işe dönmek ister misin?

Hadza araştırması ilk bakışta yeterince iyi karşılandı, ama Hawkes can çekişen Williams varsayımını diriltecek ya da menopozun şöhretini perdah edecek veri paylaşımından daha fazlasını yapmaktadır. Bundan daha büyük planları var. Onun *ovario*'ları var. Hırslı, kuramsal ve son derece akla yatkın şemasına göre, yaşlı kadınlar gençliği icat etti. İnsan ırkının çocukluğunu bugünkü duruma getiren onlar: Uzun süreli, bağımlı ve şatafatlı. Çocukluğu icat ederken insan ırkını da icat ettiler. Her yere gidip her yeri sömürebilen bir tür, *Homo imperialis*'i yarattılar. Çocukluğu çocukluğun yararı için evrilmiş gibi görüyoruz; yağlı, kıkırdaklı beyni gelişsin ve dil,

motor ve sosyal cilası otursun diye ona zaman tanıyormuşuz gibi. Hawkes oku başka yöne çevirerek çocukluğun yetişkinlerin yararına evrildiğini düşünüyor; paradoksal olarak ebeveynlere muazzam özgürlük alanı tanıyan mecburi bağımlılık dönemi olarak görüyor. Yetişkinler yardıma muhtaç çocuklar istedi. Yetişkinlik eşiğinden geçene kadar dizlerine yapışıp onlara ihtiyaç duyacak yavrular istediler. İlk insanlar, yardıma muhtaç, nereye isterlerse gelen çocuklarla vahşi maymunumsu rüyaların ötesindeki yerlere göç edebilirlerdi. Sanki ergenler her şeyi çoktan çözmüş gibi: Anne tüm fedakârlıklarından ve sorumluluklarından şikâyet eder ama biraz kurtulmaya çalışsanız göbekbağı sizi hızla yerinize geri çeker. İpi göğüsleyen, beşiği sallayan ve dünyayı yöneten ele yardım eden büyükannedir. Genç kalmayı öğrenmeden önce, yaşlanmayı öğrenmemiz gerekiyordu.

Menopozu kenara bırakarak başlayalım. George Williams'tan başlayarak tüm adaptasyonistler menopozu insan evrimindeki bir dönüm noktası, bizi diğer dişi primatlardan ayıran bir özellik olarak betimlediler. Adaptasyonistlerin iddiasına göre, primatların yumurtalıkları sonuna kadar çalışmaya devam edebilirken bizimkiler soyumuzu büyütmemiz için zamanından önce kapanmaya programlıdır. Hawke'ın görüşüne göreyse menopozun bununla bir ilgisi yoktur. Kadınların doğurganlığın "vakitsiz" ihtiyarlığına kapılmadığını söyler. Yumurtalıklarımız en yakın primat akrabamız, şempanzeler, bonobolar ve gorillerin yumurtalıkları kadar yaşar: Yaklaşık kırk beş sene boyunca. İnsanın ve büyük maymunların muhtemel ortak atalarının da yaklaşık kırk beş yıl yaşayan yumurtalıkları vardı. Kırk beş yaşında yumurtalık atalardan kalma bir durumu; antropoit maymunun uyumluluğa ya da büyümeye tepki göstermeyen primordiyal tohumunu temsil eder. Bir kadının doğurganlık yaşına katkı sağlamada, doğal seleksiyonu sınırlayan fizyolojik kısıtlamalar olabilir. Örneğin, aşırı küçük olabiliriz. Yaşamlarının ellinci yılından sonra da yavrulayan tek dişi memeliler fil ve fin balinası gibi dev hayvanlardır. Eğer fazla sayıda yumurta taşımak isterseniz bir hayli büyük bir sepete ihtiyacınız vardır.

Hawkes, kısıtlamalar ne olursa olsun, yumurtalıklarımızın ihtiyarlaşması hakkında zamanından önce gelişmiş herhangi bir şey olmadığını söyler. O nedenle, yapaycıların tarafındadır: Kadınlar menopoz geçirir çünkü foliküllerinden daha uzun yaşarlar. Ama yapaycılardan ayrıldığı nokta şudur: Onlar geç yaşların modern bir icat olduğunda ısrarcıdır. Bilakis, eski olan geç yaştır. Bize *Homo maturus* deyin. Evet, insanlar enfeksiyonlarla, bir leoparın ağzında ya da arkasını dönmüş koca kafalı bir bebek doğu-

rurken ölürlerdi. Fakat hastalıklardan ve kazalardan sağ çıkanlar görece geç bir yaşa kadar hayatta kalmayı başarırdı. İncil, payımıza düşenin yetmiş yıl olduğunu söyler ve bu biyolojik anlamda kötü bir rakam sayılmaz. Yetmişle seksen yıl arasında yaşamak üzere yapılmışızdır. Sürüsüyle insanı bu istatistiğin ötesine taşıyan gereğinden fazla teknik müdahaleyle bu yaş sınırı yüz yıla çıkar. Nereye giderseniz gidin, endüstrileşmiş, tarımsal ya da göçebe bir topluluk da olsa, yüz yılın insanın yaşam süresi için oldukça üst bir limit olduğunu görürsünüz. "İnsanın şeması bu," diyor Hawkes. "Ve bunun atalarımız için de geçerli olmadığını düşünmek anlamsız."

O zaman kadınları diğer primatlardan ayıran şey menopoz değil, menopozdan sonra yaşadıkları uzun, zinde hayattır. Kırk beş ya da elli yaşlarında bir şempanzede solan yalnızca yumurtalıklar değildir, kendisi de bütünüyle solar. Bütün organları bocalar ve ölüme yaklaşır. Yıllarını Amerikan hayvanat bahçesinin üzerine titreyen yönetimi, en iyi ilaç tedavileri ya da en lezzetli muzlarla geçirmiş olsa da, elli yaşında bir şempanze her şekilde zayıf düşmüş bir hayvandır. Menopoz dönemindeki bir kadına değil, doğum günü pastasını Willard Scott'un* şerefine üfleyen asırlık bir canlıya döner.

Doğal seleksiyon yumurtalık fizyolojisiyle ilgili bir sonuca varamayıp bir kadının foliküler kapasitesini standart primat modelinin ötesine taşıyamasa da kadının yaşam süresi üzerindeki gücünü göstermiştir. Şimdi insanın ömür süresinde onun rolünün altını çizmeliyiz. Büyükannenin rolüne dönelim ve biraz genel düşünelim. Jared Diamond'ın önerdiği üzere; her buruşuk yaşlı, kendi kavmine bir anı yazarı, botanist ve toksikolog gibi hizmet verebilir. Ama iyi bir hipokampüs, asırlık birinin durumunu izah etmeye yeter mi? Pek sayılmaz. Yaşam günlerden oluşur ve her gün yılbaşı değildir. Avcılığın düzensiz bir iş olması gibi, bilgeyi oynamak da düzensizdir. Her gün yiyeceğe ihtiyacımız var. Her gün kadınlara ihtiyacımız var; menopozdan sonra da her gün, her yıl, on yıllarca. Temellerini sağlam atalım.

Büyükanne varsayımının yeni ve genişletilmiş versiyonuna göre, insan ömrünün, insanın evrensel hâkimiyetinin en temel bilgileri, kanıksadığımız bir ritüelden çıkartılabilir: Aile yemekleri. Bir anne şempanze bebeğini dört ya da beş yıl emzirir. Bu uzun bir süredir fakat sonrasında Anne Kafe'de artık bedava öğle yemeği çıkmaz. Sütten kesilen canlıdan, bundan sonra her durumda kendi kendine bakması, kendi yemeğini bulması, koparması

* 1934 doğumlu komedyen, seslendirme sanatçısı. –çn

ve yemesi istenir. Ara sıra annesi ya da başka bir yaşlı şempanze, topladıklarını genç şempanzeyle paylaşır; özellikle de yiyecek genç parmakların kontrol edemeyeceği kadar zorsa. Genellikle teklif edilen şey ziyafettir, bir tür muzlu pasta gibi ve genç şempanze bu tür şeyleri sık sık istememesi gerektiğini bilir.

Öte yandan yiyecek paylaşımında ihtimaller göz önünde bulundurulur. Şempanzeler ve diğer sosyal primatlar sürülerine oldukça bağlıdır. Tüm grup üyelerinin yeterli miktarda yiyeceğe ulaşabildiği bir yerde yaşamak zorundadırlar, buna sütten kesilmiş bir hayvan da dahildir. Mevcut kaynaklar ergenlik öncesi hayvanların beceriksiz ellerine ve gelişmemiş vücut yapılarına bile uygun olmalıdır. Topluluk az kaynağın olduğu ve bu yüzden yetişkin gücüne ihtiyaç duyulduğu bir yere taşınmaya karar verirse daha küçük hayvanlar bir süre sonra gıda yetersizliğinden ölür.

Eğer yetişkinler, memeden kesilen çocuklarıyla düzenli olarak yiyecek paylaşırsa işler değişir. Yetişkinden kasıt annelerdir. Neredeyse bütün primat türlerinde, babalar yavrularıyla fazla ilgilenmez, hatta kim olduklarından bile yeterince haberleri yoktur. Çocuklara kendi başlarına bulamayacakları şeyleri veren annelerdir. Onlar da bunu yapar, gayet güzel, derken bir aksilik çıkar. Anne tekrar hamile kalır. Emzirmesi gerekir. Emzirme masraflıdır. Eskisinden de çok yemesi gerekir. Büyük çocuklarına destek olup bir yandan da emziremez. O zaman kimi arayacak? Cevabı biliyoruz. Annesi. Teyzesi. Yaşı kemale ermiş kuzeni. Şimdi ailenin refahında değişim yaratma şansı dinç ve yaşlı birine geçici bir süreliğine teslim edilmiştir. Yaşlanan bir şempanze, gençlerin kendi kendini idare edebildiği bir topluma katkı sağlayamazsa, o zaman ölebilir de, öyle değil mi? Öyle olsun Doğa Ana, seni sevgili, şövalye ruhlu, saplantılı fahişe. Tam tersi olarak, memeden kesilen çocukların beslenmesinin önemli olduğu bir düzende, büyükanne de önemli olur. Yiğit ve yaşlı bir kadın, soyunun devamlılığını sağlamayı başarır. Ölmek üzere yaşlı bir kadın bunu başaramaz. Seleksiyon menopozdan sonra sağlam olmayı gerektirir ve insan ömrü, sizi sarmayı bekleyen güçlü ve sıcak bir çift kol gibi primat normlarının ötesine geçmeye başlar.

Şimdi büyükannenin yardımıyla eski insanlar özgürdür. Artık diğer primatların, muhtemelen rekabetçi hominidlerin gidemediği yerlere gidebilirler. Yalnızca yetişkinlerin gidebileceği yerleri istila edebilir, birçok yiyeceği pişirerek yenilebilir hale getirebilirler. (Yeri gelmişken, kök sebzelerin protein ve kalori seviyesi yüksektir, çoğu geleneksel yemek kültürünün başlıca yiyeceklerindendir ama büyük maymunlar tarafından neredeyse

hiç tercih edilmez.) Anneler zamanlarının büyük çoğunluğunu yavrularını doyurmak için harcayabilir ama doğum yaptıklarında yardım alacaklarını bilirler. Yaşlı bir akraba sütten kesilen çocukların sorumluluğunu üstlenecektir. Aslında, bir anne, büyükannenin yardımı sayesinde bebeği vaktinden önce sütten kesebilir. Şempanzeler dört ila beş yıl boyunca emzirir, bu süre yavrunun yeterliliğini kazanması için uygundur. Fakat bir çocuk memeyi bırakmadan önce kendi başına yetebiliyorsa, niçin emip dursun? Bebelac'ın bilinmediği ve emzirmenin gerekli görüldüğü geleneksel toplumlarda bile, kadınlar yalnızca ortalama 2,8 sene emzirir; diğer büyük primatlar için kısa bir süre. Kesilen emzirme daha büyük bir doğurganlığa kapı açar, aslında geleneksel kültürlerde kadınlar primat yumurtalıklarıyla şempanze ya da gorillerden daha fazla çocuk doğurur. Çocuklar arasındaki yaş farkı oldukça azdır. Daha çok torun aile büyüğü dişinin genetik kuvvetini artırır. Yaşlı kadın paylaştığı yiyeceklerle bir tür genetik çariçeye, tek başına bir hanedana döner.

Büyükanne güçlendikçe, çocuklar güçsüzleşir. Bu gelişimsel bir kuraldır: Bir hayvanın ömrü ne kadar uzunsa cinsel olgunlaşma başlangıcı da o kadar gecikir; vücut dayanacaksa özenle bakılmalıdır. Yani menopoz sonrası hayatı besleyen genetik değişimler çocukların daha uzun süre küçük ve ergenlik öncesinde kalmasını sağlar. Bir diğer ifadeyle, çocuklar "çocuk yerine konur." Küçük bir çocuğu aşacak yemeklerin yenildiği habitatlara sürüklenirler ve genleri belirli bir yaşa gelmelerini geciktirir: Ümitlerini kırmak için değil, onları altın kafeste tutmak için. Çocukluğun süresi beyinsel deneyler için bir fırsattır. Beynin olgunlaşmak için vakti vardır; sinapsların birbirine geçip tekrar üşengeçlikle ayrılması ve aynı döngüyü yeniden yaşaması için zaman gerekir. Yaşamın ilk iki ya da üç yılında, insan türünün çocukları şempanzelerden çok da farklı değildir. Her iki varlık da şaşırtıcı biçimde akıllı ve meraklı, hayatın tutkulu çaylakları gibidir. Fakat şempanze çok kısa bir süre sonra okulu bırakıp çalışma hayatına atılmak zorundayken, çocuk (ilk akla geleni söyleyip ona kız çocuğu diyelim) çoğu kültürdeki dadılı hayatın lüksünü sürmeye devam eder. Çocuk, beslenmeye devam ettiği, bu sayede tüm enerjisini zihinsel ve sosyal eğitime aktarabildiği meme-sonrası yıllar yaşar. Aslında bunu yapması tavsiye edilmiştir çünkü uzun süreli bağımlılık, fırsatlar kadar riskler de yaratır. Küçük şempanze karnını doyurabilir. Çocuk doyuramaz. Bir yetişkin, incir ağacı gibi sallandığında meyve düşürmez, onun meyvesini fark ettirmeden toplamak gerek. Bu şu anlama geliyor: Bir çocuk cazibe alışverişini öğrenmelidir: stratejik

bir gülümseme, tam yerinde bir sızlanma, aciz gör kırpışları... Simbiyotik bir parazite, parazitin yaptığı gibi alıp alıp boşaltan bir organizmaya dönüşmelidir fakat bu durum ev sahibine karşılıklı, hoş, değerli, faydalı bir ilişki hissi verir, ayrıca bir dizi rutin ve altyordam gerektiren, idare etmesi zor bir davranışsal beceridir. Genç bir zihin için bir diğer bileme taşı da kardeşlik dediğimiz gevezelik korosudur. Anne bereketlidir. Birden çok çocuğu olur. Onları erken yaşta sütten keser ve onlar da evde aylak aylak dolanırlar. Çocukların hepsi de büyüklere bağımlıdır ve hepsi de fark edilmek için karşısındakini büyülemek ve hoş görmek zorundadır. Yetişkinler yumuşak halinizi sevebilir ama kardeşleriniz sizi keskinleştirir. Çocukların büyümek için bu kadar can atmasına şaşmamalı: Anaokulu yılanlarla kuşatılmıştır.

Hikâyemizi gözden geçirmek gerekirse: Eski insanlar önceden de var olan bir primat hobisine sahipti: Yiyecek paylaşmak ve bunda profesyonelleşmek. Çocukları besleme sorumluluğunu sırtlanan yetişkinler yeni topraklara adım atmak için kendilerini özgürleştirdiler. Ama bunu büyükannenin yardımı olmadan yapamazlardı. Genç kadınların yaşlı kadınlara ihtiyacı vardı. Menopoz sonrası kuvvetlenmek kural haline gelmişti, bunun bir sonucu olarak geciktirilmiş ergenlik de öyle. Tüm güçleriyle büyükanneler ve yanlarında çocuklarla, yaşanmayacak toprak, toplanmayacak kök sebze yoktur; insanlığın coşkun hâkimiyetine gölge düşürecek hiçbir şeye yer yoktur. Toprak ne kadar düşmanca davranıyorsa, çocuğun büyüklere olan bağlılığı da o kadar büyüktür. Peter Pan kökleri belirledi. Çocukluk da yaydı. Ve buna muktedir dünya ve zamanla başka bir devrimsel yayılım, zihnin devrimsel yayılımı için gerekli koşullar oluşturuldu. Zihinlerimiz dört bir yana uçuşuyor. Tuhaf bir biçimde yaratıcı olduk, *Homo artifactus* olarak, çıplak mağara duvarları ve şamotlar bize yetmez oldu. Daha iyi araçlar, mızraklar, mamut tuzakları yapar olduk. Hızla çalıştırdığımız dünya artık yeterli değildi, gökyüzünde hak iddia ettik, üzerimizdeki korkunç, sessiz kubbeyi rehberler, kural koyucular, koçlar ve göstericilerle dolu bereketli bir keşifhaneye çevirdik. O kadar çok yaşadık, o kadar kendimizi düşünerek yaşadık ki sonsuza kadar yaşamamız gerektiğini öğrendik ve ölülerimizi muskalarla sonsuzluğa uğurladık.

Şunu bir düşünün: Büyükanne varsayımı bütün geleneksel sıralamaları tersine çeviriyor; insan evriminin ortak hattında haykırıp duruyor. Genellikle önce akıllandığımızı, ondan sonra bu zekâ devresinin gelişimi için uzun bir çocukluk dönemine ihtiyaç duyduğumuzu düşünürüz. En sonunda da zeki, yavaş büyüyen çocuklarımıza göz kulak olmak için yetişkinliğe

erişmemiz gerekir. Hawkes'ın ortaya attığına göre olaylar dizisi tam tersidir. Yaşlanırız, gençleşiriz, zekileşiriz. Avcı Adam'daki meşhur heykelciğe işaret ederek, erkeğin küçüğü doyurmada ve çocukların çocuk olmasına izin vermedeki rolünü sorgular. Gerçek işbölümü, ona göre, çocuk doğuran kadınla menopoz sonrası kadın arasındaydı. Annelerin doğurduğunu büyükanneler besledi. Bu sözleşmeyle, insanın doğurganlığı ve mobilitesi sınır tanımadı.

Peki ya erkekler? Onlar da uzun yaşıyor. Yaşam süresi kadının yararına bu kadar uzadıysa o zaman miadını doldurmuş erkeğin işi ne? Bu sorunun cevabı daha çok genetiğin mekanizmasıyla açıklanabilir. Kadınlar belirli bir gen üzerinde özel bir imtiyaza sahip değildir. Y kromozomunda, babadan oğula geçen genlerin tersine, kadınlar tüm genlerini oğullarına ve kızlarına paylaştırır. Bir kadın menopoz sonrası dinçlik sağlayan genlere sahipse bu genler erkek zigotlara çıkan yolu da bulur. Erkek yaşam süresi de çekelenir. Yine de bedensel kuvvetin dişi altyapıda en üst düzeyde çalıştığı söylenebilir. Erkekler kadınlar kadar yaşamaz ve yaşam süreleri evrensel boyutta çeşitlilik gösterir. Belki de uzun yaşamak zorunda değiller. Ya da bunu istemiyorlar. Belki de saç dökülmesinden, avcılığın politik haşmetinden ve kaynanalarıyla ilgili kötü şakalar yapmaktan yoruluyorlar.

Büyükanneyi tarihimizin dip kayası olarak, menopoz sonrası yaşamıysa modern bir ikramiye gibi değil de atalarımızdan kalma bir hak olarak görürsek, "östrojen eksikliği" kavramını da öfkeli bir şüphecilikle inceleyebiliriz. Bedenlerimizin yavaş yaşlanmak için programlandığını düşünürsek, menopozu beraberinde getiren östrojen düşüklüğünden nasıl bir anlam çıkarmak gerekir? Daha da önemlisi, bunu tedavi etmeli miyiz? Büyükanne varsayımı, foliküllerimiz periyodik olarak salgılamayı bıraktığında ve bizi "istenmeyen şey"le kutsadığında, dış kaynaklı hormonlar alıp almamız gerektiğini bize söylüyor mu? Cevap... biraz karışıktır. Kaldı ki doğa kusurludur. "İdare eder" mottosunu benimsemiş lakayt bir mühendistir. Menopoz sonrası beden de "idare eder"in vücut bulmuş halidir. Nazolabial vadiler, yaşlılık lekeleri, ara sıra gelen utanç verici hapşırık sızıntıları. İşte, doğa çığırır; nabzınız atıyor, değil mi? Bir diğer ifadeyle, soma hücrelerimiz yumurtalıktaki östradiolun yokluğunda ayak direse de, bu daha iyisini yapamayacağımız ve östrojen tabletlerinden alarak daha uzun yaşayamayacağımız anlamına gelmez. Evrim düşüncesinde doğalcılık yanılgısı denilen bir ilke var; bir şeyin var olduğu haliyle en iyisi olduğunu düşünme hatası.

Cinayet ve çocuk öldürme diğer türlerde olduğu gibi bizim türümüzde de "doğal"dır ama savunulabilir insani stratejiler değildir. Aynı şey menopoz için de söylenebilir. Östradiol olmadan yaşamak doğal olabilir ama ideal değildir. Her şeyden önce, primat yumurtalıklarımızın yaşlanması tek başına bir adaptasyon değil, yalnızca folikülere getirilen evrimsel kısıtlamanın bir sonucudur. Buna bağlı olarak yumurtalıklardaki östrojen eksikliği "pardon, gelebildiğimiz en iyi nokta bu. İdare etmek gerek. Üstesinden gelirsiniz"in bir örneği olabilir. Yoktan yere üstesinden gelmeye çalışmak aptalca. Zekiyiz. Organik bir kimyaya sahibiz. Jinekolojimiz, kardiyolojimiz, endokrinolojimiz var. Hormonların işe yaradığına dair kanıtımız var. Premarin'ini al, hayatım; eğer doğuştan zekiysek, bunu yapmak da doğal!

Öte yandan eski pembe Cadillac hâlâ çalışıyor. Doğa lakayt davranabilir ama motor çalışıyor, arada bir hırıltı yapsa da... Birçok doktorun menopozla diyabet ve hipotiroid gibi hormon eksikliği rahatsızlıkları arasında kurduğu analoji işe yaramıyor. Tiroid ilaçlarımı almayı bırakırsam, günler ya da haftalar içinde dökülmeye başlarım. Tiroidim beni tuzağa düşürdü; bir rahatsızlığım var ve itiraf etmeliyim, dışarıdan yardım almadan edemem. Menopoz o kadar elzem değildir. Bir kadın yumurtalarından olunca kemikleri zayıflamaz ya da damarları zarar görmez. Pek çok kadın menopozdan sonra ilaç almadan yıllarca ya da on yıllarca olağanüstü biçimde idare edebilir. Hominid ömrü uzatma programının evrimi esnasında, kadın bedeninin yumurtalıksal "bozukluğu" telafi edebilmek için özel bir mekanizma geliştirdiğini varsayabiliriz. Aromataz akvitenin, yaşlandıkça geliştiğini unutmayın. Aromataz böbreküstü bezlerimizdeki habercileri östrojene çevirebilir ve böbreküstü bezleri menopozla susturulmaz. Gelişmiş aromataz performansı bir tesadüf müdür yoksa yumurtlama-sonrası yıllarımızda sağlığımızı korumaya yarayan bir adaptasyon mu? Vücudun yağ kapasitesi yaşla artar; yirmi beş yaşındaki halimizle aynı kiloda olsak bile. Yağ östrojen yapar. Yağa sövüp durmayın! Onun da çok büyük yararı olabilir. Asırlık bir kadının uyumluluk özelliği olabilir. Beynimizin östrojene ihtiyaç duyduğu söylenir. Nöronlar kendi steroitlerini yapabilir mi ve nöronal steroidogenez aromataz aktivite gibi yaş arttıkça güçlenebilir mi? Bilmiyoruz. Bildiğimiz şey çoğu kadının yaşlandıkça fazlasıyla zekileşmesi. Yumurtalıklarımızdan salgılanan zahiri beyin gıdası olmadığı halde.

Hormon terapinin faydaları kadar, özellikle de yaşça büyük kadınlarda, meme kanseri ve kalp hastalıkları de dahil olmak üzere, riskleri de olduğunu ve bedenin çetrefilinden ya da her bedenin ve beden geçmişinin

kendine özgü yapısından kaçış olmadığını biliyoruz. Başladığımız yere geri döndük, duruma göre karar almaya, kendimiz için karar almaya zorlanıyoruz. Güvercin gibi bir kadın, göründüğü üzere, osteoporoz riskini önlemek için östrojen terapisini tercih edebilir. Kendini sağlam ve iyi hisseden, avcı ruhuna sahip ve bedeninin bitkiye dönmek için değil, bitki aramak için evrildiğinin farkında ve bilgisayar ortamında yaratılmış şeker görünümlü Perilife ile baştan aşağı soğurulmayı reddeden kadınlar, "Aman be, hapları bırakıyorum, bir yürüyüşe çıkayım, biraz ağırlık kaldırayım ve *derhal* kızımı ziyarete gideyim ve çocuklarına bakmayı teklif edeyim," diyebilir.

Menopozun evrimsel analizi hormon terapisinin nimetleri ve riskleri hakkında bir şey sunuyorsa, bu epidemiyolojiyle uyumlu bir derstir; Kadın Sağlık İnisiyatifi'nin incelemesiyle de kanıtlanmıştır; uzun süreli östrojen takviyesi yalnızca meme kanseri riskini artırmıyor (önceki araştırmaların ışığında) aynı zamanda kalp hastalıkları riskini de yükseltiyordu (önceki araştırmaların östrojen takviyesiyle düştüğünü iddia ettiği durum). Vücut, "Bana verdiğiniz kadarına ihtiyacım yok," diyor, "ben şapşalın teki değilim, kendime düşündüğünüzden çok daha iyi bakabilirim." Kimi doktorlar kadınların hormon terapiye iki aşamalı bir yaklaşım sergilemesini savunuyor: Ateş basması, uykusuzluk gibi geçici semptomları savuşturmak isterlerse menopozdan hemen sonra ufak dozlarda alım; ardından bu süreci ilerleyen zamanlarda yeniden gündeme getirmek. Her şeyden önce, büyükanne varsayımının, Gri Panter* standartlarından bile yola çıksanız, hayatınızın son çeyreğine geldiğinizde, yedek ikmal maddelerinizi silip süpürmeye başlarsınız. Aromataz ve yağ dokusu artık yetmeyebilir. Doğanın sabrını zorlarsınız. Size olan ilgisi azalır. Menopoz sonrası dönemin de *sonrasına* geçersiniz. Artık bilge bir yaşlısınız. Bilgelik beklenenden fazla kalmış olmanız ve bunu iplemiyor oluşunuzdur.

Farmakoloji kötü bir şey değildir ama organik anaerkillikten daha fazla şey bekleriz ve verecekleri daha fazladır. Ailenin yaşlı kadınlarını hepimiz biliriz. Kadın bilinçaltının bir köşesinde öylece durur: sessiz sedasız, ateşli, sevecen, ezip geçen. Canımızı sıkan ve kafamızı karıştıran dürtülerin bazılarını açıklayabilir. Kız çocuklarının annelerine karşı erkek çocuklarından daha sert olduğuna tanık olurum. Kadınlar babalarını romantize edip onların günahlarını ve hatalarını bağışlar ama annelerine karşı acımasızdır.

* ABD'de yaş tabanlı ayrımcılıkla mücadele eden bir sivil toplum örgütü. –edn

Anne ne yaparsa yapsın, hep yanlıştır. Anne soğuk ve ihmalkârdır, buyurgan ve boğucudur, anne çaresizdir, anne cadalozun tekidir. Feminizm bile anne öfkesini, anne nezlesini yenmemizi sağlayamadı. Annelerimize olan öfkeye tutunuruz. Ondan vazgeçmek istemeyiz. Çünkü bizi korur. Geçenlerde bir editör kadınların anneleriyle ilgili yazdıkları makalelerden oluşan bir kitaba katılmamı istedi. Yazarlar arasında romancılar, şairler, eleştirmenler, tarihçiler vardı, hepsi de bilinen, entelektüel olarak sağlam isimlerdi. Kabul ettim ve annemin kendi paramı kazanmamın önemini gösterdiğini, hep en iyisi için beni yönlendirdiğini, amacı bu olmasa da anorgazmiden kurtulmamı sağladığını anlatan pozitif bir yazı yazdım. Editör beni arayıp teşekkür etti. Kitabın tam da böyle bir sese ihtiyacı olduğunu söyledi. Anneleriyle ilgili güzel şeyler söyleyen az sayıdaki isimden biriydim.

Bununla övünmüyorum. Başka türlü de olabilirdi. Annemden içten içe ve saplantılı bir biçimde nefret ettiğim, onu her düşündüğümde çılgınca ağladığım, ondan esinlenerek kalpsiz Kalp Cadısı Ogress'le ilgili masallar yazdığım dönemlerim de oldu. Ama anne krizinin tam ortasında kendime hâkim olup, "Bu çok mantıksız, bu hiç adil değil ve çok korkunç bir şey," diye düşündüğüm zamanlar da... Şimdi sizin kızınız büyüdüğünde size öfke kusmasın ve sizi suçlamasın diye, kendinizi anne öfkesinin lağımından nasıl çıkaracağınızı düşünün. İyi-anne makalemi yazarken, cömert olmak için bir hayli uğraştım, son derece ihtiyatlı davranmaya ve kendimi korumaya çalıştım. Aksi halde, öyle bir safra kusardım ki! Ama bu bana çok klişe geliyor. Biz kız çocuklarının, çıngıraklı yılanlar gibi kurtuluşu olmayan zehirli dişleri vardır.

Aynı zamanda kadınlar annelerine fazlasıyla yakındır. Anneleriyle erkek çocuklarından daha fazla şey konuşurlar. Bir kadın annesini ortalama haftada bir kere ararken, bir erkek ortalama ayda bir kez arar. Annelere ihtiyacımız var. Kadınlar annelerini suçlar, rüyalarında annelerini öldürdüklerini görürler ama anneleriyle daha fazla zaman geçirmek için yine yuvaya dönerler. Tam olarak ifade edemeseler de bir şey isterler. Bir şey beklerler. Annelerinin yıllarca yanlarında olmalarını isterler, bir yetişkin olduktan sonra bile. Sylvia Plath annesiyle ilgili büyük öfke içeren şiirlerinden birinde şöyle yazmıştı: "Denizden açıldın bana / Bir plasenta, şişman ve kırmızı / Cıvıldaşan âşıkları felç eden Çek tentaküllerini üzerimden / Aramızda hiçbir şey yok." Aynı zamanda, Cambridge Üniversitesi'nin değişim öğrencilerinden biri olarak, annesine uzun ve ağırbaşlı mektuplar yazar, hayatının en ince detaylarını anlatırdı: Tanıştığı erkekleri, katıldığı

partileri, "açık tenli, biraz histerik ve cansız" halleriyle İngiliz kızlarından nasıl hoşlanmadığını, ona sıcak bir çorba getirip onu sevdiğini söyleyen birinin çaresiz özlemini anlatırdı. Annesine olan çaresiz özlemini...

Anne ve kız çocuğu arasındaki duygusal akson genellikle ortak cinsiyete sahip olmakla, kız çocuğunun kendini annesiyle özdeşleştirmesiyle ve bir erkek çocuğunun aksine, birey olma ve kendine bir kimlik inşa etme ihtiyacı gütmemesiyle açıklanır. Bu analize göre, kadınlar annelerinin kızı olarak kalmaya devam eder çünkü bunu yapabilirler. "Anneciğim" diye ağlamak bir erkeğe kıyasla onlar için tehlike arz etmez. Benlikleri ve cinsel kimlikleri kadın gücünü reddetmelerini talep etmez. Böylece, bir kadının annesinden beklediği her türlü yardım, genç bir kızın süregelen huysuz isteklerinden daha fazlası olarak görülmeyebilir.

Büyükanne varsayımı çocuksuluğa daha az vurgu yapan başka bir yorumlama getirir. Genç kadınlar hep yaşlı bir kadının varlığına ihtiyaç duyuyorsa ve bu ilk insan topluluklarında toparlayıcı bir ilkeyse, o zaman annelerimize olan bu yapısal iştahımız ergenlikle bitemez, bitmemeli. Bundan çok daha güçlüdür. Yaşam kaynağı bir nehir gibi. Akıp durur ve onu takip ederiz, o bir taşar bir iner ama asla sona ermez ve o nehirde yüzmeliyiz. Yaşlı bir kadın çocuklarınıza sahip çıkıyorsa o yaşlı kadın çocuklarınız gibidir: Derinden sevilen ve istenen kişidir, bir parçanızdır. Aynı zamanda yaşlı kadın size ait değildir; ilişki kurduğu başka ailevi bireyler de vardır. Sizi hayal kırıklığına uğratır ve ona kızarsınız, ona ihtiyaç duymayı bırakırsınız, ondan yardım istemeyi bırakırsınız. O yardım edebildiği zaman eder, yardım ettiğinde de size güven verir. Yardım etmediğindeyse, ihtimalen başka bir büyük el uzatacaktır.

Batılı yaşamın yapısı yaşlıyla genç kadın arasında uzun süreli bağ kurmaya yeterince fırsat vermiyor. Evleniyoruz, göç ediyoruz, isteyeceğimiz son şeyin annemizin taşınması olduğu dairelerde ya da minik evlerde yaşıyoruz. Akrabalarımızla yakın çevremizle olduğundan daha zayıf bağlarımız var, hatta yok bile. Yine de arzular ve ihtiyaçlar buharlaşıp uçmuyor, yalnızca değişime uğruyor. Yetişkinlikte doyurulmayan yegâne arzu annelik eşiğinde yatıyor. Bilakis, daha geniş akrabalık matriksinde yaşanan kayıplar, tüm öfkenin anneye yöneltilmesini sağlıyor. Daha büyük bir kadından yardım istiyoruz, annemiz ise tanıdığımız tek yaşlı kadın. Kadınlar terapiste gitmeye karar verdiklerinde, genellikle kendilerinden yaşça daha büyük bir kadın terapist seçiyorlar. Zihinlerindeki potansiyel kurtarıcı profiline uyacak birinden destek bekliyorlar. Annelerini aramıyorlar. Aksine, annelerine

muhtemelen çok öfkeliler, terapiye gelmelerinin sebebi de bu. Ama yaşça büyük bir kadın terapistte, kaybolan bilgelerini arıyor; anneleri öldüğünde, yetersiz kaldığında ya da başka durumlardan ötürü olmadığında yerini dolduracak bir *loco matris** bir kadını.

Doğalcılık yanılgısı, farz edilen yaradılışı, farz edilen optimuma taşıma yolunda bizi uyarır. Yaşamımızı akrabalarla çevrili bir şekilde yaşamak istemiyor olabiliriz. Ailelerimizi boğucu buluruz. Mesleğimizden haberdar olan ve her sosyal hatamızı yüzümüze vuran komşulardan yorulduğumuz için küçük kasabalara göç edebiliriz. Yine de hepimiz birbirimizi tamamlarız; atalarımızın izleri, binlerce yıllık geçmiş benliğin tekilliğinin üstüne gelir. İster öncesine gidelim ister şimdiye, her yerde metanet bulabiliriz. Örneğin, dokunmak şahane bir duygudur. Aynı zamanda en eski alışverişlerden biridir, plazma hücresinin ve yarattığı yalnızlık duygusunun başkaldırısıdır. Dokunmak iyileştirir. Bir insan komadayken bile, hemşirenin hafif bir dokunuşu kan basıncını düşürmeye yeter. Dokunuşa ihtiyacımız var ve ona olan iştahımız bize hep yarar sağlar. Aynı şekilde, bir kadının anne-arzusunun; yaşlı bir kadına ya da kadınlara olan ihtiyacının da eskiden kalma ve önemsenmesi gereken bir şey olduğunu savunuyorum. İnsanların gerçek bir anaerkillik içinde, kadınların yönettiği bir düzende yaşadığına dair kanıtımız yok. Ama kız çocuklarının doğdukları ortamda yaşamını sürdürürken, erkeğin yetişkin olarak ayrılması gereken anaerkil-lokalite olgusu geleneksel toplumlarda yaygın değildir ama insan dışındaki primatlarda baskın bir kuraldır. Kadınlar istikrarlı bir çekirdek oluştururken, erkekler gelip Michelangelo'dan ya da daha çok tuttukları takımdan konuşup gider. Primatolog Kim Wallen, "Kadınlar arasındaki ilişkinin merkezi rolünü reddeden her tür ön-insan topluluğu modeli, muhtemelen hatalıdır," der. Hadza kültürü anaerkil değildir; kadınlar birçok açıdan erkeklerden sonra gelir. Ama hem birbirine hem de anaerkil-lokaliteye bağlı olduklarından, kimse açlık duymaz, bu sözsüz anlaşma zihin için güçlü bir ilaç görevi görür.

1970'lerde, kadınlar kız kardeşliği konuştular ve bunu pratiğe dökmek için bir hanımağa adımı attılar. Fakat ütopyacılar bile yaşa göre ayrımcılık yapma alışkanlığına yenildi. Genç kadınlar genç kadınlara yürekten bağlıydı. Yaşlı kadınlar ayrılıp OWL** (*Older Women's Liberation* [Yaşlı Kadınların Özgürlüğü]) gibi topluluklar kurdular, o zamanlar otuz yaşını aşanlar yaşlı sayılıyordu. Bölünmek o zamanlar yanlış bir adımdı, bugün

* (Lat.) Anne yerine. –edn
** (İng.) Baykuş. –çn

tekrarlamakta çok başarılı olduğumuz bir hata. Jenerasyonlar arasındaki bariyerleri *baby boomer,* X kuşağı ve son versiyonu, milenyum kuşağı ya da *zeroaster** ("Bizden öncekilerin hepsi negatifti") gibi bunaltan isimlerle kodluyoruz. Kronolojik yaşıtlarımız arasından arkadaş seçiyoruz, birkaç kuşak altında ya da üstünde arayışlar yapan neredeyse yok. Sonra da bizimle aynı istikrarsız süreci yaşayan, aynı sebeplerden endişe eden kız arkadaşlar ediniyoruz. Ve hep beraber annelerimizin, o mistik yaratıkların, dişi akıl hocalarımızın, dünya üzerinde yalnızca bir an durup nefes alabileceğimiz; güvenle nefes alabileceğimiz o ufacık alanın peşine düşüyoruz. Aynı yaştaki insanların oluşturduğu grup, özü itibariyle istikrarsızdır. Yaşıtlar da kardeşlerin didiştiği gibi didişirler. Atalardan gelen kardeşlik trans-jenerasyoneldir ve kız kardeşlikten olabildiğince fazla güç ve merhem bekliyorsak, eskimiş örnekleri bir dereceye kadar gözden geçirmekten hem genç hem görmüş geçirmiş başlıklarla dolu kütüphanemizi kucaklamaktan zarar gelmez.

Ne de olsa bu benim hayalim. Sanırım hep çeşitlenmiş portfolyolara, kabilelere, cadılar meclisine inandım. Üniversitedeki yıllığımda, kendimi anlatmak için *Ulysses*'ten (fazla şeytani kaçsa da) bir alıntı yapmıştım: "Tecrübenin büyüttüğü gençliğin yolu rüsvadan geçer." Sert ve yaşlı bir kadının havalı gri saçlarıyla elimden tutup beni, rüsvalığın parmakla gösterilen, tehditkar cennetiyle yüzleştirmesi fikrini hep sevmişimdir. Rüsva ruhani bir bilgi, spiritüel bir gerçektir ama daha sert ve karanlık halidir. Benim deneyim kaynağım bir kadın olmalıydı çünkü deneyimli bir adamın ancak zamparalık koktuğunu düşünürdüm. O deneyimi nerede bulacağımı bilmiyordum; üniversitedeki kadın profesörlerim profesyonel mesafeyi korumak zorundaydı. İlgilenilmesi gereken onca öğrenciyle, durumları anne ve büyükannelerden bile kötüydü. Zaten onlardan çekiniyordum ve hafifliğimin ağırlığını, karşılığında onlara verebileceğim şeyin azlığını fazlasıyla hissediyordum. Yaş skalamın dışında birileriyle nasıl arkadaşlık kurulur, hâlâ bilmiyorum, yine de yaşatacağı tesellinin özlemini çeksem de, o cadılar meclisinin hayali, onu bulma umudu bile içimi rahatlatıyor.

Kızımın artık bana ihtiyaç duymayı bir nebze bıraktığı, ergenlikte yaşamayı beklediğim (çünkü bana fena halde öyle olmuştu) tüm o nöbetleri ve suçlamaları atlattığı yetişkin zamanlarını görmenin çılgın hayalleri içindeyim. Organik büyükanneyi yorumlarken anne açlığının, kadınlığın ilkel bir

* Sıfır anlamına gelen "zero" sözcüğüyle kodlanarak türetilen bir terim. –çn

özelliği olduğunu ve kızımın bana ihtiyaç duymasının bir çocuğun yemek, kıyafet, barınma ve takdir ihtiyacından bile daha büyük, edebi ve tutkulu olduğunu söylerken umarım haklıyımdır. Bana nasıl biri olduğunu gösterecek, sık sık kendinden haberdar edecek ve zihni açık yavrular verecek, onları korumada güvenecek kadar bana ihtiyaç duyacağını umuyorum. Umarım Gençlik ve Deneyim'in çatışmasını, Rüsva'ya değişir. Ateş püskürebildiğinde beni mutlu mesut bir halde bıraksın ama her bir hemoglobininde beni bulabileceğini, benimle dinlenebileceğini ve nefes alabileceğini, güvenle nefes alabileceğini bilsin, hiç olmazsa öfke ve hayal kırıklığı arasındaki o bir anlık molalarda. Kemiklerim, beynim ve gücüm olduğu sürece, hepsi de ona ait. Çok fazla olmasalar da direnmeyi bilirler ve hanedan geleneklerine memnuniyetle uyum sağlayacaklardır. Gençlik çağırdığında, Deneyim küreğini çıkarıp kazmaya başlar.

14*

KURT FISILDAR, SIRTLAN GÜLÜMSER

Testosteron ve Kadınlar

NEDEN HÂLÂ BİR TELEVİZYONUM VAR, bilmiyorum. Aslında çoktan kırılmış olması lazımdı ya da en azından ekranın ortasında hoş bir çatlak olmalıydı. Ama yok. Televizyon odamızda çekiç ya da ağır bir alet bulundurmuyorum bu yüzden ne zaman kız çocukları için oyuncak reklamına denk gelsem, gözümü karartan o kızsal öfkemi bastıracak bir yol bulamıyorum. Oyuncak bebeklerden ya da bebek evlerinden, mutfak aletlerinden, Barbie güzellik setlerinden ya da Barbie karavanlarından nefret ettiğimden değil. Sadece reklamların sesinden, arka fondan gelen o karamelimsi müzikten, cafcaflı takıların şıkırtısından, oyuncak kutusunu parçalayan kız çocuklarının ahları, vahları ve kıkırdamalarından nefret ediyorum. Bu reklamdaki kız çocukları her zaman çok yakın arkadaşlardır; tüketicilik saplantılarına rağmen her daim nazik ve cömert, gelişme çağındaki komüniterler, hayalperest kibutzçular. Birbirlerini çok ama çok severler, neredeyse onları bir araya getiren oyuncağı sevdikleri kadar çok. Bu reklamların yapımcıları kim olursa olsun, tek bir şey kesindir: Onlar hiç kız çocuğu olmamışlar. Öyle olsalardı, büyüdüklerinde ciddi sadist eğilimleri olurdu. Genç bir kıza, genç kızlığın Barney'nin dizinde zıplamaktan ibaret olduğu izlenimini vermek, küçük bir ceylanı Serengeti'deki hayatına, kremaya batırıp çıkararak hazırlamaya benzer.

Eğer bir kızsanız ya da hiç kız olduysanız, bilirsiniz ki kız olmanın ilk görevi bir grup kızın arasında yaşamayı öğrenmektir. Grup içindeki kızlar Joni Mitchell'in dokunaklı melodilerine benzemez. Grup içindeki kızlar... nasıl denir, hep erkeklere atfedilen o kelime nedir? Agresif. Elbette

agresiftirler. Çünkü hayattalar, öyle değil mi? Onlar primattır. Sosyal hayvanlardır. Yani evet, kızlar Barbie'lerle oynamayı sevebilir ama yanlış bir hareket yap bakalım, kız kardeşim, bakın bakalım Dişçi Barbie'niz nerede: Soyulmuş, lime lime edilmiş ve göğüslerinde diş izleriyle parçalarını çöpten toplarsınız.

Eğer kızsanız ya da hiç kız olduysanız, genç kızların agresif olduğunu bilirsiniz. Hammurabi Kanunları kadar eski bir bilgidir bu. Ama Candyland'in reklam panolarında görünen bir kız asla agresif değildir; aslında her geçen yıl daha da vıcık vıcık hale geliyorlar. Biyolojik teorinin çayırlarında hoplayıp zıplayan kızlar da asla agresif değildir. Onlar *toplum yanlısı*dır. Konuşmayı bilen, etkileşim kuran, dikkatli, yumuşak başlıdırlar. Meşhur Belchee bebeklerle* birlikte satın almayı isteyeceğiniz türden arkadaşlardır. Örneğin, *Nature* dergisinde 1997'de yer alan bir yazıyı ele alalım. İngiltere'deki araştırmacılar diğer kız çocuklarının aksine çift yerine tek X kromozomu olan Turner sendromlu kızlar üzerinde araştırmalar yaptılar. Biliminsanları ilgi çekici bir gözlemde bulundular: Turner'lı kız çocuklarının sosyal becerileri arasında kromozomal altyapıya bağlı olarak çeşitlilik gözlemleniyordu. Normalde bir kız çocuğu annesinden ve babasından birer X kromozomu alır. Yalnızca bir X kromozomuna sahip olan Turner'lı kız bunu anneden ya da babadan alabilir. Yüz Turner'lı kız üzerinde araştırma yapan biliminsanları, X kromozomunu babalarından alan kızların, kromozomunu annelerinden alan kızlara göre daha sıcak kanlı olduklarını keşfettiler. Babasının kızları arkadaş canlısı, sosyal yönü güçlü ve daha uyumluydu. Annelerinin parçasını taşıyanlarsa arkadaşlıklarda daha isteksiz, utangaç, tutuk ve saldırgan, rahatsız edici davranışlara yatkınlardı. Tüm bunlar Turner sendromunun davranışsal paletine son derece faydalı, olağanüstü bir bakış sunmuştu ama biliminsanları burada durmadılar. Çalışmalarını, kız çocuklarının, hem de tüm kız çocuklarının iyi huylu davranışlarının doğuştan geldiğini iddia edecek kadar ileri gittiler. Babadan gelen X kromozomlu Turner kızlarının, yani sosyal anlamda uyumlu olanlarıyla kromozomunu annesinden alan kızların, yani sosyal anlamda saldırgan ya da ürkek olanların aslında erkek çocuklarına özgü bir genetik özellik taşıdıklarını öne sürdüler. Düşünce biçimleri kurnazca ve anlaşılması zordu ama en son analizde genetik olarak sosyalliğe, diplomasiye ve nezakete eğilimi olan genç kızlardan bir portre oluşturdular. Müphem varsayımlarına

* Bob Burgers çizgi filmindeki Belcher ailesi in çocuk üyeleri. –çn

göre X kromozomu, normal kızlarda aktif olup normal erkek çocuklarında olmayan sosyal erdem geni barındırıyordu; yani her iki kanada atfedilen evrimsel avantajların cinsiyet ölçeğinde ifadesel bir çeşitlilik taşıdığını iddia ediyorlardı. Erkeklerde sosyal hassasiyet teorik olarak agresifleşmeyi, güç mekanizmaları kurmayı ve önlerine çıkan tüm empatik aptalların üstüne av partileri, ordular ve buldozerlerle gelmeyi kolaylaştırıyordu. Kız çocukları için daha güçlü sosyal yeteneklere sahip olmak, hemcinsleriyle arkadaşlık kurmayı, anlaşarak gelişebilmeyi ve annelik sanatını öğrenmeyi kolaylaştırıyordu. Araştırmacılardan biri, "Küçük kızlar küçük anne olmayı seviyor," demişti. "Kadınlar da diğer kadınlarla konuşmayı seviyor. Başka kadınlarla toplumsal ilişkiler geliştirmek doğal yeteneklerinden kaynaklı." *Doğal yetenek* yaratılışa dair bir şeyi, kromozomal bir dokunuşu ifade ediyor.

Kendimde bu geni SSEN-1 olarak tasarlama imtiyazını buluyorum: SSEN kız çocukluğunun antik tarifindeki malzemelere gönderme yapıyor, 1 de sosyal nezaketin yeterince karmaşık bir işleyiş olduğuna dair temel kabulü simgeliyor; öyle ki allı pullu sihirli değneklerimizi yeterli hassasiyetle sallarsak çoğu kız çocuğuna özgü diğer SSEN genleri de açığa çıkacaktır.

Ucu bucağı olmayan ve cafcaflı birtakım tahminlere gebe bir araştırmanın, kromozomal anomaliye sahip yüz çocukluk bir popülasyonla sınırlı olduğunu unutalım. Hatta kromozomal anomalilerin karmaşalarla ve kendi içinde kafa karıştırıcı faktörlerle dolu olduğunu da unutalım. Varsayılan SSEN-1 geninin saptanmadığını, hatta varlığının bile kanıtlanmadığını unutalım. Beni etkileyen şey rapordan peyda olan genç kız genellemesinin aşağılanmış ve tuhaf duruşu. Toplumsal denge ve arkadaş çevresi bir genç kızın doğuştan hakkıdır. Annelikçilik salatası. Otoriter kızlar nerede? Marazi kızlar, adi kızlar, hayalperest kızlar, bugün en yakın arkadaşınız, yarının Eve Harrington'ınız* nerede? Saadet zincircileri, size A'dan Z'ye puan veren toplumsal noterler nerede ve bu konuda hiçbir şey yapamıyor musunuz? Sırtlan kızlar, leopar kızlar, çakal ve karga kızlar nerede?

Tek bildiğim o yaşayan, kaynaşan, agresif kızlar nerede?

Kızlarda ve kadınlardaki agresyonla ilgili çok fazla şey konuşup duymuyoruz, bu yüzden var olduğunu ve bir nedeni olduğunu unutuyoruz. Agresif davranışları erkeklerle özdeşleştiriyoruz ve bu noktada takılı kalıyoruz, sonra da kendimizi anlatamıyor, ifade edemiyor ya da haykıramıyoruz. Biliminsanları bunu bir ritüele çevirdi. Bizse refleksif olarak yapıyoruz;

* Türkiye'de *Perde Açılıyor* adıyla oynayan 1950 yapımı *All About Eve* adlı filmin, baştan yakınlık gösterdiği bir yıldızın yerine geçmeye çalışan kahramanı. –edn

bilge, entelektüel olduğumuzu ve bu eskimiş yorgun klişeyi aştığımızı sanırken bile. Kumsaldaki kraker kırıntıları için kavga eden bir grup martıyı izlerken, kirli beyaz tüyleri ve gagalarında olgunluk sembolü kırmızı lekeleri olan yaşlı martıların, bütün zamanını daha genç, kahverengi tüylü olanları sürekli gagalayarak hâkimiyet kurmaya çalışırken harcadığını fark ettim. Gençlerse onların üstünlüğünü umursamadan krakerleri mideye indirmeye çalışıyorlardı. Onları izlerken, çekişme halindeki tüm martıların erkek olduğunu varsaydım, erkek olmalıydılar çünkü öylesine agresiflerdi ki. Tüm hikâyeyi kafamda kurgulamıştım; yaşlı martılar statü derdindeydi, genç erkeklerse umursamaz ve fırsatçı. Sonradan hatırladım ki erkek ve dişi martılar birebir benzerdi (her cinsiyette kahverengi gençliği, beyaz yaşı temsil ediyor) ve yine utanarak fark ettim ki bu mahalle kavgasındaki kuşların çoğu dişi olmalıydı çünkü dişilerin yemeleri gerekir ve leşçil hayvan hayatı pis şeydir.

Neyse, düşünmeden tepki gösterenlere yüklenmeyelim. Erkek agresyonuna koşullanmamız hiç de mantıksız değil. İnsanlar arasında erkek tipi agresyon bazen burunda patlayan bir yumruk kadar net olabilir. Şiddet suçlarından ezici çoğunlukla erkekler sorumlu. Cinayetlerin yüzde 90'ı, saldırıların yüzde 80'i, tecavüzlerin hemen hemen yüzde 100'ü erkekler tarafından işleniyor. Agresyonun temelini anlamaya çalışan araştırmacılar bunu tıbbi düzlemde meşrulaştırmalılar; aksi halde varsayımlar üretirken başları belaya girecek. Erkek agresyonu bir hastalık olarak tasnif edilir. Şiddet toplum sağlığına bir tehdittir. Erkekler kadınlara kıyasla fiziksel şiddete daha meyillidir, bu nedenle erkek agresyonu, kadın agresyonuna kıyasla daha büyük bir bilimsel meseledir. Ayrıca hepimiz biliyoruz ki kadınlar erkeklere göre çok daha az agresiftir ve kızlar çok büyük dostluklar kurar. Eğer sen kızım, buna ters düşmeye niyetliysen, seni ikna etmenin yöntemleri var, çocuk programının karşısına zorla oturtarak başlayalım.

Görmezden gelinen dişi agresyonuyla ilgili problem şu: Biz agresif olanların, biz kızların ve kadınların, koşullu primatların kafası karışık. Sanki denklemde, benliğin ve dürtünün tanımında eksik bir şeyler var. Derin vahşiliğimizin çalılıklarında açlığımız ve dürtülerimizle gezinmeye bırakıldık, bu durumu kendi aramızda, kız kıza tartışarak çözümlemek üzere atıldığımız bu çocuk parkında, kendimizi kanıtlamak, kafa kafaya vermek, göğüslemek, kalibre etmek zorunda olduğumuzu biliyoruz ama mücadelemizin kanıtını ekranlarda, kitaplarda ya da biyolojik etiketlerde neredeyse hiç görmüyoruz. Bir bilimkadınının kelimeleriyle, kendimizi "hata değişkenleri" gibi

görmeye terk edildik; niye olduğumuzdan daha tatlı olmadığımızı, niye bu kadar çok şey istediğimizi ve niye yerimizde duramadığımızı sorguluyoruz.

Biyokültürel düzlemde, Kadın'ın sarı peruklu tasvirinde bir şeylerin eksik olduğunu bilsek de agresyonumuzun sınırlarını keşfetmeye isteksiziz. Agresif görülmeyi ya da agresif olduğumuzu düşünmelerini istemiyoruz. Kimse agresif insanları sevmez, ne erkek ne kadın. Agresif dediğimiz insanlar başa bela olduğunu düşündüğümüz insanlardır ve bu tür insanları evimizde, işyerimizde ya da kafamızın içinde istemeyiz. Bir monokrom içindeyiz ve agresyonla alakalı tamamen negatif düşüncelerimiz var; karısını döven ya da kokain bağımlısı tiplerle özdeşleştirdiğimiz bir profil. Kendinden emin ve kararlı olmak güzel; bunlar iyi, doğru ifadeler ve biz, aşırı meşgul global pazarlamacılar, onları seviyoruz. Fakat agresyon küflü bir şeydir. Agresyon aşağılıktır. Gerçekten de ezikler içindir. Agresyon, hakiki güce sahip olmadığında sığındığın şeydir.

Size anlatmaya çalıştığım da buydu. Agresyon kızlara göredir.

Şimdi fırsat bizim. Agresyon demodedir. Tıbbileştirilmiş, şeytanlaştırılmış ve kamuoyunun çöplüğüne atılmıştır. Artık arzulanan bir özellik ya da gerçek bir erkeğin sembolü gibi görülmez. Agresyonu kurtarmak ve onunla istediğimizi yapmakta özgürüz. Onu ıslah edebilir ve çözümleyebiliriz. Paylaşabiliriz. Onu kadınlar ve genç kızlar olarak, ihtiyaçlarımız doğrultusunda anlayabiliriz ve agresyonun ne zaman ortaya çıktığı, ne tür şekiller aldığını görebiliriz. Agresyon düşmanca davranabilir ve yaralamak için fırsat kollayabilir, ama aynı zamanda yaratıcı olabilir ve haşır neşir olmanın yollarını arayabilir. Psikologlar agresyon davranışını hiç sektirmeden antisosyal bir davranış olarak niteler. Ama bu çok heves kırıcı, mantıksızlık derecesinde iyimser bir bakış açısıdır. Masum görünen birçok sosyal davranışın altını kazıyın, orada kıs kıs gülen agresyon örnekleri bulursunuz. Sıcakkanlılık en derinde agresif olabilir, akşam yemeğinin ortasında talepkâr bir çağrı alan biri bunu doğrulayabilir: "N'aber, nassın? Bana biraz para göndersene." Ya da şu alışverişi bir düşünün; evinize misafir geldiğinde de sıklıkla yaşanan şey. Ev sahibi misafire yiyecek ya da içecek bir şeyler teklif eder. Misafir de reddeder. Görünüşte, her oyuncunun davranışı dostane, agresyonun antitezidir. Ev sahibi cömerttir, misafir de ev sahibine rahatsızlık vermemek için düşünceli davranır. Bazen alışveriş son derece basit, tatlı ve altmetinsizdir; misafir akşam yemeğini yeni yemiştir ve daha fazla atıştırmak istemez. Şimdi de ritüelin agresif potansiyelini, altında tınlayan güç dinamiklerini bir düşünün. Ev sahibi yiyecek teklif ederken, bunun görevi

olduğunun sinyalini verir. Onun evidir ve kaynakları etrafındadır. Verecek olan kişi odur ve cömertlik pozisyonundan yararlanmak ister. İlişkiyi kendi koşullarına göre belirler; bunu güvenilir, eli açık ve donanımlı görünerek yapar. Geçici de olsa misafiriyle ittifak kurmak ister ki, misafir de bu armağanı kabul ederek karşılığında minnettar kalsın.

Misafir teklifi reddederek geçici ortaklığı ya da bağımlılığı reddeder ve bunu yaparken burada sorumlu kişinin *kendisi* olduğuna dair üstü kapalı mesaj verir; armağanı ya da potansiyel anlaşmaları reddedebilen odur. Ev sahibi reddedildiği için hafiften gücenebilir, sertleşip, "Tamam o zaman, arkadaş olmayalım, derdini söyle de işimize bakalım," diyebilir. Bazen bir cömertliği geri çevirmek boşuna tokata benzetilmiyor. Bağlam her türlü sosyal alışverişin agresif kinetiğini belirleyebilir, onu uysallığa da düşmanlığa da sevk edebilir. Yemek teklifini reddetmek, ev sahibi çocuklu eski bir dostsa ve mutfağa ne kadar geç girerse o kadar iyi olacaksa cömert bir tavırdır. Yemek teklifini reddetmek, eğer çalışanınızın evine hafta sonu ziyarete gitmiş bir patronsanız kırmızı benekli gaganızı despotça salladığınız anlamına gelebilir. Aniden ortaya çıkar, zavallı kızı korkutursunuz; size sevdiğiniz bir içeceği uzatarak aradaki ilişkiyi dengelemeye çalışırken siz onu hakir görmüş olursunuz. Neyse zaten onu kovacaktınız; içkiye ihtiyacı olan kendisi.

Bağlam ve müdahale derin bir agresyonu çekici kılabilir. Leydi Macbeth kadın öfkesinin favorilerindendir; acımasız ve hırslı kadın kocasını Kral Duncan'ı öldürmesi için kışkırtmaya çalışıp suç ortaklığı yaparken ruhlara, "Alın kadınlığımı ve tepeden tırnağa zulümle doldurun beni," diye yalvarır ve elini kana bular. "Kötü ruhlu, agresif acuze" sözleri bu kadını anlatmaya yetmez. Önyargılarımız hafiften canlansa da Leydi Macbeth aslında trajik asaletin havasını takınır. Ya Leydi Macbeth Kuzeyli bir kadın reis, kabilesinin savunucusu olsaydı? Finlandiya Uppsala Üniversitesi'nin felsefecilerinden Pekka Niemela, Leydi Macbeth'in, klasik İskandinav destanı Orkneyinga Destanı'nın güçlü kadınlarını anımsatan bir karakter olduğu için Viking olduğunu iddia etti. Niemela *Macbeth*'in MS 1000'in İskoçya'sında geçtiğine dikkat çekiyordu; o dönemlerde İskoçya'da Hıristiyanlıktan çok pagan inancı ağırlıktaydı ve Viking kültürüyle yönetiliyordu. Bir Viking olarak Leydi Macbeth gaddarlığından hiçbir şey kaybetmediği halde, sempatimizi kazanabiliyor. Viking kadınlarından gaddarlığı beslemeleri, serinkanlı olmaları, sütle dolup taşmaları beklenirdi. Viking erkekleri savaşa gidip aylarca, hatta yıllarca dönmezlerdi. Viking kadınları derebeyliklerden de sorumluydular ve yaşam, ölüm, savaş ve barış konusunda karar verme

yetkisine sahiplerdi. Ama görkemli çayır çimen partilerine zamanları yoktu. Yağmacı sınır, her daim yağmalanma riskiyle karşı karşıyaydı ve Viking'in mülkiyetini ya da insanını koruyan, ne anayasa ne şerif ne de Kanadalı atlı polisler vardı. Dış etkenlerin tehditlerine karşı tek güç akrabalık bağları ve kabileydi. Zayıf bir kabile, müttefikleri çekemezdi. Zayıf bir kabile tek bir kıyımla yerle bir olabilirdi. Bir Viking kadının bu duruma kayıtsız kalma gibi bir lüksü yoktu. Macbeth nispeten soylu ismini ve özündeki insan sevgisini alıp her an bir gemiye atlayabilirdi. İskoçya tepelerine demirlenmiş kadın içinse kraliçe tacından başka hiçbir şey kabilesini korumaya yetmezdi; bu taca ulaşmanın bir bıçak ucundan başka yolu yoktu.

Leydi Macbeth her kadın oyuncunun hayalidir ama her gün Norveçliyi gerçek hayatta oynamak zorunda olmadığımız için şükredebiliriz. Bizim agresyonlarımız makuldür, çok derin izler bırakmayacak türdendir. Yine de agresyon agresyondur, *bizim* agresyonumuzdur ve asıl önemli olan şey onlara ihtiyaç duymamızdır. Onlara düşmanlıktan ya da transvestizmden bağımsız yaklaşıp kaynaklarını ve alt katmanlarını incelersek kendimizi, kadın saframızı affedebilir ve arkadaşlarımıza öpücük gönderebiliriz.

Bu durum beni testosterona götürdü; heybetiyle öylesine nam salmış ki karbon halkalarının çınladığını duyabilirsiniz. Agresyonun kaynağını düşünürken testosteronun minik ukala gözünden bakmamak yanlış olur. İstilacı testosteron kavramı içimize öylesine yerleşmiş ki bunu önemsiz görmek neredeyse imkânsız. Testosteronun agresif davranışı" körüklediğini defalarca duyduk; detaylarından çok emin değilsek de bu hormon iflah olmaz bir mücadeleci. Testosteron *agresyon* terimi altında birini yönetme isteği, saldırganlık, gösteriş, esip gürleme, salonun ortasında kirli çamaşır biriktirme gibi tüm özelliklerle yakından ilişkilidir. Liderleri de, sahtekârları da yapan odur ve her ikisi arasındaki farkı açıklamak zorsa bu testosteron sayesindedir: Balyoz gibi incedir. Testosteronun manevraya erken, hem de çok erken bir dönemde başladığı söylenir; beyin yapısını gelişmekte olan fetusa göre şekillendirir, sonra da beyni baskıcı, umursamaz, hoyrat davranışlara sürükleyerek hayata hazırlar. Göğüsler kalçalar için neyse testosteron da agresyon için öyledir: Birini düşündüğünüz zaman, akla muhakkak diğeri de gelir.

Elbette son zamanlarda bize testosteronun yalnızca erkek hormonu olmadığı, kadınlarda da kısmen olduğu öğretildi. Ama çok daha az, dikkatinizi çekerim, hem de çok. Vücutta dolaşan testosteronun ortalama düzeyi bir desilitrede 20 ila 70 nanogramdır. Yarısı böbreküstü bezlerle, diğer yarısı yumurtalıklarla üretilir. Erkekler arasında, her bir desilitrede 300

nanogram bile oldukça az bir oran olup erkeklerde bu oran 400 ile 700 nanogram arasında seyreder: Bir diğer ifadeyle, erkekler kadınlardan on kat daha fazla testosterona sahiptir ve bu bolluğun neredeyse hepsi testislerden gelir. Yani erkeklerin daha çok testosteronu var. Bu yüzden de erkeklerin kadınlardan daha agresif olduğunu düşünürüz. Yine bu yüzden, testosteronun varsayılan agresyon asimetrisinin kısmen de olsa tetikçisi ya da gerekçesi olduğunu düşünürüz.

"Yüksek T kadını" olarak nitelenen yeni bir yaratık çıkardık ortaya; testosteron katsayısı kadına ait oranın en üst noktasında olan, ortalama bir kadına göre daha agresif davranış sergileyen, kariyerine daha bağlı, cinsel anlamda kendine daha çok güvenen, çocuklara karşı daha ilgisiz, *idareten* anne olanlar için kullanılan bir tabir. Bu yüksek T kadın modeli niçin bazı kadınların hata değişkeni gibi davrandığını biyolojik anlamda açıklama girişiminden doğmuştur ama yüksek T kızlarının varlığını ya da daha iyi bir ifadeyle; baskın, gergin, hırslı duruşun testosteron yoğunluğundaki yükselmeden kaynaklandığını kanıtlayacak yeterli veri yoktur. Testosteron libido hormonu, agresyon hormonu, üstünlük hormonu gibi muazzam güçlerle ilişkilendirilir. Ama eğer kadınlar hayattaki her şeyi elde etmek; tutku, öfke ya da ihtiyat gibi duygulara ulaşmak için testosteronlarına güvenirse, içler acısı bir hale gelebilirler. Yine de telaşlanacak çok fazla şey yok. Desilitresinde 70 nanogram olan bir yüksek T kadın bile, bu konuda bir erkeğin eline su dökemez. Ortaya atılan bir fikre göre, kadınlar düşük dozda testosterona sahip olduğu *için* onun yarattığı ufak değişkenliklere ve dalgalanmalara fazlasıyla hassastırlar. Bu olabilir mi? Bunca şöhrete rağmen, tek aktif hormon testosteron değildir; her biri biyolojik olarak östradiolden daha az etkilidir. Görünüşe göre erkeklerin bunu taşıyabilmesi için büyük torbalara ihtiyacı var. Niçin bir kadın çelimsiz bir hormonu davranışsal güç kaynağına çevirmek için bir erkekten daha donanımlı olmasın? Buna verilebilecek cevap şu olabilir: Çünkü öyle değiliz, öyle olmaya ihtiyacımız yok. İstilacı testosteron kavramına yeterince ve körü körüne saygı gösterdik; onun erkek ya da kadın, burada ya da özlenen, tüm yöneticileri yönettiğine ikna olacak noktaya geldik. Ama baskın paradigmayla savaşıp aslında bizi ne kadar kandırdığını görebilirsek, Viking anaerkilliğini ateşleyen nöral altyapının züğürt tesellisi değil, doğuştan gelen bir hak olduğu paralel evrenin hayallerini kurmaya başlarız.

Testosteronun beyinde iki aşamalı olarak çalıştığı söylenir: organizasyonel evreyle aktivasyonel evre. Organizasyon doğum öncesi gerçekleşir;

erkek fetusun testisleri testosteron salgılamaya başlayarak beyni erkek-özdeş biçimde şekillendirir. Daha sonra, ergenlik döneminde, aktivasyon başlar; testosteron seviyesi yükselir ve rahimde onu hazırlayan erkek-özdeş şemaları harekete geçirir. *Fortune* 500 listesinin (yalnızca yüzde 10'u erkek olan) yönetici kadrosunun ya da Arnold (Schwarzenegger) ve Norman (Schwarzkopf) kaslarının temeli bu süreçte atılır.

Kadın beyniyse farklı bir sinyal gelmediği sürece beynin uyguladığı planda, yani öntanımlı (default) modda, kararlı bir tutum sergiler. Kadın beyni doğum öncesi testosteron dalgasına maruz kalmaz çünkü kadının bu hormonu salgılayacak testisleri yoktur. Kadın beyninin karakteristik devresi varlıktan çok, yokluk haliyle kurulur. Ergenliğe doğru, östrojen ve progesteronun akışı hissedilirken, bu devre de dişi-özdeş durumla beraber aktive olur ve hiç gecikmeden, nasıl söylenir... birtakım davranışlara başvurur ve bu davranışlar haliyle kişiden kişiye göre değişir ama özünde, her şey erkeklerdeki kadar agresif, fazla hırslı, fazla çirkin ya da seks konusunda fazla saplantılı olmasa da tetiktedir. Bu durum, en azından, beynin cinsiyet belirlemede uyguladığı standart organizasyonel/aktivasyonel teorisine dair bir varsayımdır: Kadın beyni agresif ya da baskın davranışlar sergilemeye daha az yatkındır ve bu tür durumların eklentilerini ya da permütasyonlarını barındırmazlar.

Şimdi O/A varsayımının kusurlarını ve niteliklerini dikkate alalım. Öncelikle, testosteron aslında doğum öncesi oluşumda çok önemli olmayabilir. Çoğu araştırmacının vardığı düşünce şudur: Fetal beyne erişen testosteronun çoğu nöronlar tarafından hemen östrojene dönüştürülür ve beynin cinsel mimarisini etkileyen yalnızca östrojendir. Evet, erkek hormonu ancak "dişi hormon" olarak beyni maskülenleştirebilir. Bu da östrojenin beynin cinsiyet belirleme sürecinde ve agresif, baskın, sapkın davranışları yönetmekte önemli olduğunu gösterir. Bu hormon söz konusu olduğunda herhangi bir şeyden yoksun olamayız. Yine de asıl önemli olanın testosterona karşı östrojen değil, fetal beynin maruz kaldığı steroit hormonu yoğunluğu olduğunu iddia edersek, O/A varsayımının doğruluğunu koruyabiliriz. İddia edildiği üzere, fetusun kanındaki östrojen, ister anneden ister fetal yumurtalıklardan gelsin, alfa-feto-protein denilen fetal bir proteinle kaplanır ve beyne girişi engellenir. Yine iddia edildiği üzere, erkek fetusun testislerindeki testosteron bu fetal proteinle birleşmez, yani beyne *ulaşabilir*. Peki beynin mimarisini etkilemeden önce östrojene dönüşürse ne olur? Yine de kortikal anlamda hazır ve nazırdır ama bir kızın östrojeni öyle

değildir. Büyük steroit akışı, erkek fetus bilgisi olarak varlığını sürdürür. Kadın beyniyse hormonal bekâretini korur.

Ama koruyamaz. Kemirgenler üzerinde bu varsayımı doğrulayan, alfa-feto-proteinin kan östrojenini durdurduğunu kanıtlayan birçok deney yapıldı. İnsanlarda protein, östrojenin beyne gidişini engellemez. Yani annenin östrojeni kız çocuğunun beynini etkilemekte özgürdür ve kızın yumurtalıklarındaki östrojen de aynı şeyi yapabilir. İnce bir östrojen yağmuru gebelikle beraber beyni sıkıştırmaya başlar. Ama ne kadar yoğun bir akış olduğunu ya da bunun nöronal devrelere etkisini kim bilebilir ki? Biliminsanları bu dozun, erkek fetusun beynine testislerden giden hormonal salgı miktarına kıyasla daha düşük olduğunu ve bu şemada, yüksek östrojen beyni maskülenize ederken düşük östrojenin feminenleştirdiğini düşünürler. Ayrıca yüksek miktarda östrojenin, beyinde östrojene dönüştürülen doğum öncesi androjen boşaltımlarından kaynaklandığı söylenir. Yine de bu varsayım henüz ispat edilememiştir. Genetiği değiştirilerek alfa-reseptörleri azaltılan ve böylece östrojene tepki verişi normal bir fareninkine göre azalan dişi fareleri ele alalım. Gelişim esnasında östrojen etkisinden mahrum kalan beyin kadınlıkla cezalandırılıyorsa, bu fareler televizyon reklamlarındaki nazenin süperfam kızlara taş çıkarmalılar. Ama öyle değil. Aksine, şaşırtıcı biçimde agresifler. Bebek katili gibiler. Başka bir dişinin yavrusunu gördükleri an saldırıyorlar. Reseptör eksikliği olan kadınlar östrojen reseptörü olmayan erkek farelere kıyasla daha agresifler. Bu fareler bir şekilde feminenleştirilmiş görünür. Erkek farelerin hep yaptığının aksine, açık alanları keşfe çıkmaya çekinirler. Dişi farelerin üzerine çıkarlar ama boşalmazlar. Beyinleri östrojenin gelişimsel teşviğinden yoksundur; testisleri testosteron üretir ama testosteron beyinde organizasyonel etki yaratmaz çünkü hormonun östrojen gibi görev yapması gerekirken östrojen reseptörleri onu dinlemez.

Peki çalışmamızdan çıkarılacak ders nedir? Eğer kromozomal anlamda bir kızsanız ve rahim içindeki (utero) östrojene cevap veremiyorsanız, erkeksileşmez misiniz? Ama eğer erkekseniz ve östrojene cevap veremiyorsanız, kadınsılaşmaz mısınız? Ya da buna benzer bir şey ya da hepsi birden? Ya da buradan çıkarılacak ders şu mudur: Eski hikâyelerin bir geçerliliği yok ve kadın beyni *default* değil yönlendirilmiştir, ayrıca her iki cinsiyetteki beyin gelişimi genetik anomaliyle kilitlendiği zaman, hayvan tüm beklentilere meydan okuyup olur olmaz yerlerde kahkaha atacak noktaya gelir.

Kadınların testosteronu vardır ama bu miğfer takıp gezdireceğiniz bir şey değildir. Testosterona bel bağlayamayız, ayrıca buna ihtiyacımızın olmayışı da büyük bir şanstır.

Testosteron ile erkeklerdeki agresif ya da baskın davranışlar arasında ilinti kuran çalışmalar hoş değil. Laf kalabalığından ibaretler. Kimi araştırmalar erkek tutsakların işlediği suç ne kadar şiddet içeriyorsa testosteron seviyelerinin o kadar fazla olduğunu göstermiştir. Başka çalışmalar böyle bir ilişki kuramadı. Genç ergenler arasında, yaşıtları tarafından "sıkı lider" olarak adlandırılan erkeklerdeki testosteron seviyesi yüksek çıktı; ama bir erkeğin "sıkı"lığı başka bir erkeğin "kör talihi"ydi, çünkü aynı araştırma gösterdi ki çocukluk yıllarını kavga ve belalarla geçiren bu erkek çocuklarında ergenliğe doğru testosteron seviyelerinde *durgunlaşma* gözlemlendi. Kural gereği, bir erkeğin testosteronu futbol maçı ya da satranç turnuvası gibi zorlu bir mücadeleden hemen önce artıyor ve eğer kazanırsa testosteronu bir süre bu noktada kalıyor, ama eğer kaybederse düşüyor ve tekrar yükselmekte zorluk yaşıyor. Bir erkek, tıbbi ya da profesyonel bir derece aldığı zaman testosteron yükselir. Bir tenis maçı sonrası nakit parayla ödüllendirildiğinde iyice tırmanır ama aynı miktarı lotodan kazandığında ve bunu bir zafere dönüştüremediğinde benzer bir yükseliş görülmez. Mahkemeye kılıç kuşanır gibi çıkıp ona şüpheyle yaklaşan herkesi ezip geçmek zorunda olan erkek dava avukatlarının testosteron seviyeleri, zamanının çoğunu ofis ortamında geçiren ve muhtemelen masasında bir de orkide bulunduran vergi avukatlarınınkine kıyasla daha yüksektir.

Öte yandan, mücadeleye hazırlanmak her zaman testosteron seviyesini ateşlemez. Video oyun turnuvasında yarışan genç erkeklerin testosteronlarında, ne oyunun öncesinde ne de rakiplerini alt ettikten hemen sonra belirgin bir değişim görülmemiştir. Erkek bir paraşütçü uçaktan atlamadan önce testosteron seviyesi *düşer*; başına gelecekleri anlıyor diyelim, bu yüzden de kendini kapatıyor. Bir erkeğin testosteron yoğunluğu âşık olup bir kadına bağlandığı zaman da düşer, baba olmak üzereyken de... Kimi biliminsanları bu sonuçları şöyle yorumluyor: Erkekler tekeşli ilişkilerde testosterona ihtiyaç duymuyor. Testosteron istemiyorlar. Eğer istiflerini bozmadan, sadık bir âşık ve fedakâr bir baba olacaklarsa bunun onlara bir faydası olmaz. Ava çıktıkları zaman ya da yoluna çıkan bir düşmanı zincire vurması gerektiğinde olduğu kadar testosteron ihtiyacı içine girmez. Elbette istisnai durumlar da söz konusu. Testosteron stres altındayken ya da satranç oyunu kaybedildiği zaman düşer. Bağlılık stresli bir şey değil midir? Bağlılık

paraşütten atlarken patlatmak istediğin çığlığa benzemez mi? Eli kulağında ya da taptaze bir babalık, bunlar stresli değil mi? Cevap belli, hareketsiz olduğunuzda ne testosterona ne de oksijene ihtiyaç duyarsınız.

Erkeklerdeki testosteron akışının ne anlama geldiğini bilemiyoruz. Her gün, gün boyunca bir iner bir düşer, sabah saatleri yükselir, öğlene doğru düşer ve yatmadan önce yine yükselir. Bir erkeğin temel testosteron kaynağını, yani testislerini keserseniz, olduğundan daha az agresif olmaz. Prostat kanseri tedavisinden dolayı kimyasal olarak hadım edilen bazı erkeklerin ruh hallerinde, genellikle daha pasif ve depresif yönde ekstrem değişimler görülür; ama bu insanlar kanser hastaları, Thor aşkına, niye etrafta jiu-jitsu ustaları gibi dolaşmalarını bekleyelim? Sultanın haremini korumak için hadım edilen erkekler agresiflikten uzak değildi. Huysuz olabiliyorlardı. Zaten bu yüzden bekçilikte iyiydiler. Antik Çin'de harem ağaları kana susamış, imparatorların canını alıp yerlerine geçmeyi tasarlayan kişilerdi; kimileri askeri strateji uzmanıydı, kimileri de piyade eri olarak savaşacak güçteydi. Bu ülkede, cerrahi ya da kimyasal kastrasyon, seks suçlularının, özellikle çocuk tacizcilerinin tedavisinde kullanılmaktadır. Bu terapiye karşı çıkan çok kimse var ve haklılar. Bu ceza yöntemi yalnızca barbar ve anayasaya aykırı bir tokat değil, aynı zamanda trajik sonuçlar doğurabilecek bir yöntemdir. Hadım edilen kimi çocuk tacizcileri, taciz yerine bu kez genç kurbanlarının canına kıymayı seçiyor. Testiküler androjen eksikliği seks gücünü azaltırken ereksiyonu da güçleştiriyor fakat agresyon sönmek bilmiyor, başarısızlığın verdiği öfkeyle patolojik dürtülerinin talihsiz nesnelerine saldırmaya devam ediyorlar.

Testosteron seviyeleri çeşitli klinik sebeplerden ötürü normalin altına inen hipogonadal erkekler, öncesinden daha az değil, daha çok agresif ve öfkeli olduklarını; androjen seviyeleri normale döndüğünde tekrar daha sakin, daha mutlu ve kendileriyle barışık bir yapıya döndüklerini söylüyorlar. Yani mesele bütün hormonlarla ilgili: tiroid, seks steroitleri, kortizol. Çok fazla ya da çok az, önemli değil. Kendimizi hasta(kı)lıklı, keyifsiz, aksi, agresif hissediyoruz.

Erkeklerdeki testosteronla agresif ya da baskın davranış arasındaki ilişki zırvalıktan ibarettir. Bu kadınlar için buzdolabının altındaki fayansa benzer: Aklınıza getirmek istemezsiniz. Kadın atletlerde yarıştan önce testosteron yükselişleri olmaz. Yarışmayı kazandıklarında da olmaz. Kadın mahkeme avukatları ortalamada, vergi avukatlarına nazaran daha fazla testosterona sahip değildir. Bir incelemede, araştırmacılar menstrüel döngü

esnasında kadın agresifliğinin testosteron yükselişi ve alçalışıyla bağlantılı olup olmadığını bulmaya niyetlendi: Yumurta olgunlaşırken yükseliyor, androjen salınımı da doruk noktasına ulaşıyor olabilir miydi? Puan Kazanma Agresyon Paradigması [*Point Substraction Aggression Paradigm* (PSAP)] adlı oyun yirmi kadınla birden çok defa oynandı. Bu oyunda katılımcılardan önce yüz kez ekrandaki düğmeye basmaları istendi. Karşılığında bir puan, her puanda da on sent kazanacaklardı. Ardından bir başka düğmeye her on kez basışlarında, görünmeyen (simgesel) bir başka katılımcının birer puanını alabilecekleri söylendi. Katılımcı bu kez bir diğer düğmeyle de kazandığı paranın rakibi tarafından çalınması ihtimaliyle kışkırtıldı; bu da hayali rakibine olan düşmanlığını pekiştiriyordu. Bir kadının testosteron yoğunluğu ile kendini puan toplama düğmesi yerine, puan çalma düğmesine basarken bulduğu zorlu provokatif durumlar arasında herhangi bir ilişki bulunamadı. Araştırmacıların ulaştığı sonuç başka oldu: Menstrüasyon öncesi sendromundan (PMS) mustarip kadınlar, testosteron seviyelerine bakılmaksızın, PMS yaşamayan kadınlara kıyasla ay boyunca daha huysuz oluyorlar ve "bitir o sürtüğün işini" düğmesine daha çok basma eğilimindeler.

Testosteron kuralsızdır, yönetilemez. Bir araştırmaya göre, kadın bir mahkûmun testosteron seviyesi ne kadar yüksekse yolsuzluk gibi şiddet içermeyen bir suçtan ziyade, şiddet içerikli bir suç işlemiş olması daha muhtemeldir. Bir diğer araştırmada, böyle bir ilişki söz konusu değil. Araştırmacılar yüksek testosteron seviyesine sahip mahkûmların, düşük T'li mahkûmlara kıyasla daha baskıcı ve caydırıcı davranışlar sergilediğini görmüştür, öte yandan düşük T'lilerse "içten pazarlıklı", "manipülatif," "işbirlikçi", "karda yürüyüp izini belli etmeyen" türdendi. Şimdi kedi tırnaklarımızı biraz agresifçe çıkararak bu araştırmaya bakış açımızı genişletelim. Örnek popülasyondaki yüksek T'li kadınlar ortalamada düşük T'li kadınlara kıyasla daha gençlerdi. Gençliğin ikramiyesi. Gençken epey kas dokunuz olur. Ölümün bir son olmadığını ve heyecan verici olduğunu düşünürsünüz. Çoğunlukla hapishanedeki insanların geçmişi kötü alışkanlıklarla doludur; aşırı sigara içmek, aşırı alkol almak, aşırı zararlı kombinasyonlarda aşırı fazla uyuşturucu almak gibi. Ve ne kadar yaşlıysanız o kadar zayıf, hüzünlü ve bayatlamış olma ihtimaliniz yüksektir. Canla başa çıkmak yerine, yüzünüzü toprağa dönmek istersiniz.

Testosteron hak ettiğinden daha fazla ilgi görmektedir. Onun hakkında çok fazla kafa yoruyoruz. Bir kadının agresifliğinin kaynağını anlamaya çalışırken ihtiyacımız olan ya da istediğimiz şey testosteron değil. Bir erkeğin

davranışlarında testosteronun bir anlam ifade edip etmediğini bilmiyorum ya da kişisel bir zaferle beraber gelen yüksek testosteronu başka bir şeyin yararına kullanarak bunu daha büyük bir başarıya dönüştürüp dönüştüremeyeceğimizi de. Erkeklerin fazlasıyla testosteronu var ve herhalde bunun bir kısmını davranışsal alanda kullanıyorlar. Bunu vücudun kendisi yapar: Mevcut olanı alır ve onunla oynar; bu kullanım derinlemesine etki altında kalacak olsa da ya da deneyim, tarih, sosyal sınırlamalar ve inanmaya meyilli bir beynin plasebo etkisiyle bozulsa da. Fakat erkeklerin kadınlara kıyasla daha fazla testosterona sahip olmaları ve bilinçli ya da bilinçsiz, bu hormonu bir tepki ya da hissi abartmak ve uzatmak için kullanabilmeleri, tıpkı östrojen döngü ortasında tavan yaptığında kadınların cinselliğin ve orgazmik kapasitenin iplerini eline almaları gibi sonucu fazla etkilemez. Niteliklerimizle tahta çıkmanın ya da özgürlüğe ve aşkınlığa uzanmanın başka yolları da var. Testosteronun boyunduruğunu; onsuz ayakta kalamayacağımız inancını ya da erkeklerin libido, agresyon ve kahramanlık hormonlarının hanedanını tekelinde bulundurduğu düşüncesini kafamızdan atmalıyız. Öyle değil. Testosteronun korkulacak bir yanı yok.

Filogenetik kız kardeşlerimizden bazılarını düşünelim ve dişi agresyonu hakkında neler söyleyebileceklerine bakalım. Benekli sırtlan en sevdiğim örneklerdendir. Benekli sırtlan, *Crocuta crocuta,* kimi insanların çirkin diye nitelendirdiği ama son derecede yanıldığı Afrikalı etobur bir hayvandır. Benekli sırtlan diğer memelilere benzemez. Arka ayakları öndekilerden kısadır ve bu sayede uzun mesafeleri daha iyi koşar. Çam yarması gibi kasları, devasa boynu, avını etine, kemiğine kadar parçalayacak kuvvette çenesine güç verir. Benekli sırtlan kemiği toza çevirir; dışkısı tebeşir tozuna benzer. Yüzü kedigiller, köpekgiller, ayıgiller, yüzgeçayaklıların bir karışımıdır. Sırtlanın oldukça öfkeli bir karakteri vardır. Aslan yavrusu yardıma muhtaç, kör ve dişsiz doğar. Sırtlan yavrusuysa açık gözler, tam teçhizatlı dişlerle doğar, doğar doğmaz da kardeşlerinin boynuna atılır. Genellikle yenidoğan yavrular birbirlerini öldürür. İlk kan akıtma seremonisinin ardından, hayatta kalanlar sürüde yerini alır ve gençliğin evrensel ruhu gereği oyuncu bir karaktere bürünürler.

Benekli sırtlanı tamamen farklı kılan şey cinsel görünüşü ve davranışlarıdır. Daha önce bahsettiğim gibi, erkeğin ve dişinin dış genitalleri birbirine benzer. Her birinde de penis ve skrotum (erbezi torbası) varmış gibi görünür. Gerçekten de erkek genitallerinin olduğu yerde hem penis hem de skrotum varken, dişinin fallusu, vajina ve klitorisin bir kombinasyonuyla

dışa doğru uzar ve skrotum gibi görünen şey aslında birbirine kaynamış labyadır. Dişi, fallusuyla her şeyi yapabilir: İşer, çiftleşir ve doğurur. İlk doğumu, kanalın küçüklüğünden dolayı acılıdır. Yavrunun aşağı düşüşüyle parçalanır. Çoğu dişi sırtlan, ilk doğumdaki yırtılmadan ötürü ölür. Hayatta kalanlar için sonraki doğumlar çok daha kolaydır; bunu ancak insan türündeki anneler anlayabilir. İlki her zaman en kötüsüdür.

Benekli sırtlanın istisnai genitalyası bu canlıları hermafrodit sanan Aristoteles'ten Ernest Hemingway'e kadar herkesi yanıltmıştır. Biliminsanları ikisinin de alışıldığı gibi farklı cinsiyet olduğunu anladıktan sonra bile, sırtlanın davranışı ve sosyal organizasyon yönü karşısında şaşkınlığa düştüler. Erkekler ve kadınlar hemen hemen aynı büyüklüktedir ama klanı dişi yönetir. Baskın cinsiyet dişidir. Daha yaşlı ve büyük erkek, daha genç ve küçük dişilerle çiftleşir. Peki bu türdeki dişinin üstünlüğü nereden geliyor? İlk etapta cevap sanırım... testosteron. Erkek ve dişi yavrular rahimde yüksek dozda testosterona maruz kalır, dişi rahimdeyken maskülen genitaller oluşturmasının sebebi de budur. Annenin tuhaf plasentası testosteronun kaynağıdır. Çoğu memelide plasenta aromataz konusunda zengindir, bu da gebelik androjenlerinin östrojene dönüşmesini sağlar ve prekürsör molekülleri testosterona dönüştüren enzimler düşüktür. Sırtlan plasentasındaki konversiyon enzimleri bunun tam tersidir: Prekürsör steroitleri testosterona çeviren enzim fazla, testosteronu östrojene dönüştüren aromataz azdır. Sonuç olarak, fetal sırtlanın kanı testosteronla yoğunlaşır ve beyne östrojenden daha fazla testosteron ulaşır; burada yine östrojene dönüşse bile, her halükârda varlığını sürdürür. Sırtlanın yaralanmasına sebep olan ve yavrunun, fallik vajinadan keskin dişlerini gıcırdatarak çıkmasına yol açan bu olabilir. Yavrunun kanındaki testosteron seviyesi doğumdan sonraki haftalarda düşüşe geçerken, yavrular da hormonun itibarına yaraşır bir şekilde, daha kontrol edilebilir ve oyuncu bir karaktere bürünürler.

Yine de baskın dişimizin iş yapma biçimi bizi korur. Sırtlan yavrularının testosteron seviyesi doğum sonrası her iki cinsiyette de düşer ve yavru dişi erkeğe göre daha agresif kalır. Ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde erkeğin testosteron seviyesi, dişi sırtlanınkinden çok daha yukarılara çıkar, tıpkı erkek memelilerin cinsel gelişiminde olduğu gibi. Ama dişi sırtlan yine de yerinden kıpırdamaz. Eğer tartışma konusu bir zebranın uyluğuysa, muhakkak o kazanır. Kadınlık gücünü kullanır. Bu artık bir alışkanlık haline gelmiştir. Peki nereden geliyor bu alışkanlık, bu üstünlük arzusu? Tüm mesele testosteron değil. Benekli sırtlanları inceleyen biliminsanları

anlaşılabilir bir beklentiyle, beynin doğum öncesi maruz kaldığı yüksek testosteronun, tüm beyinleri maskülenize ettiğini bulmaya çalıştılar. En sonunda dişiyle erkek beyni arasında çok az fark olduğu sonucuna vardılar. Aslında, çoğu memeli türünün dişisine nazaran erkek beyninde daha geniş olan bölgeler, erkek sırtlanlarda da büyüktü. Buna cinsel davranışı kontrol eden bölgeler de dahil. Dişi sırtlanların "feminen" beyinleri vardır ve onlarınki hâlâ atıp tutan, osteofajlı bir anaerkilliktir.

Sırtlan çalışmalarının şaşırtıcı taraflarından biri de androstenedion (hanımefendi gibi kibarca okursak aslında bize *andro-steen-DIE* [ÖL]-*own* [sahip ol] diyor) isimli steroit hormonunun önemini açığa çıkarmalarıdır. Testosteronla aynı kimyasal kategoride olup androjen olarak nitelenir fakat asla erkeksi ya da heyecan uyandırıcı bir androjen olarak görülmemiştir. Aksine. Araştırmacılar androstenedionu, testosteron ya da östrojen konversiyonuna kadar, yıllarca hiçbir anlam ifade etmeyen sıradan bir aracı olarak görmezden geldiler. Gonadlardan çok, böbreküstü bezlerinin ürünü olduğu düşünüldü ve böbreküstü hormonları asla yumurtalık ya da testis hormonları kadar seksi görülmedi çünkü erkeğin ve kadının böbreküstü bezleri cinsel ayrımcılığın esaretine kapılmış olanlarımız için yeterli değildir. Sırtlanlar bize androstenedionla neler yapılabileceğini gösterdiler. Yetişkin bir dişi, bir erkeğin sahip olduğu kadar testosterona sahip olmayabilir fakat bunu androstenedionun bereketiyle telafi eder. Hormonun çokluğu böbreküstü bezlerinden değil yumurtalıklardan gelir. Bilinmeyen sebeplerden ötürü, dişi bir sırtlanın gonadları fazlasıyla androstenedion üretir. Hamilelik esnasında, hormon sırtlanın plasentasıyla testosterona dönüşür ve taşıdığı fetusların kanına karışır. Dişi hamile olmasa bile, yumurtalıkları sürekli androstenedion sağlar ve agresif azametini artırmayı sağlayan da bu hormon olabilir. Belki öyle, belki de değil. Bilmiyoruz. Tek söyleyebileceğimiz androstenedionun öncesine kıyasla çok daha dikkate şayan olduğudur. Besleyin, yetiştirin ve dizginleyin. Alın size öfkeli dişinin hormonal maskotu. Bir araştırmada, agresif genç kızların kanında yüksek oranda androstenedion bulundu. Araştırmacılar ilk etapta bu bulguların alakasız olduğunu; stres altındaki ve böbreküstü bezleri aşırı çalışan kızların androstenedion dahil, aşırı oranda böbreküstü steroidi ürettiğini düşündüler. Şimdi de deneklerin gerçekten de stresli ve adrenalin etkisi altında olup olmadığından ya da saygısız, gözdağı veren ve *bu da sana kapak olsun* tarzı gibi muhtemel davranışlar ya da dalgalanmalarla sonuçlanan androstenedion fırtınasından yumurtalıklarının sorumlu olup olmadığını

sorguluyorlar. Sonuçta görece bir agresiflik söz konusu, kadınların kan plazmalarında testosterondan çok (dört ya da beş kat daha fazla) androstenedion bulunuyor ve bu andostenedionun büyük bir kısmı bağımsız, yani kan proteinlerinden ayrı ve teorik olarak beyne ulaşmaları daha kolay. Bir kadının androstenedion seviyesi bir erkeğinkiyle eşdeğer. Ve kadın susturulmaz. Oynayacağı bir hamuru var.

Androstenedionun çok fazla üstünde durmak istemiyorum. Tek abartılan hormon testosteron değil. Tüm hormonlar çok az anlaşıldığı gibi çok da abartılır. Bu mantrayı hepimiz bilsek de testosterona takılıp kalmışız ve bizi zincirlerimizden kurtaracak yeni bir bakış açısına ihtiyaç duyuyoruz. Sırtlanların güçlü çene kemikleri, zincirleri kırmak için ideal.

Östrojenimizi de unutmayalım. Bu hormon da uysal ve münferit olmanın aksine, fazlasıyla buyurgan bir ruha sahip. Utah Üniversitesi'ndeki kadın öğrenciler üzerine yapılan bir araştırmada Elizabeth Cashdan, östrojen, testosteron ve androstenedion üçlüsünde en yüksek kan titresine sahip kadınların kendilerini yaşıtlarının çok üstünde görmeye eğilimli, özsaygıları yüksek kadınlar olduğunu gördü. Aynı zamanda çok seyrek gülümsüyorlardı; kendini önemli görenlerde sıklıkla görülen talihsiz bir semptom. İlginçtir ki en fazla androstenediona sahip kadınlar güçlerini en fazla abartan kadınlardır; onlara kalsa, yaşıtları arasında, yaşıtlarının onlarla ilgili vereceği cevaptan çok daha üst kademededirler. Androstenedion kahpenin şerbeti olabilir. Ama bu kadar özgüvene sahip olması normal mi? Evet, ah, tabii, kesinlikle diye cevap veririz ve ihtişamın hülyasına kapılanların nasıl da zavallı olduğunu düşünürüz ama tarih bize göstermiştir ki vahşi bir özgüvene ve itici boyutlara varacak kadar kendi reklamını yapma becerisine sahip insanlar; azmin vücut bulmuş halleri, yalnızca güce ulaşanlar değil, aynı zamanda bu gücü elinde tutmayı başaran insanlar olmuşlardır. Bir kız, androstenedionın telkiniyle bu kadar gururlanacaksa, açayım kollarımı, damardan bir tane de bana vurun.

Bu noktada, bir hormonun bir davranışa yol açmadığı savını iyice güçlendirmeliyim. Hormonların beyne ya da benliğe neler yaptığını bilmiyoruz ama neler yapmadığını, bir davranışa yol açmadığını biliyoruz. Tıpkı bir tekerleğin arabayı sağa ya da sola döndürmeye yetmediğini bildiğimiz gibi. Ya da agresif ya da baskın davranma yetisinin hormonal bir birikime ihtiyaç duymadığını da. Hormonlar bir şey, en ufak bir şey yapıyorsa, o da eşit şekilde olgunlaşan diğer şartlarla birlikte, verili bir davranışın oluşumuna katkı sağlamasıdır. Döngü ortasında östrojenin yükselişi, kişinin erosunun

daha da parıldamasını ya da kasılmasını sağlar, daha fazlası değil. Aynı zamanda biyolojik geri bildirim kavramını gündeme getirir: Davranışlar ve duygular hormonal düzeni ve nöronlar arasındaki bağlantıları değiştirebilir. Beyin esnektir. Bir beyin hücresini diğerine bağlayan sinapslar yükselir, ölür ve yeniden yükselir.

Nöronal ve hormonal esnekliğe bir örnek vermek gerekirse: Afrika'daki Tanganyika Gölü'nde bulunan çiklet balığı *Haplochromis burtoni*'yle eşleşen çok az organizma vardır. Bu türlerde, gölün belli başlı mevkilerinde belli bir süreliğine baskın olan yalnızca bir ya da birkaç erkek vardır. Alfa erkeklerin parlak renkleri, deniz hayatına uygun neonları varken, dişiler ve ikincil erkekler kum rengindedir. Yalnızca alfa erkeklerinin gonadları vardır ve yalnızca alfa erkekleri üreyebilir, ama pullarının şaşaası ve diğer erkeklerin saldırgan tutumları sebebiyle sürekli yem olma tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Baskın bir erkeğin tahtı, daha güçlü bir balık tarafından sallandığında, beyni çok hızlı ve şaşırtıcı bir biçimde değişmeye başlar. Gonadlarını ve sperm üretimini yöneten hipotalamustaki pal jeneratörü nöronları küçülür ve sinapsların bağlantısını keser. Beyinden işaret alamayan testisler de küçülür ve balık temel testosteron kaynağını yitirir. Parıltılı rengini kaybeder ve bozarır. Bölgesi üzerindeki agresif kontrolünü ve şatafatını kaybeder ve mümkün olduğunca dikkat çekmemeye çalışır. Ne testisi ne de testosteronu vardır, sperm üretemez ve çiftleşemez ve çiftleşemiyorsa hâkimiyeti başka biri ele geçirene kadar geride durur. Eğer saldırgan ölür ya da yenirse, sönük balığımızın renkli yaşamı için diğer sönük ve agonadal adaylarla savaşacak bir şansı daha olur. Savaşı kazanırsa, hipotalamusu da, testisleri de, testosteron salınımı da, cinsel gücü de yerine gelir. Pulları yeniden, havalı ve şaşaalı bir biçimde parıldamaya başlar.

Çiklet balığı bir davranışın, ya da daha ayrıntılı ifade etmek gerekirse, gerçeğin değerlendirilişinin beyinden gonadlara kadar, tüm vücudu nasıl yenilediğinin en önemli örneğidir. Davranış mağlubiyettir. Önce beyin tepki verir. Kayıp duygusu bir şekilde sinirsel tasarrufa, hipotalamustaki pals jeneratörünün küçülmesine neden olur. Çiklet balığının beynini değiştiren testosterondaki düşüş değildir; hormondaki her türlü ölçülebilir düşüşten önce sinirsel bir körelme gelir. Ancak sonrasında, gonadlar büzüşmeye başladığında, balığın hormonal deposunda gözle görülür bir değişim yaşanır. Bu türlerdeki testosteron reaktörden ziyade, aktördür. Hormondaki düşüş örtük bir davranışı kışkırtır ya da kolaylaştırır ama ona *neden olmaz.*

Mağlubiyetin ardından, beynin, gonadların ve hormonların iç içe geçen sistemleri çikleti en akıllıca stratejiye iter: Bekle, izle ve tatilin tadını çıkar.

Küçük balık hikâyemizden çıkarılacak ders, ibre tek yönlü olarak hormondan davranışa ya da A sinirsel devresinden B çıktısına doğru çalışmaz. İbre daha çok M. C. Escher'in paneline benzer: İbre kuştan insana, insandan dokular arası boşluğa ve tekrar ibrenin kendisine döner. Beyin asla sabit değildir. O, hareketli hedeftir. Hormonlarınız size hiçbir şey yaptırmaz. Alışkanlık ve koşulların davranış üzerinde, hormonal herhangi bir şeyden çok daha fazla etkisi vardır. Hürmet duymaya alışkın biri, östrojeni ya da testosteronu ya da androstenedionu ne yaparsa yapsın ya da ne yapamazsa yapmasın, daha olgun birinin kurallarına uyacaktır. Kısırlaştırılana kadar evinizi bölgesel ve üremesel karargâhı haline getiren bir erkek kedi, testisleri gittiğinde de dört bir yana püskürtmeye devam edecektir. Çünkü bunu nasıl yapacağını zaten öğrendi ve onu püskürtmeye iten güdüyle, gittiği her yere koku bırakması gerektiğini (çünkü kediler aşırı zeki varlıklar oldukları için bunu zaten bilirler) anlatması için hormona ihtiyacı yoktur.

Beyin hareket halinde hedeftir, agresyon devresini algılama biçimimiz de öyle. Agresyon araştırmacıları agresyonu kategorize eder. Yırtıcı saldırgan agresyon, rekabetçi agresyon (erkekler arasındaki agresyon), korku temelli agresyon, asabi agresyon, annelik içgüdüsüne dayalı korumacı agresyon ve cinsel temelli agresyon diye sıralarlar. Fakat bu kategorilerde fikir birliğine ulaşıldı sanmayın. Uzmanlar agresyonun tanımı ve agresyon testlerinin geçerliliği üzerinde çoğunlukla ve rahatsız edici boyutta anlaşmazlığa düşerler. En klasik test davetsiz misafir paradigmasıdır. Bir fareyi bir sıçanın kafesine koyuyorsunuz, sıçan yaklaşık üç dakika içinde fareyi öldürüyor ve kafese konulan ikinci bir sıçanın fareyi öldürmesi yarım saati buluyor. Böylece birinci sıçanın, ikinci sıçandan daha agresif olduğu sonucuna varabilirsiniz. Ama bir sıçanın saldırma eğilimini etkileyen birçok değişken vardır; zekâ, açlık seviyesi, ruh hali bunlar arasındadır. Karşılaştığı farenin becerisi ve gücünü saymıyorum bile. Ne olursa olsun, bu yapay bir analizdir. Doğada farelerle sıçanlar neredeyse hiç etkileşim kurmazlar ve hiçbir fare bir sıçanın mıntıkasına girmeye sıcak bakmaz.

Tek bir "hormon agresyonu" olmadığı gibi, beyinde de agresyona ait tek bir koltuk ya da agresif duygu ya da davranışlara katılacak ya da onları kontrol edecek münferit bir alan yoktur. Nöropsikiyatri alanında yazılmış güncel bir makalede, Jeffrey L. Saver ve meslektaşları beynin otuz sekiz bölgesiyle agresif olarak nitelenebilecek çeşitli davranışlar arasında

bağlantı kuruyor. Bir kedinin hipotalamusundaki kortikal doku soyulup, ardından hipotalamusun arka tarafına elektrik dalgası verildiğinde, kedi otomatik olarak kavga pozisyonunu alıyor: Tıslama, tüylerin kabarması, tırnakları çıkarma ve göz bebeklerinde büyüme. Yani agresyonu korteks zarının başlattığı, hipotalamusun da bunu geliştirdiği gözlemleniyor. En azından kedilerde böyle. Makak maymununun amigdalasını alırsanız, maymun genellikle durgunlaşıp uysallaşır. Ama her zaman değil: Amigdalası alınmadan önce uysal olan maymunlar genellikle sonrasında agresifleşirler. Amigdalanın öğrenme ve hafıza yetilerinde rol oynadığı düşünülür. Yani belki de bu deneyin bize gösterdiği şey şu: O olmadan, agresif maymunlar agresif olmayı, uysallar da uysal olmayı unutur.

Kafa yaralanmaları ya da beyin hastalıkları geçiren insanlar agresif, dürtüsel, şiddet içerikli davranışlar sergiler ama bu asla belirgin ya da biliminsanlarına, "İşte asabi agresyonun ya da korumacı agresyonun temel özellikleri budur," dedirtecek kadar sınırlı değildir. Psikiyatrist David Bear on yaşında kafa yaralanması geçirip bilinç kaybı yaşayan Rebecca adlı kızın hikâyesini anlattı. Dört sene sonra nöbetler, bayılmalar ve *dejavu* etkileri yaşamaya başlamıştı. Genç kız asabi ve hipergrafik bir hal almış, uzun şiirler ve felsefi düşünceler üretmeye başlamıştı. Elektroenselogramlar temporal lobda anormal bir yükseliş gözlemledi. On beş yaşına geldiğinde evden çok uzak yerlere seyahat etmeye, sert, maskülen bir sesle konuşmaya başlamış, öfkeli, genellikle de öfkesinden haberdar bile olamayacak hale gelmişti. Bir keresinde çimenlik bir alanda elinde kanlı bir sopayla uyanmıştı, yanında da hiç tanımadığı bir adam baygın bir halde yatıyordu. Başka bir zaman, terapideyken, aniden doktora saldırmış, üç saat boyunca boğazına bıçak dayamıştı. Rebecca yaptığını sonrasında fark etmiş ve çok büyük pişmanlık içine girmiş, kendi kanıyla dolu küçük bir şişeyi telafi olarak doktoruna vermişti. Temporal lob zedelenmesinden sonra, Rebecca agresifleşmişti, evet, ama aynı zamanda duygusal tonu da derinleşmişti. Yazmaya, dolaşmaya, kontrol kazanmaya, kontrolü kaybetmeye daha meyilli olmuştu. Yirminci yüzyılda yaşamış hemşire, besteci, şair ve vizyoner, hatta kendi de migren nöbetleri geçiren ve halüsinasyonlar gören Hildegarde von Bingen'in küçük, dağınık bir yansıması olmuştu.

Beyin kendine yabancılaştığında, genellikle tıslayan, tüyleri kabaran bir kedi gibi daha ilkel ve daha kontrolsüz bir hale bürünüyor. Epilepsi krizini önlemek amacıyla ön sinir lifi kesilen bir kadın sonrasında günlük temizlik ya da giyinme gibi konularda zorluk çekmeye başladı çünkü kolları fiziksel

anlamda birbirine saldırmaya başlamıştı. Ön sinir lifi beynin iki küresi arasında iletişimi sağlayan bir grup sinir lifidir. Bu bağ olmadan, her bir yarım küre başıboş ve endişeli bir hale gelir, her şeyi düşmanı gibi görmeye başlar. Beynin iki ayrı yarısı tarafından kontrol edilen kollar da buna dahil. Fakat bu agresif ya da korumacı beynin bir karşılığı mıdır? Yoksa çaresizce kanat çırpan ve eski uçuş homeostazına geri dönmek isteyen bir kuşun içsel kaygısı mı?

Beynin *default* halinde dişi olduğu, androjenlerle temasında da erkeğe dönüştüğü söylenir. Ayrıca androjenin agresif davranışı harekete geçirdiği ya da ona aracı olduğu ya da en azından meyilli olduğu söylenir. Fakat birtakım nöral modeller ışığında, agresyonun kendisi bir tür *default* salgı, beynin uyumlu bir şekilde karşılık verdiği 4/4'lük tempodur; ve insan beyni onu baskılamak ve daha az agresif kılmak için katman katman inhibitör bantlarla kaplıdır. 1848'de, bir demiryolu şirketinin yirmi beş yaşındaki çalışanı Phineas Gage şaşırtıcı bir yaralanma yaşadı. Metal sıkıştırma şişi elinin altından kayıp sol gözüne girdi, oradan da kafatasının üzerinde patladı. Gözleri harap olmuştu ama bunun dışında şaşırtıcı bir şekilde iyiydi. Konuşabiliyordu. Arkadaşlarının yardımıyla yürüyebiliyor, hatta meyhaneye bile gidebiliyordu. Gage kısa bir süre sonra iyileşti ama asla ondan beklenen Phineas haline gelmeyi başaramadı. Kendisi için olmasa da başkaları için artık bambaşka biriydi. Önceleri zeki, çalışkan, kanaatkâr, kiliseye giden bir adamken, sonradan zeki, düşüncesizce davranan ve saygısız bir adama dönüşmüştü. Amirlerine lanet okuyordu. Anlık arzulardan onu alıkoyan kişilere lanet okuyordu. Hayallerini yaşaması için kurduğu onca planı geride bıraktığı için kendine lanet okuyordu. Ne bir işte kalabiliyor ne de verdiği sözü tutabiliyordu. Doktoru John Harlow, "Gage'den eser yoktu," diye yazmıştı. Beyin görüntüleme teknolojisi ve bilgisayar deşifrasyonları ışığında, sol orbitofrontal lobun en hasarlı bölge olduğunu saptayan biliminsanları hastanın beyin hasarını düzeltmeyi başardılar. Burada dürtü kontrolü bölgesinin, beynin bir tür ılıman kuşağı ya da biliminsanlarının tabiriyle moral merkezi yattığını iddia ettiler. Fakat diğer loblarda da başka baskı merkezleri var. Zihinsel hastalıkların çoğu kendini kontrol dengesizliğiyle, zihnin yabanileşmesiyle gösterir. Şizofreni, manik depresyon, post travmatik stres bozukluğu, fobiler; hepsinde de hastalar saldırabilir, gürleyebilir, şarkı söyleyebilir, yıkıp geçebilir. Aile büyüklerimden Silas Angier, Devrim Şavaşları'nda New Hampshire alayında savaşmış. New Englandlı hemcinsi Phineas Gage gibi o da Fitzwilliam

diye adı sanı bilinmez bir kasabanın çalışkan, hırslı, kibirli ve önde gelen vatandaşlarından biriymiş. On sekizinci yüzyılın sonuna doğru Silas bir grup Kızılderiliyle girdiği çekişmeli bir mücadele kafasından yara almış. Bir daha asla eskisi gibi olmamış. Asık suratlı, karamsar birine dönmüş. İtibarını umursamaz olmuş. Kiliseye gitmeyi bırakmış. Agorafobikleşmiş. Silas yetmiş bir yaşına bastıktan üç gün sonra Ekim 1808'de sefalet içinde hayata veda etmiş.

Agresyonun endokrinolojisini ya da anatomisini veya nörokimyasını anlamıyoruz. Son zamanlarda nörotransmitter serotonin, agresyon araştırmasında en ön sıralara geçti. Serotonin deyince aklınıza hemen Prozac, Zoloft ve finansal anlamda başarı kazanmış diğer birçok kısmi mutluluk hapları geliyor olabilir. "Düşük" serotoninin agresiflik, fevrilik ve çirkin davranış riskini artırdığı gibi basit bir şema hâkim. McMaster Üniversitesi'nden Mihaly Arató serotonini "medenileştiren" nörotransmitter olarak niteliyor. Aynı şema ayrıca "düşük" serotoninin depresyon riskini artırdığını iddia ediyor. Depresyon genellikle kadın hastalığı olarak bilinir çünkü kadınlar erkeklere oranla iki ya da üç kat daha fazla depresyona girer (güncel uluslararası araştırmalara göre, erkeklerin bu açığı kapanıyor). Agresyon ve depresyon kulağa iki farklı şey, hatta iki zıt olgu gibi gelebilir. Ama öyle değil. Depresyon, benliğe ya da hayali, tehditkâr benliğe yönelik, içe dönük agresyondur. Ciddi anlamda depresif biri, dışarıdan bakan birine narkoz etkisinde gibi görünebilir ama depresif biri kendini asla narkoz etkisi altında gibi görmez. Kimyasal yardıma ihtiyaç duyabilir ya da başvurabilir ama içindeki küçümseyen, dırdır eden saldırganı bir türlü yatıştıramaz. William Styron depresyonun şiddetinden bahsederken, hastayı yaşlı, deli, güçsüz bir Kral Lear'a çeviren gerçek bir "beyin fırtınası" ve "süregelen bir yılgınlığın gri yağmuru" benzetmelerini kullanır. Yani agresyonla depresyonu karşılaştırmak mantıklı bir adımdır ve her ikisinden bahsederken serotonini kullanmak da mantıklıdır.

Öte yandan serotoninin agresörün ya da ingresörün mıntıkasına neyle, nasıl ya da nerede girdiğini anlamaktan çok uzağız. Steroit hormonları gibi, serotonin antik bir moleküldür. Istakozların serotonini vardır ve buna davranışsal olarak cevap verirler. Ama "düşük" serotonini basitçe agresyonla eşit tutmaya çalıştığımızda olduğu gibi değil. Serotonin enjeksiyonu bir ıstakozun dövüş pozisyonuna geçmesini sağlar: Gerilen kaslar, açılan kıskaçlar. Memelilerde, serotoninin rolü tekbiçimcilikten daha uzakta, daha türe özgüdür. İnsanlarla etkileşim kurabilen evcilleştirilmiş gümüş

tilkilerin orta beyinlerinde ve hipotalamuslarında, sahiplerine hırlayan ve saldıran gümüş tilkilere kıyasla daha yüksek serotonin konsantrasyonu vardır. Kan sayımında yüksek serotonin görülen makak maymunları sosyal anlamda baskın olmaya meyilliyken, düşük serotoninli olanlar agresifliğe ve sosyal anlamda sapkınlığa yatkındır; evinizde istemeyeceğiniz türden. Diğer maymun türlerindeyse bu serotonin ilişkisi geçerli değildir.

İnsanlardaki serotonin etkisi çok daha karmaşıktır. Amacına ulaşan intihar kurbanlarının beyinlerinde kimi durumlarda düşük serotonin görülürken, kimi durumlarda görülmez. Biliminsanları serotoninin metabolitlerini, benzer şekilde tutarsız sonuçlar gösteren şiddet suçlularının beyin omiriliği sıvısına bakarak inceledi. Kundakçılılar ve kasıtsız adam öldürenlerden oluşan bir grup, düşük serotonin metabolitleri gösterirken, tecavüzcüler ve eşini dövenlerde aynı sonuca ulaşılmadı. Bu hormonun depresyonun kökenlerine dair bir delil teşkil etmesini ne kadar istesek de, depresif hastalar üzerinde yapılan çalışmalar da serotonin metabolizmasında bir azalma bulamadılar.

Serotonin hakkında dönen her şey bir polifoni yaratıyor. En az 16 çeşit serotonin reseptörü var; bunlar serotonine farklı şekillerde cevap veren farklı proteinlerdir. İyi de, ne amaçla? Bilmiyoruz. Nöronlar serotoninin tadından mı hoşlanıyor? Ona hayranlık mı duyuyorlar? Bilmiyoruz. Serotonin gerialım inhibitörü olarak bilinen Prozac ve Zoloft gibi ilaçlar, nöronlar tarafından özümsenen serotonini engelleyip sinaptik yarıkta daha uzun süre kalmasını ve burada çalışmaya devam etmesini sağlar. Yani ortamdaki faza serotonin "iyidir." Aynı zamanda, yakın zamanlarda nevrotizm seviyesi yüksek kişilerde yapılan genetik çalışmalar serotoninin "iyiliği" hakkında bize başka bir hikâye daha sunmuştur. Nevrotik kişilerin serotonin taşıyıcı genlerinin yetersiz olduğu bilinir, bu da esasında taşıyıcıların, gerialım inhibitörü ilaçları gibi davranarak, serotonini sinaptik yarıkta daha uzun süre tuttuğu ve onu nöronların kullanımına sunduğu anlamına gelir. Onlar nevrotik, hatırlatayım; biyolojik olarak kullanılabilir serotonini en iyi şekilde kullanmadıklarını bildiğimiz sabırsız, hoşnutsuz, depresif karakterler. Onlar daha çok, yüksek serotoninli ıstakozlar gibi davranır, savunma pozu alıp açık kıskaçlarıyla beklerler.

Kısaca, serotoninin agresyon ya da depresyonda ne rol oynadığını ve/veya bu nedenle, Prozac gibi ilaçların niçin karbonhidrat açlığı ve cinselliğe kayıtsızlık gibi yan etkilere sebebiyet verdiğini bilmiyoruz. Serotonin "medenileştiren" nörotranmitterse, belki de çok fazlası çok azı kadar boğucu

olabilir ve sizde de bir Fransız salonunda, Gragonard fresklerin altında, başınızda pudralı perukla oturuyor hissi yaratabilir.

Agresyonun endokrinolojisini, nöroanatomisini ya da biyokimyasını anlamıyoruz. Ama hissettiğimiz zaman biliyoruz ve bazen pis bazen de fazlasıyla iyi geliyor.

15*

YUMRUĞU MASAYA VURMAK

Kadın Agresyonunun Savunması

BU ARAŞTIRMA PEK ÇOK defa yapıldı. Bir grup bebeği ya da yürüme çağındaki çocuğu sıradan, cinsiyeti belli etmeyen kıyafetlerle giydirin (sarı her zaman en iyi renktir!) ve saç kesimlerinin de cinsiyetlerini belli etmeyeceğinden emin olun. Bu grubu yetişkinlerle aynı odaya koyduğunuzda, onlar çocukların cinsiyetlerini tam olarak çözemez. Bunu çocukların davranışlarından anlamaya çalışırlar ama yazı tura atsalar belki daha iyi tahminlerde bulunurlar. Bir çocuğun kız ya da oğlan olduğunu davranışlarından, özellikle de agresiflik seviyesinden bulabileceğimizi sanırız. Birine ağlayan bebeğin videosunu izlettirip çocuğun oğlan olduğunu söylerseniz, izleyen kişi bebeği öfkeli olarak tarif eder; kız olduğunu söylerseniz, korkmuş ya da çaresiz olduğunu söyleyecektir.

Kızım on altı aylık, bir partideyiz. Yaklaşık on sekiz aylık bir oğlan odaya giriyor ve kızımın elindeki oyuncağı alıyor. Kızıma daha büyük çocuklara dikkat etmesi gerektiğiyle ilgili esprili bir şeyler söylüyorum: "Seni hep böyle sindirmeye çalışacaklar." Oğlanın annesi de cevap veriyor: "Üstelik oğlan. Bu yaşlarda olur böyle," diyor. Oğlanlar oğlan gibi davranır. Kısa bir süre sonra, neredeyse on sekiz aylık bir kız çocuğu kızımın önündeki bir fincan sütü alıyor. Kızın annesi, "Üstelik o bir kız, kız çocukları kız çocuğu gibi davranıyor," demiyor. Bunu elbette söylemez çünkü mantıksız, öyle değil mi? Kendisinden küçük bir kızın elinden fincan alan bir kız çocuğunun her iki tarafın kız çocuğu olmasıyla da bir ilgisi yoktur. Ama elinden oyuncağı almak, büyük oğlanların fıtratında var gibi görülür.

Bütün bu şeylerle ilgili kendimi agresif hissetmiştim; ne yazık ki emekleme çağında bir çocuk olmadığım için gidip kimsenin dizine tekme atamadım. Çocukların yaptığı türden bir şey; cinsiyeti her ne olursa olsun. Tekme atar, ittirir, bağırır, etrafa bir şey atar, tarihi geçmiş haplar gibi davranırlar. Ve biz yetişkinler de buna katlanırız. Çaresiz, masum çocuk mitine katkıda bulunuruz; bunda kötü bir şey olmadığını, çocukların şirin şeyler olduğunu düşünürüz çünkü öteki türlü gerçekle yüzleşmek zorunda kalabiliriz: Çocuklarımız şaşılacak güçlerle ve agresyona başvuracak *default* beyinlerle doğar.

Finlandiya'nın Turku Akademi Üniversitesi'nden Kaj Björkqvist, "Küçük çocuklar hayvanlara benzer," diyor, "bir dili olmadan, bedeni vardır. Ve bedenleriyle agresifleşebilirler. Yaptıkları da, oldukları da budur. Fiziksel olarak agresiflerdir, oğlan ya da kız çocuğu fark etmez; hepsi." Björkqvist'in araştırmaları kadın agresyonu üzerine. Avrupa, Kuzey Amerika, Ortadoğu ve Asya'daki çocuklarda kültürler arası karşılaştırmalar yapıyor. Gittiği her yerde küçük çocukların fiziksel olarak agresif olduğunu ve üç yaşından önce, kız çocuğu agresyonuyla oğlan agresyonu arasında belirgin bir fark olmadığını gözlemlemiş.

Cinsiyet temelli agresyonumuza alışırız. Agresyonun koduyla doğuyoruz; bu dili deneyim ve deney aracılığıyla kusursuz hale getiriyoruz. Şimdi suni bir yola başvurup agresyonu iki temel kategoriye ayırmalıyım: "kötü" agresyonla "iyi" agresyon. Daha önce, bir davranışın iyi agresyon mu kötü agresyon mu olduğunun bağlamla ilgili olduğunu, hatta Leydi Macbeth'in bile İskandinav giysileri içinde havalı göründüğünü söylemiştim. Fakat kadın agresyonunun nasıl evrim geçirdiğini, ne tür zengin kaynaklara ve ifadelere sahip olduğunu incelemek adına, araştırmacıların yaptığını yapmak ve kötüyle kararlı olanı ayırmak işe yarayabilir. Henri Parens, Pennsylvania Tıp Okulu'ndan bir çocuk psikiyatristi, agresyonun iki kolunu şu şekilde ayırır: "Aşırı memnuniyetsizlik"ten doğan, hem fantezileri hem de öfke, düşmanlık ve nefret duygularını harekete geçiren "düşmanca agresyon" ve "kalıtsal olan, iddialı ve hedef odaklı davranışları kamçılayan", "yıkımcı olmayan agresyon." Bebekler ve küçük çocuklarda iki agresyon da birdir ve momentumu sürdürme, ebeveynin dikkatini çekme; kendiyle kendi olmayan arasındaki bağı koruma adına (öfke, nefret, kararlılık) her ne olur ya da ne yaşanırsa, reaktif sinir sisteminden kaynaklanır.

Çocuk, zihnin uyanışıyla agresif dürtülere ulaşmayı ve davranışları, tepkileri hesaplamayı ve kıyaslamayı öğrenir. Çocuklar birbirini incitmenin ne

anlama geldiğini öğrenmeye başlar. Bir bebek ağzınıza tekme atar ve sizi incittiğini bilmez. Bir kız çocuğu iki ya da üç yaşına geldiğinde, başkalarını incitebileceğini, hem de çok incitebileceğini bilir ve bu bilgiyle kötüyle kararlı arasındaki fark anlamlı hale gelir. Yaygın şema agresyonun kamusal bir sağlık krizi olduğunu gösterir. Kadın agresyonuna dair yaygın araştırmalar önbilgiyle ve kötü duygularla incitmeyi amaçlayan, düşmanca agresyonun üzerinde durur.

Zihin kendini gösterdiğinde ve çocuk akıcı, amaca yönelik konuşmaya başladığında, yetişkinler fiziksel agresyona karşı daha hoşgörüsüz olur. Bugün çoğu kültürde çocuk büyüdükçe fiziksel agresyona olan tolerans düşer; ergenlikte, arzulanan nesneyi ya da davranışı elde etmek için fiziksel güç kullanma eğilimi açıkça patolojik olarak nitelenir. Bu her iki cinsiyet için de geçerlidir ama özellikle kızlar için. Fiziksel agresyon kız çocuklarında çok çeşitli ve agresif biçimlerde onaylanmaz. Sadece saldırgan biçimde kavgadan uzak durmak üzere eğitilmezler; kendilerini savunmak için kavga etmeye de yönlendirilmezler. Kızlar yumruk atmayı öğrenmez. Mizah başka bir agresyon biçimidir ve son zamanlara kadar, savaşçı kadın imgesini bastırmak için çok kullanılmıştır. Kız kavgası deyince, insanlar kıs kıs gülüp ellerini keyifle ovuşturur. Kedi savaşı! Tırmalar, cırlar, saç çeker ve havaya uçuşan eteklerle kalçalarının üstüne düşerler! Neyse ki kız kavgaları hakkında dönen sırıtık parodiler yumruğu yedi ve eski moda oldu. Bunun yerine, GI Janes ve eli kılıç tutan, korseli Zeyna, yumruğu ağır Klingon kadınları gibi figürler emrimize sunuldu. Öte yandan kitlesel medyadaki revizyonist savaşçı kadın imajının, davranışsal değişimle mi yoksa canı sıkılmış ve ilgisi dağılmış izleyiciyi sarsma ihtiyacıyla mı üretildiği anlaşılmaz.

Medyanın gündemi ne olursa olsun, kızlar fiziksel kavgaya sık sık karışmaz. Çocuklar ne kadar büyürse fiziksel agresyon boyutu da, her zaman ve her yerde olmasa da, o kadar azalır. Fakat kızlardaki fiziksel agresyonun düşüş oranı oğlanlar arasında olduğundan daha keskindir. En azından, gelişmiş Batı'da, kız ve oğlanlar üçüncü sınıfa geldiklerinde, oğlanlar onları çıldırtan birine tekme atma ya da saldırmaya, kızlardan üç kat daha fazla eğilimlidir. O zaman kızlar agresiflikle; elin ayağın *konuştuğu* sözcük öncesi iletişim biçimiyle nasıl başa çıkar? Bu asla bitmez. Yeni bir ses bulur. Sözcükler bulur. Kızlar dilleriyle yabanarısı gibi sokmayı öğrenir. Lanetleme ve alaycı taşlamalarda ustalık, çocukluğun en temel görevidir. Kızlar yüzlerini silah olarak kullanmayı da öğrenir. Dilini çıkarmak ya da gözlerini devirmek veya dudak bükmek gibi ifadeler yetişkinlere komik

görünebilir ama araştırmalar gösteriyor ki bunlar çocuklar için öyle değil ve öfkeyi, antipatiyi aksettirmek ya da istenmeyen birini dışlamak konusunda oldukça etkililer. Agresyon araştırmacıları başta kızların sözel agresyon ve yaşıtlarını söz ya da yüz kıvırmalarıyla aşağılama konusunda oğlanlardan daha üstün olduğunu düşündüler ama sekiz on yaş arasındaki çocuklar üzerinde Finlerin yaptığı bir dizi araştırma tam tersini iddia etti. Araştırmacılar çocuklardan kendilerini ve onları öfkeye sevk eden tepkileri anlatmalarını istedi; öğretmen ve ebeveynlerden çocukların bir anlaşmazlık yaşandığında nasıl tepki verdiğini anlatmaları istendi; sonra da çocuklardan birbirleri hakkında konuşmaları; sinirlenme eşiği ve bir tartışmadaki davranışları hakkında birbirlerini puanlamaları istendi. Biliminsanları oğlan ve kız çocuklarının, birbirinin yüzüne karşı kötü sözler sarf etme, bağırma, alay etme, dışlanan kişileri ezme amacıyla aynı oranda sözel agresyona başvurduğunu gördü. Yani oğlanlar kızlara oranla daha fazla tekme tokada başvuruyor ama her iki cinsiyet de eşit oranda tartışıyor ve kötü sözler söylüyor. O zaman şu sonuca varabiliriz: Oğlanlar *daha* agresif çünkü kimi zaman ağızlarıyla kimi zaman da vücutlarıyla sert çıkarken, kız çocukları yumruklarını kendilerine saklıyor.

Öfkenin kızlar arasında, her ne kadar kızlara özgü bir biçimde olsa da, ortaya çıktığı başka durumlar da var. Öfkeli bir kız genellikle sinirli sinirli yürüyerek, arkasını dönerek, rakibini görmezden gelerek karşılık verir. İçine çekilir; hem agresif anlamda hem de görünürde. Homurtularını duyabilirsiniz. On bir yaşındaki çocuklar arasında, kızlar öfkelerini açığa vurmak için havalı küçümseyişlere oğlanlara oranla daha sık başvurur. Ayrıca bu yaştaki kızlar dolaylı agresyon denilen agresyon türüne oğlanlardan daha yatkındır.

Önden itiraf edeyim, bu agresyon türünden hiç hoşlanmam ve bunu anmanın kadın hainliği ve işbirlikçiliğiyle ilgili klişeleri güçlendirdiğini düşünürüm. Evet, bu biz kızların iyi bildiği bir agresyondur çünkü kız gibi büyütüldük, bunu yaşadık, bununla mücadele ettik, bundan nefret ettik ve aynısını kendimiz yaptık. Dolaylı agresyon, adsız agresyondur. Çekiştirme, dedikodu, pis söylentilerin hüküm sürdüğü bir agresyon. Başkalarını istenmeyen kişiye karşı doldurmak, sonra da durumla yüzleşildiğinde tüm olanları inkâr etmekten geçer. Dolaylı agresyonun kullanımı zaman içinde artıyor, bunun sebebi yalnızca kızların kendilerini ifade etmek için yumruğa başvurmamaları değil, aynı zamanda dolaylı agresyon etkisinin kişinin sosyal zekâsıyla yakından ilgili olmasıdır; bir kişi ne kadar tecrübeliyse, sırttan bıçaklamayı da o kadar iyi bilir. Bu anlamda, bir kızın sözel

akıcılıkta oğlanlara üstün olması, dolaylı agresyona başvurması için ona fırsat sağlıyor. Fakat böyle bir avantaj her nasılsa uzun sürmüyor çünkü oğlanlar onlara yetişiyor ve bir dizi araştırmaya göre, yetişkinliğe ulaştığımızda, hem kadın hem erkek, her birimiz agresyonu gizli yaşayan politik hayvanlara dönüşüyoruz. Aksi söylentilere rağmen, gizli dinlemeler gösterdi ki kadınlar ve erkekler, arkadaşları, aileleri, iş arkadaşları ve ünlüler hakkında eşit oranda dedikodu yapıyor. Yetişkinlikte her iki cinsiyet de birbirine karşı duyduğu antipatiyi dolaylı yoldan anlatmak; iğneyi batırıp bir yandan da düşmanlığını maskelemek için her yolu deniyor. Örneğin, öfke kaynağı rakibinin performansı olmadığı halde, onun karakterine saldırmak yerine, ofis toplantısında sürekli lafını kesen ya da yaptığı işi eleştiren bir saldırgan düşünün.

Dolaylı agresyon iyi bir şey değil, arzulanan bir şey de. Aksine, dünyanın her yerinde kınanıyor. Çocuklar ve yetişkinlerden öfkelerini ifade etme biçimleriyle ilgili hissettiklerini paylaşmaları istendiğinde, arkadan bıçaklama davranışı en alt sırada yer alıyor; kıça sert bir tekme vurmanın da altında. Ama yine de bizimle, içimizde ve yalnızca kadına özgü bir dürtü değil ama kız çocuğu olmanın en tanıdık tehlikelerinden. Bu suçlamanın bir sebebi de kaltaklık mitinden kaynaklanıyor: Kızlar dolaysız agresyon biçimlerine ne kadar uzaksa ve ılımlı mizaçları ne kadar takdir ediliyorsa, kötü kızların istediklerini almak için gizli iş çevirmeleri de o derece mazur görülüyor. Kız çocuklarının kız gibi olmalarına ve düşüncelerini ifade edip savunmalarına izin verildiği kültürlerde, genç kızlarla kadınların ağırbaşlı olmalarının beklendiği kültürlere kıyasla, sözel ve dolaysız agresyona daha çok, dolaylı agresyonaysa daha az rastlanıyor. Örneğin Polonya'da, bilmişlik yapmak kadına atfedilen bir değer ve buradaki genç kızlar birbirini alaya alıyor ama asla yumruklaşılmıyor ya da grup içi hilekârlık çok az hissedilen bir tehdit unsuru. Meksika'da ikincil cinsiyet olarak görülen Zapotek kadınları arasında dolaylı agresyon ağırlıkta. Papua Yeni Gine'de, en eşitlikçi ve en az sınıf ayrımına sahip topluluklardan biri Vanatinai halkı arasında, kadınlar istedikleri gibi konuşup hareket edebiliyor, kimi zaman öfkelerini belirtmek için yumruk ve tekme kullanıyorlar ve kadının şiddet içerikli gizli operasyonlara başvurduğuna dair herhangi bir kanıta rastlanmıyor.

Kızların çareyi dolaylı agresyonda bulmalarına başka bir sebep de şu: Arkadaşlarına karşı olağanüstü bir agresyon besliyorlar: fırçalayan, tahrip eden, boşalıp boşalıp yeniden dolan bir agresyon. Kızların arkadaşlığı sert ve tehlikelidir. "En iyi arkadaşın olacağım," sözü kızlara atfedilen bir

cümle değildir ama onlar bunu çok kullanır. Sözcüklerin gücünü bilirler, neler sunabildiklerini de. Yakın arkadaş olan kızlar bu dostluğa bir tanım getirme, onu mühürleme ve isim koyma zorunluluğu hissederler ve yakın bir arkadaşlığı dostluk olarak nitelendirmeye niyetlidirler, böylece genellikle bir sürü dostları olur. Her gün arkadaşlarını düşünür, her arkadaşının arkadaşlık kozmolojisinde o gün nereye oturduğunu anlamaya çalışırlar. Bugün hâlâ en yakın arkadaşı o mu yoksa önceki gün yaşanan sürtüşmeyle beraber teknik detaylarda aksaklığın hüküm sürdüğü geçici bir yakın arkadaşlık mı söz konusu? Bir kız, başka bir kızı daha en yakın arkadaşı olarak görmek isteyebilir ama daha eski en yakın arkadaşının bunu kaldırabileceğinden endişe duyar: İhanet olarak mı yoksa ikiliye taze kan sağlayan bir potansiyel olarak mı algılayacak? Kızlar birbirine âşık olur ve anlatmakta ya da anlamakta zorluk çektikleri bir yakınlık hissederler.

Grup içine girdiklerinde, en yakın arkadaşlardan bir koalisyon kurarlar: Uyumlu ya da uyumsuz, ikiye iki gruplaşmalar. Grup içinde belirli bir müttefiki olmadığını hisseden bir kız, kendini risk altında, endişeli ve tehdit altında hisseder. Grupta yer edinmiş bir kız yeni birini getirir ve ona sponsor olursa, çok büyük bir sorumluluk içine girmiş olur çünkü yeni gelen onu (şimdilik) en yakın arkadaşı olarak görecek, oksijen maskesinin koruyucusu yerine koyacak.

Kızların arası açıldığında, bir daha hiçbir şeyin iyi olmayacağını, asla yeniden yakın arkadaş olamayacaklarını düşünüp Alice'in tünelden düştüğü gibi düşerler. Genç kızlar üzerinde Finlerin yürüttüğü araştırmalar gösterdi ki genç kızlar birbirine, erkeklerden çok daha fazla garez besliyor. "Kızlar en yakın arkadaşlarından çok derin psikolojik beklentiler içine girdikleri ikili ilişkiler kuruyor," diyor Björkqvist, "beklentileri çok yüksek olduğu için arkadaşlıkları bozulduğunda kendilerini ihanete uğramış gibi hissediyorlar. Öncesinde ne kadar büyük bir bağ kurdularsa, sonrasında da o kadar düşmanca tavır takınırlar." Genç bir kız, arkadaşı tarafından aldatıldığını hissederse ondan intikam almanın, kendi canı yandığı gibi onun da canını yakmanın yollarını arar. Fiziksel kavga, bu korkunç haini cezalandırmanın tercih edilmeyen bir yoludur. Çok çabuk biter. Öfke kusmak işe yarayabilir ancak ihanet eden kişi bu öfkeyi kabul edip saygıyla karşılık verirse. Ama yakın arkadaşının öfkesini ya da ihanet suçlamasını kabul etmezse, özür dilemeyi ya da hata yaptığını itiraf etmeyi reddederse, hatta daha ileri giderek yürüyüp gider ya da arkadaşını alaya alır veya onu görmezden gelirse, bu noktada kız bu iş için en can yakan ve kalıcı araçları; yani arkadaşının

duruşunu, iç rahatlığını, kendini ifade ediş biçimini yerle bir edecek dolaylı ve intikam odaklı agresyonun psikolojik araçlarını devreye sokar. Dolaylı agresyon, düşmanın bedeninden çok ruhunu hedef alan, ruhunu bitirmeye odaklanan saplantılı bir hareket olarak vudu büyüsüne benzer.

Çocukluktaki arkadaşlıkların, ikiliklerin, koalisyonların ve cihatların yoğunluğu yaşla beraber azalır ama bazen yok denecek kadar azdır. Kadınlar yaşamlarının çoğu dönemlerinde diğer kadınlarla ilgili tedirginlik hissederler. Kendimizi tükenmiş, geriletilmiş hissederiz, hem biriyle bağ kurma arzusu taşır hem de radarımıza girenlere karşı agresifleşiriz. Ölümsüz, sonsuz bir dostluk isteriz, Thelma'yı ararız, Louise'i ararız; ama *Thelma ve Louise* bir kere daha sahnelenemez çünkü o ölümsüz arkadaşlığı korumak için ölümsüz kadınlara ihtiyaç var. Ancak birbirleri uğruna her şeyi göze alabileceklerini kanıtladıkları zaman boşluğa düşerler. Birbirleri için ne yapabilirler ki? Onlardan başka kimse kalmamıştır, onlardan bağımsız bir dünya vardır: erkeklerin dünyası. Ve bir açıdan, aslında kendi açılarından, birlikte yalnız başına olduklarından çok daha güçlü olsalar da, aynı zamanda bu kuşku duyulmaz dostluk içinde güç kaybetmektedirler. Birbirine para, barınma, güvenlik, fiziksel tatmin gibi her konuda yardımcı olamazlar ama en yakın arkadaşlar olarak erkek dünyasının, sıradan dünyanın, sıradan ev hayatının kötülüklerine karşı birbirine gönülden ve ellerinden geldiğince destek olurlar. Ve erkeklerin dünyası, dünyanın *kendisi* olduğundan, iki kadının Büyük Kanyon (yeryüzünün en devasa vajinası) dışında gidebileceği başka bir yer yoktur. Büyük kadın dostlukları, düzene ve bizzat kadınlara karşı tehdit oluşturuyor gibi tanıtılırlar. *Cennet Yaratıkları* adlı şahane filmde, Pauline ve Juliet on beş yaşlarında ayrılmaz iki dosttur. Kendilerini tecrit eden yaratıcı zekâları onları birbirine yaklaştırmıştır. Arkadaşlıklarını koruyabilmek için içlerinden birinin annesini öldürmek zorundadırlar. El ele veren kız kardeşler daima karanlık ve eli kanlıdır. Goneril ve Regan kardeşler birlik olurlar ve Makyavelisttirler ve Kral Lear'ın tahtına karşı çıkarlar. Öldürücü ve üstü kapalı agresyonlarıyla birliktelikleri yapay bir doğaya sahiptir. Külkedisi'nin üvey kardeşleri en doğal ikililerden birini, yani Külkedisi ile Prens'i sabote etmeye yönelik ortak bir amaçta buluşurlar: Kan dökmek ve "ayak" oyunlarına başvurarak koca ayaklarını camdan ayakkabıya sığdırmak gibi.

Kadınlar başka kadınlarla bağ kurar, yine de en güçlü agresyonlarımızı ve en korkutucu düşmanlıklarımızı başka kadınlara yöneltebiliriz. Cinsler arasındaki savaştan haberdarız fakat, agresif dürtülerimizin çok az bir

kısmını erkeklere yani bu savaştaki meşru hasmımız sayılanlara yöneltiriz. Bugün bile serbest piyasa çekişmesinde genellikle rakiplerimiz olmalarına rağmen, erkekleri rakip olarak görmeyiz. Başka bir kadın görüş alanımıza girdiği an, anksiyete ve hiper dikkat içinde sinirlerimiz gerilir ve rekabet içine girmek hiç de zor olmaz. Kadınları ya meleklere mahsus beyazlar ya da mafyaya özgü siyahlar içinde hayal ediyoruz. Etrafımızda olmalarını istiyoruz. Erkeklerin arasında yalnız olmak istiyoruz.

Erkekler kadınların dostluklarına, duygusallık ve ilişki kurma biçimlerine imrendiklerini söyler. Ama aynı zamanda kadınlar arasında kötüye giden bir arkadaşlığın gaddarlığı, öfke ve garazın sersemleten kesafeti karşısında şaşkına düşerler. Frans de Waal *The Good Natured* adlı kitabında, "Kavga çıkarmak erkeklerin birbiriyle iletişim kurma, erini ölçüp tartma ve arkadaşlığa bir adım daha yaklaşma biçimi olabilir," der, "bu bağlama işlevi, yüzleşmelerin anlaşmazlıklara yol açtığını düşünen çoğu kadına tuhaf gelebilir." Bu iyi olduğumuz ya da her şeyi daha iyi kılmak istediğimizden değil. Kadınlar, kendi deneyimlerinden, üzücü genç kızlık anılarından yola çıkarak, anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulamadığını; bunların hiç sona ermediğini ve onları yiyip bitirebileceğini bilir.

Bana kalırsa, kadın arkadaşlıklarının sertliğiyle başka kadınların bizde yarattığı huzursuzluk birbiriyle bağlantılıdır. İlkel primatlarla neo-hominid benlikler arasındaki uyumsuzluğun ve kalıtsal stratejik plastikliğimizin, yani tüm seçenekleri açık tutma arzumuzun bir mirasıdır. Diğer dişiler birer potansiyel güç kaynağıdır ve tüm dişiler bizi mahvedebilir. Şimdi İngiliz salon kadını Elizabeth Holland'ın yaptığı gibi madalyonu ters çevirelim; on dokuzuncu yüzyılın dönümünde şöyle yazmıştı: "Bir kadına bir kadından daha fazla zararı başka kimse veremezse, o zaman bunu tersten okuyup kimsenin bize daha fazla iyilik de yapamayacağını söyleyebiliriz."

İlkel primat beynimizde dünya kadınmerkezcidir. Primat türlerinin büyük çoğunluğu sosyal gruplar halinde yaşar ve bu grupların temel taşı kadındır. Tartışılmaz kural: Kadınlar doğdukları evi hiç terk etmez, erkeklerse ergenliğe geldiğinde soy içi üremeyi engellemek için yuvadan ayrılır. Bu kural makaklar, uluyan maymunlar, lemurlar, eski dünya maymunları, kapuçinler, sincap maymunları, çoğu babun türü ve benzerleri için de geçerlidir. Dışarıda yaşayan erkekler başka bir grubun topluluğa dahil olmasını önerir, dişiler de onlara vatandaşlık hakkı tanır ya da tanımaz. Dişiler etraflarında erkek kalabalığı istemez çünkü erkekler yeterince çalışmaz, yavruların bakımıyla ilgilenmez, çok çabuk sıkılır ve kavga çıkarmaya çok

müsaittir. Ayrıca erkekler sık sık dişileri rahatsız eder. Bu yaygın bir üreme stratejisidir. Dişilerle çiftleşmek isterler ve başka erkeklerle ilişkiye girmelerini istemezler, bu yüzden de doğurgan dişilere dırdır eder, kötü davranır, gözlerini korkutur, hareket alanlarını kısıtlamak için ellerinden geleni yaparlar. Dişiler bu süregelen tacizlerden usanır; bunu engellemenin en iyi yolu öncelikle erkek nüfusunu dengelemektir. Örneğin, makaklarda yetişkin dişilerin nüfusu, yetişkin erkeklerin altı katıdır; uluyan maymunlarda her erkeğe yaklaşık on dişi düşer. Bekâr maymunlar etrafta sinsice dolaşıp bir boşluk ya da bir fırsat yakalamaya çalışarak, kargaşa peşinde koşar.

O zaman, dişi primatlar dişilerle olmaya alışkındır ve yaşadıkları dünyayı samimi ve çekilir kılmak için dişilere güvenirler. Dişilerin doğdukları grupta yaşamayı sürdürdüğü türlerde, akraba olmayan ya da uzak akraba sayılan diğer dişilerin agresyonundan korunmak için en yakın dişi akrabayı yakında tutarlar. Birlikte yaşayan dişiler arasında hiyerarşi hâkimdir. Dişi akrabalardan oluşan koalisyon toplanmışsa, bunun sebebi çoğunlukla rakip topluluğa matriliniyal (anne soylu) bir durumu kanıtlamaktır.

Bununla beraber, farklı matriliniyal zincirlerin erkek agresifliğini engellemek amacıyla ortak paydada buluştuğu olur. "Dişilerin doğdukları gruplarında yaşamaya devam ettiği türlerde, dişi-dişi koalisyonu genellikle yakın akraba çevresinde olur ve sıklıkla diğer matriliniyallerin dişi ve yavrularını hedef alır." Primotolog Barbara Smuts yazısında şöyle devam eder: "Hedefin erkek olduğu kimi farklı durumlarda, dişiler yakın akraba olmadığı diğer dişilerle koalisyon oluşturabilir. Bu tür koalisyonlar, en yakındaki dişiler derhal göreve çağrıldığı için, erkek agresyonuna tepki olarak çok çabuk harekete geçer." Domuz kuyruklu makak, husar maymunu, Güney Afrika babunu, zeytuni babun, diademed maymunu, eski dünya maymunu ve benzeri türlerde, dişi ittifakı fırtına bulutu gibi müthiş bir hızda meydana gelir. Erkekler dişilere sürü halinde saldırdığında ya da onları korkutmaya çalıştığında, dişiler hemen toplanır. Dişiler, hemcinslerini sekse zorlayan erkeğe karşı anında saldırıya geçer. Bu ittifakların en hızlısı, erkek bir yavruyu tehdit etmeye ya da tehdit eder görünmeye başladığı zaman olur.

Dişi dayanışmasının faydaları öylesine etkilidir ki kimi durumlarda, doğduğu yerden ayrılıp başka bir yerde kabul görmeye çalışan bir genç dişi olunca, bir grup dişi diğer dişilerin yeni gelen misafirle arkadaşlık kurması için agresif ve karşı koyulmaz bir baskı uygular. Bu durum, yeni dişi göçebenin kendini yerli dişilerin yavrularına bakmaya adadığı tüylü kafalı pembe maymunlarda yaşanır. Bu durum, yaygın olarak bilindiği gibi, bonobolar

için de açıkça geçerlidir. Dişi bonobo ergenlikte yuvadan ayrılır ve annesi, kız kardeşleri ve teyzeleri olmadan dünya üzerinde kendi yolunu çizmesi gerekir. Çoğunluğu dişilerden oluşan bir grup yabancı maymuna kendini sevdirmesi gerekir. O da kendini tımarlama ve seksle sevdirmeye çalışır. Yerli dişilerin tüylerini okşar ve pirelerini toplar. Çıkıntılı genitalyasını, lider genitalyalara sürter. Yerli dişiler karşılık verirse, vekil kalabilir. Eğer onu reddederlerse, o zaman başka bir yere gitmeli, tımarlayacak başka türler, sürtünecek başka pelvisler bulmalıdır. Seks odaklı bağlılık sistemlerinde, dişi bonobolar olağanüstü mertebelere ulaşır. Doğum oranının, anasoylu düzende yaşamanın gücünü yeniden vurgular, belki de onu aşarlar. Erkeklerin, yağmacı davranışlarıyla bebek yaşamına tehdit oluşturması, çoğu türün dişileri arasında amansız bir endişe kaynağıdır: Aslan, langur, kemirgenler, fok, bayağı şempanze. Kimse bonobolar arasında erkek bebek ölümüne rastlamadı. Bonoboların kız kardeşliği bir zanaattır: Genetik akrabalığın harcına ihtiyaç duyulmadan kurulur ve bu sebeple devamlı olarak davranışsal pekiştirmelere ihtiyaç duyar: İyi olmak, açıklık, arkadaş olduğumuzu, aynı yolda yürüdüğümüzü tekrar tekrar kanıtlamak. Tetikte olmak bir alışkanlık haline gelir, tetikte olmak erkek yılanları uzakta tutar.

Tüm dişi primatlar diğer dişilere minnettarlık beslemez. Sıradan şempanzelerde, dişi yalnızca ona ihtiyaç duyan yavrusuyla birlikte günün çoğunu dışarıda tek başına geçirir. Çoğu maymunun ya da bonoboların yaptığı gibi diğer yetişkin primatlarla yiyecek aramaya çıkmazlar. Şempanzelerin dağılım şemaları çeşitlidir. Eğer bir dişi, güçlü bir dişinin kızıysa, doğduğu grupta kalabilir ve en yakınındaki akrabasından geçinebilir. Düşük statülü bir dişinin kızıysa ergenlikte yuvadan ayrılmalı ve yabancı bir gruba dahil olmalı ve bunu da bonoboların kaynaşma ritülleri olmadan yapmalıdır. Dişi bir şempanze yeni bir gruba göç ettiğinde, itibarını korumak için çok çabalar. Homurdanarak, anırarak, kollarını çırparak, agresif bir surat takınarak ya da kimi durumlarda, onları itip kakarak, çimdikleyerek yerli dişilere meydan okur. Yerleşme aşaması kısa sürer, birkaç hafta sonra yeni gelen dişinin bir yeri, hiyerarşide bir mevkisi olur ve bu zaman içinde çok değişmez. Diğer dişilerle ilişkisi azalır. Eğer bir erkek tarafından saldırıya uğrarsa yardımına gelirler, gelmeyebilirler de; dişi şempanzeler diğer primatlara nazaran, erkek baskısı ve tacizine karşı daha fazla tehdit altındadır. Akrabalığı olmayan dişi yaşıtları rahatsız etmez, bu da bir avantajdır. Ve eğer ilk başta bir Viking bakiresi olduğunu kanıtlamış ve benimsediği jinokraside yüksek mertebeye ulaşabilmişse, kızları da topluluğa girmeye

hak kazanır ve böylece kendine anaerkil bir düzen kurmuş olur ya da en azından mirasının istikrarını sağlar.

Biz insanların içinde çok renkli bir filogenez bulunur: Muhtemel yaşanmışlıklar dizisi. Uzak geçmişte, eski dünya maymunları gibi, rekabetçi ama birlikte yaşayan anasoylu normları hâkimdi. Biraz daha yakına gelirsek, antropoid maymunlara rastlarız. Genetik anlamda, bonobolarla şempanzelere eşit uzaklıktayız; onlar yaşayan en yakın akrabalarımız. Yaklaşık 6 milyon yıl önce bonobo-şempanze hattından ayrıldık ve biz büyük üç ape'in ortak atası, biçim ve sosyal yapı olarak bonoboya mı, şempanzeye mi daha çok benziyordu, bilmiyoruz. Şempanzeler arasında, erkeklerin kadınlara hükmettiği su götürmez bir gerçek. Bonobolar arasında savaş, hiç olmamış değilse bile, oldukça az yaşanır. Şempanze, maymun etine aşırı düşkündür; bonobo ise çok az et yer. O zaman görünüşe bakılırsa, şempanzeler hominid türüne bonobolardan daha yakındır, öte yandan fosil kanıtları gösteriyor ki biz üç türün de geldiği ortak ata ihtimalini en çok taşıyan şempanzelerden ziyade bonobolardır. Ön-insan toplumlarının yeniden yapılandırılan evrimsel ve antropolojik araştırmaları gücünü bizlerle şempanzeler arasındaki benzerlikten alır; sanki şempanze benzeri bir atadan evrilmişiz gibi. Bu varsayım tartışmaya açıktır. Bitmek bilmeyen metafor sevdamızla, şempanzeleri seçip bonoboları göz ardı etmek keyfi bir hareket. Bonobo filogenezi akla yatkın bir kız kardeşlik arşividir; kendi türümüzü kıyaslamak ve anlamak için altını üstüne getirmeye değer. Bonobolarla ilgili yazan Frans de Waal, "Soyumuz düşündüğümüzden daha esnek," der.

Primat geçmişimizin yıllıklarına göre, dişilerin diğer dişilerle yakınlaşmasının sebebi güçtür. İster akraba olsun, ister olmasın. İster kendini kanıtlamak zorunda kalsın, ister azametin içine doğmuş olsun; kendini tekrar eden yegâne şey koalisyon ve tutkunun birleşimi, dişi ittifakına olan agresif ihtiyaçtır. İşte hayallerdeki en yakın arkadaşın beşiği. Kızları ve yaşıtlarımız içindeki konumumuzu niçin bu kadar önemsediğimizin ve küçük kanomuzla çocukluğumuzun dalgaları arasından geçerken kız arkadaşlıklarının niçin bir ölüm kalım meselesi haline geldiğinin bir sebebi.

Dişi primatlar yaramaz kızlar değildir, onlar savaşır, hiyerarşik ve açgözlüdürler ve birbirlerinin canına kastedebilirler. Öte yandan, primat kuralları dişi bağımsızlığının, dişi dayanışmasının (arkaizmlere girsem mi?) tarihine dayanır ve çoğu primat kuzenlerimizden ayrıldığımız nokta tam da budur. Soru şu ki; neden? Bu ne anlama gelir ve bir önemi var mı?

Tarihsel ve tahminsel çerçevede tarihöncesi dönemleri de hesaba katarsak, bugün var olan çoğu kültürde kadınlar jinokrasiye benzer hiçbir düzende yaşamadı, yaşamıyor da. Ayrıca kadın haklarına hizmet edecek hiçbir adım atmadıkları gibi, bu durumun kendi çıkarlarına en uygun şey olduğunu düşünmüyorlar bile; bunun temel sebebi, tarihçi Garda Lerner'in dikkat çektiği gibi kadınların "kendi tarihlerinden bihaber" oluşları ve "tekerleği tekrar tekrar icat etmek zorunda kalışları"dır: Lerner'in tekerlekten kastı, kadınların "madun bir gruba ait olduklarının, topluca haksızlıklara maruz kaldıklarının, ikincil konumlarının doğal değil, tamamen toplumsal bir yargı olduğunun, bu haksızlıkların üstesinden gelmek için diğer kadınlarla birlik olmaları gerektiğinin ve en nihayetinde, kadınların erkekler kadar özerkliğe ve kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğu bir toplum için yepyeni bir bakış açısı yaratmaları gerektiğinin farkına varışlarıdır." Kadınların ikincil görülmesi hiç de doğal değil ve gördüğümüz üzere, âdet gereği diğer dişilere dalaştığı kadar yine âdet gereği onlarla birlik olan, kız kıza, agresiflikten beslenen saygı çerçevesinde, takas ve ortak yaşam üzerine kurulu diğer primat yaşamları arasında, doğada görülen hemen her şeyden farklıdır.

Barbara Smuts ve Patricia Adair Gowaty gibi evrim teorisyenleri son zamanlarda pek çok türde erkeğin, dişi cinselliğini tekelinde tutmak ve kontrol etmek, onu sahiplenmek için giriştiği büyük çabalara vurgu yaptı. Teorisyenler, çok çeşitli formlardaki erkek baskısının ve erkek tacizinin kadınlara verdiği zararı tanımlaya çalıştılar. Erkek şempanze, dişi şempanzenin kendisine itaat etmesi, peşinden gitmesi için onu tokatlar, tekmeler ve ısırır. Eşinin başka bir erkekle sosyalleştiğini görürse, rakip erkeğe değil, dişiye saldırır. Erkek yunus şiddetli bir ahenkle yüzgeçlerini çarparak, suyun içinde yarıklar aça aça ilerler ve bunların hepsini bereketli dişilere gözdağı vermek ve onları etrafında toplamak için yapar. Dişi zeytuni babun senede en az bir kez erkek babun tarafından ciddi derecede yaralanır; eti parçalanır, kulağından bir parça koparılır. Aynı zamanda çoğu türde, özellikle primatlarda erkek ve dişi birbirine karşı ömür boyu şefkat besleyip arkadaşlıklar kurarak geçinebilir.

Agresyon, teskin etme, fark etmez: Erkeğin dişi cinselliğini hırpalama çabası en iyi halinde bile sınırlıdır. Dişi erkeğin elinden ne çekerse çeksin ya da ne çekmezse çekmesin, o yine de temel anlamda bağımsız bir işlemcidir. Yani, kendini besler. Beslenmez. Destek görmez. Tek başınadır. Bir erkek onun hareketlerini, cinselliğini kontrol etmeye çalışabilir ama bir noktaya

kadar ilerleyebilir. Gerçekten de bir dişi öğle yemeği için yiyecek toplamaya çıkmışsa, yavrusuna tek başına sahip çıkıyorsa ve günlük hayatında bir erkeğe ihtiyaç duymuyorsa, bir erkek onu ne kadar kısıtlayabilir ya da manipüle edebilir ki? Erkek şempanze teke tek çarpışmalarda dişinin üzerinde üstünlük kurabilir; ikisi birbirlerinin görüş ve koku alanına girdiğinde, lezzetli meyve zulasından dişiyi defedecek güce sahiptir. Bununla beraber, dişi başka bir gıda kaynağı bulmak için yoluna devam eder, edebilir de. Erkek şempanze, dişiyi ikinci derece bir erkeğin kenesini çekerken yakalayınca, onu tekme ve homurtularla cezalandırabilir. Cinselliğin şartlarını kabul ettirmek isteyebilir, neden istemesin? Bunu yapma girişiminin altında üreme menfaati yatar. Ahlaksızlık yapmak için ahlaksızlık yapmaz. Döllemek ister ve maya hücresi değildir; yani öylece ikiye bölünerek çoğalamaz. Genetik mirası hayatta kalacaksa, dişi şempanzelere ihtiyacı vardır ve istediğini elde etmek için dişileri mağlup etmesi ve onlara çemkirmesi gerekiyorsa, mağlup eder ve çemkirir. Tüm bunlara rağmen, dişi şempanze yemek toplama ve yavrusunu besleme kapasitesinden gelen ilkel haysiyetini asla yitirmez.

Yalnızca insanlar arasında erkekler, kadınla yemek seçeneği arasına girmeyi başardı. Yalnızca insanlar arasında, erkeğin dişiyi desteklemesi gerektiği; dişinin kendine ve yavrusuna bakmaktan âciz olduğu düşüncesi hâkimdir; bir erkekten ailesini doyurmasını, bir kadından da tartışmasız sadık olmasını, babalık kavramına bel bağlamasını ve erkeğin yatırımlarına destek olmasını beklemek yalnızca insanlarda kusursuz bir mukabele (*quid pro quo*) ilkesi üzerine kuruludur. Sarah Blaffer Hrdy bir keresinde şöyle yazmıştı: "Artık şundan tamamen eminim: Kadının doğurmak için ihtiyaç duyduğu üreme kaynakları üzerindeki erkek hâkimiyeti, erkek egemen filopatrik primat toplumlarının tam teşekküllü bir ataerkilliğe geçişinden kaynaklanıyor."

Bu geçişin ne zaman başladığını, kadının ne zamandan beri, karnını doyuracak ya da kıvrılıp pinekleyecek bir yer bulmaya her çalıştığında, kendini erkeğin zırhına meydan okurken bulduğunu bilmiyoruz. İnsan evriminin standart modeline göre, çocuğun uzun süren bağımlılık sürecinde fazlasıyla baba desteğine ihtiyaç var ve kadınlar da çocuk büyütürken yardım istiyor, buna ihtiyaç duyuyor, bunu istiyor. Bu senaryoya göre evliliğin, ikili ilişkilerin ve kadının erkeğe olan ihtiyacının kökeni oldukça eskidir ve binlerce yıl öncesine, evrim teorisyenlerinin "evrimsel adaptasyon ortamı" diye nitelendirdiği, genetik ve yatkınlık anlamında şimdiki halimize eriştiğimizin varsayıldığı ilk çağlara dayanır. Yine bu senaryoya göre, bir kadın

erkekte zenginlik, kahramanlık, ona ve çocuklarına bakmaya yetecek kaynak emareleri aramaya başlarken, erkekse kadında doğurganlık, bereketli kuluçkalar verecek kapasitede gençlik işaretlerini gözetir ve eğer kadına ve soyuna yatırım yapacak kişi o olacaksa, söz konusu doğurganlığın yalnızca ona ait olduğundan emin olmalıdır, kendisine ait olmayanlara yatırım yapmayı istemez.

Şimdi geleneksel avcı erkek modeli güçlü bir saldırı altında; Kristen Hawkes gibi çoğu isim, yiyecek toplayıcılığı yapan geleneksel topluluklar üzerindeki çalışmaları ışığında, erkek avcılığının ailelerin gündelik beslenmesine çok az katkı sağladığını ve ailenin aldığı kalorinin büyük kısmının kadın dayanışmasından elde edildiğini savunuyor. Güncel çalışmalar, ilkel insanlar arasında kadınların (tıpkı dişi şempanzelerin, tüm diğer primat türlerindeki dişilerin yaptığı gibi) güçlü oranda özerkliği elinde tuttuğunu iddia eder ve "ataerkillik", "çekirdek aile"nin (buna ne derseniz deyin ama açılımı, kadınların peynir ekmek için erkeklere bağımlı oluşudur) en azından geniş ve kodlanmış ölçekte, tarihöncesinde gelinen hemen hemen son nokta olduğunu söyler. Bu dönüşüm, birtakım tarihçi ve evrim araştırmacılarının öne sürdüğü üzere, tarım devriminin meyvelerinden biri olabilir. Smuts, "Yoğun tarım ve hayvancılığın gelişmesiyle birlikte, kadınlar emeklerinin meyveleri üzerinde hâkimiyetlerini genel anlamda kaybettiler," diye yazar. "Otlanmak ve göçebe kültürüne özgü *slash and burn* tarla açma* yöntemleri çok büyük topraklara ihtiyaç duyar ve kadınlar her daim hareket halinde olmalıdır ki erkekler kaynaklarına hükmetmesin ve hareketlerini sınırlamasın. Ama yoğun tarımda olduğu gibi, kadın emeği çok ufak bir toprak arsayla sınırlı ya da öncelikli olarak ev işlerine odaklı hale getirilirse, kadının geçim kaynaklarını ve günlük faaliyetlerini kontrol etmek erkek için daha kolaylaşır."

Ataerkilliğin evriminde asıl inovasyon (böyle söylemeyi tercih ediyorsanız) erkek ittifakının kusursuzlaşmasıdır. Çoğu primat arasında, dişiler sosyal birlikler kurarken erkekler kurmaz. Şempanzelerde erkekler birbiriyle gelişmemiş bağlar kurar ve kimi zaman dişileri kontrol altına alırlar fakat bu bağlar çoğunlukla düzensiz olduğundan dişiler karşı koyar; karşı koyar çünkü kendi kendilerine yetebilirler. İnsanlar arasında erkekler başka erkeklerle politik, dini, entelektüel, duygusal ittifaklar kurmakta beceriklidir. Bu tür ittifaklar pek çok amaca hizmet eder ve bu fani oyuna ayak dire-

* İlkel ekonomide bir ormanı ya da ağaçlığı kelleştirdikten sonra burayı tüm bitki köklerinden temizleyerek ekilir duruma getirme işlemi. –çn

yişimizi zenginleştirir, yüceltir ya da lekeler; bu ittifakın en büyük sebebi erkek işbirliğinin şempanze erkeklerinin ilkel düzeyde yapmaya çalıştığı şeyi, kadınları kontrol etme ihtiyacıyla üreme yöntemlerine hükmedişlerini artırıp genişletmesidir. Erkek hâkimiyetini, erkeğin şekil ve güç itibariyle üstün oluşunun bir sonucu olarak görürüz ama çoğu erkek maymun, dişi maymunlara göre daha iri ve güçlü olsa da onları baskılayamaz. Erkekler diğer erkeklerle arkadaş olmanın önemini anladığında, çıkarlarının çatıştığını değil, ortak paydada buluştuğunu gördüklerinde, hay aksi!, kadın özgürlüğü de ortaya çıktı.

Ataerkilliğin ilerleyişi ve tarih öncesinden bu yana kadınlar üzerindeki belirgin etkileri, Gerda Lerner ve başka yazarlar tarafından güzel bir biçimde işlenmiş uzun ve karmaşık bir hikâyedir. Asla tam olarak anlaşılamayacak bir hikâye. Yazılı kaynaklar ilk ortaya çıktığında babavatanın sosyal, ekonomik, politik ve duygusal payandaları yerleşmiş, kadınlar da ikincil statülerini çoktan kabullenmişti. Örneğin üç bin yıl önce, Mezopotamyalı bir prenses, kurtuluşu için değil, efendisinin koruması altında olmak için dua etmişti çünkü "kendi adına onun kanatları altında refah içinde yaşayabilirdi."

Kadınların erkek korumacılığına ihtiyacı vardı çünkü erkekler arasındaki ittifaklar başkalarının sahip olduklarını elde etmek için güçlerin birleştirildiği militarist anlaşmalardı. En eski ve en sık başvurulan vurgun ganimetlerinden biri genç kadınlardı. İki kabile çarpıştığında, kazanan topluluk erkek tutsakları öldürür, kadınlarınıysa köle ve damızlık olarak kullanırdı. Dişilerin tutsak edilmesi utkulu erkeklerin üreme potansiyelini artırdığı gibi statülerini de yükseltirdi. Ulaşılan her yazılı kaynak savaş sonrası kadınların tecavüze uğradıklarından ve esir alınmalarından bahseder. MÖ 1200 civarında Yunanistan'ın sosyal yaşamını yansıttığı söylenen Homeros'un *İlyada*'sında savaşçılar kadın ganimetlerini bölüşürken kimi zaman büyük çekişmelere varan pazarlıklar yapar. Hikâyenin başında, rahip babası onu tanrılara şikâyet etmekle tehdit edince, Kral Agamemnon soylu savaş esiri, gözde cariyesi Khryseis'ten istemeden de olsa vazgeçer. Agamemnon bu kaybın telafisi için başka bir kadın ister fakat adamları tüm kadın esirlerin sahiplenildiğini söyler. Krallığını konuşturan Agamemnon, Akhilleus'un cariye-kölesi Briseis'i kendisi için ister. Bu hareket Atinalıları neredeyse mağlubiyete sürükler çünkü Akhilleus, Troya Savaşı'nın büyük bir kısmını çadırında bu onur kırıcı duruma somurtarak geçirir, bir yandan da cinsel açlığını bir başka cariyesi, "Lesbos'dan aldığı, Phorbas'ın kızı,

açık tenli Diomede'yle doyurur." Akhillues, çadırını başka bir savaşçı Patroklos'la paylaşmaktadır, Patroklos yatağında çadır arkadaşının bir armağanıyla karşılaşır: Akhilleusuin Enyeus kentini ele geçirdiğinde esir aldığı "ince belli" Iphis. Kızlar, kızlar, kızlar! Esir kadınların ağzından elbette ne bir şey duyuyoruz ne de beyzbol topu gibi bir erkekten diğerine savrulurken ne hissettiklerini öğrenebiliyoruz. Muhtemelen bu konuda şikâyet bile etmediler. Hayatta kaldıklarına şükrediyorlardı. Sonuçta şiirde esir alınmış erkeklerle ilgili hiçbir şeye rastlamayız; Enyeuslu, Lesboslu, Troyalı ve mağlup olan diğer polislerdeki erkekler çoktan katledilmiştir. En sonunda, erkekler diğer erkekleri kadınlara yaptıkları gibi esaret altına almayı, erkeklerin kas gücünü traktör ve öküz kullanır gibi kullanmayı öğrendiler; fakat birçok tarihçinin savunduğuna göre ve güçlü kanıtların ışığında, ilk esirler kadınlardı ve köleliğin ardındaki itici güç, gelişkin rahimlere sahip olmaktı.

Kadın kölelerin, kaçırılmalarıyla birlikte sefih duruma düşmesi ve her kölelikte olduğu gibi insanlıklarından edilmelerinin yanı sıra aynı zamanda iktidardaki erkeklerin neredeyse ömür boyu cariyeliğini yapmaya zorlanmaları, şehevi kadınla aşağılanmış kadın arasındaki (bugün hâlâ süregelen) tatsız akıl yürütme biçimini çözümlemeye yardımcı oluyor. Kadın köle cinsel bir varlıktı; seçme hakkı yoktu ve bu rol için biçilmiş kaftandı. Kendini diğer kölelerden ayrı tutmak için namusunu önplanda tutmak ve göze çarpan bir alçakgönüllülük sergilemekten daha fazlasını yapamazdı. Kadın bekâretinin ittifak halindeki erkeklerin dünyasında bir takıntı haline gelmesinin pek çok sebebi var. Krallıklar arasındaki ittifak ilişkileri genellikle evlilik yoluyla mühürlenir; bir devletin prensi, evleneceği kadının ince belinin altında bir piç taşımadığından emin olmak ister. Düşük kastlardaki aileler arasında bile, kız çocuklarının namusu epey kazançlı olabiliyordu. Feodal Avrupa'nın yüksek zümrelerinde, alt tabakadan bir ailenin refaha ulaşmasının tek yolu, bazen kız çocuklarının soylu erkeklerle yaptığı evliliklerdi. Sonuç olarak, antropolog Sherry Ortner'ın iddia ettiği üzere, kadın bekâreti dayatması erkekler tarafından, gerektiğinde şiddet kullanarak, korunan ve kadınlar arasında mitopoetik görülen bir aile meselesi haline geldi. Kadınlar artık tacizlere direnme ya da bebek katili erkekleri ezip geçme uğruna ittifak kurmuyordu; artık jinefilinin kudreti; anneyle kız, kız kardeşle kız kardeş arasındaki sevginin gücü, otlanma-sonrası düzlükte bir kadının en kıymetli varlığı haline gelen kadın namusunu koruma görevine dönüştü.

Bir savaş stratejisi olarak kadın kaçırma, kadını doğduğu evden ve soyunun ona bahşedeceği her türlü korumadan mahrum bıraktı. Daha büyük ölçekte, ataerkil sosyal ve ekonomik yapıların derinleşmesi anaerkil-lokalitenin ve anasoyunun (*matriliniyal*), babaerkil-lokalite ve baba-soyu (*patriliniyal*) uğruna tükenmesiyle sonuçlandı ya da bunu gerektirdi. İstisnasız denecek şekilde, kadınlar, doğdukları yerde yaşamaya devam ettikleri, arkadaşları ve akrabalarıyla birlikte oldukları ve kocalarının mıntıkasına katılmak için evlerini terk etmek yerine erkeklerin onların yaşamına dahil olduğu anaerkil-lokalite sisteminde çok daha mutlu oluyorlar. Örneğin, İrokualar babaerkil-lokalitenin güçlü olduğu bir kültürdü ve bu topluluk antropolojinin bildiği en eşitlikçi kültürlerden birine sahipti. Fakat kadınlar bir takas malzemesi olarak görülmeye başlandıkça, *onların* alçak tavanlı çadırlarına taşınma zorunluluğu mantıksız gelmeye başladı. Bazı dinbilimciler Yaratılış'ı anaerkil-lokaliteyi babaerkil-lokaliteyle değiştirme çabasının bir özeti olarak görmüş, İbrani kavminin göçebelikten yerleşik düzene geçmesinde önemli bir adım olarak değerlendirmiştir. Yaratılış'ın başlarında (2:24) şöyle bir pasaj vardır: "Bu nedenle adam annesini babasını bırakıp karısına bağlanacak, ikisi tek beden olacak." Bir nevi evlilik bağının anaerkil-lokalite sistemine gönderme. Fakat daha sonra, İshak'ın oğlu Yakup anaerkil-lokalite önerisini reddeder. İshak'a eve döneceğine; Lavan'ın kızları Rahel ve Lea'yla flört edip evlendikten sonra yeminini yerine getireceğine söz verir. Eşlerini ve oğullarını, develerini, davarını, çanak çömleğini, taşıyabildiği her şeyi alıp İshak'ın evine döner. Ayrılışının önemini vurgulamak için Rachel babasının *terafim*'ini, Lavan'ın mülkiyetinin simgesi evini koruyan tanrılarını bile alır. Matromerkezciliğin çöküşünü kabul eder. Kocasının kaderini ve onun primogenitürünü* paylaşır ve kendi arazileri üzerinde Yakup'un hak iddia ettiği gibi, o da kendi hırsızlığında hak iddia eder.

Briseis'in düştüğü durum, kızlık zarının yüceltilmesi, kadının içine doğduğu altyapıdan mahrum kalması, hepsi de kadın özerkliğinde yeterince zor aşamalardı. Fakat tanrıça ilkesi panteondan silindiğinde, kadınlar bedensel bereketine, kadın bedeninin canlandırıcı gücüne mütevazı biçimde de olsa selam verme hakkından bile oldu. İnsanlık tarihinde hemen her kültür insan şiddetini, tutkularını, sınırlarını ve eğilimlerini pekiştirecek ve dengeleyecek dinlere, tutarlı birtakım yaratılış hikâyelerine sahip oldu. Genellikle bu dinler

* Hükümdarın en büyük oğlunun tahta geçtiği sistem. –çn

kimi erkek kimi kadın kimi biseksüel, hayvan ve insansı tanrıların karışımından oluşuyordu. Öte yandan Lerner'in ikna edici biçimde gösterdiği gibi, ataerkil üstünlük, bölgenin tanrıları arasındaki güç dengelerinde yaşanan değişimle paralellik gösterir. *The Creation of Patriarchy* adlı kitabında, "Güçlü krallıkların ve arkaik devletlerin gelişimi dini inanç ve sembollerde değişimler yaratır," diye yazar. "Gözlenebilen şema şudur: Önce ana-tanrıça figürünün gözden düşüşü, sonra erkek eş/oğlanın yükselişi ve hâkimiyet kuruşu; ardından fırtına-tanrıdan erkek yaratıcı-tanrıya dönüşerek, tanrı ve tanrıçalar panteonunun başına geçmesi. Bu tür değişimler nerede yaşanırsa yaşansın, yaratılışın ve bereketin gücü tanrıçadan tanrıya geçer."

Tektanrıcılığın ilerleyişiyle metaforik olarak da olsa overiyektomi geçirmiş tanrıça tapınaktan aforoz edilir çünkü etli baldırları, egzotik memeleri ve çok uzun yıllar niceleri üzerinde egemen olmuş kadim, aziz kültlerinden artakalan lekesiyle o artık bir tehdit unsurudur. Yaratılış'ta erkekler, Yahveh ve Âdem arasında dişi doğurganlık gücünü istimlak etme konusunda nihai bir anlaşma görüyoruz. Âdem, tanrıçanın olmadığı tektanrıcı görüşe hürmet etmeyi kabul eder ve karşılığında Havva'ya adını koymak, böylece onun sembolik anlamda doğuşuna sebep olmak ve hepimiz için anaların anası payesini vermek gibi birtakım haklara erişmesini ve böylece rahminin meyveleri üzerine hak iddia etmesini sağlar. Havva kocası tarafından yönetilecek, yalnızca onun tarafından yüceltilecek, pohpohlamalar ve boş beklentilerle aklı çelinmeyecek. Havva düşmanını, günahın vücut bulmuş halini yani yılanı tanıyacak; bu murdar kurdunu, başıboş fallusu, ezeli umbilikusu, firariyi ve arsızı bilecek. Lerner, "Yaratılış'ın yazıldığı zamanı tarihsel bağlamda yorumlarsak, yılanın bereket tanrıçasıyla ilişkilendirildiği ve onu sembolize ettiği açıkça görülebilir," diye yazar. "Bu satırlardan Yahveh'in kadının cinselliğini özgürce ve kimseye hesap vermeden, hatta kutsallaştırarak yaşayışını kınadığını okuyabilmek için kendimizi çok da zorlamamıza gerek yok."

Ataerkillik tektanrıcılık altında büyük bir ihtişama kavuştu. Kadınlar için dünya bürokratikleştirilmiştir, Christo'nun devasa çalışması gibi kıpkırmızı bir selobantla sarmalanmıştır. Gücün eski kökeni yok oldu: Yakın akrabalıkların ağırlığı, bedenin tapusu ve dişi kendiliğin daha geniş mertebelerdeki yansımaları; *polis*in ölümlülük, tanrıların ölümsüzlük mertebeleri; hepsi yitip gitti. Kadın hayatta kalmak ve yavrusunu beslemek için arabuluculara, ortacı erkeklere başvurmak zorunda kaldı. Bir erkek artık eş değildi. Erkek, havanın kendisiydi. Sorgulayamazsınız; nefes almanız

gerekir. Yiyecek toplama kültüründen babavatana doğru bu yavaş, karmaşık ve devrimsel geçişle, kadınların birbirine verdiği değer de değişti ve çoğunlukla zayıfladı. Stratejik kız kardeşlik bertaraf edildi. Artık topraktan çıkarılacak tüber ya da karıştırılacak ormanlar yoksa ve en muazzam toprak kaynakları erkeğin elindeyse, kadın sizin için ne yapabilir?

Yeni-insan (neohuman) beyninde akrabanız olmayan bir kadın artık, primatlarda görülen diğer her şeyin ötesinde, potansiyel bir tehdit olarak algılanıyor. Bu kadın görümceniz, eşinizle aynı genotipi taşıyan ya da süregelen akrabalıkla aralarında kökleşmiş duygular bulunan biri olabilir. Ya da bir yabancı ve kelimenin en yeni, tam ve korkutucu anlamıyla potansiyel bir rakip olabilir. Başka bir kadın sizden erkeğinizi alabilir ve eğer erkeğiniz aldığınız havaysa, o kadın bir şeytan, gerçek bir *femme fatale*, hem size hem de en temel ihtiyaçlarınıza; yani yiyecek, barınma ve yavrulamanıza zararlıdır. Ortacı erkeklerin, toprak ve erkeksi hayvancılığın diyarında bir kadının başka bir kadına nasıl bir hayrı dokunur? Açık konuşmak gerekirse çok değil, hem de hiç. Öte yandan verebileceği zararlar sonsuzdur. Gözlerinizi tırmalayabilir. Sizi soyup soğana çevirebilir. Ya da Havva'nın kızlarına bahçeden kovulmamış değil de bahçeye kapatılmış hissi verebilir. Dostluğun bedeli ağırlaşmaya, başkaldırının tehlikeleriyse dayanılmaz olmaya başlar.

Kadınlar masum değildir ve hiçbir zaman olmamıştır. Çoğu kişi kamu malı haline gelme sürecine razı oldu. Özerklik kaybını beslediler ve hızlandırdılar. Kadın cinselliğini kontrol eden infibülasyon (kadın sünneti), örtünme ve manastıra kapanma gibi geleneklere itaat ettiler ve aynılarını kendi kız çocuklarına da dayattılar. Bu geleneklerin aktif temsilcisi bizzat onlar bile denebilir.

Onlar, yani bizler, aptal değiliz ve ailelerimizi istiyoruz. Çocuklarımız için en iyi olanı istiyoruz ve binlerce yıldır çocuklarımızın güven içinde yaşaması için erkeklerin sevgisine ve yardımına ihtiyaç duyduk. Birçoğumuz hâlâ ihtiyaç duyuyor; erkeklerin yokluğundan mustaripler. Bu ülkede yoksulluk içinde yaşayan insanların büyük çoğunluğu bekâr kadınlar ve onların çocuklarıdır. Çocuklu bir çift boşandığında; kadın, evlilik hayatına nazaran yoksullaşırken, erkek zenginleşir. Bir erkeğin yatırımını ve toleransını riske atacak ya da tüber-sonrası gezegenimizde artık daha güçlü olan erkek koalisyonunu karşımıza alacak şekilde davranmak hâlâ çok riskli. Bu yüzden de kendi üzerimizde ufak klitoridektomi örneklerine başvuruyoruz. Kız kardeşlik fikrini ve kadın dayanışmasını reddediyoruz. Bununla alay

ediyoruz. "Feminist" terimini gözlerimizi devirerek küçümsüyoruz. Bunun çok ötesinde olduğumuzu, durumumuzun iyi olduğunu, feminizmin çözebileceği tüm problemleri zaten çözdüğümüzü, zaten aslında problem sayılmadıklarını söylüyoruz. Antifeminist gruplar kuruyor ve bunları özgür ya da *bağımsız* gibi kelimeler içeren gösterişli isimler takıyoruz. Üzerimizde öyle büyük bir agresyon var ki öylesine hayat dolu, öylesine vahşi, ateş fışkıran gözlerimizle öylesine güçlüyüz ki silahlarımızı çıkarıp birbirimizi vuruyor ya da aşağıya, camdan ayakkabılar giymiş ayaklarımızı hedef alıyoruz.

Bize ne tür bir saçmalık yutturuluyor? Nasıl da vurdumduymaz bir anırmadır gidiyor? *Jerry Maguire* gibi saçma bir filmi düşünün; zararsız gibi görünen ama yersiz ve anlaşılmaz bir kadın düşmanlığı barındıran film, sanki onu izlemeye giden kadınlar ya da "daha önce spor temalı bir filmde kendilerine eşlik eden kadınlara iadei ziyaret niyetine eşlik eden erkekler için" yapılmış. Senaryoya göre, Jerry rolündeki Tom Cruise, Renee Zellweger'in canlandırdığı çekici, arı sokmuş gibi dolgun dudaklı Dorothy karakterine "duygusal ilgi" besler. Dorothy'nin boşanmış bir ablası vardır: gözden düşmüş bir dul. Dorothy'nin kız kardeşi bir kadın dayanışma topluluğuna üyedir; bir grup terkedilmişin düzenli olarak toplanıp erkeklerin ihanetinden yakındığı bir topluluk. Bu yeterince sinir bozucu çünkü kadınların hepsi yabani, sert ve mutsuzdur ve *asla* gülmezler; halbuki gerçek hayatta kadınlar erkekleri masaya yatırmak için her buluştuklarında durmadan kahkahalar atarlar. Bir yerde, hiçbir geçerli sebep yokken, Dorothy ayağa kalkar ve toplantıyı bölerek şöyle der: "Belki hepiniz haklısınız. Erkekler düşmandır. Ama ben düşmanı seviyorum!" Kalabalıktan birden inkâr ve şaşkınlık sesleri yükselir; sanki hepsi de bu zamana kadar yanlışlık içindeymiş ve Dorothy haklıymış gibi (hangi konuda?). Kadınlar birbirini desteklemeye, haklılıklarını kanıtlamaya çalışırlar ama Dorothy buna izin vermez. Tom-Jerry'sini geri ister. Yalnızca duygusal olarak değil, borçlarını ödeyebilmek için de ona ihtiyacı vardır. Küçük çocuklu genç bir annedir. Dorothy bu kadınları etkisiz hale getirmeye, kendini onlardan ve temsil ettikleri yıkıcı gelecekten soyutlamaya ihtiyaç duyar. Bu kadınların varlığı onu kirletmektedir. İkinci bir seçenek arar. Thelma ve Louise için ikinci bir seçenek yoktur.

Pekâlâ, bu delibozuk eğlenceli seyri belki de bu kadar derinlemesine okumamalıyız. Fakat bunun tatlı ve zararsız olduğunu düşünür, bunu yutmaya devam ederseniz, bir sabah uyanacaksınız, tüm dişleriniz dökülmüş olacak.

Hepimiz de geçmiş defteri kabarık kadınlarız. Eski primatlar ve neo-hominid'leriz. Diğer kadınlar bizi etkiler ve kendimizi onlara açıklama, onları etkileme ihtiyacı hissederiz. Ve onlardan kaçarız, onları inkâr ederiz ve "hayatın gerçeği" kapımızı çalana kadar onları yanımızda tutarız. Birbirimize kurnazlık da yaparız, hatta şiddet uygularız ama iyiliğimiz de dokunabilir. Strateji ve seçimlerimizin plastik ve fırsatçı şemasında her iki seçeneğe de açığız. Şempanzeler ve bonobolar eşit oranda uzaktan akrabamızdır. Genleri bizim genlerimizle yüzde 99 oranında benzerlik taşır. Bu yakınlığı daha iyi açıklamak gerekirse: Fare genomuyla yalnızca yüzde 50 oranında benzerlik taşıyoruz ve fareler de memelidir, yani sınıf olarak bize oldukça yakındır. Ama şempanze ve bonobolar *Pan* türünün yaşayan iki üyesi olarak kız kardeşimiz sayılır. Onlar da yavrularını sütleriyle güzelce besler. Dişi şempanzeler sayıları azalan müttefiklerdir. Dişi bonobolar temeli sağlam bir anaerkilliğe sahiptir. Her iki yöne de gidebiliriz. Her ikisinden de yararlanabiliriz. Biz kadınların yapamayacağı tek şey birbirini inkâr etmektir. Burası erkeklerin dünyası olabilir ama agresyonlarımız kadın-merkezli, sert ve samimidir.

16*
UCUZ ET
Kas Yapmayı Öğrenmek

JİMNASTİK SALONLARINDA ter döküp ağırlık kaldırdığım ve ağırlık idmanlarının ihtişamıyla ilgili herkesin bildiği bir uyuzlukla diğer kızlara nutuk çektiğim yıllarda duyduğum en yaygın ve en sevimsiz şey şuydu: "İri ya da kaslı görünmek istemem. Sadece vücudum toparlansın." Bu yorum iki sebepten ötürü sinirimi bozardı. İlk olarak, Kutsal Maria Lactans aşkına, keşke "irileşip" belirgin kas yapmak bu kadar kolay olsaydı. Keşke yalnızca düzenli aralıklarla çalışarak omuzlarımda, bacaklarımda, göğsümde ve arka tarafımda meyveler, aylar ve suni kalçalar yapabilseydim. Aslında belirgin kaslara ulaşmak kadınlar için genelde oldukça zor. Beni egzersiz yaparken izleyen insanlar kaldırabildiğim ağırlık karşısında hep hayrete düşer çünkü o kadar da kaslı görünmüyorum. Kaslı Gunhilde'nin* mistik görünüşüne hiç uymuyorum; spandekslerini geçirmiş bir golem katili havası yok bende. Pazularımdan pek memnun değilim. Oldukça sağlamlar ama kollarımı kaldırdığımda, babama her "kas yap!" dediğimde gösterdiği pazular gibi tane tane ortaya çıkmıyorlar.

Aksini düşünelim: Diyelim ki bir kadın benden çok daha belirgin ve çıkıntılı kaslar yapmayı başardı; kimileri gerçekten de başarıyor. Kaslı görünmenin nesi yanlış? Kaslar güzeldir. Güç güzeldir. Kas dokusu güzeldir. Metabolik, tıbbi ve düşünsel anlamda güzel bir şey. Kaslar kullanılmadığında geri çekilir fakat onlara geçerli bir sebep sunarsanız her zaman geri gelirler. Ne kadar yaş alırsanız alın, kaslar asla umudunu yitirmez. İleri

* İzlanda sagalarında adı sıkça geçen yarı-tarihsel bir Norveç kraliçesi. –çn

görüşlüdür. Uyarılmalara cevap verir. Vücudun çok az hücresi kas hücreleri kadar değişime ve şekil almaya, başarıya ve aşkınlığa bu denli yatkındır. Kaslarınız biraz kibirli olabilir; materyalist, tutucu, hedef odaklı zihniyete bağlı kalan bir yapıları olduğu doğru ama en azından güvenilirdir. Tüm gününüzü terapist koltuğunda geçirdiğinizin ertesi sabahı kalktığınızda kırılgan ruhunuza merhaba diyebilirsiniz ama her gün egzersiz yaparsanız kaslarınız güçlenecektir.

İtiraf etmek gerekirse, egzersizin faydaları fazla abartılabilir ve abartılıyor. İnsanlar egzersize çok büyük anlamlar yükleyerek onları mutlu, pozitif kıldığını ve konsantrasyonlarını artırdığını iddia ederler. İnanmayın. Eğer mutsuz olmak alışkanlığınızsa egzersiz yapmak sizi mutlu etmez. Kan akışındaki artış dokulara daha fazla oksijen akışı sağladığında, siz de bu cesur girişiminizde kendi sırtınızı sıvazladığınızdan, yeni bir egzersiz yöntemine başvurduğunuzda geçici bir süre coşkuya kapılabilirsiniz. Fakat beden daha güçlü tempoya alıştıkça, acemiliğin verdiği hevesler de azalır, biyokimyasal ve ruhsal tabanınıza, D. H. Lawrence'ın ifadesiyle, kendiniz olma sorunsalına geri dönersiniz. Egzersizin depresyonu tedavi ettiğini duymuşuzdur fakat çoğu klinik araştırmada bu tür bir iyileştirici etkiye rastlanmamıştır.

Ayrıca insanlar egzersizin gençlik iksirine en yakın şey olduğunu, bunu bir hapın içine koyarsak hepimizin alacağını iddia ediyor. Vücudun çoğu kısmı için bu doğru olabilir ama yüz, yani dünyanın kronografı söz konusu olduğunda egzersizin bir işlevi yoktur. Yüz kasları konuşma, surat asma, gülme ve şaşkın ya da ilgili görünme eylemlerine fırsat vermek için kemik sınırlamalarından bağımsızdır. Fakat bu ifade özgürlüğünün olumsuz yanı da var: Yüz kaslarımızı egzersizle kaldıramayız, onları kaldıracak bir yer de yok. Gerçekten çok kötü bir şey. Ne kadar disiplinli ve azimli olsak da egzersizin estetik faydası ancak sözde kalır.

Eğer güçten tüm problemlerimizi çözmesini beklemezsek, aslında ondan gerçek anlamda faydalanabiliriz. Biz kadınların en az erkekler kadar kasa ihtiyacı var ve bunu hak ediyoruz. Evet, erkekler daha yüksek testosteron seviyesinden ötürü doğuştan kaslıdır. Hormon anaboliktir, kas yapar ve daha fazla hormon nispeten daha gelişmiş kaslara yol açabilir. Öte yandan testosteron güç kazandırma konusunda sanıldığı kadar etkili değildir ve kadınlar düşük hormon seviyeleriyle ilgili daha fazla yakınmamalıdır ya da kuvvetli olmaları "gerekmediğini" düşünmemelidir. Atletler resmi denetimi görmezden gelerek steroitlerin kuvvetlendirdiği ve kas yaptığı düşüncesiyle sentetik androjen yüklemeleri yapıyor. En sonunda araştırmacılar

1996'da yaptıkları klinik deneylerle bu soyunma odası hikmetini doğrulayarak süper-yüksek dozda testosteronun normal, sağlıklı genç erkeklerde kas büyüklüğünü ve gücünü artırdığını gösterdiler. Yine de sonuçlar pek de parlak değildi; kanı, normal yoğunluğun beş katında testosteron seviyesiyle jelleşen erkekler bile, on haftalık düzenli egzersizin ardından takviye kullanmadan antrenman yapan kontrol grubundaki erkeklerin çoğuna kıyasla çok daha güçlü bir profil sergilemediler.

Sonuçlar bizi şaşırtmamalı. Her şeyden önce, erkeklerin doğal testosteron seviyeleri kadınlarınkinden on kat daha yüksektir fakat erkekler bizden on kat daha büyük ya da güçlü değildir. Erkek ve kadınlar arasındaki boyut farkı, biz buna cinsel dimorfizm ya da eşey ayrılığı diyoruz, çoğu diğer türlerin kadın ve erkeğinde görülene kıyasla daha makuldür. Ortalama erkek ortalama bir kadından yüzde 10 daha uzun ve yüzde 20 daha ağırdır; öte yandan orangutan ve gorillerde erkekler dişilerin en az iki katı büyüklüğündedir. Normalde bir türün eşey ayrılığının, eş bulmak için diğer erkeklerle rekabet etmek zorunda kalan erkeklerin evrimsel anlamda genişleme ve büyüme baskısı altında olmalarından kaynaklandığı düşünülür. Çoğunlukla, bir tür cinsel anlamda ne kadar dimorfikse (çift biçimli), o kadar çokeşlidir; çünkü teoriye göre bir erkeğin dişiyi olabildiğince tekelinde tutma fırsatı ne kadar büyük olursa, hem erkekler arasındaki rekabet o kadar koyu olur hem de her daim savaşa hazır olma zorunluluğu hissederler. Buna karşın tekeşli türler arasında erkek ve kadınlar büyüklük ve donanım konusunda çok az benzerlik gösterirken niçin bir erkek kendine eş bulup iyi kötü geçinip giderken savaş hazırlıkları içine girer? Birkaç biliminsanı insanlardaki dimorfizmi cinsel anlamda fırsatçı, yarı seçici, yarı tekeşli, ne öyle ne böyle, eşleşmeye de önüne gelenle düşüp kalkmaya da meyilli; fizyon, füzyon, büyük karmaşa içinde varlıklar olduğumuzun kanıtı olarak görür. Bunların hepsi doğru ya da yanlış olabilir; esas mesele şu ki erkeklerin 200 kiloluk goriller gibi olmaması kendi içlerindeki rekabetin susturulacağı anlamına gelmez. Gerçek şu ki ne zaman insanlar silah tasarlamaya başladı, o zaman tam teşekküllü vahşi güç, icat kabiliyetinin gerisinde kaldı ve mühendislik becerilerindeki silahlanma yarışı, beden üzerindeki silah yarışını solladı. Sağlam bir mızrak, geniş bir göğsü her defasında mağlup eder.

Tartışmamızda daha önemli bir nokta da şu: Kadın ve erkek büyüklük anlamında diğer ape türlerindeki kadın ve erkeğe nazaran birbirine daha yakın olabilir ancak bunun sebebi erkeğin seçici olarak geniş bir bedene sahip olma baskısından kurtulmuş olması değil, kadının görece daha

büyük bedene sahip olma baskısı altında olmasıdır. Kadınların menopoz sonrası yaşamla birlikte yaşam sürelerinin artırıldığı düşünülürse, yıllara meydan okuyacak kadar hatırı sayılır bir beden kütlesine ihtiyaçları var. Büyük hayvanlar genellikle küçüklerden daha uzun süre yaşar. Kadın bedeninin evrimini, ömür süresinin yanı sıra pek çok faktörün daha etkilediğinden söz edilir: habitat, hareket metodu, beslenme şekli, gebelik ve emzirme ihtiyaçları, beden büyüklüğünü sınırlandırmaya ya da artırmaya yarayan bazı faktörlerdir. Fakat kadın fizyolojisinin, nirengi yapma, yani adaptif değişimin müzakere sürecinde, doğurganlık taleplerinin gelişimsel kıskacına girerek beden büyüklüğünü maksimuma çıkarmaya yönelik tutarlı bir tepkiyle karşılaşması mümkündür. Ne de olsa kadınlar 60-70 kilo arasında seyreden normal (obezite sayılmayan) ağırlık endeksimiz göz önüne alındığında, ortalama 80 kiloluk dişi gorillerden sonra gezegendeki ikinci en büyük dişi primat olarak kabul edilir. Kadınlar 50 kiloyu aşmayan dişi orangutanlardan; ayrıca dişi şempanze ve bonobolardan önemli ölçüde büyüktür. Kıyaslayacak olursak, standart ağırlığı 80 kilo olarak kabul edilen erkeklerse erkek gorillerden ve ortalama 100 kiloyu bulan erkek orangutanlardan bir hayli küçüktür.

Bunları yalnızca sayılarla eğlenmek için söylemiyorum (yine de sayılarla eğleniyorum ve oldukça küçük bir kadın olarak şaşırtıcı derecede geniş bir dişi primat olduğumu düşünmek bana cesaret veriyor). Aslında kadınların erkeklerden daha fazla kas kütlesine ihtiyacı olduğu ve doğa bize tüm heybetiyle dirsek atarken bizim de gerekli mesajı alıp uzun ömürlü damarlarımızın nimetlerinden faydalanmamız gerektiği görüşünü güçlendirmeye çalışıyorum. Pratik gerekçelerden ötürü kasa ihtiyacımız var; zihnin "ben"i, müphem benlik için kasa ihtiyacımız var, ve her iki durumda da buna her zamankinden çok ihtiyaç var. Fazla miktarda testosteronumuz olmayabilir ve kas gücünü geliştirmek bizde erkeklerde olduğu kadar kolay olmayabilir. Ama düşük orandaki testosteronumuza rağmen olağanüstü ve çok daha etkileyici bir güç kapasitesine sahibiz; tarihteki pek çok kadın bunu bizlere gösteriyor. Gelişen dünyanın çoğu noktasında kadınlar tüm yükü göğüslemekte. !Kung kadınları sırtlarında ya da kafalarının üstünde, yüzlerce kilo ağırlığında yükleri kilometrelerce taşır. Tüm kadınlar aynı anda grev yapsa, dünyadaki tüm işgücü bir anda durur ve aynı şeyi erkek girişimciliği için söylemezsiniz. Kadınların büyük bir çoğunluğu için güçlenme çağrısı kulağa anlamsız gelir. Kadınlar alınteri ve nasırlaşan elleriyle zaten güçlüdür ve güçlerini iyi bir beslenme, temiz su ve sağlam bir tıbbi

bakımla birleştirirlerse, dünyanın gördüğü en uzun ömürlü insanı Jeanne Calments'in soyunu yaşatabilirler.

Batı'da ise kadınlar bir tür kontrpuan, hayat çizgilerinin çarpışması deneyimini yaşar. Fiziksel güç ihtiyacı azalırken, ömür süresi arttı. Daha uzun yaşıyoruz. Kadınız biz; domuz gibi sağlam bir sistemimiz var. Aynı zamanda miyozinsizleştiriliyoruz;* baştan çıkarılmak için çırpınan kas dokumuzun cazibesi yerlerde. Ne kadar direnirsek, kasa o kadar ihtiyacımız var. Fakat dünyamız bunu doğal yoldan kazanmamız için çok az fırsat sunar, biz de bunu beceri, disiplin ve öğretilerle elde etmek zorunda kalırız. Kendimize güçlü olmak için sebepler üretmeliyiz; ne kadar sebep yaratırsak o kadar iyi olur. Yapılı görünmek istemiyor musunuz? Yalnızca bu konuda bir ritim tutturmak mı istiyorsunuz? Ama siz ibadet müziği değilsiniz ki; siz çağın bekçilerisiniz. Artemis'e, av tanrıçasına avcı-kadın kuadrisepsleri ve okçu kolları için dua edin. Yerçekimi, gaddar yerçekimi tüm malvarlığınızı yoklayıp kalbinizi evirip çevirdiğinde onlara sahip olduğunuz için mutlu olacaksınız.

Bir kadının derin kas ihtiyacını anlamak için, henüz var olmayan ama faydalı bir çift modelinin (Referans Kadınla Referans Erkek) unsurlarına bakmakta fayda var. Bu çifti tıbbi ve politik bir kurgu, Hiroşima-sonrası Atom ile Havva olarak ele alalım. 1950'lerde biliminsanları Atom Enerjisi Komisyonu'nun gözetiminde insan bedenindeki nükleer radyasyonun potansiyel etkisini saptamaya koyuldu. Vücudun ne kadar miktarda alfa, beta ve gama radyasyonunu kaldırabildiğini bulmak istediler çünkü farklı dokular radyasyona çok farklı tepkiler veriyordu ve ortalama erkekle ortalama kadının alt katmanına dair bir tahmin yürütmeleri gerekliydi. Söz konusu tabloda, Referans Hominidlerin her ikisi de yirmi beş yaşındaydı. Bu yaşta bedenin çeşitli organlarının boyut ve performans açısından zirvede olduğu ve metabolik ayar noktasının oturduğu düşünülür. Yirmi beş yaşındaki ağırlığınız, bedeninizin kendini en rahat hissettiği ağırlıktır. Metabolizmanızın ulaşmak istediği, siz birkaç kilo alıp verdiğinizde kendini ayarlamaya çalıştığı ağırlık budur; diyet yapanlar kilolarını korumada bu yüzden bu kadar zorlanır. Beden sorun yaratan bir tip değildir. Statükoyu sever.

Öte yandan Referans Kişiler asla diyet yapmaz. Standart Kadınımız 60 kilo, Standart Erkeğimiz de 70 kilodur. Kadının yağ oranı yüzde 27, yağsız vücut kitlesi yüzde 73'tür. Erkeğin yağ oranı yüzde 16, yağsız vücut kitlesi

* Miyozin kas tellerinde bulunan bir proteindir. –çn

yüzde 84'tür. Yağsız denince akla kas gelir ama yağsızlık terimi yağ olmayan (kas, kemik, organlar, su) her şeyi içerir. Atomik Kadın'da, yağsız vücut kitlesinin yaklaşık olarak yarısı kas dokusu olarak düşünülür; bu da ne kadar kaslıysa neredeyse o kadar yağlı olduğu anlamına gelir. Yağ kendi içinde kötü bir şey değil. Yağ dokusu (adipöz doku) biz insanların kimi zaman dayanmamız gereken açlık dönemlerinde enerji depolamanın harika bir yoludur. Bir gram yağ, bir gram kas dokusundan iki kat daha fazla kalori barındırır. Erkek ya da kadın, ortalama bir insan yemek yemeden kırk gün yaşayabilecek kadar yağ oranına sahiptir; İsa'nın çölde kırk gün boyunca oruç tutabilmesinden anlaşılacağı gibi İncil yazarları, o dikkatli sofular, bedenin fizyolojik limitleri hakkında çok şey biliyordu.

Yine de yağ günlük düzende çok da işinize yaramaz. Gözü dönmüşcesine hırslı bir doku değildir, üzerinizde ağırlık yapar. Vücudu canlı, dik ve çalışır tutacak proteinleri oluşturması ve metabolize etmesinde karaciğere destek olan, yaşayan ve nefes alan oksijenin; radikal, ürkek, kaçınılmaz oksijenin daimi hasarlarını tamir edecek kas dokusudur. Vücut yağının yarısını ya da daha fazlasını kaybeden bir kadının menstrüasyonu durabilir ama kendisi yaşamaya devam eder. Yağsız vücut kütlesinin yüzde 40'ını kaybeden bir kadın, Nazi toplama kamplarındaki insanlara olduğu gibi, hayatını kaybeder.

Kasın faydalarını abartmak zor. Vücudumuzda altı yüzden fazla kas var, bunların bazıları, yani iskelet kaslarımız, istemli kontrol altındadır, bazıları da yumuşak kas olarak irade dışı çalışır. Kasların hareket etmemizi sağladığı tartışılmaz. Enerji yitimi ve miskinlikle aramızda durur. Fakat kas dokusu, hastalıklarla hareket kabiliyetimizi yitirdiğimiz zaman bile bize yardımcı olur. Vücut hastalıkta kalorik yağ rezervini çalıştıracak gücü bulamaz. İsteyerek ya da değil, oruç tutuyorsanız ama sağlığınız yerindeyse, insülin seviyeniz düşer ve vücudunuz enerji için yağ rezervlerini harekete geçirir. Fakat akut enfeksiyon ya da kronik bir rahatsızlıktan ötürü hastalandığınızda insülin seviyeniz yükselir. Çünkü insülin seviyesi yemek yediğiniz zaman da yükseldiği için vücudun kafası karışır. Bana kalırsa vücut, tokluk hissi sebebiyle depolanan yağı kalori için kullanmaz. Öte yandan vücudunuzun enerjiye ihtiyacı var ve eğer yemek yiyemeyecek kadar hastaysanız vücudunuz kasları yakıt niyetine yakmaya başlar. Kasların daha az kaloriye ihtiyacı var: Bir kadın kas dokusunda yalnızca ortalama 20 bin kaloriyi depolar; yağ deposuysa 180 bini bulur. Yemek yiyemeyen akut derecede hasta biri kırk değil on gün içinde açlıktan ölecektir. (Kaşeksi

denilen, AIDS ya da kanser hastalarında görülen vücut kütlesinde azalma hastalığı bundan daha yavaş meydana gelir ama bu hastalık da vücudun yağ yakma kabiliyetindeki bozulmanın ve bu bozulmayla beraber kası yiyip bitirme eğiliminin bir sonucudur.) Ne kadar çok kasınız varsa, hastalığa direnme şansınız da o kadar artar. Genç insanlar akut bir hastalığı yaşlılara oranla daha kolay atlatır; bunun sebebi kısmen de olsa, emaneten daha fazla kasa sahip olmalarıdır.

Öncelikle biz kadınların erkeklere nazaran daha az kası var; ayrıca daha hafif kemikleri. Eşit ağırlıktaki bir kadınla erkeğin iskelet kütlesi değişiklik gösterir; erkeğinki yüzde 10 oranında daha yoğundur. Kas, hareketsizliğe direnirse, kemikler bataklığa; biz tetrapodların* minnetle kaçtığı arkaik omurgasızlık haline kafa tutar. Kadınlar yaşlandıkça, erkeklerden daha hızlı kemik dokusu kaybeder; duyarlı menopoz çağında bundan elbette hepimiz haberdarız. Kas, çamurluğu destekleyen tampon gibi kemiği destekler ve iskelet ne kadar fazla kasla kaplıysa, kemikler gözenekli (porlu) ve daha kolay kırılan bir hale gelse bile daha korunaklı olur.

Bedenin kasa ihtiyacı var, özellikle de yıllar geçtikçe. Öte yandan acı gerçek şudur ki; güçlü kalma konusunda yoğun çaba gösterilmediğinde, yaşlanan beden kas kaybeder ve yağ toplar. Bir kadın yetişkin ömrü boyunca aynı kiloda kalabilir ve eğer yeterince hareket etmiyorsa beden ağırlığı unsurları değişecektir. Yirmi beş yaşında 60 kilo ağırlığında ve yüzde 27 yağ oranına sahip Referans Kadın elli beşe geldiğinde kilo almasa da, yağ oranı yüzde 40'a çıkmış olacak. Yine aynı şekilde altı yüz kadar kası olacak ama çoğu küçülecek ve yağla ağırlaşacak, nispeten geniş bir yağ çemberiyle kaplanacak. Kas kütlesi gençliğindekine nazaran azalacağı için, kuşkusuz güçten düşüp bavulunu kaldıramayacak noktaya gelecek ve o tiksindirici, anlamsızca popülerleşen tekerlekli bavullardan kullanacak. Vücuttaki oksijeni taşıyan ve kalbin kasılmasını hafifleten şey kasın kendisi olduğundan merdivenleri çıkarken daha sık nefes nefese kalacak. Erkeklerde de yaşlandıkça kasın yerini yağ alır ama dünyaya daha kaslı geldikleri için bu dönüşüm o kadar uç noktalarda yaşanmaz.

Kadınların kasa ihtiyacı var, ne kadar kas yaparlarsa o kadar iyi. Zayıf kemiklerini güçlendirmek, hastalıkları ötelemek için kasa ihtiyaçları var. Eğer yaratılış bakımından erkeklerden daha az kasa sahiplerse, bunu telafi etmek için daha fazla çalışmalılar. Genç kadınlar egzersiz yapıp güç

* Karada yaşayan omurgalı canlılara verilen isim. –çn

toplamalı. Genç bir kadın yirmi beş yaşına kadar, iskeleti hâlâ yapılanma aşamasındayken ne kadar güç sarf ederse, kemik gücü en üst noktaya ulaşır ve yaşlandıkça ana gölcüğe geri dönüşü daha uzun olur. Koşu, jimnastik ve ağırlık kaldırma gibi hareketli, güç isteyen aktiviteler genç bir kadının kemik kütlesini artırabilir. Ve bazı otoriteler genç kızlık çağında aşırı spor yapmanın östrojen üretiminin önünü kesip menstrüel döngüyü sekteye uğrattığına ve osteoporoz riskini artırdığına dair endişelerini belirtse de fazlasıyla araştırma atletik kızların atletik olmayanlara göre daha sağlam kemikleri olduğunu göstermiştir. Temeli sağlam bir genç kadın hayatının her aşamasında bu kasları "sandıktan çıkarması gerektiğinde" daha az zorlanacaktır. Fiziksel cansızlık dönemine girse de şöyle bir silkinip kendine bir prenses öpücüğü kondurduğunda çok kısa bir süre içinde eski gücüne ve dolgunluğa kavuşacaktır.

Kas merhametlidir. Kin gütmez. Hiç pedal çevirmemiş ya da yetişkinliğe girerken bir fitness kulübüne katılmamış geçkin bir kadın bile paslanan tüm kemiklerine rağmen sağlam bir savaşçı olup çıkar. Kasları yardımına koşar. Tufts Üniversitesi'nde fizyolog Miriam Nelson yetmiş, seksen ve doksan yaşına gelmiş, dairelerinden çıkamayan ya da sandalyelerinden kalkamayan, bakım evlerindeki kadınlarla haftanın iki günü ağırlık kaldıranların jimnastik salonlarında çalıştığı gibi çalışmaya başlamış; bu çalışmayı asla çekinerek, zayıflıklarından ya da, tövbeler olsun,"kas yapıp şişme" korkusuyla yürütmemiş. Aksine, bir kadının kontrol edebileceği kadar bir ağırlık kullanarak yoğun bir metot uyguladı. Programın yalnızca dördüncü ayında bu kişiler; sakin, çoğunlukla kamburluktan ya da tüy gibi hafif kemiklerden dolayı eklem rahatsızlığı yaşayan bu kadınlar, inanılmaz bir biçimde güçlendiler. Adeta bir vaiz tarafından şifa verilmiş gibi bastonları ve yürüteçleri kenara itip elleri ve dizlerinin üstüne çöküyor, kano yapıyor, kar kürüyorlardı. Kadınlar görünürde hiç genişlemediler. Kas kütlelerinin yüzde 10'unu kazanmışlardır; hatırı sayılır ama kör göze parmak olmayan bir değişim. Çok daha önemlisi, güçlerini ikiye hatta üçe katladılar. Orta yaşlarındaki hallerinden bile daha güçlülerdi. Zaman onları hırpalamamıştı. Paylarına düşen dersi almamışlardı. Boyun eğmeyi öğrenmemişlerdi. Bunun yerine kaslar sağlam protestolarla kullanıma geri dönmüş ve üretkenliklerini geri kazanmıştı. Kas ve sinir koordinasyonu gelişti. Kaslar sinir uçları ve kanla oksijeni taşıtan kılcal damarlarla doldu. Döşeme tahtalarının altında gizlenmiş, hâlâ atmaya devam eden müzevir birer kalbe benziyorlardı.

Bir kadının kas ihtiyacı nesneldir. Kadın gezegenin gördüğü en uzun ömürlü türlerden biridir. Zaman kas ve kemikleri çalmaya çalışacaktır ama bu durumda zaman mağlup edilemeyen bir şey değildir. Kas geri çekilip saklanabilir ve kas şiştiğinde kemik de bundan faydalanır. Otuz yaşından sonra kemik yoğunluğunu artırmak oldukça zordur ama kas yaparak kemikleri de yoldan geri çevirebilirsiniz çünkü kas kemiği de etkiler ve mekanik hareket, kemiği durgunlaşıp zaman içinde çözülmek yerine geri dönmeye, tazelenmeye çağırır. Kas ve kemik, yaşamın uzun ve güzel trajikomedisiyle sarmalanan vahşi dört ayaklı iskeletimiz. Azıcık yağ bile sağlıklı bir iskelete yerleşebilir. Vücut yağının tehlikeleri abartılıyor. Yağ aslında kötü bir şey değil. Kilolu çoğu insanın problemi ekstra yağ sebebiyle zorlaşan ve tatsızlaşan hareket kabiliyetidir. Bu yüzden bu insanlar egzersiz yapma eğiliminde olmazlar ama kaslar işler halde kalmak için hareket etmelidir. Eğer iri bir kadın hareketliyse, şaşırtıcı bir biçimde güçlü olduğu görülür. Aşırı kilolu insanlarda, zayıflara göre yalnızca daha fazla yağ değil, aynı zamanda daha fazla kas vardır. Çok fazla yediğiniz zaman aldığınız kilonun dörtte üçü yağ, dörtte biri kastır. Kilolu insanlar kendilerinden nefret edecek noktaya getirildikleri için taşıdıkları potansiyelin farkına varamazlar. Gizli kaslarını düzenli olarak çalıştırma yoluna giderlerse, onlara manda diye laf atan zayıf insanlara ağızlarının payını vermiş olurlar.

Gencecik bir kızın genç olmayan annesi olarak güçlü olmam gerektiğini düşünür oldum; kızım yaşlanan anne babasıyla kamplara, yürüyüşlere gitsin, sağlıklı, bağımsız kalsın ve bakım yurtlarını dert edeceği zamanı ertelesin diye hayatta ve dinç kalmalıyım. Bir diğer ifadeyle, güç konusunda pragmatiğim. Miriam Nelson'ı ziyaret ettiğimde, bizim gibi nispeten zayıf ve küçük kadınların niçin asla güç arayışını bırakmamaları gerektiğini detaylarıyla açıkladı. Doğamız bizi kutsamamış. Yeteri kadar kütlemiz, yeteri kadar hayvani maddemiz yok ki şanımız yürüsün. Bu yüzden de pratik olmayı seçiyorum. Eskiden kasla ilgili teferruatları, ne anlam ifade ettiğini, kasın beynini bu kadar önemsemezdim. Yine de kasın basit ve hüzünlü felsefesini terk etmiş değilim. Erkeklere havadan gelen gücü kadınlar olarak inşa edebilmemiz için elimizde ne kadar çok gerekçe olursa o kadar iyi. Bir de şu var: Fiziksel güç alenidir. Basit, net ve imkân dahilindedir. Bir kadın hobi olarak Erinye olmadığı sürece, sandığı kadar güçlenmesine gerek yok. Böylesine heybetli, kimsenin hafife alamayacağı biri olmak zor değil. Bir kadın mesela on beş ile yirmi beş arasında tam şınav ya da mekik çekse veya oyuncak değil de ciddiye alınacak kadar ağır bir halter kaldırsa

insanlar hemen, "Ah ne kadar da güçlüsün," der, ona hayran kalıp çok cesur olduğunu düşünürler. Böylesine kör göze parmak güçlü olmak, kaslı mı kaslı görünmek bir spor dalında yetkinlik kazanmaktan daha kolaydır. Hantallaşan ve bu yola geç baş koyanlara uygun, son derece demokratik bir haktır. Ayrıca kadınlar kısa yoldan ve vahşice güçlü olma şansını yakalamalıdır çünkü şans diye bir şey var, ama kabul edelim, bizde o kadar çok yok. Güçlü olmak sizi mutlu ya da amacına ulaşmış hissettirmez ama huysuz ve güçlü olmak huysuz ve güçsüz olmaktan daha iyidir.

Kadın gücü her şeye rağmen kışkırtıcıdır. Erkekleri kıvrandıracak kadar. Fazla güçlü, hatta onlardan güçlü olduğu muhtemel bir kadına öfke duyabilirler. Bir tarafım bu tepkiyi anlayabiliyor. Benden daha fazla ağırlık kaldırabilen bir kadın gördüğümde ben de rahatsız oluyor, kıskanıyorum. Ne cüret! O kadar da formda olmadığını, bu işte bir iş olduğunu gösterecek bir işaret aramaya başlıyorum. Ama başlangıçtaki rahatsızlık geçince yaptığı işte ne kadar iyi olduğunu görebiliyor, ona minnettar kalıyorum, gücü beni de yüreklendiriyor. Kız kardeşliğin, Vesta rahibeleri devriminin bir üyesi. Görünüşe bakılırsa erkekler mutlak olana, erkek güçle dişi güç arasındaki keskin sınıra ihtiyaç duyar. Fiziksel güç bu kültürde çok önem taşımaz; çoğu erkek tembeldir ve diğer erkeklerin ondan daha güçlü olmalarını önemsemez. Yine de değişmeyen birtakım ahlaki değerler olmalıdır ve muhakkak içlerinden biri fiziksel er meydanında başa geçer. Kategorik erkek, kadına üstünlüğünü şimdi ve her zaman kanıtlayacaktır. Yoksa aşağıdaki hikâyeyi anlatırken karşılaştığım tepkiyi başka nasıl açıklayabilirim?

1992'de UCLA'dan Brian Whipp ve Susan Ward, geçtiğimiz yetmiş yılda koşu yarışlarındaki değişim üzerine analizlerini ortaya koydular. Çalışmaları, kadın koşucuların nefes kesen sıçramalar, sprintler ve haykırışlarla performanslarını gitgide geliştirdiklerini; bu eğilim devam ederse elli yıl içinde erkek koşuculara yetişmelerinin, hatta onları geçmelerinin mümkün olduğunu gösteriyordu. Araştırmacılar erkeklerin 1920'lerden beri durmaksızın istikrarlı bir ilerleme gösterirken kadın performansının erkeklere kıyasla iki ya da üç kez daha hızlı ve yine durmaksızın gelişme gösterdiğine dikkat çektiler. Bu aykırı eğilimleri geleceğe taşırsak, erkek üstünlüğü tökezlemeye başlar.

Whipp bana, "Verilere bakmadan önce, kadınların erkeklere yetişme ihtimalinin mantıksızlıkla imkânsızlık arasında bir yerde gezindiğini düşünüyordum," diye anlattı, "ama sonra verilere baktım. Ben biliminsanıyım; işim bu. Ve mevcut ilerleme devam ederse bir sonraki yüzyılda erkek ve

kadın aynı hızda koşmaya başlayabilir." İtiraz eder bir ses tonuyla devam etti. "Bunu ben söylemiyorum, veriler söylüyor."

Örnek olarak "bir mil" olayını düşünelim. 1954'te Roger Bannister 1 milin 4 dakikanın altında koşulamayacağı mitini kırdığında, Diane Leather de kadınlarda 5 dakika rekorunu kıran ilk kişi olmuştu. Aynı yarışta olsalardı Diane, Roger'dan 320 metre geride olacaktı. Whipp ve Ward'ın makalelerini yazdığı 93 yılında, dünya şampiyonu kadın mil koşucusu zirvedeki erkeğin yalnızca 180 metre gerisinde olacaktı ve bu sayı daha sonra 178'e düştü. Veriler susmaz!

Bu hikâyeyi yazdığımda spor dünyası (erkek fizyologlar, erkek atletler, metnimi okuyan erkek editörler) ani bir öfke patlamasıyla karşılık verdi. Dönemin New York Road Runners Club'ının başkanı ve maratoncuların ilahı Fred Lebow'a, bulgularımla ilgili ne düşündüğünü sordum. "Asla!" diye bağırdı. "Kâğıt üzerinde doğru görünüyor olabilir ama kadınlar asla erkekler kadar hızlı koşamaz! Asla, asla, asla!" Zavallı Lebow. Beyin tümörü yüzünden aramızdan ayrıldığından beri o etkileyici itirazı hâlâ kulağımdadır: "Asla, asla, asla!" 1960'ların Olimpik altın madalyaya üç defa hak kazanmış fizyoloğu Peter Snell raporumu omzundaki kepeği savarmış gibi elinin tersiyle itti. "Neden bundan rahatsız oldular bilmiyorum," dedi, "zaman kaybı. Tartışmaya bile değmez. Kadınların erkeklere yetiştiğini iddia etmek gülünç, saçma sapan." Absürt ve Dr. Seus'ça!

Hikâyemi inceleyen bir editör, "Şüpheci yaklaşımı biraz daha artırmak gerek," dedi.

"*İkinci paragrafımda* zaten şüphecilik var," diye yanıtladım.

"Evet ama hikâyenin sonraki yerlerinde de şüpheciliği artırmayı gerektiren noktalar var," dedi.

"Neden," diye sordum, "niçin hikâyemi en başından itibaren alttan alta oymaya çalışayım ki?"

"Çünkü bu düpedüz fantezi," dedi erkek editör, "asla gerçek olmayacak."

"Bu senin düşüncen," diye cevapladım. "Veriler öyle demiyor."

İtiraf etmek gerekirse, bu sonuçlara dudak büken Snell ve Snell gibiler kısmen haklıydı. Kadın elit koşucular her etkinlikte erkeklerin gerisinde kalıyordu. Bir kadının en iyi maraton koşusu dünya rekorunun on beş dakika gerisindeydi: Aradaki bu fark şampiyonluk standartlarına göre, Büyük Kanyon kadar büyüktü. Geniş kasları dışında çoğu fizyolojik faktör erkeklere sonsuz kapılar açar. Kadın koşucular, ne kadar cılız oldukları düşünülse

düşünülsün, birinci sınıf erkek koşuculardan daha fazla beden yağına sahiptir ve bu yağ fena yük yapar. Erkeklerin kan plazmasında daha fazla yüksek oranda alyuvar hücresi bulunur, bu nedenle kaslara nispeten daha fazla oksijen gider. Onların daha yüksek orandaki testosteron seviyeleri kas onarımında da yardımcı olur, bu da daha sık spor yapabilmeleri anlamına gelir. Anatomi kitabının sayfalarında kör topal ilerlerken bunun gibi bir süre şeyle karşılaşırız. Kadın atletlerin olağanüstü gelişme göstermesi, iyonosfere doğru dümdüz bir çizgide ilerlemesi, bu ilerlemenin hep böyle dümdüz bir çizgide olacağını göstermez. Zaten bu çizgide sonsuza kadar ilerlerseniz bu iş, kadınların ışık hızından daha hızlı koştuğu noktaya; Jackie Joyner-Kersee'nin sihirli baldırlarının ötesinde bir cengaverliğe kadar gider. Bu eğilimin ayaklarını yere basması şart görünüyor. Olimpiyatlarda kadınla erkek arasındaki ayrım hemen kalkamaz, hatta belki de hiç kalkmaz. O zaman bu öneriye yönelik öfke, kızgınlık, nahoş kahkaha da neyin nesi? Niye bu kadar korkuluyor?

Neyse. Bunu anlamak zorunda değiliz. En iyisi bundan kârlı çıkmaya çalışalım. Fiziksel güç, gücün ham halidir ve hayattaki sıkıntıların büyük kısmını çözmeye yaramaz. Ama tekrar belirteyim, övgüyle gösterilecek bir mülkiyettir. Çoğu kadın düşündüklerinden çok daha güçlüdür ve çok az bir yatırımla daha da güçlenebilirler. Bunu söylerken yumurta kutusu gibi bir karından ya da şimdi Los Angeles, New York ve Miami sahilinde salınan, zayıflığın ya da yüz güzelliğinin tiranlığı kadar önemli bir estetik olarak kabul edilen damarlı kuadrisepslerden bahsetmiyorum. Güçlü ve köklü, farklı bir güçten bahsediyorum; omuzlarını silkip etliye sütlüye bulaşmayan bir güç. Neredeyse gittiğim her jimnastik salonunda ağırlık çalışan kadınların son derece etkisiz bir programı takip ettiklerini görüyorum; özellikle üst bedenlerini geliştirirken zayıf olduklarını çoktan kabullenmiş gibi davranıyorlar. On, on beş kiloluk plakalarda ısrarcılar, bu yüzden de tekrarları zorlanmadan yapıyorlar. Ben iki kat daha fazla ağırlıkla çalışabileceklerini görebiliyorum ama yapmıyorlar, kimse onlara yapmalarını söylemiyor, ben de yanlarına gidip daha fazla ağırlık çalışmaları için onlara yalvarmak, "Bak, boşa kürek çekiyorsun. Hayatını, kas gücünü birazcık da olsa sahiplenmek ve çizgi romanlardaki kadın kahramanlarına dönmek için şansın var; çantada keklik bir iş. Bu yüzden lütfen buna sahip çık, hadi! Bunu kendin, kızın, annen, Dünya Demir Bakire kardeşliği aşkına yap," diyesim geliyor. Hiçbir şey söylemiyorum. Bana düşmez. Biri yanıma gelip egzersizimle ilgili gereksiz bir tavsiyede bulunsa, o Gunhilde'nin

devasa ayak parmağına kaldırabildiğim kadar ağırlığı indirerek bendeki eksiklik neymiş göstermek isteyebilirdim. Sonra o da acı içinde debelenip bana öfkeyle bağırırdı: "Sen ne yaptığını sanıyorsun? İltifat etmeye çalıştım!" derdi. Salonda tekrar karşılaştığımız zaman, alçılı ayağıyla onu egzersiz yapmaya ve neler yapabileceğimi ya da neler yapabileceğini birlikte görmeye davet ederdim.

Erkekler hep birinden daha güçlü olduklarına inanarak büyüyor. Henüz oğlanken softball takımı için son seçenek olarak görülenler, stereo ekipmanlarının ambalaj köpüğü gibi görünenleri bile kadınlardan daha güçlü olduğuna ikna olmuştur. Asla ama asla bir kadına vurmamaları gerektiği öğretilmiştir onlara ve fiziksel şiddetin hemen her zaman kötü bir fikir olduğu düşünülürse bu son derece mantıklı; fakat bu öğretinin sonucunda kadınların erkek şiddetine karşı derinlemesine ve kesin olarak dayanıksız olduğu, bu nedenle erkeklerin dalkavukluklarına ve tek parça halinde kalabilmeleri için yasal sistemin ihtiyatına güvenmeleri gerektiği farz ediliyorsa, o zaman bu öğreti o kadar da iyi değildir, hatta geri tepebilir. Erkekler her daim tüm kadınlardan güçlü olduklarına inanıyorsa bu noktada en azından hakları, testosteronu, kemik ve hemoglobinleri sebebiyle üstün gelirler, ayrıca türümüzün cinsel dimorfizmi abartılmış ve küçümsenen kadınların kaldıracı haline gelmişse, o zaman öfkeli, avanak, maneviyattan yoksun bir erkek, kadına vurmanın bedelini korkunç derecede alçaltıcı bir şey olarak görecektir. Bir kadın da kendini korumayı gülünç, saçma bulacaktır çünkü bunun sonuçsuz olduğunu düşünecektir. Ve beklenildiği üzere kehanet gerçekleşmiş olacak, erkek tüm fiziksel riskten uzakta kadına dayak atacak çünkü hepimiz biliyoruz, bir kadın erkeğe başkaldıramaz ve yine hepimiz biliyor ki bir kadın asla etine dolgun, hantal görünemez. Kendini ezdirerek bir erkeğin saldırılarına maruz kalan kadınları asla, hem de asla suçlamıyorum ama kadınla erkek arasındaki şekil ve güç dimorfizmini etkin bir biçimde güçlendiren mantığı sorguluyorum. Ve bu, erkekleri gösterişsiz, uyuşuk, akademik adamlar haline getiriyor. Kadınları da, hatta uzun, azımsanmayacak kadar heybetli kadınları bile korkutur. Maymun gibi, yıkıcı şeyler düşünün. Husar maymunları, kahverengi kapuçinler, güdük kuyruklu makaklar ve diğer maymun türleri arasında dişiler erkeklerle giriştikleri teke tek kavgalarda genellikle kazanır. Hem de erkeklerin dişilere kıyasla daha büyük olmasına rağmen, tıpkı insanlarda olduğu gibi. Bu sizi şaşırtır mı? Bir maymun fırtınası sizi alıp Oz'a savurup geri getirebilir. Dişi bir makak yüzünüze

uçsa, yedi kiloluk ufacık bedeni görüp görebileceğiniz tüm fırtınalardan daha haşindir.

Kadınların yeterince güçlü olmaları için erkekler kadar güçlü olmaları, baküs perileri gibi tepinip durmaları gerekmez. Üniversitedeyken bir adam bana aynısını söylemişti. Yapılı, geniş omuzlu, olimpiyatlara katılacak nitelikte hırslı bir yüzücüydü. Çıktığım en kocaman, en atletik adamdı, onun muazzamlığı altında eziliyordum.

"Beni bir dal gibi ikiye ayırabilirsin," demiştim ona.

"Ay, hayır, yapamazdım," demişti. Diyaframımı hafifçe dürterek, "Sen güçlüsün," demişti, "orası kas dolu. Seni ikiye bölmek epey zor olurdu."

Bir yanım gücüne teslim olup otoritesini tanımak ve kanatlarının altında güvende hissetmek istiyordu. Ama gücünün farkındaydı ve benim seviyemin de. Ve bana fazla mütevazı olduğumu söylüyordu. Spor karşılaşmalarında kadın eşitliği karşısında nefret kusan erkekler, primogenitür konusunda cılız, tatsız bir şüphe olduğunu gösterir. Can yakabilir ama bir ufak tefek kendini beğenmiş hareketlerle (bir şınav, iki barfiks ve becerebilirseniz top şeklinde üç beş pazu) cinsel asimetrinin mutlakiyetini sorgulamaya yardımcı olabilir.

Elbette hızlı ve çevik olmak bir kadını tecavüzden ya da tacizden korumaz. Antifeministler bunun tam tersini, gücün ve kendine yetmenin illüzyonuna kapılmış kadınların aptalca şeylerin peşinde koşan, yanlış şeyler yapan, sonra da bunun bedelini ödeyen kişiler olduğunu savunur. 1989'da Central Park'ta bir kadın koşucu vahşi bir genç erkek çetesi tarafından az kalsın öldürülüyordu. Çoğu insan başarılı atleti gece vakti parkta koşacak kadar şuursuz olmakla suçladı. Fakat kadınlar gün ışığında da evlerinde, işten arabalarına doğru yürürken de saldırıya uğruyor. Açık ki bunun hiçbir garantisi yok. Şunun da altını çizmekte fayda var: Central Park'taki koşucu feci şekilde yaralanmasına rağmen ölmedi. İyileşmesiyle doktorları bile şaşırttı. Belki sahip olduğu güç; vücudunun pervasız gücü ve zihninin yaygaracılığı onu hayatta tutuyor.

Erkekler gücü kanıksamıştır. Kadınlar bunun için savaşmak zorundadır. Kendilerini güce ya da kendi güçlerine inandırmak zorunda kalırlar. Fiziksel güç, gücün yalnızca eş genidir. Başka güçler de var: kendini ikna etmenin gücü, amacın gücü, kodlanmış plazmasında rahat etmenin gücü. Fiziksel gücün elle tutulur başka güçleri harekete geçirip geçirmediğini, destek gücü artırılmış bir bedenin kişiye bir *ovaryos*'un kapısını açıp açamayacağını bilmiyorum. Yine de iyi bir cazibe aracıdır, başlamak ya da her şey sonlandı-

ğında geri dönmek için iyi bir yerdir. Beden üzerine düşeni yapmak, hayata son bir şans daha vermek, sizi ileri taşımak için oradadır; bu bavul tekerlekle sürülecek değil taşınacak cinsten. Fiziksel güç sizi öyle bir tuzağa düşürür ki karanlıkta kıkırdayan benekli sırtlanların sesini duyar gibi olursunuz.

17*
AŞK EMEĞİ
İnsan Esaretinin Kimyası

BEYİN BİR AGRESYON organıdır ve bu hayali fetihlerin Roma'sına çıkan çok yol vardır; öyle çok ki zihinsel bozukluklar tüm teferruatlarından bağımsız, agresif dürtümüzde sık sık bir karmaşayla son bulur. Şizofrenler bir sokağın köşesinde durmuş, gelip geçene ağza alınmayacak küfürler savuruyor; depresifler yataklarında kendilerine sessizce haykırıyor. Uysal agresyonlarımız, o varolma dürtüsü, bizi sabah yatağımızdan kaldırıp birbirimize yakınlaştırıyor. Ve agresif beynimizin arzuladığı şeyi birbirimizde buluyoruz: aşk.

Agresyon için nasıl kendimizden geçiyorsak, aşk için de öyle. Hesapsızca sevebilen agresifçe duygusal yaratıklarız. Aşkımız için yeni hedefler aramaktan yorulmuyoruz. Çocuklarımızı en başından beri öylesine çok seviyoruz ki gün geliyor bunun için bizi küçümsemeye başlıyorlar. Arkadaşları, kitapları, bayrakları, ulusdevletleri, spor takımlarını seviyoruz. Cevapları seviyoruz. Dünü ve gelecek seneyi seviyoruz. Tanrıları seviyoruz çünkü tanrı her şeyin sonlandığı zaman bizimledir ve Tanrı aşka çıkan erotik, anaç, babacan, öforik, çocuksu tüm kanalları canlı tutar.

Dünyaya hep daha pembe gözlüklerin ardından bakmak isteyen çaresiz bir optimist kadar biz de içinde bulunduğu durumdan kurtulmak istemeyen, iflah olmaz romantikleriz. Dönemin tarihçileri duygusal aşka, geç ortaçağ Fransa'sının ticaret dünyası ve halk ozanları tarafından türetilmiş yepyeni bir keşif gözüyle bakıyordu. Modern öncesi ve Batılı olmayan erkeğin ve kadının "aşk için" evlenmediğini savunuyorlardı; evlilikleri genellikle anlaşmalıydı; alınıp satılırdı. Ayrıca çoğu kültürde kimse bir sevgilinin

hayalini düşlemiyordu. Son yıllarda uzmanlar bu görüşün tersini ortaya koydu. Aşk manilerinden, aşk patlamalarından ve dokunaklı sarhoşluklardan oluşan kültürler arası ve zamanlar arası bir hazineyi ortaya çıkardılar. Rutgers Üniversitesi'nden Helen Fisher etnografik çalışma yaptığı 167 modern toplumun 147'inde duygusal aşka dair kanıtlar buldu; gerisiyse sınıflandırma yapılamayacak kadar eksik veriye sahipti. Tarihsel sırayla antik Babilliler, Sümerliler, Akatlılar, Mısırlılar, Yunanlar, Romalılar, Çinliler, Japonlar, Hintler ve Mezo-Amerikalılarda duygusal aşkın nidaları duyuluyordu. Âşıklar MÖ 9. yüzyılda yazılan Süleyman'ın Ezgilerin Ezgisi'nde ölümsüz bir ateşle karşılaşırlar: yeni kırpılmış koyun sürüsü gibi dişleri, al bir kurdele gibi dudakları, bir çift dişi geyik gibi memeleriyle anlatılan kadın; güvercin gözleri, güzel kokulu tarhlar gibi yanakları, saf altına gömülü mermer sütun bacaklarıyla anlatılan bir erkek. "Beni öptükçe öpsün çünkü senin aşkın şaraptan da tatlıdır!" Tutankamon yirmi yaşına gelmeden ölmüştü ama ömrü karısına aşk şarkıları yazmaya yetmişti. Gotik bir katedral, Rilke'nin dediği gibi, müziğin dondurulmuş haliyse, Şah Cihan'ın çok sevdiği merhum karısı için yaptırdığı Tac Mahal de acının dondurulmuş halidir. "Varmıyor elim anacığım şu dokumayı bitirmeye," yazmıştır Sappho bundan tam 2600 yıl önce. "Afrodit'i suçlayabilirsin / ne kadar yumuşak olsa da / o oğlanın aşkı için, beni canımdan ediyordu."

Aşk evrenseldir yine de onu kendimize saklama arzumuza karşı koyamayız. Açıklanmasını istemeyiz. Anatomisi, biyolojisi çıkarılsın asla istemeyiz. Bilimin kıskaçlarını ve mikropipetlerini sokması için aynı anda fazla büyük, fazla özel, fazla derin ve fazla fani görünür. Rahatlayın! Beyniniz âşıkken kutsal, boğucu bir bataklıktır. Şairlere, söz yazarlarına (elbette iyi olanlarına) hâlâ ihtiyacımız var. Bilim, aşk problemini henüz çözmüş değil. Aşkın biyokimyasal ve sinirsel alt katmanları hakkında çok az şey biliyoruz. Aşk, üzerinde çalışması güç bir muamma. Siz onu nasıl tanımlarsınız? Hangi hayvanlardan yararlanırdınız? Biliminsanları aşkın derin biyolojisi üzerinde çalışacak olsalar, hayvanlara ve güvenilir tahlillere ihtiyaç duyarlar. Bir kedi tehlike hissettiğinde tüylerini kabartır, dudaklarını gerip özel olarak tıslar. Bu yüzden de kediler agresyon çalışmalarının en sevilen "örnek sistemidir." Peki laboratuvar ortamında hayvan aşkına dair en güvenilir işaretler nelerdir? Birbirini ısıtmak için sarılan iki hayvanla, "dost" oldukları için sarılan iki hayvan arasındaki farklılıklar nelerdir? Bir fark var mıdır?

Mesele aynı zamanda öylesine ele avuca sığmaz duruyor ki "aşkın biyolojisi" çoğu biliminsanı tarafından yeterince ciddi algılanmıyor. "Neyi

inceliyorsun?" "Aşkı." "Hımm. Sana bunun için para mı veriyorlar?" "Bazen. Diz çöktüğümde, şaşırttığımda ve akıl çelen taktiklere başvurduğumda. Başvurularımı akıllıca yazdığımda ve toplumsal izolasyonun ya da örneğin, otizmin sağlık açısından taşıdığı risklerden bahsettiğimde. Aşktan hiç bahsetmediğimde."

Yine de aşka biyolojik bir gözle yaklaşabiliriz ve âşık olup konunun sözde uzmanları gibi davrandığımızda göremediğimiz şeyleri görebiliriz. Aşkın kendine has temaları vardır. Aşk öfkenin çocuğudur; kriz anlarında çıkagelen öfkenin. Bedenle beyin büyük sıkıntılar içindeyken kaybettiğimiz şeyi, aşk halinde tazelemek için çabalar. Ayrıca, şişkinlik hissi yaratan,olgunlaşmış bir aşk *gerçekten* şişirir çünkü aklımız kadar kalorilerimizi de korumak için tasarlanmıştır. Aşk imkânsız görünebilir fakat tuhaf bir biçimde kolaydır ve bir kere ortaya çıktı mı, her his, her sinir lifi, her hücre ve beyin, hatırlayan koca beyinlerimiz tarafından beslenir. Beynimiz, o mağrur akıl tahtımız sayesinde biz insanlar bu dünyanın en iyi ve uzun ömürlü âşıkları olduk.

Aşkın ve bağlılığın devreleri her yerde bizimledir. Dostluk kurup âşık olduğumuz zihinler kadar çeşitlidir. Niçin aşka üşenmiyoruz? Kategorik olarak sayalım bir. Âşık oluyoruz çünkü aslında buna mecburuz, ne de olsa bizler eşeyli üreyen türleriz. Eşeyli üremenin nasıl evrildiği tamamen muamma. Teoride aseksüel bir üreme biçimi, amip gibi ikiye bölünerek çoğalmak sperm ve yumurtanın birleştiği eşeyli üremeden çok daha etkin olabilir. Cinselliğin kökenlerini araştırmak, sunulan gerekçelerin zenginliği ve bu gerekçelerin kanıt kıtlığı içinde güçlü bir disiplindir. Şu kadarını söylemek gerekir ki eşeyli üremeyle çalışan kromozomların sürekli meydana gelip yeniden düzenlenişi, uygun dölün üretimi için büyük avantajlar sağlar çünkü yeryüzündeki yaratıkların büyük çoğunluğu kendini aseksüel biçimde fotokopilemekten ziyade eşeyli üremeyi benimsemiştir. Seks ihtiyacı yükseldiğinde, şefkat eksikliği de kendini gösterir. Erkek ve kadın, bireylerin birbirine hissedebileceği düşmanlık duygularını bir kenara atıp birlikteliğe, en azından gamet alışverişine yetecek kadar uzun bir beraberliğe şans verecekleri davranışsal kapasitelere ihtiyaç duyar.

Âşık oluruz çünkü yavrularını besleyen bir türüz. Cinsel dayanışma üstünkörü olabilir ama o zaman bu dayanışmanın meyvesi de üstünkörü olur. Eşeyli üreyen birçok tür, yumurtlayarak gelecek nesilleri şansa, koşullara ve çıktının savurganlığına bırakır. Ama ebeveyn yaklaşımı, kendi içinde avantajlar taşır. Ebeveynler yavruyu koruyabilir, onları tek başlarına

ulaşamayacakları gıdalarla besleyebilir, sıkı mülkiyet dünyasında sığınacak bir çatı sunabilir, ona sayısız beceriler aşılayabilir. Buna neyi yapmaması gerektiği de dahildir, çünkü hayvan yavruları, büyüklerin zaferleri kadar beceriksizliklerini de gözlemleyerek öğrenir hayatı. Ebeveyn davranışının önerilecek pek çok yanı vardır, öyle ki bu davranış, filogenetik spektrumda ebeveynlik yönüyle öne çıkan kuş ve memeliler kadar balıklar ve böcekler arasında da görülür. Kuzey Karolina Üniversitesi'nden Cort Pedersen, "Ebeveyn davranışının evrimi, üremede devrim yapmıştır," der. "Uzun ömürlü ebeveyn koruması ve yavruları kendilerini koruyacak noktaya gelene kadar beslemek hayatta kalma oranının yükselmesini sağlar ve beyin gelişimi sürecini artırır. Ebeveyn ilgisi bu anlamda daha yüksek zekânın evrimi için bir önkoşuldur. Soylarını önemseyen türler, içinde yaşadığı her ekolojik nişe hükmetme noktasına gelmiştir." Yavrularınızı önemsemek onlarla olmak, onları tanımak ve bencil özünüz, "hey, bir numaraya ne oldu?" diye homurdansa da tekrar tekrar onlara geri dönmek demektir. Bir ebeveyn, bir anne, yavrusuna yakın durmalıdır ve yavru da karşılığında anneye yakın durmalıdır. Yavrusunu yetiştiren bir tür bedeni ve beyni nasıl seveceğini ve karşılığında da sevileceğini bilmelidir.

Bu kişisel bir mesele. Bir de politik olan var. Sayıların gücü var; yalnızca sizin ve yakın çevrenizin değil, sizlerle dolu bir ordunun gücü var. Sosyal bir tür olmanın, kavmi özün bir uzantısı olarak görmenin ve yurttaşlık davranışlarıyla meşgul olmanın gücü var. Karınca ve bal arıları gibi sosyal böcekler, eklembacaklı dayanışmasıyla, kimyasal, dokunsal ve görsel sinyal alışverişiyle fazlasıyla meşgul olurlar. Birbirlerine, buradan yürü, böyle dans et, rüzgâraltına biraz kırmızı çiçek önersem, gel birlikte savaşalım, gel de savaş, gel de savaş, der dururlar. Sürekli olarak topluluğunu gözeterek yaşayan sosyal böcekler, yollarına çıkan yalnız böcek türlerini dağıtarak ilerleyen süperorganizmalar haline geldi. Edward O. Wilson'a göre, "Yağmur ormanlarından çöllere kadar dünyanın neresine gidersen git, sosyal böcekler daima merkezi; bölgenin kaynak yönünden zengin, sağlam yerlerini işgal eder." Kınkanatlılar ve güveler gibi yalnız gezen böcekler sosyal böceklerin tercih etmediği kenarlara, habitatın kısa ömürlü noktalarına çekilir. Sosyal böcekler rekabetçi üstünlüklerinden dolayı muazzam sayılarda çoğalır. Dünyadaki milyonlarca böcek türünün yalnızca yüzde 2'sini oluşturmalarına rağmen, biyolojik kütlenin yüzde 80'i onlara aittir.

Memelilerde de sürüye dahil olanların hükmü geçer. Pek çok kedi türü iki istisna dışında yalnızdır; yüksek bir sosyal saltanat içinde yaşayan aslan

ile sosyal gayretini insan bakıcısına odaklayan evcilleştirilmiş kedi. Aslanlar ve ev kedilerinin durumu iyiyken, diğer pek çok kedi türü soyu tükenme tehlikesiyle karşı karşıya. Filler dikkat çekici oranda sosyalken gergedan ve hipopotam gibi diğer kalınderililer değil. Son yıllarda fillerin insan eliyle yapılan tahribatlardan sağ çıkması ve Afrika'nın bazı bölgelerinde sayılarının hızla artması, öte yandan uluslararası karaborsanın en çok aranılan boynuzlarına sahip gergedanların serbest dolaşan hayvan türü olarak sonraki yüzyıla çıkamama ihtimali tesadüf olamaz.

Sosyallik tek başına ekolojik üstünlüğü garantilemeye yetmez. Afrika yaban köpeği, şempanze, bonobo ve goril sosyal hayvanlardır ve hiçbiri serbest gezen bir tür kadar habitatından uzaklaşmaz. İlginç bir biçimde, bu sosyal memelilere en büyük tehdit diğer sosyal memelilerden gelir. Örneğin yaban köpekleri, sürü mantığıyla hareket eden etçiller olduklarından savanlarda aslan ve benekli sırtlanlarla savaşmakta zorlanır. Şempanzeler ve goriller bizlerle, açgözlü kuzenleriyle mücadele halindedir, hatta dil eğitimi almış şempanze Nim Chimpsky bile bizim mevzularımızı, ebedi aşkı ve insanın kutsal haklarını konuşamaz.

Biz insanlar çok fazla düşündüğümüz için de severiz. Düşüncelerimizin düzenli aralıklarla sarsılıp yeniden düzenlenmesi gerekir, tıpkı kromozomlar ya da hastalıklarla savaşan bağışıklık molekülleri gibi. Primatolog Allison Jolly zihinsel faydayı eşeyli üremenin faydalarıyla kıyaslar. Her ikisi de bireyler arası bilgi aktarımını sağlayan sistemlerdir. İkisi de farklı kaynaklardan gelen bilgileri birleştirip bunun bireylerden biri aracılığıyla kullanılmasını sağlar. Eğer seks, çocuklarınız tıpkı sizin gibi oldukları için ayıplanmasınlar diye evrim geçirdiyse, o zaman zekâ da olduğunuz gibi kalmanızdan suçlanmadığınızın işaretidir.

Bireyler arası iletişim ve zihinsel gamet aktarımına ne kadar ihtiyaç varsa, yakınlık belirten hareketlere, davranışlara ve hislere ihtiyaç da o kadar fazladır. Yumruk ya da kılıçla birinden seks ya da yemek isteyebilirsiniz ama değer biriminiz zekâ ve fikirler olduğu sürece yatışmaya, bağlanmaya ve bağ kurmaya da ihtiyaç doğar.

Gelecek nesiller ve korunma için, özü muhafaza etmek ve kenara itmek için severiz. Sıkıntıyı savuşturma ve zihinsel yoğunlaşma uğruna severiz. Sevmek için nedenlerimiz var, peki bunun yolları, bu sanatın biyo-aracı nedir? Aslında sevgiyi anlamak için agresyonu tekrar düşünmeliyiz. Çünkü sevginin ve agresyonun yolları nörolojik, hormonal, deneyimsel olarak birbirine bağlıdır. Bazen bu bağı görmek zor olmaz; sevgi şiddet noktasına

gelecek kadar agresif hissettirebilir. En korkunç agresyon eylemleri aşk uğruna yapılır. Tanrı sevgisi insanı cihada ve Haçlı Seferleri'ne, kavim sevgisi soykırıma götürür. Delicesine âşık olduğumuzda, *gerçekten* delirirız. Uykusuz, huzursuz ve panik halinde oluruz. Sevilen kişinin düşüncesiyle kelimenin tam anlamıyla kalbimiz acır ve dizlerimiz titrer. Onu görünce göz bebeklerimiz büyür, avuç içlerimiz terler, acı içindeki kalbimiz yerinden çıkacak gibi olur. Sanki birazdan binlerce insanın önünde konuşma yapacakmış gibi oluruz. Romantik tutku hali öylesine yoğundur ki tek bir kişi bile bir anda aklımızı başımızdan alabilir.

Burada neler oluyor? İki şey. Binlerce şey. Tutkulu bir aşkta bedenin stres tepkisi, "ya savaş ya kaç" ekseni, canlılığı ve ihtimalleri artırmak için tetiklenir. Böbreküstü bezleri kan akışını adrenalin ve kortizolle doldurup coşturur. Onlar da kalp atışını hızlandırır, gözleri açtırır, boğazı düğümler, terlemeyi başlatır. Fakat endişe ve huzursuzluğun ötesinde başka şeyler de vardır. Romantik tutku öforik ve takıntılıdır da. Bu analoji doğrultusunda Helen Fisher ve diğerleri, romantik aşkın beyinde kokain ve amfetamin gibi uyuşturucuların yükselttiği haz devrelerine erişim sağladığını iddia ediyor. Kokain aldığınızda beyindeki dopamin ve norepinefrin gibi uyarıcı nörotransmitter yoğunluğu artarak sizi manik, aşırı uyarılmış, uykusuz, anoreksik, coşkun hissettirir. Bunlar aynı zaman tutkulu bir aşkın semptomlarıdır. Bir romansın sancısı içinde kaçmak isteriz; seven kişiye ve sevilen kişiden. Savaşmak isteriz; kendini geri çeken sevgiliyle ve arzuları şelale olan kendimizle. Ve bu dünyayı olağandışı bir güzellikte olduğu, bize kurdele gibi dudaklara, Davud'un kalesi gibi gerdana sahip kusursuz yaratıklar verdiği için kucaklamak isteriz.

Elbette beynin dopaminerjik ve norepinefrinerjik devreleri hız ve kokain kullanımına ağır basar ve hiç kuşkusuz beyin bize psikoaktif ilaçların hazzını yaşatmak için evrilmedi. Aksine, hazzın devreleri bireye yarar sağlayabilecek davranış ve aktiviteleri harekete geçirmek için yükseldi.Kayda değer bir sebepten ötürü birine bağlandığımızı; içgüdülerimizin o kişide değerli bir şeyler gördüğü, onunla birlikte olup zaman geçirme arzusuna dair geçerli sebepler bulduğunu düşünürsek, o zaman bizi zıvanadan çıkarmak için değil, ilk etkileşimi yükseltmek için tasarlanmış bir sinir sistemi hünerini kanıtlar ne de olsa tembelliğe yatkınız ve bazen bize cesaret verecek bir tekmeye ihtiyaç duyarız. Yani romantik sevgi en özgün bağımlılık olabilir. Dopamin, norepinefrin ve ilgili katakolaminler de, her kadının Guinevere, Juliet ya da Tanrı'ya bir kız çocuğu gibi hayranlık besleyen Hildegard von

Bingen rollerine büründüğü nöral bir düzenleme olabilir.

Romantik aşkın baş döndürücülüğünü severiz. Agresyonlarımızın tadını da severiz, hem de itiraf etmeye tenezzül ettiğimizden çok daha fazla. Ama bu kadarı da fazla. Buda'nın dediği gibi, hayat acıdır ve bu acı tutkunun eseridir; tıpkı yiyecek elde etme ve onu bir çırpıda yeyip bitirme arzusu gibi sevilen kişiyi elde etme ve onu hırsla tüketme arzusu. O zaman âşıkken aradığımız şey yalnızca tutku değil tutkunun merhemidir de; agresyonumuza ve onun kader arkadaşları endişe ve korkularımıza bir çaredir. Kendimizi sakinleşmiş, güvende ve mutlu hissetmeyi bekleriz. Âşık olunca annelerimizi, idealize edilen annelerimizi, hisli diğer yarılarımızı, çocuklarımızı, sığınaklarımızı isteriz. Karasevdayı, oynaşmaları ya da takıntıları değil, ilişkiyi ya da bağ kurmayı ya da çoğumuzun dile getirdiği üzere *gerçek* aşkı isteriz. Hatta onu bekleriz. Tutkulu romantik aşkların aşırılıkları gerçek aşkla çözüme ya da çözülmeye kavuşmalıdır, yoksa iş çığırından çıkar, kendimizi kullanılmış ve öfkeli hissederiz. *Romeo ve Juliet*'in herhangi bir versiyonunu izlediğinde, suçluluk duygusuyla Juliet'in bu kez zamanında uyanıp âşığının zehri içmesine engel olacağını içinden geçirmeyen var mıdır? Zavallı Charles Dickens toplumsal baskı yüzünden *Büyük Umutlar*'ın sonunu yeniden yazmak zorunda kalmıştı. Orijinalinde Pip ve Estella kendi yollarına gider ve aradan uzun bir zaman geçtikten sonra buluşurlar ve Pip Estella'nın yüzündeki ifadeyi görmekten memnun olur: "Acı... ona bir zamanlar kalbimin ne halde olduğunu anlayabileceği bir kalp vermiş." Halkın istediğini yerine getiren yeni versiyonunda çift kavuşur ve "bir daha ayrılığın gölgesinin düşmeyeceği" akşamın "huzur dolu ışığında" el ele verirler. *Athlantic Monthly*'nin editörü William Dean Howells, Henry James'in sonradan roman olarak basılacak *Amerikalı* tefrikasını yayımlarken toplumsal hassasiyeti ön planda tutma konusunda yazardan söz istemişti. Howells, Amerikalı erkek kahramanla Fransız kadın kahramanın son bölümde kavuşması için James'i zorlamıştı. James bunu kabul etmemiş, böylece kadın kahraman manastırda kalmıştı. "Ben gerçekçiyim," diye cevaplamıştı Howells'ı, "onlar imkânsız âşıklar olarak kalacak." James müthiş dehasını gösteren yirmi eşsiz roman yazdı ve hiçbiri de mutlu, paslanmış bir kavuşmayla sona ermedi. Ona göre tüm aşklar imkânsızdı, kendisi de hep tek başına yaşadı. Eğer Henry James okumaya kendinizi fazla kaptırırsanız mutsuz ve asabi biri olup çıkarsınız ve içine düştüğünüz bu buhrandan ancak nikâhtaki keramete inanan Jane Austen'ı tekrar tekrar okuyarak çıkabilirsiniz.

Biliyoruz, hepimiz sıkıntılar ve iniş çıkışlarla dolu bir hikâyeden mutlu son bekliyoruz; evliliği, aşkımızın karşılık buluşunu görmek için can atıyoruz. Asıl ilginç olan şey şu ki bu yükselme, stres ve endişe, derin bir aşkın ve bağlılığın yaratımında yalnızca bir önkoşul değil aynı zamanda bir araçtır da. Stres fizyolojisi sahneyi kurar ve anlaşılan, yeni bir ipucu dizgesi için tüm sistemi hazır hale getirir: açıklık, hassasiyet ve aşkla dolu bir dizge. Beyni yumuşatır. Çift olan ya da çok hızlı arkadaşlık kuran memelilerin çoğu stres tepkisi aşırı derecede hareketli hayvanlardır. Onların böbreküstü bezleri kortizol ve kortikosteron gibi stres hormonlarını salgılamaya hazırdır. Hayvanlar yerinde duramaz ve hemen âşık olur. Tüylü kafalı pembe maymun gibi yeni dünya maymunlarında stres hormonu boldur ve sosyal etkileşimleri zengindir. Bağlılık araştırmalarında en çok tercih edilen kır sıçanları inanılmaz derecede eşlerine bağlıdır. İnsan olsalardı onları asla bir partiye davet etmek istemezdiniz çünkü birbirine yapışarak sizi bunaltırlardı. Kır sıçanları (fare olmadıkları halde tarla faresi olarak da anılırlar) aynı büyüklükte ama tekeşli olmayan, sevgisiz ve yalnız gezen dağ sıçanlarına göre beş ila on kat daha fazla stres hormonuna sahiptir. Gine domuzları stres altındayken sular seller gibi adrenal hormonu salgılar ve onlar da birbirleriyle yakın ilişkiler kurar. İnsanlarda stres çok güçlü bağlar doğurabilir; örneğin siperdeki askerler arasında; kaçıran ile kaçırılan arasında (malum Stockholm sendromunda gördüğümüz gibi); şiddet kullanan erkekle ona inatla sadık kalan karısı arasında.

Agresyon ve stresin, bağ kurmada nörofizyolojik hazırlığı üstlenmesi mantıklı görünüyor. Agresyon hayvanları birbirine ya da birbirinden uzağa iter. Bireyler arası bağ kurma ihtiyacını hazırlayan eylemler stresle doludur. Kır sıçanı, zebra ispinozu ya da çiklet balığı gibi yavrusunu beslemek için bir araya gelen yaratıklar için erkekle kadın arasındaki bağı kuvvetlendiren şey sekstir ve cinsellik karşılıklı anlaşmaya bağlı olsa da bir agresyon, endişe, çılgınlık ve cesaret işidir.

Emzirmesi ve yavrusuna bakması beklenen anneler için, yardıma muhtaç yenidoğanları gelmeden önce, yani doğum arifesi, fırtına etkisi yaratabilecek bir stresin eseridir. Bu durum genel anlamda tüm memeliler için geçerlidir (klitorisinden doğum yapan zavallı sırtlanı bir düşünün!). Öte yandan doğumun rolü bağ kurmanın bir koşulu olarak, bizde olduğu kadar başka hiçbir şeyde daha iyi örneklenemez. Doğumun yarattığı aşırı gerginliği hemen geçmişe dayandırırız. Doğuma yaklaşan bir kadın, daha hiç rahim kasılması yaşamadan bile kötü hislere, paniğe ve kırılganlığa kapılır.

Yana yakıla başkalarının desteğini ve refakatini ister. Doğum yapma fikri bile onu dehşete düşürür. Bu noktada kadın taksonomik olarak eşsizdir. Diğer dişi memeliler doğum yapacakları zaman tenha bir yer arar. Sürüsünden ya da topluluğundan uzakta karanlık ve sessiz bir yer bulur ve homurdanarak tek başına ıkınır.

Doğum, yalnızca insanlar arasında kadının, akrabaların (genellikle kadınlar) ve bir ya da iki ebenin çabalarıyla gerçekleşen evrensel olarak ortak bir girişimdir. New Mexico Devlet Üniversitesi'nden antropolog Wenda Trevathan'a göre kayıt altına alınan her kültürde, doğum yapan kadınlar yalnızlıktan çok, destek ve refakat arayışı içine giriyor. Kafamızda çayırın ortasına çömelmiş, pat diye yavrulayan, sonra da yavrusunu göğsüne bağlayıp çalışmaya devam eden bir köylü kadın imgesi var. Ama bu imaj bir uydurmadan, söylentilerin ve primitivist normların tekerlemeleriyle şişirilmiş bir istisnadan daha fazlası değil. Bir bebeği hop diye çayıra bırakmak takside ya da metroda doğurmaya benzer. Oluverir ama son derece seyrek ve istemsizdir. Kadınların doğum yaparken istedikleri şey iştiraktir.

Trevathan'ın öne sürdüğü üzere ebelik en eski tıbbi meslektir. Belki de üç, dört milyon yıl öncesine, iki ayak üzerinde yürümeye başladığımız zamanlara dayanır. Dik postürümüz doğumun mekaniğini, bebeğin 12 santimlik doğum kanalından aşağı yolculuğunu değiştirdi. Çünkü pelvisimizin bipedalizme (iki ayaklılığa) uyum sağlaması için şekil değiştirmesi gerekiyordu. Bir bebeğin kafası vücuduna göre şaşırtıcı derecede büyük, omuzlarıysa geniş olduğundan doğum oldukça sancılıdır ve uzun sürer; bebek vajinadan çıkmaya başladığında tıpkı diğer primatlar gibi anne karnı yönünde değil arkaya dönük bir pozisyondadır. Bir anne şempanze, yavrusunu dışarı ve kendine doğru çekip çıkarabilir. Göbekbağı, çoğunlukla olduğu gibi bebeğin boynuna dolanmışsa, şempanze anne bunu kendi kendine çözebilir. Bebeğin ağzındaki mukusu silip, uterus plazmasını, sudaki yaşamının kalıntılarını yutmasına engel olur.

İnsanlarda böyle olmaz. Bebeğin arkası dönüktür ve anne onu elleriyle çekip çıkarmaya çalışırsa bebeğin omurgasına ya da boynuna zarar verebilir. Göbekbağı bebeğin boynuna dolanmışsa, göbek deliğinin açılması sürecini yönetemez. Bebeğin yüzünü temizleyemez ve ilk nefesini almasına yardımcı olamaz. Yardıma ihtiyaç duyar. Öylesine yardıma ihtiyacı vardır ki doğuma çok kısa bir süre kala paniklemeye başlar. Yaşayacağı acıyı ve zorluğu önceden görür, kendini çaresiz ve zayıf hisseder ama endişeleri patolojik değildir, başkalarının iddia ettiği gibi doğumun son aşamasında

yükselen hormonal girdabın bir ürünü değildir. Bu mantıklı bir endişedir ve diğer parmaklardan ayrık başparmak, tüysüz göğüsler ve Lamaze eğitimleri kadar insanidir. Endişe, bir kadının münzevilikten çok, izleyici arayışına girmesini sağlar. Romantik aşkın derin endişesi gibi, doğum yapan bir kadının endişesinde de korkunun izleri yatar ve bu korkunun yarattığı istemsiz istek, ötekinden değil *ona doğru* kaçma isteğidir. Bu dürtüler acımasız ve agresif olur, yani zorbacadır. Âşık biri âşık olunan kişiyi yerden yere vurabildiği gibi, doğum yapan bir kadın da etrafını kuşatan destek ekibe bağırıp çağıran, çılgın bir kadına dönüşür.

Doğum yaparken etrafım sevgi dolu, cesaret veren bir koroyla çevriliydi: eşim, annem, iki ebe ve bir hemşire. Bana sürekli cesaret verip ne zaman ıkınmam gerektiğini söylediler. Her ıkınışta çok iyi olduğuma yemin ettiler, çok güçlüydüm, çok yaklaşmıştım, gerçekten de az kalmıştı, çok az kalmıştı. Ve bir saat elli dakika boyunca ıkındım ve her dakikası bir köpek yılı gibi geliyordu; bir an koroma baktım ve kendimi etrafı şeytana tapanlarla çevrili Rosemary gibi hissettim. Hepiniz yalancısınız, alçaksınız, bomboksunuz, biraz sussanıza siz, rahat bırakın beni, diye geçirdim içimden ama beni yalnız bıraksalardı şoka girer, ne itecek ne de nefes alacak hali olan bir sürüngene dönerdim. Doğumdan sonra işkencecilerime âşık olmuştum; yani kızım, eşim, evet, evet, orada benimle olup tezahüratlar yapan, çaresizliğimi alan ve bebeğimin boynuna dolanan göbekbağını kesen tüm kadınlar dahil hepsi. Siz, harikulade kadınlar! "Seni, ah canım, firavunun savaş arabalarını çeken bir küheylan sürüsüne benzetiyorum."

İşte insan doğumunun olağanüstü mekaniğinde, bir insanın diğer insanları etrafında istemesinin ve en sosyal primat olmasının başka bir sebebiyle daha karşı karşıyayız. Ve jineokrasinin, kadınların gerekli durumlarda güçlerini birleştirerek ördüğü cephenin, insan ırkı için hiç de yabancı olmadığına; aksine uzak geçmişimizde ve ayaklarımız üzerinde durmanın getirdiği yalnızlıkta saklı olduğuna dair bir kanıtla da karşı karşıyayız.

Stres kimyası huzurun tohumlarını kendi içinde taşır. Şehvet ve takıntıyı geride bıraktığınızda ya da doğumun boşalan cinnetiyle beraber, bir bağlılık durumuna erişirsiniz; agresyon ve tutkunun sefih savurganlığına nörokimyasal bir panzehirdir bu. Endişe kataboliktir ve enerjiyi sömürür. Bağlılıksa anaboliktir ve enerjiyi korur. Saldırmak için doğarız. Kaynaşmak için doğarız. İlkiyle ilgili bir fikrimiz var. Ama ikincisi, yani ilkinin mukabil ağırlığıyla ilgili çok az şey biliyoruz. Bağlılık halinin, peptid hormonu

oksitosinin yakın moleküler kuzeni vazopressinle bir ilgisi olduğundan şüphe ederiz (ve *şüphe* burada en doğru kelime).

Oksitosinin aşk hormonu olduğu söylenir. Bu son derece aptalca, gerçekdışı bir tabirdir, *eşcinsellik geni* ve *zekâ geni* tabirleri gibi öylesine indirgemecidir ki reddedilmeyi bile hak etmez. Yine de oksitosin aşk duygusunda rol oynayabilir. Duygularımız fiziksel bir aracı sayesinde bir şekilde hissedilmeli; oksitosin de duygusal emülsiyonun dudak izlerini taşır. Oksitosin yakınlık davranışının gerektirdiği durumlarda ortaya çıkar. Doğum esnasında beyinden kan akışına pompalanır. İşi hem pratik hem de mekaniktir. Uterin kontraksiyonlarını (dölyatağı kasılmaları) harekete geçirir. Hamile kadınlara zor doğumlarda hızlı bir başlangıç için verilen pitosin, gerçek oksitosinin sentetik bir versiyonudur. Oksitosin aynı zamanda süt inme refleksini harekete geçirerek sütün meme hücrelerinden kanallara, oradan da göğüs uçlarına gidişini sağlar. Oksitosin bel altı ve üstü maternal kas kontraksiyonlarını harekete geçirir. Bebeği doğurtur. Bebeği besler. Aynı zamanda bebeğin sevilmesine destek olur çünkü sevgi olmadan anne, kucağındaki o küçük, viyaklayan yaratığa bakıp, "Bu noktaya nasıl geldim? Nasıl kurtulacağım?" diye düşünebilir.

Vazopressin de bağ kurma hormonuna iyi bir adaydır. Oksitosinle moleküler benzerlik taşır ve yine oksitosin gibi emzirmede önemli bir işlev görür. Vücudun suyu tutmasını sağlar; sıvı alımı olmazsa süt üretimi de olmaz. Vazopressin hafızayı güçlendirir; önem verdiğiniz kişileri, örneğin çocuklarınızı ya da kıymetli bir âşığı hatırlamak iyidir. Oksitosin ve vazopressin son derece hızlı hareket eder; kısacık bir süre içerisinde başı çeken davranışsal devrimler yaratması beklenen hormonlardan daha ne isteriz. Bir an için hamilesiniz, sabırsız, özgür bir bent gibi; sonra bir bakmışsınız oturması, vermesi, sevmesi ve yine oturması beklenen emziren bir anne oluvermişsiniz.

Oksitosin araştırmalarının tanrıçası, Maryland Üniversitesi'nden Carol Sue Carter, "Doğa tutucudur," der, "yalnızca bir kez kullanacağı bir şeyi üretmez. Oksitosinin işlevleri ilkel ve daha ayrıntılı bir şeyin temelinden evrimleşmiştir."

Oksitosin ve vazopressin kulağa iyi, tatlı gelir fakat onların insan ilişkilerindeki sonuçları yetersiz kalır çünkü hormonlar üzerinde deney yapamazsınız. Oksitosin östrojen ya da testosteron gibi yağlı steroit hormonların tersine bir peptid hormonudur. Steroidin yağlılığı onu beyinle periferik dolaşım arasında kayıp gitmesini, ardından tekrar beyne gitmesini sağlar.

Peptid hormonu için beyinden kana doğru tek yönlü bir trafik hâkimdir. Hipotalamus bedenin gerektirdiği kadar oksitosin üretir ve birazını kendine, bölgesel davranış ya da beyinsel amaçlar için saklar; fakat kan dolaşımına ne kadar oksitosin salgılanırsa salgılansın bu miktar kan-beyin bariyerinden geçip tekrar evin yolunu bulamaz. Hamile bir kadına damar yoluyla pitosin verilirse bu beynine ulaşmaz. Uterusuna ulaşır ve diyaframının bizzat Josef Mengele tarafından çekildiği hissini verir ama hepsi bundan ibaret. Yani bir insana oksitosin tableti verip sonra da, "Şimdi kendini daha anaç hissediyor musun? Sana zulmedenlerle bağlılık, sevgi ya da uyum içinde misin?" diye soramazsınız. Takviye oksitosin, davranışı yönetecek kadar ileri gitmez, tabii eğer yönetecekse.

Oksitosin ve vazopressinle ilgili ulaştığımız bilgilerin çoğuna, beyinleri pratik uygulamalar için kolay hedef olarak görülen kır sıçanı, hamster ve fare gibi hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar sayesinde ulaşıyoruz. Oksitosin bir farenin merkezi sinir sistemine doğrudan taşındığında, fare hemen başka bir fareye yanaşmaya, bağ kuracak, burnunu sokacak yumuşacık bir yer bulmaya çalışır. Dişi kır sıçanları çiftleştikten sonra bağ kurmaya başlar ve yine çiftleştikten sonra oksitosin salgılar. Beynine oksitosin ya da vazopressin enjekte edilen dişi bir tarla faresi erkek bir fare gördüğünde onunla çiftleşmiş gibi davranır, sürekli etrafında olmak ister ve asla yanından ayrılmaz. Aynı şey erkek tarla faresi için de geçerlidir: Oksitosin ya da vazopressin kapsülünü hayvanın merkezi sinir sistemine gönderin, gördüğü ilk dişi fareye büyük bir sadakatle bağlanacaktır. Aksine, dişi bir tarla faresine oksitosinin tersi, peptid aktivasyonunu engelleyen bir madde verdiğinizde bir eş bulup durulması ya da buğday rengi birini diğerine tercih etmesi güçleşecektir.

Oksitosin bakireleri anaçlaştırabilir. Dişi tarla faresine serebrospinal sıvıyla (beyin omirilik sıvısı – BOS) oksitosin verildiğinde yarım saat içinde önlerine koyulan yavruları koklamaya, başıboş gezinenleri yanına alıp kollamaya bağlayacaktır. Dişi koyundan iyi anne olur fakat doğumdan hemen sonra bir sebepten ötürü kuzusundan ayrılmak durumunda kalırsa kötüleşir. Sonradan yavrusunu inkâr etmeye, onu emzirmeyi reddetmeye yatkındır. Çiftçilerin böyle hayvanları ikna etme yöntemleri vardır. Bir tür koyun dildosuyla vajinasını uyarırlar. Bu gıdıklanma hissi hayvanın beyninde oksitosin dalgalanmasına yol açar sonra da kuzusunu meme altına kabul eder. Omuriliğindeki oksitosin pompalanması aynı maternojenik etkiyi yapacaktır.

Vazopressin bir şekilde oksitosinden daha etkileyicidir. Dişi kemirgenlerdeki maternal davranışları başlatabilir ama etkilemeye başlaması oksitosininkinden birkaç saat daha uzun sürer. Egemenlik teorisine göre vazopressinin sevgi ve ebeveynlik davranışları harekete geçirmedeki önemi erkeklerde dişilerden daha fazladır. İnsanların kalbini ısıtan yakınlık kurma becerilerine sahip kır sıçanları arasında erkeklerdeki vazopressin seviyesi çiftleşmenin ardından tavan yapar ama dişilerde yapmaz; bir erkeğin eşine yapışıp kalması çiftleşmeden sonra olur. Laboratuvar farelerinde erkekler, mizaca bağlı olarak paternal bağlılıkta çeşitlilik gösterir. Babalık yönü en zayıf fare türleri Brattleboro fareleridir. Çok haylazdırlar. Ayrıca gözle görülür vazopressin eksikliğine sahiptir.

Kemirgene tatlı gelen şey maymun için de anlamlıdır. Primatlar üzerinde yapılan az sayıda oksitosin deneylerinden birinde, bakire dişi şebeklerin merkezi sinir sistemine hormon enjekte edildi. Birkaç dakika sonra aralarına bebek bir maymun kondu. Dişiler onun yanına gitti. Ona arzuyla bakmaya başladılar. Onu okşadılar ve biraz sokulup öper gibi dudaklarını şaplattılar. Maymunlar aynı zamanda insan gözlemcilerine dostane yaklaşmaya başladılar; tıksırıp somurtmayı ya da maymun garezinin tipik davranışlarını bir kenara bıraktılar. Tuz solüsyonu enjekte edilen diğer dişiler ise hiçbir maternal eğilim göstermedi, ne aralarına katılan bebeğe dudak şaplattılar ne de onu kapatanlara öfkeyle tıksırdılar.

İnsanlar üzerindeki çalışmalardan toplanan veriler, yetersiz olsa da, oksitosin ve duygusal bağ kurma modelini destekliyor. İnsanlar üzerindeki çalışmalarının çoğu İsveç Karolinska Enstitüsü'nden Kerstin Uvnas-Möberg tarafından yapıldı. Uvnas-Möberg oksitosin düzeylerinin fazlasıyla şaşırtıcı olduğu emziren anneleri araştırdı. Emziren bir anneyi düşünün, diyor. Olağandışı fizyolojisini düşünün. Oksitosin süt inmesini harekete geçiriyor, bu oldukça bilindik bir durum. Ama süt püskürtmek hikâyenin yalnızca bir parçası. Diğer peptidlerle uyum içinde olan oksitosin aynı zaman göğse giden kan akışını yoğunlaştırır. Bu artış göğsü ısıtır, hem de daha önce hiç olmadığı kadar. Sıcaklık emziren kadında hararet yapar, güneşin alnında duran kaldırım taşına döndürür. O da bu sıcaklığın altında bebeğini besleyip yıkar.

"Sıcaklık tümüyle aktarılır ve bu son derece önemli, öyle değil mi?" diyor Uvnas-Möberg. "Aşkın bir alt katmanı da bu değil mi? Sıcaklığı iletmek. Sevgi dolu birinden bahsederken onun için sıcak deriz. Sevgiyi reddeden birineyse soğuk. Bu durumda psikoloji, fizyolojinin derindeki

veçhelerini ödünç almıştır diyebiliriz." Uvnas-Möberg oldukça dingin bir ses tonuyla konuşuyor. Sıcak ve samimi bir tonla. Sanki Karolinska Enstitüsü'nün, etrafta yetişkinlerden başka kimsenin olmadığı, çıt çıkmayan bir ofisinde değilmişiz de bir odada oturup bebek emziriyor gibiyiz. Nane renginde bir takım giymiş, çıkık elmacık kemikleriyle pembe yüzü parlatılmış bir meyve gibi ışıldıyor.

"Bir çocuğa annelik yapmak enerji ve sıcaklık aktarma meselesidir, her ikisi de kalori isteyen işler," diyor, "son derece tehlikeli ve pahalıdır. Bu da oksitosinin başka bir yanı, kurtarıcı bir yanı olduğunu gösteriyor. Çünkü bir denklemden söz ediyorsak, sıcaklık ve sütle kaybettiğiniz şeyi bir yerde kazanmak zorundasınız."

Oksitosin verici bir hormondur ama aynı zamanda tutucu da bir hormondur, diyor. Sindirimi yavaşlatmak ve sindirilen her kalorinin vücut tarafından alınmasını sağlamak için mideyi etkiler. İnsülin konsantrasyonlarını artırarak kanda mümkün mertebe bulunan şekerin idrarla atılmaktansa hücrelere ulaşmasını sağlar. Emziren bir anne enerjisini kendi davranışı için de saklamalıdır. Sakin olmalıdır, sürekli oturabilmelidir. Sürekli kıpırdanmak kalori yakar. Endişe kalori yakar. Sakin olmak kalorileri koruyarak dengeyi sağlar ve vücuda gerekli ısıyı vererek yayılmasını, öte yandan metabolik güç kazanmasını sağlar. Çünkü ne kadar çok harcarsanız, o kadar oksitosin üretilir ve midenin muhafaza kapasitesi ne kadar büyükse, kendinizi o kadar sakin hissedersiniz. Beyaz eşya kampanyaları gibidir: Ne kadar çok harcarsanız, o kadar çok biriktirirsiniz.

Uvnas-Möberg ve çalışma arkadaşları kadınları emzirirken ve bebekleriyle ilgilenirken inceledi. Annelerin davranışlarını gözlemlediler ve onlara kişilik testleri yaptılar. Her seferinde ne kadar süre emzirdiklerini sordular. Biliminsanları on dakikalık emzirmenin her otuz saniyesinde bir aldıkları örneklerle kandaki oksitosin ve diğer hormon seviyelerini ölçtüler. Oksitosin salgısı örneklerinin kadınlar arasında değiştiği sonucuna ulaştılar. Bazılarında iniş çıkışlar oluyor: Oksitosin patlamalar halinde salgılanıyor. Diğer kadınlarda salgılama şeması daha düz, yoğun ve düzenlidir. "Ortaya çıkıyor ki ne kadar zirve yaparsanız, total oksitosin konsantrasyonu o kadar fazladır, anne de o kadar uzun emzirir," diyor. "Kişisel değişimlerle de ilintilidir. En yüksek zirveye sahip kadınlarda en büyük dinginliğe rastlandı. Öncesine göre duygusal anlamda çok daha rahat olduklarını söylediler. Kendilerini çocuklarına bağlı hissettiklerini söylüyorlar. Bu da oldukça mantıklı. Oksitosin ne kadar fazlaysa, o kadar uzun emzirirler.

Ne kadar uzun emzirirlerse, bebekleriyle daha uzun vakit geçirirler ve kendilerini fiziksel, duygusal, şunu da ekleyeyim, nörokimyasal olarak daha yakın hissederler."

Bir anne bebeğini emzirmekten ve sıcak tutmaktan daha fazlasını yapar. Bebeğini tutarken ona dokunur. Onu sakinleştirmek için okşar. "Birini nasıl okşayacağınızı bilirsiniz," diyor Uvnas-Möberg, "neyin işe yaradığını ve yaramadığını bilirsiniz. Eğer çok hızlı yaparsanız, bu rahatsız edicidir." Göstermek için elini hızlı bir şekilde kaldırıp indirdi. "Eğer çok yavaş yaparsan o da işe yaramaz." Bu kez yavaş ve donuk hareketler yaptı. "Ama şöyle yaparsan, sakin ve kararlı hareketler yani, işte bu doğru, doğru ve iyi olan bu." Kolunu ritmik hareketlerle oynattı, ben de izledim, onu izlerken sanki beni okşuyor, rahatlatıyor gibi hissettim. "Dakikada kırk okşayışa tekabül ediyor," diyor Uvnas-Möberg, "hayvanlarımızı okşarken de aynı oran geçerli." Oksitosin yine sahneye girer. Biliminsanları, kadınların kan örneğini bebeklerini okşarken alıyor ve emzirirken görülen aynı oksitosin aktivasyonuna rastlıyorlar. Anne çocuğunu sıvazlarken oksitosin salgılar çünkü bebeği okşanma hissini yaşarken kendisi de elinin rahatlatma hissinin verdiği yumuşaklıkla sakinleşir. Anne sükunet hissinden bahseder. Onu çimdikleseniz bunu çok zor hisseder. "Bilirsiniz, bir çimdikle vücudun her bölgesindeki acı refleksini harekete geçirebilirsiniz," diyor Uvnas-Möberg, "ama herhangi bir bölgeyi okşayarak ya da dokunarak vücuttaki acıyı dindirebilir ve rahatlatabilirsiniz. Bunu hepimiz biliriz, öyle değil mi? Kimi zaman unutsak da ya da bildiğimiz için utansak da bunu içten içe biliriz."

Dokunuş, sıcaklığı iletir. Okşamak dokunmanın, vermenin ve diğer pek çok şeyin altını çizmektir. Belki de dokunuşu ve sevgiyi daha kolay elde etme uğruna tüylerimiz alındı bizden. Bebeklerimizi okşuyoruz ve onları bir ileri bir geri sallıyoruz. Sallanan sandalye alışverişi eli kulağında annelik sürecinin en büyük keyiflerinden biridir; bebeğinizi sallama fikri bile içinizi sıcaklık ve neşeyle doldurur. Çin'de yaşayan kadınlar doğum sırasında ılık duş alır ve asla pitosine ihtiyaç duymazlar çünkü sıcak su akışı doğal oksitosin depolarını özgür bırakır ve Batı'daki kadınlar da bunu öğrenmeye başladılar, hatta doğal doğum merkezlerinin artık jakuzi öneriyor. Diğer memeliler doğum sırasında kendilerini yalar da yalar. Sonra da yavrularını yalarlar ve bebekleri de onlara sokulur; bu, hayatın kendisi kadar güzel bir şey. Düzenli bir okşayış oksitosin salgısını teşvik eder. Hafif ritmik okşayış süt kanalının atışına benzer, bebeğin refleksif, ritmik hareketlerle memeyi emme oranına benzer. Bu, aşkın ritmidir: dakikada kırk atış.

Aşkın ritmi. Orgazm da bir başka ritmik histir ve o da dakikada kırk ila elli kez atar. Uterus doğumda olduğu gibi orgazmda da kasılır. Oksitosinin sıklığı; oksitosinin marifeti. Bir araştırmada kadınlardan mastürbasyon yaparak orgazma ulaşmaları istendi ve oksitosinin kan seviyeleri orgazm öncesi ve sonrası ölçüldü. Oksitosin konsantrasyonu yavaşça ama ölçülü bir şekilde yükselişe geçiyor ve bu yükseliş ne kadar fazla oluyorsa, kadınların orgazmdan aldıklarını belirttikleri zevk de o kadar fazla oluyor. Emziren bazı kadınlar, emzirirken kendilerini sakin değil, neşeli, hatta neredeyse orgazmik hissettiklerini, bebeğin emişiyle birlikte süt yolları kadar rahimlerinin de hareketlendiğini söylüyorlar. Coşkunluk hissinin dinginlikten farkı yok. Her iki durum da sempatik sinir sisteminin yalıtımıyla nitelenir: Kan basıncının düşüşü, stresin azalışı. Nirvana rahatlamanın, ahengin, dengenin ve mutluluğun ideal koşulu olarak nitelenir. Meditatif duruma ölçülü, ritmik nefes alışverişiyle ulaşılır. Sevgi ve mutluluk bir anda canlandırır ve kuvvet verir. Sevgi ve mutluluk armoniler üzerine kuruludur;başlangıç noktasında minimal bir enerji yatırımıyla korunan kuvvetli bir dalga biçimi giderek o imkânsız düşe, bir devridaim makinesine dönüşür.

"Örüntüler ortaya çıkmaya başlıyor," der Uvnas-Möberg. "Bence yüksek dozda oksitosine, düşük endişe ve düşük kan basıncına sahip altgrupları bulabiliriz. Peki, bu sizi şaşırtmalı mı? Yüksek kortizol ya da adrenalin seviyesine sahip insanların daha stresli olduğunu söylesem şaşırmazdınız. Bunun tam tersi de doğru olabilir. Buna henüz sistematik gözle bakmış değiliz. Ama anekdotsal olarak her şey uygun. Yüksek endişe dozuna sahip kadınlarda da düşük oksitosin görülür. Tekrarlanan karın ağrılarıyla soluğu hastanede alan çocuklarda genellikle fazlasıyla düşük seviyede oksitosine rastlanır. Tekrarlanan karın ağrısı çocuklarda sıkça görülen klasik bir endişe semptomudur."

Bağırsak fark ettiğimizden daha fazlasını biliyor ve beyni öğrendiği şeyden haberdar etmeye devam eder. Hormonların diliyle konuşur, bunların arasına doygunluk duygusunu beslediği bilinen metabolik hormon kolesistokinin de vardır. "Bir kuzu emme hareketiyle annesine bağlanır," der Uvnas-Möberg, "bu emme hareketi birçok şey yapar. Kuzunun beynine oksitosin, bağırsaklarına da kolesistokinin salgılar. Salgısını engellerseniz, kuzunun bağ kurma becerisini de engellemiş olursunuz.

"Beyin ve bağırsak birbirine bağlıdır," diyor Uvnas-Möberg, "psikologlar bağırsağın öğrenmeye katkısını bilir. Bebekler onu tanımak, anlamak için ağızlarına bir şey sokar. Bir şeyi içten içe bildiğimizi söylerken

bağırsaklarımızı işaret ederiz. Bir erkeğin kalbine giden yolun midesinden geçtiğini söyleriz. Yemek yiyince kendimizi keyifli ve verimli hissederiz. Açken keyifli ve verimli olmak zordur." Şimdi yiyecek teklifini reddeden bir insandan uzak durmamızın başka bir sebebini daha görüyoruz. O insan sakinleşmek istemez. Tetikte, gergin olmak ister. O insan tehdittir. Yiyeceği reddeden birinin yanında yemek yemekten hoşlanmayız. Tek taraflı yatıştırılmayı göze alamayız. Bu gece oksitosin toplantısı olmayacak.

Beden her duygunun ve onun emrindeki maddenin gücüyle bize bağlıdır. Aşırı stres derin bağılılığın ebesidir. Acı çığlıklar ve bağırışlar içinde doğum yapan kadın, bu yaratığın; bu balina Willy'nin (lanet olası) özgürlüğüne kavuşması, gerekirse lavmanla çıkartılması için debelenir. Bebek için de yolculuk hiç kolay değildir; doğum esnasında stres hormonları akıl almaz seviyelere ulaşır: normal bir insanda görülenin yüz katı kadar. Çok geçmeden her ikisi birbirine kenetlenir. Sıcacık ve ışıl ışıl. Buda ile bodhisattva'sı.

Koku da altbilişsel vekil olarak, anlatmakta ya da anlamakta güçlük çektiğimiz bağlar hakkında bize telkinde bulunur. İnsan yenidoğan çaresizdir, acınası bir biçimde yer yön duygusundan yoksundur. Ama bir bebeği doğduktan sonra anne karnına yatırırsanız, neredeyse sadece kokusal ipuçlarıyla memenin yerini bulacaktır; hatta bir meme yıkanmış, diğeri yıkanmamışsa bebek gidip yıkanmamış olanı tercih eder. Beyindeki plakların henüz kaynamamış durumda olmasından dolayı ortaya çıkan bıngıldak, koku yayan ter bezleriyle doludur ve anne sık sık bıngıldağa doğru eğilip kokusunu içine çekme isteği duyar. Ebeveyn ve çocuk daha doğum olmadan, koku ya da koku molekülleri aracılığıyla birbirine bağlanır. Fetus, idrara salgıladığı koku sinyaliyle rahimde amniyotik sıvı oluşturur. Sıvı annenin idrarına nüfuz eder ve böylece anne daha doğurmadan bebeğinin kokusunu alır. Baba da anneyle kurduğu yakınlık sayesinde doğacak bebeğinin kokusuyla önceden tanışabilir. Baba, hamilelikle gelen tüm fiziksel ve hormonal değişimleri yaşamasa da bebeğini en az anne kadar derinden sever. Cenindeki çevresel koku türleri, gebeliği algısal ve uyumlu hale getirmeye hizmet edebilir. Seksoloji araştırmalarının halefi John Money anosmik (koku duyusu çalışmayan) birinin arzu hissi yaşadığını ama bağ kuramadığını söylemiştir. Biri eşinin kokusunu sevmiyorsa, o evlilik sonlanmaya mahkûmdur. "Papa III. Stephen Şarlman'a 'Hermengard'la evlenmeyin' demişti, 'bütün Longobardlar gibi berbat kokuyor.' Şarlman yine de onunla evlendi, sonra onu istememeye başladı." Guido Ceronetti *The Silence of the Body* kitabında böyle yazmıştı. "Kokusuna dayanamadı."

Dokunma, tat alma, koku: Sevginin davetkârlığında hiçbir duygu ele geçirilmez. Ve her şeyden önce görsel varlıklar olduğumuzdan, bebekler bunu gözlere hitap ederek (dayanılamayacak kadar şirin olarak) başarır. Hamileliğin son haftalarında bir bebek derialtı yağ katmanı geliştirir. Prematüre ile zamanında doğan bebekler arasındaki fark büyük ölçüde işte bu bir kiloluk yağ dokusudur. Ve bu ekstra kütle doğumu anne için daha zorlaştırır. Bir goril yavrusu üzerinde neredeyse sıfır yağla doğar ve bunun yerine doğum sonrası yağ ve kilo almaya başlar. Bir insan yavrusunun neden öncesinde yağlandığı bilinmiyor; yağ dokusunun fizyolojik anlamda belirgin bir gerekçesi yok. Bazıları yağın beyin için olduğunu iddia eder ama yoğun lipid dozları bebeğin doğum sonrası hızlı büyüyen beynini canlandırmak için gerekiyorsa, insan sütünde yüksek yağ oranı bulmamız beklenirdi. Bunun tam tersi doğru, insan sütü yağ konusunda oldukça fakirdir. Yağ estetik bir tutkaldır. Tombik yanaklı, yuvarlak popolu, şişman kollu ve bacaklı tombul, yumuşak, yusyuvarlak bebeklere bayılırız. Bir bebeğin görsel cazibesi, şirinlik katsayısı annesinin sıcaklığını, koklayışını, dokunuşunu, az yağlı kutsal suyunu kazanma gücünü artırır. Ne ekersen onu biçersin.

Sevginin sesi de etkilidir; bebeklere ve eşlere mırıldandığımız bir inip bir çıkan o ses. Bebekler belirgin iniş ve çıkışlardaki değişken melodilere çok daha güçlü tepkiler verir. Dil öğrenmeleri gerek. Beyinlerini dille sarmalamalılar ve bunu net ses perdeleri, iniş ve çıkışlar; net telaffuz edilen ve konuşulan kelimelerle öğrenirler. Bebek konuşması kulağa sıcak geliyorsa, bu da başka tür bir sıcaklık aktarımıdır çünkü bir ebeveyn bebek konuşmasıyla yavrusuna beyin gıdası, kurucu dil birimleri, insan gücünün en müspet kaynağını verir. Biz yetişkinler bir sevgilinin ilgisini kazanmak için bebeksi konuşmaların sıcaklığına başvururuz. Mırıltılar, cıvıltılar, üstüne çullanmalar ve sevimli lakaplar uydurdukça ontogenetik anlamda geriliyoruz.

Bir oluğun içinde olduğumuzda bunu biliriz ve bu iyi hissettirir, orada sonsuza kadar durabilirmişiz gibi gelir. Panik yaşadığımızda bir sevgili bizi sakinleştirir, atalet içine düştüğümüzde coşturur. Uzun süre evli kalan çiftler senkronize saatlere benzer. Yüzleri birbirine benzemeye başlar çünkü yüz kasları bilinçsizce birbirinin hareketlerini kopyalamaya başlar. Konuşmalarının ritimleri benzer. Aynı hızda yürürler. Eşlerden biri hayatını kaybettiğinde, birkaç gün ya da hafta içinde diğeri de ölürse bunun genellikle acıdan ya da şoktan olduğunu düşünürüz. Ama genellikle bir acı ya da şok belirtisi olmaz çünkü ne de olsa çiftimiz yeterince uzun bir hayat yaşamıştır

ve ölümün varlığının farkındadır. Aslında bir ölüm diğerini tamamen tesadüfi olarak izlemiş olabilir. Çiftin hücreleri benzer bir ritme kavuşmuştur, süratle atmaktadır ve moleküler zamanları birlikte dolar.

O çok iyi tanıdığımız bağlılığın uyarıcıları vardır; bunlar tanınmazlık ve bilinmezlik içinde sürer. Bir kadın çocuk doğurduktan yıllar yıllar sonra çocuğunun kalıntılarını taşımaya devam eder. Somut kalıntılardan bahsediyorum, hatıralardan değil. Büyüyen bir fetustan ayrılan hücreler hamilelik esnasında annenin vücudunda dolaşır. Bu, fetusun annenin bağışıklık sistemiyle iletişime geçme ve yabancı bir madde olarak vücuttan tahliyesini önleme biçimidir. Fetal-maternal (fetus-anne) arasında hücre diyaloğunun kısa süreli olduğu, yalnızca hamilelik boyunca sürdüğü düşünülüyordu. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda biliminsanları kadınlar çocuklarını doğurduktan yıllar sonra bile fetal hücrelerin maternal kan dolaşımında yaşamaya devam ettiğini bulmuştur. Hücreler ölmüyordu; silinip gitmiyordu. Israrla yaşamaya devam ediyordu ve arada birkaç kez bölünmüş olabilirdi. Bunlar fetal hücrelerdir, bu da içlerine yaşam aşılandığı anlamına gelir. O halde anne sonsuza dek hücresel bir kimera, içine doğduğu bedenin ve doğuracağı bedenlerin karışımı olarak kalır. Bu hiçbir anlama gelmeyebilir ya da onu her daim hatırlatacak bir şeyler; bağlılığın sinir sistemi rolü oynayabilecek şarkının biyokimyasal ölçü çizgileri olduğu anlamına da gelebilir. Özellikle bu bağlar uyarıcıların çeşitliliği, duyusal girdiler (gebeliğin hormonal tantanası, fetal idrarın kokuları, doğumun büyük çalkantısı ve yenidoğan bebeğin görünüşü ve dokunuşu) aracılığıyla beslendiyse.

Kürtaj hakkının ezeli bir savunucusu olmamın, bir kadının doğum kontrolünün güvenilmezliğinden ve insan kalbinden bağımsız olarak cinselliği hakkında tek söz sahibi olmasına dair sebeplerden başka bir sebebi daha var. Bir kadını istemediği bir bebeği taşımaya zorlamak, onu gebeliğin düzeneği içine zorla yerleştirmek ve taşımakta zorlandığı, ömür boyu kanında gezinecek, o hüzünlü geçmişinden kurtulmaya çalıştıkça bağlılık bilincinin antijeni görevi görecek bir bebekle evrimin emrine amade her türlü fizyolojik mekanizmanın etkisine sokmak korkunç bir şey. "Evlatlık verme seçeneği" eğer genç bir kadın bu kararı alıyorsa ve bundan memnunsa iyidir. Ama bedenin, alışkanlığın vücut bulmuş hali olduğunu düşünürsek, bağlılık kimyasına ne kadar maruz kalırsanız, duygusal *flashback*'lere, tekrar eden nöroendokrin kâbuslarına o kadar yatkın hale gelirsiniz: Çocukluğunuzda yaşadığınız mahalleye sürekli geri dönersiniz, artık oraya ait olmadığınız halde kendinizi sürekli eski kapınızın önünde

bulur, zili çalarsınız ve kimse açmaz, yanlış evin önündesinizdir, eviniz çoktan gitmiştir.

Sevgide her şey mubahtır, bunun sevgi de farkındadır ve nazik pençelerini geçirebildiği her şeyi dakikada kırk okşayışla istila eder. Bağlılığın çoklu, çapraşık nöral sistemleri vardır; stres faktörleri girince işin içine bağırsak girer, kalp de rol oynar. Bilişsel tarafları da var. Sevgiden bahsettiğimizde mantıkla alay bile edebilir, sanki mantık duygunun tersiymiş gibi birini fazla "mantıklı" ya da "analitik" olmakla suçlarız. Ama öyle değil. Düşünce, pasif agresif rasyonalist bir pozcunun yan çizmesini sağladığı gibi sevgiyi güçlendirebilir de. Bir düşünce tek başına bile sevginin tüm duyusal perdesini yükseltebilir. Emziren bir anne bebeğinden uzakken onu emzirdiğini düşlediğinde, göğsü sıcaklık hissiyle dolar, hatta süt vermeye başlayabilir. Susan Love cerrah bir meslektaşından bahsetmişti: Bir keresinde ameliyatın tam ortasında aklına bebeği gelmiş ve saniyeler içinde göğsünden gelen süt gömleğinden sızarak bilinci yerinde olmayan hastanın üzerine damlamış.

Cort Pedersen'in iddiasına göre, biz insanlar beyin gözüyle bağlılığın nöronal dengesini sağlayabiliriz. Diğer hayvanlar bu duyguyu ayakta tutmak için gerçek göz, burun ve kulaklara ihtiyaç duyar. Pedersen, sıcak bir bağın bileşenlerini çözemediğimizi söylüyor. Fotoğraflarımız var. Âşık oldukları kişiden bahseden arkadaşlarımız var. Bir zamanlar kolesistokinin salgılayarak sevdiğimiz kişiyle yürüdüğümüz yolları yürüyor, yemek yediğimiz restoranlarda yemek yiyoruz. Sam bunun şarkısını söylüyor, *hatırlarsınız*. Geçmişi tekrarlamayı kafasına koymuş fazlasıyla duygumuz ve sistemimiz var, çok güçlü bir hafızamız var. Eski aşkların patikası tekrar tekrar karşımıza çıkar. Analitik beyinlerimiz bağlılık devrelerini besler ve korur. İnsanın düşünce ve hafıza kapasitesi alt beyin, *Rattus* beyin, aşkı başından attıktan çok sonra bile onu canlı tutmaya devam eder. Sonsuz aşk bir mittir ama kendi mitlerimizi yazarız ve onları ölümüne severiz.

18*
HOGAMUS İLE HİGAMUS
Evrimsel Psikoloji Terapist Koltuğunda

HEPİMİZ SEVEBİLİRİZ, sevmek için çok neden var ama kimi seveceğiz ve neden seviyoruz? Çocuklarımızı ve ebeveynlerimizi sevmenin, bu sevginin sınırları olsa da, ardındaki genetik mantığı anlayabiliyoruz. Ebeveyn çocuk arasındaki anlaşmazlık, ne kadar aksini istesek, konuşarak çözebileceğimizi düşünsek de hayatın değişmez bir gerçeğidir. Anlaşmazlık sistemin kendisinde var. Çocuklar ebeveynlerin vermek istediklerinden daha fazlasını ister ve haklarına düşeni alabilmek için her yola başvurmaya çalışırlar; ama ebeveynlerin genellikle birden fazla çocuğu olabilir, hatta süreçte daha fazla çocuk yapmayı planlıyor olabilirler. Bu yüzden tek bir çocuğa her şeyi adamaktan, tüm kaynak ve güçlerini tüketmekten geri dururlar. Çocuk olarak (gerçek ya da içsel) kusursuz, verici, müşfik anne mitini az da olsa besleriz. Bir anne asla öyle biri olmayacağını, tüm varlığını tek bir kişiye vakfedemeyeceğini, vakfetmeyeceğini bilir. Anne birazını da kendine, başkalarına ve henüz kuluçkalamadığı yumurtalarına saklamalıdır.

Anne-yavru anlaşmazlığı doğumdan önce başlar; kocaman bir plasenta yapmaya ve olabildiğince fazla maternal kalori özümsemeye çalışan fetüsle bedeni plasentanın büyümesini engelleyen ve kendisini enerji deposunun alelacele tüketilmesinden koruyan anne arasında gizli bir çekişme patlak verir. Anlaşmazlık çocukluk boyunca devam eder. Bebekler ağlar, ufaklıklar öfke nöbeti geçirir, çocuklar tatlı dille ikna eder. Sonra çocuklar ergenliğe ulaştığında, anlaşmazlığın doğası birdenbire değişir. Çocuk bağımsızlık ister, kendi bahçesini kurmak ister; hatta ebeveynlerin yakın zamanda ölüp tüm kaynaklarını ona bırakmalarını umut eder. Kendilerine

sorulursa, ebeveynler yetişkin çocuklarını küçük kardeşlerine göz kulak olmaları, böylece anne babalarının kişisel üreme başarılarını artırmaları konusunda görevlendirerek onları biraz daha yanlarında tutmaya çalışıyorlar. Ah, daha bitmedi. Çocukların sevgiye ve büyümek için beslenmeye ihtiyaçları var ve ebeveynler de bunu sağlamaya meyillidir, bunu vermek için keman yayı gibi gerilirler. Ama sonra şirinlik ve evlatlık pırıltısı iyice sertleşir ve çatık kaşlı, keskin mi keskin eski bir dosta dönüşür: agresyon. Sevgi ve agresyon yapışık kardeşler Chang ve Eng gibi kenetlenir: Birinden konu açıldığında akla hemen diğeri de gelir.

Öte yandan ebeveyn-çocuk anlaşmazlığı en iyi bildiğimiz savaşın yanında hiç kalır; bu savaşı öyle iyi biliriz ki ona olumsuz, zayıf bir ad takmışız: Cinsiyet Savaşları. Sevginin fizyolojisi ve aşkın evrimi üzerine konuşmak aşktan ne beklediğimiz, aşkı ararken aslında neyi aradığımız sorusunu gündeme getirir. Çocuklarımızı ya da anne babalarımızı seçmeyiz, bu yüzden onlara hissettiğimiz sevgi bir tür fatalizm duygusuyla mayalanmıştır; çok az sayıda New Age tipi ebeveynlerini yanlış seçtiği için karşısındaki kişiyi suçlamaya cesaret eder. Fakat eş seçimlerimiz ve eşlerimizden beklentilerimizde, en azından biraz sorumluluk almalıyız. O zaman bir eşten ne bekliyoruz; bunun kadınların çoğu için bir erkek anlamına geldiğini düşünürsek erkekler bizden ne bekliyor? Romantik bir aşkın kökü nedir? Niçin evlenmeyi bu kadar önemsiyoruz? Doğa mı? Alışkanlık mı? Biz evlenen tür müyüz; *biz* derken genel anlamda insan ırkından, biraz daha ayrıntıya girmek gerekirse, özellikle kadınlardan bahsediyorum. Nereye baksak evliliği gördüğümüz kesin. Bugün çoğu kültürde ve eskiden beri insanlar bazı ritüel haline gelmiş seremonilerle evlenir; bu adamın ve bu kadının toplumda bir meta olduğunu kamuoyuna duyurma işi. Yine de yaygınlık her zaman doğallığın göstergesi olmaz. Evleniyor olmamız, Darwin dilinde kök hücrelerimize kadar evlenmek isteyeceğimiz anlamına gelmez. Evlilik yazılı bir söz, evrenselliğe varacak kadar kullanışlı bir araç olabilirdi. Ama insanlar gerçekten yazmaktan hoşlanır mı? Ayrıca hiç kimse yazının doğal olduğunu, hatta dil kadar doğal olduğunu savunmaz.

Burada şunu itiraf edeyim: Evliliğin ne zaman, nerede ve nasıl icat edildiğini bilmiyorum. Evliliğe doğuştan meyilli olup olmadığımızı ya da üzerimizde annemizin gelinliğini giymişiz gibi durup durmayacağını da bilmiyorum; bedeninize uydurmak için esaslı bir terziye ihtiyacınız olacak. Kır sıçanları evliliğe ya da en azından bağ kurmaya yatkın türlerdir. Hem erkek hem kadın, Nuh vari, birleşmek için doğmuştur. Birçok kuş türü de öyle.

Eşleşir ve bir çekirdek aile gibi yavrularını yetiştirir. İnsan dışındaki primatlar evliliğe yatkın türler *değildir.* Şempanzeler, bonobolar, orangutanlar, maymunlar; neredeyse hiçbiri çift olmaya meyillili değildir. Çokeşlidirler. Erkekler birçok dişiyle çiftleşebilir. Dişiler de birçok erkekle.

Kendinizi tarla faresi gibi mi hissediyorsunuz? Ya da şebek? Kanarya, belki? Biriyle olmak için mi doğdunuz? Biliyor musunuz? Ben bilmiyorum. Kesinlikle bilmiyorum. Bazen evliliğin bize uygun olduğunu ya da diğer seçenekler arasında en iyisi olduğunu; çocukların kendilerini yetiştirecek anne ve babaya sahip olmayı doğuştan gelen bir hak olarak gördüklerini düşünüyorum. Bazen Samuel Johnson'ın sözleri Newton'un *Principia*'sını çağrıştırıyor. Bir akşam yemeğinde misafiri General Paoli'ye, "Efendim," diye seslenir, "bir erkeğin ya da kadının hayatını evli olarak sürdürmesi doğaya aykırıdır. Ne bu bağı korumalarını sağlayan gerekçeler ne de medeni toplumların ayrılıkları önlemek adına koyduğu sınırlamalar, hiçbiri onları bir arada tutmaya yetmez."

Evlenme arzumuzun derinliklerinde yatan şeyi bilmiyorum. Eşlerimizi neye göre seçtiğimizi ya da kadınların erkeklerden, erkeklerin de kadınlardan tam olarak ne istediğini bilmiyorum. Tek bildiğim hiç kimsenin hiçbir şey bilmediği. İnsanlar arasındaki sevginin ve bağın derin psikolojisinin hâlâ gizemini koruduğunu biliyorum; öte yandan "Ah evet, ışığı görüyorum," dedirtmek için oraya buraya saçılmış ışıltılı sikkeler olduğu da doğru.

Aşk ve evlilik kadın sanatı olarak görülür. Sanki mülkiyet hakkı bize aitmiş gibi. Onları istediğimiz söylenir. Erkekler dilenir, çırpınır, ter döker ve en sonunda çayıra salınmış aygırlar gibi inleye inleye çiftleşirler, sanki biz kadınların ikna edilmeye hiç ihtiyacı yokmuş gibi. Onlar gelsene diyendir; bizlerse geliniz! Evlenilecek cinsiyet bizleriz.

Bu elbette herkesçe kabul edilen bir görüş ve uzun yıllardan beri böyle. Hatta adına William James tarafından yazılan küçük bir tekerleme bile yapılmıştır. R. V. Short'un son kitabı *The Differences Between the Sexes*'ın sonlarına doğru belli belirsiz alıntıladığı kısımdan daha uzun bir şiir değil.

Hogamus, higamus
Erkekler poligamus
Higamus, hogamus
Kadınlar monogamus

Ve son zamanlarda bu fikir, evrimsel psikoloji olarak bilinen alanın bomba etkisi yaratan gelişimi sayesinde yeni gıda kaynağı ve yeni hayran kitlesi buldu. Evrimsel psikoloji insan doğasının temel modüllerini, özellikle kadın ve erkeğin temel doğasını keşfetmiş olduğunu iddia eder. Şimdi neden insan davranışında evrimsel kökenlerin merak konusu olduğu anlaşılıyor. Probleme Darwinci usla yaklaşarak itici güçlerimizi ve hareketlerimizi anlamaya çalışmak mantıklı. Biz hayvanız. Doğal seleksiyonun haşin küçük dürtmelerinin ve jestlerinin üzerinde bir yerde değiliz. Fakat evrimsel psikoloji, anaakım bilinçte yaygınlaşmış olarak tek gözüyle dünyayı korkunç maskülenist bir mercekten bakan huysuz ve despotik bir Kikloptur. Eril yerine maskülenist dedim çünkü sabit fikirli evrim psikologlarının gözünden erkek davranışı, tıpkı kadın davranışıyla ilgili görüşleri gibi dar ve kalıplaşmıştır.

Evrimsel psikoloji kendini yeni ve heyecan verici görmeyi sever ama aslında yalnızca sosyobiyolojinin bir alt kümesi, onlarca yıllık bir disiplindir. Sosyobiyolojinin patriyarklarından E. O. Wilson çalışma alanını "sosyal davranışın biyolojik temeli üzerinde sistematik bir araştırma" olarak tanımlamıştı. Aslında biyolojik derken tam da evrimsel olanı kastetmişti çünkü yaklaşık sonuçlardan (davranışın arkasındaki "nasıl" sorusundan) çok nihai sebeplerle, "neden" sorusuyla daha çok ilgileniyordu. Çoğu sosyobiyolog muhakemesini insan davranışı üzerindeki araştırmalara adar; evrim psikologları antropik *psikoloji* terimini kullanarak bu uygulamaya basitçe resmiyet kazandırır. Evrim psikologları görüşlerini yayımlamada son derece başarılı oldu, bu noktada onların hakkını veriyorum. Film eleştirmeni David Denby *The New Yorker*'daki yazısında evrimsel psikolojinin ne kadar revaçta olduğundan, bir âşığın hakir davranışının plansız tahlillerinin nasıl kokteyl partilerinde Freudyenizm yerini aldığından bahseder. Bana göre insan doğasının evro-psiko yorumlaması hak ettiğinden de fazla saygı görmüştür, bunun sebebi belki de çok büyük bir kısmının eski önyargılarımızı doğrulaması ve kafamızdaki Dewey ondalık sınıflandırma sistemine uymasıdır. Kadınla erkek arasındaki farklara ya da hangisinin geometrik bir şekli beyin gücüyle üç boyutlu uzamda döndürebileceğine veya neden her ikisi de aynı şeyi düşünürken MR sonuçlarında beyinlerindeki farklı noktaların sinyal verdiğine dair atıp tutmaya niyetim yok. Daha önce söylediğim gibi ben X ile Y arasındaki farklar arasında ne bilip ne bilmediğimizle ilgili hesap kitap tutmak yerine bedenin fantezisini yazmayı seçtim. Erkeklere ne istediğini ya da nasıl davranmaları gerektiğini açıklamayacağım. Bir adam

ofisine genç bir stajyer alma isteğinin ve geçkin karısının ev işlerindeki performansına dair haklı hoşnutsuzluğunun Darwinci düşünce açısından son derece mantıklı olduğunu düşünebilir, ben kim oluyorum onunla tartışayım? Burada, iyi bir mizah anlayışı ve dürüstlükle önerebileceğim tek şey şu: Sabit fikirli evrim psikologları biz kızları çok yanlış anladı ve popüler tüketimin mirası çizgi film karakteri Safinaz'dan daha fazlasını istiyor, daha fazlasını hak ediyoruz.

Evrimsel psikolojinin mevcut temel dayanakları şöyledir:

1. Erkekler kadınlar kadar seçici ya da cinsellik anlamında ihtiyatlı değildir.
2. Kadınlar yaradılışları gereği istikrarlı bir ilişkiye erkeklerden daha yatkındır.
3. Kadınlar yüksek statülü ve varlıklı erkekleri doğal olarak çekici bulur.
4. Erkekler doğal olarak gençliği ve güzelliği çekici bulur.
5. Esas tercihlerimiz çok uzun zaman önce, yüz binlerce yıl önce, atasal çevre olarak bilinen, Taş Devri olarak da tanımlanan Evrimsel Uyum Çevresi'yle (EUÇ) sabitlendi ve o zamandan bu yana değişmedi, değişecek gibi de durmuyor.

Özetle; higamus, hogamus, Pigmalyonus, *Playboy* dergisi, eternita'lar. Amin.

Sabit fikirli evrimsel psikolojiciler tezlerini yaymak ve kadınla erkeğin kalıtsal tutkularını birbirinden ayıran büyük uçuruma destek olmak için her yolu deniyorlar. Yetersiz veriler karşısında bile teorilerinin doğruluğunu müjdelemeye kalkıyorlar. Ellerindeki verilerin derin çelişkileriyle avunmanın sıkıntısını yaşıyorlar. A sütunundan biraz, B sütunundan biraz alıp yama yapıyorlar: iyi et, iyi yemek, kutsal Darwin, hadi yiyelim!

Örneğin, evrimsel psikoloji zümresinin temel prensipleri arasında erkeklerin yaradılış gereği kadınlar kadar seçici olmadığı ve geçici, hatta anonim sekse daha sıcak baktıkları iddiaları vardır. Erkeklerin arzularına yenik düştüğünü söylüyorlar, halbuki erkeklerin bu tür arzuların peşinden gitmesine ihtiyaç duymadıkları da vurgulanıyor. Bununla birlikte kadınların tam olarak anlayamadığı birtakım ilkel tutkuların kıskacındadırlar. Bir kadın arkadaşım *The Moral Animal* kitabının yazarı ve evrim psikolojisinin popüler isimlerinden biri olan Robert Wright'ı kadın erkek zıtlığına dair bazı düşünceleri hakkında eleştirmişti. Wright dikkat kesilip ona

dönerek, erkek erkek, "Nasıl olduğunu bilmiyorsun," demişti. O da, "Sen de bizim için nasıl olduğunu bilmiyorsun," diye karşılık vermişti. Şaşmaz "İznik Konsülü"nün* bir başka evrim psikoloğu Teksas Üniversitesi'nden David Buss'a göre bir erkekten genç ve hoş bir kadına şehvet duymamasını istemek bir etobura et sevmemesini söylemeye benzer.

Aynı zamanda biyo-davranış bilimcilere göre çok fazla sayıda kadın erkek evleniyor ve bu insanların eş seçimi konusunda kadınla erkeğin yaradılış gereği nasıl farklı olduğu konusunda söyleyecek çok şeyleri var. Erkekler yumuşak cilt, dolgun dudaklar ve dik göğüsler gibi gençlik emarelerinin arayışında; uzun ömürlü gebelik kariyeri olabilecek eşler arar. Ayrıca bakire ve sadakati sorgulanmayacak, onları boynuzlamayacak kadınlar isterler. Seksi vampir tipleri cumartesi gecesi ateşi için uygundur ama evlenecek birini seçerken iffet ve sadakat ararlar. Küçük Lassie'ler isterler.

Kadınlar ise kendilerini geçindirecek birini ister. Varlıklı, sağlam ve hırslı erkek isterler. Kendilerinin ve çocuklarının iyi bakılacağından emin olmak isterler. Sorumluluk alacak, belki de onları biraz yönetecek, erkeğin genotipik, fenotipik ve sonsuza dek kral olduğunu hissettirecek bir adam isterler. Evrim psikologları ısrarla kadınların yaradılış gereği hali vakti yerinde erkek tercihinin bugün hâlâ geçerli olduğunu iddia eder, hatta kendilerini geçindirecek bir erkeğe ihtiyaç duymayacak kadar finansal anlamda özgürlüğe sahip, mesleki anlamda yetkin kadınların bile. Söylediklerine göre eskiden en varlıklı adamın peşine düşmek adaptifti ve adaptasyonlar kültürel değişim geçirdiği kabul edilen bir ya da birkaç jenerasyonla kaybolamaz.

Hani erkek kadın arasındaki ahlaki değerlerin kanıtı? Sabit fikirliler, hafifmeşreplik kontenjanları arasındaki farklılıkları anlatmak için geyle lezbiyen arasındaki farklılık örneklerini artırmaya bayılırlar. Homoseksüeller açık bir popülasyon olarak görülür çünkü cinsiyetlerinin en içteki dürtülerine göre hareket ettikleri, heteroseksüellerin teorik olarak içinde bulundukları zorunlulukların aksine, karşı cinsin istek ve taleplerini karşılama gereği duymadıkları farz edilir. İdeal çalışma grubumuzda ne görüyoruz? Geylerin nasıl yaşadığına bir bakın! Yüzlerce, binlerce cinsel partnerle çevrili olmaktan, saunalarda, banyolarda, Central Park'ın kuytularında seks yapmaktan nasıl da memnunlar. Aksine, lezbiyenler cinsel olarak sakindir. Seks kulüplerinde gezmezler. Bir sevgili bulur ve sevgili

* Hıristiyanlığın uygulanışında karşılaşılan teolojik açmazlara çözüm getirebilmek ve birtakım temel kuralları belirlemek için din adamlarınca bugünkü İznik bölgesinde toplanan konsül. –çn

olarak kalırlar; kucaklamayı, sarılmayı gerçek bir genital seksten daha çok severler. "Lezbiyen yatak ölümü" diye bir tabir bile mevcuttur: Lezbiyen bir çiftin ateşli bir başlangıçtan sonra seksten yoksun bir ilişkiye yelken açtığı, günlük ya da haftalık birlikteliklerin ayda bire indiği durumlar için kullanılır. İşte size evro-psikocuların sevdiği bir şaka: *Soru:* Bir lezbiyen ikinci buluşmaya ne getirir? *Cevap*: Nakliye aracı. *Soru:* Bir gey ikinci buluşmaya ne getirir? *Cevap:* Ne ikinci buluşması?

Hafifmeşreplik konusunda kadın erkek arasındaki kalıtsal farklılıkları derinlemesine yorumlarsak, geyler gerçek adam, esaslı adam, adam gibi adam, pervasız adam, erkekliğini yaşayabilen adam olarak kabul edilirken, lezbiyenler seksin gürültüsünden ve patırtısından uzakta, her kadının hayalindeki aşkı ve bağlılığı yaşayan gerçek kadınlar, ultrakadınlardır. Niyeyse teorik örnekler ışığında geyler ve lezbiyenler gerçek kadın ve erkekler olarak düşünülmez. Hatta tam tersi: Geyler feminen, "o biçim", lezbiyenler de erkeksi kadınlar olarak görülür. Yani cinsel yönelimin kökenlerine ulaşmayı amaçlayan beyin çalışmalarında, geylerin heteroseksüel bir erkeğe kıyasla daha küçük, bir kadınınkiyle neredeyse aynı büyüklükte bir hipotalamik çekirdeğe sahip olduğu, bu sebeple erkekleri çekici buldukları iddia edilir. Beyinleri yeterince maskülenleşmediği için matematikte zayıf oldukları, erkeklere değil kızlara atfedilen doğal yetenekler geliştirdikleri söylenir. Lezbiyenlerin de kısmen maskülen beyne ve yeteneklere sahip oldukları; heteroseksüel hemcinslerine göre daha sportif, mekanik yönü daha gelişmiş oldukları iddia edilir. 1998'deki bir rapora göre bir cinsel yönelimin kaynağı olarak görülen iç kulak yapısı lezbiyenlerde kısmen "maskülen"dir, bunun sebebi doğum öncesinde maruz kalınan androjenler olarak görülür. Bebeklerle ve çay takımlarıyla oynamayı seven genç erkeklerin homoseksüel olma tehlikesiyle karşı karşıya oldukları düşünülür; erkeksi özellikleri aşırı derecede göze çarpan küçük kızların lezbiyen olma ihtimali ortalamanın üstünde olarak nitelendirilir. Yani geyler kimi açıdan sütçocuğu, kimi açılardan da Taş Devri erkeksiliğine sahip olarak görülürken lezbiyenler bir gün şahmerdanıyken başka bir gün feminen kızların en yumuşağı, cinsel anlamda en yoksunu olabilirler.

Eş seçimleri konusunda evro-psikolar, çoğu David Buss tarafından yürütülen anketlere bel bağlıyor. Buss'un anketleri kimileri tarafından takdir görürken, kimilerince alaya alınıyor ama ne olursa olsun iddialılar; kendi ifadesiyle çeşitli kıtalarda olmak üzere toplam otuz yedi ülkede, ciddi sayıda kültür ve altkültür örneklemeleriyle uygulanmış. Anket çalışmaları ve

buna gönül verenler sürekli olarak erkek için bir eşte gençlik ve güzelliğin çok önemli değerler olduğu, kadınlarınsa tutku ve finansal başarıya önem verdiği sonucuna ulaşırlar. Yeni Zelanda, Çin, Fransa ve Bangladeş; her yerde türe dayalı terimlerle konuşuyoruz. Bir erkek bir kadının ciddi bir yatırıma değip değmediğini düşünürken anketler imdadına yetişir ve evet, erkeklerin kadınlardan iyi –madonnalar, şu latte'yi tutar mısın lütfen– olmasını beklediğini gösterir. Bir erkeğe gözleri sürmeli, baştan çıkarıcı bir kadın ya da civciv sarısı bir amigo fotoğrafı gösterin, iyi zaman geçirmek için A şıkkını ama potansiyel uzun vadeli partner olarak B şıkkını seçer. Anketler, anketlerin hiçbir zaman yalan söylemediğini gösterir. Kadınların eş seçimlerinin ekonomik güçlerinin artışıyla değiştiği düşünülmesin diye bizi aksine ikna etmeye çalışırlar. Syracuse Üniversitesi'nden John Marshall Townsend'e göre kadın tıp öğrencilerinin anketleri, kadınların kendilerinden daha iyi, en azından eşit oranda finansal gücü ve sosyal statüsü olan erkeklerle evlenmeyi umduğunu gösterir. Bu kesin olarak kabul edilen, yüzyıllık bir dişi hasretidir. Sekreter ya da CEO olsun, Cinderella hep *Rockefella*'sını arar.*

Favorimiz olan en saf nüfus grubuna, homoseksüellere geri dönersek ve sevgili seçiminde *onların* neyi seçtiğini sorarsak nasıl bir yanıt alırız? "Ne ikinci randevusu" esprisine rağmen, geyler tekeşli olmak zorunda olmadıkları halde çift olur, hem de pek çoğu. Yani geyler ve lezbiyenler eş arayışındadır; peki eş kriterlerinde cinsel uyuma ya da uyumsuzluğa bakarlar mı? Al birini ama vurma ötekine. Geyler genç, çekici geylerden hoşlanırken lezbiyenler partnerlerinin güzelliğine daha az vurgu yapar; evet, klişelere uyuyor. Peki geylerin de gerçek erkekler gibi sadakatsizlik monitörleri açık mıdır? Çünkü gerçek erkekler tuzağa düşürülmek istemezler; gerçek erkeklerin adaptif antiboynuz modülü çalışır durumdadır. Hayır, üzgünüm, bu önerme henüz kanıtlanmadı. Geyler partnerlerinde sadakat arama ihtiyacı duyduklarını belirtmiyorlar. Bu aynı zamanda büyük şans çünkü onlar gerçek erkeklerdir, sadık olamazlar, öyle değil mi? Yani eşinden çok şey bekleyen gey bir erkek sonsuza kadar yalnız kalır. Eşinden destekçi, baskın, varlıklı, tuttuğunu koparan biri olmasını isteyen yerleşik dişi, arzuyu hesaba katarsak, lezbiyenler adaptif leydi çizgisinde tepeden tırnağa çuvallar. Kendilerinin ve çocuklarının bakılacağına dair bir söz beklemezler. Aksine, yaşam tarzlarında şaşırtıcı derecede eşitlikçidirler. Henry Kissinger'in bir

*"Cinderella Rockefella" 1967'de Esther ve Abi Ofarim tarafından seslendirilmiş bir şarkıdır. –edn

erkeğin gücü hakkında söylediği gibi, bir kadının maaşını ya da gücünü afrodizyak bulmazlar. Amerikan çiftlerinin üç farklı permütasyonu (heteroseksüel, gey ve lezbiyen) üzerine yaptıkları çalışmalarda Pepper Schwartz ve Philip Blumstein, bugün birçok hastalıklı ilişkinin ayırt edici özelliği olan parasal ağız dalaşlarını yalnızca lezbiyenlerin engelleyebildiğini söylüyor. Yalnızca lezbiyen çiftler arasında, bir ilişkinin güç dengesi her bir partnerin geliriyle birlikte sağlanır.

Anketler kadınların eve ekmek getirecek bir erkek aradığını gösteriyorsa bu ne anlama gelir? Erkeklerin bugün bile kadınların kazandığından daha yüksek maaşlar kazanabileceği anlamına gelir. Erkekler, sahip çıktıkları ve yönettikleri söylenen şeylerin çoğunu hâlâ sahiplenmeye ve yönetmeye devam ediyor. Dünya nüfusunun yarısını onlar oluşturur ama dünya sağlığının yüzde 75 ile 95 arasında bir kısmını; para birimi, mineraller, kalas, altın, stoklar, kehribar rengi tahıl tarlalarını ellerinde tutarlar. Olağanüstü kitabı *Why So Slow?*'da Hunter College'ın psikoloji profesörlerinden Virginia Valian, ABD'de erkek ve kadınlar arasındaki değişmeyen ekonomik farklılıkların boyutunu gözler önüne seriyor. 1978'de *Fortune*'un ilk 1000 şirketi arasında iki kadın yönetici vardı; 1994 bu sayı yine ikiydi; 1996'da sayı ikiye katlandı. 1985'te, *Fortune* 1000'de üst düzey yöneticilerinin yüzde 2'si kadındı; 1992'ye gelindiğinde sayı çok da fazla oynamadı: yüzde 3. 1990'lardaki 799 büyük şirketin maaş ve tazminat konusundaki bir anket gösterdi ki, en çok maaş alan yetkililerin ve yöneticileri arasında yüzde 1'in yarısından azı kadındı. "*Ask and he shall receive*".* ABD'de fakülte mezunu olmak bir erkeğin maaşını 28 bin dolar artırırken, kadınınkini yalnızca 9 bin dolar artırır. Yüksek prestijli bir okuldan mezun olmaksa erkeğin maaşını 11.500 dolar artırır ama kadının maaşını 2.400 dolar azaltır, evet azaltır ve neden bilinmez. Aynı zıtlık denizaşırı deneyimler için de geçerlidir. Yurtdışında zaman geçiren bir erkek, maaşının 9.200 dolar artırılmasını bekleyebilir. Yurtdışında yaşayan bir kadın ücretinde 7.700 dolarlık kayba uğrayabilir. Dünyadaki en başarılı kadınlar dengi erkeklere göre daha tehlikeli bir noktada konumlandırılır. Hollywood'da aktrislerin, kadın yönetmenlerin kariyerleri ve kaşeleri arada sırada sekteye uğratılır, hatta bu kişiler Sharon Stone ve Barbra Streisand gibi süperstarlar olduğunda bile. Öte yandan Kevin Costner ve Sylvester Stallone gibi berbat filmlerde rol alıp yine plutokrat maaşlarını yönetmeye devam edebilirler.

* İncil'de geçen bir söze gönderme: "Dileyin, sizi duyacaktır." [*Ask and it will be given to you*], Matta 7:7 –çn

Fırsat eşitliği denilen şey Mars'ın yüzeyi (isterseniz Venüs de olabilir) gibi çukurlarla dolu olduğundan bir kadın hayatını sürdürmek için bir erkeğin parasına ihtiyaç duyacağını düşünüp endişe ediyorsa, doğuştan gelen tercihlerle ilgili hiçbir sonuca varamayız. Bir kadın zengin olduğu zaman bile evsiz kadın sendromundan kurtulamıyorsa, varlıklı oluşunu geçici, her an sona erebilecek bir şey gibi görüyorsa, yaşamını idame ettirmek için hâlâ bir erkeğin maaşına yaslanmayı bekliyorsa, o zaman kadınların zekâ ve dirayetlerinin ne kadar güçlü olduğunu kabul etmeliyiz. Çünkü eşitsizlik diz boyu ve bu eşitsizlik ekonomik olarak en gelişmiş ülkelerde, en yetenekli kadınların olduğu toplumlarda bile yeni ve sarsıcı permütasyonlarla devam ediyor.

Zeki ve kariyer sahibi kadınların, araştırmalara göre, sosyoekonomik düzeyi iyi ya da kendilerinden daha iyi bir eş arayışında olmalarının başka bir sebebi daha var. Zeki ve kariyerli kadınlar erkeklerin hassas egolara sahip olduğunu (genetik mi acaba?) ve eşinden daha az kazanmanın bir erkeği incitebileceğini, dargınlığın evliliği zehirleyebildiğini ve bundan ne pahasına olursa olsun kaçınmak gerektiğini bilecek kadar zekidir. Utah Üniversitesi'nden Elizabeth Cashdan, "Eşinden daha zeki bir kadın erkek hiyerarşisini tehdit eder," diye yazmıştı. Kadınlar üstün başarılarının erkekler tarafından önemsenmeyeceğine, hatta bundan gurur duyup mutlu olacaklarına ikna olsalar, o zaman kadınların eşlerinin maaşlarını önemsemeyi bırakabileceğini düşünebiliriz. Sarah Blaffer Hrdy, "Kadının statüsünün ve kaynak erişiminin erkeğin statüsüyle sınırlı olmadığı zaman, prestij ya da zenginlik eş seçiminde temel, hatta gerekli ölçütleri bile olmayacak." Donatella Lorch tarafından 1996'da yazılan "Bride Wore White, Groom Hopes For Parole" [Gelin Beyaz Giydi, Damat Şartlı Tahliye İstiyor] adlı, *New York Times* gazetesinde yayımlanmış bir haberden bahsediyor. Haber, erkek mahkûmlarla evlenen çok sayıda profesyonelle (bankacı, yargıç, öğretmen, gazeteci) ilgili. Bu erkeklerin cazibe alanı maaşları değil çünkü plaka yaparak çok kazanamazsınız. Asıl karşı konulamayan şey bu erkeklerin değerbilirliğiydi. Erkekler bu kadınların; bu zeki, özgür kadınların sevgisini kazanmış olmaktan mutludur ve tüm düşüncesini, ilgisini ve enerjisini onlara aktarır. Kadınlar eşlerinin sadakatini garanti altına almayı da sever; tutukluluk hali ne kadar uzunsa cazibe de bir o kadar artar. Hrdy, "Şaşırtıcı olmakla birlikte, cinsellikten uzak bu kapanma senaryosunda, erkeksi isteklerin başı çekmediği ve ataerkilliğin sözünün geçmediği üreme sisteminde kadının seçimleriyle ilgili ne kadar az şey bildiğimizi gösterir."

Kadınlar yaşça daha büyük erkekleri sever mi? Kadınlar bir erkekte kır saçı, kırışıklıkları çekici bulur mu; yani bütün başı kaplayan pigmentli saç, zinde, sağlam bir cilt kadar etkileyici çekici olabilir mi? Evrim psikologları öyle olduğunu savunur. Kadınların erkeklerde olgunluk belirtileri aradığını söylerler çünkü olgun bir adam nispeten zengin ve varlıklıdır. Elbette bu tez fazla ileri gidemiyor. Desmond Morris kelliğin çok da çekici bir durum olmadığını gözlemledi. Ona göre kellik yaşla ortaya çıktığı için erkeğin statüsünün de yaş ve kel bir kafayla arttığı; bozkırın öğlen güneşinde ya da ofis floresanı altında bembeyaz parlayan kel bir başın alfa eşini arayan her kadını cezbettiği düşünülebilir. Ama hayır, diye itiraf eder. Kelliğin adaptif olduğuna ya da kadınların gerileyen saç çizgilerini kabullenmekten çok, bunlara hayranlık duyduğuna dair herhangi bir kanıt yok. Bununla beraber "seksi yaşlı erkek", özellikle yaşlı erkekler arasında sürüp giden bir efsane. Hollywood'un meşhur patronları, geniş ekranda azgınlık dönemindeki agresif filler gibi debelenen rollere yaşlı aktörleri yerleştirmekten vazgeçmiyor. Erkekle kadın yıldız arasındaki yaş farkı giderek büyümekte ve bu kadın hayal gücünü hiç hayal etmediği şeylerle doldurmaktan başka işe yaramıyor. Jack Nicholson, Clint Eastwood, Robert De Niro, Al Pacino, Woody Allen: Yüzleri baset cinsi ev köpeğine dönse, yüzlerindeki kıkırdaklı kısımlar kabul edilmez ölçülerde büyüse de erkekler kendilerinden yirmi beş otuz yaş genç kadınlar, ah, otuz yaşından büyük olduğu için "olgun" kabul edilen kadınlar tarafından, seksi, alımlı, fıkır fıkır, tutkulu görülen erkekler olarak resmedilir.

Kadınlar yaşça büyük erkekleri içten içe etkileyici bulur mu? Bu erkeğin alfa statüsü müdür? Yoksa bu bir erkek için övgü niteliğinde bir şey olmayabilir mi; mesela yaşlı bir erkek güçlü olduğu için değil, olgunlaştıkça gücünden bir şeyler yitirdiği, daha kolay elde edilebilir, daha az rağbet gördüğü, kıymetbilirlik, kadirşinaslık potansiyeli daha güçlü olduğu, genç bir kadına ilişkilerdeki güç dengesini hissettirmeye daha yatkın olduğu için çekici geliyor olabilir mi? Küçük yuvarlak hesap basit: O erkek, ben kadınım; avantaj erkekte. O yaşlı, ben gencim; avantaj kadında. Buna ilaveten bir kadın erkeğin görünüşüne daha az önem verir çünkü önemsediği şey farklıdır: nefes alacak yer. Genç, yakışıklı bir erkeğin, egosu bir buhar makinesi olarak düşünülürse Biyosfer 2'yi dolduracak kadar fazlayken, yanında nefes almak mümkün mü? Korkarım genç ve güzel bir kadın için bile değil.

Sonuçta mesele yaşça büyük erkeklerin genç kadınlarla niçin birlikte olabildikleri değil. Bu yaşandığı sürece, bazıları bu olasılığı değerlendire-

cek. Değerlendirmek için Viagra'ya ihtiyaç duyuyorlarsa, hemen ürologlarına başvuracaklar. Kadınlar orta yaşlılara yaşatılan bu eşitsizlik sebebiyle kendilerini kandırılmış ve işe yaramaz hissedecekler. Sorgulanması ve alternatif yorum ateşine tutulması gereken şey uyumsuzluğun değişmezliği ve adaptif mantığı; bir genomun kendini açık ettiği ekolojik koşullardan çok genomumuzun temelidir. Evrim psikologları bir erkeğin gücüyle kadın seks gücü arasındaki doğuştan gelen uyumsuzluk konusunda ısrarcıdır. Onlar da itiraf ediyor ki insan-dışı dişi primatların çoğu eğlence peşinde koşmaya, primatologlar sahaya çıkmadan önce yürüttüğümüz tahminlerden bile daha meyilli. Hem de çok. Çoğalmak için gerekenden çok daha fazla. Yine de, bir "cilveli dişi" amentüsü hâkimdir gidiyor. Bu amentü önce, istenen niteliklerle süslenir ve kadınsal çiftleşme stratejilerinin hatalı bir portresi olarak kabul edilir ama sonra küçücük bir etiket işin içine girince tekrar gündeme gelir.

Robert Wright *The Moral Animal* adlı kitabında, "[Ape] türlerde sosyal yapının muazzam çeşitliliği arasında, temel mevzu (...) minimal bir biçimde de olsa dikkat çekiyor: Erkekler seks için oldukça istekli görünüyor ve buna ulaşmak için bir hayli çabalıyor; dişiler daha az çaba harcıyor," der, "bu, dişilerin seksi sevmediği anlamına gelmiyor. Seviyorlar, girişimde de bulunabiliyorlar ve ilginç bir biçimde insan türüne en yakın tür olan şempanze ve bonobo dişileri partner çeşitliliği de dahil olmak üzere, çılgın bir seks yaşamına yatkındır. Yine de dişi maymunlar erkek maymunların yaptığını –seks bulmak, olabildiğince bulmak, mümkün olduğunca çeşitli partnerle olmak için dört bir yanı kollamak, hayatını riske atmak– yapmaz. Zaten bir şekilde ulaşır." Aslında erkekler de cinsel partner uğruna sürekli "dört bir yanı kollamaz." Onları dosdoğru evde, içinde yaşadıkları gruplarda bulurlar; tıpkı dişilerin bulduğu gibi. Tersine, dişiler çeşitlilik uğruna daha büyük riskler alır. Baskın bir erkek şempanze, ikinci derece genç bir erkekle hoplayıp zıplayan doğurganlığın zirvesinde bir dişiyi gördüğünde, dişiye kükrer, hemen üzerine yürür, hatta bir de vurur, üreme makbuzunu kendisine kesecek her şeyi yapar. Kadınların flört etmek adına niçin bu tür riskler aldıklarını bilmiyoruz ama alıyorlar. Dişi şempanzelerin seks arayışında erkeklerden "daha az çalıştığı" iddiası verilerle desteklenmiyor.

Evro-psikolar bizi kırbaç sevdalısı yapana kadar oradan oraya savurur. Bir yandan bize kadınların erkeklere kıyasla daha düşük cinsel güce sahip oldukları öğretilmiştir. Diğer yandan Meryem-fahişe ikiliğinin evrensel bir basmakalıp olduğu söylenmiştir. Her kültürün hem erkek hem de kadın-

ları arasında, kadınları ya masum ya da sürtük olarak etiketleme eğilimi vardır. Masum olanlara saygı duyulur. Sürtüklerse toplumsal statünün en alt zeminine, günah keçisinin de birkaç çentik altına yerleştirilir. Bir kadın itibarına, başarılarına, hayatına korkunç bir biçimde zarar verme riskini göze almadan önüne gelenle birlikte olamaz. Wright kısa ve öz, "Cinsel anlamda kontrolsüz bir iştaha sahip kadınların libidolu erkeklere nazaran daha sapkın kişiler olarak *görülmediği* tek bir kültür var mı?" diye sorar. Kadınların erkeklerden daha düşük cinsel gücü olduğu söylenir fakat tam tersine kanıtlar sergiledikleri zaman; yani bastırılan libidoya doğru "doğal" eğilimlerine kapıldıklarına evrensel anlamda cezalandırılırlar. "Nemfomani" teşhisi asla bir erkeğe konulmaz. Kadınların erkeklerden daha düşük cinsel isteğe sahip olmaları beklenir ama o kadar da az değil. Hayır, kültürlerin yanlış yöne gidenlere dair tehditkâr yorumlarla katı bir fikir ayrılığı yaratıp karşı çıkma ihtiyacı duyduğu, süregelen bir kadın sadakatsizliği dürtüsünden hâlâ söz edilebiliyor. İnfibülasyonu, peçeyi, kapanmayı meşru göstermek amacıyla hâlâ kadın sadakatsizliği öne sürülebiliyor. Erkekler doğuştan daha yüksek cinsel dürtüye sahiptir fakat tüm kanunlar, gelenekler, cezalar, utanç, tenkitler, mistik havalar, mistik olmayan havalar tüm insansı öfkeyle karışık bir biçimde o isteksiz, uykulu, yetersiz yaratığı, kadın libidosunu hedef alır. Arzularımızın, özgürlüğümüzün, beden müziğimizin peşine düştüğümüz için doğal olmadığımız söyleniyorsa neyin "doğal" olduğunu nasıl bileceğiz?

Barbara Smuts, "Kadınların hafifmeşreplik ve zina sebebiyle devamlı hırpalandığı ezici gerçeğini göz önüne alırsak, kadınların cinsel çeşitlilik konusundaki eksikliğini biyolojik doğalarına atfetmek çağdışı olur," diye yazmıştı, "dişi cinsellik erkeklerinkine nazaran sessizse, o zaman niçin dünyanın her yerinde erkekler onu kontrol etmek ve almak için sınırları bu denli zorlar?"

Sahi, neden. Kendimize sorup durmalıyız, neden, neden, neden. Ve sabit fikirlilerin cevaplarının neden bu kadar içi boş, tek taraflı ve kendini aklama derdinde olduğunu sormalıyız. Clinton'ın başkanlık döneminde *The New Yorker*'da yayımlanan aldatma haberleriyle ilgili, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nün bilişsel psikologlarından Steven Pinker'ın kısa evrimsel açıklamasını ele alalım. "İnsan dürtülerinin çoğu, oldukça eski Darwinci gerekçelere dayanır," diye yazar, "tarihöncesinde elli kadınla birlikte olan bir erkek elli çocuk babası olabilirdi ve ellisi de ona çekebilirdi. Elli erkekle birlikte olan bir kadınsa tek bir kişiyle birlikte olan bir kadından daha fazla

soya sahip olamazdı. Bu yüzden erkekler niceliği kadınlarsa niteliği aradı." Ve bu her yer ve her zaman için geçerli değil midir, diye soruyor. "Toplumumuzda çoğu genç adam, araştırmacılara önümüzdeki iki sene içinde sekiz kadınla, çoğu kadınsa tek biriyle olmak istediğini söylüyor. Üniversite kampüslerinin çoğunda araştırmacılar karşı cinsteki öğrencilere yaklaşıp onlara uygunsuz teklifte bulunmaları için cazibeli asistanlar tuttu. Hangileri evet cevabını verdi? Kadınlar yüzde 0; erkekler yüzde 25. (Yüzde 25'lik dilimin çoğu uygunsuz koşullardan dolayı telafi istedi.)"

Sondan başlayarak şu ifadelerin bazılarıyla ilgili bir altın günü yapalım. Kadınlar, ritmi şaşmış bir erkeğin uvertürüyle ilgilenmezler. Hayret doğrusu. Kadınlar şipşak bir iş için tuhaf ve agresif olduğu uzaktan belli olan bir erkeği ne soyunma odalarına ne de apartman dairelerine alırlar. Yakışıklı bir adamın sunacağı zevkle ilgilenmedikleri için değil, can güvenliklerinden endişe duydukları için olabilir mi? Ve genç erkeklerin kadınları korkuttuğu kadar genç kadınların erkekleri fiziksel anlamda korkutmamalarından kaynaklanabilir mi? Kadınlarda meşru bir korku olmasaydı, en azından içlerinden birkaçı, bazı kadınları nitelediği düşünülen "fahişe" fenotipine girip "evet" derdi. Ayrıca avukatına "Ben de varım!" diyen kaç erkeğin sevişmenin sonunu hilesiz hurdasız getireceğini; tabiri caizse bıçak kemiğe dayandığında bu istekli, şehvet uyandırıcı, uygunsuz davranışta bulunan kadın karşısında bir nebze gerileceğini ve *Öldüren Cazibe*'nin çok özel sahnelerine hazırlanmayı düşüneceğini merak ediyorum. Bir diğer ifadeyle erkekler sahici mi yoksa yüksekten mi uçuyor? Ve erkekler kadınlarla seks yapmaktan, kadınlar ipleri ellerine aldığı zaman mı hoşlanıyor? Erkek performans gösteremediğinde, iktidarsız olduğu anlaşılınca ya da erken boşalınca ve ona seks teklifinde bulunan kadın, genellikle kadınların bu tip durumlarda yaptığı gibi, "Sorun değil, önemli değil, bu herkese olur," diyerek rahatlatmak yerine hayal kırıklığını ya da tiksintisini belirtse neler olur? Erkek karşısına çıkan ilk yabancıyı yatağa atmaya mı çalışır, yoksa utancından bir şey yapamaz mı (kadınların çok iyi bildiği, en güçlü caydırıcı silah)?

Erkekler iki yıl içinde sekiz partnerle birlikte olmak istediklerini söylüyor. Kadınlarsa yalnızca bir. Bir erkek şu koşullarda bile partner çeşitliliği ihtimalini cazip bulur mu: Bir kadından ne kadar hoşlansa da, performansından memnun kalsa da ve tekrar onunla birlikte olmak istese de, asla söz sahibi olmayacak, gelecekteki muhtemel temas durumu kadının ruh haline ve isteğine bağlı olacak; her geçici ilişki toplumsal statü-

sünü düşürecek ve diğer kadınların gözünde çekiciliğini yitirmesine sebep olacak; toplum da abazanlığına göz yummayacak, hatta onu küçümseyip zavallı, kirli, sönük bulacak. Erkekler aynı standartlara maruz kalmadığı, kadınlar gibi eleştiri oklarına tutulmadığı ve rasgele ilişkiler konusunda kötü muamele görmediği sürece, "Hadi ama, bu doğal bir durum, erkekler dolu dolu ve çeşitli bir seks hayatı ister, kadınlar istemez," konusunda kendini tatmin edecek şekilde ısrarcı olmak zordur.

Pinker'ın elli kadınla birlikte olan flörtöz mağara adamını düşünelim. Bu kronik, rastlantısal ateşleme tam olarak ne kadar iyi bir üreme stratejisi olabilir? Bir kadın ayın beş ya da altı günü doğurgandır. Ovülasyonu belli değildir. Erkek onun doğurganlık dönemlerini bilmez. Hamileliğin erken dönemlerinde olabilir; emzirmeye devam ediyor olabilir, yani yumurtlayamaz durumda olabilir. Ayrıca, farazi Don Juan'ımız bir kadının yumurtladığı günü tutturmuş olsa da, sperminin yumurtayı dölleyememe olasılığı yüzde 65'i bulur; insan üremesi karmaşıktır. Çoğu yumurta ya da sperm uygun bir füzyonun taleplerini karşılayamaz. Gebelik başlasa da embriyonun bu süreçte yüzde 30'luk düşme ihtimali vardır. Özetle, kısa süreli seks serüvenlerinin gebeliğe yol açma ihtimali oldukça düşüktür. Özellikle, kadının doğum kontrol anlamında önlem almadığını varsayarsak, ki flörtözlüğün imtiyazlarından biri de budur, ne de olsa arkeolojik araştırmalara göre en eski korunma yöntemleri, yeterince gelişmemiş olmakla birlikte antik çağlara dayanır; en fazla yüzde bir ya da ikilik bir ihtimal diliminden söz edilebilir. (Sarah Blaffer Hrdy şöyle diyor: "Bir şempanzede yaklaşık 130 çiftleşmeden 1'i gebelikle sonuçlanır, yumurtlama zamanına yakın çiftleşmelerden bahsediyorum.") Ve erkek sürekli vurkaç konumunda olduğundan, tek gecelik ilişkilerinin gidip başka erkeklerle birlikte olmasına engel olamaz. Zavallı adam. Bu yüzden de tak fişi bitir işi stratejisinin gereğini yapmak için fazlasıyla kadınla birlikte olmalıdır. Peki bu kadınları nereden bulacak? Bugün bir şehri ve şehrin yalnızlar barını diğerine bağlayan şehirlerarası otobanlar var ve dünyada 6 milyar insan yaşıyor, yarısı da yumurta taşıyor. Fakat en-güçlü-ruh-planlamacısı olduğu söylenen o "atasal çevre" zarfında nüfus yoğunlukları bir hayli düşüktü ve uzun mesafe yolculuğu hem tehlikeli hem de zorluydu.

Çok sayıda teorisyenin vurguladığı üzere bu amaçsızlığın çareleri var. Mesela bir erkek nefes almadan bir çarşaftan diğerine koşmaktansa tek bir kadınla biraz daha vakit geçirirse, hayvan davranış bilimcilerinin eş muhafaza (*mate guarding*) olarak nitelediği şeye zorunlu hissediyorsa, üretkenlik

anlamında çapkın Lothario'dan da zengindir; hem verimlilik döneminde bir kadınla olmanın avantajı artıracağından hem de erkek kadının enerjisini tekelleştireceği ve diğer sperm taşıyıcılarının atılımlarından koruyacağı için. Ortalama bir çiftin düzenli birliktelik sonucunda bebek yapabilmesi üç ya da beş ay veya doksan ya da yüz yirmi gün alır. Bu süre, hovarda karakterlerimizin "verimlilik birimi"yle yani bir bebekle sonuçlandığı beraberlikler yaşaması için ihtiyacı olan süreyle neredeyse eşdeğer. O zaman iki strateji de aynı kapıya çıkıyor. Bir erkek fazla sayıda kadınla birlikte olabilir (niceliksel yaklaşım) ya da aylarca aynı kadınla birlikte olup ona sırılsıklam âşık olabilir (niteliksel taktik). Romantik eğilimli sıradan bir adamın doğan bebeklerden herhangi birine emek harcayıp harcamayacağını bir kenara bırakalım. Sadece yumurtalık durumundan emin olamadığı bir kadını hamile bırakmak için gerekeni yapmak ya da zorunlu "döllenme dönemi"nde etkin bir partner olmak istiyor olabilir; tüm faktörler insan gebeliğini bir hamster ya da keçiden daha tekinsiz hale getiren kromozomal sınırlandırmalar altında işliyor.

İki stratejideki problem de şu: Her ikisi de en iyi düzeyde yeterlilik göstermek için çelişkili duygusal temellere ihtiyaç duyuyor. Niceliksel yaklaşımın duygusal bağlılığa ihtiyacı var. Niteliksel yaklaşımsa hızla abayı yakmak ya da bir kadının varlığını sürekli, günden güne, aydan aya aramak yerine âşık olma kapasitesi gerektiriyor. Yani bu iki üreme stratejisi erkek popülasyonunda ayrı ayrı dağılmış olup bazı erkeklerin doğuştan flörtöz ve bağlanma duygusundan yoksun, bazılarının da romantik ve aşka âşık olmalarına sebep oluyor; fakat erkeklerin bir dürtüden diğerine savrulması; bağlanma arzusuyla geri çekilme arzusu arasında içsel bir mücadele içine girmesi, bir yanda kafasında yer eden bağlanma şemaları, diğer yandaysa anlaması zor, paradoksal, kaypak, adi ve fevkalade ihtiyaç ve tutkuların arasında can çekişmesi de muhtemel. O zaman erkeklerde geçici ilişkiler, kendilerine yakıştırıldığı kadar da geçici değil; bu Darwinci fikre de tam anlamıyla uyuyor.

Erkekler kadınlara, hatta evlenmeyi düşünmedikleri kadınlara delicesine âşık olur mu? Elbette olur. Fahişelerle birlikte olan erkekler genellikle hep aynı fahişeye döner. Erkeklerin romantik takıntılardan muaf olmasının sebebi niteliksel çiftleşme stratejisi olabilir mi? Belki öyle, belki de değil. Bu konuyu bir avukat diliyle açıyorum; erkeklerin onaylanmayan sekse düşkünlüğü olduğu, kadınlarınsa olmadığı, bunun sebebinin de aşikar olduğuna dair üstünkörü iddiaya itiraz ediyorum. İnsanlardaki cinsel davranış

üzerine süreduran ve yetersiz yorumlar toplumun bilinçaltına işliyor, hatta öyle bir noktaya geliyor ki hiç kimse basmakalıp inanışları sorgulamaz, alternatif bir yorum getiremez ya da değişimin mümkün olduğunu iddia etmeye cüret edemez, aşkın ve şehvetin hiçbir cinsiyetin karakterolojik mülkiyeti olamayacağını savunamaz hale geldi. Bu basitlik beni rahatsız ediyor.

Anlaşılması gereken o kadar çok şey var ki. Sahi, neden kadınlarda yumurtlama gizlidir? Niçin doğurganlık dönemlerinde şebekler gibi kalçaları kızarmaz? Yumurtlama döneminin gizli olmasına getirilen standart öneri şudur: Bir kadın erkeğin uzun süreli yatırımını ister ve günbegün onunla olması için erkeği cezbeder. Yukarıda söylediğim gibi bir erkek tam hedefi vurmaya, yani uygun yumurtayı bulmaya zorlanabilir. Fakat kadın erkeğin uzun vadeli yatırımına ihtiyaç duyuyorsa, bu yatırımı ancak doğurganlığının güncel statüsünü perdeleyerek elde edebiliyorsa, insan *gebeliğinin* ölçüsüz görünürlüğü karşısında şaşırabiliriz; özellikle göbeği kamu denetimine maruz bırakacak şekilde tüy kaybı göz önüne alınırsa, diğer dişi primatların gebeliğinden çok daha belirgindir. Bir erkek döllenmeye kadar birkaç ay daha etrafta kalsa bile, hamilelik onun için yola devam etme zamanının geldiğine işarettir, bu da ona en çok ihtiyaç duyduğu anda kadının erkeğin yardımını kaybedeceği anlamına gelir; tabii eğer ona ihtiyaç duyarsa. Erkekler bir kadının bel ölçüsüne fazlasıyla duyarlı görünür. Kültürler arası pek çok araştırma erkeklerin kalçasından en az yüzde 30 daha küçük bel ölçüsüne sahip kadınları tercih ettiğini gösteriyor. Önemli olan beden ölçüsü değil, orandır. Kadın bir suaygırınınki kadar geniş kalçalara sahip olabilir ama yüzde 30 daha dar beli varsa, her şekilde alımlı görünür. Kum saati gibi bir bel, kadınlara yakıştırılan bir özelliktir. Erkeklerde kalçayla bel benzer genişliktedir. Diğer dişi primatlar için de aynı şey geçerlidir, hamileliklerinin aşırı derecede belirgin olmamasının sebebi de kısmen budur. Kadınlarda cezbedici kum saati oranını bozmanın en kesin yolu kilo almak değil, çocuk taşımaktır çünkü çoğu kadında yağlar göbekten çok kalça ve baldır bölgesinde birikir. Bir kadın işi ilerletip, erkeğin işinin bittiğine, kendisini hamile bıraktığına ve daha dar çayırlara doğru yola koyulabileceğine dair gülünç derece kolay bir görsel ipucu sunarsa, o zaman bir erkeğin sürdürülebilir ilgisini çekmek amacıyla örtük ovülasyona sahip olmasının iyi yanı ne olabilir?

Belki de bir kadının bedeni erkeğin uzun süreli yatırımını cezbetmek için tasarlanmamıştır. Bir dizi teorisyen, örtük ovülasyonun bir kadına çiftleşme stratejileri üzerinde belli oranda kontrol verdiğini iddia eder. Çünkü bir kadın, yumurtanın hazır olduğu sayılı günlerde mevcut durumunu ifşa edecek

olsaydı, doğurganlığı üzerinde erkeğin hak iddia etmesini kolaylaştırırdı. Kadın üzerinde her türlü hak iddia eden bir erkeğin artık o kadını günlerce değil, haftalarca, hatta aylarca koruması gerekir. En tedbirli erkeğin bile ilgisi haftalar içinde kaymaya meyilli olduğundan, kadın da yoldan çıkmak, flörtün getireceği her türlü faydadan yararlanmak için özgürdür. Çevresindeki birçok erkekle birlikte olma, böylece ataerkilliği sorgulama ve içlerinden birinin bebek öldürme girişiminde bulunma riskini azaltıp çocuk bakımında erkek desteğini maksimum düzeyde alma özgürlüğüne sahip olabilir.

Gizli ovülasyonun ya da insan cinselliğine dair dikkat çekici başka unsurların sebebini kim bilebilir? Ben bilmem ama evrim psikologları da bilmez. Sadece biliyormuş gibi görünürler ve onlara karşı çıkmak bir etobura önündeki eti alacağını söylemeye benzer. Erkekler kadınlara kıyasla daha fazla partnerle birlikte olmak ister, kadınlar da erkeklere kıyasla daha fazla sevgi. Tüm bunlar kerameti kendinden menkul gerçeklerdir. Ama hepsini analizin kıyma makinesinden geçirdiğinizde o kadar da menkul gerçekler olmaz. Demeter aşkına, erkekler onu terk etmeye bu kadar meyilliyse niçin bir kadın âşık olmak ve tek bir erkeğe bağlılık yemini ederek tüm geleceğini şekillendirmek ve diğer olasılıkların ona katacağı şeylerden feragat etmek zorunda olsun? Cevap: Aslında zorunda değiller. Doğaları gereği; en zeki, sürü halinde yaşayan öncü varlıklar olarak, bir diğer ifadeyle, insan doğası gereği fırsatçı olmaya meyilliler.

Bugün erkekler her türlü cinsel dürtüye kadınlardan daha ilgililerse, pornografi ve fuhuşun başlıca tüketicileriyse ve sokakta onlara ellerinde anket sorularıyla yaklaşan en fazla sayıda kızla takılmak isteyeceklerini söylüyorlarsa biz kızlar yalnızca şöyle cevap verebiliriz: Erkeklerin dünyası, erkeklerin zevkleri için tasarlanmış dünya. Ve arada sırada da olsa kadın dostu cinsel sinir sıkıştırıldığında, kadınlar da iştah ve arzuyla kargalar gibi öter. Robert Wright, "Niçin kadınlar erkek fotoğraflarıyla onanistik bir taşkınlık geçirmiyor?" diye sorar. Örneğin Raul Julia, huzur içinde yatmıyor olabilir, New Yorklu kadınlar arasında 70'lerin en büyük seks sembollerinden biriydi. Sustalı Mack'i oynadığı *Üç Kuruşluk Opera*'nın Broadway yapımında yüzü ve karanlık, bilgiç, şehvetle bakan gözleri, dolgun dudaklarıyla bütün afişleri süslerdi. Ergenlik dönemlerinde durup durup afişe baktığımı, vücudumun bazı yerlerinde hafif bir ısınma hissettiğimi hatırlıyorum. Afişlerden arkadaşlarıma bahsettiğimi hatırlıyorum ve bence o zaman herkes bunu konuşuyordu çünkü alternatif gazetelerden birinde, "Neden New York'taki Tüm Kadınlar Raul Julia'yla Düzüşmek

İstiyor?" başlıklı bir yazı yayımlanmıştı. Çok yakın geçmişte aktör Jimmy Smits benzer bir seks küpü rolü oynadı ve *NYPD Blue*'nun yapımcıları da bunu fark etmiş olacak ki bize çıplak kalçalarının görüntülendiği bir değil birden fazla sahne sundular.

Ah, fırsatlar. Bill Clinton'ın gönül maceraları oldu; Hillary Clinton'ın ise olmadı (ya da bize öyle söylendi). Tuhaf olan şey şu ki sanki Bill seks için çok fazla çaba harcamak zorunda değildi; seks bir şekilde onu buluyordu. (Dişi şempanzelere dönmüştü!) Genç ve yakışıklı stajyerler *first lady*'nin üzerine atlıyorlar mıydı? Yoksa onun gücü karşısında kızışmak yerine siniyorlar mıydı? Eski kongre üyesi Patricia Schroeder, üzücü de olsa, güçlü ve orta yaşlı kadınların erkekleri hiçbir şekilde cezbetmediğini gözlemlemişti. Genç insanların öyle ya da böyle büyüklere göre daha güzel olduklarını reddedemeyiz. Yaşlı bir adam genç bir kadını etkileyebiliyorsa, kapılmaya neden bu kadar meyyal olduğunu görebiliriz. Fakat yaşlı bir kadın aynı şeye ulaşmayı başaramazsa, içsel tutkusu ve cazibesinin bununla hiçbir ilgisi yoktur. Cinsel dürtümüzün formumuzu ancak formumuzun önemli olduğu dönemlerde (kadınların en yüksek doğurganlığa ulaştığı on altı ile yirmi sekiz yaşları arası) maksimuma çıkardığını göz önüne alırsak, o zaman bu dürtünün temel mekanizması yetişkin hayatımız boyunca bize ya Allah vergisi ya da yük olur. Bir diğer ifadeyle kırk beş yaşında bir kadın yirmi iki yaşında bir kadından daha az doğurgan olsa da ruhunun gizli yerlerinde kendini hâlâ doymak bilmez genç bir kadın gibi hissedebilir. Kadınlarda nörodejeneratif hastalıkların ve kalp rahatsızlıklarının en yaygın semptomlarından biri cinsel inhibisyonların (ketlenme) ortaya çıkışıdır. Kadınlar "itibarlarını" yitiriyor. Pislik yaşlı kadınlara dönüyorlar. Lynn Johnston, *For Better or for Worse* adlı çizgi romanında yaşlı bir kadının çapkınlığını anlatır; hikâyede yaşlı, sağlığı bozuk bir kadının güçlü kuvvetli iki genç ambulans çalışanı tarafından yatağından kaldırılıp sedyeye konulduğunu görürüz. Kadın sırıtarak, "Aman Tanrım, ne kadar güçlüsünüz ve de yakışıklı!" der, orta yaşlı kızı da, "Anne!" diye bağırır. Bir sonraki karede yaşlı kadının düşünce balonunda, "Hep yakışıklı erkeklere kur yapmak istemiştim, artık yapabilirim," yazmaktadır. Ağır bir hastalığın pençesindeki karakter hemen ardından hayatını kaybeder.

Erkek ve kadının tam olarak aynı olduğunu ya da insanların doğadan ayrılmış, kültür kölesi meta-evrimsel varlıklar olduğunu savunmak; her daim suratımıza kusturulan nazenin kadınla ateşli erkek modelini reddetmek zorunda değiliz. Aramızda hep bir çıkar çatışması döner durur ve bu

çatışmaların sonucu ilginçtir; ultra-evrimsel psikoloji çizgisinin bize sunduğu şeyden çok daha ilginç. Georgia Üniversitesi'nden Patricia Gowaty erkekle kadın arasında çatışmayı kaçınılmaz ve yaygın görür. O buna "cinsel diyalektik" der. İnsanlardaki çiftleşme sistemlerinin en başından sonuna kadar çatışmayla nitelendiğini söyler. Karl Marx, işçileri ve patronları, üretim biçimlerinin kim tarafından kontrol edildiğine dair sonsuz bir mücadele içinde sıkışmış kişiler olarak görür. Cinsel diyalektiğe göre kadın ve erkek üreme araçlarının kontrolü konusunda birbiriyle yarışır. Bu araç kadın bedenidir çünkü henüz partenogenetik (döllenmesiz üreyen) insan diye bir varlık dünyaya gelmedi. Kadınlar üremeleri üzerinde kontrol sağlamak, kiminle çiftleşeceğini kiminle çiftleşmeyeceğini seçmek; kadınsal tercihini hayata geçirmek için seçici bir baskı altındadır. Eğer çiftleşme konusunda yanlış tercihler yaparsa, soyu da varlığını bağımsız olarak sürdürmekte daha fazla zorluk çeker. Erkeklerse kadınların seçimini çökertmek ve kadını isteği dışında çiftleşmeye zorlamak için seçildiklerini kanıtlamak üzere seçici baskı altındadır. "Fakat bu temel diyalektiği bir kez benimserseniz, o zaman süregelen bir 'it beni, çek beni' durumu oluşur," diyor Gowaty. "Bu dinamizm asla birleştirici bir sonuç; karikatürize bir hafifmeşrep kadınla ateşli erkek figürü yaratmaz. Bunun aksine biraz hafifmeşrep, zoraki çiftleşen erkek, biraz da ateşli kadın ve ikisinin arası çok sayıda değişken ortaya çıkar."

"Tüm bu stratejiler ve karşıt stratejiler gerçek yaşamda da süregeliyor, bu sebeple kodlanmış genetik modüllerin bir sonucu olarak değil, öğrenme ve deneyimle ilgili tepkiler alırız," diyor Gowaty. "Bir cinsiyetin çözmesi gereken ekolojik problemler diğer cinsiyet tarafından üretilir. Hiçbir şey tamir edilmez. Bu fikre; insanın çiftleşme sisteminin altında yatan bu dinamik ve diyalektik baskı fikrine katılmadığımız sürece insan davranışının özüne inemeyiz ve aşırıların (aşırı derecede sıkıcı) parodilerini tekrarlamaya devam ederiz."

"Bence kadınların seçimi yaşamsal birtakım faydalar içermelidir; yani bir kadın güvenebildiği bir erkekle çiftleşmeyi seçmeli, bunu bilinçli ya da bilinçsiz yapacak ve hem kendine hem de soyuna avantaj sağlayacak. Böyle olunca kadının verdiği karar, *kendi* denge motivasyonuna göre belirlenir. Örneğin, kimi teorisyenler çiftleşme seçimiyle ilgili 'iyi genlerden' bahseder; yani bir kadının üstün genetik işaretler gösteren bir erkek aradığı düşüncesi. 'İyi gen' modeli 'en kusursuz erkeğin' bir yerlerde olduğuna dair aşırı basitleştirilmiş düşünceler sunar: tüm kadınların uygun koşullar sağlan-

dığında çiftleşmeyi düşündüğü birinci sınıf parçayı düşürme fikri. Yaşamsallık modelindeyse bir kadın dengeyi sağlamada kendi genetik takımını devreye sokar, bu nedenle de bir kadına genetik anlamda iyi görünen şey bir başka kadına cafcaflı gelebilir."

"Belki de erkeğin bağışıklık sistemi kadınınkiyle örtüşmez," diye ileri sürer Gowaty. Bağışıklık farklılığının eş seçiminin incelikli faktörlerinden biri olduğunun kanıtı vardır. Sevgilimizin kokusunun bu kadar önemli olmasının sebebi de bu olabilir; bağışıklık molekülleri ter, saç ve cilt yağımızda buharlaşıp yayılır. Her birimiz ayrı birer kimya setiyiz ve bize özgü tepkime karışımına sahibiz. "Beni mutlu eden şey başka birini etmeyebilir," der Gowaty, "orada öyle harika erkek diye tekelleşmiş marka yok. Tümüyle alfa erkeği aramak için programlanmadık ve sırf elimizden ancak bu kadarı geliyor diye minyon ya da daha az agresif bir erkekle olduğumuz söylenemez. Bazı kadınlar minyon erkeklerle olmayı çekici bulabilir. Efsanevi bir âşık olmayabilir. Onu, sözlü ifade etmekte zorlanacağımız birtakım kimyasal bilinçdışı sebeplerden ötürü seviyor olabilir. Fakat bizi 'doğru adam, ideal kadın' resmine maruz bırakan sinsi bir propaganda hâkimdir. Kendi kendini güçlendiren bir hali vardır. Bu modele uymayan insanlar, 'Ben tuhafım, davranışlarımı gözden geçirmeliyim,' diye düşünür."

Evrimsel psikolojinin zahiri "keşiflerini" propaganda olarak kullanma tehlikesi, çabayı rahatsız edici kılar. Hatta evrim psikologları bazen tavsiyelerde bulunur. Robert Wright madonna-fahişe ikiliğinin "erkek zihninde kök salmış" olduğuna ikna edilmiştir. Sadece onun değil, onunla aynı düşüncedeki arkadaşlarında da; yani erkek zihninde. Sonucunda, eski bulgulara sadık kalmak ve ve taliplerin seksüel uvertürlerine direnmek isteyen kadınlara, erkeklerin yaşatabileceği "aşk tohumlarının filizlenme hissine" hemen teslim olmasınlar diye kibarca, cömertçe önerilerde bulunur. Bilinçli ya da değil, erkekler kadınları teste tabi tutar, der. Kadınları yatağa atmaya, onların hemen karşılık verip vermediğini görmeye çalışırlar, evet, kadınlar sürtüktür ve onlara güven olmaz. Bayan Charles Darwin'e gönderme yaparak, "Eş ve çocuk isteyen kadınların Emma Wedgwood'un erkeği ağlarına düşürme yöntemini denediği bilinir," der. "Plan en aşırı haliyle şöyle işler: Nikâh gününüze kadar sonsuz sadakat yeminini tekrar tekrar duymak istiyorsanız (nikâhı garantilemek istiyorsanız) balayına kadar erkeğinizle birlikte olmayın." İyi ama hemen "bayrakları indiren" kadınlar evlenmezken, "kendini erkeğine saklayan" kadınların evlendiğine dair herhangi bir kanıt var mı? Hayır yok, Wright da bunu itiraf ediyor. İyi olanın geciktiril-

miş haz olduğunda ısrarcı. "Bazı kadınlar kanaatkârlığa *biraz olsun yaklaşmanın* mantıklı olduğu sonucuna varmıştır" (orijinalindeki gibi vurgulanmıştır). Peki bu "kanaatkârlığa biraz olsun yaklaşma" ne kadar sürer? Bir erkeğin boynuz-kontrol monitörünü susturmak için ne gerekir? Üç aylık flört yeterli mi? Bir yıl? Hadi canım. Her erkekte bir monitör var diyorlar ama boyları farklı. Y kuşağı bir kız ne yapsın? Belki de adama sormalı. Ne kadar uzun efendim? Ah lordum, ne kadar, ne kadar?

Aslında içlerinde "iyiliği", namuslu ve evlenilecek kızı erkeklere göstermek için kanaatkârlığın yolundan zor zar ilerleyen kadınlar, Külkedisi ayakkabılarından çok fena bir koku yayıldığını görebilirler. Kadın mazbutluğunun aşina olduğumuz resmine tam uyum sağlamak bacaklarını birleştirip oturmanın ötesinde başka davranışsal tavizler de gerektirir; mesela aşırı zeki görünmemek gibi. Zeki kızlara hep zekâlarını gizlemeleri, erkeklerin kafası çalışan, açık sözlü kızları asla çekici bulmadığı söylenir. Erkeğin kadın zekâsından korkması sözde doğuştan sadakat gözetleme mekanizmasıyla alakalı olması, kurnaz bir kadının o sırtını döndüğü an dolap çevirmeye başlayacağına dair korkusunu yansıtıyor olabilir mi? Elimde bu iddiayı destekleyecek veri yok. Ama mantıklı geliyor, değil mi? Yani eğer bir kadına namuslu olmasını öğütleyecekseniz, üstelik bunu kendini hiç de namuslu hissetmediği zamanda yapacaksanız, neden biraz daha ileri gidip söz dinlemesini ve ot gibi yaşamasını öğütlemiyorsunuz? Eğer evlilik lisansınızı istiyorsanız, o zaman doktoradan feragat edeceksiniz.

Ayrıca şunun da altını çizebilirim: Sabit fikirli evrim psikologlarının başvurduğu yegâne ilkelere göre, bir erkeğin erkek tavlama konusundaki öğütlerini dinlemek tamamen zaman kaybıdır çünkü Wright'ın kendisi de erkeklerin alışılmadık biçimde "aldatıcı", hatta çoğu türdeki erkekten daha aldatıcı olduklarını, kadınlara hep yalan söylediklerini, hatta bu konuda yalanlarına bir süre sonra kendilerini de inandıracak kadar başarılı olduklarını söyler. O zaman niçin bir kadın, bir erkeğin kalbini kazanmak için iyi olması ve kıyafetlerini çıkarırken onu ertesi sabah da sevmeye devam edeceğine söz veren bir erkeğe inanmaması gerektiğini söyleyen bir erkeğe inanmalıdır?

Gowaty'ye göre biyologlar kadın stratejilerindeki farklılığı açıklamaya yetecek kadar sağlam teorik modeller geliştirmeyi başaramamıştır. "İnsanları dişi hayvanların aynı kalıptan gelmediğine ve aynı ihtiyaçlara sahip olmadığına ikna edecek noktaya gelmek davranışsal ekolojide çetin bir mücadele gerektirir," der. "Mavi kuşlar konusunda metabolik oran, yiyecek toplama becerileri ya da bölgesel böcek miktarı konusundaki çeşitlilikten

bahsedebiliriz. İnsanlardaysa yaşamak için yemek zorunda oldukları tüberlerin yerini hatırlama kabiliyeti çeşitlilik gösterir. Evrim psikologları evrimsel adaptasyonun çevresiyle ilgili konuşmayı sever. Evet, zaman makinemiz yok, bu atasal çevrenin mazisi adeta gerçek bir bulmaca... Fakat etrafımıza, modern insanlığın fenotiplerine bakarsak evrimsel uyum çevresinin, her ne idiyse, muazzam bir çeşitlilik için kurulduğunu söylemek yerinde olur. Ne hepimiz bakireyiz ne de hepimiz fahişe." Strateji ve yöntemler bir kadından diğerine değişiklik gösterebilir. Çözmemiz gereken temel ekolojik problemler hep fazlasıyla açık olmuştur: Hayatta kalmak ve üremek için ihtiyacımız olan kaynaklara ulaşım. Gowaty'nin iddia ettiği üzere: "Hâlâ özümüzde avcı-toplayıcıyız. Evet, belki bugün yaban yerine markette toplayıcılık yapıyor olabiliriz. Yine de eş seçiminde kontrolü elde etmeyi önemsiyoruz. Toplum, seçimlerimizi büyük oranda sınırlar. Düzenli işin düzenli karşılığını almazsak, bu eksiklik markette toplayıcılık yeteneğimizi, bunun sonucunda da eş seçimimizi etkiler. Feminizm eşitlik ve üreme meseleleri hakkında değil de nedir? Son otuz senedir bunu konuşuyoruz."

Bunlar feminizmin temelinde yatan meseleler. Gaia Arms Hotel'den geçen her dişi ölümlünün takıntısı bunlardan ibarettir; ister tüylü, ister kürklü, ister epilasyonlu olsun. Feminizm ve evrim biyolojisinin kaçınılmaz olarak birbirinin çanağına tükürdüğünü kim söyledi? Sabit fikirli evrim psikologları feminizmi uzağı göremeyen ve yenilmeye mahkûm bir girişim, eski insan güdülerini, erkekle kadının fırsatlarıyla sınırları arasındaki uyuşmazlığı reddeden ütopik bir dua kitabı olarak görür. Erkek ve kadın tanımlamaları klişeleşmiş gibi geliyorsa bu, bir sebepten ötürü öyle oldukları içindir. İnsan doğasının Darwin-ogram tahminlerine göre, bir stereotip önlem alınması gereken zihinsel bir tuzak değil, bir fırsattır! Stereotip potansiyel anlamda evrensel bir gerçeğin ifadesi, yani bir adaptasyonun işaret direği, onu taşıyanlara seçkin bir avantaj sağlayan bir özellik değilse nedir? Tüm bunlar, birkaç yüz istekli üniversite öğrencisine klişelerin gerçekliğine inanıp inanmadıklarını soran bir anket dağıtılarak daha fazla açıklık getirilmeyi hak ediyor.

Öte yandan kamuoyu kampüsünü külot avına çıkmış öğrenci kulübü üyeleri erkekler gibi çiğneyip geçen neo-Darwinciliğin tek yönlü örneğini şiddetle kınayan, kanıt peşine düşme ya da "kılavuzlarındaki" boşlukları yakalama acizliğine düşmeyen pek çok biliminsanı ve araştırmacı da var. İnsan doğasını anlama çabalarının daha çok ama çok yolu olduğunun, daha memeyi bulamamış bir yenidoğan olduğunun farkında çok sayıda

evrim biyoloğu var. Yıllarca dişi primatları gözlemlemiş ve onların aynı şey gibi... peki söylüyorum, hafifmeşrep kadın imajını hemen benimseyen gey erkek klişesi gibi kırıştırdığını gören kadın primatologlar var. Tıpkı insanlardaki gibi, babanın aileye katkı sağladığı, büyükanneli-büyükbabalı, kuzenli, amcalı teyzeli aile düzenlemeleri içinde yaşayan kuşların gözlemcisi ve mutluluk timsali mavi kuşlar gibi nazik davranmayı reddeden dişi kuşların şahidi ornitologlar var ve önlerinde kanat çırptıran bu olağanüstü değişkenliğe açıklama getirecek daha iyi örnekler için yalvarıyorlar.

Çeşitlilik ve esneklik, evrimsel psikolojinin korkutucu yayılımını bertaraf edecek anahtar temalardır. Barbara Smuts bana, "Farklılık harikadır ve biyolojide yer etmiştir," dedi, "esnekliğin kendisi adaptasyondur." Kadınlar çeşitlilik gösterir. Erkekler de öyle. Smuts zeytuni babunları incelediğinde erkeklerin her türlü çiftleşme stratejisine başvurduğunu görmüştü. "Temel stratejisi diğer erkeklere hükmetmek olanlar da var ve bu grup, savaşma kabiliyetleri sebebiyle daha fazla dişiye ulaşabiliyor," der. "Bir de rekabeti reddeden, dişiler ve yavrularla uzun süreli ilişkiler geliştiren erkek türüleri var. Bunlar iyi, sıcakkanlı tipler. Üçüncü bir tür daha var: Onlar da cinsel ilişkiye odaklanıyor. Flörtözler. Dişiler hamile kaldığında ya da emzirirken ortalarda olmazlar ama kızışma döneminde dişilere nasıl yaklaşmaları gerektiğini öyle iyi bilirler ki başka erkeklerin peşinden gitme dürtülerini zayıflatırlar. Bir erkeğin izlediği strateji, statü ya da yaşla ilgili değildir. Yüksek statülü bir erkek yakınlık hissi yaratabilirken hiyerarşide düşük sırada bir erkek geleceğini savaşma gücüne bağlayacaktır. Bunun yerine, çiftleşme stratejilerindeki farklılıklar genellikle mizaçtan, kişilik ve fizyolojideki kalıtsal farklılıklardan kaynaklanmış gibidir. Yanılmıyorsak, hiçbir üreme stratejisini asla bir diğerinden daha avantajlı durumda değildir."

Erkekler en az babunlar kadar karmaşıktır, öyle değil mi? Onların mizacı ve yaşamsal koşulları değişkenlik gösterir, üreme taktikleri de öyle olmalı. "Bazı erkeklerin sunabilecekleri kaynakları vardır ve onlar önüne gelenle yatmaya daha müsait olabilir," der Smuts. "Bazı erkeklerse çocuk bakıcılığı konusunda el uzatabilir. Bir strateji üreme uygunluğu konusunda diğerinden daha iyi olmak zorunda değil. Çocuk bakımında bir kadına destek olan erkek birden kararını değiştirip flörtöz stratejiye döndüğünde eline bir şey geçmez." Hatta onun sadakatsizliği, yasak bir ilişkiden çocuk yapmanın yaratacağı ufak tefek meselelerden daha ağır sonuçlar doğurabilir. İhaneti onu yalnızca babalık görevlerinden alıkoyup yavrusuyla ilgili

daha zayıf sonuçlara ulaşmasına neden olmaz, aynı zamanda karısı da ilişkideki sadakatini yavaş yavaş yitirir ve gözü dışarıya kayar.

Erkekler bu problemi çift standartla alt etmeye çalıştı: Bir erkeğin aldatması kabul edilebilir ama bir kadınınki asla. Çifte standart erkeklerin her şeyi elde etmesi, evdeki sadık üreticiyi garantilemesi, bir de kendine kenarda bir oyuncak tutmak için nihai girişimleridir. Evrim psikologları, erkek evi döndürmeye devam ettiği sürece kadınların bu çifte standardı kabul ettiğini söylüyor. İddialarına göre araştırmalar erkek ve kadının bir ilişkide tehdit olarak gördüğü şeylerin tamamen farklı olduğunu göstermiş. Erkekler en çok cinsel sadakatsizliğe tahammül edemediklerini söylerken kadınlar cinsel sadakatsizlik ihtimalinden duygusal sadakatsizlikten daha az rahatsızlık duyar. Farklılık konusuna getirilen yorumlardan biri de şu: Erkeğin üreme başarısına, bilmeden başka bir erkeğin soyunu büyütme ihtimaliyle gölge düşürülürken, kadının başarısıysa kocasının onu başka bir kadın için terk etmesiyle riske girer. Yani, teoriye göre erkeklerin cinsel kıskançlık, kadınların da duygusal kıskançlık içine girmesi adaptiftir. Fakat kendi yaşam tarzımdan yol çıkarsam, bir kadının erkeğin zararsız oynaşmalarıyla evliliğine zarar verecek girişimleri arasındaki farkı, güya o Taş Devri kafasıyla nasıl "gördüğünü" ya da ona cinsel anlamda ihanet etmiş bir erkeğin duygusal olarak da ihanet etmeyeceğini ve çocuğun üniversite masraflarını karşılayıncaya kadar yanında kalacağından nasıl "emin olduğunu" anlayamıyorum. Bir kadının kötü davranışlara göğüs gerdiğini çünkü başka bir çaresi olmadığını, çürümüş bir evliliği bırakıp kendi hayatına bakamayacak kadar güçsüz olduğunu *tahmin edebiliyorum.*

Ödün ve baskının çok katmanlı yapısının altında gerçekten ne yapmak istediğimizi bilmek hayli zor. Dişi babunlar kızışma dönemine yaklaşırken saldırganca bir şehvete kapılırlar. "Tam anlamıyla bir erkekten diğerine koştuklarını gördüm," diyor Smuts, "bir saat içinde on farklı erkekle çiftleşiyorlar." Fakat kadının yumurtlama günü yaklaştıkça, çevresindeki erkekler onun cilveleşmelerine karşı daha az tolerans göstermeye ve davranışlarını önlemeye başlar. "Sonra o zirve yapan kızışma sürecinde önemli bir değişim gözlemlersiniz: Radikal flörtöz, yerini tek erkekli bir kadına bırakır," diyor Smuts. Birlikte olduğu erkek sağlam bir savaşçı, girişken ya da kolaylaştırıcı olabilir; asıl mesele şu ki bir erkek onun üzerinde hak sahibi olmuştur ve erkekler pozisyonlarını hissettirmekte başarılıdır çünkü kadınlardan daha güçlüdür ve acımasız, kesici dişlere sahiplerdir. Smuts'un öğrencisi Rebecca Dowhan, tek erkek tarafından engellenmediği zaman kı-

zışmış bir dişinin nasıl davranacağını öğrenmek istedi. Gözlem altındaki bir grup maymunla çalışarak erkek bir maymunla daha önceden şehvet dolu bir ilişki kurmuş bir dişiyi aldı ve dişiyi o erkekle ve diğer iki tanıdık maymunla farklı bir alana yerleştirdi. Erkeklerin her biri farklı kafesteydi, böylece dişi her biriyle ayrı ayrı ilgilenebiliyordu. Peki dişi böylesine benzersiz bir özgürlüğü, dişi babunların doğuştan asla sahip olmadığı bu cinsel egemenliği nasıl karşıladı? Hovarda hallerine geri döndü; önce bir erkekle haşır neşir olup sonra hiç vakit kaybetmeden şipşak bir tımar için diğerinin kollarına atıldı. Flörtlerinde, eski arkadaşına, onu önceden seçmiş erkeğe hiç de ayrıcalıklı davranmadı. Sanki peşinde olduğu şey çeşitlilikti.

Dişi bir babunun neden bu denli flörtöz olduğunu, bu çabadan ne kazandığını bilmiyoruz. Bildiğimiz şey bir şey almak zorunda olduğu çünkü fiziksel direniş yumuşamadığı sürece vahşice savaşmaya devam ediyor. Dişi hayvanların çoğu flörtözdür. Flört etmek ve eş muhafazasına takılmamak için her çareye başvurur. Dişi seks gücü, her daim biliminsanlarının kafasını karıştırır. Bu erotik enerjiye sağlam bir Darwinci yorum getirmekte zorlanırlar. Erkeklerin boşalmaları genetik olarak öylesine büyük bir armağandır ki; niçin bir dişi doymak bilmez, bu işlere harcayacak zaman bulur ve daha fazlasını elde edeyim diye kendi payına düşen spermle yetinmek yerine av olmak ya da hastalık riskine davet çıkarır ki? Yine de arada sırada biliminsanları flörtözlüğün kattığı reddedilemez ve niceliksel kazanımları da doğrular. Gunnison'un çayır köpekleri üzerinde yedi yıl süren çalışmasında üç ya da daha fazla erkekle çiftleşen dişilerin yüzde yüz gebelik oranına ulaşıp ortalama 4,5 yavru doğururken; tek bir erkekle çiftleşenlerin yüzde 92 gebelik oranına ve 3,5 yavru ortalamasına ulaştığı gösterilir. Ekstra çiftleşmenin niçin daha kesin ve yoğun doğumlara yol açtığını söyleyemeyiz ama bu doğrudur ve sonuç olarak dişi çayır köpekleri erkeğin onları yuvalarına hapsedip himayeleri altında tutmasına engel olmak için her şeyi yapıyorlar.

İnsanlar bir batında çoklu doğum yapmaz ama kadınlar flört eder ve bu bazen bir bedene ve bedenin meyvelerine görünür oranda iyi gelir. Sabit fikirli evro-psiko tayfası ısrarla erkeklerin kan bağlarından ufacık bir şüphe bile duyduklarında bebeklerine yatırım yapmadıklarını iddia eder. Peki bu temel dayanak her zaman doğru mudur ya da insanların henüz mülkiyet ve gerçek bir soya sahip olma dertlerinin olmadığı küçük avcı-toplayıcı toplulukların zamanında da hep doğru muydu? Kanıtlar tersini haykırıyorlar. Güney Amerika'nın güneyindeki bir dizi geleneksel toplulukta insanlar "paylaşılır babalığa" inanır, bir çocuğun birden fazla biyolojik babası ola-

bileceği düşüncesine sahiptirler. İnançlarına göre, çocuk bir nevi spermik örtüdür ve farklı adamların spermi tek bir erkeğin spermine oranla daha iyi ve sağlam çocukların dünyaya gelmesini sağlar. Bu tip kültürlerde evli kadınlar hamilelik esnasında iki ya da üç âşığıyla birlikte olur, hepsi de bebeğin babası kabul edilir; çünkü arada bir de olsa burunlarını soktukları malum durumdan ötürü aynı sorumluluklara sahiplerdir. Doğu Paraguay'daki Ache avcı-toplayıcıları arasında kadınların çoğu yavrularını koruyup yiyecek sağlamaları konusunda birlikte oldukları adamlara güvenir. 17 Ache kadınıyla yapılan görüşmelerde antropologlar Kim Hill ve Hillard Kaplan 66 çocuktan her birinin ortalama 2,1 atanın soyundan geldiği sonucuna ulaştılar. Acheler işi biraz daha ileri götürerek babalığı üç kategoriye ayırmış: çocuk doğduğunda annenin evli olduğu baba, gebelik öncesi ve esnasında evlilik dışı birlikte olunan baba ya da babalar ve kadının kendisini döllediğine inandığı baba.

Benzer bir ilişki şeması Venezuela ve Kolombiyalı Bari toplulukları için de geçerlidir. Bu topluluklar manyok yetiştiren, balık ve av eti ağırlıklı bol karbonhidrat tüketen avcı-toplayıcı bitki yetiştiricileridir. Bari kadınlarının üçte ikisinden fazlası gebelik sırasında evlilik dışı cinsellik yaşar ve çocukları da bu düzenden fazlasıyla fayda sağlar. Hiçbir ilişki gizli saklı olmaz. Bir kadın doğum yaparken âşıklarının ismini ebeye söyler. Ebe de gidip her birine "Tebrikler. Bir çocuğunuz oldu," diye haber verir. Erkeklerden zor zamanlarda paylaşımlı olarak yavruya yardım etmesi beklenir. İki ya da üç babalı Bari çocuklarının on beş yaşına kadar hayatlarını sürdürme şansı yüzde 80'dir. Tek bir babaya sahip olanların ise yüzde 64.

Bari erkeklerinin olayı nedir? Eşlerinin kabahatlerine niçin bu kadar hoşgörüyle yaklaşırlar? Bir kere, onlar da evlilik dışı ilişki yaşar; genellikle de diğer evli kadınlarla. Ayrıca bir kadın hamile kalmadığı sürece istediği kişiyle yatamaz, yani genellikle tek bir koca, çocuklarının (en azından eşinin doğurduğu çocukların) biyolojik babasıdır.

Bari üzerine çalışmış, Pennsylvania Devlet Üniversitesi'nden antropolog Stephen Beckerman, "Paylaşımlı babalığın kökenlerine inebiliriz," diyor. "Kadınların etiyolojiyi yönetiyor olması, bunun doğrudan kendilerinin yararına olması, erkeklerin de tercih hakkı olmaması muhtemel. Ama gerçek şu ki erkekler çok da umursuyor gibi görünmüyor. Karşı çıkmıyorlar. Görünürde kıskanç değiller. O zaman paylaşımlı babalığın erkeklerde bir tür hayat sigortası, her ihtimale karşı bir dizi tedbir gibi işlediğini düşünebilirsiniz. Bir erkek, karısının diğer erkeklerle birlikte olmasına izin verir. Tümü-

nün olmasa da çocuklarının çoğunun babası olacağını iddia edebilir. Ama eğer ölürse başka bir erkek geride kalan çocukların bir kısmının bakımını üstlenmek zorunda kalacaktır. Bu şekilde bakarsanız paylaşımlı babalığın hem kadın hem de erkek için adaptif olduğunu görebilirsiniz."

Hâlâ incelenmeyi bekleyen o kadar çok muhteşem malzeme var ki. Kadınların kaynaklarını ayırabilen bir erkeğe (ya da becerebilirlerse birden fazlasına) ihtiyaç duyduğu söylenir. Sebebini bildiğimizi düşünürüz. İnsanların bebeklerini yetiştirmek zor ve zaman alıcıdır. Dişi şempanzeler yavrularının ihtiyaçlarını tek başlarına karşılayabilirler ama insanlar karşılayamaz. Taş Devri kadınları eve bizon getirmek için eşlerine ihtiyaç duyardı. Organik büyükanne tartışmasında gördüğümüz üzere, erkek ebeveyn yatırımının insan evriminin özünde olduğuna dair çok eski bir inanış bugün ciddi sorgulamaların merkezindedir. Geleneksel avcı-toplayıcı kültürün erkekleri tüm kaynaklarını yavrularına harcama gereği duymaz. Hadza erkekleri avlanır ama bu avı vahşi, politik ve stratejik olarak pay eder. Ama yavrularını elleriyle beslemezler. Kadınlar çocuklarının karınlarını doyurma konusunda ailedeki büyük kadın akrabalarından yardım alır. Erkekler genellikle av peşinde olduklarından evden uzaktadır. Kadınlarsa birlik olur. Cinsiyet temelli işbölümü hâkimdir. Ama avcı erkekler kalori açısından en verimli girişim içinde değildir. Çoğunlukla arada bir, küçük bir avı yakalamak için toplanır ya da işbirliği yaparlar. Büyük av ise statü ve müttefik kazanmak için büyük fırsattır. Avcı toplayıcı bir toplumda yaşayan kadınlar ve çocuklar hiç kuşkusuz avcıların gruba getirdikleri etten yararlanır. En önemlisi de, çekirdek aile birimlerinin bir derlemesi olarak değil topluluk olarak fayda sağlarlar; her biri de babanın kişisel yabanburgeri hamlesine minnettardır.

Bu, evliliğin kökenleri ve kadınların erkeklerden ne istediği ile erkeklerin kadınlardan ne istediğine dair yargıların çoğunu alaşağı eden hayli sarsıcı bir keşiftir. Evrimsel adaptasyon ortamı, evrimsel psikolojinin kuramlaştırmasında yatan temel dayanak yani erkek "ebeveyn yatırımı" üzerinden belirlenmediyse, jüponunu devlet eliyle çoktan imha makinesinden geçirmiş "cilveli kadın" mitini ağzımıza dolamayı bırakıp derin bir nefes alabilir ve yeni sorular sorabiliriz.

Örneğin, UCLA'dan Nicholas Blurton Jones ve diğerlerine göre evlilik, eş muhafaza sisteminde erkek çabalarının bir uzantısı olarak gelişmiştir. Erkek babunların kızışma anlarında tekelciliğe kaçması gibi bir erkek de kadın üzerinde hak iddia etmeye ve onu diğer erkeklerden uzak tutmaya çalışabilir. Ölümcül silahların keşfi insan evriminin nispeten erken bir

aşamasında erkek erkeğe rekabetin öncülü olmuştur. Silahlı erkekler birbirlerini öldürmekte diğer erkek türlerinden çok daha rahat hareket eder. Kadınlar üzerinde hâkimiyet kazanmak için savaşmak da fazlasıyla ağır bedellerle sonuçlansaydı, ortalama arkaik erkek bu tür rekabetlere bu denli atılmaya çalışmazdı. Bir diğer ifadeyle, her yere tohumlarını yaymaya çalışan bir yatak pilotu büyük rekorların peşine düşecek kadar yaşamazdı çünkü doğurgan bir dişiye her kur yapma girişimi onu öteki taliplerin mızrak uçlarına savuracaktı. Flörtözlüğün bedeli gülünç bir biçimde ağırlaşır. Erkek tek bir kadın üzerinde hak iddia etse daha iyi olabilir. Doğurgan bir kadının düzenli seks hayatının sonucunda doğurması, erkeği neredeyse hiçbir risk altına sokmaz; özellikle de kadına cinsel anlamda sahip olmak kamusal bir merasimle (nikâhla) resmileştiriliyorsa. Bu bakış açısıyla, eski zamanlardaki bir kadının neden evlenme zahmetine girdiğini merak etmeliyiz, özellikle de ailenin karnını doyurma konusunda işin çoğunu yapan o ve kadın akrabalarıysa. Blurton Jones'un iddia ettiğine göre, bunu belki de tacize uğrama sınırını daraltmak için yaptılar. "Kronik erkek tacizi bir dişi için ezeli bir problem olabilir," dedi, "eğer bir kadın kendini ve ona muhtaç yavrusunu doğurmak için yiyecek toplamak zorundaysa, tacizin verimliliğine oranla zararı taşınmayacak kadar ağır olabilir." Bir erkekle ritüelleştirilen bağa katılmak, evliliğin doğurabileceği "çek elini!" politikasından faydalanmak, bütün hayatını tek bir cinsel diyalektik içinde hapsolmuş olarak yaşamaktan iyidir.

Sonuç olarak evlilik çok yönlü bir toplumsal pakt biçiminde ortaya çıkmış olabilir: kadınla erkek, erkekle erkek, çiftle toplum arasında. İnsan neokorteksinin genişlemesiyle birlikte ortaya çıkan bir dizi kültürel zorluğa getirilen mantıklı bir çözümdür. Fakat kökeni insanların düşündüğü gibi olmayabilir, bunun yanında çağdaş çiftleşme davranışlarımız, yaygın bir biçimde anlatıldığı gibi bir kadının yavrusunu yedirip giydirmek için bir eşe ihtiyaç duyduğu atasal çevrenin baskılarından kaynaklanıyor olabilir. Buna karşılık evlilikle ilgili "derin" duygularımızın, itibar ettiğimizden daha pragmatik, daha bağlamsal ve bana kalırsa eşitlikçi olma ihtimali de var. Evlilik toplumsal bir pakt; kurnaz ve donanımlı bir kalabalığın içinde erkekle kadın arasındaki istikrarlı ve uyumlu mikrohabitatı kurmaya yönelik anlaşmalı bir davetse, o zaman genel düşüncenin aksine, erkeklerin neden kadınlar kadar evlenmeye meraklı olduğunu anlayabiliriz, hatta bazen daha meraklı bile görünürler. Erkekler evlenince sağlık ve mutluluk açısından en çok fayda sağlayanlar değil mi? Bir dizi epidemiyolojik

araştırma gösterdi ki evlilik bir erkeğin yaşamına kadının yaşamına olduğundan daha fazla yıl katıyor. Erkekler evlilik kurumuna "doğal" olarak uygun değillerse, niye öyle olsun?

Çoğu eleştirmen şuna dikkat çekmiştir: David Buss ve diğer fikri sabitlerin, erkek ve kadın arasındaki doğuştan farklılıklar üzerine düşüncelerini temellendirirken yararlandığı uluslararası boyutta eş seçimi çalışmaları, aslında iki cinsiyet arasındaki benzerliklerin altını çizmiştir. Olası bir eş seçiminde aranan nitelikler sorulduğunda, hangi ülkeden hangi mezhepten olursa olsun, hem kadın hem de erkek şu dört özelliği en önemli koşul olarak görmüştür: aşk, bağlılık, duygusal denge ve iyi bir karakter. Ancak beşinci maddeye indiğimiz zaman bize tanıdık gelen şu diyalektikle karşılaşıyoruz: erkek fiziksel çekicilik, kadın da finansal güç ister. Evliliğin arkaik beşiğini, muhtaç kadının sağlayıcı erkek ihtiyacının bir bahanesinden ziyade bağımsız taraflar arasındaki toplumsal pakt olarak görürsek, o zaman tepkilerin akrabalığını anlamak kolaylaşır. Sevmek ve yaşamak için nasıl birine ihtiyacımız var? Sevilebilir birine. Kibar birine. Her şeyi kasıp kavurmayacak ve ansızın çekip gitmeyecek güvenilir birine. Sokağın köşesinde durup küfürler savurmayacak birine. Evrim psikologları zengin ve yaşlı bir adamla koluna taktığı göz alıcı genç manken görüntüsünü subliminal bir gerçeği kanıtlamaya çalışır gibi sunmayı sevse de, derinde yatan gerçek şudur ki çoğu erkek ve çoğu kadın ortak noktalarının çok olduğu insanlarla evlenmeyi tercih eder. Görünüşü, eğitimi, malvarlığı, dini inancı, siyasi görüşü, yaşı uygun kişilerle evlenirler. Sevdikleri, birlikteyken huzur buldukları insanlarla evlenirler. Elbette evlilikler de bitebilir ve boşanma seçeneği varsa, bu durum yaygınlaşır. Hadza ve !Kung gibi geleneksel avcı-toplayıcı halklar arasında Batı ülkeleriyle neredeyse benzer oranda boşanma görülür. Boşanma sebebi sorulduğunda en bilindik cevapla karşılaşırız: şiddetli geçimsizlik.

Kadınlar ne ister? Hiç kimse tüm kadınlar adına konuşamaz, bunu bir grup kadın için bile yapamaz ama duygusal bağ tutkusunun çok derin ve yaygın olduğu gibi çılgın bir tahminde bulunabiliyoruz. Sık sık baskı altına girip kış uykusuna yatsa da asla yok olmaz. Yalnızca habitatın ya da kültürün aksi gibi görünen birtakım kısıtlamalarla bozulabilir. Özgürlük dürtüsü yaradılış meselesidir. Bencilliğin en temel manifestosudur ki bu yüzden mukavemetinden asla emin olamayız.

Zeki ve kendini ifade edebilen kadın, düşlerinin erkeğini yarattı, tarihte büyük kadın yazarların yaptığı gibi. Erkekler kadınların düşlerindeki erkekler gibi anlatıldı ve bu erkekler güçlü ve entelektüel kadınlardan

hoşlanan, hayatlarındaki kadının duygusal ve entelektüel anlamda baskılanmasını, örselenmesini istemeyen erkeklerdendir. Charlotte Brontë bize Jane Eyre ve Edward Rochester gibi bir çifti sundu; birbiri için yaratılmış iki ateşten gömlek, kusursuz matematiğe sahip bir çarpımlar tablosu gibi. Jane sade, ince ve donuktur. Adamsa çirkindir; "bir Vulkan; tam bir demirci, koyu kumral ve geniş omuzlu." Varlıklı, kendine hâkim, orta yaşlarına yeni merdiven dayamış olsa da görmüş geçirmiştir. Jane fakir, köylü ve yalnızdır fakat elindeki en büyük güç gençliği, hepsinden öte, zengin iç dünyasıdır. Rochester'in ona olan aşkı Jane'in Blake vari manzaraları resmettiği olağanüstü sulu boya çalışmalarını gördüğünde depreşir. "Size rüzgârı resmetmeyi kim öğretti?" diye sorar. "Latmos'u nerede gördünüz? Çünkü Latmos bu." İki âşık birbirinin derinliği ve diriliği karşısında adeta alev almış gibidir. Charlotte Brontë, kadın kahramanının sevdiği adama giderken tüm gücüyle, isteğiyle ve kendini keşfedercesine gitmesini istiyor. Hatta romanın üçüncü çeyreğine gelirken Jane'in kaderine bir de miras yazıyor ki Rocherster'a bir erkek olmasının dışında duyabileceği her türlü ihtiyaçtan özgürleşebilsin. Evet, şimdi ikisi de eşittir; çünkü Rochester Jane'in fiziksel özelliğini yüceltse de, kendini sürekli olarak yaralamayı başarır ve her defasında ayağa kalkmak için onun küçük, soluk vücuduna ihtiyaç duyar.

Jane Eyre bir kurgudur, Sustalı Mack de için için yanmaya devam eden arketipik bir güzelleme. Jane'i seven, Mack'i onanistik biçimde arzulayan bizlerse kanlı canlı fenotipleriz. Biz ve fantezilerimiz evrimin meyvesidir, bilinmeyi bekliyoruz. Her şey o ilk küçük, yaramaz ısırıkla başlıyor. Daha fazlası için elbet geri dönüyorsunuz.

19*

CENNETTE BİR KUŞKUCU

Devrimci Bir Psikoloji İçin Çağrı

FRANS DE WAAL AŞKTAN söz ederken iki maymunun hikâyesini anlatır: şebekler ve güdük kuyruklu makaklar. Bu türler aynı aileye aittir: *makaka* ailesine. Birbirine oldukça benzerler fakat mizaçları fazlasıyla farklıdırlar. Şebekler yaramaz ve sinirli; her an savaşmaya hazır, barışmak konusundaysa isteksizdir. Güdük kuyruklu makaklar daha uysaldır, kavga ettikten on dakika sonra bunu telafi etmenin yollarını ararlar. Bunu tımarlama ve birbirinin kalçasına tutunma gibi bilindik hareketlerle yaparlar. "Şebekler despot bir türken, güdük kuyruklular eşitlikçidir," diyor De Waal. "Uyumlu grup yaşamı tahminen güdük kuyruklular için daha önemlidir, böylelikle ödün ve özür konusunda uzmanlaşırlar. Peki bu genetik mi? Güdük kuyruklular doğuştan mı bu kadar nazik? Ben tersini savunuyorum. Uzlaşmacı davranış öğrenilmiş bir toplumsal beceridir."

De Waal buna inanmaktadır çünkü birkaç yıl önce meslektaşlarıyla birlikte Winconsin Primat Araştırma Merkezi'nde bir araştırma yapmıştır. Bir grup genç şebeği bir grup güdük kuyruklu makakla beş ay boyunca aynı ortamda gözlemlemiştir, bir şebeğin ömrünü düşününce önemli bir süre. Toplum yanlısı makakların etkisi altında kalan şebekler diplomat olup çıkmışlardı. Uzlaşmacı davranışı öğrendiler. Makak muadillerinin barış politikasını tümüyle benimseyerek en büyük tımarcıya, en büyük kalça kucaklayıcısına dönüştüler. Uzlaşmacılıkta öylesine yol katettiler ki kendi dünyalarına, despotik şebek dünyasına geri döndüklerinde, şebek kavgalarından sonra sinirleri yatıştırmak için sivil maharetlerini kullanmaya devam ettiler. "İşte en yüreklendirici ders buydu," diyor

De Waal, "şebeklerden arabulucu yapabiliyorsak aynı şeyi çocuklar için de yapabiliriz."

Belli başlı alışkanlıklar diğerlerinden daha kolay yerleşir. Kötü bir alışkanlığı silmek, iyi bir alışkanlık kazanmaktan daha zordur. Evet demek hayır demekten daha kolaydır. Bu yüzden kilo vermeye çalışan insanlar kaloriyi kesmekten ziyade, yaşamına egzersiz katarak daha başarılı olurlar. Hâlâ o bir paket Toblerone'u arzuluyor olabilirsiniz ve bu arzuya karşı çıkmak fazlasıyla anormal, fazlasıyla sevimsiz gelebilir; fakat haz denilen şey haz-karşıtıyla azalır, o zaman günahın zehri tümüyle akıtılır. Çabuk öfkelenen, sert bir mizacım vardır. Eski insanların tanımladığı dört mizaç türünden (sarı safra [*kolerik*-fazlasıyla ateşli], balgam [*flegmatik*-fazlasıyla soğuk], kara safra {*melankolik*-kupkuru] ve kan [*sanguine*-epey ıslak]) bahsedecek olursak, dörtte üçüm kolerik, dörtte birim melankoliktir. Öfkeme ihtiyacım var. O benim Toblerone'um; dopingim. Ondan tümüyle vazgeçemem. Bu yüzden en iyi diğer şıkkı yerine getirmeyi öğrenerek uyum sağlıyorum. İçimdeki güdük kuyrukluya hafifçe dokundum ve hızlı hızlı uzlaşmayı öğrendim. On dakika ya da daha az bir sürede! Saçıma bit bulaştır, merhamet dile ve bana bir paket çikolata teklif et. İşte sana şebek barışı.

Eklemeli strateji doğanın nasıl çalıştığını yansıtır. Doğa hiçbir şey çıkarmaz; güverteyi asla boşaltmaz. Bunun aksine sürekli ekler ve genişletir. Habire raptiyeler, dolgu alçısı çekip durur. Hepimiz küçük birer Roma'yız; biyo-medeniyetlerin bir karışımı. Hücrelerimiz en temel tasarımıyla köpürmeye devam eder. Mantarla aramızdaki 600 milyon yıllık sürede hiç evrim geçirmemiş son derece fonksiyonel genlere sahibiz. Bizler demode maymunlar, fütüristik ape'leriz. Sempatik, becerikli, basit ve baş döndürücü varlıklarız. En derinde agresifiz ve bu agresyonu kontrol edecek güçlü bir merkezimiz var. Aşkın *nartek*sine kadar ilerliyor, sonra da nefinden içeri düşüyoruz. Boşuna dönüp duran bu mavi gezegende sanki bir hiç gibiyiz ve önümüzdeki birkaç yüzyıl içinde şimdi idrak edemediğimiz başka bir hiçe dönüşeceğiz. Ve bunu aynı kadim Taş Devri genlerimizi takınarak yapacağız.

Yirminci yüzyıl biyolojisinin en büyük isimlerinden Ernst Mayr bugün doksanlarında ve Penelope Fitzgerald'ın roman karakterlerinden birinin gözlerine atfettiği gibi dünyaya "puslu yorgun mavi gözlerle" bakıyor; fakat Mayr hâlâ çalışıyor, hâlâ yazıyor ve hiç durmadan düşünüyor. Yakın zamanda bana insan evriminin genetik olarak durduğuna inandığını söylemişti. Olduğumuz haliyle kalakaldık, diye savunmuştu. Mıy mıy geldik mıy mıy gidiyoruz.

"İnsan türünün hiçbir şekilde evrilme ihtimali kalmadı," dedi. "Yeryüzünün her hücresini, her köşesini kaplıyoruz. Kendini soyutlama sistemi çöktü ve bir türlü türleşemiyoruz. Doğal seleksiyonun işlemesi için tecrit sistemine ihtiyacımız var. Genlerimiz temelinde gerçek bir değişime, fiziksel bir değişime yer yok. Evet doğru, bize öjenizmi ve kontrollü üremeyle türümüzü 'geliştirebileceğimiz' fikrini aşılayan Darwin'in kuzeni Francis Galton gibi insanlar var. Fakat öjenizm kimi açılardan imkânsız ve bunu denemek istemiyoruz. Bir başka Nazi kâbusuna daha bulaşmak istemiyoruz. Bir Süpermen ırkına dönüşmeye çalışmak istemiyoruz. Bu bakış açısıyla evrimden kastımızın genetik evrimden ziyade kültürel evrim olması gerek. Bu da çok talihsiz bir durum çünkü kültürel şeyler çok çabuk kaybedilebiliyor. Ama durduğumuz nokta bu. Uğraşmamız gereken şey de bu."

Mayr'ın düşüncelerini *Natural History* dergisinde yayımlanan bir makalemde paylaştım ve birçok okur öfkeden kudurdu. Mayr'ın insan evriminin genetik anlamda durduğuna dair görüşüne büyük bir şüpheyle yaklaştılar. Onu basiretsiz, çağdışı ve deneyimsiz buldular. Biyoteknolojiden, gen terapisindeki gelişmelerden ve insan genomunu kullanma becerisinden dem vurdular. Ana gemiden bağımsız, diğer gezegenlerde koloni kuran ve böylece paralel bir hayat çizgisinde mutasyon geçirmeye yetecek kadar soyutlanan insanlardan bahsettiler.

Ben Mayr'dan yanayım; ne mutlu ki. Hiç kuşkusuz kültürel evrim genetik evrimden daha sallantıdadır, ayrıca hataya düşmeye ve bellek kaybına daha yatkındır. Fakat doğal seleksiyon mekanizması bize daha iyi, daha soylu ya da daha adil bireyler vermez. Doğal seleksiyon bize tuhaf hisler ve aşırılık katar. Doğal seleksiyon "Git ve çoğal," der. "Ele geçir ve böl." Biz de yeterince ele geçirdik ve böldük, çok teşekkürler. Bu noktada biraz kültüre, biraz eğitime ve biraz düşünüp taşınmaya ihtiyaç var. Kültürel evrim son derece iyi çalışır. Kültür alışkanlığa dönüşür, alışkanlıklar da fizikselleşir, döngüden beslenir ve özü değiştirir. Emniyet kemeri takmak gibi iyi bir alışkanlığı düşünelim. Arabaya bindiniz ve eliniz istemsizce emniyet kemerine gitti. Olur da herhangi bir şey bu rutini bozarsa; diyelim ki yanınızda büyük bir paket taşıyorsunuz ve oturur oturmaz emniyet kemerinizi bağlayamıyorsunuz, hemen belli belirsiz bir rahatsızlık hissi yaşayabilirsiniz, sanki vücudunuz size bir şey söylemeye çalışır, içinizdeki gösterge panelinde kırmızı bir sinyal yanıp sönmektedir. Dikkat! Dikkat! Rahatlayayım deme! Emniyet kemeri rutini şimdi bilinçaltında, fizikselleştirilmiş bir düzlemde çalışmaktadır. Alıştırılırsınız. Nörobiyologlar alışkanlığın beyin

hücrelerindeki yapısal değişimlerle oluştuğunu göstermiştir. Kültürel pratik, emniyet kemeri takmak da tıpkı mutant genin yaptığı gibi sinapslarınızı şekillendirir. Çocuğunuza bir davranışı pasif yollarla, yumurta kırar gibi aktaramazsınız. Bu elbette sizin genomunuzda yok, bu yüzden her jenerasyon bunu tekrar tekrar öğrenmelidir. Ama zararı yok; emniyet kemeri alışkanlığını erken yaşlarda öğretirseniz, bundan kaçamayacaktır. Kalıtımın bittiği yerde kuyruk takibi başlar.

Kadınlar elden geçirmektense ekleme yapmanın daha kolay olduğunun kanıtıdır. Son on-on beş yıldır kadınlar eski alışkanlıkları terk etmeden yeni roller edindiler. Eve ekmek getiren kişiler olduk ve hâlâ çocuk bakımının büyük bir kısmı bizim omuzlarımızda. Alkışlanmanın tadını aldık, ister profesyonel itibar cereyanlarıyla ister olağanüstü biçimde olağan maaş bordrolarıyla. Eskinin tadından da; toplumsal anlamda onaylanmış dişi ilacından, samimiyetin afyon ruhundan da vazgeçmedik. Güç ve sıcaklık: İkisinin de tadı şahane. Ve kadınlar hepsine sahip olamayacakları, her türlüsünü başaramayacakları, yine de sevgi dolu anneler (ve eşler!) olabilecekleri konusunda uyarılsalar da, "Kızlaar! Yapabiliriz, yapıyoruz da. Minik kanolarımızı otarşik kıyılara derhal sürebiliriz, buradan dönüş yok, kaç mızrak, kaç şimşek sallarsanız sallayın," diyebilirler. Feminizm düşmanlarının dikkat çekmeye bayıldığı üzere; kadınlara ekonomik ve eğitimsel fırsatlar sunma konusunda feministler tek başına tüm övgüleri üstlenemez. Onlara göre feminizmin gülünç denecek kadar az etkisi vardır. Son otuz ila kırk yılda fazlasıyla kadının iş hayatına dahil edilmesi ekonomik gereklilikler ve küçülmeyle güdümlendi. Babanın aileyi geçindiren tek kişi olarak modellenmesi sosyoekonomik bir sapkınlık, savaş sonrası ekonomik büyümeyle yıpranan yirmi birinci yüzyıl korkuluğuydu. Bu büyüme sürdürülemedi, bu yüzden elbette kadınlar çalışmalıdır. Feminizmin bununla bir ilgisi yok. Kadınlar önce de çalışıyordu, şimdi de çalışıyor. Kadınlar hep çalıştı. Burada yeni bir durum yok.

Yeterince doğru. Yakın geleceğin dünyasındaki birtakım yeni durumlar dışında. Kadınlar çalışmaktan daha fazlasını yaparlar; her zaman olduğu gibi. Yavaş da olsa hakiki refah konusunda mesafe alıyorlar. Sanayi sonrası toplumlarda kadınlar, yeni küçük işletme sahiplerinin yarısından fazlasını oluşturuyor. ABD'de kadınlar tarafından yönetilen işletmeler *Fortune* 500 şirketlerinin toplamından daha fazla kişi istihdam ediyor. ABD'de ev satın alan kadınların oranı geçtiğimiz yirmi senede hızla yükseldi ve mülkiyet isteği insan gücünün en derin kaynağı olarak kalmaya

devam ediyor. Eşit oranda itibar sahibi olarak, daha önce hiç olmadığı kadar iyi eğitim görüyorlar. 1960'lar gibi yakın bir geçmişte, hukuk okullarındaki öğrencilerin yalnızca yüzde 4'ü, tıp okullarındaki öğrencilerinse yüzde 3'ü kadındı; bugün her iki oranda yüzde 50'ye çıkmıştır. Amerikan liselerinde okuyan kızlar, liseli erkeklere kıyasla dört yıllık üniversite okuma ve bitirme konusunda nispeten daha verimlidir. Yüksek eğitim bir alışkanlık haline geliyor ve eğitimli insanlar skandal bir biçimde ihtirasa, taleplerde bulunmaya, eşitlik ve adalet beklemeye yatkındır. Kadınlar ne zaman ve nerede eğitim görüyorsa, özlerindeki dişi tutkuları; kaynaklara doğrudan ulaşımı, kişisel üreme araçlarının kontrolünü yeniden keşfederler. Eğitimli kadınlar genellikle eğitimsiz kadınlara kıyasla daha küçük aileler kurar; bu yalnızca eğitimin fazlasıyla zaman almasından değil, ayrıca annelerin çocukları için iyi bir eğitim hayal ederken bir avuç dolusu yavruyu beslemeye, giydirmeye ve ilgilenmeye güçlerinin yetmeyeceğini bilmelerindendir. Eğitimli kadınlar aile planlama yöntemlerinde tuhaf bir biçimde maymuna benzer çünkü dişi ape'lerin de genellikle küçük aileleri olur; kaydedilen en verimli ve başarılı lider şempanzelerden biri olan Fifi, uzun ömründe yalnızca yedi kez yavrulamıştı; Darwin'in karısının doğurduğunun yaklaşık üçte ikisi. Sudanlı antropolog Rogaia Mustafa Abusharaf, eğitimli Afrikalı kadınların pudendal onursuzluğa eğitimsiz kadınlara kıyasla daha tahammülsüz olduğunu söylüyor. Onlar klitorislerine el sürdürmez. Vücutlarındaki her beyin parçasıyla öğrenmeye devam etmek isterler.

Alabildiğimiz her yerden yardım alacağız ve feminizmle ya da eşitlik arayışıyla alakalı olmayan, lehimize birtakım ilerlemeler yaşanıyor. Kalifiye (en azından teknik anlamda eğitimli) işgücü için herkesi görev başına çağıran global market bizim için çağlıyor. Üstelik bilgi ticaretinin gezegendeki dağılımı biraz da kadının avantajına işliyor olabilir çünkü drape etekleri ve yüksek topuklu ayakkabıları içinde, elinde bir laptopla havaalanı yolundaki özgür Batılı kadın imajı (ne kadar uyduruk ve aldatıcı bir görüntü olsa da) bir piyasa cazibesine sahip ve iki ayaklı avcı-toplayıcı, durdurulamaz göçebeler olduğumuzu hatırlatan yıkıcı bir faaliyet (bir ihtimal) olabilir.

Bununla beraber kültürel evrim kalıcı bir devrimi gerektirir; bu asla vazgeçmemeyi, asla yavaşlamamayı, rehavete kapılmamayı ve "peki, kimseyi zorlamak ya da gücendirmek yok, diş göstermek istemiyoruz" demememeyi gerektirir. Virginia Valian, 1991'de erkeklerle kadınların turnuvalarda eşit para ödülüyle yarışması gerektiğini savunan tenis oyuncusu Monica Seles örneğini veriyor. "Diğer iki kadın oyuncu hemen kamuoyuna cevap

vermişti," diye devam ediyor Valian. "Steffi Graf 'Yeterince kazanıyoruz, daha fazlasına ihtiyacımız yok,' açıklamasını yaparken Mary Joe Fernandez 'Sahip olduklarımızdan memnunum, bence açgözlü olmamalıyız,' demişti." Kadınlar sürekli soru sormalı, burası kesin. Her daim nöbette olmamız gerek; çünkü dikkatimiz dağılırsa, çat! Hemen bizi yere serip, başımıza kara çarşaf geçirecek Talibanlar orada. İzlandalı şarkıcı Björk yakın zamanda feministlerden yakındı. Gerçekten canını sıktıklarını söyledi. Eşitsizlikle ve erkeklerin daha avantajlı olmasıyla ilgili mızmızlanıp duruyorlarmış. Bunu annesinin ya da büyükannesinin zamanını düşününce anlayabiliyormuş ama şimdi değil. Bugün hapishanelerin kapıları açık, diye ısrar ediyor. Tek yapmanız gereken çıkmakmış.

Bir yanım kapının açık olduğunu bilmesinden ve kendini özgür ve ateşli bir primat olarak görmesinden mutlu. Bir diğer yanımsa, "Şunu bir göz doktoruna götürün," diyor çünkü gözlerine biraz perde inmiş Bayan Şeşibeş'in. Elbette kapı şimdilik açık olabilir ama bunu, birçok kadının nasır tutan ellerinin ve ayaklarının gücüne, birkaç kadının da yuvarlak kalçalarına borçluyuz. Björk başarılı ve avangard bir rock sanatçısıdır ve kendi adına sistemin debdebesinden kuşkulanmasını gerektiren çok sebep yok; halbuki rock'n roll dünyası fena halde erkek egemendir ve kadın müzisyenler hâlâ, "female guitarists suck"* diye saçmalayan *slacker* türünde rock yıldızı Juliana Hatfield gibilerinin yorumları altında mücadele veriyor.

Kadınlar kendi hakları için ellerinden geldiğince mücadele edip bunu dile getirmeye çalışıyor ama henüz hedefe ulaşmış değiliz; hâlâ kendimizden şüphe ediyor, kadın düşmanlığıyla ve ruhani otizmin sancılarıyla uğraşıyoruz. İşini yeterince ciddi yapmadıkları için kadınları kapı dışarı edebiliyoruz bile. Pretenders'dan Chrissie Hynde, başa bela, akıllı ve coşkulu tarzıyla kadın rockçılar arasında bir efsane haline geldi. Fakat şimdi kırklı yaşlarında olan Hynde asi genç kızların idolü olmak istemiyor. Guy Garcia'ya, "Hiçbir zaman feministim demedim ve bu konuda bir sözüm yok," demişti, "paramızı kazandığımız ve oy verebildiğimiz sürece sorun ne anlamıyorum." Özellikle erkeklerle çalmayı tercih etti. "Ben erkeklerle çalışıyorum," dedi, "ne istediklerini biliyorlar, dolambaçsızlar ve rock yapabiliyorlar. Çoğu kadın yapamıyor."

Hadi biz işimize bağlı değiliz. Görev bilincimiz yok. Fakat işine bağlanmak isteyen, küçük çocuklarını doyurmak için yıllarca iş hayatında dirsek

* Kadın gitaristler berbat anlamına da gelir, kadın gitaristler "emer" anlamına da. –edn

çürüten kadın, başka bir eleştiri okuna maruz kalıyor: suçluluk duygusu. Beyin gelişimi açısından önemli kabul edilen ilk üç sene boyunca bebeğini bağrına basamadığı için suçlanıyor. Çocuğunun yaşamsal gücünü en üst seviyeye çıkarmada ebeveyn bakımından daha önemli bir şey olmadığı habire başına kakılıyor. Biyomedikal çalışmalar (dirimsel tıp) şimdi tam zamanlı ebeveynliğin ve gelişmekte olan bebek beyninin hayati taleplerinin yanında yer alıyor. Annenin hem doğuştan hem de tercihen en temel beyin bekçisi olduğu kabul ediliyor. Hangi derginin sayfalarını karıştırsanız, çakma annelikle ilgili, çalışan annelerin yaşadığı suçluluk hissine ve onca yıllık feminist değişime rağmen bu durumun etkisini koruduğuna, hatta kadınların çalışmaktan utanmasalar bile, bu sefer de suçluluk duymadıkları için suçluluk duydukları bir noktaya geldiklerine dair incelemelerle karşılaşırsınız. Bazı babaların da aynı suçluluğu taşıdığı söylenir ama o kadar da fazla ve şiddetli değil. Bu şimdi bile onların işi olarak görülmez. Repertuarlarına suçluluk alışkanlığını eklemediler. Neden kendilerini suçlu hissetsinler ki? Suçluluk hissetmelerini gerektiren bir şey yok. 1997'de kendisine emanet edilen dokuz aylık bebeği öldürdüğü gerekçesiyle yargılanan İngiliz bir dadının davasında, çocuğun hekim olan annesi evinde çocuğuyla ilgilenmek yerine işe gittiği için (yalnızca haftada üç gün) çocuğun ölümünden sorumlu tutulduğu bir sürü öfkeli mektup almıştı. Söylemeye gerek var mı bilmem, kendisi de doktor olan babaysa işini tüm ciddiyetiyle yapan bir profesyonel olarak halkın öfkesinden azat edilmişti.

Kadınların yaşam biçimleri, izledikleri üreme ve duygusal stratejiler konusunda başka kadınlar tarafından suçlanmaları çok üzücü. Yakın tarihimizi kaplayan kadın kadına rekabet rolünün etkisini düşündüğümüzde anlaşılabilir bu ama, bana kalırsa "o bunu dedi, şu bunu dedi"lerle, sürekli hırlamalarla ve çamur güreşiyle devam etmek kadınlar adına son derece uyumsuz bir durum. Şu an birbirimize ihtiyacımız var. Sürekli devrimin bir sonraki dalgası için eski dünya maymunu kardeşliğinin iyice demlenmesi gerek. Artık kadın haklarından söz etmemeliyiz çünkü bundan bahsetmek demek "viktimoloji" günahına girmek; mızmız, sinir hastası korseli bir Viktorya kadınını canlandırmak demektir. Viktimolojinin suçu, tıpkı politik doğruculuğunki gibi, belirgin bir suçlamanın bizzat altını çizmek; bir şikâyeti daha telaffuz bile edilmeden nötr hale getirerek kesin bir protestoyu bir anda bastırır çünkü şikâyet dediğin şeyi viktimologlar yapar. Ama maaşınıza zam istemezsiniz alamazsınız ve haksızlığa karşı çıkmazsanız hiçbir zaman kurtulamazsınız. Kadınlar şu ya da bu konuda yetersiz olduklarına dair

peşin hükümle karşılaşırsa, bir kadın gitaristin enstrümanını çıkarıp bir nota çalmadan önce "emdiği" düşünülüyorsa, kadınlar ev dışında çalıştıkları için hâlâ kötü anne olmakla suçlanıyorlarsa, sekse karşı isteksizliklerinin ardında evrimsel bir neden yattığı ve istekleri varsa da bunu gizlemeleri gerektiği söyleniyorsa, o zaman kadınların ağır iş yükü henüz bitmemiş demektir.

Kadınlar hiç kuşkusuz çocuklarıyla ilgili endişe duyar. Ancak tıpkı çift seçiminin pazarlık konusu yaptığınız maddelere (ihtiyaçların özellikleri, yetişme tarzı, mizaç, bağışıklık sistemi, metabolizma ve daha fazlası) bağlı olması gibi, kadınların çocukları için yaptığı yatırım biçimleri kişiden kişiye değişir. Annelik stratejileri çiftleşme stratejileri kadar çeşitlidir ve asla bir strateji tek doğru; anneliğin yirmi dört karatı, alfası ve omegası olarak kabul edilemez. Kimi anneler çocukları için en iyi şeyin ilgi, sevgi, dokunmak, her istediğinde rahatını sağlamak olduğunu düşünebilir ve azıcık maaşla, yarı zamanlı, parça başı ya da elişiyle geçinmeye çalışarak güçleri yettiğince çocuklarının yanında olmayı tercih edebilir. Kimi annelerse çocuklarının gücün gösterilmesine, yetişkin otonomisinin suretiyle tanışmaya ihtiyacı olduğunu düşünür: Kadınların iş, maaş ve otoriteyi hak ettiğini ve senin de kızım, zamanı gelince tüm bunları elde etmeye layık olduğunu gösteren yegâne kanıt. Bu anneler geçimlerini sağlayabilseler de çalışmaktan vazgeçmez. Çalışmak isterler ve bu iştah oyun planlarının bir parçasıdır, çocukları için kendilerine göre kurguladıkları bir yatırımdır. Bakıcı konusunda çocuklarının başına bir felaket gelir de bu, çocuklarının ölümüne ya da sakatlanmasına yol açarsa, o anneyi sadece parasını kazandığı için suçlamak ne kadar da mide bulandırıcıysa, bir başka anneyi kendi gözetimindeyken çocuğunun yaşamını yitirmesi için suçlamak da bir o kadar ayıptır. Küvette boğulurlar, merdivenlerden düşerler, bozuk elma suyu içebilirler. Her anne bu dersi almıştır, hayatın kayganlığı ve onun karşısında ne kadar geçirgen olduğunu bilir. Çocuğunu her şeyden koruyamaz.

Anneler seçerek, tesadüfi ya da zoraki her ne yaparsa yapsın, tüm annelerin yardıma ihtiyacı var. Duygusal desteğe ihtiyacımız var, "Sen beceriksiz bir işçisin! Sen narsisist bir annesin!" gibi tokatlara ya da çelmelere değil. Tamam, yeter. Suçluyuz. Hep X kromozomunun suçu – içinde çok fazla DNA var. Havva'nın suçu; ağzını meyve ve tüberle doldurmakla meşgul olmak yerine Afrika'yı terk edip bizi buralara sürükledi. Lilith'in suçu; bizi Havva'nın acımasız yumuşak başlılığına terk etti. Annelerimizin suçu (açıklamaya gerek yok). Yumurtalarımızın, kurnazlığımızın, kanımızın, büstiyerlerimizin, kum saati hatlarımızın, yağ depolarımızın, balık kokumuzun, şemsi güçlerimizin

suçu. İtiraf ettik. Peki memelilere has tutkumuz, feminenliğimiz, affımızın ahlaksız fermanı nerede? Coşkumuz ve affediciliğimiz nerede, kadınlığın Dallas Kovboy Kızları nerede?

Annelerin pratik yardıma da ihtiyacı var. Hep oldu. Bir çocuğu büyütmek 13 milyon kalori istiyor ve bir o kadar da nakit. İşyerlerinin ebeveynlere yardım etmeye eli varmıyor. Çocuk bakımını süt dolu memelerimize emanet ediyoruz. Şikâyet, şikâyet, hep şikâyet ediyoruz ve önümüze atılan birkaç parça bayat kuru mamayla yetinmemiz bekleniyor. Feminist değişimden on yıllar sonra bile iş dünyasının sloganı hâlâ, "Sizin bebeğiniz, sizin probleminiz," Çocuk bakımı ulusal anlamda bir amaç olmalı, devlet okulları gibi herkesin ücretsiz edinebileceği bir sisteme sahip olmalı. Buna gücümüz yetmez mi? Hangi oy verenler kategorisi demiş bunu? Kadınlar cinsel ve maternal stratejilerde oldukça fazla çeşitlilik gösterir. Patricia Gowaty'nin son derece doğru vurguladığı gibi 1970'lerin feministleri, kadınların aynı amaçları taşıdığını söylemekle hata etmiş; kadınlara evrensel anlamda yararı olabilecek bir şey varsa, o da ücretsiz ve iyi bir bakıcı desteğidir. Çocuğu olmayan her kadın bu evrensel bakıcılık hizmetinden faydalanır çünkü bir kadını dünyada görünür ve boyun eğmez kılan, suçluluk duygusunun anneye verdiği asidik etkiyi hafifleten, kadınların sebat etme görevini profesyonel düzeyde yerine getirmediği görüşünü çürüten her şey kadına destek olur, çılgınca çekilen kano küreklerimizi havaya kaldırır.

Bir de erkekler, yani babalar var. Çalışan annelerin yaşadığı suçluluk duygusu ve çalışan babaların bu duygudan mahrum oluşunu yansıtan bir makale okuduğumda hep merak ederim: Niçin kendilerini suçlu hissetmiyorlar? Niçin kendimiz kadar onların duygularından ve sorumluluklarından bahsetmiyoruz? Niçin erkeklerin doğum iznine çıkması ya da erkeklerin ev işlerini üstlenmesi hâlâ kültürel anlamda küçük birer performans olarak görülüyor? Sanayi sonrası toplumların bazı altkesitlerinde babalar, günlük çocuk bakımına daha müdahil olsa da erkekler hâlâ bebeklere, kadınların maaş bordrolarına alışık olduğu kadar alışkın değiller.

Sonradan kazanılan yükümlülüklerle erkeklerin bitkinliği ve kendilerini temize çıkarma durumları arasındaki asimetriyi açıklamada yüzümüzü biyolojiye çevirmek kolay geliyor. Kadınların anneliğe, bebekle bağ kurmaya, beslemeye, sabretmeye ve fedakârlığa doğuştan yatkın olduğu söylenir. Gerçek anneler anneliğin refleksif bir davranıştan ziyade kazanılmış bir sanat olduğunu bilir. "En içimizde olduğu söylenen o özelliklere, çoğunlukla acı dolu deneyimler ve kendimizi ateşe atarak erişiriz: sabır, özveri, bir insanı

topluma kazandırmak için gerekli küçük, rutin angaryaları bıkmadan tekrar etme becerisi," diye yazar Adrienne Rich. Emzirerek, dokunarak, durarak, okşayarak, teslim olarak kendimizi anneliğe hazırlıyoruz. Bedenlerimize bebeğimizi sarıp sarmalama, onu tüm hislerimizle yiyip yutma, bağışıklık hücrelerimiz benliğin antijenik işaretlerinin alışverişini yaparken bizim de bedenimize onu sunma ve böylelikle "ben sendenim" ve "seninim" mesajını verme fırsatı sunarız. Bedenlerimiz de baştan ayağa bir patlamayla karşılık verir. Rich, "Ne şaşırtıcıdır ki hem sevgi hem de sandığımızdan daha yoğun ve acımasız şiddet duygularına birden haiziz," diye yazar.

Bir bebeği sevme ve besleme alışkanlığı yalnızca kadınlara özgü değildir. Kadınlar bu alışkanlığı hızla edinebilir çünkü bebeklerle erkeklerden daha fazla vakit geçirirler. Ama kör olası seks! Beden, sürekli olarak duygusallığın kamçısıyla ilerler; üstelik bu kamçılara şans tanırsak, hemen çıldırabilir ve hep birlikte hareket etmeyi öğrenebilirler. Erkek fareleri düşünün. Erkek fare normal şartlarda yeni doğmuş yavrularını önemsemez. Fedakârlık, sözleşme standartlarına dahil değildir. Ama ham bir şefkat duygusu taşır. Genç bir erkek fareyi bir dolu yenidoğanla baş başa bırakıp yavruların kokusuna ve ciyaklamalarına alışması için ona yeterli zaman verdiğinizde bir süre sonra burnuyla onları okşadığını görürsünüz. Hepsini bir araya toplayıp yalamaya başlayacaktır. Biri yuvadan ayrılacak olsa hemen geri getirecektir. Viyaklayıp duran bu bir avuç pembe silgi parçacığına âşık olur. Deneydeki en önemli faktör şu: Anne fare sahnede olmamalı çünkü orada olursa erkeği hemen yavrularından uzaklaştırıp onu öldürür.

Erkekler bebekleri çılgınca sevebilir; bebeklerini bağırlarına basıp kokularını içlerine çektikçe sevgisi de katlanır. Öte yandan, ortalama bir baba ne kadar sıklıkta bir koltuğa oturup çıplak göğsünde bebeğini sallar? Yeterince sık değil, en azından ortalama bir annenin yaptığı kadar sık değil. Anneler bebeklerini tekeline almaya meyillidir. İster istemez bebeklerini emzirmeleri gerekir, bu yüzden de kucaklama alışkanlığı kazanırlar ve bırakma konusundan gönülsüzdürler. Bir babanın bebeğiyle teması, çok sıkça annenin yorulduğu ve mola vermek istediği anlarla sınırlıdır; o zaman bu, baba için bir ritüelden çok günlük ev işi ve görev haline gelir. Gömleği üzerindedir. Düğmeleri kapalıdır. Etinin altındaki sinir uçları bebeğin frekansını algılamada zayıftır. Anne de bir yandan her şeyi gerektiği gibi yapıp yapmadığından emin olmak için babayı gözetler. Ne de olsa, bebek uzmanı olan kendisidir; babaysa sonsuza dek acemi, sütkuzusu olarak kalacaktır. Kadın, erkeğin bebeği tutuşundaki beceriksizlik, şaşkınlık ve acemilik karşısında kıkırdar.

Bebek bakımı her daim annenin ihtisas alanıdır. Burada uzman kişi odur. Ama erkeğin üzerine düşeni yapmasını ve bunda çok başarılı olmasını istiyorsak, ona şüpheci yaklaşmak, ayrımcılığın başka türlüsünü yapmak ("Biz emziriyoruz, siz emiyorsunuz") adaletli olmaz. Erkeğin beden sevgisinin ılık ve engin sularına düşmesini, bebekle kuracağı bağın gücünü hissetmesini istiyorsak, bebeğimizi onun ellerine sık sık teslim etmeliyiz. Yemek araları, emzirme aralarında bebeğinizi futbol topu misali sürekli paslayın.

Her erkek kendini tüm varlığıyla ebeveynliğe adamak ya da bebeğinin bıngıldağına gömülerek uyumak ya da fırsat varsa doğum iznine ayrılmak için can atmaz. Ama bahse girerim ki bu tür bir davranış mümkün, kabul edilir ve gözde olsaydı, şu an çok daha fazlası başvurmuştu. Ekonomi bebek adımlarla ilerlerken ve kadınlar koşullara ayak uydurmak için eskisinden daha fazla çalışmak zorundayken, karşılık ve adalet için çabalarken, bu davranış kabul görebilir. Erkeklerin ister istemez kadınlara kıyasla çocuklarına daha az yatırım yaptığına çünkü her zaman daha iyisini başarma, yeni rahimlere sahip olma fırsatı olduğuna ve her daim gözlerinin dışarıda olduğuna dair düşünceleri ciddiye almıyorum. Bu ölümcül derecede rekabet dolu habitatımızda, bereketli global agorada; erkeklerin üreme başarısı tam tersini yapabilme, her yavrusuna ilgi gösterme, her bir yavrusunu sonsuz olanaklarla donatma kapasitesine dayanıyor olabilir. Erkeklerin kadınlara ve çocuklara ihtiyacı var; tıpkı kadınların ve çocukların her daim erkeğe ihtiyacı olduğu söylendiği gibi.

İnsan bağları derin ve bir bizon kadar vahşidir; bu yüzden paradoksal olarak, teşekkür etmek ve azarlamaya yarayan birer beyne sahibiz. Uzun ve zor seviyoruz çünkü çok şey biliyoruz. Öleceğimizin farkındayız; bu farkındalık bizi derinlemesine şekillendiriyor. Bu durum bize dinleri verdi. Güce, saygıya, aşka, bağa olan tüm kadim açlıklarımızı aldı ve bunları krom gibi parlatıp, bize bizim yansımamızı gösterdi. Lütfen bir an için durun ve konuşun. Kocaman adımlarla uzaklaşın ama unutmayın: Zaman ve mekân eğimlidir ve tekrar benimle, arkadaşınızla, kızınızla, annenizle, aşkınızla konuşmak için geri geleceksiniz.

Ben doğuştan ütopik bir pesimist, mekanik bir fantazmagoristim. Zihnin ve iradenin kalıcı devrimine inanırım. 1987'de bir gün, o zaman yetmişlerinde olan büyükannem, annem ve on sekiz yaşındaki kuzenim Julie'yle akşam yemeği yiyordum. Seçme şansımız olsaydı erkek olmak isteyip istemediğimizi konuştuk. Hepimiz, "Evet!" dedik, meğer büyükannem bile erkek olmak istiyormuş. "Erkekler daha özgür," dedi.

Yakın bir zamanda anneme bu sohbeti hatırlattım. Eskisi gibi hissetmediğimiz konusunda hemfikirdik. Artık erkek olmak istemiyorduk. Bu yalnızca yaş almış olmamızın ve kendimizi daha kolay kabullenmemizin bir sonucu değil. Büyükannem, "Evet, erkek olmak isterdim," dediğinde ikimizden de yaşlıydı. Kadınların son çeyrek yüzyılda bir hayli yol katetmesi ya da hapishane duvarlarının erimesi ve artık şen mahkûmların görev başına geçmesiyle de ilgisi yok. Aksine, benim ve sanırım annem için bu fikir değişimi, gücümüzün ve animamızın çoğunlukla kadınlığımızdan geldiğini fark etmenin, yani aydınlanmanın; burada, bu kültürde ve hayalimizdeki gelecekte kadın olmanın ne anlama geldiğini derinlemesine düşünmenin bir sonucuydu. Kavmimiz, kadınların kavmidir. Tanımlanması gereken kavmimizdir ve hâlâ bunun için uğraşıyoruz. Vazgeçmeyeceğiz. Sonsuz bir devrim hali içindeyiz. Büyük bir heyecan içinde! Ne kavmi ne de savaşı terk ediyoruz. Bu kavmi bir tür "varsayılan bölge" ya da "teselli mükâfatı" gibi görmüyoruz. Erkek olmak isteği asla tanımak istemediğimiz sınırlara ve tıkanıklıklara teslim olmak demektir. Biz bu değiliz.

Bir kızım var. Sınırlarının olduğunu, samanyolunun kraliçesi olmadığını ve bir gün kendisinin de öleceğini anlayamayacak kadar genç. Bir kız çocuğu olduğunun farkında ama bunu henüz çok önemsemiyor ya da ne ifade ettiğini göremiyor. Belki hiçbir şey ifade etmemeli. Belki onun için istediğim şey budur: Kendini kız ya da kadın olarak kategorize etmemeli. Bu onun ilgisini çekmemeli çünkü kuyrukluyıldızı takip etmek, klavsen çalmak ya da jenerasyonunun mor pedofilik dinozor nostaljisine ve internete ayak uydurmak gibi bir görev aşkıyla fazlasıyla meşguldür. Belki bana Björk'lük taslayacak ve ne zaman feminizm denilen politik trilobitten bahsetsem gözlerini devirip hafif bir esnemeyle karşılık verecek.

Ya da belki annesinin fareli kanosuna çılgın saçlı Valkürler, çatlak denizkızları ve yerinde duramayan nimfaların isyankâr korosuyla altın ve mutluluk dolu sağlam bir gemiyi tercih edecek. Kızım fırtınaların ve sakin suların arasında kararlı bir şekilde kürek çekerken kendi kendine şarkı mırıldanacak, bazen ahbaplarıyla uyumlu bazen de onlara karşı gürleyerek. Henüz hayalindeki özgür kıyıyı bulamadı ama önemi yok. Deniz hep yurdu olacak.

EKLER
Biyolojik Olarak Doğru

Sisterhood is Forever antolojisinden
(2003)

BİLİM YAZARI OLARAK geçirdiğim onca yıl boyunca arkadaşlarıma, akrabalarıma ve diğer meslek mensuplarına bilimden korkmamaları gerektiğini anlatmaya çalıştım. Bilimin yalnızca biliminsanlarına ait olmadığını söyleyerek yüreklendirmeye çalıştım, tıpkı sanatın yalnızca sanatçılara, politikanın da Washington DC'deki Eeyore* ve Dumbo'lara** ait olmadığı gibi. Bilim, insan ırkının mülküdür. En büyük başarılarımızdan biridir ve biliminsanı olmayanlar da belli bir disiplinde hatırı sayılır oranda bilgi sahibi olabilir, hatta işi ilerletip Amerikalı bir tüketicinin SUV aracı sürme hakkını savunacak, küresel ısınmaya lanetler yağdıracak, Bangladeşli vatandaşların deniz seviyesi üstünde yaşamını sürdürmesine karşı gelecek noktaya gelebilirsiniz.

Maalesef, en çok el üstünde tuttuğum konuya, yani evrimsel biyolojiye gelince, bilimsel popülizmin fazlasıyla abartıldığını görüyorum. Neredeyse herkes hem erkeğin hem kadının iyi bildiği tüm modern ayıpların derin Pliyosen-pleistosen kökenleri hakkında yorum yapan amatör bir Darwinci ya da çığlık çığlığa birer talk show sunucusu olup çıkmış. Avukatlar mahkeme salonlarına evrimsel düşünceyi taşıyor. Psikologlar depresyonun, anoreksiyanın, alkolizmin, tatlıya düşkünlüğün evrimsel kökenlerini tartışıyor. Teologlar insan beyninin Tanrı inancını geliştirmeye evrildiği konusunda ısrarcı; beyin de karşılığında evrime inanarak iyiliğe iyilikle cevap verebilir ya da vermeyebilir.

* Winnieh the Pooh'daki Eşek karakteri. –çn
** Walt Disney'in uçan fil karakteri. –çn

Artık termodinamiğin ikinci yasasının ve yerçekiminin teori olduğuna inanmadığım gibi evrimin de "teori" olduğuna inanmıyorum. Ben kendimi DNA'ma kadar Darwinci görüyorum ve bunun yüzde 98,5'ini kuzenlerimle yani şempanzelerle paylaşmaktan son derece memnunum. Öte yandan Darwin'in doğal seleksiyonla temellendirilen büyük, kapsayıcı teorisinden keyif almak ya bir cumartesi gecesi *HMS Beagle*-döndürmece oynayıp elde edilen sonuçlara "bilim" demek aynı şey değil. Son zamanlarda türeyen bir dolu sersem, temelsiz Darwinesk teorisyenciklerin yaygınlaşması ve kabul görmesi, hatta $E=mc^2$'nin biyolojik eşdeğeri gibi dikkate alınması, beni son derece rahatsız ediyor ve ara ara feci bir çaresizliğe sürüklüyor. Evrime meyilli düşüncelerin kabulü, varsayılan cinsiyetler arası farklılıkları açıklama girişiminde başka hiçbir yerde olmadığı kadar yoğun, safdil ve ikircikliydi. Darwinofiller, bilhassa kendilerini "evrimsel psikolog" olarak tanımlayan alttürleri, kadınla erkeği birbirinden ayıran uçurumdan söz etmeye bayılır. Nereye dönsem, onlarla karşılaşıyorum: eski bir bestenin tematik versiyonları, "Hogamus, higamus / kadınlar poligamus / higamus, hogamus / erkekler monogamus." Ya da daha bayat bir ifadeyle, erkekler ateşli, kadınlar nazenindir. Şuna ne dersiniz: Erkekler nicelik, kadınlar nitelik arar? Ya da şunu deneyin: Erkekler seks ister, kadınlarsa aşk. Evrimsel psikoloji eski hakikatlerin gerçekliğini doğruladı. Veriye gerek yok, dikkatinizi çekerim; bariz bir şeyi kanıtlamak için ne kadar veriye ihtiyacınız olur ki? İhtiyacınız olan, yeni ve havalı teorik düzenlemeler ve yüksek voltajda jargon terminolojisiyle alan çalışmasını allayıp pullamak.

Örneğin evrimsel psikologlar ('*evro-psiko*'lar) "zihinsel modüllerden"; bizi rasyonel, bütüncül, dikkatli davranmaktan alıkoymak için bağımsız ve bilinçdışı olarak çalıştıkları iddia edilen, bu yüzden aldatılmış Feminazi tipleri olarak yolumuza taş koyan küçük serebral derebeyliklerden bahsetmeyi sever. Evro-psikoların İsviçre çakısındaki bıçak kollarına benzettiği bu iyi bilenmiş modüller sebebiyle mantıksız görünen, hatta kendimize zarar verebilecek şeyler yaparız. Örneğin, sırf uzun boylu ya da büyük göğüslü diye şapşal bir partner seçeriz ve "eş bulma" modülümüz o kişinin iyi genlere ya da bereketli bir rahme sahip olduğunu, bu yüzden de üreme işinde randıman sağlanacağını söyler. Peki ya entelektüel ya da akrabalık bağı modüllerimiz eşleşme modülümüzün eve getirdiği şeyden memnun olmazsa? Ya bu zihinsel modüllerin *varlığına* dair henüz hiçbir kanıt mevcut değilse? Evro-psikolar ayrıca kadınla erkek arasındaki "değişken üreme potansiyeli"ni de vurgular ve bir erkeğin sperm hücreleriyle bir kadının

yumurta hücreleri arasındaki sayısal uyuşmazlıkları aklınıza gelen, cinsiyete bağlı her türlü eşitsizliğe atfederler: Kadın CEO'ların ya da Nobel ödüllülerin azlığı; kadınların kazandığı ortalama maaşın düşüklüğü; cesaret, hareket, "hadi kalk kanka"cılık konusunda farklılıklar.

Artık erkekle kadın arasında "evrilmiş" farklılıklar, gerçekliği kanıtlanana kadar varsayımsal kabul edilmiyor; daha 1990'ların başlarında bile öyle olabilir ama bugün fazlasıyla üstgerçekler. Örneğin biyoetikçi Leon Kass (Başbakan George W. Bush tarafından biyoetik danışma panelinin başına getirilmişti) "The End of Courtship" adlı makalesinde yorgun hogamus şiirinden alıntı yaparak mazerete, dipnota ya da alıntıya başvurmadan Ogden Nash'in haklılığını savunur. (Kass'a bir hatırlatma: Söz konusu şiir William James tarafından yazılmıştır.) Ulusun ahlaki pusulasının bekçisine göre, flörtün ve evliliğin karşısındaki "doğal engeller" erkeğin müzminleşmiş inatçılığı ve azgınlığıdır. Kass şöyle devam eder: "Kutsal dinin, bilhassa, erkek cinselliğini ve erkek erotik arayışları evcilleştirme çabası olduğu kolaylıkla kanıtlanabilir." Tabii bu kanıtın gücü; 7 eşe, 300 metrese sahip Kral Süleyman gibi Eski Ahit kahramanlarını, evcilleştirilmiş erkekliğin sembolü olarak görüp görmemenize göre değişir. Kass, kendi yataklarımızdan bağlılığın bulunmadığı yataklara zıplayan biz modern kadınlara, "en verimli yıllarını ne baba ne de koca evinde geçirmediğimiz için" acır. "Cinsel özgürleşme şöyle dursun", "korunmasız, yalnız ve doğasıyla olan senkronizasyonu yitirmiş" kişiler olarak derin bir çaresizlik içinde savrulduğumuzu söyler.

Kass'ın aspartam-tadında nostaljisinin genel berbatlığı dışında, kendinden menkul neo-Darwincilerin, erkeklerin kadınlara nazaran cinsel olarak daha açgözlü ve flörtöz olduklarını düşünmelerine çok da aldırış etmiyorum. Bu iddiaya da inanmıyorum, kaldı ki bazı kanıtlar aksini gösteriyor: Hastalıklı genlerin saptanması için doğum öncesi yapılan rutin taramalarda genetik uzmanlar tesadüfen, bebeklerin yüzde 5 ila 15'inde babanın annenin eşi değil, başka biri olduğunu fark eder. Ne yani, bu kadınların hepsi mi "yaradılıştan sahip oldukları doğanın" dışına çıkarak evlilik dışı ilişkilere meyletmiş?

Öte yandan kendi erotik arzularımı kendime saklayabilirim ve onunkinin benimkinden daha büyük ve azılı olduğunu söylemek bir adamı daha mutlu edecekse, bu konuda ısrar edebilir. Daha rahatsız edici olan ve beni sağlam bir kürsü konuşması yapmaya iten şey evro-psiko kalabalığının, erkeklere yalnızca cinsel değil *yaşamsal* şevki de daha çok yakıştırma eğilimi. Kass erkeklerin yaradılış gereği cinsel anlamda "avcı" olmakla kalmayıp aynı

zamanda "kadınlara kıyasla daha hareketli ve hırslı" olduklarını da yazar. "Kadınların ölümlülükle üretkenlik arasında kurduğu güçlü ve hızlı bağdan yoksun olan erkekler, ölüm korkusundan uzakta; kahramanca olaylara, büyük yarışlara ya da bir çılgınlıktan diğerine koşmaya eğilimlidir."

Diğerleri daha da kendini bilmez. Cinsellik üzerine araştırma yapan akademiklerin oluşturduğu bir bilgisayar listesinde, içlerinden biri isimsiz bir kaynaktan gelen şu alıntının yorumlanmasını istedi:

> Farklılık gösteren evrimsel tarihin sonucu olarak, insanlar arasında ortalama erkek, belli başlı davranış şekilleri itibariyle kadınlardan ayrılır. Erkekler daha rekabetçi, agresif, yaratıcı ve araştırmacıdır. Bu davranışsal özellikler insan topluluklarında bir dereceye kadar fark edilebilir ve bir bütün olarak alındığında inkâr edilemez. Bu ortalama farklılıklar insanlık tarihinde erkeklerin politika, mimari, bilim, teknoloji ve edebiyattaki hâkimiyetlerinde ve başarılarında; diğer beşeri faaliyetlerinde ve entelektüel zenginleşmelerinde açıkça görülür.

Bunu okuyunca verdiğim tepki şu oldu: "Öyle mi? Hadi be sen de!" Erkekler "genetik ve hormonal yapıları gereği" kadınlardan daha "yaratıcı" ve "araştırmacı" mı? Kim demiş? Hangi verilere göre? Korktuğum başıma geldi de listedeki diğer üyeler hiç istifini bozmadı. Bir profesör, "Cinsel farklılıkların hayli standart evrimsel psikolojisi," diyerek omuz silkti; bunu yaparken *Why Men Rule: A Theory of Male Dominance* gibi kör göze parmak bir kitabın da aralarında olduğu evrimsel psikolojiye dair popüler kitapları referans gösterdi. Bu profesör, erkek öğrencilerinin kendi dersinden geçmeye yetecek fiziksel avantajlara (göğüs dekoltesi dışında her şeye) sahip olduğunu sınıfta da anlatıyorsa, eyvahlar olsun kadın öğrencilerine!

Saygısız ya da alaycı davranmaya çalışmıyorum. Pekâlâ, çalışıyorum. Fakat bir yandan da bir dolu evrimsel zırvalığın bu kadar kolay ve umarsızca dillere pelesenk olmasına, en ufak bir eleştiri ya da alternatif bir yorum almayışına karşı öfkemi göstermek istiyorum. Hatırlatayım, Darwinizmin büyük hayranıyım, geçmişimizin köklerini araştırarak bugünkü yaşamlarımızı zenginleştireceğimize inanıyorum çünkü hiç bir şey olmasa bile anlamak cahilliğe ve inkâra galip geldiği için. Bununla birlikte, evrimsel biyolojinin büyüme endüstrisi olduğuna inanıyorum; çağdaş insan davranışının Darwinist perspektifle incelenmesi için hem akademik dünya içinde hem de dışında çok daha fazla çaba sarf edildiğini göreceğiz. Güzel. Fakat

belki de böyle bir analizi; özelliksiz, basit ve çelişik formülasyonlarla statükoyu sağlamaya çalışan birkaç evrimsel psikoloğun küçük, özgönderimsel entrikalarına bırakmamalı.

Belki de Darwinist ilkeleri alçak emellerimize alet etmenin yollarını aramalıyız; işe feminist itkilerimizin yeni bir anlayışıyla başlamalıyız. Çoğu anaakım neo-Darwinci feminizmi dışlamaya çalışır: "Biz biliminsanlarıyız! Memnun etmese de insan doğasında yatan hakikatin peşindeyiz," diyerek üstenci söylemlerini sürdürürler. "Bizler 'politik doğruculuğun' güçlerine karşı koyar, gerçeğe ulaşırız."

Fakat bu üstenci reddediş, *feminizmin ve onunla ilişkili tüm eşitlikçi hareketlerin de insan doğasının bir parçası olduğunu* göremez. Sonuç olarak, tutkularımızın temelinde yatan şeyleri açıklamaya çalışan hangi sistem olursa olsun, öncelikle niçin feminist olmak istediğimize açıklık getirmelidir. Ben feminizmin evrime karşı durduğunu değil, evimin bir özelliği; yapbozun eksik parçası olduğunu savunuyorum. Bu önemli parça, feministlerle aynı yolda yürüyen evrimsel biyologların elindeyse, evro-psikologlar onları "politik" dürtülerle hareket ettikleri için küçümsediklerinde, ancak o zaman onlar için "bilimsel" denilebilir.

Bazı biliminsanları, klişelerin kıskacından kurtulup insani motivasyona daha ayrıntılı bir gözle bakma ihtiyacı duyabiliyor; insan doğasının esnekliğini, erkeğin ve kadının çevresel koşullar değiştikçe sosyal ve üreme stratejilerine adapte olma kapasitesini görebiliyor. Son zamanlarda kadın biliminsanları kadar erkek biliminsanları da psikolojimizin evrildiğini, evrim için tasarlandığını ve bunun genetik evrim fikri yokken bile böyle olduğunu savunarak evrimsel psikoloji alanını zenginleştirmeye çalışmaktadır. Dünya üzerindeki neredeyse her habitatı, öyle ya da böyle, kolonize etmemizin; gezegeni ve gözalıcı çeşitliliğini *Homo sapiens* için muazzam bir oyun parkına çevirmemizin bir sebebi var. Çünkü kelimenin her anlamıyla omnivoruz;* gerek besin, gerek kültür, gerekse davranış olarak. Esnekliğimizi hiçe sayan, erkeklerin şöyle, kadınların böyle olması gerektiğini savunan her türlü teorik çerçeve ancak çıra görevi görebilir.

Katı despotizme bir örnek yine Sexnet'ten geliyor; kibritimi çıkarmama ramak kaldı. Sabit fikirli evrimsel psikoloğumuz minik *gedanken*'ini** bizimle paylaşarak bize nasıl "düşünülmeyeceğini" gösteriyor: Sexnet, "Bir yarış olduğunu düşünelim," diye yazar, "kazanırsanız iki ödülden birini alacaksınız:

* Hem etçil hem otçul canlılar için kullanılır. –çn

** Almanca "us" anlamına gelir. –çn

Saks Beşinci Cadde'de on gün boyunca sınırsız alışveriş imkânı (ne kadar götürürsen götür) ya da cinsel tercihine uygun olağanüstü çekicilikte on yabancı; her akşam içlerinden biri odanıza gelecek, sizi soyacak ve çılgın bir gece geçireceksiniz. Sizi temin ederim; erkeklerin yüzde 10'a yakını ikinciyi seçerken, kadınların yüzde 100'e yakını (daha doğrusu yüzde 100'ü), genç ya da yaşlı fark etmez, ilkini seçecektir."

İçi geçmiş bir "Seks mi Saks mı?" sorunsalı. Bu satırları okuduğumda, "İkisi de bana göre değil, bayım," diye geçirdim içimden. Fantezilerimi süsleyen ya da çocuksuz, yalnız bir kadınken süsleyebilecek ödülü anlatacak değilim; ancak bu süslü hediyeler beni ifade etmiyor, hiç etmedi. Benim gibi pek çok kişiyi de etmez; bir dolu sağlam evrimsel biliminsanı da buna dahil. Binghamton, New York Devlet Üniversitesi'nden David Sloan Wilson'la kızgınlığımı paylaştım; Sloan, bilim alanında yaygın görülen yer yer didaktik atakları haricinde hayran olduğum bir biliminsanı. Wilson, güncel evro-psiko literatürünü her anlamda eleştirirken hâlâ kendini evrimsel psikolog olarak niteler; bu nedenle insan doğasının evrim anlayışına dair daha kapsayıcı, daha geniş bir yaklaşım sergileme isteğimi anlayacağını biliyordum. Ona *gedanken*'i sundum ve bununla ilgili öfkemi aktardım. Şahane yanıtı için Darwin onu kutsasın: "Senin 'yukarıdakilerden hiçbiri' cevabına ciddi bir bilimsel formülasyonla yaklaşılabilir. Evrimsel psikoloji anlayışı, kadına dair *tüm* kaynakların erkekten geçtiğini varsayarak, yalnızca 'doğru kocayı bul' ya da 'cinsel iltimastan gelecek kazancını artır' gibi 'stratejileri' doğurur. Listede olmayan seçenek 'özerklik' ya da iplerini eline almaktır. Bu basit tanımla, feminizm evrimsel psikolojiyi kendi sahasında susturacak evrimsel sese ulaşır." Wilson sonra meslek icabı, ağırbaşlı bir reklam arası vererek beni uyardı; "dar evrimsel psikoloji bakışına ya da insan davranışının evrimsel teorisine dair uygunsuz görüşlere" karşı çıkmaya çalıştığımda, "Darwinizm bayrağı taşıyan muhalefeti elden bırakmamak" ve koltuğu, evrimi tümden reddedenleri saçma sapan eleştirerek böbürlenenlere bırakmamak için kendi evrimsel perspektifimden yola çıkmalıymışım.

"Bu arada," diye devam etti Wilson, "içi geçmiş biçimiyle bile, 'Seks mi Saks mı' deneyi işe yaramaz. Beyni olan her erkek (çoğu durumda bu tam bir oksimoron) Saks seçeneğini tercih eder ve bu 10 gün içinde ondan fazla kadını döllemeye yetecek kadar şey biriktirebilir. Saks yerine Abercrombie & Fitch'i tercih edebilse, büyük ihtimalle tek bir olta için her şeyden vazgeçer. Kadınları seçen kalın kafalıların beşinci geceye geldiklerinde kafaları bulanmaya başlayacak, sekizinciden sonra seks yapmak yerine televizyon izlemeyi teklif

edeceklerdir." Wilson, George Bernard Shaw'dan bir alıntıyla konuşmasını noktaladı: "Kendi geleneklerini insan doğası zannedenler barbardır."

Darwinizmin kutsal toprağının iadesi için ne yapabiliriz? Milyonlarca yıldır doğanın zulmünde ve payandasında çırpınmışken bugünkü halimize nasıl yeni bir gözle bakabiliriz? Neo-evronun kof icraatlarında gözardı edildiğini düşündüğüm birkaç fikrimi dile getirmek istiyorum. Lisanslı bir Darwinizm meraklısı olmasam da elimden geldiğince anlatmaya; Taş Devri alışveriş çılgınlığından çok daha fazla, en azından daha derin yaşamsal gayeleri olan bir Havva portresi sunmaya çalışacağım.

Erkekle kadın arasındaki gerçek, temel, tartışılmaz farklılıkların ne olduğunu soranlara verdiğim cevapla başlayayım. Cevabıma, insan doğası gibi soyut ve herhangi bir kanıta dayandırılamayan şeylerin kökenini tartışırken içine düştüğümüz cehalete değinerek başlayacağım. Fakat ortada kocaman bir farklılık var; derinde doğurduğu sonuçlarla tuhaf bir benzerliğe yol açan bir farklılık. Bir kadının, diğer dişi primatlar gibi iki temel arzusu vardır. İlki, kaynaklara ulaşım; yani hem kendisi hem de yavrusu için gıda, barınma ve zorbalıkla tüylerimizden olduğumuzdan beri giyinme ihtiyacı. İkincisi, cinsel yaşamı ve üreme tercihleri üzerinde kontrol sahibi olma. Peki bir erkeğin temel arzuları nelerdir? Erkek de kaynaklara ulaşımı ve üreme araçlarını kontrol altına almayı ister; bu da erkek partenogenezi olmadığına göre kadını kontrol altına almak anlamına gelir. Bu istekte *tabiat itibarıyla* bir yanlışlık bulunmaz. Fakat kadınla erkeğin aynı mülkiyet üzerindeki (kadın bedeni) arsa payı için cebelleşmesi; sıkıcı, defalarca denenmiş "cinsiyetler arası savaşın" sistem içine yerleştiğini gösterir. Erkek ve kadının hiçbir şekilde anlaşamayacağını söylemiyorum. En iyi dostlar ve müttefikler kurnaz rakiplerden çıkar. İlyada'nın Yunan savaşçılarını düşünün; Troya Savaşı sürerken boş vakitlerini kimin en hızlı koştuğunu, kimin en uzağa fırlattığını, kimin en yükseğe atladığını görmek için mini olimpiyatlar düzenlemeye harcarlar; hepsi de anadan üryanken tabii ki. Hem kafa yapısı hem de beden dilleri birbirine uyan çiftlerde, anneyle bebek arasında bile belli belirsiz çatışmalar yaşanır. Fetus çok hızlı biçimde ve çok büyümek, anneyse vücut hacmini makul düzeyde tutmak, bedenini gelecekteki imtihanlar için muhafaza etmek ister; bu yüzden kimi fetusa özgü genler plasentanın gelişimini artırmak için tasarlanmıştır ve bu genlerin annedeki versiyonu plasental istekleri bastırmaya yardım eder. Çocuk yıllar içinde daha fazla meme emmek ister, doğumun yol açtığı ovulatuar baskıyla rakip kardeşlerin doğumunu engellemenin en iyi yolu budur; anne açgözlü emicisini sütten kesmek ister ve

kalsiyum depolarını boşaltmadan ya da vücudundaki her osteositi riske atmadan birkaç çocuk daha yapabilir.

Fakat bilinçdışında yaşanan bu tür çıkar çatışmaları annenin ve yavrunun her daim göründükleri gibi büyük âşıklardan ziyade "gerçek" düşmanlar olduğu anlamına gelmez. Tam tersi, onlar on dört karatlık pırlanta değerinde bir anlaşmayla birbirine bağlanmış, Kayıp Cennet'i Bulunan Paradoks'a değişmiş ve bu birlikteliğin tadını çıkaran canlı varlıklardır. Yani erkekle kadın her konuda anlaşma gereği, hatta ihtiyacı duymadan birbirini sevebilir; tabii gözü kulağı birbirinde olduğu sürece.

Cinsiyetlerin kalıtsal diyalektiği, erkekle kadının farklı özgürlük tanımlarına sahip olduğunu gösterir. Evro-psikolar, standart maskülen perspektiflerinden bakarak erkeğin "huzursuzluğu"yla kadının "bağlılık" tutkusu arasındaki çatışmayı vurgular; yukarıda Leon Kass'in alıntısında olduğu gibi: erkeğin özgürlük arayışında olması, kadının ise olmaması düşüncesi. Fakat eğer daha dişi-primat görüşüne haizseniz, özgürlük isteği içinde olanın kadın olduğunu, onu kısıtlamaya çalışanın da erkek ya da erkekler olduğunu daha sık görürsünüz. Bir kadın sokakta tek başına dolaşma özgürlüğünü istiyor olabilir, tıpkı bir şempanzenin çorak A çalılığından yemişlerle dolu B toprağına gitmek istemesinde olduğu gibi; fakat yolculuk yapan kentli genç *Homo sapiens* ise serbest olaşan bir ape'ten çok daha acımasız bir yolculuğa mahkûmdur. Bir kadın, "kadının tercihi" olarak bilinen, Doğa Ana'nın en eski armağanını ister; sosyalleşme, flörtleşme ve eğer kimyası tutarsa hoşlandığı erkeklerle çiftleşme, istemediklerini ise engelleme fırsatının peşindedir.

Bir de ne kadar çok kadının sömürüldüğünü ve ezildiğini düşünün; kimi zaman kadının, aşırı derecede sahiplenici oldukları için liste başından düşen ya da o listeye hiç girememiş erkekler tarafından ele geçirilip öldürüldüğünü bir düşünün. Çoğu erkek kadının tercihinin sınırlarında gezinir ve hoşuna giden kadınların hoşuna gitmenin yollarını ararken, kadınlar çoğunlukla kendilerini seçmesini bekledikleri erkekleri hoşnut etmeye çalışmakla meşguldür. Fakat bazen erkek, kadının tercihinin tenkitlerine sabır göstermez; yalnızca bir kadın bedeninin ona verebileceği şahsi ebediyet araçlarına ulaşmak ister; bu yüzden de, "Pat küt, gel lan buraya orospu!" Bu durumda, kim kimi "evcilleştirmeye" çalışır, kim evliliğin demir parmaklıkları arasında kısıtlanmaktan daha çok korkar?

Evro-psikolar erkeğin cinsel kıskançlığının yaratabileceği vahşiliğin hayli farkındadır; kıskançlığın gücünü çeşitli teorilerle, erkekle kadının stratejilerindeki farklılığa atfederler. Fakat erkek kıskançlığının, kadın (bu kimliği

sahiplensin ya da reddetsin) doğuştan feminist olduğu için var olduğunu kabul etmezler. Kadınlar, tıpkı erkekler gibi, sürtme, keşfetme, deneyimleme özgürlüğünü isterler; bu arzular yüksek zekâlı, meraklı, cinfikirli, fırsatçı, sosyal tüm türlerde görülür. Özerklik isteğimiz, "doğamızla uyumsuz" oluşumuzdan kaynaklı değildir. Birey bir üreme birimidir. Evrimin evrenin yaradılışından beri süregelen fantastik çabalarıyla, birey biricik genomunu sevmek; popülasyona bu genomdan mümkün olduğunca aktarmak için yaratıldı. Birey itip kakılmayı, tercih hakkı elinden alınmayı, köleleştirilmeyi sevmez. Birey aşırı baskıya karşı koymaya eğilimlidir. Bunun "politik doğruculuk"la bir ilgisi yok. Bu sağduyudur, Darwinist bir duygudur; geçmiş, şimdi ve gelecek duygumuzdur.

Bir de dolar ve sentin canlandırıcı duygusu var. Gitme ve gelme, seçme ve almaya dair eski primat özgürlüğü için yakaran yalnızca kadın değildir. Kass ve eşlikçilerine muhalif olan kadınlar aynı zamanda azimli doğar: Toplumsal gücün, saygının ve takdirin peşindedir. Bu arzular modern feminist hareketin icadı değildir. Bunlar bizim doğum haklarımız ya da bireysel gücün hayattaki her kapıyı açtığı, oldukça sosyal bir tür olarak bizim sorumluluğumuzdur. Bu bir alkış merakı ya da kadının daha baskın olan "korumacı" yanıyla çelişen üst bir rütbe de değildir. Toplumda başarı kazanma ve çocuklarına bakma dürtüsü aynı güdünün ifadesidir. İyi bir anne güçlü annedir. İyi bir anne, yavrusu için her türlü kaynağı yaratır ve gerçekten iyi bir anne, mahalledeki diğer annelere nal toplatabilir ve dolayısıyla çocuklarının refahını sağlama alır; daha güdük hırslara sahip çocuklar ise bir leopar tarafından kapılmadan önce ormanın derinliklerinde akantus tüttürerek dolanır durur.

Kadınların doğuştan gelen ihtirası, evlere ya da burkalara hapsolmadıkları her ülkede kolaylıkla görülebilir. Kadınlar en küçük bir fırsatta okullara akın eder; öyle ki Amerikalı üniversite görevlileri erkek simaların giderek azaldığından şikâyet eder. Kadınlar şaşkınlık derecesinde kolay meslek edinir: Çağdaş feminist hareket, yasaklı alanların kapılarını kadınlara açtığından bu yana, kadın doktor ve avukat sayısı neredeyse yüzde 50 oranında artış göstermiştir ve kadınlara ait işletmeler toplumumuzda en hızlı büyüyen sektörlerdir. Medyanın evde kalmak ve erkeğin olanaklarıyla yaşamak için can atan kadın figürünü sürekli pompalamasına rağmen, araştırmalar tekrar tekrar göstermiştir ki meslek sahibi çoğu kadın maaş kazanmayı seviyor.

Öte yandan, tüm kanıtlara rağmen, evro-boşboğazlar kadının azmini ya görmezden gelmiş ya da reddetmiştir. Bu kayıtsızlığın ardında, kavrulmayı bekleyen bir çift kavramsal kestane yatar.

İlki, erkekle kadının üreme beklentilerinin tamamen farklı olduğu düşüncesidir. Bu düşünceye göre erkekler üreme ölçeğinde ya "sıfır"a düşer ya da "kahraman"a yükselir; ya üreme ölçeğinde sondan birinci ya da çoğu kadını tekeli altında tutan ve çoğu çocuğun babası olan bir avuç şanslı baş belasından biri olurlar. Kadınlarsa daima, benzer sayıda çocuk doğuran ya da annelik konusunda aynı beceriye sahip elemanlar olarak görüldü. Bu nedenle, erkeklerin olağanüstü hırslı ve rekabetçi olmakta fazlasıyla güçlü güdüleri varken kadınlar bir sürü çocukla meşgul olarak geride durmak için ellerinden geleni yaptılar.

DNA parmak izi tekniklerinden yararlanarak babalığa dair kapsamlı çalışmaların dahil edildiği güncel araştırmalar bu folk kültürünün köküne kibrit suyu ekti. Çoğu türdeki alfa erkeğinin tahmin edilenden daha az döllediği ve söz konusu başarısızlıkların kimi durumlarda sperm yoğunluğunun göstergesi olduğu ortaya çıktı. Öte yandan, dişiler arasındaki verimlilik değişkenliği öncesinde inanılandan çok daha fazla. Bazı kadınlar çocuk doğurma ve bakmada diğerlerine oranla çok daha iyi ve bu süper-anneler toplum içinde dinamo etkisi yaratıyor. Örneğin, Jane Goodall'ın uzun süre üzerinde çalıştığı Gombe şempanze ordusundan biri, şempanze tarihinin en mahsuldar canlısıydı. Dokuz yavrusundan biri hariç hepsini yetişkinlik çağına getirdi; ortalama bir şempanze annede görülenin iki katı bir başarı oranı. Flo aynı zamanda bir araştırmacının görüp görebileceği en güçlü dişi şempanzeydi. Bir şempanzeyi kolaylıkla ganimetle dolu bir alana girmekten men edebilirdi (en üst seviyedeki, daha yapılı erkekler hariç); astları da onu tımarlamak için birbiriyle yarışıyordu. Flo öylesine güçlüydü ki kız çocukları, her dişi şempanzenin ergenliğe girdiğinde yapmak zorunda olduğunun aksine, doğdukları yeri terk etmemeyi başarıyordu; o kız çocukları bunun karşılığında güçlü, verimli aile reisleri oluyordu.

Primatolog Sarah Blaffer Hrdy olağanüstü kitabı *Mother Nature: Maternal Instincts and How They Shape the Human Species* (Pantheon, 1999) kitabında, "Flo gibi anne şempanzeler yalnızca şefkatli besleyiciler değil aynı zamanda girişimci hükümdarlardır," diye yazar. "Bir dişinin statü kavgası, bir diğer ifadeyle azmi, yavrusunu ve torunlarını yaşatma becerisinden ayrı tutulamaz." Hrdy'nin bakış açısına göre; bölgesel etki için yaygın mücadele duygusu, yüksek statüyle başarılı anneliğin kavuşması sonucu dişi primatın zihninde programlanmıştır.

Evro-psikoların kadın mücadelesini yarı yolda bırakmasının bir diğer sebebi; kadınların güçlü, azimli, sağlam erkeklerle çiftleşerek dolaylı yollar-

dan statüye ya da güce erişmeye çalıştıklarını düşünmeleridir. Bu varsayım daha büyük bir öğretinin; kadınların erkeklere diğer dişi primatlardan çok daha fazla ihtiyaç duyduğu düşüncesinin bir parçasıdır. İnsan yavrusunun (anlatıldığına göre) uzun süreli çaresizliği bunu tek başına kaldıramaz; aşkın, romansın ve adanmış babalığın evriminden de bu görülebilir. Kadınların yavrularını büyütmek için yardıma ihtiyaç duyduğu, hatta diğer dişi ape'lerden çok daha fazla ihtiyaç duyduğu doğrudur. Öte yandan en güncel antropolojik kanıtlara göre kadınlar bu desteği birden fazla taraftan ister: erkeklerden, akrabalardan, yaşça daha büyük çocuklarından. Kimi geleneksel kültürlerde yaşı büyük kadınlar, genç akrabalarının refahı için kaçınılmaz unsurdur; diğer kültürlerde kadınlar erkek kardeş, amca/dayı ve erkek kuzenin yardımına eşlerinin nihai tutsaklığından daha çok bel bağlar; başka yerlerde kadınlar çok çeşitli kanallardan gelen katkıları kabul eder. Antropolog Meredith F. Small, *Kids: How Biology and Culture Shape the Way We Raise Our Children* (Doubleday, 2001)'da dünyada süregelen çocuk bakımının yüzde 90'ı büyük kardeşlerin sorumluluğunda olduğunu belirtir.

Özetle; kadınlar, çağlar boyu ve dünya şekil değiştirirken, çocuk bakımı problemlerine çözüm arayışlarında oldukça yaratıcı ve farklı koşullara uyum sağlayabilen tutumlar sergilemiştir. Öyle ya da böyle, hep devlet ananın kollarında yaşadık. Erkekler, adanmış babalık özelliklerini her zaman göstermezler. Geoffrey F. Miller, *Sevişen Beyin: Eş Bulma Süreci İnsan Doğasını Nasıl Belirledi* kitabında bahsettiği üzere, babalık olarak görülen davranışların çoğu kişinin eşini etkilemek ya da muhtemelen etrafındaki diğer dişilerin ilgisini çekmek için başvurduğu bir tür flört biçimi olabilir. İyi bir babalık davranışı annelik davranışıyla aynı şey üzerinden; yani yavrusunun hayatta kalma şansını artırma arzusuyla tanımlanıyorsa, Miller "niçin bunca babanın boşandığı ya da terk ettiği kadınların çocuklarına neredeyse hiçbir yatırım yapmadan avantacı tiplere döndüğünü" soruyor. Nihayetinde DNA babalık testi son derece yeni bir icat ve "annenin bebeği, babanın belkisi" mısralarıyla özetlenen çirkin erkeksi korkular göz ardı edilecek cinsten değil.

Babalık şüphesi, sorumluluklarından kaçmaya meyilli çenesi düşük babalar doğuruyorsa, o zaman aynı şekilde hem kendi geleceklerini hem de çocuklarının refahını, alfa da olsa, tek bir erkeğe bağlamak konusunda kafa ütüleyen bir kadın modeli bekleyebiliriz. Bir kadın, onu kolaylıkla terk edebilecek, avlanırken ölüp gidebilecek ya da sahtekarın teki çıkabilecek bir erkekle sırf azimli diye evlenme fırsatı uğruna, kişisel güç mertebesine ulaşma ya da kaynaklara erişebilmede güvenilir bir rotanın izini sürme girişiminden

vazgeçtiğinde ne büyük bir aptallık yapmış olur. Kadınların tüm beklentilerini eşlerine bağlamak için "evrilmiş" olduğunu düşünmek cezbedicidir çünkü tarihin (bir de Jane Austen'ın) tozlu sayfalarında çoğunlukla gördüğümüz şey budur; aslına bakarsanız kadınların kocalarına aşırı oranda bağımlılığı oldukça yeni bir durum. Bu bağımlılık temelini boşanmayı güçleştiren ve evlilikten cayanı cezalandıran güçlü yasalardan alıyor. Son yıllarda gevşetilen boşanma yasalarıyla beraber, ekonomik anlamda tamamen kocasına muhtaç olan kadınların, evlilik sonlandığında ağır finansal zorluklarla karşılaştığı, çocuklarıyla birlikte yoksulluk sınırına varacak noktaya geldikleri görülmektedir. Böylesine tehlikeli bir "erkeğim ekmeğimdir" stratejisinin yasal sistemin olmadığı, kronik açlık tehditleriyle yüzleşildiği tarihöncesi dönemlerde ortaya çıkmış olabileceği ve ısrarla sürdüğü düşüncesi bana tamamen gülünç geliyor. Azimli, kurnaz ve evet, yaratıcı, rekabetçi ve agresif olmak her zaman daha iyidir. Mertebe kazanmak, ticaret öğrenmek, maaş almak, önce öpüp sonra da bir temiz geçirmek her zaman daha iyidir. Şayet bir şeye bel bağlayacaksanız bu, adınıza kayıtlı banka hesabınızdan başka bir şey olmasın.

Bilimsel Metot: "Bostan Korkuluklarının DNA'sı Olur mu?"

The American Scholar (2003)

KISA SÜRE ÖNCE "Hayal gücü Sohbeti" gibi matrak başlığı olan bir seminere panelist olarak çağrıldım. Üç saat boyunca, tuvalet molası bile veremeden "Hayal gücünün Doğası ve Bunu Yaşamımızda Kullanma Biçimimiz" gibi karmaşık bir konuyu incelemekle sorumlu tutuldum. Esnememek, somurtmamak, saatime bakmamak ya da seyircilere, "Bunun için para mı verdiniz?" diye sormamak için kendimi zor tutuyordum ki konu hayal gücünün kalıtsallığına geldi. Birden kendimi doğum yanlılarıyla (natalist) çevrili buldum ve bu zırvalık giderek çekilmez bir hal aldı.

Beş konuşmacı arkadaşıma göre, zengin bir hayal gücüne ya doğuştan sahip olurdunuz ya da olmazdınız. Onu öğrenemez, başka birine aktaramaz, eBay'dan sipariş veremezdiniz. Kalıcı eserler bırakan, tek kişilik gösteriler düzenleyen ya da güçlü bir hayal gücünün genetik temelini çözmüş çok az şanslı insan vardır. Diğerlerine gelince; beynimizin kalıtsal topografisiyle, "doğuştan yetenekli olduğu aşikâr" denilen o dokunaklı duruma sonsuza dek terk ediliriz.

Bir diğer ifadeyle, katılımcılar sanılandan çok daha büyük bir hezimetle karşılaşmıştı. Çoğu, hem kendilerine hem öğrencilerine hem de kurullarındaki despot yöneticilere yaratıcı düşünmeyi öğretecek yeni fikirler duymayı bekleyen bir grup öğretmen ya da sanat eğitmeniydi. Fakat en sonunda gelinen nokta, maalesef, bunun imkânsız olduğuydu.

Pekâlâ, ben doğuştan bir korkak olabilirim, hanımevladı gibi yetiştirildiğim yılları sayıyorum; fakat bu fikir boğazımı düğümledi, tüylerimi ürpertti, öfkelendirdi. Hayal gücü sonradan kazanılmaz, doğuştan kazanılır,

öyle mi? Ne hımbılca bir düşünce! Yaratıcılığı geliştirmede son derece etkin olduğu kanıtlanan metotlardan bahsettim. *Science* dergisinde, yeni yaratıcı reklamlar hazırlamak için talimatlar sunan bir bilgisayar algoritması geliştirildiğini anlatan makaleden bahsettim. Araştırmacılar oluşturdukları altprogramla, iki temanın görsel elementlerinin eşleştirilip yepyeni özgün kombinasyonların oluşturulduğu bir "yenileme eşleştirme şablon"u geliştirmişler. Bilgisayar, söz konusu kodu izleyerek olağanüstü derecede ustalıklı yerleştirmeler oluşturdu. Örneğin bir havayolu şirketinin dakiklik performansını vurgulayan bir reklam yaratması istendiğinde, algoritma minik bir uçakla guguklu saat resmi verdi. Söz konusu programdan, Apple bilgisayarlarını "kullanıcı dostu" olarak tanıtması istendiğinde, algoritma bu kez elinde bir demet çiçekle masaüstü terminalinden bir el tasarladı.

Yenileme eşleştirme programı ya da benzer zihinsel altprogramlar herkese öğretilebilir. Trük mü? Öyle diyelim. Jackson Pollock'un tablosu da bir tür trüktür. Cornell kutusu da öyle. Çiçekler, kelebekler, bir çocuğun gülüşü de trüktür; hepsi de sizi cezbetmek, âşık etmek, hilebazlığın cafcafına kapılmanızı sağlamak için tasarlanmıştır.

Sağlıklı bir hayal gücünün bir beceriden ziyade tanrı vergisi olduğunu söylemek diye homurdanmaya devam ettim, kişinin matematikte iyi ya da kötü olduğunu söylemeye benzer; cebirden C alan her Amerikalı çocuğun yegâne savunmasıdır. Amerikalı ve Asyalıların matematikte başarı atfettiği çeşitli sebepleri inceleyen çalışmalardan bahsettim. Amerikalılar yetenekten ve rakamlarla doğuştan becerikli olmaktan söz ediyor. Asyalılar ise çok çalışmaktan. Uluslararası yarışmalarda birinci çıkan bilin bakalım hangisi?

Panelist arkadaşlarımdan birkaçı bu noktada şu cevabı yapıştırdı, "Asyalılar matematikte başarılı, evet tabii, ezber matematiğinde. İş yaratıcılığın ve zekânın gelişmesine geldiğinde, hadi yüzleşelim, Amerikalılar malı götürür. Asyalı eğitim sistemi inovasyonu bastırır; biz seranatla karşılarız. Yaşasın bizim takım! Genlerimize yol açın! Biz Hayal gücü Milletiyiz!

İtiraf ediyorum, o öğleden sonra, esnekliğin gücüne ya da hayal gücünün geniş pazar değerine, kendim de dahil, kimseyi ikna edemedim. Parlak bir yaratıcılık grafiği, güçlü bir çalışma kapasitesi, tam teşekküllü kişisel yazgı bahşedildiğinde birinin Shakespeare, Leonardo ya da George Eliot gibi hayal gücü geniş biri olabileceğine gerçekten inanıyor muyum? Hayır. Bana kalırsa, bu "insanlar", bu ölümsüz isimler gerçek birer mutant. Türdeşlerinin kavrayıcı kuyrukları ya da kaşlarından uzayan antenleri olmayabilir fakat

uzaylı yaşam formundan çıkmış gibi davranıyorlar; bebekken piyano başına geçip menuetler besteliyor ya da üniversite döneminde evrensel hareket yasalarını keşfediyor. Bunlar normal davranışlar değil. Bunlar on milyonda bir görülecek davranışlardır ve taşıdıkları jenotip, fenotip, arketip ve stereotiplerin insan doğasıyla ya da insan terbiyesiyle ilgili olduğunu söylemek, kardeşimin ona verdiğim borcu ödeyip ödemeyeceğini Bill Gates'in servetine bağlamaya benzer.

Dağılım eğrisinin en alt kuyruğunu kessek ve "Burada bir yerdesin ulan!" diyen bir çan eğrisi istesek, insan yaratıcılığının bu normal aralığının ne kadarı genel anlamda genleri, evrimi, hormonları ve diğer "biyoloji" unsurlarını kapsadığını, bu sebeple çekirdekten çıkma, kişinin kanından canından, değiştirilemez, iade edilemez bir şey olarak görülen "doğal" kategoride kabul edilebilir? Ayrıca, tam tersine, ne kadarı "terbiye", namı diğer "çevre"dir yani ebeveynlerin, yaşıtların ve mahallenizdeki papazın size nasıl davrandığı gibi incelikleri; bebekken birinin beşiğinize altmış beş dolarlık Lamaze süslerinden takıp takmadığını; çocukken yazlarınızı Adirondacks'ta kano yaparak mı yoksa Bronx'taki apartman katınızda hamur oynayarak mı geçirdiğinizi kapsayan o görkemli bohça. A kategorisinin önemini kategorik olarak görmezden mi geliyorum? Ben de o at gözlüğü takan beyaz sayfacılardan; çıngıraklı yılanların bile yerinde eğitim verildiğinde mutlu vejetaryenler olabileceğine inanan evrim karşıtı sosyal konstrüktivistçilerden mi oluyorum? Yoksa genlerin önemli olduğunu, Charles Darwin'in oldukça aklıbaşında bir adam olduğunu ve tek yumurta ikizlerinde vurgulanan farklılıklar ile aynı pijamayı giymeye zorlanan çift yumurta ikizleri arasındaki karşılaştırmalar sayesinde insan doğasının çoğu çıkmazının çözülebileceğini kabul mü ediyorum?

Ah, ben bunu hep yapıyorum. "Biz insanlar"ın biyolojik temellerini anlamaya çalışan geniş ve incelikli bir araştırma girişimini tiye alıyorum. Ağzımı açmalıyım. Tarafımı belli etmeliyim. Bir sayısal değer belirlemeliyim. Yalnızca alel-gen çiftine ve hücrelere yüzde kaç oranında yaratıcılık payı atfetsem; tüm özellikler düşünüldüğünde ne kadar atfetsem? Hangisi daha büyük olur? Son dönemlerde ve çok da yerinde olarak, biyolojinin altın çağında yaşamadığımızı unutmamam gerekir. James Watson ile Francis Crick DNA'nın çift sarmallı yapısını keşfedeli altmış sene oldu. Fare, sinek, ornitorenk gibi diğer iki yüz türün genomunun yanı sıra insan DNA'sının üç milyar altbirimini deşifre ettik. DNA'nın önemli, heyecan verici ve analojiler açısından bir cazibe merkezi olduğunu öğrendik; adeta bir kutsal kâse,

mukaddes kitap, bir tasarım, özel bir tarif, fosil kalıntı, tüm alışverişlerin merkezi, tüm organizmal soyun mavi elbisemizde bıraktığı sperm lekesi.

Bu kadar inişli çıkışlı bir hükümdarlık üzerindeki genomik araştırmayla, özün kendisini deşifre etmeye yakın olduğumuz sonucunu çıkarabiliriz ama esasında, o küçük ornitorenk henüz yumurtlamadı. Genom topluluklarımızın üretkenliği ve biyoloji genelindeki etkileyici gelişmelere rağmen, bugün davranışlarımızın nöro-kimyako-genetiko-heyho altyapısını bir yüzyıl ya da milenyum önce anladığımız kadar anlayamıyoruz. Şaşkınlık yaratacak cinsten tekrarlamalar ve kulakları sağır eden suçlamalarla dolu birçok hipotez, birçok düşünce var; fakat davranış genetiği ile evrimsel psikoloji gibi alanlarla ilgili en kayda değer şey, sonuçların yüzeysel doğrulamalara ya da makul alternatif açıklamaların yıpratıcı etkilerine karşı koymada başarısız olduğudur. Son zamanlarda birinci sayfalardan sonu gelmez belirsizliklere düşen nükleik özellikler arasında, genlerin yenilik arayışı, erkek cinsel yönelimi, nevroz, şizofreni, manik depresif hastalık, alkolizm, uyuşturucu bağımlılığı, dikkat eksikliği, şiddet, toplum içinde saman alevi gibi davranma eğilimiyle bağlantılı olduğu vardır.

Evrim psikolojisine gelirsek; bu cesur yepyeni Darwinizm, kestaneleri yeniden kavurmak ve doğruları kanıtlamaktan başka ne yaptı? Yani: Hileleri sevmiyoruz. Yüksek statüyü seviyoruz. Çocuklar yaşıtlarını taklit eder. Çakıl taşlarını yontarak sert, tehlikeli objelere dönüştürmeye başladığımızdan beri böyleyiz;şimdi daha derin tuzaklar kazmayı, daha yüksek statülere erişmeyi ve başka çocukların taklit ettiği çocuklar doğurmayı öğrendik. Evrimsel biyolojiye bayılıyoruz ve bilim yazarlığı kariyerime başladığım 1980'lerin başından beri bu konuda yazıyorum. Davranışlarımızın çoğunda, açık açık tarihöncesinin mirası irrasyonel bileşenler yatıyor; örneğin, atalarımız günlerce aç kaldığı için, her önümüze konan bol kepçe porsiyonu tek seferde yiyip yutma gereği hissetmemiş gibi.

Öte yandan, Darwinizmin mizacından gelen o parti-kurdu cazibesine rağmen, evrimsel psikologlar bu konuda zorbalık yaparak ya da kendilerini acındırarak tüm eğlencenin tadını kaçırıyor. İnsan davranışıyla ilgili bir önerme ortaya attıkları zaman, biri karşı çıksa ya da tezat yönde bir kanıt sunsa, onları eleştirene dünyanın düz olduğunu iddia eden kişi gözüyle bakarlar. İş dünyasının ağır toplarından David Buss tam da bu "olgun" tutumu, geçtiğimiz ekim ayında, erkekle kadın kıskançlığı arasındaki farklılıklara dayalı biricik tezine karşı çıkan bir makaleyle karşılaştığı zaman sergiledi. Buss'un uzunca bir süredir iddia ettiğine göre; bir erkek kadınının başka-

sıyla oynaştığı düşüncesi karşısında kıskançlık duygusuna kapılırken (kim başkasının piçini beslemek ister ki?), kadın erkeğinin başka bir kadına âşık olduğu ve kaynaklara ulaşım becerisini başka kanala aktardığını düşüncesi karşısında kıskançlık duyar. Peki Buss, araştırmaları sonucu kıskançlık duygusunda cinsiyet ayrımının olmadığını, partnerinin başka biriyle birlikte olma düşüncesini, kaçamak yapması düşüncesinden daha incitici bulma eğiliminin her iki cinsiyet için de eşit şekilde geçerli olduğunu ortaya koyan Northeastern ve Yale üniversitelerinin çalışmasına nasıl cevap verdi? *New York Times*'tan meslektaşım Erica Goode'ye, "İnsanlar her zaman evrime direnç göstermiştir," diye veryansın etti. "Psikolojide bilimsel bir devrimin ortasındayız." Fakat geceye nam salmış kara muhafız her yerde hüküm sürer. Ama Buss'un cefasının soylu emsalleri var. "Katolik kilisesinin Galileo'yu affetmesi dört yüz yıl sürdü," diye iç çekti. "Bu da bu kadar uzun mu sürecek?"

Peki "bu" tam olarak nedir? Evrimsel psikologların inandığı tam olarak nasıl bir evrim? Türümüzün imzası; kültürel evrim değil. İnsan kültürlerinin genetik evrimden çok daha hızlı evrildiğini görmek için ne Galileo'ya ne de teleskobuna ihtiyaç var. Diller evrilir, ekonomiler evrilir, dinler, şampuanlar ve diş macunları baş döndürücü hızla evrilir; bunun yanı sıra, DNA'mız her bin küsür yılda bir, tek bir baz değişimini yönetemiyor. Kültürel evrim bizim yaptığımız bir şey ve her daim bizim hızımıza yetişir; geçmiş ne kadar gözümüzde tüterse tütsün.

Bu çok da radikal bir fikir değil; ancak evrimsel psikoloji literatüründe neredeyse hiç yok. Son günlerde *Human Nature* dergisinde yayımlanan bir örneği ele alalım; İspanyol araştırmacılar, ulusal gazetelerin şahsi ilanlarını* inceleyerek erkeklerin temel tercih ölçütlerini kavramaya çalıştılar. Bu sonuçlar ışığında, evrimsel psikolojiyle ilgili en gözde teorilerin doğruluğu yine kanıtlanamadı. Araştırmacılar ilan veren yaşça daha büyük kadınların sosyoekonomik statüsü yüksek bir partner istediğini keşfetmişti, genç kadınlar ise erkeğin portfolyosundan ziyade daha çok görünüşüyle ilgiliydi. Bu nasıl olabiliyordu ki? Evrimsel psikoloji modeli, kadınların varlıklı erkeklere ihtiyaç duymak için evrildiklerini, güzel yüz ve kum saati ölçüler arayışında olması gerekenin erkek olduğunu söylüyor; genç kadınlar bunu anlamıyor mu?! *Senyoritalar* bu finansal bağımlılığın, ayrı dünyalar teorisinin bir parçası olarak, ilgili dişi genomunun derinliklerine kazındığını fark etmediler mi? Biliminsanlarının başka seçeneği yoktu. Kendilerini riske atmak zorunday-

*"Yalnız Kalpler Sütunu" gibi kurumların dışında şahısların verdiği ilanlar için kullanılan bir terim. –çn

dılar. Genç kadınların kendi geçimlerini sağlamaları ve bunun için artık bir erkeğe muhtaç olmamaları "erkek tercihindeki odağı değiştiriyor olabilir," diye yazdılar. "Hipotezimize göre evrim, bireylerin seçimlerini sosyal ve ekonomik koşullardaki değişimlere tepki olarak adapte ederken birtakım davranışsal esneklikleri mümkün kılar."

"*Bizim* Hipotezimiz" mi? Ya da "bizim *Hipotezimiz*" mi demeliyim? Özellikle eş seçiminde, çevresel değişikliklere tepki olarak "birtakım davranışsal esnekliklere" izin vermeyecek bir zihin kuramından gerçekten söz edilebilir mi? Seçim kavramının kendisi, çeşitli seçenekler arasında artıları ve eksileri ölçüp tartma, ardından da gidip *seçme* kapasitesine bağlı değil mi?

Yine hayal gücünü; bunun yaradılıştan gelen bir beceri olduğunu, bazılarının bu konuda daha iyi olduğunu ve vah ki ne vah, hayatın adil olmadığını söylemenin ne anlama geldiğini düşündüm. Öncelikle "iyi bir hayal gücünü" nasıl tanımladığımız ve ölçtüğümüzle ilgili belirgin bir sorun var. Dahiyane senaryolar yazan birinin hayal gücü, ergonomik kar küreği yapan kişiden görece daha mı fazla? Bu nedenle, ilk aşamada hem iş hem zevk hem de ebeveynlerimizi utandıracak oldukça gösterişli bir hayal gücüyle evrildik? Peki bu özellik nereden geliyor sanıyorsunuz? Hayal gücünüzü kullanın! Kullanamıyorsanız bir evrim psikoloğuna sorun.

Hayal gücünün temel kaynağıyla ilgili kehanetlerde bulunmaya çalışmakla ilgili bir diğer problem, insanı delirten güvenilmezliğidir. Kimi kişisel özellikler bir ömür boyu şaşırtıcı bir biçimde hiç değişmez. Huysuz çocuklardan mızmız yetişkinler çıkar, doğuştan optimistler bakımevlerinde çalışır, yoga dersine ya da kitap kulübüne yazılır. Fakat aşırı değişken özelliklerden bir örnek görmek isterseniz, satış rekoru kıran kitabının hazırlık sürecindeki romancıya bakın. Beti benzi atmış, parmaklarına inme inmiş, bilgisayar ekranı da bomboş! En sağlam dâhilerimiz bile arada sırada aydınlanmanın anahtarını kaybedebilir, bu yüzden Handel'in çoğu müziği Handel'in diğer müziklerine benzer, böylece muhteşem İngiliz selefi Henry Purcell'i rahatsız edici derecede andırır.

Özetle, yaratıcılığın yüzde kaçı biyolojiye, yüzde kaçı çevreye atfedilebilir konusunda hiçbir fikrim yok. Bu konuda ne zaman rakamsal bir değer duysam, derinlemesine şüpheci yaklaşıyorum. Sürekli insan doğasının rahatsız edici, acımasız ve kendi kendine zarar veren özelliklerini derinlemesine düşünürken buluyorum kendimi: şiddetli dedikodudan aldığımız zevk; ahkâm keserek başkalarını sindirmek için duyduğumuz heves; insan yaratıcılığının büyük bir kısmının tarih boyunca silah üretimine adanmış olması; bebeklerin

çocuk, çocukların genç olması ve tam evlat katili olmaya ramak kalmışken, önce onların sizi terk etmesi. Bilimin benliğin mozaiğiyle ilgili söyleyecekleri olduğuna ve sırf bugüne kadar fazlasıyla hayal kırıklığı yarattı diye bu girişimi hafife almamak gerektiğine artık ikna oldum. Köhnemiş *Doğa mı Çevre mi* davası, hak ettiği aşağılamayla er ya da geç düşecektir. Bu, hileli bir ikiliktir; hep de öyle oldu. Birçok biliminsanı yıllardır bunu iddia ediyor; iyileri ise buna açıklama getirdi ve gerçek etkileşimciler olmayı denedi; doğa-çevre birlikteliğinin önemini ne kadar iyi bildiğimiz hakkında atıp tutmanın ötesine geçmeyi amaçladı.

Öz ile ortam arasındaki bağı; bu özgün helezonu nasıl anlayabileceğimizle ilgili birkaç örnek vereceğim. En basit haliyle, bağışıklık sistemini düşünün. Bağışıklık sistemi neredeyse sihirlidir. Ona yepyeni bir mikrop verin; daha önce hiç karşılaşmadığı, yıldız, pentagon, futbol topu şeklinde bir şey ya da bir tutam hasır verin. Önemi yok: Bağışıklık sistemi dakikalar içinde ona saldıracak en doğru aracı; Baryshnikov'un likrasını doldurduğu gibi düşmanına cuk oturacak antikoru tasarlar. Napoleon kompleksli her çürük rinovirüse karşı koyan bağışıklık proteinlerini belirlemeye yetecek kadar genimiz yok; ayrıca on binlerce gen ve proteinine ihtiyacımız yok. Bağışıklık sistemi, birkaç başlangıç proteinini, kısa zincirleri, uzun zincirleri, V zincirlerini, J zincirlerini kesip yapıştırarak örgütlenir. Bir yaratım başladığında, düşmana savaş açıldığında, bağışıklık sistemi bu kombinasyondan daha fazla üretir, coşturur. Bağışıklık sistemi mikrokozmostaki evrimdir; daha başka ve hızlı bir şeyler düşünelim, en başarılı örnek ile kitlesel amplifikasyonun seleksiyonu ardından yaşanan manik değişim. Bağışıklık sistemi gittikçe değişen ortama karşı koyabilmek için tasarlanmıştır. Bu büyük esneklik ve duyarlılık, tek başına bile, genomun "bütünleşik" parçasıdır.

Bağışıklık sistemi nasıl işliyorsa, davranış da öyle işler: şuraya nükteli bir söz, buraya tüylü bir otriş, omuzları dikleştir, bir gülümseme yapıştır ve test uygulamasına geç. Alay ederlerse, bırakın; severlerse artırın. Böyle davranmıyor muyuz? Bizi izleyenleri izlerken kendimizi de izlemiyor muyuz; geri sarıp kolu çekiyor; biraz kıkırdayıp ardından silkeleniyor ya da ifadesiz bir surat ifadesiyle, heyecanlı numarası yapıyor, eğilip siper alıyor, tüm bu sürede doğal, kendimiz gibi davranmayı umuyor fakat hiçbir değişiklik olmadığında canımız sıkılıyor, yarın daha iyi olmayı kafamıza koyuyoruz, öyle değil mi? Bunu düşündüğünüzde, her yeni sosyal karşılaşma bir tür bağışıklık tepkisi gibi gelmiyor mu: dost ya da düşman, dokuya uyumlu ruh eşi ya da şeker kaplı parazit?

Aslında dışarıyla içeri, sizle evren arasındaki sınır her daim geçirgendir; pazarlıkçı, aracı, flörtöz, kırıştıran tiplerden. Kemirgen ailesinden bir örnek verelim. Fareler sık ve erken yavrular; bu da demek oluyor ki bir anne fare doğum yapar yapmaz, daha yavrusunu emzirirken gidip tekrar hamile kalır. Yuvadaki on iki yavrunun on ikisi de yaşamaya ve emmeye devam ederse, bir sonraki posta büyük olasılıkla altı kız altı erkek olmak üzere eşit bir karışım olacaktır. Fakat anne, emzirdiği yavrulardan bazılarını kaybederse, bir sonraki düzine çoğunlukla dişi olacaktır. Bu nasıl olur? Yuvası dağıldığında çoktan hamile kalmışsa, beklemede olan embriyolar nasıl adaptasyon sağlayıp kız kardeş sürüsü olarak peyda olabilir? Sonradan ortaya çıktığına göre, annenin bedeni kocaman bir ses teli gibidir, dünyanın ona ilettiği şeyi anında özümser. Birkaç adet ekstra embriyo taşır. Memelerinin tümüyle meşgul olduğu hissiyle, dişi embriyolar kadar erkek embriyolara da yerleşmek için biyokimyasal izin verilir. Fakat memelerden biri, bir süreliğine boş kalırsa, annenin bedeni kan akışını keserek erkek embriyoları beslemeyi bırakır, bunun yerine ekstra dişi embriyoları besler. Gördüğünüz üzere, kız çocukları sıkıntılı zamanlarda sarıldığınız cinsiyettir. Kız çocukları geleceğe atılan en güçlü kamçıdır.

Bu hikâyedeki en önemli şey her adımının hesaplanmasında, her noktanın dikkate alınmasında, beden ile davranış arasındaki ses köprüsünün dikte edilip yorumlanmasındaki hassasiyettir. Bu tür etkileşimler insanın gebelik sürecinde de ortaya çıkıyor mu? Kız çocuğu ya da erkek çocuğu doğurmamızda sağlık durumumuz, kocalarımızın ter kokusu ya da komşularımızın durumu gibi işaretler etkili oluyor mu? Ne zaman kızımı otobüs durağına götürsem ve okulu karma olmasına rağmen, onunla birlikte otobüs bekleyen her çocuğun kız olduğunu gözlemlediğimde kendime bu soruyu sorarım. Otobüs geldiğinde, bizim tek cins dokuzluk penguenler sırayla biner. Her nedense, 1996'da mahallemiz kız çocuğu nüfusunda patlama yaşanmıştı. Suyundan mı, hamurundan mı, yüksek basınçtan mı yoksa akranların baskısından mı, bilinmez. Muhtemelen alakası yok. Saf kör talih diye bir şey varken niye doğa mı çevre mi tartışmalarıyla uğraşıyoruz?

Zıt Kutuplar Birbirini Çeker mi? Gerçek Hayatta Değil

New York Times (2003)

EŞCİNSEL İLİŞKİYİ SUÇ SAYAN yasayı geri çevirerek, "eşcinsel evliliğin" önünü açtığı için Teksas Yüksek Mahkemesi'ni eleştiren Yargıç Antonin Scalia'nın haklı olduğunu düşünelim. Bu noktaya ilk ulaşan ülkenin Kanada olmasının yanında, eşcinsel evlilikler neden bu kadar önemli ki?

Sonuçta, aynı cinsiyet kromozomlarına sahip iki insan birbirini ömürlük eş olarak seçtiğinde, biliminsanlarına göre çoğu heteroseksüeller için de geçerli olan "eş seçimi" stratejisini biraz daha vurgulamış oluyorlar.

"Evet!" cevabının azımsanmayacak enerjisi hakkında ortaya çıkan yeni bir rapora göre, insanlar eş seçerken en iyi bildikleri şeyi arıyorlar: kendilerini. Güzel insanlar güzel eşler arıyor. Kalantorlar Prada giymiş eşlerin peşindedir. Aileye, çocuklara ve kalabalık bayram sofralarına düşkün olanlar her gece yanı başında tüm güzelliğiyle horlayacak birinden başka bir şey istemezler.

"Boyu boyuna huyu huyuna" düşüncesi, gazetelerin evlilik ilanlarını tarayıp çiftlerden bazılarının farkında olmadan ensest ilişki içinde olduğundan şüphelenenleri şaşırtmayabilir, fakat ortaya çıkan yeni sonuçlar, evrimsel psikoloji olarak anılan neo-Darwinizm alanından türeme "eş seçiminde erkek-kadın farklılıkları" hakkındaki bazı önemli iddialarla çelişmektedir.

Alanın en ses getiren önermelerinden birine göre, erkekler eşlerinin fiziksel görüntüsüne çok daha fazla önem verirken, kadınlar taliplerinde zenginlik ve azim aramaya yatkınlar. Hikâyeye göre eş seçimi modüllerindeki bu ayrılık, Scarsdale'deki sevimli fakat çirkin finansörün Bronx'lu gösterişli bir kadın garsonla evlenmesiyle sonuçlanabilir: Erkek, kadının evrimi gereği arzuladığı kaynaklara sahiptir; kadın ise büstiyeri, simetrik elmacık kemikleri

ve çekici dekoltesiyle doğurganlığını ve genetik kusursuzluğunu kanıtlar.

Öte yandan Cornell'de Nörobiyoloji ve Davranış Bölümü profesörlerinden Dr. Stephen T. Emlen ile eski öğrencisi, şimdilerde Santa Barbara'daki Kaliforniya Üniversitesi'nde Ekolojik Analiz ve Sentez Ulusal Merkezi'nde görev yapan Dr. Peter M. Buston'ın raporu, erkekle kadının romantik algoritmalarındaki uçurumu destekleyecek yeterli veri sunmaz. Bunun yerine, uzun süreli ilişkilerde kimin ne istediği sorunsalının sonuçlarını araştırırken, araştırmacılar bir kadında ilk etapta güzellik arayan erkeklerin yüksek gelirli değil, kendini fazlasıyla yakışıklı bulan erkekler olduğunu; kendini zengin ve azimli gören erkeklerin ise eş seçiminde fiziksel güzellikten ziyade zenginlik ve statü arayışında olduğunu görmüştür.

Benzer şekilde, kendini çekici bulan kadınlar, potansiyel bir eşte sermaye gücünden ziyade çekiciliği ilk sırada tutuyor; ayrıcalıklı sınıfa mensup kadınlar ise resmi bir yemekte masadaki dört çeşit çatalın ne işe yaradığını bilen bir damat adayı arıyor. Benzer "Neden benden daha fazla yararlanmayasın?" ilkesi sadakat, güvenilirlilik, güçlü aile bağları, sağlık, çocuk yapma ve büyütme arzusu dahil olmak üzere araştırmada listelenen on özellikten her biri için geçerlidir. Kişinin eş seçimi ölçeğinde kişiliği düşük mü yoksa yüksek mi derecelendireceğinin en güçlü ön göstergesi, her şeyden önce katılımcının kendini aynı ölçekte birden dokuza kadar nerede konumlandırdığıyla ilintilidir.

Proceedings of the National Academy of Sciences'ta bu ay yayımlanan bulgular, yaşları 18 ile 24 arası değişen Ithaca'dan 978 kişi üzerinde yapılan bir araştırmaya dayanıyordu; deneklerin çoğu öğrenciydi ve hepsi de analitik bir sadelik sağlamak adına açık heteroseksüellerdi.

Dr. Emlen bir telefon görüşmesinde, "İnsanlar pek çok açıdan ruh eşlerini arıyor gibi görünür, bu da adaptif olarak mantıklıdır," dedi. "Peter ile ben evrimsel biyologlarız, bu yüzden ikimiz de mesela, prensip olarak neden insanların değer verdikleri birçok şeyde kendileri gibi hareket eden birini aradıklarını sorguluyoruz. Eğer siz de böyleyseniz, size uyan birini bulursunuz, ilişkinizde de daha az sorun yaşarsınız, uzun süreli bağlar kurma, başarılı bir şekilde çocuk yetiştirme şansını artırırsınız."

Homo sapiens gibi bebeklerin büyümek için on yıldan daha fazla zamana ihtiyacı olduğu bir türde eş bağının nispi gücü, köklü aileler ile *Jerry Springer** arasındaki farkı birebir açıklamaya yetiyor.

* ABD'de yayımlanan, genelde konukların birbirleriyle kavga ettikleri bir sohbet programı. –çn

Zekâ gibi göze çarpan özellikleri neden dahil etmedikleri sorulduğunda, Dr. Emlen araştırmayı sade tutmak ve başkalarının "doğurganlık potansiyeli"yle bağıntılı olduğunu varsaydıkları diğer özelliklere odaklanmak istediklerini söylediler. Bununla birlikte, Ivy League* öğrencilerinin çok geçmeden, zekâlarını beş, altı diye derecelendireceklerine kendilerini aile bağlarında hemen Lizzie Borden** konumuna yerleştireceklerini de ekledi.

Liverpool Üniversitesi'ndeki evrimsel psikoloji profesörlerinden Dr. Robin Dunbar bu çalışmayı "sağlam sonuçları olan sağlam bir çalışma" olarak nitelemiştir; öte yandan bazı yorumlamalarına karşı çıkarak insanların bir eşte gerçekte ne isteyebileceği (ideal olan) ile kabullenmeleri gereken şey arasındaki farkın dikkate alınmadığını söyler.

37 farklı kültürdeki 10 binden fazla öğrenci üzerinde eş seçimiyle ilgili yaptığı araştırmalarla ünlü, Teksas Üniversitesi'nde psikoloji bölümünden Dr. David M. Buss yeni raporla ilgili bir e-posta gönderdi: "Yazarlar birçok yeni şey ve birçok doğru şey ortaya koymuş; maalesef, doğru olan şeyler yeni değil, yeni olan şeyler de doğru değil." Dr. Buss'a göre, "benzerliklerin cazibesi" bilindik bir tarifedir; 1994'te yayımlanan *The Evolution of Desire* adlı kitabında bu konuya uzun uzun değinmiştir.

İnsanların oldukça fazla ortak özellikleri olan eşler arama yönündeki genel eğilimine rağmen, diye belirten Dr. Buss, partnerin görünüşüyle finansal kaynakları konusunda erkekle kadının göreli değerlerinde gözle görülür bir fark olduğunu kendisinin de, başkalarının da gördüğünü söyledi. Buss, "Yazarlar eş seçiminde cinsiyetler arası farklılık verilerini incelemeyi reddediyorlar," der. Bu tür farklılıklar incelenseydi, "hiç kuşkusuz verilerinde bulunurdu; dünya çapında yapılan onlarca araştırmada olduğu gibi," diye eklemektedir.

Dr. Emlen, evet diyor bu konuda, evet Dr. Buss ve diğerleri benzerliklerin birbirlerini çektiğini belirtmiştir, ama yine de eş seçiminde cinsiyetler arası uyumluluktan ziyade farklılıkları da vurgularlar; Dr. Buss'un kitabındaki ikinci ve üçüncü bölümlerin başlıkları bu bakış açısını yeterince iyi anlatır: "Kadınlar Ne İster" ve "Erkekler Başka Şey İster".

Buna karşın, Dr. Emlen yeni makalede cinsiyetler arası benzerliklerin vurgulandığını söyler: Kişinin öz algısı ile uzun süreli bir partnerde aradık-

* ABD'de Doğu eyaletlerindeki en kaliteli üniversitelerin oluşturduğu, binaların duvarlarını kaplayan sarmaşıklardan esinlenildiği düşünülen, Sarmaşık Birliği. –çn

** 1892'de yirmi altı yaşındayken Massachusetts eyaletinde babasını ve üvey annesini baltayla öldüren genç kadın. –çn

ları arasındaki benzerlikler; eş bulmakta ayna görüntüsü metoduna olan itimatlarındaki benzerlikler. İşte "yeni" olanın vurgulamalardaki bu değişim olduğunu söyler.

Dr. Buston akıllarda yer eden cinsiyet farklılıklarıyla ilgili verilerle ilgili telefonla yapılan bir röportajda şöyle der: "Evet, cinsiyet temelli ufak uyuşmazlıklar var. Evet, güzel kadınlar bir erkeğin parasıyla, yakışıklı bir adamın bir kadının parasıyla ilgilendiğinden biraz daha fazla ilgilenir. Ayrıca varlıklı genç erkekler karşı cinste, finansal refahtan ziyade görüntüye azıcık daha önem verir."

"Fakat bu etkiler, kendilerini fiziksel anlamda oldukça iyi bulan kadınların görünüş olarak kendilerine denk erkekleri tercih etme ya da varlıklı erkeğin ve kadının varlıklı eşler seçme ihtimaline kıyasla oldukça zayıftır," der Dr. Buston.

Söz konusu yazarlarımız, benzerliklerin cazibesi kuralını daha da güçlendirmek için şunu da ekler: Kadınların eş seçerken varlık, statü ve aile bağı ("doğru erkek" göstergeleri olarak görülen özellikler) konularındaki hassasiyetlerinin yalnızca yüzde 5 oranında farklılık, kadınların fiziksel cazibe ve cinsel sadakat algısıyla açıklanabilir (bir kadının doğurganlık değerini gösterdiği düşünülen araçlar); yüzde 35'ten daha fazla oranda farklılık ise kadınların zenginlik, statü ve aile bağlarına nasıl baktıklarıyla ilintilidir.

Yeni sonuçların ne kadar yinelenebilir olduğu ve diğer kültürlerdeki araştırmalara katkı sağlayıp sağlamadığı bilinmiyor. Makalenin yazarları, makale başlığında da "Batı toplumundaki" eş tercihleri hakkında tartıştıklarının altını çizmiş. Dr. Buston, son derece uyumlu eş bağının gerektirdiklerinin yeterince karşılık bulmadığı çokeşli kültürlerde, zevklerin ve ihtiyaçların değişkenlik gösterebileceğini söylüyor.

"En nihayetinde insanlar oldukça karmaşık yaratıklardır," dedi Dr. Dunbar. "İnsan-dışı primatlar yeterince kötüdür ama insanlar onlardan da beterdir."

Gönül işlerine gelirsek, aynanın diğer tarafında kimin olduğunu kim bilebilir?

Bir Gönülden Diğerine Uçmak Yalnızca Erkek İşi Değildir

New York Times (2009)

ABD'DE VE BİRÇOK BATI ÜLKESİNDE, bir çift boşandığında kadının ve çocuğunun ortalama geliri yüzde 20 hatta daha fazla oranda düşer; bir zamanlar aileye ekmek getiren yegâne kişiyken, şimdi eşinin boyunduruğundan kopan ve ender de olsa mutfak masraflarına yaptığı katkılar yerine çocuk nafakası vermeye devam eden erkeğin geliri ise yükselir. Çiçeği burnunda bekârımız böylelikle yeni, daha genç bir eş adayı bulup yeni aile kurmaya hazırdır.

İnsanın eşleşme geleneklerini inceleyen Darwin-yanlısı birçok gözlemcinin, uzun süredir seri tekeşliliğin sosyal anlamda harem-inşasının onaylanmış bir versiyonundan başka bir şey olmadığını savunması şaşırtıcı değil. Bu geleneksel evrimsel psikoloji senaryosuna göre, körpecik bir eşten zaman geçince başka bir körpeciğe geçen erkek, tek bir çatı altında kendi cemiyetini kuran sultan gibi "doğurganlığını maksimuma çıkarmayı", olabildiğince fazla kadından olabildiğince fazla çocuğun babası olmayı amaçlar. Bu, bilhassa güçlü erkeklerin tercih ettiği erkek stratejisidir, öyle değil mi? Seri ya da eşzamanlı olarak, He-Man'ler çok eşli hayat yaşar.

Kadınlarınsa bunun aksi olarak seriliğe doğuştan yatkın olmadığı düşünülür. Elbette, bir kız gençken flört eder ama bir aile kurduğunda durulmak için can atar. Ne de olsa, hayatı boyunca bakabileceği kadar çocuğa bakabilir ve boşanma yoksulluk riskini artırır. Bir sütü bozuk onu terk edip de mecbur kalmadığı sürece, aklı başında hangi kadın ikinci kez koşa koşa nikâh masasına gider ki? Yeni bir Rachael Ray spatula seti için mi? Bana fazladan mumluk ayırın, tek bir işi becerebilen bir tekeşliyim.

Öte yandan *Human Nature* dergisinin yaz sayısında yayınlanan bir rapora göre, Davis'teki Kaliforniya Üniversitesi'nden Monique BorgerhoffMulder çok güçlü bir kanıt ortaya koydu: Zorlu şartların hâkim olduğu ve annelerin çocuklarını yaşatmak için mücadele etmesinin gerektiği bazı Batılı olmayan kültürlerde, seri tekeşlilik asla sadece erkeğin oyuncağı değildir; erkeğin kurnazlığı ya da kadının enayiliği anlamına gelmez. Dr. Mulder'a göre, tam aksine; yaklaşık on beş yıldır yaşamlarını ve aşklarını incelediği Tanzanya'daki Pimbwe halkı arasında, seri tekeşlilik erkek egemen çokkadınlılıktan (polijini) ziyade kimi evrimsel psikoloğun yarı-fantastik diye değerlendirdiği stratejik bir cinselliğe daha yakındır: çokerkeklilik (poliandri), yani bir kadının birden fazla erkekten yararlanması.

Mulder'ın analizinde, nedense Pimbwe erkekleri kadın emsallerine nazaran birden fazla evlilik yapmaya daha yatkın olsa da, kadınlar koltuklarını bırakmıyor, hatta grafiğin en üst Zsa Zsa Gabor seviyesindelerse art arda beş ya da daha fazla evlilikle erkekleri gölgede bırakıyorlardı. Dr. Borgerhoff Mulder seri tekeşlilikten doğurganlık adına en fazla verimi alanın kim olduğuna baktığında ki bu, hayatın tehlikeli ilk beş yılını geçen çocuk sayısına göre ölçülüyordu, kadının az da olsa önemli bir avantaja sahip olduğunu gördü. İki kocadan daha fazlasıyla birlikte olan kadınlar, daha ağırbaşlı eşleşme hayatı olan kadınlara ya da evlilik sayısı ne olursa olsun erkeklere oranla, daha yüksek doğurganlık başarısına, daha fazla hayatta kalan çocuk sayısına ulaşıyordu.

Şaşırtıcı bir biçimde, kadın sericilerle erkek sericilerin profilinin ters orantılı işlediği ortaya çıktı. Kadınlar arasında, en fazla eş sayısına ulaşanlar en kaliteli eş, en çalışkan, en güvenilir ve Pimbwelilerin meşhur mısır birasını en az tatmış kişiler olarak görülüyor. Öte yandan, erkeklerde evlilik sayısı ne kadar artarsa, alıcı kitlesi de o kadar azalır ve içkici serserilerden olmaları muhtemel olurdu.

"Erkeklerin çok sayıda evlilikten fayda sağlarken kadınların sağlamaması ve kurban rolünde olmaları fikrine çok bağlıyız," diyor Borgerhoff Mulder, "Fakat benim verilerime göre Pimbwe kadınları stratejik olarak erkekleri ekonomik durumlarının inişine ve çıkışına uygun olarak seçer, bırakır ya da onlarla yeniden evlenir."

Başlangıç niteliğinde olsa da bu yeni analiz, Batılı olmayan bir kültürde evlilik ve doğurganlık şemalarından toplanmış çok daha kapsamlı ve özenli verilerden oluşturulur. Sonuçlar, "Light Evrim" denilebilecek içi boş genellemeleri, üniversite öğrencilerinin profesörünün anketlerine verdiği cevaplara

bağlı olarak belirlenen insan doğasının derinliklerindeki evrensel gerçekleri bir kenara koymanın altını çiziyor. Tarihsel ve kültürler arası boyutta, Dr. Borgerhoff Mulder'a göre "kadınların doğurganlık stratejilerinde olağanüstü bir değişkenlik yaşanmıştır."

New Mexico Üniversitesi'nden evrimsel psikolog Geoffrey F. Miller bu görüşe katılmaktadır. "Evrimsel psikoloji ve antropoloji kadınların bakış açılarını her boyutuyla ele almalı," der. "Erkek tercihiyle sürdürülen sıralı ilişkileri çözümleyip buna çokkadınlılık (polijini) dersiniz; kadın tercihiyle olana da çokerkeklilik (poliandri) diyebilirsiniz fakat yolunda gitmeyen ilişkileri sona erdirme konusunda tüm kültürlerdeki kadın kapasitesi fazlasıyla küçümseniyor."

Pimbwe kültürü yıllar içinde, eski insanların yaşam şeklini anlatan cazibe merkezi bir müze işlevi görsün diye, sömürgecilik ve devlet müdahalesi elinde altüst edilmiştir; fakat insanların yüzleştiği zorluklar, çocuğunuzu seçkin bir kreşe yazdırma arayışından çok daha yaşam odaklıdır. Pimbwe halkı küçük kasabalarda yaşar, çok az mülkleri vardır ve yaşamlarını çiftçilik, balıkçılık, avcılık ve toplayıcılıkla sürdürür. Dr. Borgerhoff Mulder neredeyse tüm Pimbwe kadınlarının en az bir kez evlendiğini söyler ve bunu yargıcın, rahibin ya da Las Vegas'ın nimetleri olmadan yapar. "Evlilik bir dizi özel ritüellerle formalize edilmemiştir ve tüm evlilikler taraflardan birinin terk etmesiyle biter."

Ayrıca resmi anlamda cinsiyete dayalı işbölümünden söz edilemez. "Çiftçilikte kadın da erkek de neredeyse benzer görevleri yerine getirir," der Dr. Borgerhoff Mulder. "Erkekler de yemek yapar ve çocuklarla ilgilenir."

Erkeklerin daha fazla kaynağı kontrol ettiği Batı'nın ya da kadının tümüyle kocasının malvarlığına muhtaç olduğu ve boşanırken köpek yavrusu muamelesi bile göremediği Ortadoğu ve Afrika'daki geleneksel pastoral toplulukların aksine, Pimbwe kadınları bağımsız işletmeciler, erkeklerin becerikli eşitleridir.

Öte yandan bu, annelerin her işi tek başlarına yapabildikleri anlamına gelmez. Tekrar çağdaş Batı'yla karşılaştıracak olursak, çocuk ölümleri ciddi bir tehdit olarak sürmeye devam eder ve bir bebeği hayatta tutmak tek bir yetişkinin çabalarından daha fazlasını ister. İyi, çalışkan bir koca ve onun kurduğu ilişkiler oldukça değerli bir kazanç olabilir. Evrimsel teorisyen Sarah Blaffer Hrdy'nin öne sürdüğü üzere, sık evlenen Pimbwe kadınlarının çocuklarının iyi durumda olmalarının tek sebebi çocukların geniş bir bakıcı kadrosuna sahip olmalarıdır. "Kadınlar çocukları için daha

koruyucudur, daha fazla yatırım yapar, daha fazla sosyal ilişkiler kurar," diyor Hrdy. "Bazı insanların 'hafifmeşreplik' diye nitelediği birçok şeyi ben 'anaçlık' olarak niteliyorum."

Dişi kaz da erkek kaz gibi gezinmekten hoşlanabilir; tabii eğer bu, yavrularının uçacağı anlamına geliyorsa.

KAYNAKÇA

Abusharaf, Rogaia Mustafa, "Unmasking Tradition", *The Sciences,* Mart-Nisan 1998.

Alberts, Bruce vd., *Molecular Biology of the Cell,* New York: Garland, 1989.

Anderson, Peter B. ve Ronelle Aymami, "Reports of Female Initiation of Sexual Contact: Male and Female Differences", *Archives of Sexual Behavior* 22, s. 335-43, 1993.

Arn, Pamela vd., "SRVX, a Sex Reversing Locus in XP21.2–p22.11," *Human Genetics* 93, s. 389-93, 1994.

Austad, Steven N., "Menopause: An Evolutionary Perspective", *Experimental Gerontology* 29, s. 255-63, 1994.

——. *Why We Age,* New York: John Wiley & Sons, 1997.

Ayalah, Daphna ve Isaac J. Weinstock, *Breasts: Women Speak About Their Breasts and Their Lives,* New York: Summit, 1979.

Bachmann, Gloria A., "Hysterectomy: A Critical Review", *Journal of Reproductive Medicine* 35, s. 839-62, 1990.

Bailey, J. M. vd., "Effects of Gender and Sexual Orientation on Evolutionarily Relevant Aspects of Human Mating Psychology", *Journal of Personality and Social Psychology* 66, s. 1081-93, 1994.

Baker, Robin ve Mark A. Bellis, *Human Sperm Competition: Copulation, Masturbation and Infidelity,* New York: Chapman & Hall, 1996.

Bardoni, B. vd., "Dosage Sensitive Locus at Chromosome Xp21 Is Involved in Male to Female Sex Reversal", *Nature Genetics* 7, s. 497-501, 1994.

Barentsen, R., "The Climacteric in the Netherlands: A Review of Dutch Studies on Epidemiology, Attitudes and Use of Hormone Replacement Therapy", *European Journal of Obstetrics, Gynecology and Reproductive Biology* 64, S7-11, 1996.

Barker, Tara, *The Woman's Book of Orgasm,* Secaucus, N.J.: Citadel, 1998.

Barnard, *Mary, Sappho: A New Translation,* Berkeley: University of California Press, 1958.

Bass, Thomas A., *Reinventing the Future: Conversations with the World's Leading Scientists,* Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1993.

Bear, David, "Neurological Perspectives on Aggressive Behavior", *Journal of Neuropsychiatry* 3, s. 53-58, 1991.

——. "The Neuropsychiatry of Aggression", *Neuropsychiatry: A Comprehensive Textbook*, B. S. Fogel, B. Schiffer ve R. B. Schiffer, Baltimore: Williams and Wilkins, 1997.

Beauchamp, Gary K. vd., "Evidence Suggesting that the Odortypes of Pregnant Women Are a Compound of Maternal and Fetal Odortypes", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 92, s. 2617-2, 1995.

Beauvoir, Simone de, *The Second Sex,* New York: Random House, 1995.

Beckerman, Stephen vd., "The Barí Partible Paternity Project Preliminary Results", *Current Anthropology* 39, s. 164-67, 1998.

Benderly, Beryl Lieff, "The Testosterone Excuse", *Glamour*, Mart 1994.

Benton, Robin vd., "'Breaking the Law,' a Metaphor for Female Empowerment Through Aggression", *Journal of the American Academy ofPsychoanalysis* 21, 133-47, 1993.

Bhasin, Shalender vd., "The Effects of Supraphysiologic Doses of Testosterone on Muscle Size and Strength in Normal Men", *New England Journal of Medicine* 335, s. 1-7 1996.

Bianchi, Diana W. vd., "Male Fetal Progenitor Cells Persist in Maternal Blood for as Long as 27 Years Postpartum", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 93, s. 705-8, 1996.

Binkley, Sue A., *Endocrinology,* New York: HarperCollins, 1995.

Bjork, J. M. vd., "A Positive Correlation Between Self-Ratings of Depression and Laboratory-Measured Aggression", *Psychiatry Research* 69, s. 33-38, 1997.

Björkqvist, Kaj, "Sex Differences in Physical, Verbal, and Indirect Aggression: A Review of Recent Research", *Sex Roles* 30, s. 177-88, 1994.

Björkqvist, Kaj ve Pekka Niemela (ed.), *Of Mice and Women: Aspects of Female Aggression,* New York: Academic Press, 1992.

Björkqvis, Kaj vd., "Do Girls Manipulate and Boys Fight?", *Aggressive Behavior* 17, s.117-27, 1992.

——. "Aggression among University Employees", *Aggressive Behavior* 20, s.173-84, 1994.

——. "Sex Differences in Covert Aggression among Adults", *Aggressive Behavior* 20, s. 27-33, 1994.

——. "Testosterone Intake and Aggressiveness", *Aggressive Behavior* 20, s.17-26, 1994.

Blum, Deborah, *Sex on the Brain,* New York: Viking, 1997.

Blumberg, G. vd., "Women's Attitudes Toward Menopause and Hormone Replacement Therapy", *International Journal of Gynaecology and Obstetrics* 54, s.271-77, 1996.

Blumberg, M. vd., "Facultative Sex Ratio Adjustment in Norway Rats: Litters Born Asynchronously Are Female Biased", *Behavioral Ecology and Sociobiology* 31, s.401-8, 1992.

Blumstein, Philip ve Pepper Schwartz, *American Couples: Money, Work, Sex,* New York: William Morrow, 1985.

Blurton Jones, Nicholas, "Hunter-Gatherer Divorce Rates and the Paternal Investment Theory of Human Pair-Bonding", *Adaptation and Human Behavior,* L. Cronk vd. (ed.), Hawthorne, N.Y.: Aldine de Gruyter, 2000.

Boston Women's Health Collective, *The New Our Bodies, Ourselves,* New York: Simon & Schuster, 1992.

Brody, Jane, "Personal Health: First of Two Columns on Hormone Replacement", *New*

York Times 20, Ağustos 1997.
Brotherton, Peter N. M. ve Martha B. Manser, "Female Dispersion and the Evolution of Monogamy in the Dik-dik", *Animal Behaviour* 54, s. 1413-24.
Burleson, M. H. vd., "Heterosexual Activity: Relationship with Ovarian Function", *Psychoneuroendocrinology* 20, s. 405-21., 1995.
Buss, David. "Sex Differences in Human Mate Preferences", *Behavioral and Brain Sciences* 12, s. 1-49, 1989.
——. *Evolution of Desire*, New York: Basic Books, 1994.
——. "Psychological Sex Differences" *American Psychologist*, s. 164-168, Mart 1995.
Cadden, Joan, *Meanings and Differences*, Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press, 1993.
Carani, Cesare, "Effect of Testosterone and Estradiol in a Man with Aromatase Deficiency" *New England Journal of Medicine* 337, s. 91-95, 1997.
Carlson, Karen J. vd., "Indications for Hysterectomy", *New England Journal of Medicine* 328, s. 856-60, 1993.
Carter, C. Sue, "Neuroendocrine Perspectives on Social Attachment and Love", *Psychoneuroendocrinology* 23, s. 856-60, 1998.
Carter, C. Sue vd., (ed.), *The Integrative Neurobiology of Affiliation*, New York: New York Academy of Sciences, 1997.
Cashdan, Elizabeth, "Hormones, Sex, and Status in Women," *Hormonesand Behavior* 29, s.354-66, 1995.
——. "Women's Mating Strategies", *Evolutionary Anthropology5*, s.134-42, 1997.
Ceronetti, Guido, *The Silence of the Body*, New York: Farrar, Straus & Giroux, 1993.
Chard, T. ve J. G. Grudzinskas, *The Uterus*, Cambridge, England: Cambridge University Press, 1994.
Chehab, F. F. vd., "Early Onset of Reproductive Function in Normal Female Mice Treated with Leptin", *Science* 275, s. 88-90, 1997.
Clutton-Brock, T. H. ve G. A. Parker, "Sexual Coercion in Animal Societies", *Animal Behaviour* 49, s. 1345-65, 1995.
Constantino, J. N. vd., "Testosterone and Aggression in Children", *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 32, s. 1217-22, 1993.
Crews, David, "The Organizational Concept and Vertebrates Without Sex Chromosomes", *Brain Behavior and Evolution* 42, s. 202-14, 1993.
Dabbs, James M., Jr. vė Marian F. Hargrove, "Age, Testosterone, and Behavior among Female Prison Inmates", *Psychosomatic Medicine* 59, s. 477-80, 1997.
Dabbs, James M. vd., "Trial Lawyers and Testosterone: Blue-Collar Talent in a White-Collar World", *Journal of Applied Social Psychology* 28, s. 84-94, 1998.
Denby, David, "In Darwin's Wake", *The New Yorker*, 21 Temmuz 1997.
DeVries, Courtney A. vd., "The Effects of Stress on Social Preferences Are Sexually Dimorphic in Prairie Voles", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 93, s. 11980-84, 1996.
de Waal, Frans, *Peacemaking among Primates*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1989.
——. "Bonobo Sex and Society", *Scientific American*, s. 82-88, Mart 1995.

——. *Good Natured*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996.
de Waal, Frans ve Frans Lanting, *Bonobo: The Forgotten Ape*, Berkeley: University of California Press, 1997.
Diamond, Jared, "Why Women Change", *Discover*, Temmuz 1996.
Dumas, Janifer, "Tales of a Lingerie Saleswoman", *New York Times Magazine*, 21 Eylül 1997.
Eagly, Alice, "The Science and Politics of Comparing Women and Men", *American Psychologist*, s. 145-58, Mart 1995.
Eagly, Alice H. ve Valeri J. Steffen, "Gender and Aggressive Behavior: A Meta-analytic Review of the Social Psychological Literature", *Psychological Bulletin* 100, s.309-30, 1986.
Ehrlich, Paul R., *Human Natures: Genes, Cultures, and Human Prospects*, Washington, D.C.: Island Press, 2000.
Eschenbach, David A., "History and Review of Bacterial Vaginosis", *American Journal of Obstetrics and Gynecology* 169, s. 441-45, 1993.
Fausto-Sterling, Anne, *Myths of Gender*, New York: Basic Books, 1992.
Fieser, Louis F. ve Mary Fieser, *Steroids*, New York: Reinhold, 1959.
Fildes, Valerie, *Breasts, Bottles, and Babies: A History of Infant Feeding*, Edinburgh: Edinburgh Press, 1986.
Fink, G. vd., "Estrogen Control of Central Neurotransmission: Effect on Mood, Mental State, and Memory", *Cellular and Molecular Neurobiology* 6, s. 325-44, 1996.
Finkelstein, Jordan W. vd., "The Relationship Between Aggressive Behavior and Puberty in Normal Adolescents: A Longitudinal Study", *Journal of Adolescent Health* 15, s. 319-26, 1994.
Fisher, Helen E., *The Sex Contract: The Evolution of Human Behavior*, New York: William Morrow, 1982.
——. *Anatomy of Love*, New York: W. W. Norton, 1992.
——. "Lust, Attraction, and Attachment in Mammalian Reproduction," *Human Nature* 9, s. 23-52, 1998.
Frank, L.G. vd., "Giving Birth Through a Penile Clitoris: Parturition and Dystocia in the Spotted Hyena", *Journal of Zoology* 234, s. 659-90, 1994.
Frisch, Rose E. "The Right Weight: Body Fat, Menarche and Fertility", *Proceedings of the Nutrition Society* 53, s.113-29, 1994.
Fuller, Roy W., "Neural Functions of Serotoni ", *Scientific American Science & Medicine*, s. 48-57, Temmuz-Ağustos 1995.
Gagneux, Pascal vd. "Furtive Mating in Female Chimpanzees", *Nature* 387, s. 358-59, 1997.
Gale, Catharine R. ve Christopher N. Martyn, "Breastfeeding, Dummy Use, and Adult Intelligence", *The Lancet* 347, s. 1072-75, 1996.
Garcia, Guy, "Chrissie Hynde Still Rocks; She's Just Mellower", *New York Times*, 12 Haziran 1994.
Gladwell, Malcolm, "The Estrogen Question", *The New Yorker*, 9 Haziran 1997.
Goto, Hiromi, "Tales from the Breast," *Ms.*, Eylül-Ekim 1996; okur tepkileri, *Ms.*, Ocak-Şubat 1997.

Gougeon, Alain, "Regulation of Ovarian Follicular Development in Primates: Facts and Hypotheses", *Endocrine Reviews* 17, s. 121-55, 1996.

Gould, James L. ve Carol Grant Gould, *Sexual Selection*, New York: Scientific American Library, 1997.

Gould, Stephen Jay, *The Book of Life*, New York: W. W. Norton, 1993.

Gould, S. J. ve R. C. Lewontin, "The Spandrels of San Marco and the Panglossian Paradigm: A Critique of the Adaptationist Programme", *Proceedings of the Royal Society of London* 205, s.581-98, 1979.

Gowaty, Patricia Adair, "Battles of the Sexes and the Origins of Monogamy" *Partnerships in Birds*, Oxford, England: Oxford University Press, 1996.

——. "Field Studies of Parental Care in Birds", *Advances in the Study of Behavior* 25, s.477-531, 1996.

——. "Multiple Mating by Females Selects for Males That Stay," *Animal Behavior* 51, s.482-84, 1996.

——. "Principles of Females' Perspectives in Avian Behavioral Ecology," *Journal of Avian Biology* 28, s.95-102, 1997.

——. "Ultimate Causation of Aggressive and Forced Copulationin Birds: Female Resistance, the CODE Hypothesis, and Social Monogamy", *American Zoologist* 38, s.207-25, 1998.

Gowaty, Patricia Adair, vd., *Feminism and Evolutionary Biology*, New York: Chapman & Hall, 1997.

Gravanis, A. vd., "Interaction Between Steroid Hormones and Endometrial Opioids", *Annals of the New York Academy of Sciences* 734, s.245-56, 1994.

Grodstein, F. vd., "Postmenopausal Hormone Therapy and Mortality", *New England Journal of Medicine* 336, s.1769-75, 1997.

Gustafsson, Jan-Åke, "Estrogen Receptor b—Getting In on the Action?" *Nature Medicine* 3, s.493, 1997.

Haas, Adelaide ve Susan L. Puretz, *The Woman's Guide to Hysterectomy*, Berkeley: Celestial Arts, 1995.

Hager, Lori D., ed., *Women in Human Evolution*, Londra: Routledge, 1997.

Hamer, Dean ve Peter Copeland, *Living with Our Genes*, New York: Doubleday, 1998.

Hawkes, K. vd., "The Grandmother Hypothesis and Human Evolution", *Adaptation and Evolutionary Biology*, L. Cronk vd. (ed.), Hawthorne, N.Y.: Aldine de Gruyter, 2000.

——. "Hadza Women's Time Allocation, Offspring Provisioning, and the Evolution of Long Postmenopausal Life Spans", *Current Anthropology* 38, s.551-77, 1997.

——. "Grandmothering, Menopause, and the Evolution of Human Life Histories", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 95, s.1-4, 1998.

Hillier, Sharon, "Diagnostic Microbiology of Bacterial Vaginosis", *American Journal of Obstetrics and Gynecology* 169, s.455-59, 1993.

Hollander, Anne, *Sex and Suits*, New York: Knopf, 1994.

Hoogland, John L., "Why Do Female Gunnison's Prairie Dogs Copulate with More than One Male?" *Animal Behaviour* 55, s.351-59.

Horgan, John, "The New Social Darwinists", *Scientific American*, Ekim 1995.

Hrdy, Sarah Blaffer, "'Nepotists' and 'Altruists': The Behavior of Old Females among

Macaques and Langur Monkeys", *In Other Ways of Growing Old*, P. Amoss ve S. Harrell (ed.), Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1981.

——. *The Woman That Never Evolved*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981.

——. "Natural-Born Mothers", *Natural History*, Aralık 1995.

——. "Raising Darwin's Consciousness: Female Sexuality and the Prehominid Origins of Patriarchy", *Human Nature* 8, s.1-50, 1997.

Hrdy, Sarah Blaffer ve Daniel B. Hrdy, "Hierarchical Relations among Female Hanuman Langurs", *Science* 193, s. 913-15, 1976.

Hubbard, Ruth vd. (ed.), *Biological Woman: The Convenient Myth*, Rochester, Vt.: Schenkman, 1982.

Hunter, M.S. ve K. L. Liao, "Intentions to Use Hormone Replacement Therapy in a Community Sample of 45-Year-Old Women," *Maturitas* 20, s.13-23, 1994.

Hyde, Janet Shibley ve Elizabeth Ashby Plant, "Magnitude of Psychological Gender Differences", *American Psychologist*, s. 159-61, Mart 1995.

Institute of Medicine Committee on Nutritional Status During Pregnancy and Lactation, "Milk Composition," *Nutrition During Lactation*, Washington, D.C.: National Academy Press, 1990.

Jafrati, Mark D. vd., "Estrogen Inhibits the Vascular Injury Response in Estrogen Receptor a-Deficient Mice," *Nature Medicine* 3, s. 545-48, 1997.

Jolly, Alison, *Lucy's Legacy: Sex and Intelligence in Human Evolution*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1999.

Kalloo, N. B. vd., "Sexually Dimorphic Expression of Estrogen Receptors, But Not of Androgen Receptors, in Human Female External Genitalia", *Journal of Clinical Endocrinology and Metabolism* 77, s. 692-98, 1993.

Kandel, Eric R., vd., *Essentials of Neural Science and Behavior*, Norwalk, Conn.: Appleton & Lange, 1995.

Katzenellenbogen, Benita S. ve Kenneth S. Korach, "Editorial: A New Actor in the Estrogen Receptor Drama — enter ER-b", *Endocrinology* 138, s.861-62, 1997.

Kauppila, Olavi vd., "Prolapse of the Vagina after Hysterectomy", *Surgery, Gynecology & Obstetrics* 161, s. 9-11, 1985.

Kevles, Bettyann, *Female of the Species*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986.

Koldovsky, Otakar, "Hormones in Milk", *Vitamins and Hormones*, New York: Academic Press, 1994.

Kuhnle, U. vd., "Partnership and Sexuality in Adult Female Patients with Congenital Adrenal Hyperplasia", *Journal of Steroid Biochemistry and Molecular Biology* 45, s.123-26, 1993.

Kuiper, George G. J. M. vd., "Cloning of a Novel Estrogen Receptor Expressed in Rat Prostate and Ovary", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 93, s.5925-30, 1996.

——. "Comparison of the Ligand Binding Specificity and Transcript Tissue Distribution of Estrogen Receptors a and b", *Endocrinology* 138, s.863-70, 1997.

Laan, Ellen, *Determinants of Sexual Arousal in Women*, Amsterdam: University of Amsterdam Monographs, 1994.

Laan, Ellen vd., "Women's Sexual and Emotional Responses to Male- and Female-Produced

Erotica", *Archives of Sexual Behavior* 23, 2.153-69, 1994.
Landau, Carol vd., *The Complete Book of Menopause*, Berkeley: Perigee, 1994.
Laqueur, Thomas, *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1990.
Lavoisier, Pierre vd., "Clitoral Blood Flow Increases Following Vaginal Pressure Stimulation", *Archives of Sexual Behavior* 24, s.37-45, 1995.
Lerner, Gerda, *The Creation of Patriarchy*, New York: Oxford University Press, 1986.
——. *The Creation of Feminist Consciousness*, New York:Oxford University Press, 1993.
Levin, R. J., "VIP, Vagina, Clitoral and Periurethral Glans—An Update on Human Female Genital Arousal", *Experiments in Clinical Endocrinology* 98, s. 61-69, 1991.
Levin, R.J. ve G. Wagner, "Orgasm in Women in the Laboratory—Quantitative Studies on Duration, Intensity, Latency, and Vaginal Blood Flow", *Archives of Sexual Behavior* 14, s.439-49, 1985.
Lorch, Donatella, "Bride Wore White, Groom Hopes for Parole", *New York Times*, 5 Eylül 1996.
Love, Susan M., "Sometimes Mother Nature Knows Best", *New York Times*, 20 Mart 1997.
Love, Susan M. ve Karen Lindsey, *Dr. Susan Love's Breast Book*, New York: Perseus, 1995.
——. *Dr. Susan Love's Hormone Book*, New York: Random House, 1997.
Lowry, Thomas P., *The Classic Clitoris*, Chicago: Nelson-Hall, 1978.
Lowry, Thomas P. ve T. S. Lowry, ed., *The Clitoris*, St. Louis: Warren H. Green, 1976.
Manson, Joseph H. vd., "Nonconceptive Sexual Behavior in Bonobos and Capuchins", *International Journal of Primatology* 18, s.767-86, 1997.
Martin, Emily, *The Woman in the Body*, Boston: Beacon Press, 1992.
Masters, William H. ve Virginia E. Johnson, *Human Sexual Response*, Boston: Little, Brown, 1966.
Matteo, Sherri ve Emilie F. Rissman, "Increased Sexual Activity During the Midcycle Portion of the Human Menstrual Cycle", *Hormones and Behavior* 18, s. 249-55, 1984.
Mazur, Allan "Testosterone and Dominance in Men," *Behavioral and Brain Sciences* 21, s.353-97, 1998.
McClintock, Martha K., "Menstrual Synchrony and Suppression", *Nature* 291, s.244-45, 1971.
——. "Social Control of the Ovarian Cycle and the Function of Estrous Synchrony", *American Zoologist* 21, s.243-56, 1981.
McEwen, B. S., "Meeting Report—Is There a Neurobiology of Love?" *Molecular Psychiatry* 2, s.15-16, 1997.
Michael, Robert T. vd., *Sex in America*, Boston: Little, Brown, 1994.
Michel, George F. ve Celia L. Moore, *Developmental Psychobiology*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1995.
Miles, Margaret R., "The Virgin's One Bare Breast: Female Nudity and Religious Meaning in Tuscan Early Renaissance Cultures", *The Female Body in Western Culture*, Susan Rubin Sulerman, ed., Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986.
Mitchell, George W., Jr. ve Lawrence W. Bassett, ed., *The Female Breast and Its Disorders*, Baltimore: Williams and Wilkins, 1990.
Modney, B. K. ve G. I. Hatton, "Maternal Behaviors: Evidence That They Feed Back to Alter

Brain Morphology and Function", *Acta Pediatrica Supplement* 397, (1994), s.29-32.
Money, John, *Principles of Developmental Sexology*, New York: Continuum, 1997.
Morbeck, Mary Ellen vd., ed., *The Evolving Female*, Princeton,N.J.: Princeton University Press, 1997.
Morgan, Elaine, *The Aquatic Ape*, New York: Stein and Day, 1982.
——. *The Scars of Evolution*, New York: Oxford University Press, 1994.
——. *The Descent of the Child*, New York: Oxford University Press, 1995.
Morishima, A. vd., "Aromatase Deficiency in Male and Female Siblings Caused by a Novel Mutation and the Physiological Role of Estrogens", *Journal of Clinical Endocrinology and Metabolism* 80, s. 3689-98, 1995.
Morris, Desmond, *The Naked Ape*, New York: McGraw-Hill, 1967.
——. *Bodywatching*, New York: Crown, 1985.
——. *The Human Animal*, New York: Crown, 1994.
Myers, L. S. vd., "Effects of Estrogen, Androgen, and Progestin on Sexual Psychophysiology and Behavior in Postmenopausal Women", *Journal of Clinical Endocrinology and Metabolism* 70, s.1124-31.
Nelson, Miriam E., *Strong Women Stay Young*, New York: Bantam, 1997.
Nelson, Randy J., *An Introduction to Behavioral Endocrinology*, Sunderland, Mass.: Sinauer Assoc., 1995.
Neville, Margaret C., *The Mammary Gland: Development, Regulation and Function*, New York: Plenum Press, 1987.
Newman, Jack, "How Breast Milk Protects Newborns", *Scientific American*, s.76-79, Aralık 1995.
Nicolson, Paula, "The Menstrual Cycle, Science and Femi inity", *Social Science and Medicine* 41, s.779-84, 1995.
Niemala, Pekka, "Lady Macbeth as a Problem for Shakespeare", *Of Mice and Women*, K. Bjorkqvist ve P. Niemala (ed.), San Diego: Academic Press, 1992.
Nilsson, Lennart ve Lars Hamberger, *A Child Is Born*, New York: Doubleday, 1990.
Nishimori, Katsuhiko vd., "Oxytocin Is Required for Nursing But Is Not Essential for Parturition or Reproductive Behavior", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 93, s.11699-704, 1996.
Nissen, E. vd., "Oxytocin, Prolactin, Milk Production and Their Relationship with Personality Traits in Women after Vaginal Delivery or Cesarean Section", *Journal of Psychosomatic Obstetrics and Gynecology* 19, s. 49-58, 1998.
Nuland, Sherwin B., *The Wisdom of the Body*, New York: Knopf, 1997.
Ogawa, Sonoko, "Behavioral Effects of Estrogen Receptor Gene Disruption in Male Mice", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 94, s. 1476-81, 1997.
——. "Reversal of Sex Roles in Genetic Female Mice by Disruption of Estrogen Receptor Gene", *Neuroendocrinology* 64, s.467–70, 1997.
Oliver, Mary Beth ve Janet Shibley Hyde, "Gender Differences in Sexuality: A Meta-analysis", *Psychological Bulletin* 114, s.29-51, 1993.
Osterman, Karin vd., "Peer and Self-Estimated Aggression and Victimization in 8-Year-Old Children from Five Ethnic Groups", *Aggressive Behavior* 20, s.411-28, 1994.
Packer, Craig, "Reproductive Cessation in Female Mammals", *Nature* 329,s.807-11, 1998.

Palmon, Aaron vd., "The Gene for the Neuropeptide Gonadotropin-releasing Hormone Is Expressed in the Mammary Gland of Lactating Rats", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 91, s.4994-96, 1994.

Peccei, J. S., "A Hypothesis for the Origin and Evolution of Menopause", *Maturitas* 21, s.83-89, 1995.

Pedersen, Cort A. vd. (ed.) *Oxytocin in Maternal, Sexual, and Social Behaviors*, New York: New York Academy of Sciences, 1992.

Perry, Ruth, "Colonizing the Breast", *Forbidden History* içinde, John C. Font (ed.), Chicago: University of Chicago Press, 1992.

Pham, K. T. vd., "Ovarian Aging and Hormone Replacement Therapy. Hormonal Levels, Symptoms, and Attitudes of African-American and White Women", *Journal of General Internal Medicine* 12, s.230-36, 1997.

Pinker, Steven, *How the Mind Works*, New York: W. W. Norton, 1997.

——. "Boys Will Be Boys." *The New Yorker*, 9 Şubat 1998.

Plath, Sylvia, *Ariel*, New York: Harper and Row, 1966.

——. *Letters Home: Correspondence 1950-1963*, New York: Harper Perennial, 1992.

Population Council Research, "Female Genital Mutilation: Common, Controversial, and Bad for Women's Health", *Population Briefs* 3, sayı 2, 1997.

Profet, Margie, "Menstruation as a Defense Against Pathogens Transported by Sperm", *Quarterly Review of Biology* 68, s.335-86, 1993.

Pusey, Anne vd., "The Influence of Dominance Rank on the Reproductive Success of Female Chimpanzees", *Nature* 277, s.827-31, 1997.

Quakenbush, Debra M. vd., "Gender Effects of Romantic Themes in Erotica", *Archives of Sexual Behavior* 24, s.21-35, 1995.

Redmond, Geoffrey, *The Good News about Women's Hormones*, New York: Warner, 1995.

Rhode, Deborah L., *Theoretical Perspectives on Sexual Difference*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1990.

Rich, Adrienne, *Of Woman Born*, New York: W. W. Norton, 1986.

Rink, J. D. vd., "Cellular Characterization of Adipose Tissue from Various Body Sites of Women", *Journal of Clinical Endocrinology and Metabolism* 81, s.2443-47, 1996.

Rissman, Emilie F. vd., "Estrogen Receptors Are Essential for Female Sexual Receptivity", *Endocrinology* 138: s.507-10, 1997.

Rose, Hilary ve Steven Rose, ed., *Alas, Poor Darwin: Arguments Against Evolutionary Psychology*, New York: Random House, 2000.

Rosenberg, Karen ve Wenda Trevathan, "Bipedalism and Human Birth: The Obstetrical Dilemma Revisited", *Evolutionary Anthropology* 4, s.161-68, 1996.

Rosenthal, Elisabeth, "The Forgotten Female", *Discover*, s.22-27, Aralık 1991.

Roth, Philip, *Sabbath's Theater*. Boston: Houghton Mifflin, 1995.

Roueche, Berton. *The Man Who Grew Two Breasts*, New York: Plume, 1996.

Ryan, K. J. vd. ed., *Kistner's Gynecology: Principles and Practice*, 6. baskı, St. Louis: Mosby, 1995.

Sane, Kumud ve Ora Hirsch Pescovitz, "The Clitoral Index: A Determination of Clitoral Size in Normal Girls and in Girls with Abnormal Sexual Development", *Journal of Pediatrics* 120, s.264-66, 1992.

Sapolsky, Robert, "Testosterone Rules", *Discover*, s.45-50, Mart 1997.
Schaal, B. vd., "Male Testosterone Linked to High Social Dominance But Low Physical Aggression in Early Adolescence", *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 35, s.1322-30, 1996.
Schiebinger, Londa. *Nature's Body*, Boston: Beacon Press, 1993.
——. "Why Mammals Are Called Mammals: Gender Politics in Eighteenth-
Century Natural History", *American Historical Review* 98, s.382-411, 1993.
Schlinger, Barney A., "Estrogens and Song: Products of the Songbird Brain", *BioScience* 44, s.605-12, 1994.
Schmid, Patricia C., vd., "Changes in Anandamide Levels in Mouse Uterus Are Associated with Uterine Receptivity for Embryo Implantation", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 94, s.4188-92, 1997.
Schwartz, Charles E, "X-linked Mental Retardation", *American Journal of Human Genetics* 52, s. 1025-31, 1993.
Schwartz, Lynne Sharon, *The Melting Pot and Other Subversive Stories*, New York: Harper and Row, 1987.
Shaw, Evelyn ve Joan Darling, *Female Strategies*, New York: Touchstone, 1985.
Short, R. V. ve E. Balaban, ed., *The Differences Between the Sexes*, Cambridge, England: Cambridge University Press, 1994.
Shulkin, Jay, ed., *Hormonally Induced Changes in Mind and Brain*, San Diego: Academic Press, 1993.
Silber, Marta, "Menstrual Cycle and Work Schedule: Effects on Women's Sexuality", *Archives of Sexual Behavior* 23 s.397-404, 1994.
Simons, Anna. "In War, Let Men Be Men", *New York Times*, 23 Nisan 1997.
Singh, D., "Body Shape and Women's Attractiveness — The Critical Role of Waist-to-Hip Ratio", *Human Nature* 4, s.297-322, 1993.
Singh, D. vd., "Frequency and Timing of Coital Orgasm in Women Desirous of Becoming Pregnant", *Archives of Sexual Behavior* 27, s.15-29, 1998.
Skuse, D. H. vd., "Evidence from Turner's Syndrome of an Imprinted X-linked Locus Affecting Cognitive Function," *Nature* 387, s.705-8, 1997.
Sloane, Ethel, *Biology of Women*, New York: Delmar, 1993.
Small, Meredith F., *Female Choices*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1993.
——. *What's Love Got to Do with It?*, New York: Anchor Books, 1995.
——. *Our Babies, Ourselves*, New York: Anchor Books, 1998.
Smith, Eric P. vd., "Estrogen Resistance Caused by a Mutation in the Estrogen-Receptor Gene in a Man", *New England Journal of Medicine* 331, s.1056-61, 1994.
Smuts, Barbara, "Male Aggression Against Women: An Evolutionary Perspective", *Human Nature* 3, s.1-44, 1992.
——. "Apes of Wrath", *Discover*, s.35-37, Ağustos 1995.
——. "The Evolutionary Origins of Patriarchy", *Human Nature* 6, s.1-32, 1995.
Smuts, Barbara ve Robert W. Smuts, "Male Aggression and Sexual Coercion of Females in Nonhuman Primates and Other Mammals", *Advances in the Study of Behavior* 22, s.1-63, 1993.
Stern, Kathleen ve Martha McClintock, "Regulation of Ovulation by Human Pheromones",

Nature 392, s.177-79, 1998.
Stevens, Jane E., "Hyenas Yield Clues to Human Infertility, Aggression", *Technology Review*, Şubat-Mart 1995.
Strassmann, Beverly I., "The Function of Menstrual Taboos among the Dogon: Defense Against Cuckoldry?" *Human Nature* 3, s.89-131, 1992.
——. "The Evolution of Endometrial Cycles and Menstruation", *Quarterly Review of Biology* 71, s.181-220, 1996.
Strausz, Ivan, *You Don't Need a Hysterectomy*, Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1993.
Suplee, Curt, "Animal Researchers Transplant Sperm-producing Cells from Species to Species", *Washington Post*, 30 Mayıs 1996.
Symons, Donald, *The Evolution of Human Sexuality*, New York: Oxford University Press, 1979.
Taylor, Timothy, *The Prehistory of Sex*, New York: Bantam, 1996.
Tilly, Jonathan L. ve Valerie S. Ratts, "Biological and Clinical Importance of Ovarian Cell Death", *Contemporary Ob/Gyn*, Mart 1996.
Tingley, Deborah, "Evolutions: Steroid-Hormone Receptor Signaling", *Journal of NIH Research* 8, s.81-87, 1996.
Toesca, Amelia vd., "Immunohistochemical Study of the Corpora Cavernosa of the Human Clitoris", *Journal of Anatomy* 188, s.513-20, 1996.
Toubia, Nahid, "Female Circumcision as a Public Health Issue", *New England Journal of Medicine* 331, s.712-16, 1994.
Townsend, John Marshall, "Sex Without Emotional Involvement: An Evolutionary Interpretation of Sex Differences", *Archives of Sexual Behavior* 24, s.173-205, 1995.
——. *What Women Want, What Men Want*. New York: Oxford University Press, 1998.
Travis, John, "Brave New Egg", *Discover*, Nisan 1997.
Trevathan, Wenda, *Human Birth: An Evolutionary Perspective*, New York: de Gruyter, 1987.
Ussher, Jane, *The Psychology of the Female Body*, Londra: Routledge, 1989.
Uvnäs-Moberg, Kerstin, "Role of Efferent and Afferent Vagal Nerve Activity During Reproduction: Integrating Function of Oxytocin on Metabolism and Behavior", *Psychoneuroendocrinology* 19, s.687-95, 1994.
——. "Neuroendocrinology of the Mother-Child Interaction", *Trends in Endocrinology and Metabolism* 7, s.126-31, 1996.
Valian, Virginia, "Running in Place", *The Sciences*, Ocak-Şubat 1998.
——. *Why So Slow?*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1998.
Verkauf, Barry S. vd. "Clitoral Size in Normal Women." *Obstetrics & Gynecology* 80, s.41-44, 1992.
Voda, Ann M., "Menopause: A Normal View", *Clinical Obstetrics and Gynecology* 35, s.923-33, 1992.
Wallen, Kim, "Desire and Ability: Hormones and the Regulation of Female Sexual Behavior", *Neuroscience & Biobehavioral Reviews* 14, s.233-41, 1990.
——. "The Evolution of Female Sexual Desire", *Sexual Nature/Sexual Culture*, P. R. Abramson ve S. D. Pinkerton (ed.), Chicago: University of Chicago Press, 1995.
——. "Nature Needs Nurture: The Interaction of Hormonal and Social Influences on the

Development of Behavioral Sex Differences in Rhesus Monkeys", *Hormones and Behavior* 30, s.364-78, 1996.

Wederkind, Claus vd., "MHC-dependent Mate Preferences in Humans", *Proceedings of the Royal Society of London* 260, s.245-49, 1995.

Weller, A. ve L. Weller, "Human Menstrual Synchrony: A Critical Assessment", *Neuroscience and Biobehavioral Reviews* 17, s.427-39, 1993.

Wilcox, Allen J. vd., "Timing of Sexual Intercourse in Relation to Ovulation", *New England Journal of Medicine* 333, s.1517-21, 1995.

Wilson, Edward O., *Sociobiology*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1975.

——. *In Search of Nature*, Washington, D.C.: Island Press, 1996.

Wilson, J. D. ve D. W. Foster, ed., *Williams Textbook of Endocrinology*. Philadelphia: Saunders, 1992.

Wilson, Robert Anton, *The Book of the Breast*, Chicago: Playboy Press, 1974.

Witt, Diane M., "Oxytocin and Rodent Sociosexual Responses: From Behavior to Gene Expression", *Neuroscience and Biobehavioral Reviews* 19, s.315-24, 1995.

World Health Organization, "Female Genital Mutilation," Komite Raporu, 1994.

Wright, Robert, *The Moral Animal*, New York: Vintage, 1994.

Yalom, Marilyn, *A History of the Breast*, New York: Knopf, 1997.

Zorrilla, Eric P. vd., "High Self-Esteem, Hardiness and Affective Stability Are Associated with Higher Basal Pituitary-Adrenal Hormone Levels." *Psychoneuroendocrinology* 20, s.591-601, 1995.

Zussman, Leon vd., "Sexual Response after Hysterectomy-Oophorectomy: Recent Studies and Reconsideration of Psychogenesis", *American*
Journal of Obstetrics and Gynecology 140, s.725-29, 1981.

TEŞEKKÜR

BU KİTAP İÇİN ARAŞTIRMA yaptığım süreçte, düşünceli, detaycı ve yüce gönüllü insanlarla konuştum; birçok yetkin biliminsanı ve doktorun yanında, kendi bedeni üzerinde yetkinliğe sahip isimler de vardı. Herkesi teker teker anmam çok zor olur ama buradan hepsine değerli zamanlarını bana ayırıp, kadın bedeninin mevcudiyeti üzerinde kafa patlattığım herkese teşekkür etmek isterim.

Adı geçen araştırmacılara ayrıca minnettarım: Sarah Blaffer Hrdy, Patricia Adair Gowaty, Barbara Smuts, Nancy Burley, Kristen Hawkes, Kim Wallen, Sue Carter, Kerstin Uvnas-Möberg, Susan Love, Wenda Trevathan, Kaj Björkqvist, Frans de Waal, Ellen Laan, Sharon Hillier, Maria Bustillo, Jerrold Meinwald, Thomas Eisner, Benita ve John Katzenellenbogen, Thomas Insel, Roger Gorski, Florence Haseltine, Martha McClintock, Geert de Vries, Dominique Toran-Allerand, Margie Profet, Londa Schiebinger, Barney Schlinger, Miriam Nelson, Ronenn Roubenoff, Pentii Siiteri, Nicolette Horbach, Jay Schulkin, Michael Toaff, Diane Witt, Luis Figuera ve Virginia Valian.

Bununla birlikte adını sayacağım isimlere, benimle kişisel tarihlerini paylaştıkları ve kimi durumlarda hiç kuşkusuz, en mahrem dünyalarına tıbbi gözle yaklaşmama izin verdikleri için gönülden borçluyum: Hope Phillips, Beth Derochea, Antonia Alba, Sandra Gandsman, Jane Carden, Cheryl Chase, Martha Coventry ve Intersex Society of North America üyeleri.

Tutku, dikkat ve sabrını, kimi zaman hayat kurtaran acımasızlığıyla harmanlayan Houghton Mifflin Harcourt'a en içten teşekkürlerimi borçluyum. Ayrıca araştırma asistanım Laura Beitman'a enerjisi ve becerisi için teşekkürler.

Son olarak beni şüphe ve kasvet fırtınalarından kurtaran ve kendimce geçerli her bahanemde bana neden vazgeçmemem gerektiğini hatırlatan sevgili eşime derin sevgimi ve minnettarlığımı sunmak isterim.

DİZİN

Abélard, Pierre 208
Abusharaf, Rogaia Mustafa 381
Ache halkı 245-6, 248, 371
Adams, Abigail 160
adrenalin 189, 330, 340
Advice to Mothers (Buchan) 182
Afrikalı kadınlar 77-8, 106-7, 109, 159, 160
Afro-Amerikan kadınlar 141, 239
agresyon 263-279, 287-307
  bağlılık/sevgi ve 329, 332, 346
  beyin ve 281-6
  çocuklarda 263-6, 278, 287-93
  dolaylı agresyon 290-3
  erkeklerde 265-6, 269-70, 273-4, 396
  hormonlar ve 61, 269-76, 279-80, 284-6
  kadınlarda 263-73, 274-9, 287-307
  kromozomal etkileri 264-5
  seks davranışı olarak 331-3
  testleri 281
  zihinsel rahatsızlıklar ve 325
AIDS 28, 35, 82, 112, 179, 314-5
AIS (androjen duyarsızlık sendromu) 55, 57-61, 71, 156, 216
akraba seçimi 119-20
Alman emzirme yöntemleri 181, 183
Alzheimer hastalığı 15, 29, 236, 237
Amazonlar 158-9
Amerikalı (James) 331
amino asitler, anne sütü 174-6
anaerkil-lokalite 260, 303
anandamidler 138-9
androjenler 76, 204, 210, 278-80
  cinsiyet belirlenmesinde 55-7, 66, 69, 113
  duyarsızlığı 55-61, 68, 71-2
  göğüs gelişimi ve 58, 156
  reseptör geni 55-8, 215-6
  Ayrıca bkz. seks hormonları; testosteron
androstenedion 212-3, 278-9
Angier, Adele 43-4
Angier, Keith 43-4
Angier, Silas 283-4
anjiyotensin 222-3
anne sütü 169-85
  annenin beslenmesi ve 176
  bileşimi 171-8, 179
  emzirme 150-2, 156-8, 163-4, 170-2

Meryem Ana 169-70
sevinci 169-72, 174
üretimi 153-5, 172-4, 176-7, 335, 337-40
ve bebek maması 176-9, 181-2, 184
anne-çocuk anlaşmazlığı 357-9, 260, 345-6, 395-6
anne-kız ilişkileri 257-62, 302-4, 384-5
annelik stratejileri 382-7, 397-400
anorgazmi 92-3, 98, 99, 105
antibiyotik 81-2
antikor, anne sütünde 173
apoptoz 29-30, 33-4, 36, 68, 128
Arató, Mihaly 284
Archigenes 139
Aristoteles 124-5, 277
aromataz 212-3, 216-7, 256, 277
Astell, Mary 182
aşk 325-44
agresyon ve 329-30, 332-3, 346
bebeksi konuşmalar ve 341-3
cinsiyet savaşı ve 346-7
ebeveyn sevgisi 327-8, 344
romantizm 325-6, 329-31, 359-60
sosyal 329
stres ve 331-2, 334-5
ataerkillik 299-315
atasal çevre 49-50, 66-72, 74, 358-60, 360-7, 372
Atomik Kadın 313-4
Austad, Steven 246-7
Aydınlanma dönemi 159-60

babalık 101-2, 370-2, 398-9
Bach, Johann Sebastian 85, 96
bağışıklık hücreleri 58-9, 130, 176-7, 180, 194, 406-8
Baker, Robin 101-2
Bannister, Roger 319
Barbie bebek 108, 151, 263, 364
Bari halkı 371
Baumeister, Roy 221
Bear, David 282
Beauvoir, Simone de 65
bebek öldürme 95-6, 162-3, 362
bebeksi konuşmalar 342-2
Beckerman, Stephen 371-2
beden dili 226
benekli sırtlanlar 91, 276-9
bekâret 301-2, 350, 365-6
Belinda (Edgeworth) 183
The Bell Curve (Hernnstein ve Murray) 129-30
Bellis, Mark A. 101-2
Berthold, Arnold Adolph 208-9
beyin
agresyon ve 281-6
alışkanlık ve 379-80
böbreküstü bezi bağlantısı 340-1
cinsel yönelim ve 351
dişi 66-7
fetal 120-1, 270-3
gelişimi 28-9, 228-30, 270-3
mozaizmi 50-2
üzerinde hormon etkisi 120-2, 206, 219-23, 236-7, 270-3
bilim, güncel 389-400
Bingen, Hildegarde von 282-331
Binstock, Teresa 52
Biology of Women (Sloane) 77
Björk 382
Björkqvist, Kaj 288, 292
Blount, Roy, Jr. 129
Blumenbach, Johann 90

Blumstein, Philip 353
Blurton Jones, Nicholas 372-3
Borgerhoff Mulder, Monique 414-5
boşanma 305-6, 374-5, 413-6
böbreküstü bezleri 121, 189-90, 210, 212, 222-3, 229, 256, 269, 278, 330, 332
Breasts, Bottles, and Babies (Fildes) 170
Breasts: Women Speak 163
Brody, Jane 247
Brontë, Charlotte 375
Buchan, William 182
Burley, Nancy 149-50
Bush, Barbara 203
Buss, David 13, 350-2, 374, 404-5, 411
Bustillo, Maria 32-5, 37-9
Buston, Peter M. 410, 412
Büyük Talihsizliğim (Abélard) 208
Büyük Umutlar (Dickens) 331
büyükanne hipotezi 241-62, 372

Cadogan, William 182, 184
Cain, Joanna M. 143-4
Carter, Carol Sue 335
Cashdan, Elizabeth 279-354
cazibe 165-8, 229-30, 309, 354-6, 409-10
Cennet Yaratıkları (film) 293
Ceronetti, Guido 341
cinsel dimorfizm 310-2, 320-1
cinsel diyalektik 52-5, 394-400
cinsel güdü 60-1, 77, 82, 89-90, 100, 356-61, 369-70
cinsellik hormonları 137, 204, 206-9, 222-3, 335-6
androstenedione 212-3, 277-9
cinsiyet belirlenmesinde 55-8, 65-70, 74, 113, 189-90, 269, 270-2
ergenlikte 221-2, 228-31
hakkındaki mitler 60-1
progesterone 123, 172-3, 192-3, 205, 206, 209-10, 226-7
Ayrıca bkz. östrojen; testosterone
cinsiyet belirlenmesi 44-5, 50-1, 55-7, 65-74
Chicago, Judy 75-6
Clinton, Bill 357-8, 363
Clinton, Hillary 363
Coffey, Nora 142
coitus interruptus (dışarı boşalma) 96
Cook, Carol-Ann 38-9
corpus albicans 193
corpus luteum 192-3, 211-2
Creation of Patriachy (Lerner) 304
Crews, David 67, 69-70, 72

Çıplak Adam (Morris) 161
çifte standart 368-70
çiklet balığı 280-1, 331
çocuk 156, 290, 292, 340, 341
babanın yatırımı 299, 336-7, 370-2, 384-8
bakımı 382-3, 384-7, 395-6, 398-400, 414-6
çocukluk ve 249, 253-4
ebeveyn problemleri 257-8, 260, 345-6
ve agresyon 263-7, 278-9, 287-93
yenidoğan 164-5, 175-85, 341-3

daire sembolü 163-7
Darwin, Bayan Charles (Emma Wedgwood) 365, 381
Darwinizm. *Bkz.* evrimsel teoriler
davranışsal esneklik 401-8
D&C (Dilatasyon Küretaj) 112

Deneuve, Catherine 142
depresyon 51-2, 147, 173, 224, 239, 284, 285, 310, 389
Derochea, Beth 34-9
De Waal, Frans 294, 297, 377-8
DHA (dokosaheksaenoik asit) 175-7
Diamond, Jared 244, 251
Dickens, Charles 331
The Difference Between the Sexes (Short) 347
din 69-71, 179, 302-5, 381
The Dinner Party (Chicago) 75
dişi
agresyon 263-73, 274-80, 287-302, 304-6
atasal cinsiyet 50, 66-72, 74
bağımlılık 66, 260-1, 291, 297-9, 320-2, 392-3
büyüklük 310-2
cinsel cazibe 58-9, 167, 351-3, 372-4
cinsel güdü 60, 76-7, 88-90, 356-61, 362-4, 369-71
eğitim 113-4, 238, 380-2, 397-8
erkek homolojisi 72-5, 86-92, 93-5, 112-4
eş seçimi 349-56, 363-7, 374-5, 384, 413-6
güç 312-4, 316-23
ilişkiler 257-62, 291-8, 304-6, 345-6, 383-5
öntanımlı (*default*) cinsiyet 270-2
roller, yeni 379-85
testosteron seviyesi 91, 212-3, 268-70, 274-5, 311, 313
doğa mı çevre mi sorunsalı 401-408
doğum kontrolu 96, 225, 359
hapı 87-8, 156, 206-7, 210, 214, 225
doğurganlık şemaları 192-5 *Ayrıca bkz.* kısırlık
dokunuş 260, 339
dopamin 173, 330-1
Dowhan, Rebecca 370
Dumas, Janifer 155
Dunbar, Robin 411, 412
Duval, Jacques 90
duygular 222-4
duyusal sömürü teorisi 149, 151, 161-3
Dünya Sağlık Örgütü 179
düşük yapmak 30

Edgeworth, Maria 183
egzersiz 310, 315-7
Elektra kompleksi 188
Ellis, Havelock 190
Emlen, Stephen T. 410-2
emzirme 158, 178-9, 222-4, 236-40
annelik suçluluk duygusu ve 179-80, 184-5
çocuk bakımı ve 246-8, 251-2
sütannelik 170-1, 179-84
Ayrıca bkz. anne sütü
"The End of Courtship" (Kass) 391
endometrium 121, 127-9, 130, 133-5, 137, 139, 205-6, 209, 210
endometriyozis 140, 147, 191-2
ergenlik 229-31
ve agresyon 263-6, 278, 287-93
ve hormonal değişim 76, 189, 221, 229-30, 273-5
erkek
biyolojik perspektif 65-7
cinsel güdü 76, 357-9, 362-3
çifte standart 368-70
çiftleşme stratejileri 367-8

doğurganlığı 243
ebeveyn yatırımı 299, 336-7, 370-2, 385-7, 399-400
egemenliği 66, 260-1, 291, 297-9, 321-2, 391-3
eş tercihleri 351, 355-6, 372-3
evrimi 69-72
görünüşü 166-7, 354-6
ittifakı 300-2
kadın ihtiyacı 70-1
klişeler 65
kuvveti 320-2, 323
maaş 353-4, 366-7, 381
olma arzusu 387-8
testosteron düzeyi 272-6, 311, 319
ve çocuk bakımı 383, 385-8
ve kadın homolojisi 50-1, 70-4, 86-92, 93-5, 112-4
yaşam süresi 254-5, 373
erkek sünneti 107
Essay Upon Nursing (Cadogan) 182-3
eş seçimi 349-55, 363-7, 374-5, 384, 391, 405-6, 409-12, 414-6
eşcinsellik 64-6, 98-9, 225, 350-1, 352-3, 409
eşitlikçilik 393
evlilik 346-8, 350, 352, 353-5, 409-16
eşcinsel evlilik 409
kökenleri 372-5
ve aşk 325-6
ve boşanma 305, 375, 413-6
ve orgazm100-2
evrimsel teoriler 58-9, 92-4, 130, 246, 249, 357-8, 370
psikoloji 58-9, 347-53, 356-8, 361-2, 364-71, 373-5, 390-400, 403-6, 409-12
doğal seleksiyon 98-101, 119, 248-54, 378-80
eleştirisi 368
erkeğin evrimi hakkında 70-2
evlilik hakkında 346, 347-8
klitoris üzerine 93-8, 161
kültürel vs. genetik evrim hakkında 378-82, 405-6
meme üzerine 150-1, 160-4
menopoz 242-56, 259-62
orgazm hakkında 93-9
soyaçekim 47
sucul kuyruksuz maymun 162-4
ve cinsel güç 360-1, 370
ve popülizm 389-400
ve seri tekeşlilik 414-5
The Evolution of Desire (Buss) 411
Ezgilerin Ezgisi 327

fallop tüpleri 56, 66-7, 73-4, 113, 117, 131, 140, 191-2
fallus 74, 89
fallus odaklılık 70-1
Fausto-Stering, Anne 66
feminizm 88-90, 126-7, 257, 260-1, 305-6, 322, 366-7, 380-4, 388, 392-4
feromon 77, 195, 198-9, 200
fetus 119-21, 138, 396
annelik hücreleri 342-4
cinsiyet belirlenmesi 56-8, 65-70, 74, 269, 270-2
gelişimi 55-7, 66-7, 74, 113-4, 154-6
koku sinyali 341-2
ve östrojen 214-6, 217
yumurtaları 26-8, 29, 30, 36-7
fibroid tümörü 111-9, 129, 139-40, 141, 143-6, 148, 209-10

Figuera, Luis 48
Fildes, Valerie 170
Fisher, Helen 163, 326, 330
fitoöstrojen. *Bkz.* östrojen
Flexible Bodies (Martin) 153
Freud, Sigmund 71-2, 86, 89, 90, 103, 188, 348
Friday, Nancy 92

G bölgesi 103
Gage, Phineas 283-4
Galen 72-3, 102, 113, 124
Galloway, Alison 246
gebelik *Bkz.* hamilelik
gen *Bkz.* kromozom
genital sakatlama 104-9, 381
genitaller, erkek-kadın homolojisi 71-5, 86-91, 93-5, 113-4
George Washington Üniversitesi Hastanesi 116
GIFT (gamet intrafallopian transfer) 32-3
Girlfriends' Guide to Pregnancy (Iovine) 64
giyim 63-5
Gladwell, Malcolm 236
glans 88
gonadotropin-salgılayan hormonlar 35, 177, 188, 190
Good Natured (de Waal) 294
Goodall, Jane 398
Goto, Hiromo 184
Gould, Stepjen Jay 93, 94
Gowaty, Patricia Ernst 298, 364-7, 385
Grafenberg, Ernst 103

Hadzalar 241-2, 247-9, 260, 372, 374
hafifmeşreplik 95-6, 132-3, 349-51, 357, 368-71, 391, 416
hamilelik 30, 72-5, 163, 179, 227
  doğum ve 114, 332-5, 341
  esnasında cinsellik 132-3, 371
  esnasında memelerin şişmesi 151-2
  esnasında spiral atardamarlar 127-30, 135-6
  Girlfriend's Guide to Pregnancy 64
  görünürlüğü 361-2
Harlow, John 283
Hatfield, Juliana 382
Hawkes, Kristen 241-2, 247-51, 254, 300
hayal gücü 401-4, 406-8
Heinlein, Robert A. 34
Hemingway, Ernest 277
Herkül 170, 72
hermafrodit 74, 277
Hill, Kim 245, 248, 371
Hillier, Sharon 79-80, 81
hipertrikozis 46-9
hipofiz bezi 121, 173-4, 190-1, 193-4
Hipokrat 72, 106, 113-4, 122, 124-5, 127, 137
hipotalamus 99-100, 177, 188, 189-90, 220, 222-4
  agresyon ve 280, 282
  eşcinsellik ve 351
  menstrüel döngüde 191
  orgazm ve 99
  oksitosin üretimi 335-6
histerektomi 114-9, 139-48
  eleştiriler 141-4
  sayısı 139-40, 144, 237
  sonrası 143-8
histeri 113
Holland, Elizabeth 294
Hollanda 238, 239

Hollander, Anne 153-4
Homeros 301-2, 395-6
Horbach, Nicolette 113-9
hormon replasman tedavisi 117, 209-11, 233-40, 244-5
hormonlar 203-17
  davranış ve 278-86, 335
  endokrin sistemin tepkisi 120-2
  ergenlik ve 76-7, 188-90, 221-2, 228-30
  folikül uyarıcı 189-90
  gonadotropin-salgılayan 114, 176-8, 188, 190-1
  insan dışında primatlar 219-21
  luteinizan 190, 192, 201
  menopoz sonrası 35, 76-7, 115-6, 213
  prolaktin 153-5, 172-4
  süt üretimi 153-5, 172-4, 176-8, 335, 336-40
  tiroid çalıştıran hormon 177, 203-4, 206
  uterus 137
  yumurtalık hormonları 35, 183-94, 201, 223-4
  Ayrıca bkz. androjen; cinsiyet hormonları; meme; östrojen; stres hormonları; testosteron
Hotanto Venüsü 77-8
Howells, William Dean 331
Hrdy, Sarah Blaffer 95-6, 100, 153, 299, 354, 359, 398-9, 415-6
HRT *Bkz.* hormon replasman tedavisi
Hurtado, Magdalena 245, 248
Hynde, Chrissie 382

Iovine, Vicki 64-5
ihtiras 392, 397-9
ikizler 50
İlyada (Homeros) 301-2, 395-6
inanç sistemi *Bkz.* din 69-71, 179, 302-5, 381
infibülasyon 107-9
insülin seviyesi 156, 314, 337-8
interseks bireyler 106-7
İrokualar 303
işbölümü 415-6

James, Henry 331
James, William 347, 391
Jane Eyre (Brontë) 375
Jeanne d'Arc 53, 58, 61
Jerry Maguire (film) 306
jinekomasti 76, 113, 155-6
jinokrasi 296-8, 334
Jolly, Allison 329
Johnson, Samuel 347
Johnson, Virginia E. 88
Johnston, Lynn 363
Joyner-Kersee, Jackie 320
Julia, Raul 362-3
Jung, Carl 164

Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi (Wollstonecraft) 183
kadın-erkek zıtlıkları 43-4, 349-50, 364-5
Kadın Sağlık İnisiyatifi 257
Kali (Hindu tanrıçası) 75
Kama Sutra 82, 219
kanda pıhtılaşma faktörleri 214
kanser 29-30, 36-7, 117-8, 234-6, 314-5
  Ayrıca bkz. meme kanseri
kalp rahatsızlığı 236-7, 239, 244-5, 257
Kaplan, Hillard 371

kas 309-323
kasık tüyü 57, 76, 78, 162, 190
Kass, Leon 391-2, 396, 397
kastrasyon 117, 208-9, 274
Katzenellenbogen, Benita 213
kellik, erkek tipi 52, 57-8, 395kürtaj 114, 343
kısırlık 32-9, 53-6, 193-5
kıskançlık 397
Kids: How Biology and Culture Shape the Way We Raise Our Children (Small) 399
Kinsey raporları 98
Kissinger, Henry 353
Klein, Calvin 46-7, 165
klişeler 63-5, 265-6, 351-2, 356-8, 366-8, 390
klitoridektomi 104-8, 381
klitoris 85-109
büyüklüğü 86, 90-2, 104-5
gelişimi 74, 86-7, 161
hakkında bilimsel araştırmalar 92-6
hakkında evrimsel teoriler 94-8, 161
penisin homoloğu olarak 86-91, 94-5, 113
performansı 97-102
ve cerrahi müdahale 104-9, 381
ve diğer canlılar 90-2
ve feminist keşifler 89
ve orgazm 88-9, 91-2, 93, 96-8, 106-7, 147
ve sinirler 85-8, 103
klonlama 40-1
koku duyusu 124-5, 226-7, 340-2, 364-5
kolesterol 206-8, 214-5
kolostrum 167
kontraseptif *Ayrıca bkz.* doğum kontrolu
kölelik 159, 301-3
kromozom 43-6, 264-6, 306-7
anomaliler 45-51, 54-61, 68-9
X 51-2, 55-7
X-Y ilişkisi 43-6, 48-52, 55-7, 67
Y ve AIS ilişkisi 55-6, 58
yaratıcılık ve 401-8
!Kung halkı 179, 241, 312, 374

Laan, Ellen 225
labya 72, 75, 76-9, 106-8, 113, 276-7
laktoferin 175, 177, 180
laktoz 174-5, 176
Laqueur, Thomas 72, 90, 190
Lawrence, D. H. 50, 310
Leather, Diane 319
La Leche League 171, 179, 184
Lebow, Fred 319
Leeuwenhoek, Anton van 33
leptin 189
Lerner, Gerda 298, 301, 304
Leydi Macbeth 268-9, 288
lezbiyenler 98-9, 225, 350-1, 352, 353
Lilith 65, 66, 68, 384
Linnaeus, Carolus 77, 90, 159-60, 169, 182
Lorch, Donatella 354
Love, Susan 235-6
Lupron 35-6

maaşlar 353-4, 366-7, 380-1
Macbeth (Shakespeare) 268-9, 288
Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud (Laqueur) 72
Mandeville, Geoffrey de 90
marihuana 99
marihuana-benzeri molekül 138-9

Martin, Emily 124, 127, 153
Marx, Karl 364
Masters ve Johnson raporu 88
Mayr, Ernest 129, 378-9
McClintock, Martha 195-7, 198, 199-200
Mead, Margaret 244, 245
Medline 92
meme 149-68, 170, 172-6, 192-3
  büyüklüğü 150-2, 155-60, 161-3
  çoklu meme 154-5, 158
  estetiği 151-4, 155-6, 157, 163-4
  gelişimi ve büyümesi 58, 66, 112-3, 154-7
  hakkında evrimsel teoriler 150-1, 159-64
  hakkında ilk bilimsel teoriler 159-60
  mastektomi 155, 158
  modifiye edilmiş plasenta olarak 171-3, 179
  modifiye edilmiş ter bezleri olarak 153-5, 170, 171-2
  takıntısı 152-4, 165-7, 170, 183-4
  tarihi 157-9
  ve küre formu 163-8
meme bezi. *Bkz.* meme
meme kanseri 155-6, 159, 163, 234-6, 237, 238, 257
memeliler 159
Memenin Tarihi (Yalom) 158
Meryem-fahişe ikiliği 357, 365-6
meni 73-4, 81-3, 100-2
menopoz 87-8, 115, 206, 211-2
  büyükanne hipotezi ve 242-55, 259-62
  cinsel davranış 223-4, 225-6, 227-9
  doğal olarak 240, 256-7
  evrim teorileri 242-55
  hormon düşüşü 35, 76-7, 115, 213
  hormon takviyesi ve 209-11, 233-40, 244-5, 256-8
  kaslar ve 316-7
  "lezzeti" 244, 245
menstrüasyon 111, 119-21, 129, 138, 189
  feminizm ve 126-7
  geçiş ritüeli olarak 58-9, 123-5, 136
  menopoz öncesi yıllar140-2
  negatif düşünceler 124-7, 135-6, 170, 181-2
  savunma mekanizması 129-34, 246
  orta yaş 141-2
  pleoaptasyon olarak 136
  senkronizasyonu 195-7, 199
  yaşamamak 53, 57, 58, 129, 131-2
  yumurtlama döngüsü ve 140-1, 190-201, 213
Metrodin 35
Michelangelo 165, 260
Michelet, Jules 190
Miller, Geoffrey F. 399-400, 415
Mirren, Helen 151
mittelschmerz 192
miyomektomi 114-6, 118-9, 144-6, 148
miyometriyum (kalın kas) 112, 121, 123
Molinari, Susan 184
Money, John 341
Monroe, Marilyn 93
mons veneris 76, 78
Montgomery bezleri 158
The Moral Animal (Wright) 349, 356
Morgan, Elaine 163-4
Morris, Desmond 75, 161, 243, 355
Mother Nature: Maternal Instincts and How They Shape the Human Species (Hrdy) 398-9

Murray, Charles 123
müller kanalları 68, 74
müllerian inhibitör faktör 56, 66, 68, 113

Narkissos 167
Natural History (dergi) 397
Nature (dergi) 195, 198, 264
Nature's Body (Schiebinger) 78
nemfomani 77, 357
Nelson, Miriam 316-7
Newton, Isaac 93
The New Yorker 184, 236, 348, 357-8
New York Times 233, 236, 247, 354, 405, 409-16
New York Times Magazine 155
Nicholson, Paula 126
Niemela, Pekka 368
Nirvana 340
nimfa 77
nöromodülatör (beyin düzenleyici) 206
nöronlar 42
nöropinefrin 205, 330
nöropeptit 175-8, 180, 222-5
nörotransmitter 51, 205-6, 223-4, 284-6, 330
Nurses' Health Study 236
NYPD Blue (TV dizisi) 363

O/A (organizasyonel/aktivasyonel) teori 271
Odysseus 170
Oedipus kompleksi 188
O'Keeffe, Georgia 31, 73, 83, 119
oksitosin 173, 205, 334-341
orcheis (orkide) 73
orgazm 95-6, 98-9, 103
  anorgazm 92-3, 98-9, 100, 105
  çoklu 88-9, 93, 98
  erkek için 92, 94-5, 96
  Galen'in orgazm hakkında söyledikleri 73-4, 102
  klitoris ve 88-9, 90-4, 96-8, 108, 146-7
  oksitosin ve 339-40
  seçimin ifadesi olarak 101, 200
  taklidi 101-2
  tecavüz ve 97-8, 100
  uterus ile serviks ve 146-8
  vazgeçilebilirliği 94, 96-7
  yumurtlama döngüsü ve 225, 228-9
  zamanlama 100-2
Orkneyinga Destanı 268
Ortner, Sherry 302
osteoporoz 235-6, 256-7
Our Bodies, Ourselves (Boston Women's Health Collective) 26, 89
ovariyektomi 117

östrojen 76-7, 141, 173, 204-10, 279
  büyüme hücreleri 123, 165-6, 227-8
  direnci 215-7
  evrensel tüketimi 211-7
  fitoöstrojen 206-7, 237-8
  formları 209-12, 229, 234, 256
  kadın-erkek seviyeleri 210-1
  reseptörü 213-5, 216-7, 233, 271-3
  tasarlanmış ["designer"] 234
  üretimini durduran ilaçlar 114
  ve cinsel tutku 219-31
  ve embriyogenez 215-7, 270-3
  ve göğüs büyümesi 57-8, 67, 156-7
  ve kemikler 57-8, 67, 212
  ve yağ deposu 165-6, 229-30, 256

ve yumurtlama süreci 192-3, 213
Ayrıca bkz. hormon replasman tedavisi (HRT); seks hormonları
özerklik 394
özgür irade 220-2
özgürlük 395-8

Paglia, Camille 22, 126, 127, 136
Parens, Henri 288
partenogenez 69, 70-1, 364
Peccei, Jocelyn 244
Pedersen, Cort 328, 344
penis 21, 56, 85-91, 94-5, 113
Pergonal 35-6
Pimbwe halkı 414-5
Pinker, Steven 357, 359
pitosin 335, 336, 339
plasenta 27-31, 120-2, 209-10
kan gereksinimi 134-6
modifiye edilen meme 171-3, 179
sırtlanlarda 277
Plath, Sylvia 187, 258
Platon 164
pleoaptasyon 135-6, 139
PMS (menstrüasyon öncesi sendrom) 126, 226, 275
Polonya 291
Pond, Caroline 150, 161
Population Council 108
Pound, Ezra 154
The Prehistory of Sex (Taylor) 161-2
primatlar, insan dışı
aile büyüklüğü 381
cinsel davranışlar 90-1, 95-6, 161-2, 219-21, 294-5, 356-7, 359
çiftleşme stratejileri 367-9, 370-1
çocuk bakımı 398-9
çokeşlilik 346-7
dişinin gücü 322
doğum süreci 333-4
insanlara kıyasla büyüklüklük 311-2
insanlarla genetik benzerlikler 306-7
insanlarla ilişkileri 39, 249-51, 295-7, 328-9, 356
erkek hâkimiyeti 297-300, 372
kadın dayanışması 294-7, 300
klitoris büyüklüğü 90-1, 104
labya 77
menstrüasyon 132-4
stres hormonları 331-2
uzlaşma davranışı 377-8
üzerinde oksitosin deneyleri 336-7
yaş ve doğurganlık 242-3
yaşam süresi 249-51, 252
Profet, Margie 128-33, 135, 247
prostaglandinler 137-8, 147
Prozac 280, 284, 285
The Psychology of the Female Body (Ussher) 75
pubik simfiz 76, 87

Reeds, Peter 175-6, 178
Referans Kadın/Erkek 313-5
Rembrandt van Rijn 159
Rich, Adrienne 180, 386
Roche, Suzzy 233
Rogers, Alan 246
Romeo ve Juliet (Shakespeare) 331
Roth, Philip 152
Roueche, Berton 156
Rousseau, Jean-Jacques 182, 184, 244

Sabbath's Theater (Roth) 152
Samanyolu 170

Sappho 75, 326
satiryaz 77
Saver, Jeffrey L. 281-2
Schiebinger, Londa 78, 159-60
Schroeder, Patricia 363
Schwartz, Lynne Sharon 148
Schwartz, Pepper 353
Seeing Through Clothes (Hollander) 153
A Serious Proposal to the Ladies (Astell) 182
serotonin 205-6, 224, 284-6
serviks 74-5, 100-2, 121, 147
Sevişen Beyin: Eş Bulma Süreci İnsan Doğasını Nasıl Belirledi? (Miller) 399
Sex in America (Chicago Üniversitesi anketi) 101
Sexnet 393-403
Sexual Personae (Paglia) 22, 126
sezaryen 114
The Silence of the Body (Ceronetti) 341
Simpson, Evan 217
Simpson, Wallis Warfield 58
Skene bezleri 103
Sloane, Ethel 77
Small, Meredith 96, 163, 399
Smith, Eric P. 216-7
Smits, Jimmy 363
Smuts, Barbara 295, 298, 300, 357, 368-70
Snell, Peter 319
"So You're Going to Have a New Body!" (Schwartz) 148
sosyobiyoloji 347-9
soyaçekim 46-7, 49-50, 94
sperm hücreleri 28, 32-4, 41-2, 45, 81-2
spiral atardamarlar 128-9, 135-6
steroit, anabolik 206-7. *Ayrıca bkz.* cinsellik hormonları
Strassman, Beverly 132-7
Strausz, Ivan 142
stres hormonları 156, 179, 204, 209-10, 346
  bağlılık ve 331-2, 334-5
  kortizol 206, 330, 331-2
  kısırlık ve 194-5
Styron, William 284
suçluluk 175, 184-5, 382-3, 385
susuzluk 222-3

şeker hastalığı 215-6, 240
şişmanlık 189, 211. *Ayrıca bkz.* yağ

Taylor, Timothy 96-7, 161
tecavüz 73, 94, 97-8, 100
tekeşlilik, seri 413-6
testis 113, 187, 208-9, 274
testis-belirleyici faktör 55-7, 67-8
testosteron 165-6, 204-5, 206, 319-20
  abartılması 279
  agresyon ve 60, 269-76
  cinsiyet belirlenmesinde 56-7, 66-9, 73-4, 212-3, 269, 310-1, 313
  fetal beyinde 270-2, 276
  kadın/erkek düzeyleri 91, 212-3, 269-70, 273-6, 310-1, 313, 319-20
  kas ve 310-1
  meme büyümesi ve 58, 156-7
  libido ve 226
  sırtlanlarda 277
  Ayrıca bkz. cinsellik hormonları
Thelma ve Louise (film) 293, 306
tiroid bezi 203, 205-6

tiroksin 203-4, 205
Tiner, Beth 147-8
Toaff, Michael 145
Townsend, John Marshall 352
Trevathan, Wenda 333
Turner sendromu 264
tüy 45-50

Ulysses (Joyce) 261
UNICEF 179
Usshner, Jane 75
uterus 111-136
  erkek genitaliyle benzerlikler 112-4
  hakkındaki tıbbi mitler 113-4, 137, 181-2
  hamilelikte 122-3, 140
  hormonel ve kimyasal oluşumu 137-40, 147
  sarkması 140, 146-7
  savunma mekanizması 129-36
  tıbbi operasyonu 113-8, 139-48
  yumurtlama döngüsünde 192-3
uyuşturucular, doğal 138-9, 224
uzlaşmacı davranış 377-8
uzun ömürlülük 244-56, 311, 312-3, 373-4
Uvnas-Möberg, Kerstin 337-40

üreme stratejileri 398-9
üretra 74, 103

vajina 73-83, 88, 103, 112
  boynuzlaşma 209, 210, 212
  tecavüz esnasında ıslanma 97-8, 100
vajinal duş 81
vajinozis 80-2
Valian, Virginia 353, 381-2
Vanatinai halkı 291
vazopressin 118, 335, 336, 337
viktimoloji 383
Virchow, Rudolph 190
Vitro fertilizasyon 32, 38-9
vulva 72-3, 85-7, 90, 93, 104, 162

Wallen, Kim 220, 260
Ward, Susan 318, 319
Whipp, Brian 318, 319
Why So Slow? (Valian) 353
Williams, George C. 242-3, 250
Wilson, David Sloan 394-5
Wilson, Edward O. 328, 348
wolf kanalı 68, 74
Wollstonecraft, Mary 75, 160, 183
Wright, Robert 349-50, 356-7, 362, 365-6

yağ 141, 342
  değeri 256, 313-4, 317
  hamilelik ve emzirmede 162-3
  ergenlik 189, 229-30
  östrojen ve 165-6, 229-30, 256
yağ asitleri, anne sütünde 175-7
Yalom, Marilyn 158, 181
yaratıcılık 391-3, 399, 401-4, 406-7
yaş ve yaşlanma 98, 142, 315-6, 363
  büyükanne hipotezi 241-62, 372
  yaşlı erkeklerin cazibesi 355-6
  Ayrıca bkz. menopoz; uzun ömürlülük
yoksulluk 305

You Don't Need a Hysterectomy (Strausz) 142
yumurta 27-42
donörü 33-9
klonlama 40-1
ve fetus 27-8, 29, 30, 36-7
zayiatı 28-9, 30, 37, 245
Ayrıca bkz. yumurtalık; yumurtlama
yumurtalık kanseri 35-6, 117
yumurtalık tetikleyicisi 68
yumurtalıklar 72-3, 187-201
görünüşü 37, 117, 187
alınması 116-7, 147
testosteron üretimindeki rolü 212, 269
Ayrıca bkz. yumurta
yumurtlama 28, 121, 133, 190
gizli 361-2
hormonlar ve 35-6, 190, 191, 193-4, 201, 224
sosyal kontrolu 193-201
stres ve 194-5
"yürütücü işlev" 221Short, R. V. 347

Zapotek yerlileri 291
zebra ispinozu 149, 150, 166, 332
zihinsel bozukluk 51-2, 283-4, 325
Zoloft 204, 284, 285
zona pelusida 40 *Ayrıca bkz.* yumurtalar

"*Kadın* cinsiyetlerarası muazzam biyolojik verilere dayanarak, erkeklik meselesiyle ilgili baskın teorilere şüpheci bir bakış açısıyla yaklaşıp kendi feminist varsayımlarını bile derinlemesine irdeleyen, yirminci yüzyıldaki kadın-erkek ilişkileri konusunda mihenk taşı görevi görüyor."

USA Today

"Angier biyoloji hakkında uçarı bir hazla yazıyor."

Chicago Tribune

"Natalie Angier'de o eşine az rastlanır çift yönlü kabiliyet var: bilime dair gerçek bir tutkunun şiirsel bir dille buluşması... Şaşırtıcı ve etkileyici."

People, "Book of the Week"

"'Bunu-Biliyor-Muydunuz' sorularının hazine sandığı... Her seferinde turnayı gözünden vuruyor."

Newsweek

"Samimi ve kendine has... Angier'in parlak ve zeki fantazyası kadınların güçlerine inanmasını sağlayacak."

Boston Globe

"'Biyoloji kaderdir' iddiası her daim kadınları cinsiyet ikiliğinin sönük tarafına yerleştirmiştir. Fakat düşünsel anlamda böylesine parlak ve canlı olan bu kitapta Angier 'özgürlük biyolojisi' adına önemli bir adım atıyor ve bilimin kadın fizyolojisini öven tarafını öne çıkarıyor... Yazarın yolunu açtığı bu 'bahar temizliği' tüm açıklığıyla coşkulu bir kadın tabiatını gözler önüne seriyor."

Entertainment Weekly

"Baş döndürücü... Çünkü Angier muazzam bir bilgi kaynağı hakkında yorumlarda bulunuyor, 'feminist bilim' kavramının bir oksimoron olmadığını gösteriyor."

New York Times

"Bilgi dolu ve zekice... Güncel ve ezber bozan bilgiler kaynağı."

San Francisco Chronicle

"Mutlaka okunması gereken büyüleyici bir kitap."

Boston Phoenix

"Cinsel politika üzerine otuz yıldır söylenen onca saçmalığı irdeleyip 'gen'e 'gen', 'üreme stratejisi'ne 'üreme stratejisi', 'hayatta kalma mekanizması'na hayatta kalma mekanizması olarak yaklaşan bir kitap basıldığını görmek ne umut verici..."

Erica, *New York Observer*

"Lise biyolojisi bu denli merak uyandırıcı olsaydı, öğle teneffüslerinden bile daha çok rağbet görebilirdi."

Minneapolis Star Tribune

"Angier kitabına hatırı sayılır bir zekâ ve buruk bir mizah katmış. Sonuç, kolayca ulaşılan muhteşem bir yıkıcılık"

Dr. Christine Northup

"Her şeyi bildiğinizi mi sanıyorsunuz? Bir daha düşünün. *Kadın: Sonsuz Coğrafya* özgürlük biyolojisinin tam karşılığı... Kadın bedeninde ya da onun yakınlarında yaşayan herkesin okuması gereken bir kitap."

Gloria Steinem

"Angier şiirsel neşterini kadın biyolojisini irdelemek için kullanıyor ve sonuç olağanüstü."

Dr. Susan Love

"[*Kadın*] kadın bedeninin lirik anlatımını bilimin coşkulu savunusuyla birleştiriyor." *Discover*

"*Kadın* hakkında coşkuya kapılmamak elde değil... Pulitzer ödüllü bilim yazarı Natalie Angier tüm çıplaklığıyla feminizmi, biyoloji ve kadın anatomisine ilişkin engin bilgisiyle harmanlıyor; sonuç son derece verimli, şiirsel, önemli... bir coşku, küstah bir bilgi sığınağı."

Mirabella

"En son ulaşılan bilimsel bulgulardan yola çıkan Natalie Angier, politik yüküyle kadın biyolojisini derinlemesine inceliyor. Sonuç ise son derece dengeli tasarlanmış, keyifli ve tam anlamıyla kışkırtıcı bir kitap."

Natural History

"*Kadın* kadın bedeni üzerinde, kısa fakat nefes kesen tarihçeleri, hem 'ev sahibi'ni hem de 'misafir'i ilgilendiren öyküleri ve serüvenleriyle, okura gündemi yakalayan, topolojik bir serüven yaşatıyor..."

Civilization

"K*adın* incelikle ve yüksek bir sesle şu Kozmo bilim denen şeyin perdesini aralarken, cinsiyet ayrımı konusunda bilimsel açıdan yeterli bir fikir birliği olmadığını ortaya koyuyor."

Newsday

"*Kadın*'ı okuyun ve bedeninizin nasıl çalıştığını, bunca zaman nasıl işlediğini görün. Bir keşif bu. Ardından kitabı, tanıdığınız ve önemsediğiniz genç bir kadına armağan edin."

Baltimore Sun

"Öğretici, espritüel ve kadın bedenini kutsayan özel bir kitap."

Austin American-Statesman

"Çok yönlü ve kesinlikle okunası... Bugünün kadını için kapsamlı bir başucu kitabı."

News & Observer

"Angier kadın bedeninin gizemli evrenini bilimsel anlamda en çok yıpranmış ruhlar için bile açığa çıkarıyor... *Kadın*, erkek ya da kadın, tüm okurlarını kadın bedeninin karmaşık ve sağlam tarafıyla baş başa bırakıyor."

Ms.

"Kadın biyolojisi hakkında baştan çıkaran, basmakalıp yargıları, mitleri ve şaibeli bilimsel verileri çürüten, keyifli bir serüven."

Salon

"Öğretici, nüktedan ve macera dolu kitapta Natalie Angier feminizme neşeli, devrimsel bir yön veriyor. 'Evrimsel psikolojinin yeni bilimi' kavramının içini boşaltan anlatımları müspet bilim, mizah ve sağduyunun muhteşem bir birleşiminden oluşuyor."

Katha Pollit

"Bu kitap kadın bedenine; onun anatomisine, kimyasına, evrimine ve kahkahasına bir övgüdür. Biyolojik determinizmin batağına düşmeden dişi olmanın biyolojisi hakkında düşünmenin bir yolunu bulmaya uğraştığım şahsi bir kitaptır. Geleneksel olarak kadın imgesiyle bağdaştırdığımız şeyler; rahim, yumurta, göğüs, kan, her şeye kadir klitoris ve bağdaştırmadığımız şeyler; hareket, güç, saldırganlık ve öfke hakkında bir kitaptır."

Gazetecilik alanında Pulitzer ödüllü popüler bilim yazarı Natalie Angier, biyolojinin birikimini kullanarak hurafeler ve muammalarla dolu kadın bedeninin haritasını çıkarmak için yola çıkıyor. Kadın anatomisinin ve fizyolojisinin her detayı üzerinde durarak organlardan orgazma, hormonlardan anne sütüne, menstrüasyondan menopoza kadınları ilgilendiren her konuyu aydınlatmaya çalışıyor.

Kadınlığın halleri konusunda yaygın klişeleri çürüttüğü bir bakış açısı ortaya koyuyor Angier: Kadının ne olduğu ve ne olmadığıyla ilgili bilinenleri test ettikçe, düşüncelerimizin kalıpları sökülüyor. Sadece toplumsal yargıları değil, evrimsel psikoloji alanında oluşturulmuş kabulleri de elekten geçiriyor. Bugüne kadar kadın doğası olarak gösterilenlerin aslında ne olabileceğini tartışmaya açıyor. Biyolojinin kim olduğumuzu nasıl belirlediğini, kadın olsun erkek olsun bizi nasıl şekillendirdiğini merak eden herkes için.

KADIN

SONSUZ COĞRAFYA

NATALIE ANGIER

"*Kadın* cinsiyetlerarası muazzam biyolojik verilere dayanarak, erkeklik meselesiyle ilgili baskın teorilere şüpheci bir bakış açısıyla yaklaşıp kendi feminist varsayımlarını bile derinlemesine irdeleyen, yirminci yüzyıldaki kadın-erkek ilişkileri konusunda bir mihenk taşı görevi görüyor."

USA Today

"'Biyoloji kaderdir' iddiası her daim kadınları cinsiyet ikiliğinin sönük tarafına yerleştirmiş- [illegible]sünsel anlamda [illegible]ak ve canlı olan bu [illegible]r 'özgürlük biyolojisi' adına önemli bir adım atıyor ve bilimin kadın fizyolojisini öven tarafını öne çıkarıyor... Yazarın yolunu açtığı bu 'bahar temizliği' tüm açıklığıyla coşkulu bir kadın tabiatını gözler önüne seriyor."

Entertainment Weekly

9 786052 205006

kolektif kitap | www.kolektifkitap.com